

En Fulständig Swensk Hus-Hålds-Bok

af

REINERUS REINERI BROOCMAN

En handbok i gårds- och hushållsskötsel i vid mening
från 1700-talets första hälft

samt

Broocmans värld och hushållsbok belyst i
åtta artiklar av nutida forskare

Volym I

REDAKTÖR HÅKAN TUNÓN

Then första Afdelningen.

Om Land- Hushållningens ädla wårde, om en Husbonde, om åtskillige Hushålds- betjenter, åtskilliga regler, som wid Land-gods säljande och för- ar- renderande, samt Hushålds- räkenskapers förfär- digande böra i acht tagas.

Thet 1. Capitel.

Om Land- Hushållningens ädla wårde.

Den lärde och berömlige Mannen, Julius Bern- hard von Rohr, beskriwer Hushåls- konsten på följande sätt, uti sitt Deconomiske Bibliothek, Cap. 1. §. 1. Hushåls- konsten, är en practisk wettenskap, som lärer, huru man på ärligit och rättmätigt sätt gods och penningar förwårfswa, samt hwad man förwårfswat, conservera, förwara, och försichteligen utgifwa skal, til sin timmeliga lycksalighets befrämjande och wid macht hållande. Thenna sin definition förswarar och förklarar han widlöffteligen och wackert, hwilket här at anföra, skulle falla för widlöfftigt, och kan ses hos sielfwa Auctoren, som wäl wård är at ågas och läsas. Doct. Joh. Joachim Becher i sin bok, som kallas en Klof Husfader, Förständig HusModeric. skrifwer i förtalet sålunda: Then ädla och berömwårda Hus- håls- konsten är utan all twifwel en af the nödigaste och nyttigaste wettenskaper, hwarigenom thet allmänna bäs-
A stas

Then andre Afdelningen.

Om Swenska Land = och Akerbruket , och
hwad thertil hörer.

Thet I. Capitel.

Om Swenska Landets Bestaffenhet i gemen.

§. 1.

Sist ån åtskillige främmande Nationer hålla Swerjet för
wara ett ganska ofruktigt land , hwilket the dömma
dels af ofunnighet, emedan the aldrig vnderåttat sig om
thes råttta beskaffenhet, dels och ther af, at wid miswårts
år, mycken spannemål ifrån utrikes orter hit införes, tå Gud vn-
der tiden af sina wisa och heliga orsaker dyr tid i landet sänder ;
Så hafwom wi dock stor orsak at tacka Gud före , at the fleste å-
ren sådan slig spannemåls införsel ute ifrån här icke behöfwes, skulle
och ån langt mindre, ån hit tils skiedt, betarwas, om hwar och en
landman och hushållare förnuftigare och försigtigare med sådan
hushållade ån på monga ställen skier, hålst som, Gudi lof, wårt
rike är ett så wålsignat land, som någon sin något annat land.

§. 2. Thet wackra Skåne-landet är ju ett slätt och skönt
land, så på slätten, som skogs bygden, och gifwer en ömning och ri-
kelig Guds wålsignelse på spannemål, som råg, korn, hafra, ärter
och bo-hwete, jemwål förträffeligen sköna, stora och wackra hä-
star, oror, kor etc. rikeligen smör och ost ; så finnes ther och Allun,
Swafwel, och mycken annan Guds wålsignelse til ömnighet.

§. 3. Thet näst in til grånsande Blekingen, är åfwen ett
skönt land, och så angenäm och behagelig ort, i synnerhet
emellan Carlshamn och Carlscrona, at, så wida jag warit, har

EN FULSTÄNDIG SWENSK HUS-HÅLDS-BOK

af

REINERUS REINERI BROOCMAN

En handbok i gårds- och hushållsskiötsel i vid mening
från 1700-talets första hälft

samt

Broocmans värld och hushållsbok belyst i
åtta artiklar av nutida forskare

Volym I

Redaktör Håkan Tunón

MICHAELISGILLET

CBM Centrum för
biologisk mångfald

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN
SKOGS- OCH LANTBRUKSHISTORISKA MEDDELANDEN 73

SUPPLEMENT TILL KUNGL. SKOGS- OCH
LANTBRUKSAKADEMIENS TIDSKRIFT

CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD
CBM:S SKRIFTSERIE 103

Boken citeras:

Håkan Tunón (red.) 2016. *En fullständig svensk hus-hålds-bok af Reinerus Reineri Broocman. En handbok i gårds- och hushållskiötsel i vid mening från 1700-talets första hälft samt Broocmans värld och hushållsbok belyst i åtta artiklar av nutida forskare.*

Centrum för biologisk mångfald, Uppsala &
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 73
& CBM:s skriftserie 103.

Utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Centrum
för biologisk mångfald (CBM) och Michaelisgillet.
Redaktör för SOLMED-serien: Per Thunström

Boken utgiven med ekonomiskt stöd av:

Stiftelsen A.W. Bergstens donation, C. F. Lundströms stiftelse,
Centrum för biologisk mångfald, Föreningen Gamla Norrköping,
Kungl. Patriotiska Sällskapet, Letterstedtska föreningen,
Norrköpings tidningars Media AB, Stiftelsen Konung Gustaf
VI Adolfs fond för svensk folkkultur, Stiftelsen Längmanska
kulturfonden & Åke Wibergs stiftelse.

Framsidas omslag:

Johan Fredrik Martin, *Hellekis*, c:a 1780. Uppsala universitetsbibliotek.
För- och eftersida: kapitelvinjetter ur Hushållsböckerna. Foto: Jean-Baptiste Béranger.

Beställning av boken kan göras från:

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek (KSLAB)
Box 6806, 113 86 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 95 B
Tel: 08-54 54 77 20 E-post: kslab@ksla.se

© 2016 Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien &
Centrum för biologisk mångfald

Grafisk form: Håkan Tunón

Tryck: Livonia Print, Riga, Lettland 2016

ISSN 1402-0386 (SOLMED) &

1403-6568 (CBM:s skriftserie)

ISBN 978-91-86573-76-8

INNEHÅLL

Volym 1

Herdessäng över Magn. Reinerus Broocman av Nicolaus Reinerus Broocman 8

STIG STRÖMHOLM

R. R. Broocman, kyrkoherden som skrev Sveriges största och sista hushållsbok – ett företal 11

HÅKAN TUNÓN

Redaktörens förord 17

EN FULSTÄNDIG SWENSK HUS-HÅLDS-BOK, FÖRSTA DEL
af

REINERO BROOCMAN

Tryckt i Norkiöping år 1736.

23

Separat innehållsförteckning till Hushållsbokens första del s. 30ff.
Slutnoter över personer omnämnda i volym 1

Volym 2

THEN SWENSKA HUS-HÅLDS-BOKENS, ANDRE DEL
af

REINERUS REINERI BROOCMAN

Tryckt i Norkiöping år 1739.

23

Separat innehållsförteckning till Hushållsbokens första del s. 40ff.
Slutnoter över personer omnämnda i volym 2

<i>Ett brytningstidens verk – hushållsbokens uppbyggnad</i> av Linnea Bring Larsson	795
<i>Förteckning över litteratur i hushållsboken</i> av Linnea Bring Larsson	800
<i>Förklaring av äldre svenska ord, främst med agrar anknytning</i> av Linnea Bring Larsson	811
<i>Termer, citat och fraser samt andra texter i översättning från latin</i> av Linnea Bring Larsson	816
<i>Tre medicinska recept – översatta och förklarade</i>	825
<i>Mått- och myntsystem</i> av Linnea Bring Larsson	827
<i>Växtförklaringar och växtregister</i> av Håkan Tunón	832
<i>Djurbenämningar och växtregister</i> av Håkan Tunón	859

Broocmans värld och hushållsbok belyst i åtta artiklar av nutida forskare

RAIMO RAAG Reinerus Reineri Broocman – ett liv i nordiska krigets skugga	871
HELENA BACKMAN Broocman som bokförläggare – en kyrkoherde som bokentreprenör Bibliografi över produktionen vid Broocmans tryckeri åren 1724–55	909 927
BO ERIKSSON Broocman i Hushållsböckernas värld – tradition och innovation	941
LINNEA BRING LARSSON Kommentera, komplettera, kritisera – Broocmans användning av referenser och egna erfarenheter i Hushållsboken Appendix 1 & 2. Verk refererade till i Broocmans <i>Hushållsbok</i> , första volymen	977 1 009
HÅKAN TUNÓN Etnobiologiska reflektioner rörande Broocmans hushållsbok	1 015
CHRISTINA FJELLSTRÖM Två kokböcker från 1700-talet. Matlagning i Reinerus Broocmans tryckta hushållsbok och i Christina Vallerias handskrivna kokbok	1 057
DAVID DUNÉR Att leva och överleva: Broocman om medicin, hälsa och dietetik	1 073
KERSTIN DE VERDIER & HÅKAN TUNÓN Veterinärmedicin i Broocman – djurläkekonst på tröskeln till Parnassen Presentation av artikelförfattare	1 109 1 123
KSLA: Akademiens historiska verksamhet. Bibliografi	1 127
Publikationer från Centrum för biologisk mångfald	1 137

HERDE-SÅNG,

TÅ

FRAMLEDNE PROBSTEN OCH KYRCKJOHERDEN WID TYSKA FÖRSAMLINGEN

I NORKIÖPING,

DEN HÖGÄREWYRDIGE OCH HÖGLÄRDE HERREN,

NU EWINNERLIGEN SALIGE

HERR

MAG. REINERUS BROOCMAN,

MED HEDERLIGIT FÖLJE TIL SITT HWILORUM BELEDSAGADES, SOM

SKEDDE UTI NORKIÖPINGS TYSKA KYRKJA DEN 17. *MARTIJ* 1738,

MED WÖRDNAD FRAMGIFWEN

AF

THEN SALIGA DÖDAS SONESON

NICOLAUS REINERUS BROOCMAN.

Hur herdewisor låta
När ögon äro wåta
Det kommer der på an,
När hjertat i mig dänger
Och gråten målet stänger,
Jag siunger som jag kan.
Gud ware lof, min tunga
Kan något litet siunga!
Det är ej ringa tröst,
När Far min Adam dödde,
Mitt hjerta i mig blödde,
Men feck ej fram min röst.

Nu är han så wäl glömder,
Den sorgen aldels glömder,
Och ingen saknad qwar;
Ty lemnas ei oskrifwit,
At himlen sen mig gifwit
En alt för trogen Far.
Derför går jag och lallar,
Bland lamben tultar, trallar
Det bästa jag förmår:
Om någon sorg mig klämmer,
Jag den til skogen skrämmer
Så långt jag nånsin rår.

Broocmans tyska kyrka eller Hedvigs kyrka som den heter idag. Den har byggts om flera gånger sedan Broocmans tid. Foto: Håkan Tunón, 31 juli 2014.

Om dagen jag ei sparar,
At med Apollos skarar
 Gå uti grönan bet,
Mot affton jag mig swalar
I tysta lugn och dalar,
 Sen jag blitt trött och het.
När hjorden bara trifwes,
Och ei af odjur rifwes,
 Ger jag mig godan ro,
Så plär jag munnen slipa
Och stöta på min pipa
 In dulci jubilo.
Ach, täcka herda-lunder,
Jag mins de ljufwa stunder,
 (Så länge jag gått wall)
Då gamla fåår mig smekte,
Då lamben för mig lekte.
 Är nu den glädjen all?

Då all ting för mig glittra,
Och spelte som på Citra,
 Båd' skogar, siöar, trä,
Båd' buskar, löf och fiäder,
Båd' watn, eld och wäder,
 Båd' fågel, fisk och få?
Då jag all glädje hade
Och ej min hjärne lade
 För någon ting i blöt:
Då hagel, blix och dunder
Båd' öfwer mig och under
 Salt för en näfwe gröt.
Då jag ätnöt den ära,
At med min herde kära
 Få liggia under tält,
Och smaka rosen-luckter
Samt kosteliga fruchter
 Som fants på våra fält:

Tå Nisse med sin kulla
Söng tusilulrilulla
Så aspelöfwen gnall?
Men ach, nu står min luta,
Och jag får lof at tjuta
En sorgeliger trall!
Den rösten, som jag hörde
At Coridon sig rörde
Ej mera än en sten,
Gör at jag ei kan såfwa,
Mitt hjerta står i klåfwa:
Hur darra mina ben?
Ja mårgen i mig fryser
Och hjerte blodet ryser,
Jag skiälfwer som ett löf.
Hwad råd skall jag nu taga?
Hur jag will skrika, klaga,
Är dock min herde döf.
Si, mina getter sörja,
Och stora nöten börja
At hänga hufwud ner!
Min lamb och fåre-fläckar
Knappt strå af marken pläckar,
Ej eller bräka mer!
Ach, stackars kräk de swälta
Och sig i gräset wälta
Tils ullen faller af!
Hwad tro, jag då skal giöra
Än hufwudstupa kiöra,
Som ror-löst skepp, i qwaf?
Nej annat slut jag fattar,
Hwad hjälper at jag mattar
Och sörjer mig ihiäl?

Den Coridon jag gråter,
Han kommer aldrig åter
Ty han mår alt för wäl.
Ej kan wår lilla hytta
Mer giöra honom nytta;
Han wil ej längre bo
Bland boskap, få och båckar:
Hans glädje dubbelt påckar
Emot wår lumpna ro.
Han lefwer uti heder,
Der ingen Sol går neder
Och mörker aldrig war;
Der ingen köld man känner
Ej eller heta bränner
Hwem som then sällhet har.
Der inga myggor sticka,
Och inga flugor klicka
På helgedommens ull,
Der ingen hund kan bita.
Der ingen gitter lita
På glas, på grus och gull.
Der ingen brukar liuga
Der inga Iglar suga
Den bästa musten bårt,
Där inga falska munnar
Och inga lönde-brunnar
Må giöra lifwet kårt.
Ach! Coridon, jag beder
Kom aldrig tå mer neder
Til wåra fula Träll:
Ty tu har hugnad, ähra!
Farwäl, min herde kåra,
Tu är i godt behäll!

Norkiöping, 1738.

R. R. BROOCMAN, KYRKOHERDEN SOM
SKREV SVERIGES STÖRSTA OCH SISTA
HUSHÅLLSBOK – ETT FÖRETAL

”Fyra veckor äro gåsens hela liggetid. Vill det då gå väl, så hacka ungarna själva ut sig. Märker man att någon unge är för svag till att själv hacka sig ut, måste man i sådant nödfall långsamt öppna ägget åt den, görande sig föga hopp om att den skall bliva långlivad.” Denna (här liksom i de följande citaten språkligt lätt moderniserade) text står att läsa i det arbete som här föreligger: Norrköpingsprästen Reinerus Reineri Broocmans En fulständig Svensk Hushålds-Bok, vars första del utkom år 1736. Uppgiften om tid och form för gässlingars debut på egen hand och om hur de svaga ibland dem kan få hjälp med sitt utträde i en värld där de sannolikt inte kommer att stanna länge – i denna text tycks spegla sig en paradisisk värld av ofattbar stilla trygghet och av obegränsad kärleksfull omsorg även om de minst livsdugliga.

Så enkelt är det emellertid inte. Det är förvisso riktigt att det med nutida mått inte råde någon hets eller brådska i prosten Broocmans värld och att de små tingen där fick sin skäligen andel av uppmärksamhet och omsorg. Paradisisk var den världen likväl inte; det fick Reinerus Reineri Broocman erfara mer än en gång under sin sextioåriga levnad (augusti 1677–januari 1738). Han var prästson från Lais i det nuvarande Estland, som då var det svenska Livland, studerade i Wittenberg och Dorpat, efterträdde 1704 eller 1706 sin far som kyrkoherde i Lais men tvangs i samband med ryssarnas erövring av Östersjöprovinserna att år 1711 med sin familj fly till Stockholm, där de liksom många andra flyktingar från Balticum stod helt utblottade. Året därpå utnämndes emellertid Reinerus Broocman till präst i Hedvig Eleonoras tyskspråkiga församling i Norrköping för att redan 1719 uppleva att ryssarna under sitt härjningståg längs ostkusten brände hans kyrka och plundrade staden. Han var en driftig man och lät sig inte nedslås. Han lyckades väl både med insamling av medel till kyrkans återuppbyggnad och med en egen tryckeriverksamhet, som gjorde det möjligt för honom att effektivt sprida översättningar av tysk teologisk litteratur – bland annat Christian Scriverers *Själaskatt*, som var en av det lutherska Europas mest spridda uppbyggelseböcker. Broocman förvärvade också en herrgård utanför Norrköping, där han anlade krog och bränneri. När han år 1735 av hälsoskäl tog avsked från sin prästerliga tjänst hade han i enlighet med tidens sed sett till att pastoratet övertogs av svärsonen Johann Samuel Eckstein.

När det gällde de skrifter som Broocman lät trycka och sprida var han inte främmande för vad som idag kallas marknadsföring. För Scriverers *Själaskatt* utverkade han ett tioårigt exklusivt privilegium. Under riksdagen 1726–27 erbjöd han bondeståndet att till dess tjänst utge en s.k. bondepostilla och fick ståndets riksdagsmän att lova tala för varan i sina hembygder. Det handlade om den blivande hushållsboken, men det skulle dröja nio år innan denna utkom av trycket. Verkets andra del skulle utges först 1739 av sonen Carl Frederic.

Beteckningen "bondepostilla" är ett genom sin blygsamhet vilseledande namn på Broocmans "hushållsbok". Det är i själva verket frestande att ta till det skrytsamma latinska uttrycket *omnia scibilia* – "allt vetbart", men riktigt så omfattande var nu inte den lärde och flitige prästens ambitioner. Kanske kan man karakterisera bokens syfte och innehåll så att ett läskunnigt men okunnigt och oerfarat äkta par som etablerat sig för att driva lantbruk på en egen gård någonstans i Sverige här skall finna de kunskaper som de behöver för att klara sig, eller åtminstone det allra mesta av dessa kunskaper, koncist, konkret och oftast även klart formulerade. På några punkter går hushållsboken betydligt längre. Den innehåller ett omfattande avsnitt som närmast kan betecknas som ett fastighetsrättsligt kompendium. Även om vissa kunskaper på det området, som på Broocmans tid präglades av ett komplicerat och allt annat än konsistent nätverk av detaljregler från olika perioder, var nyttiga och till en del nödvändiga för en aktiv jordägare, bjuder hushållsboken på betydligt mer.

I sitt företal hänvisar Broocman till den expert han anlitat vid utarbetandet av det juridiska avsnittet. Även andra medhjälpare blir föremål för hans tack. Till dem hör den gymnasielektor som varit honom behjälplig med översättningen av hans text – ty Broocman skrev på sitt modersmål, som var tyska, även om han givetvis också behärskade svenska. I arbetets andra del, som utgavs av sonen Carl Fredrich, finns ett kapitel om ett ämne som hade stor betydelse för 1700-talets svenska samhälls-ekonomi men som den genomsnittlige jordägaren knappast torde komma i kontakt med, nämligen gruvdrift och järnverk. Även den delen är resultatet av en experts medverkan.

Till vilken läsekrets vänder sig Broocman? Frågan är intressant men inte helt lätt att besvara. I första bokens fjärde kapitel beskriver han olika "hushållsbetjänter" och deras plikter. Den högsta rangen i den hierarki han definierar är inspektoren, som emellertid förekommer endast på stora herrgårdar och gods. Därefter kommer "gårdsfogden", som hör hemma på något mindre gods och gårdar. Är det en "käck och ärlig man", är man ofta bättre betjänt av en sådan. Inspektorer och gårdsfogdar vill emellertid gärna ha "stor lön och stat", och är för kostsamma för ännu mindre lantbruk. Eftersom "herrsskapet" inte alltid har möjlighet att vistas på sin egendom, brukar man "godsets administration anförtro och uppdraga åt en rättare, som väl förstår hushållningen, är flitig, trogen och redlig, kan man ock få en, *som något kan läsa och skriva*, är det så mycket bättre (min kurs.), fast man av honom ej kan fordra så exakta räkningar, som av inspektorer och gårdsfogdar, och är denne merendels en gemen bonde eller dräng, som förrättar allt vad en inspektor eller gårdsfogde på de större godsen har att beställa."

Någonstans på rangskalan ett stycke ovan den i bästa fall skriv- och läskunnige rättaren, kanske sannolikast på gårdsfogdens nivå, torde en grupp bland Norrköpingsprostens tilltänkta läsare vara att finna. Det är inte en slump att den ledande svenska handboken i lantbruk, som utgavs av Eric Salander år 1727, hade titeln *Gårdsfogdeinstruktion*. Nu talar emellertid Broocman knappast till, snarare om, gårdsfogden. Formellt vänder sig boken till "herrsskapet", som äger den gård där alla dessa otaliga omsorger och sysslor hör hemma. Ett helt tämligen omfattande kapitel (första avdelningen, cap. VI) ägnar Broocman

åt ”Inspectorers och gårds-fogdars räkningar, deras arga och falska streck, som beklagligen många av dem bruka, jämte en anledning och anvisning, huru deras räkningar skola undersökas, examineras och justificeras”. Här visar han både stor misstro beträffande det högre lantbruksbefälets ärlighet mot det herrskap de tjäna och en icke obetydlig förfarenhet i de knep och konster med vilka en orättrådig gårdsfogde kunde berika sig på sin arbetsgivares bekostnad. Visserligen garderar han sig snabbt; han tar i samma kapitel ”alldeles undan och talar alldeles inte om alla kristliga och redliga överbetjänter, vilkas eget goda samvete dem noggsamt beskyddar och säger att de inte har att bry sig med de beskyllningar, som jag här kommer att andraga”.

Under 1700-talets första årtionden fanns veterligen inte någon offentlig eller mot en större grupp lärjungar riktad undervisning i lantushållningens teori och praktik. Det skulle dröja till 1830-talet innan Edward Nonnens lantbruksinstitut grundades på Degeberg i Västergötland, och först 1849 öppnades på Ultuna kungsgård utanför Uppsala vad som med tiden skulle bli Sveriges lantbruksuniversitet. Broocmans försiktighet tyder emellertid på att han kan ha räknat med åtminstone några läsare bland lantbruksbefäl som arbetade på fogdenivån och som var tillräckligt ambitiösa för att ta del av hans undervisning. Hur det ”herrskap” var beskaffat och sammansatt som förefaller att vara de främsta mottagarna av hushållsbokens undervisning är svårt att säga. En betydande andel bör ha varit adliga ägare av större och mindre herrgårdar, en annan grupp fanns sannolikt bland civila, militära och prästerliga boställsinnehavare, som övervägde att förkovra sig genom att själva bedriva det lantbruk som bostället krävde. En tredje möjlig avnämargrupp kan ha varit de borgare och ofrälse ståndspersoner i städerna som förvärvat jord. Till dem hörde Broocman själv. Han ägde redan vid tiden för ryssarnas härjningar 1719 herrgården Himmelstalund utanför Norrköping.

Att den värld till vilken en god lantushållare var beredd att med långsamt knäckande av ägget hjälpa svaga gässlingar att göra sitt inträde likväl inte var någon idyll ens i fredstid trots denna omtanke om det spirande livet framgår inte endast av Broocmans skarpa rekommendationer om kontroll av fogderäkenskaper. I det kapitel i hushållsbokens första del som bär rubriken ”En husbondes plikt” finner den moderne läsaren inte endast rekommendationer om nattliga ronder på gården – ”så hindras månet gudlöst pack ifrån dess onda förhävande” – utan även rådet att ha ett skarpladdat gevär i sovrummet, att låta några av sina tjänare ”ej ligga långt borta ifrån sig” och att ha ”klocksträngarna så disponerade att han i nödfall uppå sin säng må kunna ringa”. Ett störande inslag i idyllen och en olägenhet mot vilken varken bössa eller ringklocka ger någon hjälp avhandlas i andra avdelningens tjuogoandra kapitel: ”Stundom komma möss i sänghalmen, till att söka efter rågen, som torde sitta i den, och löpa de sedan över folk i sängen och förfära en i sömnen...” Det rekommenderade hjälpmedlet är att sikta granaska genom såll i halmen; då ”måste de fly, ty askan faller dem uti ögonen, vilket dem icke behagar”. Musplågan kan inte ha varit särskilt besvärande för de delar av gårdfolket som sov på annat underlag än halmmadrasser. Var gränsen mellan dessa två grupper drogs på Broocmans tid är en fråga för den historiska etnologin.

Tryggheten i den livländske prästens värld – där det även i det välordnade senkarolinska Sverige ankom på en plikttrogen husbonde att vara på sin vakt mot orätrådiga gårdsfogdar och gudlöst pack – fanns på ett annat plan eller kanske snarare på två skilda plan, som i eftervärldens ögon kan tyckas stå i motsättning till varandra men som under det historiska skede där Broocman hör hemma ännu befann sig i en låt vara ofullständig och prekär harmoni.

Stark trygghet erbjöd först och främst den lutherska tro som genomsyrade det dagliga livet på den gård som Broocman målar för läsarens ögon i all dess oändligt mångfaldiga årstidsbundna aktivitet. Gud har skapat världen med visdom och omtanke i varje detalj. Han har gjort Sverige så fruktbart att landet ”de flesta åren” klarar sig med sina egna skördar av spannmål; det är endast då Herren ”under tiden av sina visa och heliga orsaker dyr tid i landet sänder” som svenskarna måste importera spannmål. Ännu mer gynnade är Sveriges invånare av landets skogar: ”Bland många andra härliga och förträffliga förmåner, som den allvise Skaparen Svea och Göta riken rundeligen framför de flesta Europeiska riken nådeligen förunnat och förlänt haver, äro visserligen de sköna skogarna icke för de minsta, utan en ibland de förnämsta att akta och skatta.” Sverige är också ”ett med härlig boskap av Gud rikligen välsignat land”. Den världskloke hushållsläraren är väl medveten om de faror som lurar vid handel med denna präktiga boskap: ”För övrigt är nödigt vid nöts köpande att förorda till viss dag om penningarnas återfående emot nötets igen-givande, om en märker sig vara bedragen, samt att noga minnas säljarens namn och hemvist, så att en kan få rätt på honom.” Den försiktighet som talar i detta råd är ett genomgående drag i hushållsboken. Broocman varnar för skuldsättning, han sätter nyttan före glansen, han för enkelhetens talan, han föredrar inhemska varor framför utländska. Han är den nyktra måttans man.

Vissheten om att Gud månat om Sverige i olika hänseenden gör denne själsörjare av tyskaltiskt ursprung till vad man kanske vågar kalla en nyanserad och måttfull patriot i förhållande till det med lag, traktat eller svärd hopbragta konglomeratrike som det svenska östersjöväldet var under sin fredliga och soliga sensommareftermiddag, de decennier som sammanföll med Broocmans första tjugufem levnadsår. Han sätter försiktigt betyg på de olika svenska och finska landskapen med fruktbarhet och näringar som måttstock. Det redan förlorade Balticum och det ännu bevarade Pommern faller utanför hushållsbokens ämne. Helt okritisk är Broocman inte. ”Uppland har ganska nog, bördig och fruktbarande åker, vore till önska, att lantushållningen allenast något bättre vore inrättad hos gemene man därstädes, i synnerhet de som bo närmast omkring Stockholm.” I hans kritik mot onödig lyximport och hans lovprisande av det egna landets produkter ekar, låt vara svagt, tidens merkantilistiska läror.

Om Vår Herre har försett Sverige med ”härliga och förträffliga förmåner” ställer han också krav. Det ankommer på husbonde och husmoder att för egen räkning uppfylla dessa och att se till att också gårdens tjänstefolk efterlever dem. ”Bönen”, heter det, skall i hushållet vara ”om aftonen det sista, och åter det första om morgonen.” Det förtjänar noteras att det är i avsnittet om en matmoders plikter som Broocman ger en mer detaljerad redogörelse för religionens krav på

husbondfolket. Framställningen präglas av välgörande realism. Den plikttrogna matmodern skall inte låta sitt tjänstefolk använda helgdagarna till ”dans- eller lekstugor och andra lustiga samkväm”; det är tvärtom hennes sak att efter den allmänna gudstjänsten kalla samman barn och tjänstefolk, läsa för dem ur någon uppbygglig bok, hålla bönestund med dem, repetera dagens predikningar och fråga dem vad de minns av dessa. Husfadern tilldelas inte någon aktiv roll i det sammanhanget. Ett kristligt herrskap bör unna sitt tjänstefolk några lediga timmar i veckan ”till anständig ro och förfriskning”. Som exempel nämner Broocman att tjänarna kan få ”besöka sina anhöriga, företaga en anständig spatsergång, eller hava något annat nöje, allenast det icke strider mot Guds bud, ärbaheten eller vackra seder”.

Till de frestelser som ett kristligt husbondfolk måste motstå hör bland annat – här talar den erfarne själasörjaren – den att hindra tjänare från att ingå ett väl-motiverat och förmånligt äktenskap; det innebär en svår synd att sätta den egna bekvämligheten före tjänarnas legitima intresse av att bilda familj.

Religionens krav möter också i hushållsbokens avsnitt om tjänstefolkets utspinningsstat. Här förtjänar Broocman att citeras: ”Emedan slaveriet, som på några orter i kristenheten ännu finnes, i Sverige Gudi lov, en ända tagit, så åligger det såväl herrskapet som deras tjänare att förfara kristligt och stilla med tjänstefolket, väl besinnande att det ringa tjänstefolket äro lika mycket människor som de, tillsammans med dem har en Gud och Herre i Himlen, och på grund av sin kristendom samma rättighet till alla himmelska förmåner.” Omedelbart efter denna maning, som erinrar om den humaniserande och demokratiska sprängkraft som det kristna budskapet alltifrån fornkyrkans dagar innefattar, följer emellertid i Broocmans framställning den världsliga ordningens disciplinerande krav: ”dock skall de [husbondfolket] likväl inte göra sig alltför gemena med dem [tjänstefolket], spela, röka tobak, driva liderligt och grovt skämt med dem...” Det gäller att så ”temperera vänlighet med allvarsamhet, att umgänget med dem månde hysa både en allvarsam vänlighet och en vänlig allvarsamhet”.

Om tron på Vår Herres nåd och allmakt kanske ännu till slut uppfattas som den säkraste garantin för tryggheten på gården fanns på ett annat plan en alltjämt fragmentarisk och bräcklig men ämnesmässigt rikhaltig garanti: det var den kunskap som samlats under århundradens eller rentav årtusendens jordbruk, skogsbruk, trädgårdsskötsel och metallhantering men också den vetenskapliga kunskap som höll på att växa fram, låt vara ännu långsamt och trevande. På så gott som alla någorlunda rimliga världsliga frågor fanns i Broocmans Europa ett ofta häpnadsväckande tvärsäkert svar, hämtat ur beprövade skrifter eller skriftlöst förmedlad erfarenhet.

Vad gör, för att nyttja ett enda exempel, som länge intresserat världslitteraturen, den husbonde som drabbats av melankoli? I hushållsbokens andra del, trettonde avdelningen, får man tre olika tveklösa besked. Det första lyder: ”man kan lägga timjan i öl och dricka eller ock dricka kanelvin, det hjälper”. Det andra är något mer komplicerat och kräver fler ingredienser: ”koka upp ålandsrot i vin, låt det sedan bli kallt, stick ett gott stycke glödgat stål i samma vin, så att det åter blir väl uppvärmt, drick av det så varmt du tål två gånger om dagen, så försvinner sjukdomen”. Det

tredje är ett mer krävande preparat som skall inandas morgon och afton ”så att luften driver i huvudet”.

Broocman är emellertid inte enbart traditionsförmedlare. Det finns ett framåtblickande drag hos honom. Han är öppen för nyheter. När han inte kan peka på egen boklig kunskap eller praktisk erfarenhet lånar han av andra författare i den egna genren, oftast med angivande av källan. Således ägnar han ett kapitel åt ”Potatoes eller Jord-päron” fast han medger att han aldrig själv sett eller smakat denna växt, som han inte heller funnit nämnd i någon tysk hushållsbok. Han återger därför texten i E. Salanders Gårdfogde-instruction om denna ”ganska goda och nyttiga jordfrukt” och avslutar med det i den svenska 1800-talshistoriens ljus profetiska uttalandet: ”Så recommenderas då Potatoes, med försäkran att ingen svälter, som dem har, änskönt i huset finnes varken bröd eller sovel.”

Broocman är empiriker där han har underlag för det. I kapitlet om anläggande av humlegårdar hänvisar han till de framgångsrika odlingar som på hans tid fanns på båda sidor av Fyrisån nedanför Islandsfallet i Uppsala. Han hoppas mycket av experiment och försöksanläggningar. Men han är också ödmjuk. Efter att i hushållsbokens andra avdelning, kap. II, med rubriken Om åkerbruk i gemen, ha välutvecklat hur viktigt det är för en jordägare att känna jordmånens i de marker som han skall odla och hur svårt det är att få pålitlig information om saken ger han ett vardagligt men säkert eminent förnuftigt råd: ”Ett gott, dock icke just alltid så säkert medel, att jordmånens och grundens beskaffenhet erfara, är det att därom fråga grannarna, ja väl också sina egna gamla och förståndiga bönder och torpare...”

Broocman var två år äldre än Daniel Defoe, Robinson Crusoes andlige fader, som kom till världen 1679. Defoe, säger Frans G. Bengtsson i *De långhåriga merovingerna* (1944), ”älskade små noggranna fakta på ett alldeles särskilt sätt: detaljer, siffror, precisa uppgifter av alla slag voro någonting som han aldrig kunde få för mycket av; det hela måste göras så solitt som möjligt, lika sant och gediget och verkligt som verkligheten själv, och det är på grund därav som Robinson Crusoe till skillnad från andra litteraturens fantasifigurer omsorgsfullt utrustats med ett födelseårstal.” Det är inte utan att man tycker sig finna en andlig frändskap mellan dessa två författare, båda födda i senbarockens Europa, som långsamt börjat ömsa skinn under inflytande av 1600-talets intellektuella revolution, båda på väg in i ett öppnare och friare andligt landskap och båda, kanske just därför – i den tveksamhet som den försiktige erfar på varje tröskel – troget och energiskt samlande så mycket som möjligt av verklig eller inbillad kunskap om de oändligt många små ting som tillsammans utgjorde deras dagliga värld.

STIG STRÖMHOLM

Professor emeritus

företvarande rektor för Uppsala universitet,
Kungl. Vitterhetsakademiens preses 1985–1993

BROOCMAN, HUSHÅLLSBOKEN OCH FRAMTIDA LÄRDOMAR

– REDAKTÖRENS FÖRORD

Reinerus Reineri Broocman inleder första volymens första kapitel med att citera Julius Bernhard von Rohr (1688–1742) – en av de mer kända tyska författarna inom genren *husfaderslitteratur* – som i *Hushållsbokens* översättning skriver att:

Hushåls-konsten, är en practisk wettenskap, som lärer, huru man på ärligit och rättmätigt sätt gods och penningar förwärfwa, samt hwad man förwärfwat, conservera, förwara, och försichteligen utgifwa skal, til sin timmeliga lycksalighets befrämjande och wid macht hållande.

Även om man får förmoda att såväl von Rohr som Broocman hade ett helt annat perspektiv på frågeställningen så kan inte jag låta bli att tänka på de utmaningar som mänskligheten står inför i form av skapandet av ett hållbart samhälle. Tanken på att mänskligheten genom överbefolkning och överkonsumtion skulle kunna överskrida planetens produktionsförmåga och framkalla en katastrof väcktes på allvar först 1798 av engelsmannen Thomas Robert Malthus (1766–1834), som menade att det krävdes politiska insatser för att minska befolkningmängden för att undvika brist på livsmedel och framtida svält, alltså en bra bit efter Broocmans levnad. Malthus farhågor besannades inte eftersom livsmedelsproduktionen i de europeiska länderna ökade genom tekniska landvinningar, samtidigt som de kunde utöka sin handel med kolonierna och därmed få tillgång till naturresurser från hela världen. Idag är situationen allvarligare i och med att vi faktiskt inte har några nya kolonier att tillgå och att de globala naturresurserna redan nu är utnyttjade till bristningsgränsen. Frågan är då om tekniska landvinningar kommer att kunna vara tillräckliga?

Att i framtiden hushålla med världens resurser handlar i stort om att leva efter det tänkande som man hade förr när sparsamhet inte var samma sak som snålhet och att återanvända, snarare än att konsumera nytt, var en dygd. FN instiftade för några år sedan IPBES – en panel för att skapa bra underlag rörande biologisk mångfald och ekosystemtjänster – så att politiker och andra beslutsfattare ska kunna fatta väl genomtänkta beslut rörande hur vi ska hantera de biologiska naturresurserna. ”Ärligt och rättmätigt” kan i en global kontext sägas handla om att rättvist mellan länder och folk fördela jordens resurser och när Broocman manar godsägaren att undvika överutnyttjande av de lokala resurserna bör vi tänka på det globala nyttjandet av naturresurserna – eller naturens eller Guds gåvor med alternativa språkbruk. Att lyckas med att långsiktigt hushålla med världens resurser är en ödesfråga som styr mänsklighetens framtid. Broocmans hushållsbok innehåller inte svaren på dessa frågor, åtminstone inte lätt åtkomliga, men den förmedlar en klokskap som

kanske kan hjälpa oss en bit på vägen. Den är därför både underhållande att läsa och lärorik.

Det är emellertid inte bara Broocmans kunskaper och lärdomar som får komma till tals utan en mängd samtida lärda. I företalet beskriver Broocman bakgrunden till hushållsboken och att han ”wid thetta arbetet all mödo, flit och kostnad ospard, at utur både gamla och nya, Swenska och Tyska Hushåldsböcker thet nyttigaste och nödigaste utleta och anföra”. Vid sidan av denna kunskap har han använt sig av sina egna upplevelser och erfarenheter samt en ”widlöftig correspondence” i syfte att uppnå ”at wäl in til thenna dag ännu icke någon fulkomligare Swenskt Hushåldsbok är i dagsliuset kommen”. Han nämner också med namn ett stort antal människor som har bistått honom med uppgifter och synpunkter om allehanda detaljer inom ramen för boken. Boken utgör som sådan ett kondensat av den dåtida vetenskapen om bruk och hushållande med naturresurser, men den tillkom i brytpunkten då upplysningstiden fick full kraft och moderna naturvetenskapliga landvinningar började få praktisk betydelse. Den ökade förståelsen av naturens lagar gav ökade möjligheter att i stor skala utveckla metoder att öka produktionen av odlade naturresurser och att effektivisera insamlandet av vilda. I Sverige bör väl storheter som Jonas Alströmer, Anders Celsius, Carl von Linné, Christopher Polhem, Mårten Triewald nämnas. Men deras tankar och rön fick egentligen genomslag på riktigt först efter Broocmans hushållsbok.

Broocmans hushållsbok uppkom således inte något kunskapsmässigt vakuum eller ens i ett oföränderligt kunskapsammanhang. I Europa hade många olika hushållsböcker givits ut under seklerna före Broocmans, men i Norden hade det varit betydligt sparsammare, även om det finns några enstaka föregångare. I Sverige kan man lyfta fram *Gamble grefwie Peer Brahes, fordom Sweriges rijkes drotzetz Oeconomia eller Huuszholdz-book, för ungt adels-folck skrifwin anno 1581* (tryckt 1677) och den svenska översättningen av J. Coleri *oeconomia, thet är, huushåldz underwijsning, förswänskat och i många rum utafandra authoribus amplificerat och förbättrat* av Isaacus Erics (1694) baserad på den tyska förlagan. Jørgen Holst gav i Danmark ut *Oeconomia eller Nødvendige Beretning og Anledning, hvorledes en gandske huusholdning paa det nytteligste og beste (saa fremt Gud allermægtigste giver sin Velsignelse) kand anstillis* (1648, nytryck 1733).

I sitt företal till den första volymen av *En Fulständig Swensk Hus-Hålds-Bok* framhåller Broocman:

Och som han befarrar, thet någon torde fördrista sig, at eftertrycka, om icke hela wärket, doch några Arcana oeconomica, som han sig med stor flit och omkostnad skal förskaffat; Så anhåller han underdånigst, at med Wärt nådiga Privilegio på bemelte wärk blifwa försedd.

Och efter en sådan blygsam inledning kan man fundera vad Broocman själv skulle ha sagt om han hade kunnat få veta att hans hushållsböcker från 1736 respektive 1739 skulle ges ut igen – bortåt 280 år senare – och då dessutom i en tvärdisciplinärt kommenterad utgåva. Tanken är hissnande att någon faktabok som skrivs idag skulle kunna tänkas ges ut i kommenterad nyutgåva om flera hundra år. Sådant sätter

perspektiv på ens eget författarskap. Boken är ett samarbete mellan Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Centrum för biologisk mångfald och Michaelisgillet och består dels av en nyutgivning av Broocmans båda hushållsböcker och dels en avdelning med åtta uppsatser som skildrar olika aspekter på Broocmans liv, verksamhet och författarskap. Sammantaget ger detta en översiktlig inblick i Broocmans värld och vetande. Det finns naturligtvis en mängd andra ämnesmässiga vinklingar som skulle kunna ha blivit belysta, men som här inte har fått den uppmärksamhet som de förtjänar – det får ses som en möjlighet till framtida forskning och kommande uppsatser utgående från Broocman.

Den första nyskrivna uppsatsen är skriven av Raimo Raag och behandlar personen Reinerus Reineri Broocman och hans livshistoria från Livland till Norrköping. Broocman var en aktiv och initiativrik man som hade ett tämligen långt, varierat och innehållsrikt liv. Vid sidan av att vara kyrkoherde kom han också att spela stor roll som förläggare och boktryckare, vilket är temat för Helena Backmans uppsats i bokverket. Broocman hade ett intresse av att sprida tysk religiös litteratur och tyckte att tryckprocessen tog alltför lång tid och valde därför att grunda sitt eget tryckeri. Detta ledde till utgivningen av en strid ström översättningar av religiöst uppbygglig litteratur, men också utgivningen av den egna hushållsboken i två band. Denna praktiska hushållsbok skildrade allt man som godsägare behövde veta och utgjorde en del av en egen genre husfaderslitteraturen. Hushållsboken och dess plats i genrens historia och utveckling utgör fokus för Bo Erikssons bidrag till bokverket. Det skildrar en historia som sträcker sig från antikens agrara skrifter fram till Broocman, men som därefter successivt hade spelat ut sin roll. Hushållsböckerna utgjorde var och en ett kompilat av gjorda erfarenheter och uppgifter från tidigare böcker inom genren. Linnea Bring Larsson har gjort en noggrann genomgång av vilka källor och hur Broocman har använt sig av dessa i sitt skapande av hushållsboken. Därefter har Håkan Tunón gjort en översiktlig genomgång över naturresursanvändningen som den skildras i hushållsbokens bägge delar. Broocmans hushållsböcker tar ett mycket brett grepp över den typ av verksamhet som man kan förvänta sig på en gård i Sverige på 1700-talet och väjer inte för vare sig åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk, jakt, fiske, ängsbruk, trädgårdsskötsel, medicinalväxter, eller bergsbruk. Många gånger dessutom med stor detaljrikedom. Därför begrundar Christina Fjellström Broocmans kulinariska reflektioner i relation till praktiskt taget samtida kvinnliga tankar på området. Det sker genom att Broocmans tryckta recept jämförs med Christina Vallerias handskrivna kokbok från 1700-talets början. Broocmans medicinska kunskaper sätts i en samtida skolmedicinsk belysning av David Dunér. Där får Broocmans praktiska perspektiv på frågan möta de samtida teoretiska tankarna inom medicinen. Avslutningsvis har Kerstin de Verdier och Håkan Tunón gemensamt givit en inblick i Broocmans tankar rörande veterinärmedicin och djurläkekonst. Vid Broocmans tid var den akademiska veterinärmedicinen ännu inte född i Sverige och Broocmans tankar inom fältet var också väldigt jordnära.

Ett stort tack riktas till artikelförfattarna för visat engagemang och intresse inte bara i sina egna texter utan även i andra delar av bokprojektet, Jane Olsson som har digitaliserat texten och Linnea Bring Larsson som har granskat och korrigerat

den digitaliserade texten, Hans Helander och Urban Örneholm från Michaelisgillet som har kommenterat översättningen av såväl latinet som grekiskan. Jag är också djupt tacksam för den insats som ett antal personer har gjort genom att kommentera och reflektera över mina uttolkningar av vad Broocmans artbenämningar skildrar med nutida växt- och djurnamn. Huvudansvaret för dessa två register ligger uteslutande på redaktören, men flera personer har levererat värdefulla synpunkter under arbetets gång. Jag tackar Torbjörn Ebenhard, Mattias Iwarsson, Sven Kullander, Karin Martinsson, Larsgunnar Ryman och Mats Ulmestrand för diverse kommentarer. Sidhänvisningarna i bokverket och dess register har sammanställts och granskats av Fredrik och Lovisa Tunón. Vidare bör Jimmy Lyhagen och Per Thunström, bibliotekarier, samt Lars Ljunggren, tidigare chefsbibliotekarie, på KSLA tackas för betydande insatser inom projektet. Jag är också tacksam mot alla de som har bidragit med illustrationer, särskilt Jean-Baptiste Béranger, Peter H. Raven Library/Missouri Botanical Garden, Rolf Jonsson/Stadsarkivet vid Norrköpings kommun, Göran Jönsson/Veterinärhistoriska museet i Skara, Dr Pippa Hawes/Pirbright Institute, UK, Roger Svensson, Trustees of the British Museum, Vincenzo Surace (Panoramio) och Wikimedia Commons (särskilt Harri Blomberg, Ivar Leidus, Robert Reisman och 'Sakletare'). Texten har korrekturlästs av Jan Johansson. Projektledare för KSLA:s insatser har Lars Ljunggren varit och undertecknad har ansvarat för förverkligandet av bokverket och stått för Centrum för biologisk mångfalds och Michaelisgilletts engagemang.

HÅKAN TUNÓN

Ledamot av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Forskningsledare vid Centrum för biologisk mångfald
Gillesbroder i Michaelisgillet

EN
FULSTÄNDIG SWENSK
HUS-HÅLDS-BOK

OM SWENSKA LAND-HUSHÅLDNINGEN I GEMEN

OCH I SYNNERHET, SÅIN-SOM UTOM HUSET, OM LANDT-GODS,
ÅKERBRUK, SÄDENS FÖRMERANDE, ÄNGAR, RIOR, TOBAKS-
PLANTERING, HUMLE-GÅRDAR, ALLEHANDA STÖRRE OCH
MINDRE BOSKAPS- OCH CREATURES SKIÖTSEL OCH *CURER*,
LUST- OCH TRÄGÅRDAR, SKOGAR, KOKEKONSTEN, *CONFITURER*
OCH ALLEHANDA *LIQUEURERS* TILREDANDE ETC. ETC. JEMTE
MONGA FÖRTRÄFFELIGA OCH NYTTIGA *ARCANA OECONOMICA*.

UTUR GAMLA OCH NYA, SÅ WÄL TYSKA, SOM
SWENSKA HUS-HÅLDS-BÖCKER, OCH EGEN
ERFARENHET, SAMMANSKRIFWEN OCH UTGIFWEN
AF

REINERO BROOCMAN

FÖRSTA DELEN.

MED HANS KONGELIGE MAJ:TS ALLERNÄDIGSTE PRIVILEGIO.

TRYCKT I NORKIÖPING ÅR 1736.

Then Stormächtigste Konung,

Konung

FRIEDRICH

Then Förste,¹

Sweriges, Göthes och Wendes Konung; Storförste til Finland, Hertig uti Skåne, Estland, Lifland, Carelen, Brehmen, Verden, Stettin-Pommern, Cassuben och Wenden. Förste til Rügen, Herre öfwer Ingermanland och Wissmar: Så och Pfaltzgrafwe wid Rhein i Beyern, til Jülich, Cleve och Bergen Hertig; Landtgrafwe til Hessen, Förste til Hirschfeld, Grefwe til Catzen-Ellenbogen, Dietz, Ziegenheim, Nidda och Schaumburg etc. etc. etc.

1 *Friedrich*: Fredrik I, 1676–1751, Sveriges kung 1720–1751.

STORMÄCKTIGSTE,
ALLERNÅDIGSTE KONUNG!

Uptag, Allernådigaste Konung, ej onådigt, at jag, med en Svensk Hushålds-bok i hand, mig här företer, och then ned för Eders Kongelige Majestets fötter i diupaste underdånighet nederlägger.

Hela werlden wet, och alla Eders Kongelige Majestets trogne undersåtare röna dageligen, ej allenast med hwad för obeskrifwelig ömhet och högstbepreselig nit, Eders Kongelige Majestet, som en huld Landsens Fader, låter sig angelägit wara, at befordra alt hwad til rikets wälgång och nytta länder, utan ock med hwad ogemen nåd alla the omfattas, som, efter sin förmågo, något bidraga jemwäl til almenna Land-Hushåldningens uphielpande och förbättrande.

Af thenna nåden hafwer jag för thetta margfaldiga rön wid the flera *Theologiska* wärk, som jag til *Publici* tjenst låtit tid efter annan på Swenska tungomålet i dagsliuset komma. I underdånig förtröstan til samma nåd, önskas nu ej högre, än at ock detta *Oeconomiska*, som wäl lærer blifwa mitt sista arbete, måtte med nådiga ögon anses, tå jag ock säkert förhoppas, at thet, under Eders Kongelige Majestets dyra namn, hos alla Thes trogne undersåtare blifwer wälkommit.

Under en sådan önskan och underdånig tilförsickt, jemte trogen förbön till GUD, framhårdar med oaflätelig diupaste wörnad

Stormäcktigste Allernådigste Konung

Eders Kongelige Majestets

Underdånigste och troplichtigste undersåte

REINERUS BROOCMAN.

WJ *FRIEDRICH* MED GUDS NÅDE, SWERIGES,
GÖTHES OCH WENDES KONUNG, ETC. ETC. ETC.
LANDTGREFWE TIL HESSEN ETC. ETC. ETC.

Gidre witterligit, at hos Oss har Propbsten wid Tyska Församlingen i Norkiöping *Magister Reinerus Broocman* i underdånighet andragit, huruledes med then af honom utlofwade och så kallade fullständiga Swenska Hushålds-Boken så wida skal wara kommit, at första *Tomen* ther-af nu snart warder utgifwen i dagsliuset. Och som han befahrar, thet någon torde fördrista sig, at eftertrycka, om icke hela wärket, doch några *Arcana oeconomica*, som han sig med stor flit och omkostnad skal förskaffat; Så anhåller han underdånigst, at med Wårt nådiga *Privilegio* på bemelte wärk blifwa försedd. Nu emedan Wi, i anseende til then förmodade goda nytta som ett sådant wärk åstadkomma kan, i nåder äro benägne til thenna underdånige ansökning at samtyckia; Ty wele Wi här med och i kraft af thetta Wårt öpne bref i så måtto hafwa förundt honom Probsten *Reinerus Broocman* Wårt nådiga *Privilegium* på ofwannemde Swenska Hushålds-Bok, at ingen, utom honom, wid Ettusende daler Silfwermyntz Wite, må fördrista sig then samma antingen helt och hållen eller til en del eftertrycka låta, eller ock utifrån låta tryckt inkomma. Thet alle, som wederbör, hafwa sig hörsammeligen at efterrätta. Til yttermera wisso, hafwe Wi thetta med egen hand underskrifwit och med Wårt Kongl. *Sigill* bekräfta låtit.

STOCKHOLM I RÅDCAMMAREN D. 19 *MARTII* 1736.

FRIEDRICH.

(L.C.)

*O. Cederström.*²

2 *O. Cederström*: Cederström, Olof Karlsson, 1679–1745, friherre med många höga befattningar, bl.a. riksråd.

Gunstige Läsare.

Then första delen af then Swenska Hushålds-boken, som jag för thetta utlåfwat, har jag nu then ähran, at här meddela, under säker förmodan, at then Gunstige Läsaren lærer ther-uttinnan hwarjehanda til sin nytto och nöje anträffa. Men som uti thenna ofulksomheten ingen rätt fulksomhet står at winna och finna, hwarken uti andelig eller werldslig måtto, så kan jag ej eller gifwa thenna Swenska Hushålds-boken ut för så fulksomlig, at ju icke åtskilligt ther uti ännu torde saknas och åstundas, fast än jag haft wid thetta arbetet all mödo, flit och kostnad ospard, at utur både gamla och nya, Swenska och Tyska Hushåldsböcker thet nyttigaste och nödigaste utleta och anföra, jemte hwad jag i flere år sielf förfarit, eller genom widlöftig *correspondence* erfarat kunnat, upricktigt och troligen upteknat, så at wäl in til thenna dag ännu icke någon fulksomligare Swensk Hushålds-bok är i dagsliuset kommen; ty beder jag en hwar täcktes ej allenast hwad här ännu felas, gunst benägnast ursächta, utan ock, hwad någon bättre kundskap och erfarenhet i thet ena eller thet andra hafwa kan, han tå höggunstigast behagade mig sina tankar och råd meddela, tå jag försäkrar, at med tiden, ther Gud hälsan och lifstiden nådeligen förlänar, låta thet i en ny uplaga med skyldig och tacksam erkänslö til almen tjenst inflyta låta. Huru monga och hwad för *materier* uti thenna första delen afhandlade äro, wille then gunstige Läsaren af hosgående *generale* förteckningen sielf se och inhämta. The *auctorer*, af hwilka jag mig under tiden betient, och hwilkas förnuftiga förslag, råd och meningar jag nu kortare nu widlöftigare inflyta låtit, them har jag wid sakens afhandlande uti sielfwa wärket med beröm nämt och redligen *citerat*. För hela thet VII eller sista Capitlet af första afdelningen, som handlar om allehanda Swensk fast egendoms skilgäcktiga *natur*, hwarje hemmans särskilte förmoner, fri- och rättigheter, thes säljande, köpande, förpantande, bytande, *arrenderande*, inteknande, lagfart, handhafwande, refwande, förmedlande och skattläggande, har jag at tacka *Vice Häradshöfdingen* och nu warande *Auditeuren* wid Öst-Giötha *Infanterie* Herr *Carl Appellberg* före, som thetta nödiga och högstnyttiga ämnet berömmeligen utarbetat, och gunst benägit mig meddelat kommandes the §§; som, för oundwikelige hinder, här fela, i följande delen at inflytta. Wid then tredie Afdelningen om boskaps skiötsel har *Pastoren* uti Borg och Löth Herr *Magister Petrus Trysén*, äfwen som wid fierde Afdelningen om Trägårds-bruk nu warande *Comministren* uti Örtomta Herr *Magister Henric Lidén* giordt mig gunstigt bistånd, jemte then berömlige Trägårdsmästaren Herr *N. Baumbach*, som the fleste och bäste trägårdarna uti ÖsterGöthland och flerestädes dels anlagt, dels märkeligen förbättrat. Men i synnerhet har nu warande *Rect. Sch. Triv. Norcop.* och *designatus Histor. &*

Moral. Lector wid Linköpings *Gymnas*. Herr *Magister Martin Lidén*, så wid öfwersätningen ifrån mitt Tyska *Manuscript*, som eljest i mong stycker wid hela wärcket, under lediga stunder, räckt mig benägen och hielpsam hand, hwilkas mödo och flit här wid jag med skyldig tacksamhet erkiänner. För öfrigit *recommenderar* jag mig uti min Gunstige Läsares Höga Gunst och benägenhet, framhårdandes jemte trogen anönskan af Guds milda nåd, wård och wälsignelse, med all wördnad, rent *estime* och högacktning

MIN GUNSTIGE LÄSARES

Ödmiukaste tienare och förebediare,

REINERUS BROOCMAN

War tu Husbonde sielfwer dräng,
Bittida up, och sent i säng;
Giör tu Matmoder lika så,
Wil tu i huset wäl skal stå;
Om Dräng och Piga lites på,
Wist tages skada i hwar wrå:
Hälst Dräng och Piga säja så;
Thet är ej wärdt, lät man så gå,
Wi sku i år doch här ifrå.

*THEN SWENSKA HUS-HÅLDS-BOKENS FÖRSTA
DEL.*

THEN FÖRSTA AFDELNINGEN.

*OM LAND-HUSHÅLLNINGENS ÄDLA WÄRDE, OM EN
HUSBONDE, OM ÅTSKILLIGE HUSHÅLDS-BETJENTER,
ÅTSKILLIGA REGLER, SOM WID LAND-GODS SÄLJANDE
OCH FÖR-ARRENDERANDE, SAMT HUSHÅLDS-
RÅKENSKAPERS FÖRFÄRDIGANDE BÖRA I ACHT TAGAS.*

THET I. CAPITEL.

Om Land-Hushåldningens ädla värde. [s. 1]	53
Åkerbrukets härliga och Christeliga närning. [s. 3]	54
Åkerbrukets Nödvändighet och nytto. [s. 5]	55
Åkerbrukets Behagelighet och liuflighet. [s. 6]	56

DET II. CAPITEL.

Om en Husbondas Plickt. [s. 13]	60
---------------------------------	----

THET III³. CAPITEL.

Om en Matmoders Plickt. [s. 36]	74
---------------------------------	----

THET IV. CAPITEL.

Om åtskillige Hushåldsbetienters plickt och förrättningar, som först Frälse- <i>Inspectors</i> , gårdsfogdars och rättares. [s. 52]	83
Trägårdsmästares. [s. 62]	90
Fiskares. [s. 63]	90
Smedars och mältares. [s. 65]	91

3 I originalet angavs detta som 2:a kapitlet.

Kockars och mölnares. [s. 66]	92
Kuskars. [s. 67]	92
Skyttars, skogwacktares och Redejans. [s. 68]	93
Twäggehanda utspisnings-stat. [s. 72]	95
Öfwerbetienters förhållande emot bönder, torpare och dags-<wårks-folck. [s. 74]	96

THET V. CAPITEL.

Huru arbetet hwarje månad hela året igenom skal inrättas och ställas uti <i>Januarii</i> . [s. 76]	98
<i>Februarii</i> . [s. 79]	100
<i>Martii</i> . [s. 81]	101
<i>Aprilis</i> . [s. 84]	102
<i>Maji</i> . [s. 85]	104
<i>Junii</i> . [s. 87]	105
<i>Julii</i> . [s. 90]	106
<i>Augusti</i> . [s. 91]	107
<i>Septembris</i> . [s. 93]	108
<i>Octobris</i> . [s. 95]	109
<i>Novembris</i> . [s. 97]	110
<i>Decembris</i> . Månads syslors. [s. 99]	111

THET VI. CAPITEL.

Om *Inspectors* och Gårds-fogdars räkningar, theras arga och falska strek, som beklageligen många af them bruka, jemte en anledning och anwising, huru theras räkningar skola undersökias, *examineras och justificeras*. [s. 100] 113

THET VII. CAPITEL.

Högstnödige och nyttige <i>Juridiske</i> och <i>Oeconomiske</i> Anmärckningar om Swenska fastigheter och hemman [s. 113]	120
§. 1. Om fast egendoms skilgacktige natur och egenskap i gemen. [s. 114]	121
§. 2. Om hwarje hemmans och lägenheters särskilte förmåner, fri- och rättigheter, samt beswär och utlagor, i anseende til theras skilgacktige natur och egenskap. [s. 132]	131
§. 3. Om alt, som wid thes säljande, kiöpande förpantande, bytande och <i>arrenderande</i> , samt in-tecknande, upbiudande och Lagfarande med mera, i ackt tagas bör.	
§. 4. Om thes handhafwande, wid mackt hållande, synande och byggjande	
§. 5. Om thes förswarade för skadelig åwerckan och inkræcktningar, samt förlo- rade ägors återwinnande.	
§. 6. Om thes Refwande, förmedlande och Skattläggjande.	

THEN ANDRA AFDELNINGEN.

OM SWENSKA LAND- OCH ÅKERBRUKET,
OCH HWAD THER TIL HÖRER.

THET I. CAPITEL.

Om Swenska Landets beskaffenhet i gemen. [s. 1] 180

THET II. CAPITEL.

Om åkerbruk i gemen samt åkers åtskilliga art och jordmon. [s. 7] 184

THET III. CAPITEL.

Om åkrars afdelning. [s. 13] 187

THET IV. CAPITEL.

Om häckar, hägnande och stängande. [s. 18] 190

THET V. CAPITEL.

Om allehanda Åker- och Gårdz-redskap. [s. 40] 204

THET VI. CAPITEL.

Om hwarjehanda åkrens bearbetande och bruk. [s. 47] 208

THET VII. CAPITEL.

Om tiden, när och huru åkren brukas skal. [s. 55] 213

THET VIII. CAPITEL.

Om allehanda slags säds och fröens utsående. [s. 59] 215

THET IX. CAPITEL.

Om skiörden, och om Rior. [s. 74] 224

THET X. CAPITEL.

Om Tobak, thes upkomst, nytto, bruk, missbruk, planterande, ryckt och torkande etc. [s. 92] 235

THET XI. CAPITEL.

Om *Potatoes* eller Jord-päron. [s. 112] 246

THET XII. CAPITEL.

Om sädens underbara förökelse. [s. 115] 248

Om Rätta Orsaken Til Sädens underbara Förökelse. 249

THET XIII. CAPITEL.

Om konstigt gödande, som skier genom sädens stöpande på flere sätt.
[s. 135] 260

THET XIV. CAPITEL.

Om Sädens Stöpande. [s. 152] 270

THET XV. CAPITEL.

Om sädens *degenererande*. [s. 155] 272

THET XVI. CAPITEL.

Om jordblänningen, med the *materier*, som ther til fordras. [s. 159] 274

THET XVII. CAPITEL.

Om sädens planterande. [s. 163] 276

THET XVIII. CAPITEL.

Om mältande och Bryggande. [s. 174] 284

THET XIX. CAPITEL.

Om Humle-gårdar, theas försiktiga anläggande och plantering, rätta ansning och skiötsel, gödande, humlans afplockande, torkande och förwarande etc. [s. 177] 286

THET XX. CAPITEL.

Om sädens förmerande genom naturligt gödande, och om hwarjehanda slags dyngia, gödsel och *urin*. [s. 190] 293

THET XXI. CAPITEL.

Om sädes-stöpande, tillika med ett förträffeligit *Arcanum Oeconomicum*. [s. 198] 298

THET XXII. CAPITEL.

Om Sädesbodas och Sädens *Co[n]serverande* och förwarande, samt Syrsors och Möss fördrifwande. [s. 202] 301

THET XXIII. CAPITEL.

Om åtskillige slags ogräs i åkren, och theas utrotande. [s. 206] 303

THET XXIV. CAPITEL.

Om Ängiar och hwad ther til hörer. [s. 209] 305

THET XXV. CAPITEL.

Om hwarjehanda slags Gräs-Frö til ängarnas förbättring. [s. 214] 307

THET XXVI. CAPITEL.

Om Bränwins-brännerie, och åtskillige slags bränwiners *präparerande*,
färgande, *Conserverande, Lilje-Convalie-Essence &c.* [s. 223] 313

THEN TREDIE AFDELNINGEN.

THET I. CAPITEL.

Om Boskaps-Skiötsel i Sverige i gemen. [s. 1] 316

THET II. CAPITEL.

Om Nöt i synnerhet, och hwad wid theras köpande, ansande, fordrande
etc. bör i acht tagas. [s. 2] 316

THET III. CAPITEL.

Om Oxar. [s. 4] 318

THET IV. CAPITEL.

Om Kor. [s. 5] 319

THET V. CAPITEL.

Om miölkande och miölk. [s. 7] 320

THET VI. CAPITEL.

Om Kärnande. [s. 8] 321

THET VII. CAPITEL.

Om Ystande. [s. 9] 321

THET VIII. CAPITEL.

Om Kalfwar. [s. 11] 323

THET IX. CAPITEL.

Om Läkedomar åt Fäboskap. [s. 12] 324

THET X. CAPITEL.

Om Stodgång i Sverige. [s. 19] 328

THET XI. CAPITEL.

Om Stodgångs anläggande, och hwad ther wid bör i acht tagas.
[s. 20] 328

THET XII. CAPITEL.

Om Hästars köpande och rycktande. [s. 23] 330

	<i>THET XIII. CAPITEL.</i>	
Om Låkedom för hästar. [s. 26]		332
	<i>THET XIV. CAPITEL.</i>	
Om Får i gemen här i Sverige. [s. 39]		340
	<i>THET XV. CAPITEL.</i>	
Om Får och theras skiötsel. [s. 40]		341
	<i>THET XVI. CAPITEL.</i>	
Om Getter. [s. 46]		345
	<i>THET XVII. CAPITEL.</i>	
Om Swin. [s. 48]		346
	<i>THET XVIII. CAPITEL.</i>	
Om Höns. [s. 51]		348
	<i>THET XIX. CAPITEL.</i>	
Om Kalkoner. [s. 53]		349
	<i>THET XX. CAPITEL.</i>	
Om Giäss. [s. 54]		350
	<i>THET XXI. CAPITEL.</i>	
Om Ankor och Dufwor. [s. 58]		352
	<i>THET XXII. CAPITEL.</i>	
Om Bi. [s. 59]		353
	<i>THET XXIII. CAPITEL.</i>	
Om Boskaps-Siukor. [s. 71]		360

THEN FIERDE AFDELNINGEN.

OM TRÄGÅRDS-BRUK.

THET I. CAPITEL.

Om Svenska Trä- och Lust-gårdar i gemen. [s. 1]	362
---	-----

THET II. CAPITEL.

Om Lust- och Trä-gårdar i synnerhet. [s. 2]	363
---	-----

THET III. CAPITEL.

Om the blomster, hwilka årligen böra sås, och om the, hwilka beständigt wäxa. [s. 13]	369
---	-----

THET IV. CAPITEL.

Om allehanda andra blomster, som uti Lustgårdar förwaras; och om åtskillige andra anmärkningar angående Blomstren. [s. 17] 371

THET V. CAPITEL.

Om allehanda främmande växter, hwilka merendels höra til blomsterhusen. [s. 23] 375

THET VI. CAPITEL.

Om allehanda willa, dock besynnerliga och artiga Blomster. [s. 29] 379

THET VII. CAPITEL.

Om Örter och allehanda öfwer them giorde *Physicaliska*, *Oeconomiska* och *Mediciniska* anmärkningar. [s. 31] 380

THET VIII. CAPITEL.

Om Köks-trägårdar i gemen. [s. 33] 381

THET IX. CAPITEL.

Om åtskillige Kökssakers skiötsel. [s. 35] 382

THET X. CAPITEL.

Om allehanda Rötter och andra Kiöks-wäxter, som wäxa nerföre. [s. 38] 384

THET XI. CAPITEL.

Om andra Kiökwäxter, som wäxa öfwer sig. [s. 41] 386

THET XII. CAPITEL.

Huru trän skola planteras, försättas, proppas och *Oculeras*, sättia ferg och smak på fruckt, giöra godt ympe-wax, etc. [s. 45] 388

THET XIII. CAPITEL.

Huru frucktbärande trän skola ansas. [s. 50] 391

THET XIV. CAPITEL.

Om allehanda träns tillfälligheter och siukdomar. [s. 51] 392

THET XV. CAPITEL.

Om frucktens aftagande och förwarande. [s. 53] 393

THET XVI. CAPITEL.

Om Äplen och Pärön. [s. 55] 394

THET XVII. CAPITEL.

Om Winbär, Stickel- eller Krusbär, Berberisbär, Mullbär, Kirsebär och Plommon. [s. 56] 396

THET XVIII. CAPITEL.

Om *Apricoser*- Persike- och Castanie-träd. [s. 60] 397

THET XIX. CAPITEL.

Om hwarjehanda slags Nöte-träd, som Wahl-nöt, Lampertska. [s. 62] 399

THET XX. CAPITEL.

Om hwarjehanda *Oeconomiska* och *Medicinska* sakers tilredande af fruckt, blomster och örter. [s. 63] 400

THET XXI. CAPITEL.

Om allehanda Trägårds-redskap och wärketyg, samt theras bruk och namn på *Latin*. [s. 67] 403

THEN FEMTE AFDELNINGEN.

*OM SKOGS-WÄSENDET.**THET I. CAPITEL.*

Om Skogarnas Laglikmätige wård, bruk och nytjande här i Swerje, samt om lands- härads, sockne-almeningarna, Swedjande, löfbrytande, skogs-eldar etc. [s. 1] 404

THET II. CAPITEL.

Om Skogs-Rödjande. [s. 33] 422

THET III. CAPITEL.

Om Alm-trän och theras planterande. [s. 35] 424

THET IV. CAPITEL.

Om Eke-träd och thes planterande. [s. 37] 425

THET V. CAPITEL.

Om Enebärs-träd och Enebärs-buskar. [s. 39] 426

THET VI. CAPITEL.

Om Lind, Lönn, Biörk, Ahl, Ask, Pihl, Rönn, Asp och dylik Löfskog. [s. 41] 427

<i>THET VII. CAPITEL.</i>	
Om Tall, Gran och Barr-skog. [s. 45]	430

<i>THET VIII. CAPITEL.</i>	
Om Slåna- Nypon- och Brakweds-buskar. [s. 47]	431

<i>THET IX. CAPITEL.</i>	
Om Wild-Appelstammars planterande at ympa uti. [s. 48]	431

THEN SIETTE AFDELNINGEN.

OM KOKEKONSTEN, CONFITURERS OCH ÅTSKILLIGE LIQUERERS TILREDANDE.

I. OM ALLEHANDA BAKWERK.

1. Om allehanda Bakwärik och Tårtor. [s. 1]	433
2. Om <i>Pastejer</i> af åtskillige slag. [s. 7]	436
3. Om åtskilligt Bakelse och Klenäter. [s. 9]	437

II. ÅTSKILLIGE SLAGS POTAGER OCH SÅPPOR.

1. <i>Potagier</i> af åtskilligt slag. [s. 17]	443
2. Åtskillige slags Såppor. [s. 24]	447

III. ÅTSKILLIG SLAGS BUDING OCH KAKOR.

1. Om Budingar. [s. 30]	450
2. Om Kakor. [s. 35]	453

IV. ÅTSKILLIGE SLAGS RÄTTER AF KÖTT.

1. At Koka. [s. 39]	456
2. At Steka. [s. 43]	458
3. At Stufwa. [s. 46]	459
4. At Fylla. [s. 51]	463

V. ÅTSKILLIGE SLAGS RÄTTER AF FISK.

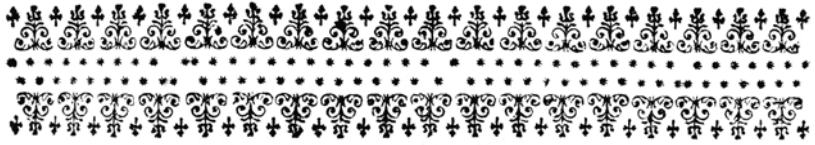
1. At Koka. [s. 53]	464
2. At Steka. [s. 54]	464
3. At Stufwa. [s. 55]	465
4. At Fylla. [s. 59]	467

VI. ALLEHANDA GRÖNA SAKER.

1. At Koka. [s. 60]	468
2. At Stufwa. [s. 61]	469

3 ⁴ . At Fylla. [s. 63]	470
<i>VII. ÅTSKILLIGE MIÖLK-RÄTTER.</i>	
[s. 64]	470
<i>VIII. ÅTSKILLIGE SLAGS RÄTTER, MED MERA, AT TILREDA.</i>	
[s. 67]	472
<i>IX. OM ALLEHANDA SLAGS MOS.</i>	
[s. 73]	476
<i>X. OM ÅTSKILLIGE SLAGS CONFITURER OCH SYLTSAKER.</i>	
[s. 77]	478
<i>XI. OM ÅTSKILLIGE SLAGS LIQUERERS OCH WATNS DISTILERANDE.</i>	
[s. 81]	481
<i>XII. HURU MAN SIUDER TWÅL OCH SÅPA.</i>	
1. At siuda en hård, spissam och ei mycket salt Twål.	483
2. At siuda en stadig och icke mycket lutstarck Såpa. [s. 86]	484

4 Angavs i originalet som punkt 2.

*THEN SWENSKA HUS-HÅLDS-BOKENS ANDRE
DEL.*

THEN SIUNDE AFDELNINGEN.

OM JERN-WERCK.

	<i>1. CAPITLET.</i>	
Om Jern-Grufwor. [s. 1]		516
	<i>2. CAPITLET.</i>	
Om Skog. [s. 6]		519
	<i>3. CAPITLET.</i>	
Om Kolande. [s. 11]		522
	<i>4. CAPITLET.</i>	
Om Jern-malms Råstande och Bokande. [s. 17]		526
	<i>5. CAPITLET.</i>	
Om en Massugns Inrättande. [s. 19]		527
	<i>6. CAPITLET.</i>	
Om Jern-Malmens Smeltande. [s. 25]		530
	<i>7. CAPITLET.</i>	
Om en ny Hammar-Smidjas upbyggande. [s. 28]		532
	<i>8. CAPITLET.</i>	
Om Smide-wärk. [s. 35]		536
	<i>9. CAPITLET.</i>	
Om Renwärks-smide. [s. 37]		538

10. CAPITLET.

Om Ståls tilwärcckning. [s. 39] 539

THEN OTTONDE AFDELNINGEN.

OM JAGT OCH FOGRAFÄNGE.

I. CAPITEL.

Om åtskilliga Jägerie-Betienter i Swerige. [s. 1] 542

II. CAPITEL.

Om åtskillig slags Jagt. [s. 2] 543

III. CAPITEL.

Om Elgars Jagt. [s. 3] 543

IV. CAPITEL.

Om BiörnarsJagt. [s. 4] 544

V. CAPITLET.

Om Wargar. [s. 7] 546

VI. CAPITLET.

Om Lodjur. [s. 11] 548

VII. CAPITLET.

Om Räfwar. [s. 12] 549

8. CAPITLET.

Om Gräfswin. [s. 14] 550

9. CAPITLET.

Om Harar. [s. 16] 551

10. CAPITLET

Om Mårdar, Hilrar, Ekkornar, Wisslor och Igelkottar. [s. 18] 553

II. CAPITLET.

Om Bjurar och Uttrar. [s. 20] 554

12. CAPITLET.

Om Kaniner. [s. 22] 555

13. *CAPITLET.*

Om Tjedrar, Orrar, Rapphöns och Jerpar. [s. 22] 555

14. *CAPITLET.*

Om allahanda Wattu-foglar, såsom Änder, Wilgäss, Snipor. etc. [s. 24] 557

15. *CAPITLET.*

Om skiutande och FogelBössor. [s. 26] 558

THEN NIJONDE AFDELNINGEN.

*OM MÅLTANDE, BRYGGANDE, BAKANDE, BRÄNNANDE,
DISTILLERANDE, LIUSSTÖPANDE OCH TWÅLSIUDANDE.*

1. *CAPITLET.*

Om Mältande och Malts torkande. [s. 1] 560

2. *CAPITLET.*

Om Bryggande. [s. 6] 563

At brygga *Stockholms-Öhl.* [s. 14] 567

Finsk lura. [s. 16] 568

Rewalskt Öhl. [s. 17] 569

Krydde-Öhl. [s. 19] 570

Hallon-Öhl. [s. 19] 570

Miöd. [s. 20] 570

At bibeholla Öhlet wid en god smak. [s. 22] 572

At förwara öhl at thet icke warder surt. [s. 23] 572

At öhl i fatet icke må dufna. [s. 23] 572

At giöra tiockt öhl klart. [s. 24] 572

At förtaga en elak och uncken smak som öhl får af tunnan. [s. 24] 573

At taga syran af öhl. [s. 25] 573

At brygga ättika. [s. 25] 573

At brygga hwete-ättika. [s. 26] 574

At giöra sig god ättika af brygt öhl. [s. 27] 574

3. *CAPITLET.*

Om Bakande. [s. 28] 575

4. *CAPITLET.*

Om Bränwins brännande och allehanda *Distillerande.* [s. 34] 578

5. *CAPITLET.*

Om Lius-Stöpande. [s. 48] 586

6. *CAPITLET.*

Om Twål och såpe-siudande. [s. 58] 591

THEN TIJONDE AFDELNINGEN.

1. *CAPITLET.*

Om allahanda *Moraliska, Physicaliska, Medicinska* och *Oeconomiska* anmerkningar i anseende til win i gemen. [s. 1] 594

2. *CAPITLET.*

Om winets sköttsel uti källare. [s. 10] 600

3. *CAPITLET.*

Om allahanda Win-konster. [s. 18] 604

4. *CAPITLET.*

Om allahanda slags Frucht och krydde-Win. [s. 24] 607

5. *CAPITLET.*

Om allahanda slags Win-Ättika. [s. 29] 610

6. *CAPITLET.*

Om Win-Ranckor. [s. 35] 613

THEN ELFFTE AFDELNINGEN.

*OM FERGERI.*1. *CAPITLET.*

Om at settja åtskilliga Couleurer på Siden-tyg. [s. 1] 616

2. *CAPITLET.*

Om at settja åtskilliga Couleurer på Linnet. [s. 5] 619

3. *CAPITLET.*

Om at settia åtskilliga Couleurer på Yllet. [s. 9] 621

4. *CAPITLET.*

Om kypferg. [s. 18] 626

5. *CAPITLET.*

En liten underrättelse at färga och twätta handskar. [s. 20] 627

<i>6. CAPITLET.</i>	
At uttaga färgor utur allahanda Siden och yllna-tyger. [s. 21]	628
<i>7. CAPITLET.</i>	
Om allahanda Fläckars uttagande utur tyger och kläder, och om Fläckkolor. [s. 22]	628
<i>8. CAPITLET.</i>	
At gjöra Ullgarn helt Hwitt. [s. 27]	631
<i>9. CAPITLET.</i>	
At pröfwa och förbättra wattnet, som skal brukas wid Färgningen. [s. 27]	631
<i>10^e. CAPITEL.</i>	
Kort underrättelse om Krapp, och huru then samme til Färgeriernas behöriga bruk warder tillagad. [s. 33]	634

THEN TOLFTE AFDELNINGEN.

*OM WATN, FISKRIKA STRÖMMAR, INSIÖAR, ALLEHANDA
SLAGS FISK, FISKREDSKAP OCH FISKERIER I SWERIGE.*

<i>1. CAPITLET.</i>	
Om watten i gemen. [s. 1]	640
<i>2. CAPITLET.</i>	
Om the förnämsta Swenska strömar, insiöar och fiskar i gemen. [s. 7]	643
<i>3. CAPITLET.</i>	
Om allahanda slags Fisk i Wetttern, samt Fiskerien, som ther brukelige äro. [s. 12]	646
<i>4. CAPITLET.</i>	
Om Siön Sommen uti Öster-Göthland och Ydre härad, med thes Fiskar och Fiskerier. [s. 30]	655
<i>5. CAPITLET.</i>	
Om Metande. [s. 35]	658

5 Angavs i originalet som kapitel 9.

6. CAPITLET.

Om Norr Lands Lax, thes natur, art, beskaffenhet, fiskande, insaltande och förwarande, jemte åtskilligt annat märckwerdigt. [s. 36] 659

THEN TRETTONDE AFDELNINGEN.

OM ALLAHANDA HUSMEDEL EMOT ÅTSKILLIGA
SIUKDOMAR, SÅ WÄL FÖR GAMMALT SOM UNGT FOLK.

1. För hetzig Hufwud-wärk. [s. 1]	663
2. För Ursinnighet, <i>Mania</i> kallad. [s. 2]	664
3. För Raseri eller Willdelse i Hufwudet, <i>phrenesis</i> kallad. [s. 2]	664
4. För beswimelse uti Hufwudet. [s. 3]	664
5. För <i>Melancholi</i> . [s. 4]	665
6. Om man icke kan Såfwa. [s. 4]	665
7. Om någon blifwer rörd, <i>paralysis</i> kallad. [s. 5]	665
8. För Krampen. [s. 7]	666
9. För fallande siukan. [s. 8]	667
10. At komma hår til at waxa. [s. 11]	668
11. At fördrifwa Hårmaten. [s. 12]	669
12. För bulit och skårfwigt Hufwud. [s. 12]	669
13. För then hwita Hufwud-Skårf. [s. 13]	670
14. För Ögonens swagheter. [s. 14]	670
15. Om man bekommer hetzig Hufwudwärk, och Hufwudet wärker till-
lika med ögonen, som offta sker med en grufwelig pina. [s. 15]	671
16. För Ögonen om the äro blödige och waras med rötelse. [s. 16]	671
17. Om Ögonen mycket rinna. [s. 16]	671
18. För hinna öfwer Ögonen. [s. 16]	671
19. För Rinnande Ögon. [s. 17]	672
20. För Starr. [s. 17]	672
21. En besynnerlig konst för mörka och flussachtiga Ögon, när intet annat
hielper. [s. 18]	672
22. För röda och swullna Ögon. [s. 18]	672
23. Om någon warder döf. [s. 18]	672
24. För verk och Sting uti Öronen. [s. 20]	673
25. För öronens susande. [s. 20]	673
26. För öronens flytelse. [s. 21]	674
27. Om watu är kommit i öronen. [s. 21]	674
28. Om ens Fuchtighet eller Fluss hafwer förstoppat hörslen. [s. 22]	674
29. Om något lefwande är krupit i örat af thet som lefwande är. [s. 22]	674
30. En konst at bringa hörslen til rätta, och för susande. [s. 22]	674
31. För gammalt folck, som icke wäl kunna höra, när andra medel ei hielpa
wilja. [s. 23]	675

32. För snufwa och hufwudets flytelse. [s. 23]	675
33. För Näseblod. [s. 24]	675
34. At fördrifwa thet röda i ansichtet eller andefleckar. [s. 25]	676
35. För Tandewärk. [s. 25]	676
36. För marken uti tänderna. [s. 26]	677
37. At giöra tänder hwit. [s. 27]	677
38. För lösa Tänder. [s. 27]	677
39. För bulit Tandekiött. [s. 27]	677
40. För swullna kindben af tandwärk. [s. 27]	677
41. At giöra hwita tänder. [s. 27]	677
42. För bölder eller blemmor på Tungan. [s. 28]	677
43. För swullit eller rutit Tandekiött. [s. 28]	677
44. För böld uti halsen och sweljande, <i>squinanica</i> . [s. 28]	677
45. Om tungespenen är nedfallen. [s. 29]	678
46. Om någon warder hes. [s. 30]	678
47. För Halsbrånad. [s. 30]	679
48. För all hetzighet, swullnad och wärk i halsen. [s. 31]	679
49. För en tiock hals, eller then siukdom som kallas Kröpff. [s. 31]	679
50. För then som spyr och spottar blod. [s. 31]	679
51. Mot Lungesotan. [s. 32]	680
52. För hosta och bröstwärk. [s. 32]	680
53. För hiertwärk samt andra hiertans swagheter. [s. 35]	681
54. För sting uti sidorna, och håld, <i>planresis</i> kallad. [s. 35]	683
55. För en kall Maga, som icke kan smelta maten. [s. 41]	684
56. För Mageref. [s. 42]	685
57. För Magans innerliga bölder. [s. 42]	685
58. För Wämjelse til mat. [s. 42]	685
59. En härlig Mage-Latweg. [s. 43]	686
60. För mycken Torst. [s. 43]	686
61. För Hicka. [s. 44]	686
62. För mycken spyelse och brytning. [s. 44]	686
63. At komma någon til at spy. [s. 45]	687
64. För en swullen och upbläst Maga. [s. 45]	687
65. Om Magen är bulin. [s. 46]	687
66. Om lefren är förkyld. [s. 47]	688
67. För förstoppad Lefwer och Mielte. [s. 47]	688
68. Om lefwrens förstoppelse. [s. 47]	688
69. Om Lefwren är bulin. [s. 48]	689
70. För Wattensoten. [s. 49]	689
71. För Gule-Sot. [s. 51]	690
72. För Mielstens siukdom. [s. 53]	691
Emot twinesot [s. 54]	691
73. För ondt i buken, ref, klo eller bäfwerref. [s. 55]	692
74. För blodsot och all annor buklop eller mycken lösen. [s. 56]	693

75. Om ändetarmen utgår. [s. 59]	694
76. Om någon har stor åtrå at wilja gå til stols, och kan dock intet uträtta, thet kallas <i>Tenasmus</i> . [s. 59]	694
77. För Bölder som wäxa uti Bakdelen, och äro skapte som nötter, <i>ficus</i> kallad. [s. 60]	695
78. Emot förstoppadt Lif och häfta. [s. 60]	695
79. För Matkar uti buken och tarmarna, <i>Cymbrici</i> kallad. [s. 61]	695
80. För the gyllende ådror, som blöda för mycket. [s. 64]	697
81. För Niurarnas siukdom. [s. 64]	697
82. För Mieltens siukdomar. [s. 65]	697
83. För Länd-wärk. [s. 65]	697
84. För Höftewärk. [s. 66]	698
85. Emot niurarnas beswär. [s. 66]	698
86. För stenen i Länderna och i Blåsan. [s. 66]	698
87. Om någon icke kan låta sitt watn. [s. 68]	699
88. För Kallpiss eller <i>Stranguria</i> . [s. 70]	700
89. Om Blåsan är bulin. [s. 70]	700
90. Om någor icke kan innehålla sitt watn. [s. 71]	700
91. Om någons Sperma aflöper utan ens wilja, <i>Gomorrhæa</i> kallad. [s. 71]	701
92. Om någon pissar blod. [s. 72]	701
93. För <i>Podagra</i> . [s. 73]	701
94. För wärk uti benen och fötterna. [s. 75]	703
95. Mot Liktor och wårtor. [s. 76]	704
96. För Icktevärk. [s. 77]	704
97. Sehlands olja at bereda til alla leders wärk, såsom ock för krumpna senor. [s. 79]	705
98. För lamma leder eller the som synas wilja förswinna. [s. 79]	705
99. För Ländewärk. [s. 79]	705
100. Om någors hemlige Lem är swullen, eller andre thes bräckligheter. [s. 80]	705
101. För Skabb och klåda. [s. 81]	706
102. För Wårtor. [s. 82]	706
103. För Ringorm. [s. 82]	707
104. För bränne-siuka. [s. 83]	707
105. För Häffta. [s. 85]	708
106. För hwardags källesiuka. [s. 85]	708
Trediedags. [s. 88]	710
Fierde dags. [s. 89]	711
107. För Lungesot, Swindesot och Trånsiukan. [s. 90]	711
108. För sára och skabbiga händer. [s. 93]	712
109. För Qwesan uti fingeren som somlige kalla thet onda betet, hwilket setter sig emellan lederna uti fingeren, och blifwer i förstone hårdt, sedan upswäller och wärker grufweligen. [s. 93]	713
110. För Wärk uti Knän och Låren. [s. 94]	713

111. För Wärk uti Benen och Fötterna. [s. 94]	713
112. Om Qwinnans tid är förstoppad. [s. 94]	713
113. Om Qwinnan hafer sin tid för mycket. [s. 97]	714
114. Om Qwinnan qwäls med barn, och icke kan föda. [s. 98, 100]	715, 716
115. At drifwa dödt foster af moderlifwet. [s. 99]	716
116. Om qwinnan icke blifwer af med efterbörd. [s. 100]	716
117. För Ref och Werk efter barnfödslen. [s. 101]	717
118. För Spänebölder. [s. 102]	717
119. För Modrens upstötelse. [s. 102]	717
120. Emot Modrens orolighet, at hon löper ifrån then ena sidan til then andra. [s. 103]	718
121. Ett gyllende Moderwatn för alla mödernes bräckligheter, ehwad namn the hafwa må. [s. 104]	718
122. För bulin moder. [s. 104]	718
123. För Spänebölder. [s. 105]	719
124. För bulna bröst och thes stor-Wärk. [s. 105]	719
125. At utdrifwa ormar, eller andre sådane giftiga Creatur, af menniskio lif. [s. 105]	719
126. För Ormehugg eller andra sådane förgiftige Creaturs bet och sting. [s. 106]	720
127. Om ett barn hafwer swåra drömar. [s. 107]	720
128. För fallande sot åt barn. [s. 107]	720
129. Om barnen mycket nysa och prusta. [s. 107]	720
130. För stor barnehosta. [s. 108]	720
131. Om barn få tarmelopp. [s. 108]	721
132. Om barnens hemliga lem swullnar. [s. 108]	721
133. För hicka. [s. 108]	721
134. Om barn offta spyr. [s. 109]	721
135. För twinesot eller trånsjukan, at barnet förwissnar. [s. 109]	721
136. För borttagenhet eller <i>Paralysis</i> . [s. 109]	721
137. För förstockat blod i lifwet eller ock förgifft. [s. 110]	721
138. Emot stötta leder och lefrad blod. [s. 110]	721
139. För blå fleckar, som af stötande komma. [s. 110]	722
140. Emot förryckta Leder. [s. 110]	722
141. För alla hetzige och swullna skador, then gyllende miölk kallad. [s. 110]	722
142. För kall brand. [s. 111]	722
143. För gamle och diupe skador. [s. 111]	722
144. Salfwa til friska sår. [s. 111]	722
145. För Liktoorn. [s. 111]	722
146. För Gulesot. [s. 111]	722
147. För hufwudflussar, som falla ned ifrån hufwudet, och Lemmarna skada. [s. 112]	723

148. Några <i>extra ordinaira observationer</i> wid åtskilliga örter's dygd i <i>medicin</i> . [s. 112]	723
149. Ett gammalt <i>Laxativ</i> , som utförer slem och galla. [s. 115]	724
150. Om tändernes siukdomar hos barn. [s. 115]	725
151. Om barnet är mycket löslifwat. [s. 115]	725
152. För Häfta. [s. 116]	725
153. För Matkar uti buken. [s. 116]	725
154. Om Hufwudet på Barn mycket utslår. [s. 116]	725
155. För en stackot eller trång anda. [s. 117]	725
156. Om öronen flyta. [s. 117]	725
157. För sömnlösa. [s. 117]	726
158. Om barnets lemmar rysta och bäfwa. [s. 117]	726
159. För Magewärk. [s. 117]	726
160. För then heta <i>Febris</i> . [s. 118]	726
161. När barn icke kunna låta sitt watu. [s. 118]	726
162. För Mässling eller små koppar. [s. 118]	726
163. För gamla Sår, som ock kallas Rosen. [s. 119]	727
164. För hårda bölder eller swullnader. [s. 119]	727
165. För Ref och Lifmatkar. [s. 119]	727
166. För frätande skador. [s. 119]	727
167. För öppna brännsår. [s. 119]	727
168. En god salfwa, som <i>Maturerar</i> och röter alla friska sår. [s. 120]	727
169. Ther någon Lem häfftigt blifwer antagen af heta och swullnad. [s. 120]	727
170. För sår mund och händer. [s. 120]	728
171. För en stor swullnad eller böld, som icke will låta sig öppna. [s. 120]	728

THEN FIORTONDE AFDELNINGEN.

OM ÅTSKILLIGA I SWERIGE BEFINTLIGE WÄXTER,
SOM GAGNELIGE ÄRO AT BRUKAS TIL HUSMEDEL.

1. Om Ährenpris. [s. 2]	729
2. Om Mejran. [s. 3]	730
3. Om Waleriana. [s. 6]	732
4. Om Baggessöta. [s. 8]	733
5. Om Lawendel. [s. 10]	735
6. Om Galgo. [s. 11]	735
7. Om Senap. [s. 13]	736
8. Om Wallmoga. [s. 16]	738
9. Om Ålandsrot. [s. 18]	740
10. Om Buske-Rosor. [s. 22]	742

11. Om Fiolblomster. [s. 25]	744
12. Om Winruto. [s. 27]	745
13. Om Salwia. [s. 31]	748
14. Om Ringelblomma. [s. 35]	750
15. Om Cardobenedicta. [s. 36]	751
16. Om Kumin. [s. 40]	753
17. Om Isop. [s. 41]	754
18. Om Malört. [s. 44]	756
19. Om Tobak. [s. 46]	757
20. Om Rölika. [s. 48]	758
21. Om Nässla. [s. 49]	759
22. Om Angelika eller helige Andas ört. [s. 51]	760
23. Om Dill. [s. 53]	762
24. Om Krusemynta. [s. 54]	763
25. Om Libbersticka. [s. 56]	764
26. Om Mäster-ört. [s. 57]	765
27. Om Hiertans-Frögd. [s. 59]	766
28. Om Groblad. [s. 61]	767
29. Om Huslök. [s. 64]	769
30. Om Smultrons ört. [s. 66]	771
31. Om bröstört eller Pimpinella. [s. 68]	772

THEN FEMTONDE AFDELNINGEN.

*INNEHÅLLANDE EN SAMLING AF UTWALDA HUSHÅLDS
GREP OCH WETENSKAPER, SOM TIL STOR FÖRDEL
MED RINGA OMKOSTNAD KUNNA BRUKAS.*

1. Om en <i>aproberad method at conservera</i> bielkar och Planck, samt andra trädredskap, som uti kellare och fuchtiga rum behöfwa nyttias och förwaras ifrå förrottnelse til långliga tider. [s. 1]	773
2. Underrättelse, huru man med ringa Möda och Omkostnad kan döda och utöda Wargar och andra RofDiur. [s. 4]	775
3. At låta kåhlfrö i wintertiden wäxa och mognas. [s. 5]	776
4. At kåhlmatkar på kåhlen ei skola finnas. [s. 6]	776
5. At ränsa huset från Råttor och möss. [s. 7]	776
6. Kall Feber at fördrifwa. [s. 7]	777
7. Ögonen och synen i hela lifstiden klar at behålla. [s. 8]	777
8. Brand af Eld, eller hett wattn at hela. [s. 8]	777
9. At Säden på ogiödd åker wäxer. [s. 9]	778
10. För Hosta och Brösthwärl. [s. 9]	778
11. <i>Colic</i> för Mans- och Modran för Qwins-Personer, med en hast at fördrifwa. [s. 10]	778

12. At <i>preparera</i> en gott ögon-wattn. [s. 10]	779
13. För Ögonen. [s. 10]	779
14. För swårt bröst eller heshet. [s. 11]	779
15. För torrwärk i Föttren. [s. 11]	779
16. För Krampdrag i Föttren. [s. 11]	780
17. För Ögonen. [s. 12]	780
18. At bruka för Pesten. [s. 12]	780
19. Emot stygga och fula Sår. [s. 13]	780
20. För Gulsoten. [s. 13]	781
21. Ett förträffeligit Medel emot Lungsoten. [s. 13]	781
22. För Fråssan. [s. 13]	781
23. För Kräfwetan. [s. 14]	781
24. För Reform. [s. 14]	781
25. En kostelig Lattwerg för hosta och swaga lungor, samt och för flygande heta. [s. 14]	782
26. Ett försökt gott befunnit medel för fallande sot. [s. 15]	782
27. För Rosen. [s. 15]	782
28. För Frossan en swettedryck. [s. 16]	783
29. För Näseblod, som icke wil stadna. [s. 16]	783
30. För Skabb. [s. 16]	783
31. För Krampen. [s. 16]	783
32. För Utlenska Elden. [s. 17]	783
33. För Gålsotan. [s. 17]	784
34. För Boskaps siuka ett utwalt medel. [s. 17]	784
35. För kor och Hästar, som sleka håret och huden af sig. [s. 17]	784
36. För en Häst som icke kan stalla. [s. 18]	784
37. At fördrifwa Wägg-Löss. [s. 18]	784
38. För Ormhugg. [s. 18]	785
39. At döda flugor. [s. 18]	
40. En <i>Compendieus invention</i> , at så fälla skog, at han rifwes up med rötterna. [s. 18]	785
41. För Mielt-siukan. [s. 18]	785
42. At fördrifwa wårtor. [s. 19]	785
43. At förwara Pälsar eller räfwes-skin. [s. 19]	786
44. At flytta trän. [s. 19]	786
45. At <i>Conservera</i> trän för Boskap. [s. 19]	786
46. <i>Receipt</i> på bleck. [s. 19]	786
47. Kort underrättelse om <i>Materialier</i> , som til murning erfordras. [s. 20]	786
48. At gifwa guten och <i>polerad</i> messing en guldferg. [s. 21]	787
49. At siuda Messing hwitt utan silfwer. [s. 21]	787
50. Ett watten at förgylla Jern med. [s. 21]	787
51. At giöra trä, ben eller horn grönt. [s. 21]	787
52. Ett annat sett at giöra trä eller horn grönt. [s. 22]	788

53. At göra horn likt Sköldpadd. [s. 22]	788
54. At göra trä eller horn rödt. [s. 22]	788
55. At göra trä brunt. [s. 22]	789
56. At göra trä swart. [s. 23]	789
57. At göra Elphenbens-swerta. [s. 23]	789
58. Ett godt sätt at måla <i>Claver</i> , <i>Clavecymbaler</i> och andra werk. [s. 23]	789
59. At behendigt och snelt taga rosten af jern. [s. 23]	790
60. At sylta gurckor. [s. 24]	790
61. At sylta Kierssebär. [s. 24]	790

THEN FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM LAND-HUSHÅLLNINGENS ÄDLA WÄRDE, OM EN
HUSBONDE, OM ÅTSKILLIGE HUSHÅLDS-BETJENTER,
ÅTSKILLIGA REGLER, SOM WID LAND-GODS SÄLJANDE
OCH FÖR-ARRENDERANDE, SAMT HUSHÅLDS-
RÄKENSKAPERS FÖRFÄRDIGANDE BÖRA I ACHT TAGAS.

Thet I. Capitel.

Om Land-Hushållningens ädla värde.

THEN LÄRDE OCH BERÖMLIGE MANNEN, JULIUS BERNHARD VON ROHR, BESKRIFWER HUSHÅLS-KONSTEN PÅ FÖLJANDE SÄTT, UTI SITT OECONOMISKE BIBLIOTHEK, CAP. I. §. I.¹ Hushåls-konsten, är en practisk wettenskap, som lærer, huru man på ärligit och rättmätigt sätt gods och penningar förwärfwa, samt hwad man förwärfwat, *conservera*, förwara, och försichteligen utgifwa skal, til sin timmeliga lycksalighets befrämjande och wid macht hållande. Thenna sin *definition* förswarar och förklarar han widlöffteligen och wackert, hwilket här at anföra, skulle falla för widlöfftigt, och kan ses hos sielfwa *Auctoren*, som wäl wärd är at ägas och läsas. Doct. Joh. Joachim Becher i sin bok, som kallas en Klok Husfader, förständig HusModer etc. skrifwer i förtalet sålunda:² Then ädla och berömwärda hushåls-konsten är utan all twifwel en af the nödigaste och nyttigaste wettenskaper, hwarigenom thet allmänna bästas [s. 1.] wälfärd och uphielpande befordrad warder. Så snart thetta fundamentet, hwar på människians timmeliga lycksalighet werckeligen sig fotar och grundar, på något sätt rifwes och rubbas, antingen genom almenna lands-plågor, som pestilents, misswäxt, dyran tid och krig, eller genom höga öfwerhetens tyranni och undersåtarenas gudlösa lefwerne, eller genom andra olyckeliga händelser, så kan ei annat skie, än att hela *republicuens* bygnad innan kort tid måste gå öfwerända och falla, och när olyckan på landet begynnes, så få äfwen städerna til sin största skada ther af gemenligen en märkelig anstöt och känning. Ja, sannerligen är hushålswäsendet liksom en Amma, som sin söta närings-safft

meddelar åt de öfrige landsens inwånare; en rik åderkälla, hwilkens förstoppande förorsakar många tusende människors undergång etc.

Herr Friedr. Ulrich Stisser uti sin Inledning till Tyskarnas Land hushålning säger cap. 1. §. 1.³ At Land-hushålningen och thes rätta och försigtiga inrättning är grunden til ett lycksaligt land, hafwa ei allenast stora och lärde män längst för thetta hållit före, utan ock mäktiga Konungar och stora Philosopher bejakat, och ther om stäteliga författningar giordt. Han beropar sig therstädes på ett *programma*, af then 26. Sept. 1734,⁴ hwaruti han wisat möjligt wara, at the Oeconomiska wettenskaperna äfwen uti en wiss läro-art och *method* kunna brackte warda: han anförer ock Wilhelm von Schröters Skatt- och Ränto-camar, cap. 70. § 11. seqq. och *Socratem in Xenophonte* cap. 5: §.17.⁵

Herr Eric Salander har äfwen rätt wachert wisat uti *dedication* til sin Gårds fogde *instruction*,⁶ at god Land-hushålning Berg-werck och Hand-werck äro källorna, hwarutur handelen opflyter, öfwerflötat, och härliga förmoner undfår.

Herr Probsten Mag. Jacob Serenius handlar i förtalet til den Engelska Åkermannen rätt härligen om Åkerbrukets och Land-hushålningens ålder, förträffeliga värde och nytta, tit wi then gunstige läsaren för korthet skal hänwisom.⁷ Auctorerne til Sachsiske [s. 2.] och Brandeburgiske Land- Hushåls- och Wårdshus Boken, skrifwa *Part. II. pag. 291. seqq.* sålunda här om:⁸ Åkerbruket, hwar om många lärda män skrifwit, af hwilkas skrifter dock ganska få låtit beweka sig at siewa med flit och achtsamhet läggia handen ther wid, är för trenne orsaker skul högt at skatta och i värde hållas. 1. För then ther af flytande ärliga och Christeliga näring. 2. För thes nödwändighet och härliga nytto. 3. För thes angenäma behagelighet och liuflighet: Ja åkerbruket är thet rättmätigaste och nyttigaste arbete och bemödande, som en menniskia någonsin företaga kan. Hwad thet första stycket angår, så är thet wist och ofelbart, at när man anser alla the syslor och handteringar, hwarmed menniskian wil komma fort och nära sig i werldene, så kan ingen jämföras med åkerbruket, mindre thet föredragas: emedan fast ärligare och uprichtigare ther med tilgår, än thet wid andra syslor och handteringar så lätt skie kan: huru tränger sig icke merendels syndaspiken emellan kiöparen och säljaren, och huru offta höres icke thena klagan: Thet är tå aldeles ingen *proportion* emellan penningarna och wahran. Man betrachte, til exempel, en kiöp- och handelsman, så måste man tilstå, at thes winning är farlig, och sällan aflöper utan samwetets beswärande: eller en ockrare, tå man skal finna, at thes winning är skändelig och lastbar, och therföre både Gudi och menniskiom misshagelig; eller ock änteligen en handwerksman, så bör wäl then samma icke tadelas, utan har snarare, som ordspråket lyder, en gyllene grund; dock när man saken närmare efftersinner, måste man tilstå, at hos mångom ganska mycket bedrägeri och egennyttighet finnes, thesutan är ock eljest theras redeliga och ärliga winst dels ganska slät, dels mycket föränderlig och owiss, emedan thet rätta priset plägar nu falla, nu stiga, och thet som än wärre är, i thesse egennyttiga och swåra tider, måste then ärlige handwercksmannen nästan wara kiöpmans *esclave* och träl. Theremot kan hwar och en finna, at åkerbruket har sin ädla och rika winst utan nästans skada och förolämpande, ja hwar och en har ther af en otrolig nytto och gagn, om allenast [s. 3.] the skändeliga land-förderfwande korn-gudar och korn-judar hämmade

warda, hwarföre och åkerbruket af Catone rätt efftertänckeligen kallas en skiön och tillätelig winning,⁹ som man wäl hafwa och nyttia kan; Ja, sielfwer then allerhögste Guden, sedan våra första föräldrar hans heliga bud öfwerträdt, har menniskionnen intet oskyldigare och lycksaligare lefwerne, at sig i sin anletes swett nära och föda, påläggja kunnat, än thet mödosamma landlefwerne med åker-ängjars och trädgårdars upodlande och brukande. Therpå söfftat och then wise husläraren Syrach, tå han sålunda talar: Cap.7:16. Om tig tungt warder med tine näring och åkerwerk, thet lät icke förtryta tig: ty Gud hafwer så skapat thet [Sky inte mödosamt arbete, inte åkerbruket som skapats av den Högste. Syr 7:16]. I afseende på thenna *innocente* ärliga winsten hafwa ei allenast the gamla fäderne, som Abraham, Isaac, Jacob etc. och andra förstar och wäldige i gamla testamentet; utan ock i följande tiderna många förträffeliga hieltar, så wäl hos the Romare, som Grækerna och andra folckslag med all flit lagt sig på åkerbruk och land-hushållning. Hwad hedningarna haftt för tankar här om, kan bäste se och inhämta af *Officiis Ciceronis*, som skattat åkerbruk för then förnämsta delen af Philosophien.¹⁰ Ty uti åkerbruk ligger wärkeligen en sort af werldslig wishet förborgad, som antingen genom menniskians förståndsskarpnsinighet, eller genom ther til kommande långwarig erfarenhet, lærer, hwad land och jordmon för then eller en annan frucht och jordwäxt tienligast wara mände; wid hwad årsens tid thet ena eller thet andra arbetet företagas och gjöras skall etc. Gör man thetta försummeligen och wårdslöst, af en blott wana, utan vidare efftertanka, så kalla the lärda en sådan ἀφιλόσοφον [*aphilosophon* 'en person som inte är filosofiskt bildad']; Men här leder man altsammans af wissa och fasta grund-reglor, så at man kan weta och wisa orsaken til then eller then wärkningen, så förer thet ock med all rätt namn af Philosophie hos alla the lärda, som ifrån then allmänna hopen och bönderna wilja åtskilde wara.

§. 2. Beträffande thet II stycket, nemligen Åkerbrukets [s. 4.] nödwändighet och härliga nytto, så är thet wäl en ofelbar sak, at man i werlden omöjeligen kan then umbära eller förutan wara, såsom hwarigenom, alt hwad i werldene lefwer, sin födo näring och underhåld hafwa måste, hälst en stad eller menighet thes förutan äfwen så litet bestå eller underhållas kan, som ett litet barn utan miölk kan upfostrat warda; Ty man måste tilstå, at många 100ode härliga konster i werldene äro, the doch namn af nyttiga konster thesto mer förtiena, ju mer the til then ädla Landbrukskonstens förbättrande något besynnerligt bidraga. Gud hafwer thenna först inrättat och insatt, emedan man effter fallet then förutan omöjeligen har kunnat lefwa. Ty thenna förutan, skulle menniskians lif ei lengre wara, än the diurens, som man ἐφήμερα [*ephemera* 'som avser endast en dag', 'som lever endast en dag', jämför lånordet *efemär*] kallar, och allenast ett dygn öfwer lefwa. Thetta hafwa Amaxobii wäl förståt, Schyterna wäl begripit, som med boskaps-skiötsel sin tid tilbracht, och Gymnosophisterna hos Indianerna wäl funnit, som aldrig wiste af Skräddare och Skomakar-handwärik, men anwände thesto mer flit och tid på landbruk.¹¹ At förtiga, tå wid land-bruket alt lyckeligen och fruchtsammeligen aflöper, och Guds milda wälsignelse fruchtbara tider beskiärer, therigenom nästan alla andra hanteringar florerar; hwarpå äfwen Xenophon förnämligast söfftat, när han skrifwer; Åker- och landbruk är lika som en Moder för alla andra wärf och handteringar, och när ther

med alt lyckeligen och wäl tilgår, så befinna the andra sig ock icke illa; Therföre ock the gamla hedningar, i synnerhet Tyskarna på öen Rygen, hwarest Ertha sitt förnämsta tempel bygt, på samma tid som the heruler inföllo i Italien, gjordt sielfwa jorden til en Gudinna, af hwilken the stora Gudar, *Dii majorum gentium*, skola födde warit, som *Lactantius Lib. I* ganska sinrikt utfört.¹² Orsaken, hwarföre jorden til en gudomelig ähra uphögd blef, war, effter hon uppehåller och närer menniskior, fänad, alt hwad i lufften, watnet och på jorden lefwer; wist är thet, at ett stycke land och åker af sin herre ingen ting emottager, som thet icke rikeligen och genom Guds wälsignelse med interesse igengifwer, hwilket ock then [s. 5.] wise Cicero, jemte flera andra, icke obilligt erkänner, när han i sin I bok *de officiis*, åkerbruket med följande ord beskriver: Land- och åkerbruk, är en konst och wettenskap, som lærer med jorden på ett nyttigt och fördelachtigt sätt umgå och handla; icke mindre Aristoteles, när han uti sin *Oeconomie* kallar åkerbruket en förnäm, härlig och nödwändig profession,¹³ hwilket then gamla Cato förliknar wid en öfwer alla måtto fruchtbar winranka; Therföre ock ängiar hos Latinerna kallas *prata, quasi parata* emedan the alltid tilreds och färdige äro, at sin herre med thetas winning richta Och thetta är äfwen orsaken, hwarföre alla stånd så mycket om åkerbruk rifwas och slitas, wäl wetandes, at the sig och the sina aldrabäst härigenom föda och nära kunna, hwilket bewises af thetas *domainer*, större och mindre gods, som the sig här och ther anskaffa, och hwarest the sig med margfaldigt nöje uppehålla, om icke alltid, dock så offta the tid och ledighet från andra förrättningar hafwa kunna. Såsom fordom Masinissa then Africanska Konungen gjorde, hwilken til wäga bracht, at *Numidien*, och thet nu för tiden kallas *BileDulgerid* eller Dattel-land, samt en god del af Barbariet, hwilka länder tilförene obebygde och ödelagde woro, genom människio-flit härligen äro bebygde och til the rikaste länder äro gjorde och uparbetade.¹⁴ Så har ock Keiser Tiberius haft hwarken mödo eller omkostnad ospard, at landets ofruchtbarhet afhielpa medelst jordens flitiga brukande och upodlande.¹⁵ Emedan the doch alla wäl wetat, at om thenne lefwernes-art wore wäl bestält, skulle the öfrige icke må illa. Men blir landbruket illa handterat, så lider ther igenom all annor wärf både til lands och watn.

§.3. Thet tredie stycket, beträffande Åkerbrukets angenämhet och behagliga liuflighet, så wisar sig then förnämligast therutinna, at thet så kallade landlefwernet entledigar en från bekymmer, och förer med sig then angenämste ro i werlden; therför ock alla tider funnits många, som begifwit sig utur städerna ut på landsbygden, til then ändan, att ther med åkerbruk, och trädgårdswäsendet sig förnöja, och sin öfriga lefnadstid i ro och nöje [s. 6.] tilbringa, på thet the må kunna slita sig lös från alla stadssorger och buller, och sig ther lika som gömma och fördölja, hwarest the på kiöpet ingen mangel och brist lida på alt thet the til sin nödtorfft behöfwa, emedan jorden, tå hon wäl brukes, them rikeligen beskiärer, hwad the betarwa: Ja, the allertapraste hieltar och män, som til the wigtigaste förrättningars utförande högoplyste och utrustad warit, hwilkas skuldror ock undertiden blifwit matte, hafwa icke wetat någon anständigare lust och wederqweckelse at wälja, än land-lefwernet, och åkerbruk, tå the behöfft frisk lufft hämta och sig wederqweckia och roa; ty at gå aldeles late och försumelige, hafwa the tyckt icke rimma sig med tapperheten, hwar af the gjordt profession. Ther med hafwa the Grekiske hieltarna wid Troja sig roat

och wederqweckt, at jag Angæi Herculis och flere andras exempel nu må förtiga.¹⁶ Hwad fyra Konungar, Hieron, Philometor, Attalus och Archelaus om land-bruk skrifwit,¹⁷ är beklageligen til thenna ädla konstens stora saknad aldeles förkommit och förlorat, kunnandes man lätteligen föreställa sig, at så store, mächtige och rike Herrar lära hafwa *colligerat* och samlat the allerkostbaraste *experimenter* och försökt af sina undersåtare, som ther igenom aldrabäst kunnat recommendera och ställa sig in hos sina Konungar, hwilka ock sielfwa härigenom hos efterwerlden welat sig ett ewigt beröm förwärfwa och förskaffa. Persiska Konungarna, woro i freds-tider äfwen så måne och bekymrade om åkerbruket, som i ofreds-tider om Sabelen och krigs *disciplin*. Drottning Semiramis har gjordt sig mera namnkunnig och bekant i werlden genom sina hängande trädgårdar, än genom the Babyloniska murar och sina segerwinningar.¹⁸ Scipio och Lælius tyckte mycket mera om at i Campanien sina trän, än i Africa sina segersamma krigshärar i ordning ställa.¹⁹ Och som thesse för mycket lycksalige män i werlden äro skattade wordne, så finnes ock ännu ganska många, som tycka om samma förnöjlige lefnad, och theras fotspår efterfölja: emedan man på landsbygden kan med nöje och fågnad bruka sin *commodite* och beqwämlighet [s. 7.] se ther the behageliga åderkiällor, och roa sig wid the sachtasusande watn-strömmar, ther kan man spatsera och lägga sig neder i gröna gräset, se sina skiöna hästar, kalfwar, lamb och unga folar hoppa, springa och dansa, samt höra then angenämaste musique af the liufligt siungande foglar, hwilket alt ens sinne högeligen wederqwicker och sorgen fördriver, the Horatius erkiänner, tå han i sina *Odis* altså siunger:²⁰

Lycklig then steds sorgfri blifwer
Just på gammalt ärligt wis:
Ådren plöjer, oxar drifwer,
nöjer sig med tarflig spis:
Werldens narri intet achtar,
Girug winst ei effertrachtar, etc.

Äfwen ock then wise Pericles, hwilken, tå han begaf sig från Athen ut på sitt land-gods, och ther sin tid med landbruk tilbrachte, skref öfwer sin husdör thetta:²¹

Mitt skepp i land jag lyckligt ser.
Hopp, lycko jag på båten ger.

I synnerhet äro här Augustini ord wäl wärde at öfwerwägas, när han öfwer I. Mose Boks 8 Cap. sålunda skrifwer:²² Ach hwad kan wäl högre och förträffeligare skådespel och betrachtande i werlden wara, eller, huru kan menniskians förstånd bättre med naturen tala, än uti åker- trä- och wingårdsbrukande; ty tå frågar man likasom hwar en ört, hwar och en jordewäxt, hwad then kan och hwad den icke kan eller förmår, hwadan alt sådant härrörer, och hwad för besynnerliga hemliga fördolda krafter uti hwart och ett förborgat ligger; vidare, hwad man genom utwärtas flit och arbete wid hwart och ett i synnerhet åstadkomma och erhålla kan; ty icke then som plantar, icke then som watnar, wärkar sådant, utan Gud allena, som wäxten och wälsignelsen gifwer.

§. 4. Utaf thesse trenne stycker kan nu en Land-Man åkerbrukets ädla wärde sig aldrabäst föreställa, och med godt samwete och gladt sinne samma skiöta, och i

sinom tid Guds wälsignelse [s. 8.] i tålmod afwachta, samt til sin och the sinas nytto och underhåld med godt samwete nyttia och bruka. Till öfwerflöd skönjas ännu thetta wärdet ther af, at Konung Servius land- och åkerbruket samt boskaps-skiötsel til ähro inga andra mynt, än med oxebilder präglä låtit:²³ ther af har ock penningar hos Latinerna fådt sitt namn, som gamla versen lyder:

Deficiente Pecunia deficit omnia

Och än i thenna dag warda thylika mynt i the förnämsta konstcamare och mynt-cabinet förededde och wiste. Man finner äfwen i the Gräkiske historier, at Theseus i Athen låtit slå ett mynt hwarpå stått en Oxe-bild, at genom thenna bildens dageliga åskådande upmuntra the Athenienser til åkerbruk.²⁴ Såsom hwaraf all wälfärd och rikedom härflyta månde.

§. 5. Några hålla fuller före, som skulle then utmärglade, och altjemt hafwande och födande naturen af ålder likasom aftaga och swagare warda, så at man nu för tiden en sådan ömnoget och rikedom, som fordomdags, af åker- och land-bruk, ei skal hafwa at hoppas och förwänta: men at thet är en obillig sak, jordenes egenskap så lasta, som skulle then, liksom af en siukdom och hög ålder blifwit ofruchtsam, then dock then store Guden och skaparen med outhörlig fruchtbarhet benådat och begåfwat, sådant har then lärde Pålackan Johannes Jonstonus i en liten, men lärd Tractat, *De Nature Constantia*, wisat i följande sats: 1. *Mundum ratione sui totius non labi perpetuo in deterius.* 2. *Non ratione cæli.* 3. *Non ratione Elementorum.* 4. *Non ratione mixtorum, tam inanimatorum, quam animatorum irrationalium.* 5. *Non ratione hominis.*²⁵ Thenna lilla boken är på wacker Latin skrifwen, löner wäl mödan at läsas, och är tryckt i Amsterdam Anno 1634 *in Duodecimo*. Som nu naturen icke är orsaken, eller wäller, at åkren icke så ömnoget och rikelig frucht gifwer, så måste wisserligen wara andra orsaker. Ty om en allmän misswäxt wil man här nu icke tala, emedan then sitt ursprung hafwer från then rättferdige Guden, antingen som en faderlig tuchtan och aga, eller ock som ett wälförtient [s. 9.] straff för människors barnas otacksamhet och synder skuld, hwar wid all människio wishet, konst och arbete förgåfwes är, och kan ingen ting uträtta. Men utom slikt fall, härrörer och kommer misswäxt merendels genom människians egit förwällande, emedan hon dels sielf åkerbruket icke rätt förstår, dels ock af girughet eller oförstånd antager sådana betienter, som thet icke eller rätteligen förstå. Jag kan ock icke neka, at ju under tiden misswäxt, genom Guds tilstädielse, äfwen genom diefwulsk truldom kan förorsakas, hwar om Wirgilius skrifwer: *atque satas alio vidi traducere messes.*²⁶ Man wet fuller mycket wäl, at alt förmånga finnas som wilja hålla all truldom för ett blott ape-spel, och klent förstånds dårachtiga inbilning the kalla och begrina, som i synnerhet en sielf-förtrollad Becker, i sin widlöfftiga bok, *Die Bezauberte Welt* kallad, med många skenfagra skiäl söker at bewisa, men är längst för thetta af många lärda och christeliga lärare *refuterad* och til skam worden.²⁷ Ty thet är, Gudi klagat, mer än wist och sant, at diefwulen genom sina wärktyg både kan, och ofta har skadat människiom och husfolk til thetas lif, åker och boskap. Til thenna sanningens bestyrkande torde mig tillåtas, at här införa en sanfärdig berättelse, om en händelse, som jag sielf öfwerlefwat. Anno 1695 tildrog sig i mitt fädernesland, och staden Dorpt [Tartu], hwarest jag då förtiden studerade, följande *casus*. Wid Academien therstädes

war en Boktryckare, wid namn Brendeken,²⁸ then samme hade en son, wid pass 15 a 16 år gammal, som doch temmelig yr war. Thenne reste en gång en söndag effter afftonsången tå wackert sommarwäder war, med sin syster, ut til en bonde, som bodde en fierdings-wäg utom staden, och träffade ther en gammal käring, som hölt på at watna boskapen. Som han nu hade hos sig en liten hand-spruta, tog han til then, och sprutade med then samma watn på boskapen. Käringen bad honom låta sådant blifwa, men i stället för han bordt ther med affstå och thet lemna, så tog han sin lilla watn-spruta full med watn, och sprutade käringen mitt i synen och ansichet, säjandes ther hos [s. 10.] med högt skrattande röst: Tu gamla hexa, hwad wil tu giöra mig? Tå swarade hon: Nå, tu skal i tin lefnads tid aldrig mer spruta på någon; hwar åt han log och skrattade. Men wad hände? In emot afftonen far han med sin syster hem til staden igen, men under wägen får han kiänna en grufwelig wärk och smärtza i sitt hufwud, och har han ei annat tyckt, än at pinnar skulle sitta i halsen, i näsan och öronen. Med denna smärtzan plågades och drogs han hela 8 dagarna både dag och natt, geck doch therwid oppe, ut och in, klagandes sin nöd för hwem som hälst han träffade. Emedan hans egit samwete sade honom, at then gamla käringen han sprutade på, måtte thetta giordt, så skickade hans föräldrar tillika med en student, Joseph Paqualin benämnd, til samma bonde, hwarest the åter bemälte käring ute på gården anträffade. Så snart gåssen feck se henne, sade han: Tu gamla hexa, tu har förtrollat mig, nu skal then och then taga tig. Som han nu wille stiga utur wagen, föll han ned til jorden och dödde straxt på stunden, tå ock blodet hopetals flöt honom utur mund, näsa och öron. Käringen lade straxt afåt marken, sökte at rymma och undkomma, men studenten war så behiertad, at han lopp strax effter, tog henne fast, förde henne med sig till staden och lät straxt sättia henne i arrest och fängelse, men pilten förde han död hem til sina bedröfwade föräldrars hus. Tå han nu skulle begrafwas, åstundade föräldrarna, at hon måtte utur fängelset tit föras och hämtad warda, hwilket ock uti några Magistrats personers närwaro skedde, tå äfwen många åskådare sig infunno, ibland hwilka jag sielf äfwen en med war. Tå hon tit kom, och befaltes gå in i stufwan til liket, undbad hon sig thet, och tå man med wäld wille släpa henne in, kastade hon sig neder til jorden, och bad man wille föra henne i en annan camare, så wille hon gerna altsammans bekänna, thet wore nu försent, hon kunde nu intet mer hielpa honom. Therpå inträdde Magistrats-personerna med henne i en camare, hwarest hon straxt bekiände, at hon thenna ynglingen förtrollat, i thet hon några qwistar och pinnar af ahlträd afskurit, [s. 11.] och then samma med några trullkonst ord i jorden nedslagit, hwaraf sådan wärk och smärta i hans hufwud skal förorsakats, som hade han hafft these ahlpinnar i sitt hufwud inslagen; hon lade ock thet til, at om han wid sin återkomst gifwit henne ett godt ord, så hade hon uptagit these pinnar utur jorden, tå ock ynglingen skulle fulkomligen blifwit *restituerad*, men nu wore thet försent. Therjämte bekände hon äfwen nu godwilligt och af sig sielf, at hon wid herrgården, under hwilken hon lydde, trenne åhr å rad säden förtrollat och en stark misswäxt förorsakat, hwilket i sanning äfwen så befants. Tå hon tilspordes, hwarest hon sådana diefwuls konster lärdt hade, berättade hon, at tå hon en gång gådt wall i skogen med boskapen, skal en gammal man kommit til henne, och lärdt henne thylika konster. Hwem thenna läromästare warit, och huru

benägen thenna kiäringen til all ondsko warit, är lätt at gissa. Thenna trullkonan har jag ock sielf sedt lefwande brännas. Hwem skulle nu icke tro, at diefwulen, så wäl omedelbarligen, som medelbart genom sina wärecktyg, när så then stora Guden, effter sina hela domar tillåter, skulle på mångahanda sätt skada en hushållare? Hiobs exempel bestyrcker thet. Så länge satanas icke hade Guds tilstädielse, kunde han aldrig ett hår på honom röra, utan sade, Menar tu, at Job fructar Gud förgäfwes? Hafwer tu doch förwarat honom, hans hus, och alt thet han hafwer alt omkring; tu hafwer wälsignat hans handawäreck; och hans gods hafwer utspridt sig i landena. Men räck ut tina hand, och kom wid alt thet han äger, thet gäller han skal wälsigna dig i ansigtet. Hiob. 1:9,10,11, seqq. [Det är wäl inte utan orsak som Job är gudfruktig. Du har ju själv på allt sätt skyddat honom och hans familj och allt som tillhör honom, du wälsignar allt han gör, och hans hjordar brer ut sig över landet. Men sträck ut din hand och rör det som tillhör honom, då kommer han att förbanna dig rakt i ansiktet. Job 1:9–11] Therföre bör hwar ock en husfader och husmoder med fult alfwar beflita sig om en san och oskrymtad Gudsfruchtan, ty gudachtighet är nyttig till all ting, och hafwer löffte med sig både om thetta och thet tilkommande lifwet, och ther hos innerligen bedia Gud, at han them, theras kiära anhörige, och alt hwad the äga, i sitt Gudomeliga beskydd taga wille, såsom Job, Propheten Elisam i Dot-tan, 2.Reg.6. och then gudfruchtige Biskopen [s. 12.] i Milan uti Italien Ambrosium.²⁹ Om honom berättar kyrkio-historien, at then Arianiska Keisarinnan Justina anbefalt en swartkonstnär,³⁰ at han, genom then helwetis andans tilhielp, skulle Ambrosium af daga taga, hwilken ock skal fuller affärdat en hop oreña andar sådant at wärkställa, the doch med oförrättade ärende kommit tilbakars, föregifwandes, at Biskopens hus och boning rundt omkring med eldslåga war omgifwit, så at the icke tordes nalkas ther intil. Hwem ser icke, at thetta en gudomelig Englawacht och wård warit, som honom emot diefwulen och hans anhang beskyddat hafwer, therföre bör hwar ock en husfader städse bedia, lika som intet arbete holpo, och therjemte arbeta, som ingen bön mer hulpo, så skall then store Guden honom för alt ondt och olycko bewara, samt framgång, lycko och wälsignelse til hans hushållande rikeligen gifwa och meddela.

Thet II. Capitel.

Om en Husbondes Plicht.

§. I.

Emedan Herrans fruchtan äfwen billigt böra wara hushålds-kunnighetens begynnelse, så måste en christelig husbonde för all ting beflita sig om en oskrymtad fruchtan och kiärlek för Gud, och jemwäl hålla sina barn och

tienstefolck ther til; han måste börja sina hushåldssyslor med bönen, och ej låta sig therutinan förstöra, eller någon komma in til sig, när han then samma förrättar, så framt thet icke wore uti en sak af största nödwändighet, som ej kunde något upskof lida; han måste helga Söndagen, och utom nödfall, inga werldsliga syslor på then samma företaga, eller tilstädia androm i sitt hus sådant giöra; han måste anförä sina barn och tienstefolck til Gudsfruchtan, föregå them härutinan med goda exempel, och draga försorg, at the uti then nödiga trones läro och om theras lefnads plichter underrättade warda. [s. 13.]

§. 2. Såsom ty wärr! hos thet gemena och enfaldiga folcket många fyndiga bruk och plägseder gå i swang, i thet the på wissa dagar och aftnar, til exempel: Advents afton, Jul afton, Nyårs-dagen, Skiärtorsdagen, Påskadagen etc. allehanda widskiepeler och narrwärcck företaga, som doch strida emot all billighet, och draga Guds straff öfwer thet hus, hwaruti man sådana uptåg tol och bedrifwer; Therföre måste en husbonde fliteliga tilse, at sådana syndiga apespel i thes hus afskaffas och alfwarligen förbiudas, samt at öfwerträdarena tilbörligen näpste warda.

§. 3. Althenstund *Jus Patronatus* wid många Säterier och Frälsegods plägar wara förknippat, så lærer en rättsinnad och christelig ägare af sådana gods weta at här wid skicka sig, at han, enär *Pastoratet* skal besättias, såsom, ty wärr! ofta sker, ej så mycket anser en sådan person, som, kan skie, hans herr dubroder wid ett glas win behagat *recommendera*; eller som *resolverar* sig at taga til ächta Fruns kammarpiga, then förre Prestens dotter, eller någon annan menniskia, som *Patronen* gierna wil med ähran hawa försedd, eller som til tacksamhet *offererar Patronen 50 ducater*; eller ock eljest äger wackra gåvor, at giöra sig behagelig, och roa sin *Principal* wid en pip tobak; utan att han fast mer fattar tycke för en sådan Candidat, hos hwilken finnes en sann Gudsfruchtan, exemplariskt lefwerne, grundelig lärdom, och ett uprichtigt upsåt at tiena Gudi och Nästan; han lærer, så mycket hos honom står, ther om draga försorg, at församlingen och kyrkan med en god Predikant försedd warder, säkerligen troende, at therest han härutinnan skulle försumma något, han therföre hos Gud skulle hafwa ett swårt ansvar.

§. 4. Han är ock förbunden, at redeligen och godwilligt för sitt gods utbetala tionde och rättighet til kyrkian och Presten och af kyrkio medlen måste han antingen alsintet låna, eller ock till föresattan tid riktigt återbetala lånet tillika med uplöpande *interesse*.

§. 5. En husbonde giör wäl, om han uti grundritningen låter aftaga hela sitt gods, jemte alla ägor, som han besitter, och [s. 14.] afmäta thet igenom en edsworen *Ingenieur*. Han kan theraf hafwa mångfaldig nytta; ty således kan han likasom på en gång se öfwer hela godset, och öfwerlägga på hwad sätt han en och annan gränse twist med sina grannar undfly, samt sig på allehanda wis nytta giöra kan; här utaf kan han ock thesto bättre lära kiänna, hwad godset kan bära och kasta utaf sig. o. s. w.

§. 6. En husbonde får ei eller låta sig förtryta, at allestädes och efter alt se. Således måste han sielf gå ut på åkrarne, i ladorne, stallen, fähusen, trädgårdarne och i spanmåls bodarna; emedan herrns öga giör icke allenast hästen fet, utan befrämjar ock til all delar hushållets bästa. Man måste ei alltid förlåta sig uppå fogdars och andra

betienters flit och omsorg; ty the hålla ibland med tjenstefolcket, och pläga eljest gemenligen mera se uppå sin egen, än uppå herrskapets nytta.

§. 7. Han måste til art och lynne wäl känna ei allenast sitt tjenstefolck, som han i sin dienst hafwer, utan ock sin boskap, och i synnerhet weta at urskilja naturliga beskaffenheten af jordmon, åkrar och ängar, på thet han må förwisso weta, hwad han af hwarjom begiära och fordra skal.

§. 8. Han måste sent och bittida hafwa noga acht på alt sitt folck, ofta och oförmodeligen besöka them, om the ock uti sina sysslor, wid boskapskiötzen, och eljest tilböriligen sig förehålla, och icke arbeta mer til skada, än til nytto; när han reser bort, måste han ei låta them weta, hwad dag han wil komma tillbaka, på thet han må se, ihwad skick han them finnandes warder.

§. 9. Han gör wäl, om han ibland om natten stiger up utur sin säng och ser ej allenast ut igenom fönstret, utan går ock omkring i huset och neder på gården. Thetta kan dock ej så mycket *incommodera* en husbonde, och likwäl hafwa sin stora nytta med sig, hälst som thet skier på then tiden, tå han utom thes upwaknar, och ej kan sofwa. Han kan här igenom ej allenast undgå mången fahrlighet, som honom eljest af eld eller elaka menniskior til äfwentyrs kunnat hända, utan ock i hastighet få röken af ett och annat, som [s. 15.] kan skie om nattetid i hans hus *passerar*. När nu husbondens försigtighet i sådana stycken bekant warder, så hindras tå mångt gudlöst pack ifrån thes onda förehafwande, emedan the måste löpa fara, at theras ondska torde uptäckas.

§. 10. Han måste hafwa skarpt laddade gewär hos sig hängandes uti sin sofwekammare, och låta några af sina betienter ej ligga långt borta ifrån sig, samt så hafwa klocksträngarne *disponerade*, at han i nödfall uppå sin säng må kunna ringa, och göra larm i hela huset och fägården. Thet är ock ganska nyttigt och ordenteligit, at man hela natten öfwer, när ej är månskien, bränner bomolja uti ett hus. Och är thetta ei så kostsamt, men dock rätt beqwämt, dels, ther en skulle någon gång råka uti en hastig sjukdom, dels och at afhålla tiufwar ifrån theras företagande, ty när the se lius brinna uti ett hus, understå the sig ej så lätteligen at bryta sig in.

§. 11. Hafwer någon wäl råd och förmågo, utan at för mycket töma sin pung, så är thet en mächta loftig inrättning och nödwändig försigtighet, at man om nätterna, när intet månan skiner, låter uppå gården en eller två laterner brinna, eller at man håller en wächtere, som icke allenast alla timar ropar, utan och alla fierdedels timar gifwer något wist tekn ifrån sig. Uppå thessa måste man hafwa grann acht, och hårdt afstraffa them, när the med någon försummelse beträdas; men åter wäl belöna them, som bete sig warsammare. Men skulle godset intet kasta så mycket af sig, at man kan hålla en egen wächtere, eller the ther under lydande åboer icke äro skyldige at hålla sådan wacht, så kan en husbonde ibland sitt folck, så framt han therföre spenderar något litet til theras ro och nöje, ganska lätt åstad komma en sådan indelning, at alltid en person i huset vaktar hela natten igenom in til morgonen. Sådan tienar til stor *commoditè* och säkerhet, och låter rätt wäl göra sig serdeles i widlyftiga hushåld. Hade man thettat i acht tagit, så skulle här igenom, näst Guds hielp, mångfaldiga mord och stölder, i wårt Swea-Land och på andra orter, hafwa kunnat afböjas. [s. 16.]

§. 12. Han måste hafwa noga acht uppå alla fina byggningar, så wäl wån-
 uthus; hålla taken i godt stånd, så at thet ingenstädes dryper; låta laga fönstren,
 och föranstalta alt hwad till *reparation* nödwändigt erfordras. Förthen skul gör han
 wäl, om han twenne gångor om åhret, nemligen höst och währ, i egen person håller
 riktig husesyn öfwer hela gården; ty understundom kan thet med ringa kostnad
 förbättras, hwilket sedan, när man på någon tid låtit thet förfalla, warder mycket
 kostsammare att *reparera*.

§. 13. Alla Gårdshusen böra rundt omkring wäl förwaras med en mur eller
 annor tilförlätelig stängsel, och förses med port och lås. Om afftonen när thet börja
 mörkna, jemwäl om middagen när tienstefolket spisar, måste man tilsluta fägårds-
 porten, och inlemna nycklarna til herrskapet eller fogden, på thet ingen misstäncker
 må imedertid insmyga sig. Fönsterna måste man både innan och utan til förse
 med trälukor, utan, at fönstren må wara fria för hagel och owäder; men innan, at
 försäkra sig för tiufwar. Sådana lukor äro ännu bättre än jerngallror. På farliga orter,
 ther så nödigt pröfwat, måste man ock förse dörarna med trä bommar.

§. 14. En förnuftig husbonde lærer wachta sig för prächtige wånhus och wid-
 lyfftig byggnad, emedan många *familier* äro therigenom *ruinerade*, som eljest hade
 kunnat suttit i godt wälstånd. En gammal och uti hushålds-konsten wäl förfaren
Cavallier skal en gång hafwa sagt: Gamla hus må äga stöd, allenast godset gier oss
 bröd; wiljandes ther med gifwa tilkiänna, at man kunde wäl wara nögd med ett
 skiönt gods, fast än man skulle bo uti en gammal byggning, som tå och tå borde
repareras, ther godset eljest räntar wachert utaf sig. Jag håller före, at, om man wil
 uppå sin gård bygga ett wånhus, thet är rikeligen nog tiltagit, när man för hwarje
 10000 daler af rätta kiöpeskillings *summan*, beräknar och använder 3000 daler
 uppå boningshus. Til ex. Är godset 20000 wärdt, så är thet nog, om man byggningen
 [s. 17.] kommer att kosta 6000 daler eho som nu antingen wil bygga för ro skul, eller
 måste bygga för nöd skul, then gör wäl om han heldre af sten än trä bygger, och
 låter täcka byggningarna serdeles lador, stall och fähus med taktegel; hafwande sitt
 afseende ej så mycket på prydnaden, som på *commoditeten* och fastigheten; han må
 ock wäl anlägga goda källare, eldfasta walf och starcka tegelbottnar, låtandes äfwen
 wäl inrätta goda äldstäder, trappor och hemliga hus, så at eldstäderne uti *contrairt*
 wäder icke röka, trapporna är liusa, och cloaken uti tówäder icke förorsaka en elak
 stanck i huset. Man finner i många kostbara hus sådana byggningsfel. Thet är äwen
 så beskaffadt med hus och byggningar, som med wissa personers kläder. Månge
 kunna hafwa kosteliga kläder uppå, som äro många 100 daler wärde, och man kan
 dock om sådant folck icke säja, at the äro manerligen och nått klädde; emedan the
 antingen icke rätt utsedt färgen, then öfrige klädnaden wil ej wäl rima sig, eller them
 felar eljest något annat. Häremot bär en annor slätare och ringare kläder, som dock,
 medelst thet at the äro nätta och sittia wäl, öfwerträffa the förras *magnificence*, och
 falla enom bättre i ögonen. Alltså kostar ock mången byggning öfwer 30000 daler,
 hwarå man dock finner ganska mycket wara förfelad emot *reglorna* i byggningskon-
 sten, hafwande således icke all then nödwändiga beqwämlichkeit, som hon hafwa
 kunde, oachtadt at hon så mycket kostar. En annan byggning kostar åter intet half-
 parten så mycket, men hafwer dock ett långt bättre anseende, är jemwäl fastare och

beqwämligare bygd. Alttherföre *dependerar* all tings anseende af anständighetenes *reglor* och wissa maner.

§. 15. Emedan thet ser mächta illa ut, när uppå gården alt kastas tilsammans och öfwer hwart annat, när här toma ölfat, ther åter wed, halm, skyfflar, spadar, stegar och åketyg ligga förströdde, eller gården eljest med allehanda träck och orenlighet så betäckt är, at man näppeligen kan theröfwer gå torrskodd; eller ock när portar och dörrar stå öppna för swin och boskap, at the allestädes [s. 18.] obehindrade kunna löpa in och giöra skada; Men gifwer häremot wachert anseende, när alt hålles städigt och på sitt wissa ställe, wälförwaradt, rent och fint; Så lærer en förnufftig husbonde äfwen härutinnan weta at winlägga sig om en god ordning. Han bör skilja mangården ifrån fågården, och wäl förwara then förra, at ej boskapen må komma therin och förorena then samma; han bör afwittra hwarje ting thess wissa ställe och indelning, hwart the egenteligen skal höra, och låta, om icke alla dagar, doch åtminstone en gång i weckan, sopa och giöra altsammans rent på gården.

§. 16. Han achtar ock flitigt elden, at then hwarken i kiöket, eller i brän- mält- brygge- bak- och twätthusen, eller när thet eldas i rummen, ej någon skada förorsakar. Han tilser noga, at eldstäderne i kiöket och annorstädes hållas alltid rene, och the onödige sopor skaffas afsides, jemwäl at thet oachtsamma tienstefolcket medelst lius, danckar och lampor ej må släppa elden. Alla spisel- och ungsmyningar låter han med jerndörrar förwara, at icke någon gång hundar och kattor krypa ther in, och med sig bortsläpa glödande kol eller het aska; Drängarne förbiuder han alfwarligen at röka tobak; Han tillåter ej eller, at lin och hampa torkas i ugnen eller tilredes wid lius, emedan härigenom alt för ofta skada timar. Han låter ugnar, spisar och skorstenar starckt muras, flitigt besichtigas, på wissa tider wäl fejas och ther the tagit någon skada, tidigt *repareras*; Emot natten låter han igentäppa vagnarna, och stielpa öfwer eldmörjan i spiseln serdeles täckfat af jernbleck; han tilsäger tienstfolcket, at the warsamligen handtera lius i stall, fåhus och eljest öfwer alt; Hwarföre han ock utdelar ibland them lychtor, på thet the ej måge gå med bart lius kring i husen, ther the hafwa något at giöra, och när han förspörjer någon owärdighet, afstraffar han förbrytarena med tilbörlig alfvarsamhet. Til afböjande af all farlig eldswåda, så then igenom menniskelig försigtighet står at förekommas, hafwer han alltid i beredskap icke allenast nödia sprutor, brandhakar, stegar, läderämbar, och andra sådana [s. 19.] brandredskap, utan drager ock försorg at hans underhafwande folck med tylikt försedde äro. Förthenskul låter han ock undertiden syna thes brandredskap, och then han finner härutinnan wara wårdzlöse, them låter han antingen påminna om thes skyldighet, eller ock effter omständigheterne therföre med straff och böter belägga.

§. 17. En husbonde handlar wisligen, om han uti sitt hushåld tilstår sin hustru wissa *revenuër*, hwaraf hon må kunna taga thet, som hon för sin person nödwändigt brukar, på thet hon ej må hafwa nödigt, at wid allehanda små utgiffter säja honom til: han måste ej eller altför noga bekymra sig om sin hustrus æconomie, förutan när han ser, at han uti ett och annat mål kan således skaffa henne större *profit* eller någon skada afwända, tå kan han wäl med förnuft och wänlighet giöra henne några föreställningar, hwilka en förnufftig hustru i sådant fall ei lærer underlåta at bifalla och efterkomma.

§. 18. Efter thet ofta banar vägen til fattigdom, när man hafwer för många i sitt bröd, så måste han, så wida han äger fog at *menagera*, inrätta således sina saker, at han i sin tjenst underhåller så litet folck, som giörligit är. Han och hans hustru måste äfwen åtaga sig en del av hushåldssysslorna, och icke låta alt ankomma på tjenstefolckt. Enär han wil antaga betienter, måste han söka sig ut skickeligit, flitigt och troget folck, skaffa them föda och arbete tilfyllest, på möjeligaste sätt wäl försörja them, och äfwen när the uti ett och annat wäl förhålla sig, eller Gud igenom thetas flit tildelar honom någon särdeles wälsignelse, öfwer thet *ordinaira* som them i lön och andra wanliga *accidentier* kan wara tilslagit, understundom skiäncka them något thessutom, och låta them tillika nyttia sin wälsignelse: Ty sådant uppmuntrar them än widare til mera kiärlek, trohet och flit emot thetas herrskap. Twärt om när the se, at the alsintet *profitera* utaf then *extraordinaire* nåden, så bewisa the ej eller någon *extraordinaire* tjenst. Therhos måste han så indela thetas tid, at the intet gå ledige, eller behöfwa [s. 20.] klaga theröfwer at tiden blifwer them lång. Twenne flitige hion kunna giöra äfwen så mycket som fyra försummelige. Thet är ej eller illa giordt, om han tillägger the betienter, som hafwa at giöra med *revenuërne* och thetas indrifwande, någon liten wiss del ther af, såsom en egendom, på thet the så mycket mera måge upmuntras, under thet the befordra sin egen nytta, at thesto bättre i acht taga herrskapets *interesse*. Wid sådant *accord* kan man i thet stället draga något af thetas åhrliga lön eller andra wanliga inkomster.

§. 19. Emot thienstefolcket måste han wäl weta at behålla sin *respect* och myndighet, doch får han icke wara alt för sträng emot them, utan måste understundom unna them någon anständig rolighet och nöje, hälst som the härigenom upmuntras til sitt arbete. Sitt förehafwande optäcker han them ej för wida, förutan i the saker, theröfwer han ibland will förnimma thetas tanckar. Är han en begynnare uti hushållande, så må han ej låta sitt folck märcka, at han är härutinnan okunnig, utan bemöda sig at helre lära af främmande än af sitt tjenstefolck, hwad honom uti hushålds-konsten är obekant.

§. 20. När han will antaga tienstehion, må han i stället för främmande, hellre wälja sig hemfödingar, och sådane som äro af hans underhafwande, ty thesse hysa gemenligen mera kiärlek och trohet för sitt herrskap, än de andre. Men skulle han änteligen antaga främmande, så må han utsöka sig sådane, som i många åhr warit i tjenst hos andra herrskaper, och serdeles hos stränga herrar, och kunna upwisa ärliga afskieds- och urlåfszedlar ifrån sina förra herrskaper jemte goda wittnesbörder eljest om sitt wälförhållande. Han måste ej så lätteligen anförtro enom något wichtig, therest han icke är fullkomligen försäkrad om hans trohet, som intet, antingen medelst *capital*, eller igenom föräldrars wänner och andre tilförlätelige löfftesmän, nöjachtig *caution* och borgen för sig stäldt, på thet han om thetas upförande må giöra sig någorlunda bättre försäkrad. [s. 21.]

§. 21. Han måste låta tjenstefolcket i rätten tid spisa, och ej tillåta, at the andre giömma något för the frånwarande, undantagande när the för nödwändiga sysslor skul omöjeligen kunna wara hemma, på thet hwar och en i rätten tid må infinna sig wid måltiden, och all ojemn indelning och oordning härigenom må förekommas.

§. 22. The wanliga arbeten måste dageligen utdelas i hushåldet, på thet en hwar må weta, hwar han skal giöra, och huru han hela dagen, timma ifrån timma, använda skal; Således går arbetet dubbelt fortare och bättre, än om *confusion* och oreda härutinnan är på färde; hwar then följande dagen skal förrättas måste man afftonen förut antyda tjenstefolcket, och förelägga hwarjom och enom thes arbete i synnerhet, at icke then ene behöfwer förlita sig på then andra, och arbetet således antingen aldeles försummas, eller åtminstone oordenteligen utföres.

§. 23. En husbonde gör wäl, om han understundom oförmodeligen af sin Fogde eller Bokhållare infordrar nycklarne til spanmålsbodas och lador, och icke allenast straxt efteråt upmåter then i wekoräkningarna upgifna förråds-*massan*, utan ock eljest ser effter, hwar som kan passera, tå han twifwelsutan härigenom skal kunna upptäcka allehanda skiälmstycken hos samwetslösa betienter, som eljest hade wäl för honom fördolda blifwit.

§. 24. Han måste så mycket som giörligit är tilse, at han hwart åhr lägger något på kistbottn, skulle han ock therföre litet menagera wid sitt bord, eller spisa litet knappare, på thet, när något felar i hushåldet, han tå i rättan tid på åhret må kunna sådant anskaffa, och inkiöpa hwar som nödwändigt erfordras. Undertiden tima oförmodeliga olycksfall, tå thet är ganska uselt när en husbonde straxt skal borga altsammans hos en annan, och icke sielf hafwa så mycket i händerna, at han kan hielpa sig.

§. 25. Therest han skulle hafwa *capitaler* öfriga, så gör han uti thessa bedrägeliga tider aldrabäst emot sig, om han lägger them i ängar, åkrar, skogar, eller andra jord-ägor, och ther han icke [s. 22.] hafwer så mycket penningar, som kunde fordras til at inlösa sådana jorda-godtz, så må han fritt låna ännu något ther til. Ty omskiönt han således icke kan giöra sig så stort interesse, som om han skulle utlåna sina penningar på wäxlbref, pantar och *hypotequer*; så är han doch säker om sitt *capital*, kan therföre roligt lofwa, och behöfwer ej fruchta, at en lättsinnig och illistig *creditor* förstörer hans *capital*, eller at en wårdslös hushållare skal uppehålla honom med *interessernes* erläggande, och omsider på kiöpet inweckla honom uti en *concur-process*.

§. 26. För all ting måste en husbonde wachta sig för skuld. Men skulle Gud tilskicka honom olyckor, at han nödgades borga något, hafwande sielf icke så mycket öfrigit, så måste han icke låna alla sina penningar på ett ställe, utan hellre små *poster* på åtskillige ställen. Ty om en sådan *creditor* fordrar igen sitt *capital*, kan han thesto lättare finna medel at förnöja honom. Imedlertid bör han til then föresatta tiden riktigt betala thet utfäste *interesset*; likaledes ock *capitalen*, så behåller han *crediten*. I the olyckeliga åhren, och när han måste låna af andra, må han wäl tillika med sin *familie* lefwa något knappare i kost och kläder, och hellre giöra sig något til godo i the andra goda åhren. Hafwer han ett stort gods, men som häfftar doch för så många skulder, at han näppeligen förmår betala intrasset ther af, må han hellre sälja bort thet godset, och för the öfriga penningarna kiöpa sig ett annat litet gods igen; ty thet är bättre besittia ett litet gods med ro och såsom en rätt ägande, än att sitta på ett stort med mycken omsorg, oro och bekymmer såsom *Creditorernes* Fogde.

§. 27. En husbonde måste wachta sig för at kiöpa gods och gårdar för andras penningar, hälst som man i thessa swåra och medelläsa tider ej kan giöra sig öfwer 3 à 4 procent utur Godsets afwel och räntor. När man nu måste lofwa sina *Creditorer* 5

eller 6 procent, ja ock ofta mera, och man sedan nödgas, til at behålla *crediten* och kunna betala *interesserne*, åter uptaga nya *capitaler*, så blifwer ändteligen en sådan husbonde *totaliter ruinerad*, [s. 23.] så framt han ej äger något at sättia til. Stöta olycksfållen til, såsom boskapssiuka, eldswåda, misswåxt, o. s. w. så warder hans fall och undergång ännu så mycket mer befordradt. Huru många härigenom hafwa sig och the sina *ruinerat*, ther om wittna många klageliga exempel. Men med them är thet helt annorlunda beskaffadt, som säkert weta, huru thet effterhand kunna igen betala thet *Capital* the borgat, och icke behöfwa lefwa utaf Godsets räntor, utan äga andra medel, och hafwa doch sina *raisons*, hwarföre the kiöpa gods, och wilja *applicera* sig til hushållande; eller the som sluta ett fördelachtigt kiöp om ett gods, at the med *profit* kunna åter sälja thet samma.

§. 28. En husbonde bör ej så gierna bort *Arrendera* sina gods; men skulle han ändteligen nödgas at sluta *Arrende Contract*, så måste han unna *Arrendatoren* en Christelig och billig *profit* för thes omsorg och upseende. Ty eljest, ther han för högt stegrar *Arrende-Summan*, hafwer han intet annat at wänta, än at *Arrendatoren* ruinerar hans gods, uppehåller honom med betalningen, eller ock i stället för penningar betalar honom med processer, samt suckar och klagar öfwer honom. Emedan the fläste godsägande stegra alt förhögt sina *Arrenden*, så kunna the ej eller sedan wara rätt nögde med sina *Arrendatorer*.

§. 29. När han wil kiöpa in, hwad han hafwer nödigt för sig och sitt hus, måste han hellre straxt betala alsammans med *contanta* penningar, än taga det ut på *credit* i kiöpmansbodarne, emedan man kan hafwa bättre kiöp wid redbar betalning, än när man låter sättia det på räkning. The *quittencer*, som han får af handtwerkare och kiöpmän, måste han wäl förwara, och åhr ifrån åhr häffta them wahr effter annan. Ty thet finnes ofta bedrägeligt folck, som ej skiämmas för at fordra en ting wäl två, ja tre gångor, när the se en wara wårdslös här utinnan; men är man i thetta stycket *accurat*, så måste the wäl låta thet blifwa.

§. 30. Han måste räkna öfwer, huru mycket han af hwarje behöfwer til sitt hus och hwad han kan sälja, och huru mycket han [s. 24.] wid timande nödfall bör hafwa i förråd. Alt therföre måste han ej allenast räkna öfwer sitt förråd i bodar och lador, hwilket utomthes är nödigt, til förekommande af mångahanda bedrägelig stycke hos betienterne, utan ock öfwerlägga, hwad han behöfwer för träwercke til byggnad, och wed til hushåldets behof, och ther effter giöra nödiga anstalter. Äfwen så måste han hålla räkning med folcket på theras giorda dagswercken, upteckna hwad ännu återstår, och ändteligen *collationera* och förnya *inventarierne* och upsatserna på boskap, alt husgeråd och wercktyg samt eljest allehanda åketyg.

§. 31. Han måste icke lemna en enda jordlapp på sina ågor öde och obrukad, och på allehanda sätt söka at helpa then ofruktbara landmon. Then uttorka och sandiga jorden, måste han med *Esparcette* frö beså, uppå then steniga plantera humbla, emedan the wäxa mycket lätt, ther the allenast hafwa nog sol och warma; nedriga och sumpiga platser måste göras torra medelst dikande och gråfwande, äfwen som Holländarene och Neder-Saxerne redan giordt, som på många ställen hafwa sitt sidlänta och morasiga land förbättrat, i thet the borttagit then öfwersta skorpan, then upstaplat, torkat, och i stället för wed och kol dageligen brukat.³¹

The öfrige öde-platser måste han rensa och uprödja, och ther anlägga Fägårdar, Schäferier, stuterier och fiskdamar; eller ock, om aldeles intet wil theruppå wäxa, kan han, ther thet så tilbär, ther upsättia små torp och backstugur, hwilkas åboer sedermera kunna göra honom wissa tienster och dagswerken. Ehuruwäl Landt-hushåldningen här i Sweriges rike nu på någon tid mycket blifwit förbättrad igenom wår nådiga Öfwerhets och höga wederbörandes hälsosamma förordningar och öma upseende, samt inwånarens egen flit, at nu ej så många brukeliga rymder ligga för wrak och fåfot, som i forna tider; så finnas dock ännu i wårt kära Fädernes-Land, särdeles norr åt och i Finland ganska många obebodda platser, hwarest en idog och förständig hushåldare [s. 25.] alltid kunde göra sig något til nytto, om icke allestädes af jorden, doch likwäl af skog, berg och watn.

§. 32. En god husbonde måste hwar dag gå omkring och noga bese sina ägor, skogar, åkrar, fiskewatn och trädgårdar, at icke til äfwentyrs någon skada therstädes förelöper med huggande, brukande, fiskande, grafwande, at ei giärdslegårdar och stängslen misswårdas, grannarne bruka honom förnär, flytta råstenarne, eller eljest honom något förfång sker, och flitigt efftertäncka, huru han på thet ena eller andra sättet, och rättmätigt, må kunna förskaffa sig än widare nytta.

§. 33. Åkerbruket anbelangande, måste han noga hafwa sig bekant, arten och beskaffenheten af jorden, så at han wet, hwilket åkerstycke fordrar mycken eller liten giödning, eller wil på thetta eller annat wis handteras, och therefter måste han *regulera* sädes-kornet; Helre må han bruka få åkrar, at the ei måge lida någon brist på nödwändig giödning; Han bör wackert och nått uppskrifwa, hwad han hwart år kan hafwa effter skylen, och huru många nekar eller skylar han fådt effter så och så många tunnors utsäde, sedan wäl förwara säden i boden, och låta flitigt omskofla then samma, at hon intet brinner ihop eller warder uncken eller oren; och omsider sälja henne, fuller intet tå just, när hon minst giäller, men så bör han doch icke låta ligga henne, at stegra priset, tils dyrtid kommer. När han i dyr tid säljer sin säd, handlar han rätt christeligen och billigt, om han antingen öfwer hufwud lemnar henne för några mark ringare, än andre, eller säljer then samma til the fattiga för godt köp.

§. 34. Wid ångiarna måste han i acht taga, at the i rättan tid blifwa watnade; ifrån sten, buskar, uprinnande telningar och annat otienligt skräp ränsade; wäl omdikade, med aska, kalck eller giödning til befordran af gräswäxten beströdde; the onyttiga, förgifftiga eller andra för boskapen skadeliga örter utrotade, men the häremot med goda och nyttiga gräsfröen besädda warda; Såsom ock at gräset i rättan tid warder slagit, torckat och infördt, samt hölassen riktigt antecknade. [s. 26.]

§. 35. Hwad trädgårdar angår, så framt han ei hafwer penningar öfwerflödigt, måste han mer se på nyttan än nöjet, eller söka åtminstone hafwa thet ena jemte thet andra. Förthenskul må han wäl, serdeles på the orter ther man hafwer angenäm skog, lemna åt andra the utländska och Ost-Indianska växter som nödwändigt erfordra *Orangerier* och drifhus; wara månare om kiöks-krydder, som han kan bruka i sitt hulshåld, än bara blommor, som endast förnöja ögonen; och uti sin trädgård mera winlägga sig om sådana träen, af hwilka han kan nederskaka flera säckar och korgar, än om the små Franska träen, hwaraf han allenast några enda stycken hafwer at pläcka.

§. 36. Angående fiskeriet, så lærer han hos sig öfwerlägga, om the är wärdt, at hålla egen fiskare, eller om thet kan bestridas av *Inspectoren*, Fogden eller andra betienter på gården. Han måste både winter och sommar flitigt fiskia, brukande ther til not, nät och andra fiske-redskap, släppa sedan fiskarna uti serdeles fiskedammar och sumpar, och hwad han ei hafwer högst nödigt til hushåldet, försälja på then ort, ther han kan få thenna waran bäst betalt. Han bör ock ei hafwa mindre acht på fiskedammarne, at the i rättan tid och med behörigt antal fisk försedde och åter utfiskade warda, samt at andre nye dammar anläggas, och the samme sedan i godt stånd hållas. Hafwer man många och widlyfftiga dammar, må man helre hålla en särdeles dam-fogde, som theröfwer hafwer behörigt inseende.

§. 37. Hwad boskaps-skiötslen anbelangar, må han noga eftersinna, hwad slags boskap, i anseende til hans lägenhet honom bäst tienar, och huru många han förmår at hålla ei så mycket på sommarbetet, som förnemligast på winterfodret; han får ei wara så mån om mycket, som god boskap, och måste draga omsorg, at then tilbörigen och tilfyllest fodrad och skiött warder; Thet som ei mera kastar någon nytta utaf sig, må han helre låta slachta eller sälja, än fodra och föda thet odugeliga; Och så snart [s. 27.] boskapen kommer ifrån betet, ja ock eljest i fähusen, bör han flitigt efterse, om then fådt sin wedehöriga anss och foder.

§. 38. Wid ölbrygning måste han sörja för god humble och godt korn eller malt, koka humblen lagom, icke förmycket eller litet torka maltet, och i synnerhet brygga duchtigt Marssöl, at thet wäl håller sig; Han bör jemwäl låta giöra swagdricka och spisöl för tjenste- och dagswercks folcket, och i kiällrarne behörigen ansza, fylla och achta alla ölfaten. Om sommaren måste han låta anstå med bryggande, och i öfrigt wäl betäncka, huru många bryggder och fat han antingen sielf kan bruka til sitt hushåld, eller han täncker sälja och skiäncka bort.

§. 39. För skogarne måste han draga omsorg, at the icke utrotas, förödas och the bästa träen uthuggas, utan allenast så mycket, som til nödwändigt timmer och wedbrand i hushållet kan erfordras, på thet skogen altid för honom och hans efterkommande må kunna wäxa til igen; Ung skog och späda träplantor böra, så wida möjligt är, förwaras för menniskior och få, at them ingen skada tilfogas. Ingen eld bör tendas up i skogen, samt at annat dylikt, hwarigenom skogarna kunna lida skada måste strängeligen förbudas.

§. 40. Hwad Jägeri angår, må han wäl hos sig öfwerlägga, om thet lönar mödan, at hålla egen Jägare, eller allenast pålägga enom af sina underhafwande, som lust och skickelighet ther til hafwer, at han för honom fångar och skiuter kädrar, harar, orrar, hierpar, änder, och annat som räknas ibland läckert willebråd, hwilken han sedan kan therföre en wiss skottpenning gifwa. Här i Riket har hwar och en skogsägande macht at skiuta och jaga efter allehanda wildt, undantagande på några mil näst i kring Stockholm, såsom och högdiuren öfwer alt. Widare måste han, när skallgång af någon med fog begiäres, ei giöra någon onödig *disput* eller inwändning; Och när then af Öfwerheten pålyses, noga i acht taga then föreskrefna tiden, och tilse, at the i thetta mål utfärdade [s. 28.] mandater, hwarken af hans betienter eller underhafwande öfwerträdas.

§. 41. Emot sina underhafwande måste han weta at så förhålla sig, at the hafwa mer kärlek än fruchtan för honom. Therföre må han ei beswära them med någon ny tunga, hwarigenom the blifwa icke annat än förbittrade; Han måste, så mycket hos honom står, sörja för theas bästa i gemen och för hwaras och ens wälfärd i synnerhet, jemwäl så fordra utaf them thet återstående arbetet, som the äro plichtige at giöra, at the icke therigenom altförmycket nödgas försumma theas egit hushåld, och måste således ändteligen aldeles komma utaf sig; Utan wid wissa tillfällen helre gifwa them något effter, än påläggga them något nytt; Men them, som äro gensträfwoge och owettige emot theas herrskap och medgrannar, bör han strängeligen afstraffa.

§. 42. Enär the wanliga räntor och utskylder, som hans underliggande bönder böra til honom erlägga, skola infor dras, måste han se på billigheten, och helre gifwa them som äro utfattige något tillbaka. Han bör fuller icke lätteligen låta them draga åhr ifrån åhr rest uppå sig, hwarigenom allenast oreda åstadkommes, och betalningen giöres thesto swårare, doch får han ei förfara så strängt med the fattige, som intet straxt kunna infinna sig med *contant* betalning, utan måtte hafwa någon tid tolamod med them, til thes the beqwämligare kunna erlägga thet the äro skyldige. Så snart the betalt sin skatt, bör han straxt stryka ut them i sin bok, och riktigt *quittera* them, at the til åfwentyrs ei må nödgas betala thet ännu en gång, som the tilförene lefwererat.

§. 43. Wid räntors och afrads samt dagswerckens infor drande, bör en rättsinad husbonde och godsägande i möjligaste måtton gå effter jordboken, gammalt wedertaget bruk och träffad förening, beflitande sig på thet högsta om billigheten, så at the fattige ock af sig komne ei warda förmycket betungade. [s. 29.] När sådant i acht tages, ländar thet husbonden sielf til heder, thes underliggande til wältrefnad och lisa, och tienar likasom til ett *fundament*, hwareffter alla twistigheter som emellan Herrskap och underhafwande angående utskylder och arbete understundom upkomma, lätteligen kunna slitas.

§. 44. Then som något litet wet hwad beswär och omkostnad *processer* hafwa med sig, han lärer och lätteligen kunna finna, at icke allenast hwar och en menniskia, utan ock besynnerligen en husbonde på landet bör i giörligaste måtto för them wachta sig. Men det kan en åtskilliga *processer*, ther man *agerar* swarande, antingen aldeles undslippa, eller hafwer han doch icke stor orsak at therföre fructa, om man allenast hafwer sina saker i god ordning och riktighet; Uti *contracter* klart och tydeligen utsätter alla the ther inbegrepne puncter, på thet man ei må hafwa orsak at träta för thet är mörkt och owisst; På sin sida riktigt håller the theruti lofwade *prestanda*; ei börjar några nyheter, som kunna wara antingen Öfwerheten eller the underliggande och grannarne oangenäma och skadeliga; förklenar ingen til sin åhra, utan wänder alt til thet bästa; borgar icke gierna penningar af någon, eller om så skier, betalar alltid *prompt* och riktigt; förhåller ingom något med orätta, hafwer fördrag med alla syndiga och i Guds samt werldslig lag förbudna gierningar, bewiser inbördes wänskap, och sin syssla i stillhet skiöter.

§. 45. Ehuruwäl man nu, såsom ordspråket lyder, ei kan hafwa längre fred, än grannen wil, och thet synes nästan omöjeligit, i anseende til then nu warande ogudachtiga, trätedryga och bedrägeliga werlden, at wachta sig för all rättegång; Så kan

man doch jemwål såsom kiärande undslippa åtskilliga twister, om man efftergifwer något af sin rätt, och förlikas så godt som man kan.

§. 46. Men skulle nu en *Process* nödwändigt stå enom före antingen såsom kiärande eller swarande, så måste man först i godo och wänlighet tala med *Contraparten*, och söka at öfwertala [s. 30.] honom til förlikning. Til then ändan bör man gifwa effter så mycket möjligt är, och bewisa honom allehanda tienster; man måste föreställa honom, på hwad sätt man nu eller i framtiden kan til äfwentyrs hielpa eller skada honom, ty *interesset* är ett ganska starckt bewekande skiäl hos folcket. Man måste ställa sig in med hans goda wänner, som kunna råda öfwer honom, och bringa honom på andra tanckar, eller ock med sådana, för hwilka han bär fruchtan och *respect*, och som hafwa macht at tala ett ord til honom. Kan nu igenom thessa medel ingen öfwerenskommelse erhållas, så måste man tilse, om icke twisten kan afgiöras, och *processen* uphåfwas, igenom christelige, förståndige och opartiske skilljemän utan at gå för rätta, eller genom någon särdeles *commission*, som noga ransakar målet, och gör för parterna behöriga föreställningar.

§. 47. Men skulle nu oachtadt all använd möda altsammans wara förgiäfwes, och *processen* är aldeles oundwikelig, så måste man först innan man skrider ther til, rådfråga sig hos någon ährlig och wäl lagfaren man, om man ock skal gå til rätta och kan giöra sig hopp om at winna saken. Sedan måste man anförtra sin sak åt en förständig, flitig, samwetsgran och ingalunda *intresserat Advocat*, giöra sig beredd på ett lagligt och giällande bewis eller *contra* bewis; grundeligen *informera Advocaten* och Domaren om saken; flitigt anhålla så wäl hos Domaren som *Advocaten* om slut och utslag; allestädes braf betala, ther så nödigt finnes; lofwa fullmächtigen eller *Advocaten* något ansenligt, i fall saken skulle lyckeligen afflöpa; Therhos hierteligen åkalla Gud om nådigt bistånd, och så i Guds namn låta *processen* hafwa sin gång.

§. 48. Ther så skulle hända at hans underhafwande och folck antingen med hwar annan inbiördes eller ock med andra skulle råka uti twistigheter, och the på intet sätt kunna med godo förlikas, utan wilja ändteligen försöka sin lycka in för rätta, så måste en Husbonde särdeles i *favorable* och *civile* mål, uti wederbörligt [s. 31.] foro och på förelagdan dag gå ock så sielf up för rätten och therstädes i achtaga sitt folcks *interesse*, at the ei måge lida någon orätt af egennyttige och partiske ledamöter i Rätten, jemwål försträcka them nödiga Rättegångs omkostningar, ther the äro torfftige och hafwa doch en rättmätig sak, som effter ändad *Process* och erhållit godt utslag kunna honom godtgiöras.

§. 49. Såsom hwar och en förnuftig Christen esomofftast föreställer sig döden, såsom en hel wiss och oumgängelig sak, altså lærer ock en Christelig Husbonde icke underlåta, at i tid bereda sig til then samma. Han måste dageligen söka at hålla sina saker i sådan ordning och richtighet, och så beställa om sitt hus, som skulle han i dag dö; och therföre til sitt gods i tid anlägga en graf för sig och the sina; lagligen och tydeligen uprätta sitt Testamente och förordna, huru thet skal hållas effter hans död, på thet tå ingen twist och oreða må upkomma. I anseende til sin siäl må han giöra sådana anstalter, som skulle han hwar dag dö, men så upföra sig wid sitt arbete, som kunde han blifwa så gammal som Methusalem.³² Några menniskior stå i then dårachtiga inbildningen, at the nödwändigt måste dö, när the *preparerat* sig til

döden; Men en förståndig Christen är annorlunda sinnad, han wet wäl, at han hwar-ken igenom döds-anstalter tilskyndar sig döden, eller igenom underlåtande theraf håller honom tillbaka.

§. 50. Fast än thet tyckes fördelachtigare och rådeligare för en förmögen hushåll-lare, som god råd på penningar hafwer, at helre läggia them uti gods och fastigheter, än låna ut them på *interesse*, som i §. 25. omtalat är; Så finnas doch många som helre låna ut sina penningar på *interesse*. Hwar wid en Christelig husfader noga bör se sig före, hwad thet är för folck, som hans hielp och bistånd behöfwä och begära. Ty theraf finnes treggehanda slag. 1. Utfattige, them skal man af Christeligt medli-dande hielpa och låna, och intet hoppas få något therföre. Ty om j länen then, ther j hoppens få något igen, [s. 32.] hwad tack hafwen j therföre? Ty syndarena låna ock syndarom, på thet the skola få lika igen. Utan heldre giörer wäl, och läner, förhop-pandes ther intet af; och edor lön skal wara mycken, och j skolen wara then högstes barn. Luc. 6:34,35 [Och skall ni ha tack för att ni lånar åt dem som ni tror kan betala tillbaka? Också syndare lånar åt syndare för att få samma belopp tillbaka. Nej, älska era fiender, gör gott och ge lån utan att hoppas få igen. Då skall er lön bli stor, och ni skall bli den Högstes söner [...] Luk 6:34,35]. Han måste tänckia, at Gud then fattiga, effter sin underbara almacht, äfwen åter uphielpa kan, så at han, som en rättsinnad Christen, hwad han länt, med all tacksamhet betala kan. Hwem skulle wäl hafwa welat låna then fattige Joseph något, tå han satt i fångelset? Men si, then store als-mächtige Guden gjorde honom ju dock, emot alla menniskiors förmodan til en stor, rik och mächtig Herre. Si! then samma store Guden lefwer ju ännu, och kan ju öfwerswinnerliga giöra longt öfwer thet wi se, weta eller förstå. Skulle ock then fat-tige thet ej kunna återbetala, så bör en Christelig Hushållare se på then rika belöna-ren Christum, som hwar och en glad gifwares wälgierning rikeligen wedergällandes warder, om icke just alltid här i tiden, dock förwisso i then glada ewigheten. 2. Ges äfwen mindre fattige eller husarme, hwilka med the borgade penningar ingen han-del eller wandel drifwa, eller thermed söka at winna eller förtiena något, utan alle-nast sig och the sina fattiga redeligen at nära, och bruka således Capitalet til sin oumgängeliga nödtorfft. Med thessa lærer en Christelig sinnad husfader wara til-freds, om han blotta Capitalet utan *interesse* återfår af them. Ty om tin broder warder fattig, och af sig kommer när tig, så skal tu taga honom til tig, såsom en främling eller husman, at han må lefwa när tig. Och tu skalt icke taga ocker af honom, eller winning; utan skalt fruckta tin Gud, at tin broder må lefwa bredö wid tig. Ty tu skalt icke få honom tina penningar på ocker, och icke utfå tin spis på fördel, ty jag är Her-ren edor Gud. 3. Mos. 25:35 sqq. [Om din broder kommer på obestånd och inte längre kan försörja sig, skall du ta dig an honom som man gör med en invandrare eller en tillfälligt bosatt och låta honom bo hos dig. Du får inte ta ränta av honom eller kräva mer tillbaka, ty du skall frukta din Gud och låta din broder bo hos dig. Låna inte ut dina pengar åt honom mot ränta, och lämna honom inte av dina livs-medel för att kräva mer tillbaka. Jag är Herren, er Gud. 3 Mos. 25:35–38] Skulle ock en sådan fattig Christen sielfwa Capitalet til then utfäste tiden icke hinna eller kunna betala; så lærer en Christelig husfader af sig sielf finna sig föranlåten at med [s. 33.] honom hafwa fördrag och tolamod, och icke twinga honom, effter Guds

befalning så lydande: När tu lånar mino folcke penningar, thet fattigt är när tig, skal tu icke hafwa så med honom, som med en ockrare, och intet ocker på honom bedrifwa. 2. Mos. 22:25. [Om du lånar ut pengar till en landsman, till en nödlidande i mitt folk, skall du inte göra som ockrarna och kräva ränta av honom. 2 Mos. 22:25]

3. Ges ock förmögigt folck, som til ingen annan ända låna penningar, än at the ther med något winna må, och af them kan en Christelig husfader med godt samwete taga *interesse*, dock icke mer än Kongl. Förordningar och riksens lagar *dictera*, som här i Sweriget bestigar sig högst til 6. *Procento*. Men thet är klagan wärdt och står högeligen at befara, the wäl mången giribuker i thetta målet, hwad penninge-lån angår, oförswarligen handlar emot all Christelig kärlek och billighet, i thet mången torde icke göra sig samwete at begiära och taga 12. ja ock offta wäl mer *procento*, ock besinnandes, at the sålunda försynda sig swärligen emot then gudommelige, naturliga och konungsliga lagen. Emot Guds lag, som gudlöst ocker och skinnande strängeligen förbudit hafwer, Tu skalt icke ockra på tinom broder, antingen med penningar eller fetalia, eller med någon tin, ther med man ockra kan. 5. Mos. 23:19. [Du får inte ta ränta av din broder, vare sig det gäller pengar, livsmedel eller något annat som kan lånas ut mot ränta. 5 Mos. 23:19] Emot then naturliga lagen, tå thet heter: Alt hwad i icke wiljen andra menniskior skola göra eder, thet giören i them ock icke: Emot then Konungsliga och riksens lag, som strängeligen wid förlust af både Capital och *interesse* förbinder at mer än 6 *procento* taga. In *Summa*: Thet är en skändelig last, i ty alla rätt Christeligen sinnande menniskior til sådana blod-iglar en wederstyggeelse i sina hiertan hafwa, thet är ock en skadelig och siäla-förderfwande last, emedan sådana therigenom göra sig förlustige af then stora Gudens nåd. Han får ut på ocker, tager winning: Skulle han lefwa? Han skal icke lefwa: utan effter han sådana styggelse giordt hafwer, så skal han döden dö; hans blod skal wara öfwer honom. Ezech. 18:13. [...] eller lånar ut pengar mot ränta och ockrar – då skall sonen inte lewa. Han har gjort dessa vidriga gärningar. Han skall straffas med döden. Skulden är hans egen. Hes. 18:13] Ja, thet är ock änteligen en fördömelig synd: Ty, som girugheten är en rot til alt ondt, så är then ock en [s. 34.] rot til thenna stygga lasten, om hwilken Guds Anda intyggar: at hwarken tiufwar, och sådan äro alle gudlöse ockrare, som på orätmätigt wis bringa sin nästa om sitt goda, eller girige etc skola ärfwa Guds rike 1. Cor. 6:10. [Inga otuktiga eller avgudadyrkare eller horkarlar eller män som ligger med andra män, inga som är tjuvaktiga eller själviska, inga drinkare, ovetliga och utsugare – ingen sådan får ärwa Guds rike. 1 Kor. 6:9,10] Ty i skolen weta, at ingen bolare, eller oren, eller giriger, hwilken är en afgudadyrckare hafwer arfwedel uti Christi och Guds rike. Eph. 5:5. [Ni vet ju mycket wäl att ingen kan få del i Kristi och Guds rike om han är otuktig eller oren eller självisk, alltså avgudadyrkare. Ef 5:5] Jag önskar innerligen, at alla ockrare thetta wille noga betänckia, på hiertat lägga och medan nådens tid ännu för them warar, rättskaffens bättring giöra med Zacheo,³³ sina synder bekänna, och hwad the på orätmätigt wis tagit, til sina ägare återställa och igengifwa, som läses hos Evangelisten Lucam i thet 19. Cap. v. 8. Men Zacheus steg fram, och sade til Herran: Si! Herre, hälfftena af mina ägodelar gifwer jag the fattiga; och om jag hafwer någon bedragit, thet gifwer jag fyradobbelt igen. Therföre sade ock Jesus til honom. I dag är thesse huse salighet wederfaren.

Luc. 19:8, 9. [Men Sackaios ställde sig upp och sade till Herren: «Hälften av vad jag äger, herre, skall jag ge åt de fattiga. Och har jag pressat ut pengar av någon skall jag betala igen det fyrdubbelt.» Jesus sade till honom: «I dag har räddningen nått detta hus [...]» Luk 19:8,9] *Confer. Sperl. part. 2. pag. 549.*³⁴ At thet ock är en wederstygkelig, skändelig och skamlig last, kan lätteligen jemwäl intagas af följande berättelse, som skrifwes från Paris d. 28. Jan. 1700. Kongl. Cammar-Rådets *Mons. Vaupelle* Gemål, som hit tils en tid suttit i *arrest*, har nu mera undfåt sin dom, at hon, för sitt ochristelige tagna ocker och *interesse*, barfotad, hafwandes ett rep om halsen skal i Kongl. Camaren offentliga afbön giöra, och ansenlige penninge-böter erläggia, samt återlemna alla the panter, som hon emot ett så högt förskrifwit *interesse* emottagit och i händer hafwer. Thet är ock änteligen en skadelig och förbannad last: We then, som sitt gods förmerar med annars mans gods: huru länge wil thet wara? Och laddar mycken träck uppå sig. Hab.2:6. [Ve dig som gör dig rik på andras ägodelar – för hur länge? – och hopar egendom som du tagit i pant! Hab 2:6] Sådant orättfångit gods kommer ock icke til tredie arfwingen, som ordspråket lyder: *De male quæsitis non gaudet tertius hæres*, utan sannas hwad som står i Predikare B. 5. Cap. 13. Vers: Then rike förgås [s. 35.] med stor jämmer: och om han hafwer födt en son, honom blifwer intet i händerna. Pred. B. 23:13 [Trots hans tunga arbete går rikedomens förlorad, och får han då en son har han inget att ge honom Pred 5:13].

Thet III. Capitel.

Om en Matmoders Plicht.

§. I.

En Matmoders förnämsta dygd är gudsfruchtan; hon bör säkert tro, at äfwen i hushåldet är Guds Wälsignelse högst angelägen, och at then beställsamma Marthæ arbete, är utan en andächtig Mariæ bön af null och intet värde.³⁵ Söker en Matmoder först efter Guds rike, så lærer alt thet öfriga i hushåldet af sig sielft henne tilfalla. Hon måste therföre med behörig *devotion* fira the heliga Sön- och Högtidsdagarna så at hon icke allenast sielf, för sin person, å sido sätter alla hushåldssysslor, utan låter ock ej eller sitt husfolck annat företaga, än hwad nöd och christelig kärlek fordrar; hon tillåter ej sina betienter, på helgedagarna i dans- eller lek-stugor och andra lustiga samqwäm, eller elliest gå och spatzera, utan lemnar them hellre therföre i weckan någon oskyldig ro. Hon måste icke täncka, at Söndagen är nog helgad, när hon, kan skie, för och effter middagen warit i Kyrkian, utan hon bör ock, sedan then allmänna Gudstiensten är til ända, kalla tilhopa sina barn och tjenstefolck, läsa något för them utur en upbyggelig andelig bok, och hålla bönestund med them; underwisa the oförståndige, förmana och straffa the halstarrige,

repetera predikningarna med them och fråga them, hwad the minnas therutaf. Doch bör hon, så mycket hos henne står, bemöda sig at hellre med kärlek och wänlighet, än med skiällsord och bannor, bringa sitt underhafwande folck til Christendoms öfningar; ty en sådan twungen Gudstienst, som företages ej så mycket af kärlek för Gud, som af fruchtan för herrskapets straff och bannor [s. 36.] kan omöjeligen wara Gud behagelig. Serdeles måste hon sielf härutinnan föregå them med godt exempel; om Sönd- och Högtidsdagar gå både i högmessa och afftonsång, och hwarken i sitt hus tola några gästebud, onödiga *visiter*, dansser och andra yppigheter, eller företaga något dylikt hos andra. Thet är högst beklageligt, at Sabbatens helgande hos våra nu förtiden så kallade Christne, ja ock hos them, som elliest hafwa ett temmeligit skien af Christendomen, nästan helt och hållet kommit ur bruk och wana. The mästa werldsliga lustbarheter upskiutas til Sön- och Högtidsdagarna, liksom woro the gode nog thertil, at man them med frässande och supande förnöta skulle, och således af helge-dagar giöra swälge-dagar. Effter nu herrskapen merendels giöra sådant sielfwa, så kunna the ej eller hindra thet hos sitt tjenste-folck. Mange utaf them mena och säja äfwen, at the fattiga tjenstefolcket ligger i arbete hela weckan och måste hafwa släp nog, förthenskull bör thet billigt hafwa sin ro om Söndagen. Men om sådane girige och gudlöse Husbönder och Matmödrar wille understundom lemna sina betienter några timar i weckan fria til anständig ro och förfriskning, så behöfde vår Herre ej klaga så mycket öfwer Söndagens ohelgande. Nu emedan en christelig och gudälskande Husbonde och Matmoder wäl wete, at större delen af menniskiorna blifwa förtappade, så rätta the sig ej effter the fläste, utan låta werlden rasa fram uti sin galenskap och falla uppå thetta lofliga beslutet: Jag och mitt hus willje tiena Herranom.

§. 2. Christeliga herrskaper böra qwäll och morgon antingen sielfwa hålla bön med sitt folck, eller åtminstone låta sina *Informatorer*, Fogdar, eller andra betiente förrätta then samma, så at bönen är i hushåldet om afftonen thet sidsta, och åter thet första om morgonen. The draga försorg at the som ej kunna läsa, warda underwiste. The gå gierna och offta tillika med sitt folck till then Heliga Nattwarden, och lemna them tå någon tid ledig ifrån theras wanliga arbete till nödig christelig förberedelse, [s. 37.] låtande jemwäl underrätta the enfaldiga igenom Presten. The förmana sina betienter wid alla tilfällen til thet goda, och afråda ifrån thet onda, hwar til the äro benägne; the språka somofftast för them om himmel och helwete, hwilket tal sådant folck ibland gierna hörer, och skaffar gemenligen hos them mästa fruchten. Om många Herrskaper betänckte, at the på then tilkommande stora Domens Dag skola ock giöra räkenskap för sina betientes själar så skulle the wisserligen wisa större sorgfällighet i thetta målet. Jag tror at jag wid thenna saken uppehållit mig något längre än mängen werldslig sinnad läsare skulle gierna willja. Men materiens wiktighet hafwer thet så fordrat, och kan aldrig här om warda för mycket talt.

§. 3. En christelig Matmoder skall ofelbart wisa sig from och gifmild emot the fattiga, i synnerhet mot them, som ej mera kunna arbeta, och sielfwe förtiena sitt bröd. Hon lärer gierna utaf the håwor som Gud henne beskiärt, jemwäl meddela sin torfftiga nästa något, och säkert tro, at the icke äro för henne allena; och undertiden med mat och dryck af sitt bord ihogkomma fattige *Patienter* och sängeliggande til

theras wederqwickelse, wäl wetande imedlertid at så utdela sina allmosor, at hon ful-
ler i acht tager sin christeliga plicht, men doch therjemte, i anseende til then kärlek
som hon är sig sielf och de sina skyldig, ruinerar hon sig ej therigenom. Dagswercks
karlar och andra fattiga underhafwande får hon icke undanhålla något, hwad them
en gång bewilljat och förundt är, utan bör ej allenast låta them riktigt få theras
tilbehör, utan ock sörja therföre, at the uti hö- och sädes-andene under theras swåra
arbete kunna släcka sin torst, med godt spisöhl, som legat uppå rena fat, och ej är surt
och stinckande. Hon lærer ej eller underlåta, at effter fulländad bärgning så wida the
warit flitiga, fågna them med skiörde- och slätter öhl.

§. 4. Emot sin man bör hon bewisa all kärlek och trohet. Ser hon, at han uti ett
och annat felar, eller icke rätt anställer sina saker, så lærer hon ej underlåta, enär han
är wid godt [s. 38.] *humeur*, at med wänlighet och sachtmodighet giöra honom någre
föreställningar, och bemöda sig, at draga honom ifrån thet, som antingen kan hind-
ra hans timmeliga eller ewiga wälfärd. Wil han ej just then gången låta säja sig, så
gör hon åter en annan gång nytt försök, tå omsider en förnuftig man lærer finna sig
wid at följa sin hustrus förnuftiga förestälningar. Men wil altsammans intet hielpa,
så må hon heller åkalla Herran Gud, at han wille regera hennes mans hierta, och leda
honom ifrån thet onda, än at hon skulle med tråtor, stort buller och gny giöra sig
sin lefnad beswärlig. Imedlertid måste hon beflita sig at uti stilhet och hopp om sin
mans omvändelse bära sitt kors. Uti sin mans syslor måste hon intet blanda sig, eller
wilja therutinnan mästra och föreskrifwa honom något, emedan sådant upväcker
intet annat i ächtenskapet, än förtret och oenighet. Therest hon uti ett och annat mål
beträffande hushåldssaker skulle hafwa en större kunskap och erfarenhet, så måste
hon intet komma fram med sina påminnelser således, at the ser ut, såsom wille hon
*corriger*a mannen, utan allenast upträcka honom sina tanckar, och ställa saken i hans
godtfinnande.

§. 5. Wid sin barna-fostran bör hon winlägga sig, at barnen upfödas i tucht
och Herrans förmaning. Döttrarna, som Herren Gud henne beskiärtdt, bör hon
ända ifrån barnsbenen anföra til qwinliga sysslor, och tilse at uti theras barnåhr
theras docke- och leksaker så inrättade warda, at the ock härigenom kunna lära
något hushålla, och uti dylikt smått föra en liten *œconomie*, theruti the äwen drifwa
thet samma, som theras föräldrar giöra uti sitt hushåld. Och lærer sådant ej alle-
nast behaga barnen wäl, hälst som the utom thes gierna efterapa, hwad the se hos
stort folck, utan the warda och härigenom ifrån barndomen wane wid hushåld,
och hafwa åtminstone alltid större gagn häraf, än af theras andra lapperi. När the
blifwa något större, och kommer mer til förstånd, måste hon [s. 39.] undervisa them
i kokande, insyltande, *distillerande* och andra qwinno-slögder, som kunna skicka sig
för theras stånd och wilkor; och sedan the ändteligen kommit til sina mogna åhr, fly
them några wigtigare syslor i händer, och uti ett och annat jemwäl anförtro them
upsichten öwer hushåldet.

§. 6. Emot sitt tjenstefolck bör hon så ställa sig, at the hafwa både fruchtan och
kärlek för henne. Hon måste til frukost, mat och dryck, lön, nyåhrs- och mark-
nadsgåfwa o. s. w. gifwa them thet, som effter landsens sedwane hos förnuftigt
folck brukeligit är; hålla riktigt hwad hon them lofwat, och ingalunda wara alt

försnål emot them, utan jemwål ibland, när the med flit och trohet giöra sin tjenst, ihogkomma them med någon *extraordinair* och owanlig skiänck. Hon måste wisa hwar och en til sin sysla, at icke then ena behöfwer lita uppå then andra. Siuknar någor af hennes folck, så måste hon sörja före, at then samme niuter ej allenast sin nödiga mat och dryck, utan ock *medicamenter*, och icke förr gå til sängs, än läkemedlen blifwit *patienten* tilhanda stälte. Thetta är icke allenast likmätigt med hennes Christendoms-plicht, utan hon förwärfwar sig ock härigenom kärlek hos sina betiente. Ty om man wille låta komma thet an uppå the andra betienternas omsorg, så skulle en undertiden nödgas *crepera*, emedan thetta folcket är som oftast ganska obarmhertigt inbördes.

§. 7. Ehuruwål en Matmoders plicht aldeles fordrar, at hon, såsom redan förut förmåldt är äfwen sörjer för sina betienters siälar, och, så mycket som möjeligit är, afwårjer all ogudachtighet och ondska, som hon hos the förspörjer, så måste hon doch ej wara för sträng emot them, utan ibland unna them några anständiga nöjen antingen inom eller utom huset. The få stunder, som the således försumma wid arbetet, warda åter rikeligen ersatte, när the sedan gå så mycket willigare och muntrare thertil, och giöra sina sysslor med alfwar; förthenskull kan hon understundom rätt wäl effterlåta them, att besöka sina anhöriga, företaga en anständig [s. 40.] spatzergång, eller hafwa något annat nöje, allenast thet icke strider emot Guds bud, ährbarheten och wackra seder.

§. 8. Såsom en god Matmoder sielf icke går fåfång, så måste hon ock ingalunda tola, at något thes tjenstehion går fåfångt, utan straxt anbefalla then, som hon ser gå lat, ett wist arbete, och så indela sysslorna, at hwar och en wet, hwad han then ena timmen effter den andra hafwer at giöra, ty ther igenom lättas arbetet, och all oreda förekommes. Effter fulländadt arbete måste hon se effter, hwad och huruledes en hwar förrätradt sin sysla, och om sådant skiedt rätt effter hennes afseende och till hushåldets bästa. Hon måste tå och tå besöka folcket under theras arbete, antingen thet tå är ute på marcken, eller innom huset, underwisa the oförståndige, och igenom sin närwaro upmuntra the tröge och försummelige.

§. 9. Thet kan intet skada, om hon, til at giöra sig thesto bättre försäkrad om sina betienters trohet, på wissa tider, särdeles när hon kan hafwa någon misstancka, här och ther i theras kamrar, stall, fåhus o.s.w. håller bosyn, tå hon til äfwentyrs mången gång kan hitta uppå en kruka med miölck, en hop med ägg eller frucht, en öhlkanna etc. och således uptäcka allehanda skiälmstycken. Doch likwål måste hon beflita sig, at giöra sådant oförmärckt, så at tjenste-folcket intet märcker hennes afsicht. För öfrigit får hon ej nagelfara altså noga hos sina betienter, och gierna öfwerse med them några små fel. Om hon stedse låter illa på folcket, warde the omsider wane wid hennes bannor, och hennes påminnelser hafwa sedan nästan alsingen wärckan. Men therest the med fog förtiena thet, måste hon ock med efftertryck säja them sin mening.

§. 10. Hon måste aldrig inlåta sig uti alt för nära förtroende med sina betienter, och ej tola, at the bära henne en hop med onödiga tidningar hwarigenom nästan warder förklenad, och ej en gång lida sådana sqwallerbyttor i sin tjenst, hälst som hon kan wara försäkrad, at the äfwen så lära bete sig emot henne, som the [s. 41.]

gjöra emot andra; doch bör hon i förstone hafwa tolamod med them och först med godo söka at härutinnan rätta them.

§. 11. Hon får ej, såsom några ochristeliga herrskaper pläga undertiden gjöra, när någon af hennes folck kan med fördel och fog giffta sig, hindra them therifrån, utan hon bör fast mera wara them härutinnan befordderlig, när hon ser, at ett ächtenskap christeligen och wäl blifwit påbegynt, igenom rättmätiga medel flutit, och kan lända till *contrabenternas* timmeliga wälfärd. Ty ther hon skulle willja för egit *interesse* och beqwämlighet skull afhålla någon therifrån, så skulle hon ej allenast härigenom göra sig delachtig af en stor synd, utan ock gifwa tilfälle til allehanda, som kunde lända så wäl herrskapet self til wanheder, som personerna, hwilka welat ingå med hwarannan et christeligit ächta förbund.

§. 12. När hon wil städia sig tienste-folck, bör hon höra sig om effter gudfruchtiga, ährliga och dygdesamma personer, och ej låta *recommendera* sig något folck af them, som icke sielfwe äro så sinnade, utan wällja sig sådana, som antingen redan warit i dienst hos annat wachert Herrskap, och kunna framte bewis om theas ährliga förhållande, eller om hwilkas föräldrar och slächt hon är wist försäkrad, at thet är christeligit och ährligit folck, och til hwilka hon elliest kan hafwa godt förtroende. Hon bör ej gierna i sin dienst antaga moder och dotter, eller twenne systrar, emedan the antingen äro altför goda wänner sins emellan, eller tråta stedse med hwarannan och lefwa uti oienighet; och wid begge händelserne warder Herrskapets bästa mycket slätt befordradt.

§. 13. Hon må ej underlåta at flitigt gå i fåhusen och tilse, huru många kalfwar antingen skola slachtas eller påleggas; om wid miölckningen, fodringen och then öfriga boskapsskiötslen altsammans i acht tages, såsom sig bör, emedan man ej alltid kan tro dejorna och fogde-hustrurna, hafwande således thet sin grund, som man i ordspråket säja plägar; nämligen at Husbondens öga gör, at hästen blifwer fet, och Matmoderns öga håller huset nett och i god ordning. [s. 42.]

§. 14. Öfwer win- och öhlkiällrarna måste hon hafwa flitigt upseende, så at faten, så wäl som öhlet och winnet behörigt blifwa ansade och skiötte; kiällar-dörarna om winteren wäl förwarade, kiällrarna understundom berökte; golfwen med sand beströdde, och ej med allehanda saker, som lätteligen ruttna, förorenade, utan at hushåldets nytta jemwäl i thetta stycket igenom hennes upsicht ernås och befrämjas.

§. 15. Om sommaren måste hon flitigt låta samla smör och ost, och sörja före, at hon ej allenast må hafwa så mycket i förråd, som hon kan behöfwa til sitt hushålds förnödenhet öfwer winteren, utan ock hafwa något ther af öfrigit til salu. Wid tiärningen är hon sielf med tilstädes, så framt hon icke therifrån afhålles igenom andra nödiga sysslor, på thet at tiärnmiölcken rätt utarbetas och smöret icke warder miölckigt, grynigt och uligt utan wäl wättat och saltadt, jemwäl ock at inet theraf förkommer, utan warder rätt inpackat i byttor, och sedan antingen til salu eller til hushåldets nytta förwaradt.

§. 16. Äggen, så många hon någonsin umbära kan, sparar hon flitigt, och förwarar them öfwer sommaren uti säd, sådor eller aska, på thet hon om winteren, när hönssen ej wärpa mycket, och hon dock kan behöfwa ägg, må hafwa them wid handen. Thet kan också inet skada, om hon ibland näst för måltiden sielf går i kiöket, smakar på

sopporna, och gifwer acht uppå, huru rätterne tillagas, på thet hon, innan maten af en dum kokerska förderfwas, må til thes bättre beredande kunna förordna ett och annat.

§. 17. Hwad rätterne och maten angår, måste hon gifwa gran acht, at ingen hård och osund spis af rökt och salt kiött eller fisk o. s. w. sättes om afftonen på bordet, eller ock förbytes med the rätter, som kunna wara så wäl på Herrskapets, som tiens-
tefolckets bord. Hon måste i rättan tid förse sig med thet, som behöfwes i kiöket; om sommaren tilreda allehanda salater af gurckor, rödbetor och annat; Dels insylta, dels torcka åtskilliga slags [s. 43.] träfruchter; Insalta, röka, eller med ättickia, lagerbärsblad och kryddor uti små ottingar inlägga och *marinera* allehanda slags fisk. Giöra saltgrönt kiött och lägga sig til allehanda rökta perzedlar hon måste ock kiöpa in i huset allehanda slags torrisk, såsom stockfisk, böckling, långor, flundror, på thet hon, när någon främmande gäst oförmodeligen kommer, alltid må hafwa något i förråd, at jemte andra rätter sättia fram för honom.

§. 18. Hon måste alltid, så snart hon antager någon ny kokerska, straxt i början effter ett sedeles *inventarium* räkna til henne allehanda kiökssaker, bestående uti tenn, fat, talreckar, grytor, krukor, tumlare, kiettlar, *thee*-pannor, skiedar, kryddlådor och dosor, *caffé*-tyg och annat dylikt; och när en sådan tager affskied, alltid låta henne riktigt räkna ifrån sig alt, hwad hon hafwer för händer. Warder något igenom tienste hionets wårdslöshet sönderslagit eller förstördt så bör thet på thes lön afkortas; Men therest något igenom ålder och långligit bruk förderfwas, bör sådant i tid hos Herskapet anmälas, på thet ett annat i thes ställe må kunna anskaffas.

§. 19. Wid *solenne* anrättningar skickar en christlig och förnufftig Matmoder sig icke thet ringaste effter annat folcks dårskaper, så at hon skulle sättia fram, 50, 60 eller 70 rätter, eller giöra åtskilliga anrättningar, fast än hon wäl hade förmågo at åstadkomma sådant althenstund Guds gåfwor, hwaraf elliest några hundrade personer rundeligen kunde spisas, warda således onödigt wis förlöste, och folcket härigenom upäggiadt til fråsseri och dryckenskap, som doch äro fördömmeliga synder. Hon håller snarare sådana gjästabud, öfwer hwilka creaturen villigt kunde sucka, för ett wederstyggeligit missbruk, och en ganska swår synd. Uppå gjästabud sätter hon icke eller många, men doch delicate och wällagande rätter fram för sina gäster, och aldrig öfwer hwad Kongl. Förordningen tillåter. Hon hafwer fördrag med et onödigt *tracterande*, hwarigenom så många *familier* blifwit *ruinerade*, undantagande när anständigheten, *respecten* och nödwändigheten [s. 44.] sådant fordra. Hon umgås hellre med goda förtrogna wänner som hålla tilgodo, hwad til mättande tienar, och en husbonde *à l'ordinaire* eller hwar dag i sitt hus hafwa kan, än med sådane, the ther allenast för måltidens skul wilja ställa sig såsom goda wänner, och åstunda at warda rikeligen leckert *tracterade*, af hwilka man omsider, när the ens goda förtärt, dock ej annat än spe, förackt och förtal har at förwänta, som förfarenheten nogsamt lärer.

§. 20. Hon inbärgar i rättan tid äplen, päron och annan trä-frucht, förwarar then wäl uppå windarne och i hwalfwen, rensar ut thet förskiämda ifrån thet öfriga; hwad hon ej brukar til sitt hushåld, thet försäljer hon, eller ock torckar hon thet up; Mycket ther af packar hon i små fat til wintern, insyltar thet med socker, eller bränner hon brännwin theraf, och bereder thermed allehanda skiönt win och ättickia.

§. 21. Hon låter hacka, stöta och sylta kål, lägga up the gemena kål- och rofblad på serdeles stänger eller golf, at torckas för boskapen, flitigt se effter kål och rofwor, om the til äfwentyrs behöfwa rensas; Täppa wäl til kål-tunnorna, och kasta then skiämnda kålen för swin och boskap, men giömma then andra behörigen.

§. 22. Hon winlägger sig i sitt hushåld serdeles om lin- och hampeplantering, och när the äro mogna, låter hon them uptaga, röta, bråka, häckla etc. och sedan af pigorna wid the långa qwällar, när the eljest ej hafwa stort at giöra, til garn och trä spinna; thet hon omsider, effter wederbörlig beredning, låter wäfwä hemma eller hos Linwäfwaren. Doch at hon först väger honom thet i händer, på thet hon ej warder bedragen; Ther uppå låter hon twätta och bleka wäfwen, warande alltid therpå betänckt, at hon hafwer i förråd allehanda linne-kläder, och mera dylikt, som hon kan i hushåldet behöfwa för sig, sina barn och tjenstefolck.

§. 23. Hon låter i tid förfärdiga allehanda husgeråd och [s. 45.] nödiga redskap, såsom liar, skiärer, hackor, spadar, räfsor och andra förnödenheter, at hon hafwer them i förråd, på thet när thet ena går sönder eller förkommer, hon tå må hafwa thet andra i stället. Ty omskiönt sådana äro ringa ting, så kan doch en husbonde, när the fela och han hafwer inga mer i förråd icke undgå, at ju theraf i hushåldet allehanda förtret, försummelse och hinder härrörer.

§. 24. Uti sin klädnad ser hon icke så mycket på kostbarheten, emedan prächtiga kläder äro onödiga på landet, som fast mera på wacher ordning och renlighet, skickande sig therutinna effter thet åhrets räntor, sin mans pung, och the utgiffter, som nödwändigt böra i hushåldet på andra saker anwendas. Så framt icke *moderne* kosta för mycket, rättar hon sig effter annat folck; men så är hon doch ej then första, som effterapar them, oansedt hon wäl hafwer råd ther til, och håller thet för en stor dårskap at hwart fierdedels år följä några enda skrädades eller kiöpmäns *caprice*, som för sin egen nytta wilja likasom utgifwa ny lag, huru man skal kläda sig.

§. 25. Såsom hon sielf alltid håller sig renlig i kläder så drager hon ock omsorg, at alla käril och inreden uti kiök, hwalf och kiällare, jemwäl alla rum, trappor, fåhus och gården, ja hela huset hållas renlige, och som oftast skuras och sopas. Hon tilser, at om winter-qwällarna ej allenast lychter med lius i huset hänga och at trapporna upplysas, på thet ingen må i mörckret falla, utan ock at hennes betienter aldrig gå med bart lius och utan lyckta uti wisthus, stall och fåhus, eller hwarest the hälst kunna elljest hafwa något at beställa; Doch är thet bättre, at the om dagen taga fram, hwad the nödwändigt bruka, så behöfwer thet ej skie om qwällen.

§. 26. En förnufftig Matmoder wet at jemcka munnen effter matsäcken, och therfore använder hon ej mer uppå kläder och föda, *meubler*, betienter och barnens upfostran etc. än hon antingen sielf hafwer at inbekomma, eller therest hon skulle låna [s. 46.] wet sig doch säkert kunna igen betala, emedan en slät och ringa lefnads art är doch drägeligare, än at wara gjäldbunden. Hafwer Gud i hennes hushåld tilskickat henne misswäxt, owäder eller andra olyckor, så lærer hon thet åhret uti alla delar lefwa något knappare än elliest.

§. 27. Hwad hon antingen sielf eller igenom sitt folck giöra kan, af thet som uti hushåldet behöfwes, såsom baka, brygga, bereda twäl och såpa, stöpa lius, sylta in

allehanda frucht, förfärdiga *confiturer* och *liqueurer*; jemte andra saker, the ther höra antingen til kläder eller föda, sådant bör hon ej af annat folck dyrt kiöpa in i huset. Hon måste så inrätta sina saker, at hon hwart år kan spara något ehuru litet thet ock wara mände. Så snart hon hafwer samckat ett litet Capital, måste hon ej låta penningarna ligga frucht-löse, utan sättia in them på säkra ställen, och therföre infordra skiäligt interesse, at hon icke må beswära sitt samwete, och skada sin fattiga nästa. Hon måste uti the nästliggande städer föryttra allehanda, thet hon uppå sitt gods antingen framföder, thet ware sig boskap, hönss, giäss etc. eller sår och planterar, såsom frucht, lin och säd, och hellre sielf undertiden lefwa knappare uti thet, som hon på en annan ort kan til högre pris afsättia, än at hon med the sina skulle förtära altsammans.

§. 28. The krydder och andra saker, som hon til sitt hushåld behöfwer, och ej sielf plantera kan, måste hon i rättan tid och på behörig ort, nämligen när och ther the minst giälla, och finnas doch wara swarsgoda, kiöpa in en gråss eller til någon myckenhet, på thet hon ej sedermera må nödgas, at med förtret och mera omkostnad, taga sådant af the små krämarena. Hon måste ock ibland wara omtänckt, huru hon, til at spara penningar, må kunna byta sig til thet, som hon hafwer nödigt, emot andra saker them hon i sitt hus äger.

§. 29. Hon måste anteckna alla inkomster och utgiffter, som i hennes qwinliga hushåldning tima, uti en ordentelig upsats eller räkning, på thet hon til sin egen och sin mans effterrättelse må kunna [s. 47.] weta, hwad hon hwart och ett år inbekommit och utgifwit, och i hwad tillstånd hushåldet tid effter annan befinnes. Märcker hon at inkomsterna äro större än utgiffterna, så bör hon therföre lofwa och prisa Gud, sättia in öfwerskottet på säkra orter, at thymedelst förse the sina, och ej eller förgiäta therwid sin fattiga nödlidande nästa. Hafwa bägge gådt nått up, så lærer hon söka, at, så mycket som möjligit är, i längden afkorta sina utgiffter, på thet hon i nödfall må hafwa något at tilgå. Öfwerstiga nu utgiffterna wida hennes inkomster, måste hon begynna på alt giörligit sätt at spara och draga in *staten*. Men är hon nu igenom allehanda olycksfall kommen uti ett sådant tillstånd, at hon aldeles ingen *repartition* eller jänckning mer giöra kan, emedan hennes wanliga inkomster wilja ingalunda mera förslå til hennes anständiga och högstnödiga utgiffter, så måste hon förtrösta uppå then rike, barmhertige och nådige Guden, anhålla trågit hos honom med bönen, warande therjemte wist och fast försäkrad, at Gud lærer och måste gifwa henne så mycket som til hennes och thes *families* nödtorfft tienar. Doch måste hon i anseende til tiden och sättet, huruledes hon kan blifwa försörgd, ingaledes föreskrifwa vår Herre något, utan underställa altsammans hans heliga wilja, actandes sig granneligen at hon icke genom sin egen öfwerflöd, wårdslöshet eller försummelse störter sig och the sina i nöd och elände.

§. 30. Thet hafwer sin stora nytta med sig, at således hålla räkning öfwer sina penningar; Ty härigenom warder tjenstefolcket upmuntradt til större trohet, när the se sitt Herrskap wara *accurat*, i thet som penningar angår. Ther eljest twärtom stor wårdslöshet kan understundom gifwa them tilfälle til otrohet; Man kan snarare finna, huru stor fördel eller skada man hwart år uti hushåldet haft; Man wet ungefär, hwad man thet följande åhret uti ett och annat wid sina utgifter förbättra kan;

Man wet en annan gång, huru mycket man bör för thet och thet betala, kunnande således thesto [s. 48.] snarare wachta sig för bedrägeri; Förutan andra flera förmoner, them man igenom thenna ordning ernå kan.

§. 31. En god Matmoder förser sig fuller med allehanda lintyg, såsom dukar, lakan etc. så mycket som hon uti hushåldet för sig, eller ock en gång för sina döttrar kan hafwa nödigt; men så gör hon thet ej så öfwerflödigt, som någre, the ther packa många kistor ther med fulla; Utan hon säljer helre något ther af, och wänder thet til penningar, som hon kan mista. Ty *moden* förändra sig icke allenast på sådana giorda tyg, så at the effter 10 eller 20 åhr, therest man wil rätta sig effter annat folcks *facon* och mönster, stå nästan icke mer at bruka; utan äro äfwen, ehuru man them förwarar, allehanda olyckeliga händelser underkastade, och skulle förlusten sedermera wara mycket större.

§. 32. Hon gör wäl, om hon alla 4 eller 6 weckor en gång besichtigar alla sina *meubler* och saker i huset til at förnimma huru the äro beskaffade, och låter betien-terne wisa up alt hwad hon them i förwar gifwit, så får hon se, om alt är tilstädes och huru thet är *conditionerat*.

§. 33. Hon måste hålla alla saker i hela huset, the måge wara stora eller små, ringa eller kostbara, uti godt förwar och richtig ordning; hänga up och lägga alt ordentligen, hwart för sig och på sitt wissa ställe, på thet man straxt må kunna finna hwart och ett på sitt rum, och ej behöfwa länge med otålighet, tidspillan och folckets försummelse leta thereffter. Til then ändan bör hon öfwer alla sina *meubler* hafwa richtigen förteckningar, bilägga them i kistor och skåp, theruti sakerna ligga förwarade, och *conferera* them tå och tå med berörde saker. Märker hon at något är borta, måste hon i tid fråga ther effter, tilspörja tienstefolcket ther om, och effter omständigheternas beskaffenhet tilhålla them at betalat, när thet först är bewisligt, at the igenom theras förwållande bortkommit eller blifwit förderwadt. [s. 49.]

§. 34. Om sommaren, när klare dagar äro, måste hon låta wädra sängklädren, och klappa wäl ut them med kiäppar, Linne- Siden- och ylle-tyger, på thet the blifwa igenomwädrade och för mahl *preserverade*. Aflintyg måste hon skaffa sig nödigt förråd, på thet man ej så ofta och ungefär allenast 3 eller 4 gånger om åhret må behöfwa twätta them, emedan mycken twätt förorsakar i ett hushåld ej allenast mångfaldig förtret och försummelse, utan linnets nötes äfwen och förderfwas therigenom. Hon måste taga noga wara på dynor och bålstrar, dageligen låta skaka up them, i rättan tid laga the söndriga, therest en hop med fiäder eller dun gådt utur them, lägga annat nytt therin, och ungefär 2 gånger om åhret lägga ny halm i ståndsångiarna.

§. 35. Emedan tilfället plägar gemenligen giöra tiufwen, så måste en Matmoder, hafwa alla sina rum, men serdeles win- och öhlkiällrar, skafferier, wisthus, skåp och kistor wäl igenläste, och icke gierna betro nycklarna ther til åt någon af sitt tienstefolck, så framt hon icke är fulkomligen försäkrad om thes trohet, eller then samme eljest theröfwer satt är, hälst som en Matmoder uti ett widlyffigt hushåld omöjligan kan hafwa alt inom eget lås och nyckel. Sädes- och höbodrar måste hon ock wäl hafwa igenlästa för pigorna, på thet the icke efter eget behag kunna komma therin, och bortsläpa något onödigt wis til boskapen, som således kan få för mycket foder; Ty the wilja ibland thermed inlägga stor ähra, at then enas boskap ser bättre ut, än

then andras, och therföre gör äfwen mången then andra thet sprattet, hon ser til, hwar hon kan komma öfwer foder. För all ting måste hon wäl achta förnämsta nyckelen, at the icke må råka i orätta händer.

§. 36. När lius, krydder, frucht, smör, rökta matwaror o. s. w. eller eljest något annat skal gifwas ut i köket, så gör hon bäst, om hon sielf påtager sig then mödan, och ej låter tjenstefolcket gå öfwer alt. Men hon bör ock therhos wäl [s. 50.] förstå, hwad och huru mycket til thet eller thet erfordras, ty eljest skulle en sådan oförständig Matmoder, hwilket ock offta plägar skie, faseligen *prostituera* sig för sitt tjenstefolck.

§. 37. Uti sitt wisthus och skafferi måste hon hafwa allehanda matwaror och *virtualie* persedlar i god ordning wäl förwarade och öfwertäckte, at the icke warde fulle med damb, musätne och eljest förorenade. Alt effter som the äro gemenare eller rarare, och brukas följachteligen til öfwerflöd eller ock allenast såsom en *delicatesse*, så måste hon äfwen förwara them i stora eller små kiäril; hwilka sedan, om hon så tycker, kunna *marqueras*, och ther uppå sättias, hwad hwart och ett innehåller, äfwen som på somliga orter brukas uti *Magazinerne* med; Hwarwid hon noga achtar, at alltid friskt kommer ihop med thet friska, och at intet förskämdt warder.

§. 38. Sitt tidfördrif och *divertissement* söker hon icke, såsom många Landt-Damer pläga, uti *l'humbre* och onödiga *visiter*, hwarwid man merendels sin nästa dömmar, utan i sådana hushålds-sysslor, af hwilka hon tillika både nytta och nöje hafwer. Hon inrättar ock gemenligen, så wida giörligit är, så sina hushålds-förrättningar, at hon, under thet hon förlustar sig med en spatzergång eller något annat, alltid tillika i acht tager något som nyttigt är, hafwande således jemwäl nöje af thet, som hon nödwändigt uträtta måste.

§. 39. Uti sitt hus anlägger hon ett litet hus-*apoteque*, och hafwer alltid ther i beredskap allehanda tienliga *medicamenter*, så wäl hus-medel, som andra berömda och krafftiga läkedomar både för menniskior och boskap, kosteliga Theriacker, Mithridater, pulwer, droppar etc. på thet hon i nödfall må hafwa för sig, sina anhöriga och underhafwande folck *probata* och säkra läke-medel wid handen. [s. 51.]

Thet IV. Capitel.

Om åtskillige Hushålds-betienters plicht och förrättningar.

§. 1.

Uppå stora Herrgårdar och gods här i Swerige är *Inspectoren* then förnämste ibland hushålds-betienterna, af hwilken ock the öfrige betienterne i ordentliga Herrskapets frånwaro *dependera*. Wid the mindre godsén håller man

allenast en Gårds-Fogde, med hwilken man til hushåldningen ofta är fast bättre betienter, om man träffar få en kiäck och ärlig man ther til, än med *Inspectorer*. Men som *Inspectorer* och Gårds-fogdar, the ther stor lön och stat gierna wilja hafwa, på än mindre gods och gårdar, äro alt förkostsamme, och Herrskapet sielfwa kunna dock icke altid hafwa lägenhet at på godset tilstådes wara, så plägar man godsets *administration* anförtro och updraga åt en Rättare, som wäl förstår hushåldningen, är flitig, trogen och redelig, kan man ock få en, som något kan läsa och skrifwa är thet så mycket bättre, fast man af honom ej kan fordra så *exacte* räkningar, som af *Inspectorer* och Gårds-fogdar, och är thenne merendels en gemen bonde eller dreng, som förrättar eljest alt hwad en *Inspector* eller Gårds-Fogde på the större godsden har at beställa.

§. 2. These betienters förnämsta plicht och skyldigheter är en san oskrymtad Gudsfruchtan, som och redan i thet andra och tredie Kapitlet anført är. The arma förblindande hedningar höllo dock för thet nödwändigaste at begynna alt sitt företagande af och med sin *Jupiter*, then the för sin Gud höllo, hwarföre ock en theras *Poët* säger: *a Jove principium, de Jove finis erit*, thet är: [s. 52.]

Med Gud jag börjar gierning all

Med Guds lof äfwen sluta skal

Hafwa nu the arma Hedningar sin förmenta Gudsfruchtan lagt til grund i alt sitt görande och låtande, huru mycket mer åligger thet oss Christnom, som, genom Guds nåd, äro komne til then Treenige Gudens och hans gudomeliga egenskapers sanna kundskap, och weta, at all wälsignelse och lyckelig fortgång i alt wårt görande och låtande endast och allenast af och ifrån then store Gudenom härflyter. Thet har Guds mannen Moses ganska wäl märkt, therföre han ock all tings skapelse then store Gudenom tilskrifwer, och then Kongl. Propheten David, när han säger: Om Herren icke bygger huset, så arbeta, the fåfängt, som ther uppå byggia. Ps.127:1. [Om inte Herren bygger huset är byggarnas möda förgäwes. Ps 127:1] Jemwäl ock Apostelen Paulus, när han så talar: *Paulus* plantar, *Apollo* Watnar, men Gud Gifwer växten. 1. Cor. 3: v. 6. [Jag planterade, Apollos vattnade, men Gud gav växten. 1 Kor 3:6] *Then wise Salomo* säger i Ordspråks B. 10. Cap. 6. Wälsignelse är öfwer then rättfärdigas hufwud. [Rikt wälsignad blir den rättfärdige. Ords 10:6] *Schriver* uti sin gyllene Siäle-skatt *part. III. Conc. 15. §. 1.* skrifwer,³⁶ at then bästa hushåldningen är then, som är lik wid stierne-himmelen, så mannen såsom solen, hustrun såsom månan, och barnen med husfolcket, såsom stiernorna, med hwarannan står i liufig enhällighet, och then ena then andra med sin dygde-glants och kärlek bemöter, och låter sitt dygde-lius androm til exempel lysa. I ett wälsignat hushåld, hwarest Herre och Fru, Husbonde och Matmoder, med sin barn och husfolck endrächteligen fructa och älska Gud, sannerligen kan man therstådes om Guds milda wälsignelse otwifwelachteligen förwissad wara. Ett sådant hushåld fants hos the trognas Fader Abraham. Sielfwa husfadren Abraham war from, och fructade Gud afhiertat, som wi på flere ställen i Skapelse-Boken omständeligen finna optecknat. I synnerhet gifwer then alwetande Guden sielf honom thet härliga witnessbördet, at han war en gudfruchtig husfader [s. 53.] i I. Mos. B. 18:19. Ty jag wet, at han befaller sinom barnom, och sino huse effter sig, at the skola hålla Herrrens wägar, och göra hwad

rätt och godt är [Ja, jag har utvalt honom för att hans barn och efterkommande skall lyda hans befallning att hålla sig till Herrens vägar och göra vad som är rätt och rättfärdigt. 1 Mos. 18:19]. Som nu Herren och Husbonden war, så war ock hans älsta hustienare *Eleazar*, hwilket i I. Mos. B. 24 nogsamt slutas kan af thet förtroende Abraham hade til honom, i thet han sände honom in i Mesopotamien at förskaffa hans kära son Isac en from hustru, hwarwid han, så wäl som Abraham, sin sanna Gudsfrucktan tydeligen nog för en dag lade. Hwad kunde nu uti ett så Gudfrucktigt hushåld annat följa, än Guds milda och rika wälsignelse, som wi ock läsom i I. Mos. B. 24:1. Abraham war gammal och wäl ålderstigen, och Herren hade wälsignat honom i all stycken [Abraham var nu en mycket gammal man, och Herren hade wälsignat honom på alla sätt. 1 Mos. 24:1]. Och i 35 versen af samma Capitel säger then fromme hustienaren Eleazar: Jag är Abrahams tienare, och Herren hafwer rikeliga wälsignat min Herra, och han är stor worden, han hafwer gifwit honom får, och få, silfwer och guld, tienare och tienarinnor, Cameler och åsnor [Jag är Abrahams tjänare. Herren har wälsignat min husbonde och gjort honom rik, han har gett honom får och kor, silver och guld, slavar och slavinnor, kameler och åsnor. 1 Mos. 24:34,35]. En rik och förmögen, men ther hos, så mycket mig wetterligt är, en Gudfruchtig Handelsman, kom en gång at tala med mig om sin trogne och fromme tienare, och sade, at han trodde then store Guden hade för thenna Gudfruchtige tienarens skul, låtit uti hans näring all thenna wälsignelsen honom tillflyta. Wi märkiom äfwen här wid, at then store wälsignelsens Gud offta jemwäl the ogudacktigas hus för ett Gudfrucktigt och troget tienste-hions skul rikeligen wälsignar. Laban är en gudlös man, han bedrog then fromme, trogne och gudfruchtige Jacob först skändeligen, i thet han gaf honom Lea i stället för Rachel, ther doch Jacob i 7 år hade tient honom för Rachel, I. Mos. B. 29:16. sqq. och måste så Jacob ännu i 7 år til tiena för Rachel. Han handlade therhos ganska gudlöst emot Jacob i thet han 10 resor förwandlade honom hans lön, I. Mos. B. 31:7 *In summa*. Laban war ther hos en afgudadyrckare, äntå wälsignade Gud hans hus för then fromme Jacobs skul, [s. 54.] som han sielf tilstå måste i I. Mos. 23:30,27. Jag förnimmer, at Herren hafwer wälsignat mig för tina skul [Var snäll och lyssna på mig. Spådomstecknen visar att det är för din skull som Herren har wälsignat mig. 1 Mos. 30:27]. Jacob sielf åtnöt och erfor sedermera then samma, tå han begynte blifwa sin egen, ty tå han tilförene alsintet mera haftt än en staf i sine hand, tå han geck öfwer Jordan, måste han sedermera tacksammeligen erkänna, at han war til två skarar worden och sade I. Mos. B. 32:10. Herre, jag är förringa til all then barmhertighet och trohet, som tu med tinom tienare giordt hafwer; förty, jag hade icke mer än thenna stafwen, tå jag geck öfwer thenna Jordanen, och nu är jag til två skarar worden [Herre [...]Jag är inte värd alla dina välgärningar och all den trofasthet du har visat mig. Jag ägde inte mer än min stav när jag gick över Jordan, och nu står jag här med dessa båda skaror. 1 Mos 32:9,10]. Hwem war Potiphar? En Hedning, en Egyptisk man, Konung Pharaonis Camererare och Hofmästare, han köpte Joseph af the Isamaeliter. Hwem war Potiphars hustru? En ähreförgäten hora, som wi om båda kunne läsa I. Mos. B. 39:1,7. Men om Joseph står: vers. 2. 3. 4. 5. At Herren Gud war med Joseph, och Gud wälsignade för Josephs skul Potiphars hus i alt både hemma och på markene. Här

wid bör märkas, at fromme och gudfruchtige öfwerbetienter böra jemte Herrskapet icke låta sig nöja dermed, at the för sina personer tiena Gud, utan the böra ock med fult alfwar upmuntra sina underhafwande til alla gudachtighets öfningar, The måste hwar morgon låta alt husfolcket och arbetarena, innan the gå til sitt arbete, komma tillsammans at giöra sin bön, och således theras tungor och hiertan til then Helige Gudens lof förena. Bönera behöfwä just icke wara så longa och widlöfftiga; thet kan wara nog, om the med gudelig andacht bedia then ordenteliga morgonbönen, Fader wår, Psal. 51. Skapa, o Gud, i oss ett rent hierta etc. [Skapa i mig, Gud, ett rent hjärta, ge mig ett nytt och stadigt sinne. Ps. 51:10] och så med wälsignelsen sluta, therpå kunna the i Herrans namn gå til sin kallelse wärf och arbete. Wid måltidsstunderna böra the hållas til andächtig bön både til och från bords; samt om afftonen, sedan alt är bestält, med trogen och andächtig bön dagen sluta, hwilket om the troligen effterkomma, skola the otwifelacteligen lycko och Guds Wälsignelse i sitt arbete förspörja. The böra ock granneligen tilse, at theras underhafwande [s. 55.] flitigt gå i Kyrkian alla Sön- Högtids- och Bönedagar, samt effter christelig förberedelse Herrans heliga Natward wärdeligen begå. The måste ingalunda tillåta them om stora högtider och fester, som Juhl, Påsk och Pingst, Ny-årsdagen, Böne- och Söndagar effter Guds-tiensten, förnöta then öfrige tiden med otidigt spel och dants, mycket mindre med allehanda widskepelige gycklewerck, utan tilhålla them att siunga gudeliga Psalmer och läsa uti upbyggelige böcker, hwar på nu, Gudi lof, uti Sweriget ingen brist och mangel är, och kunna, näst then heliga Bibelen, i skiffte-wis ther til brukas Scriveris Siäle-Skatt, D. Arendts Sanna Christendom, Scriveris Postilla, kallad Guds Barnas Herlighet och Salighet, M. Gabriel Gütners Rätt-troga Christendom in *Theoria & Praxi*, samt *Licent. Werners Ofelbara Himmelswäg*,³⁷ straxt effter förläsningen kan i stilhet och christelig kärlek en liten examen anställas, med effterfrågan, hwad the behållit och huru the förstå, jämte bifogad kärleks-rik förmaning, at the alt hwad the läst eller hört, til sin siäls salighet använda, och winläggja sig genom Guds nåd at ther effter lefwa och giöra, och således icke wara blotta ordets hörare utan ock giörare; Dock likwäl måste the til en sådan hus-andackt icke twinga sina underhafwande med twång, bannande och dundrande, utan med kärligt och sacktmodigt öfwertalande them ther til *animera* och upmuntra, och besynnerl. med sitt eget goda exempel them föreläsa och föregå, tå the genom Guds Wälsignelse skola finna sig ther med fast mera kunna uträtta, än med the största twång. The skola ock med fult alfwar och gudelig nit afhålla sina underhafwande ifrån al träto, lif, oenighet, bannande och swärjande, och them föreställa at så framt the med sådant gudlöst wäsende med godo ej wela afstå, skola the hos wederbörande domare them angifwa, at the för sin brott lagligen plichta må och afstraffade warda, enligt Kyrkio lagen, samt Kongl. May:tz wackra *Placat* och Förordning om Eder och Sabbatsbrott *de Anno* 1687. §. 7. Så böra och öfwerbetienterna på alt sätt söka at förebyggja alt [s. 56.] otidigt och gudlöst umgänge, hwilket esomofftast emellan pigor och drängar beklageligen plägar yppas, på thet at Guds rättfärdiga straff och förbannelse genom sådan gudlöst wäsende icke må dragas och komma öfwer them och hela huset.

§. 3. Näst Guds sanna fruchtan, hwarigenom wälsignelsen i hushållet erhålles, är ock en god ordning högstnödigg. Thet intyggar Salomo, then wisaste ibland Konungarna i Ordspråks. B. 24:4. Genom ordentelig och skickelig hushåldning, warda husen full med allehanda kosteliga och härliga rikedommar [genom kunskap fylls rummen med vackra och dyrbara ting]. En god ordning lättar hushålds beswäret och giör hushåldningen angenämare och lycksaligare. Ordningen är lika som en hus-klocka eller uhrwärck, hwareffter hwar man i huset rättar sig, tå man skal gå i säng, stå up, äta, dricka, arbeta, och alla sysslor förrätta. Alt hwad om qwällar och otterna eller i owäder under tak kan uträttas, bör man aldrig låta skie om dagarna wid skönt och wackert wäder. Uti en hushåldning bör the wanliga arbetets utdelande, likasom på en taflo stedse för ögonen hänga, huru man dagen, tima från tima tilbringa skal, på thet man må weta, hwad som är til gjörandes; hwarigenom arbetet går twå gånger lättare och fortare för sig, än när alt går oordentl. och i *Confusion*, tå man förer folcket och arbetarena nu hit nu tit, ifrån then ena sysslan til then andra, hwarigenom dagen och tiden liderligen med af- och anlöpande förspilles och arbetet blifwer sällan eller aldrig med beskied fulgiort. Afftonen förut bör man wäl öfwerläggia och efftersinna, hwad följande dagen skal giöras, och hwarjom och enom antydas hwad hans syssla andra dagen blifwa skal, at icke then ena må lita på then andra, och arbetet sålunda antingen bli oordenteligen giordt, eller ock aldeles komma at studsa och blifwa ogiordt. Jemte ordning och ordentelighet i arbetet, böra ock öfwer-betienterne noga tilse, at alt så wäl inne, som utom huset hålles i sin ordentelighet och ricktiga ordning; Inne i huset, at alt hålles renligit, skorstenarna i alla rummen, så offta som behöfwes, fejade warda, [s. 57.] och alt wad som finnes i huset, ware sig så ringa som thet må, måste ordenteligen på sitt rätta rum och ställe läggias eller hängias. Thenna ordningen, hwarigenom hwart och ett ting har sin plats och ställe i huset, är icke allenast angenäm för ögonen at åskåda, utan tienar ock märkeligen til sakernas widmackthållande och *conserverande*, i ty the therigenom hållas renligare och warda icke så lätt förderfwade. Man förtager ock tymedelst tienstefolcket tilfålle til lättia och oordentelighet: Man undgår och therigenom sief then olägenhet at bli förträten och otålig, tå man hwar gång man ett ting bruka skal, i alla wrår och wincklar söka skal, tå mongen af otålighet bannas och swär, och tiden, medan man söker icke straxt finna kan, liderligen förspilles, men har man all ting på sitt ricktiga ordenteliga ställe, så kan man äfwen om nöden skulle så fordra, i mörkret taga och igenfinna.

Som nu all ting innom huset bör hafwa sin ordentelighet, så böra ock öfwer-betienterne noga tilse, at äfwen alt utom huset går ordenteliga: at hästar, oxar, kor, får etc. bekomma och få i rättan tid sitt ordenteliga foder och dricka: at all redskapen, som seltyg, wagnar, kälkar, kärror etc. hwar affton the om dagen blifwit brukade, hafwas in under tak, at the noga tilse, om något gådt sönder eller tagit skada, på thet man sådant i tid må kunna låta laga och *reparera*, innan skadan blifwer större, och man sedermera nödwändigt måste låta giöra nytt i stället, thet man offta kan slippa och förebygga, om thet i tid *repareras* och lagas.

§. 4. Om the nu hafwa Gud för ögon och i hiertat, som then fromme Abrahams hus-tienare Eleazar, så lærer the ock wisserligen, som han, wara sitt herrskap trogna,

och uti all ting, så mycket menniskeligt och möjligt är, söka at theras bästa beweka och befordra. The måste ock altså hafwa ett wakande öga så på sielfwa godset, som alla godset tillhörige *apertinentier*, så at Herrskapet på intet sätt och wis af elaka och gudlösa grannar på gränsorna lider thet minsta eller ringesta intrång. Öfwer alla Räntor och inkomster böra the hålla ricktig bok och förteckning, [s. 58.] them i rättan tid infordra, och låta, så wida nånsin möjligt är, alsintet theraf blifwa innestående. Öfwer dagswercken böra the likaledes hålla en ricktig förteckning: Bönder och torpare i rättan tid til arbete boka och fordra, och them tilhålla at med flit och trohet sitt arbete förrätta, samt wid åkrens kiörande och plöjande i synnerhet graneligen tilse, at the kiöra tätt, så at inga balkar emellan fårarna lemnade warda.

§. 5. Emedan them ock tilkommer, at skaffa och antaga betienter och tjenste-folck wid the them anförtrodde gårdar, så åligger them, at, i rättan tid, i förmågo af Kongl. May:tz förnyade thienste-hions förordning, af *d. 6. Aug. A. 1723*, winläggja sig om at få gudfruchtige, trogne, flitige och lydige personer i sin tjenst. Hwarwid icke wil wara nog, at man får och ser på theras orlofszedlar, hwaruti merendels mongom ett aldeles oförtient och falskt beröm wid theras förfasckedande tillägges, sin jemchristen och nästa offta til största nachdel och skada, hwilket både borde och kunde alwarligen förekommas, om hwar och en husfader och husmoder alsintet annat, än *pura* rena sanningen i theras afskedszedlar inryckte, hwilket om thet skiedde, skulle sannerligen tjenstefolcket utan bannor, hugg och slag tilhållas at giöra sin plicht och skyldighet, och husbonden och matmoder skulle undgå och slippa mycken förargelse och förträt, som the nu med elakt tjenste-folck måste utstå och lida. Therföre wil i sådant fall wara nödigt, at man om theras freigd och förhållande underrättar sig af grannarna och andra som kunnat tient i samma hus tilhopa med them, så framt man icke wil med otrogit, lättieftult, *obstinat*, och liderligt folck bedragen wara. Försicktigheten fordrar, at icke tillika taga 2:ne bröder eller 2:ne systrar i sin tjenst, ty antingen hafwa the maskepi med hwar annan til Herrskapets skada, eller ock förlikas the sällan tilhopa, tå stadigtwarande kif, olåte och orolighet i huset theraf förorsakas. Så bör man ock ackta sig för mycket gammalt tjenste-folck, ty the äro gemenligen krafftlöse, så at om the ock skulle wilja gierna arbeta, så kunna och förmå [s. 59.] de dock icke: the äro ock gemenligen enwise och egensinnige, och har man sällan annat än en sur *mine* och upsyn af them at förwänta. Med hwad gamla trogna tienare anbelangar, så måste man hafwa tålmod med them, och ingalunda för theras swaghet och ålderdom på gamla dagar them förskiuta eller fördrifwa. Skulle nu några ibland folcket finnas, som äro trätgirige, late och olydige, så måste the i tid upsagde och bortsläppas, doch, om Herrskapet är så när, bör sådan förändring först them kundgiöras och wid handen gifwas.

§. 6. En ibland thessa hufwudsysslor är ock, at tilböriligen draga försorg, och med försicktighet och godt förstånd bestyra åker-bruket, at utmäta sädes-kornet åt och til then, som skal så, och upsickt therpå hafwa, at thet ricktigt utsått warder, och intet ther af förspilles, samt sedermera, när then utsådda säden effter hwar och en orts jordemons beskaffenhet wäl och wackert nedermylt är, at watn- eller så kallade wåg-fårarna kiöras wäl diupa, på thet regn- och sniö-watnet icke må blifwa ståndande på åkren, utan wäl och snart kunna aflöpa, til hwilken ända ock högstnödigt är, at

watn-fårarna ej allenast straxt upskåtade warda, utan ock, hwarest nedrigt och sidlänt är, wågfårarna wid ändan diupt genom åkerrenarna med en spade utgråfwade warda och renarna genomskurne warda, och watnet, enär så behöfwes, utsläppest och ledest af åkren, som annars ther igenom stor skada tager. Wid tryskningen på logarna böra the esomofftast sig infinna, och halmen noga visitera, om all säden wäl uttrusken är, och så snart then är kastad, straxt låta målas af logen, och införa i sädesboden, som han wäl bör igenläsa och tilsluta, och nyckelen hos sig sielf wäl förwara, straxt i sin Bok dag och *datum annotera*, huru mycket thet blifwit noga upteknat, samt ther hos *notera*, hwem som wid kastningen warit med. Så böra the ock hafwa noga ackt på Mälte-husen, brygg- och bränningarna, at alt går riktigt til, och intet slöses bort. The måste ock draga [s. 60.] försorg före, at wid gården aldrig felas godt malt, humla och dricka, i synnerhet ther krogar under godset äro.

§. 7. Om ängiarna och gråswäxten böra the ock på thet högsta sig wårda låta, och grant ackta, at icke ängiarna, i synnerhet om wårtiden af Creaturen förtrampade och afbette, eller af folk genom otidigt gråsslående skadade warda. Gråset måste i rättan och beqwämlig tid afslås, hopräfsas, höet wäl tort inkiöras, wäl förwaras, och sedan ther med husackteligen umgås. The måste ock förekomma, at öfwer ängiarna och marken inga nya gångstigar eller farwägar göras, som icke wanlige, oumgängelige och af ålder warit.

§. 8. På fået och boskapen böra the ock noga ackt hafwa, och tilse, at thet af dejan och ladugårds-pigan wäl ansas och skiötas, at med höet och fodret ordenteligen och sparsamt umgås wäl til nödtorfft, men icke til spillo och öfwerflöd. The kalfwar som man täncker antingen för Herrskapet slackta eller ock försälja, böra med bara rena miölken giödas och underhållas, på thet the må blifwa fete och få hwit wackert kiött. Man kan ock wäl oförmodeligen tå och tå gå in i fåuset, och tilse, om dejan eller pigan gifwer kalfvarna så mycket miölk, som them består. Men the kalfvarna, som man täncker lägga på, få icke så länge dricka bara miölken, utan korn-miölk, kli och dylikt kokas i ene-lag, och blandas med något miölk och gifwes them at dricka, tils the thet gröfre fodret förtära och åtniuta kunna.

Så måste the ock wäl se efter Fåren, och esomofftast, i synnerhet om winter-tiden räkna them, emedan otrogna dejor esomofftast sina egna får, them the om sommaren hemligen här och ther ikring hos torpare och andra sina wänner hålla, plåga emot winteren *practicera* ibland herrskapets får, tå the fodret förtära undan the andra, så at Herrskapets får emot wåren therigenom offta komma at lida och *crepera*. The måste ock i rättan tid låta klippa fåren, ullen som faller straxt upwåga och inläsa, som sedermera på Herrskapets *ordres* antingen kommer at förytttras och försäljas eller ock at spinnas. The måste [s. 61.] ock noga tilse, huru dejorna sparsamt hushålla med swin maten och fodret för fiäderfoglarna, höns och kalkoner, så lagandes at ej förmycken säd på them användes, och at omkostnaden ej stiger öfwer nyttan.

§. 9. Förutan drängjar och pigor ges ock, i synnerhet på stora herrgårdar åtskillige andre betienter, som 1. En Trägårds-mästare. 2. En Fiskare. 3. En Smed. 4. En Bryggare och Mältare. 5. En Kock. 6. En Mölnare. 7. En Kusk och Riddräng. 8. En Skytt. 9. En Redeja. Ty wiljom wi hwar och en af thessas plicht och skyldighet korteligen betrackta.

§. 10. Trädgårdsmästarens skyldighet är, at bestyra så wäl lust- som kiöks- och frucht-trädgården, hålla them i godt stånd, och effter högsta möjligheten förbättra, skaffa sig frö och plantor af allehanda växter, som ännu icke i trädgården finnas, och doch utan stor omkostnad kunna fås och erhållas, och alt sådant på thet flitigaste wårda och skiöta. Han måste låta sig angelägit wara, at jemwäl i tida hösten och wintren, så ock i första wår-tiden kunna hafwa til Herrskapets nytta allehanda köks-kryddor och fruckter tilreds och tilhands antingen i *Orange*-huset eller i dyngie-sängar, och emot slutet af hösten låta i kiällaren uti sand inläggia allehanda slags växter, så at the kunna friska öfwer winteren *conserveras* och hållas. Han måste ock wårda all Trädgårds-redskapen, som spadar, saxar, watn-kannor etc. etc. the honom på *inventarium* lemnade äro i händer, och intet theraf förkomma låta, och ther något ther af under arbetet går sönder eller förderfwas, thet tå straxt tilkänna gifwa, på thet sådant genast må lagas och *repareras*, eller nytt i stället skaffas, och fölgackteligen ingen ting wid trädgårds-arbetet försummas. I rättan tid måste han på behörigt sätt skära, klippa och putsa växterna, gräfwä, sättia om plantorna, trän ympa och *oculera*, och på sina underhafwande trädgårds-drängjar och arbetare noga ackt och inseende hafwa, alla penningar som han för såld fruckt får, til Herrskapet troligen lefwerera [s. 62.] och them beräkna, sökia at utrota all trädgårds-ohyra, så mycket någonsin hos honom står. Om winter-tiden måste han flitigt gå i walfwen och kiällarna, se effter och pusla om växterna, at intet ther af genom owulighet må bortfrysa och förderfwas, i dref-husen beständig eld och jämn wärma underhålla, så at intet går ut, och växterna taga någon skada. Therjemte bör han trä-*scholar* inrätta och underhålla, om wårtiden bör han til måsans förtagande på the stora gräs-platsar strö sot och aska, trädgårds-planket rundt omkring trädgården beständigt i godt stånd wid mackt hålla, i tid borttaga thet myckna gräset, som hopetals plägar omkring frucktbärande trän wäxa, så at theras näring them icke förtages, och jorden utmagras, när fruckt-träen börja bära fruckt, och tyckias alt förstarckt lastade wara, böra the understodias, kirsebärs- och andra trän för foglars skul, med nåt öfwerhängias så mycket möjligt är; fruckten bör i rättan tid aftagas, tå then äfwen, så mycket sig giöra låter, icke bör nederryckas, på thet fruckten ej må stötas, och sålunda snart förderfwas, utan bör han stiga up på en trädgårds-stega, fruckten nederpläcka, och sackta och wackert från sig lägga i ett kärille, the bästa kärnarna bör han förwara, rensa och utsättia, och uti alt öfrigit, som här icke kan så noga utföras befordra thet som til trädgårdens anseende och nytta lända kan.

§. 11. Fiskiärens plicht och skyldighet är, at om alla 4 årens tider flitigt fiskia uti siöar, strömmar, bäckar och dammar, i synnerhet om morgon och afton wid stilla och lugnt wäder, och thymedelst söker Herrskapets inkomster at förmera, bruka större eller mindre not och nät effter fiske-watnets art och beskaffenhet, och när Gud gifwer något, wisa thet åt Herrskapet eller Fogden, samt thet upwäga, och hwad Herrskapet sielf ej brukar, bortföra at försäljas, tå han och måste fara om nat-tetid och medan thet är swalt i lufften, offta gifwa fiskarna friskt watn, ricktig wäg och wigt med sig hafwa, och penningar [s. 63.] ricktigt från sig lefwerera, och åt ingen utan penningar fisk bortgifwa, not och nät afskölja och rentwätta, när man någon gång i slemmig och gytte-fult watn fiskiat, then uphängia och torcka, dock

NB. på sådant rum och ort, at icke boskapen kan komma ther til, ty thesse hafwa liksom sin lust och ro ther af, at the få stänga i noten, och sålunda then med hornen sönderrifwa, och när then sålunda är torr worden, bör han then straxt under tak på sitt rätta ställe föra; i godt stånd och skick bör han ock hålla all then honom effter *inventarium* om händer lemnade och til fiskeriet hörande redskapen. Om Winter-tiden, tå han ej har så mycket at giöra, måste han laga och förbättra gammal not, nät och annor fisk-redskap; upsickt hafwa at årorna ej bortskiälas ifrån båtarna, eller eljest skadde warda, utan altid, när the brukade äro, wäl förwaras, och båtarna wäl tillåsas. I warmaste sommaren, tå båtarna ej brukas, måste han offta begiuta them med watn, at the ej må gissna och taga läck, utan i tid wäl drifwa och tiära; hwart och ett slags fisk i särdeles sumpar insläppa, them med goda lås förwara, och offta om nattetid *visitera*, at elaka menniskior therigenom måge afskräckias. I sumparna måste han se effter om ock ther finnas några matta fiskar eller kräfwetor, som dö wilja, hwilka straxt skola bortkastas och från the friska skiljas; han måste ock noga ackta, at intet lin eller hampa i fiskdammarna sänckes at rötas. Om wintertiden bör han hafwa gran upsickt på fiskdammarna, at the icke aldeles igenfrysa, utan måste altjemt några waker och luffthål huggas och ypna hållas, i widrig händelse qwäfwas fiskiarna och dö. Ehwarest gården tilhörige fiskerier äro, antingen i stora saltsjön, insjöar, strömmar och floder, måste han noga wackta, at ingen främmande utom Herrskapets *speciele permission* må fördrista sig på thes gränsor och fiskie-watn at fiskia, och ther han någon skulle anträffa, så har han mackt, taga fiske-redskapen af honom, och til nästa Ting honom stämma och lagföra. [s. 64.]

§. 12. Smedens skyldighet är, at i godt stånd hafwa och wårda all smedjo-redskap, som effter *Inventarii* lydelse honom anförtrödt är, i tid tilkänna gifwa, när smedjokål och jern honom felas. Han måste draga försorg före, at åder-billar nafrar, såger, hugg-jern etc. altid måtte wara i godt stånd tillika med wagnar, kiärror och kiälkar, och ther hos alltid i beredskap hafwa hästskor, söm, hiulspikar och dylikt, när så omträngia skulle.

§. 13. Mältarens skyldighet är, at först draga försorg före få godt och skiönt malt, som utan fel är til at ther af bryggia. Kornet, som han mälta skal, måste han sielf låta *Inspectoren* eller Fogden mäta til sig, sedan stöpa, flitigt wända, skiöta och omansa, och om möjligt är med Ahl-kohl torka, hwilka ther til skola tienligast wara, emedan the giöra rent och wäl luktande malt, och sedan äfwen ett wälsmakande dricka. Men han måste grant ackta, at maltet icke blifwer för hårdt torkat eller rökugt, såsom hwaraf sedermera ett brunt och illa smakande dricka blifwer. När thet nu lagom tort är, måste man på en ren log-botn kastat och wannas, och sedan af *Inspectoren* eller Fogden afmätas; Måste ock icke på ett gudlöst sätt utmältningen undanhålla, som många samwetslösa mältare giöra, hwarhom jag widlöftigare mina tankar öfna skal, när jag, wil Gud framdeles kommer *ex professo* om mältningen at handla. Wid stora gods har nu en man, jemte fleras tilhielp om wintertiden nog här med at sysla; Men om sommaren är han ledigare, tå han ock så mycket bättre kan ackta på bryggningen, jemwäl ock wintertiden, så länge kornet ligger i stöp eller mältning, så måste han ock bestyra, at i bryggghuset alt går ricktigt och ordenteligen til, så at wörten, hwilken är liksom *quint essens* af maltet hwarken af honom eller

androm utsupes och förwanskas, tå ock sedermera ganska slätt dricka blifwer, utan at alt wäl acktas, och at ingen, som icke nödwändig har at sysla i brygghuset, under brygningen insläppes, på the han sålunda altid godt öhl [s. 65.] och dricka må kunna in i källaren lefwerera. Bryggekaren och andra kärille måste han hålla rena, på thet icke drickat må wrida sig, surna eller taga skada, innan thet kommer in i källaren; spisöhlet och mäskan måste the icke utan lof bortgifwa, på thet thet förra för folcket, och thet senare för Creaturen må kunna nyttias, än mindre sielfwa något undansticka, utan med sin lön låta sig nöja.

§. 14. Kockens skyldighet är, at tillika sörga för rökningen, at alt kött, tungor, korfwar, skinckor, gåshalfwor etc. blifwer lagom saltat och rökt, tå alt sådant med papper omlindas, at thet af röken icke må blifwa swart. Maten måste han i rättan tid sättia på elden, wäl koka, och så laga, at alt snygt och renligen anrättat warder; ingen misstänkt släppa in i köket; med fett, smör, ägg, krydder etc. så troget och acktsamligen umgå, at intet ther af förslösas eller förkommer.

§. 15. På många ställen finnes qwarnar, och i följe theraf mölnare, hwilka följande böra i akt taga. The böra wid qwarn-tullens affordrande intet nytt företaga, sickterna och qwarn-kistorna i godt stånd hålla, qwarngården och qwarnarna om näterna wäl igenlåsa, qwarnarna så ställa, at miölet ej males förgrofft, och härutinan emellan rike och fattige en likhet hålla; så ofta qwarnstenarna hackas, måste kli- och stenmiöl slås först på them, innan någon säd eller mäld påslås, qwarn-folcket til skada, qwarn-folck ifrån andra miölnare böra the icke på bedrägeligt sätt locka eller tubba; rätt krönt mått bruka; then som först kommer til qwarns, låta först mala, eller i then ordning, som the qwarnen bestält, och icke för gunst, skäncker eller dricks-penningar then ena then andra föredraga, så framt thet icke med wederbörandes goda samtycke kan skie, eld och lius wäl förwara, aldrig tilstädia lata och skalckacktiga mölnare-drängiar, som för skiälilig lön ingenstädes wilja tiena, utan arbete öfwer natten i qwarnen blifwa, sielfutom och ifrån qwarnen ingen natt blifwa, alla fiskar, som wid qwarnen och dammen fångas, emot en wiss wanlig wedergälning [s. 66.] til Herrskapet lefwerera, icke tillåta lin och hampa rötas i qwarnbäckarna, och för öfrigit noga i akt taga alt hwad til Herrskapets *interesse* och qwarnens *Conservation* lända kan.

§. 16. Så finnas ock wid herregodsen Ridknecktar, Kuskar och andra arbetsdrängar, som med hästar umgås. Theras plicht är, at ej lägga för stora lass effter hästarna, eller mer än the förmå draga, icke kiöra them för hårdt, icke obeskedeligen slå och stöta them, icke häfwa förmycket foder för them på en gång, i stor heta oftare watna them, sedan the först swala wordne äro, hålla theras foder rent, och i synnerhet ackta, at på theras höskullar och i höladorna inga höns komma, ty thessas både fiäder så wäl som *excrement* och träck gör för hästarna fodret ohälsosamt. Med hö och hafra böra the troligen och redeligen umgå, icke hemligen förslösat eller försäljat. Sedan hästarne effter någon resa hem commit, böra the wiskas, wäl skrapas, och aftorkas, ses til om hästarna af sadel eller sela klämde eller brutne äro, i hwilken händelse thet skadda stället med Venedisk twål och bränwin bör straxt wäl twättas, häst-hofwerna och häst-skorna noga påses, och ther några häst-skor eller söm felas, straxt draga försorg om andra nya i stället, innan the til någit arbete brukas, på thet

hofwarnar ej må afbrytas och the sedermera med swårhet skos, i rättan tid skrapa them rena, öron, mahnen, fötter och swantsar putsa, esomofftast om sommaren, när watnet är warmt wordet, låta them simma eller med friskt källwatn twätta them, hwartil stora herrar pläga undertiden och bruka öhl eller win. Så snart the märkia någon siukdom eller bräckelighet på sina hästar, böra the straxt gifwa thet tilkänna för Herrskapet, *Inspectoren* eller fogden på thet anstalt må giöras om theras *curerande* och förfarne häste-läkare och hofslagare befrågas, innan siukdommen får inrota sig, stallet måste dageligen måkas och rent sopas, åtminstone hwar söndags-affton nytt strö under them läggias, liuset bör i stallet ganska grant acktas, sättias i en lyckta, och ingalunda ibland fodret eller på något fahrligit ställe, [s. 67.] morgon och affton hästarna besicktiga, om någon til äwentys trampat sig, stöt, rifwit eller eliest sig skadat, at hielp må skaffas och skada förekommas, hästarnas hemlige owana och wanart sökia så wida möjeligit är, at them aftaga, hafwa flitig upsickt på wagn- och remtyg, sadlar, tömar, bukgiordar etc. så at intet förderfwas eller af wårdslöshet går sönder, och hwar något felar, thet så wäl the kunna laga och *reparera*, tils the hos en remschniedare kunna få tilfälle at thet förbättra eller ock nytt giöra låta, så at på intet sätt genom theras wårdslöshet på wägarna och resan någon sinka, hinder, skada eller olycka hända och tima må.

§. 17. Nu wil man korteligen nämna skyttars och skogwacktares plicht och skyldighet, the böra hafwa granna ackt på gränse-skilnader rå och rörs stenar, at the icke af elaka grannar eller theras underhafwande rubbas. The måste skiuta och utan ringaste underslef flitigt till Herrskapets kiök lefwerera kiädrar, orrar, hierpar, åkerhöns, wildgäss etc. rof-foglar och skade-diur skola the söka at utrota, theras bo och nästen förstöra, the gamla tillika med ungarna förgiöra, och för öfrigit grant ackta all skogen, så at ingen wed, timber, gärdsel, stafwer etc. skiäles, eller skogen eliest genom kolande, swedjande näfwer-täckt eller dylikt mer på något sätt förstöras eller ofredas.

§. 18. Redejans plicht måste wi ej eller förgäta at nämna. På the godsen, ther Herrskapet sielf ej bor, så åligger henne at noga i ackt taga all then plicht och skyldighet, som en hushållerska eller matmoder tilkommer. Hon måste utaf *Inspectoren* eller fogden emottaga alla the persedlar, som på årliga staten består och altså swara för malande, mältande, bryggande, bakande, brännande, kokande och twättande, och så laga at folcket i rättan tid får sin frukost, dagwal, middag, aftonward och nattward, och therhos nödtorfftig twätt och renlighet niuter. Hon måste inom sin läs och nyckel hafwa miölken, och alla ther til hörande kärille, som miölk-byttor, silköril, smörkiärnor etc. alt sådant stedse rent och snygt hålla, och effter then henne tilstälte *Specification* [s. 68.] så wäl ackta, at intet theraf slås sönder eller förderfwas. Alt hwad hon dageligen brukar, bör hon hafwa på sitt ordenteliga wanliga ställe, på thet hon straxt må få igen alt; om morgonen wara then första uppe, och om afftonen gå sist til sängs, husdörarna och alt hwad som förwaras bör, besicktiga, om the wäl igenlåsta äro, pigorna om morgonen och otterna upwäckia, och på them stedse ett wakande öga hafwa, så at the ej allenast thet them anbefalta arbete fliteligen och troligen förrätta, utan ock icke få tilfälle at för Herrskapet något bortslumra, sins emellan kifwa och träta, ej eller at med drängarna i något olofligit och otillbörligit

förtroende stå, hwarigenom husbonde-folcket ofta komma at lida. Hon bör i gemen emot alt folcket och salskapet, enär så behöfwes, kunna wisa sig skarp och allfvarsam, och ingalunda rasa eller giöra sig alt förgemen med them, tilse, at fänaden och Creaturen morgon, middag och affton i rättan tid fodrade, watnade och skiötte warda, grant ackta, at ej stinckande halm eller hö til theras foder tages, utan så laga, at litet salt under tiden gifwes them til sleke, tw och try-årige fäet eller ungboskapen bör skiljas ifrån thet äldre, och hwar och en *sort* sitt särskilte hus hafwas och binda; underrätta sig af *Inspectoren* eller fogden, huru många kalfwar om året skola slacktas eller läggias på, til pålägs-kalfwar utwälja the starkaste och skiönaste, sedan kona begynnst stå i sijn och inemot the skola kalfwa gifwa them bättre foder än the andra. Om winteren bör hon draga försorg före, at boskapen hålles warm och icke eller få alt för kalt dricka, at med fodret sparsamt tilgår, om wåren ej släppa boskapen förr ut på ängarna, än solen är märkeligen högt uppe, mot winteren hålla mönstring med Creaturen, i synnerhet med kona, hwad som intet doger eller är alt för gammalt utmönstra, och sådant med wederbörandes samråd och samtycke antingen sälja eller giöda låta; om hösten, när osund och töcknugt wäder är, antingen intet, eller mycket sent på dagen drifwa ut boskapen, thet grofwa och sämsta fodret upgifwa först och för Ny-året [s. 69.] grant effterse, om något Creatur får någon krämpe eller siukdom, och ther emot i tid bot och lekedom skaffa, innan siukdommen får inrota sig och taga öfwerhanden, så mycket miölk, som på *staten* bestås, dageligen aftaga, och thet öfriga försälja, thet som ej kan föryttras sättja up, samt smör och ost ther af samcka, alt sådant i behörigt rum wäl förwara, och så laga, at alsintet ther af förskringras. Hon bör ock ej mindre hafwa granlaga upsickt på, huru höns, giäss, kalkoner etc. skötte warda, låta hwar dag them i rättan tid få sin födo, äggen med flit sökia och samla, och på thet the ej må wärpa ute, hwar morgon taga them, och tils the wurpiti, instängia, när then tiden kommer at the wilja liggia, åt them på wissa och säkra rum och ställen balar giöra, ägg effter *proportionen* af theras storlek under them läggia, draga försorg om ungnarnas ansande och upfödande, tilbörliken giöda them, som til kiöket skola lefwereras och wid Herrskapets bord förtäras, theras nästen och hus rengiöra låta, hwarje wecka tilställa Herrskapet eller wederbörandom en förteckning på hwad som tilkommit, at thet må införas i räkningarna, i rättan tid locka ihop gässen, kasta hwar morgon och affton litet til mats för them wid gåren, at the må wänjas sielfwa gå hem om qwällarna, och icke blifwa simmande ute på watn, eller eljest hålla sig borta, hwilket ej allenast försorsakar i hushållet margfaldig ledsamhet och hinder, när man hwar dag skal leta igen them, utan kunna the ock så lätteligen antingen af tiufwar eller af räfwar bort snappade warda. Höns- giäss- och kalkonhusen måste hållas rena och torra, tå och tå ren halm ditströs, alla dörar och gluggar wäl för kattor, räfwar och andra skade-diur förwaras, hwar affton räknas, at hon må weta, hwad som henne felas, alsintet theraf utom Herrskapets wettenskap sälja eller förskingra, utan alt troligen effter sitt bästa wett och samwete ackta, skiöta och wårda. Så måste hon ock hafwa ackt på swinen, i synnerhet på the grisdela suggor ett wacksamt öga hafwa, at swinhuset hålles rent, med halm til bössja förses, at swinen i rättan tid utdrifwas [s. 70.] och tå kalt wäder är, ej förr utsläppas, än frostet är borta och isen smälten, hwar affon, tå the inkiöras, räknas, i rättan tid läggias på stiga at

Btspifnings Stat.

Ett helt År.	Kåg.		Korn.		Erter.		Tort.		Flåsk.		Smör.		Ost.		Salt.		Hum- la.		Ström- ming.	
	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.	Er. Fl.
1 Gårds-Fogde	3	3	3	3	2	4	1	1	5	1	1	1	1	1	1	1	1	6	2	2
1 Deja - -	2	2	2	2	2	3	1	1	16	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	1
1 Trägård-dräng	2	2	4	2	3	10	1	1	16	5	1	1	1	1	1	1	1	4	2	2
1 Snickare -	2	2	4	2	3	10	1	1	16	1	1	1	1	1	1	1	1	4	2	2
1 Siltare -	2	2	2	2	2	3	1	1	12	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1½	1½
1 Gårds-Dräng	2	2	2	2	2	3	1	1	12	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1½	1½
1 Ladugårds-piga	2	1	4	1½	2	10	1	1	12	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1
1 Pojke - -	2	1	1	1½	2	10	1	1	12	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1

**Denne Staten brukas när Husbonden sielf på sin Gård icke håller
egit hushåld; eller ther wistas.**

giödas, swinhuset och stigan ofta besicktigas, om sådant alt är i godt stånd, dörar och swinhoarna förbättra låta, hålla the stora tilsammans i ett hus, och the mindre i ett *a parto* för sig, och hwar och en för sig, morgon, middag och affton thes orden-
teliga spis til mat och dricka tildela, gris-suggorna i synnerhet wäl omansa emot
then tiden the skola grisa, icke tillåta them blifwa häfftigt jagade eller slagne warda,
at the ej må kasta grisarna. Så snart hon får höra at någon grisat, måste hon flitigt se
effter them, röra ihop at the gamla något liumt at dricka, på thet the icke af hunger
må nödgas äta up sina egna ungar. The böra laga, at wid hwar Herrgård en eller flera
fargaltar eller rontar finnas, af godt slag, som hwarken äro för unge eller för gamla,
och om möjeligit är så laga, at the icke i otid komma til swinen, så at the komma at
grisa om wintren, the unga böra i tid wänjas at ej bli matgranna, utan at äta hwad
som förewistar, och sist, at the hwarken på gården eller i trägården någon skada
giöra. Hon måste ock laga at hon tillika med pigorna, enär the tid hafwa, i synnerhet
om longa höstqwällarna, flitigt til Herrskapet nytto spinner, och i alt öfrigit, hwad
hennes plicht angår, med all flit och trohet effterkommer. [s. 72.]

§. 19. Thessa alla niuta nu gemenligen sin årliga Stat, som af hogsående *Tabell*
ses, hwilken finns uti andra upläggningen af the Swenska Gårds-Fogden *pag.* 31.32.
& 33.³⁸ dock står thet hwarjom och enom härutinnan fritt at *disponera* effter sitt eget
behag, alla persedlar lemnas dejan i händer, somlige hwart qwartal, somligen för
ett halfft år, hwilket senare jag håller för wara bättre, på thet dejan på en gång må
kunna låta mala och mälta så mycket hon på ett halfft år behöfwer, kohl, rofwor
och små fisk räknas icke på *Staten*, så äro ock somlige Herrskaper *resonnable*, at the
til stora Högtider lemna sitt folck alt som the äro många til, något färskt kiött, litet
hwete-miöl och smör. Swenska Gårds-Fogden erindrar och billigt *pag.* 35., at man
om wintertiden, til *Conservation* af folckets hälsa bör gifwa them något pepar, senap,
lök etc. i deras spis. Är dejan flitig, så kan hon ock med sina pigor plocka en hop
enbär, hwaraf hon kan bränna ett godt och sundt brännewin, jämwäl och olja som
i hushållet ganska nyttigt är. Om handwärcare *extraordinairt* komma på gården
undertiden at niuta sin förplägning, eller Herrskapet sielfft, så hålles för thes för-
tärning en *a parte* räkning.

Utspisnings-Stat.
 På annat Sätt inrättad, än then föreskrifne, at nå-
 gon af endera må utvälja, then honom
 bäst behagar.

Ståfs på hwar som följer:	1. Monad.	3. Mona- der.	6. Måna- der.	12. Måna- der.
Gårdsfogd. Spisemiöl	1 Fl. 3 C.	5 Fl. 1 C.	10 Fl. 2 C.	2 Tr. 5 Fl.
Malt "	2 Fl. 1 C.	4 Fl. 2 C.	9 Fl. "	2 " 2 Fl.
Korngryn "	" 1 C.	" 3 "	" 1 Fl. 2 C.	" " 3 Fl.
Ärter "	" 1½ Ka.	" 2 C.	" 1 Fl. "	" " 2 Fl.
Smör "	" 1½ Mk.	" 5 Mark.	" 10 Mark.	1 Ep. "
Glåsk "	" 1½ Mk.	" 5 Mark.	" 10 Mark.	1 Ep. "
Kiött "	" 8 Mk.	1 Ep. 4 Mk.	2 Ep. 8 Mk.	4 Ep. 16 Mk.
Salt "	" 1½ Mk.	" 5 Mark.	" 10 Mark.	1 Ep. "
Strömming "	" 5 Mk.	" 15 Mk.	1 Ep. 10 Mk.	3 Ep. "
Humla "	" ½ Mk.	" 1½ Mk.	" 3 Mk.	" 6 Mk.
Regofolcket på hwar Person bestås,				
Spisemiöl	1 Fl. 3 C.	5 Fl. 1 Cap.	1 C. 2 Fl. 2 C.	2 Tr. 5 Fl.
Malt	" 2 C.	1 Fl. 2 Cap.	" 3 Fl. "	" 6 Fl.
Korngryn	" 1½ Ka.	" 2 Cap.	" 1 Fl. "	" 2 Fl.
Ärter	" 1½ Ka.	" 2 Cap.	" 1 Fl. "	" 2 Fl.
Glåsk	" 1 Mk.	" 3 Mk.	" 6 Mark.	" 12 Mk.
Kiött	" 5 Mk.	" 15 Mk.	1 Ep. 10 Mk.	3 Ep. "
Salt	" 1½ Mk.	" 5 Mk.	" 10 Mark.	1 Ep. "
Strömming	" 5 Mk.	" 15 Mk.	1 Ep. 10 Mk.	3 Ep. "
Humla	" ½ Mk.	" 1 Mk.	" 2 Mark.	" 4 Mk.

Denne Staten låter sig bäst practisera, när Herrskapet eller hus-
 bonden sielf på Gården är boendes.

§

§. 19.

§. 20. Följder nu öfwer-betienternes förhållande, emot bönder, torpare och dags-
 wercks-folcket. Emedan slafweriet, som på några orter i Christenheten ännu finnes,
 i Sweriget Gudi lof, en ända tagit, så åligger thet så wäl Herrskapet, som the-
 ras beti-
 enter at christeligen och toligen med tjenstefolcket förfara, wälbesinnandes,
 at the ringa tjenstefolcket äro äfwen så wäl menniskior, som the, som hafwa
 med them en Gud och Herre i Himelen, och i förmågo af sin Christendom,
 lika rättighet til alla himelska förmåner; dock likwäl skola the icke
 giöra sig alt förgemena med them, med them spela, röka tobak,
 liderligt och groft skiämt drifwa, eller något dylikt företaga,
 hwarigenom the lätteligen sitt anseende hos folcket förlora,
 utan the måste weta, at så temperera wänlighet med alfwarsamhet,
 at the-
 ras umgänge med [s. 73.] them månde lysa både en alfwarsam wänlighet
 och wänlig alfwarsamhet; the måste hafwa tolamad och fördrag
 med the-
 ras fel och brister undertiden, ock icke straxt för whart och ett
 förseende wisa sig otålig och olätig som woro en stor olycka eller
 miss-
 gierning begången. Men är thes förseende och förbrytelse af någon
Consequence,
 wigt och wärde, så måste then som sig förbrutit först med saktmodighet
 förmanas

til bättring, hielper intet thet, så måste han med alfwarsamhet bestraffas; men är hans förbrytelse *criminele*, så måste sådant hos wederbörande wid handen gifwas, på thet then brottslige må kunna *arresteras* och om brottet wid nästa ting lagligen ransakas, dömmas och afstraffas. The måste ock tilse, at dejan i rättan tid gifwer folcket äta, och at maten blifwer wäl lagat. Folcket måste the ej swårare arbete påbörda, än the förmå bestrida. Händer sig ock, at någon af tjenste-folcket blifwer siuk, böra the ingalunda wara så obarmhertige, at antingen straxt kiöra then bort utur huset, eller låta then som en hund i en wrå liggia för utan skiötsel och ansning, utan böra the förese sådant siukt tjenste-hion med nödtorfftig skiötsel och läkemedel, eller ock i fall ej woro rum eller lägenhet i huset, tå skaffa them til sina föräldrar eller anhörige, och therhos hwad som til theas förplägning fordras, thet nödigaste bestå. Tienste-folcket och the som för daglön arbeta måste the i rättan tid sin förtienta lön gifwa, ty at them then förhålla är en himmels-skriande synd, som i Guds öron om straff ropar. Therföre bör folcket få sin lön enligt Kongl. Förordningarne, men ställer sig ett tjenste-hion i synnerhet öfwer andra wäl, så kan man wäl therutöfwer och jemte något tildela, dock icke utan Herrskapets tilstånd. Försicktigheten fordrar ock, at ej förut gifwa them på sin lön, för flere wigtige orsaker skull. Skulle ock någon utan theas skuld och förwällande slås sönder eller förkomma, bör sådant icke straxt på theas lön afräknas; men skulle af owålighet, wanart och wårdslöshet något förderfwas, kan sådant billigt them *decorteras*. [s. 75.]

Thet V. Capitel.

Huru Arbetet hwarje Månad hela året igenom skal inrättas och ställas.

Skal nu all ting ordenteligen så inne uti huset, som utom hus på godset tilgå, så, är ock wisserligen högst nödigt, at alt arbete hela året igenom ordenteligen månad från månad förrättas; til hwilken ända jag för nödigt acktat, at meddela följande ordning hela året igenom, som en god hushållare kan taga anledning af, at alt *regulera* och rätta effter hwarje ords beskaffenhet och belägenhet, nämligen

1. Uti JANUARIO

§. 1. Uti Skogen.

Skal man i fult ny låta hugga, utföra och flitigt hemföra årsweden til at bränna i Cammrar, kök, til bakande, bryggande, brännande, samt til kalk och tegelugnar, ther the finnas; emedan träen, som i fult ny wäl neder til roten hugges, wäxa snart up igen. På samma tid måste man ock ur skogen rödja och til bränsle hemföra wind-fall och andra torra träen, som dock ingalunda til byggnad bör brukas. Samma tid måste ock alt timber fällas och huggas, hwar til bäst tienar sådana träen, som om winteren grönskas, som tall och gran; Så wilja ock några goda hushållare, at intet byggnings-timber skal huggas och fällas, när sunnan-wäder blås, emedan thet icke skal blifwa så waractigt och *durabelt*, som om thet fälles wid andra wäder, tå wackret och tort wäder är, effter thet tå blir waractigare och icke maskestungit: orsaken är thenna, emedan träen thenna tiden stå i sin ro, och saften är ännu icke upstigen hwarken uti stammen eller grenarna. Likaledes måste ock nu såg-timber, fång och stafwer huggas. Här wid måste man *observera*, at alla träen, som om winteren icke grönskas måste huggas i nedan, som ekar till skepswercke, [s. 76.] biörk och andra trä och wirke, til allehanda husgeråd, som wagnar, kiärror, kiälkar, slädar, harfwar, harker, dyng-grepar, spadar, åder, billstockar, stegar etc. alt sådant wirke bör huggas i wackert och klart wäder, hemföras och sättias i solskienet at torkas, på thet man alltid theraf må hafwa godt förråd, när man wil något antingen låta nytt giöra eller laga och förbättra. Nu måste ock huggas humle-ständer, samt tunband at banda med, hwilka straxt måste skalas och rensas, tå the fast lengre många år bortåt hålla på tunnor och fat, än om barken blir qwarsittianda, tå the snarare murskna och rotnar. Tyrstockar och torrwed böra ock nu hemföras.

§. 2. Hemma wid Gården.

Måste man nu med flit befordra tröskningen, om något är otruskit, säden på lofften och windarna flitigt omsköffla låta, then spannemålen, som skal försäljas, til marcknadsplatser, Bergs-bruken eller hwarest then bäst och *commodast* föryttras kan, bortföra låta och til penningar wända.

§. 3. I Fä- och Fårhusen.

The man thenna tiden måste hålla wäl warme, fodret åt boskapen och fåren med sallaka besprenga, med fodret sparsammeligen umgå, ahl-löf bör thenna tiden gifwas åt fåren, hwilket skal wara för them ganska hälsosamt, tiuren skal öfwermåttom wäl fodras fram för then andra boskapen, på thet han thesto bättre kraffter må få til sin nyttiga förrättning.

§. 4. I Häste-stallen.

Thesse måste äfwen thenna tiden hållas warme, beskelaren eller stohästen tillika med the dräcktige stoen wäl *fourageras*, dock icke förmycket på en gång, utan måste man gifwa them litet och offta, om middagstiden, när wackert wäder är, kunna the ock släppas ut en stund, äfwen så wäl som föls-ungarna at roga sig något litet. Emedan ock hästarna wid slutet af thenna månaden begynna at släppa håret och luggen, i synnerhet the som wäl fodrade äro, så måste the så mycket bättre ansas, renlige hållas [s. 77.] och wäl skrapas. Några hålla ock före, at om man i thenna månaden wil låta beslä och sko hästarna i nymånaden eller tre dagar thereffter, så skola the goda hofwar bekomma.

§. 5. I Höns-Hus.

På thet hönsen må snart begynna wärpa, måste theras hus hållas något warme, och the fordras undertiden med malt, i ugnen röstad hafra och ärter samt stekt bröd, dock måste them icke förmycket äta gifwas, men them man slackta wil, måste man rikeligare födo gifwa.

§. 6. Wid Fiskerierne.

Fiske-dammarna måste i thenna och följande månaden, när stark winter är, och ej något til- eller aflopp på them är, oftare wäckias, på thet fisken må få lufft och ej qwäfas ihäl, så måste ock med winter-notens dragande flitigt fortfaras, så wida någonsin möjligt är.

§. 7. På warg- och räfgroperna måste man ock nu granna upsickt hafwa och the wäl skötas.

§. 8. I trädgården måste äfwen bärande trä qwistas emellan *S. Pauli* och *Scholasticæ*-dag.

§. 9. I Huset.

Förutan tröskningens bestyrande, som redan uti §. 2. omtalad är, tå sniön och åkföret går bort, som här beklageligen offta nog skier, så måste man låta folcket hemma hugga wed, klyfwa fång, hwässa och rensa stafwer, barka timber, förfärdiga allehanda träredskap, som skal nyttias så wäl inne i huset, som utom och i trädgården, såsom allehanda större och mindre stegar til at stiga på, til arbetswagnar och hökiärror, plogar, åder, harfträn, trädgårds-krattor, refsor, sicktar, korgar, hämtesäll och om thet förstå, flätade sängar, som wingåkrarnas och Wreta-Closters sängiar, hwilka senare långt bättre, starckare och fastare äro än the förra: The måste ock spänta sönder tilräckligt tyre eller torrwed, som man kan bruka til stödiande om wären och elds uptändande hela året igenom, binda not och allehanda fiske-nät [s. 78.] så kunna the ock gjöra halmband tilreds til nästa anden och skiörde-tiden hwarest brunnar och pompstäcker äro, måste the med halm wäl omlindas och förwaras, at ingen is får sättia sig uti them, isen bör ock borthuggas

kring brunnar och kiällor, at hwarken folck eller få, i synnerhet dräcktige sto och tunga kor ej måge therpå slinta, falla och taga skada, som lätteligen och offta nog annars kan skie. Så förgäter ock en omtänksam hushållare thenna tiden ej eller at låta fåga skorstenarna, morgon och affton låta se effter then dräcktige fänaden, samt nu något sparsammare fordra gässen. NB. Effter *Fabian* och *Sebastiani* dag stiger saffren utur jorden up i träen, hwarföre äfwen thet timber och trä som effter then tiden hugges och fälles, icke eller är så fast och *durabelt*, som eljest.

FEBRUARIUS.

§. 1. Ute på Marken.

Kan hwar och en som så behagar, låta föra ut dyngan och gödseln, och then i högar lägga, sniö-watnet, som af dagsmejan smältes och stadnar på the sådde åkrarna bör afledas.

§. 2. I skogen förer man ut thet fälta timbret, och fortfar man i thenna månaden nästan med samma syslor, som i then föregående *Januarii* månad. Tienlige trä skaffar man sig ock til klubbor, at thermed i stycken sönderslå kokorna på leråkrarna, som genom harfwande, sladdande och wältande offta icke stå at sönderkrossa.

§. 3. Uti Fägården.

Måste Creaturen och boskapen ännu hållas warma, med fodret, sparsamligen umgås, emedan man här i Sweriget håller före, at Kyndelmessan först halfwa wintren är förfluten, utom thes fodrar then kalla och långa wåren tilräckeligit foder. När man litet hö hafwer, är godt at man halmen, som boskapen får, stundom med litet sallake befucktar och bespränger. Skulle boskapen wara siuk, är nyttigt, at man gifwer them in litet boskaps-*Theriac* [s. 79.] smort på bröd, så bör man ock icke försumma, at i synnerhet wäl fodra tiuren.

§. 4. I Stallet hålles warmt, hingsten ansas och fodras, hästarna skola nu wäl skrapas, emedan the thenna tiden släppa winterluggen.

§. 5. Om Fiäder-Foglar.

Wid slutet af thenna månaden måkas och rensas höns- gäss- ancor- kalkon och dufwehusen, theas balar läggas tilrätta. Hönsen måste besynnerligen hållas warma och lagom fodras, så wärpa the tidigare. Gässen måste sparsamt födas, ty om the blifwa för feta, wärpa the icke gierna wäl.

§. 6. Wid Fiskerien.

Continuerar man med winternote, och at binda not, nät och flere fiskie-redskap.

§. 7. I trädgården låter man wid slutet af thenna månaden laga til plantlagerna och jord-bänkarna, at ther uti tidigt kunna plantera kohl- och tobakspantlor.

§. 8. Inne uti husen: Skal man nu then outtruskne säden ofördrögeligen aftryska låta. Råg måste man nu torka låta, och miöl i nedanet af denna månaden til hela sommaren öfwer mala låta, emedan sådant miöl skal länge hålla sig godt: Med spinande och härfwande fortfar man nu, och kan garnet på följande sätt ansas och beredas, at thet må blifwa hwitt, och til wäfwande tienligare. Man låter siuda watn i en kittel, alt effter som man hafwer mer eller mindre garn til. Ther på har man en balga til hands, i then samma lägger man ren sicktad och sållad god aska, här på slås

thet siudande watnet, röres wäl om, och låter man så stå, tils thet blir lagom liumt, at man kan sticka handen ther uti, och ej bränna sig. Sedan lägger man litet råghalm på bottn av kittelen, at garnet icke bränner wid, lägger så then ena garn-härwan effter then andra på halmen i kittelen, strör så emellan hwart hwarf ren aska, tils kittelen med garn blir så full, at allenast siud- och kokerummet blir öfrigit. Här på måste [s. 80.] man then i balgan befintelige låten ösa och slå öfwer garnet i kittelen, och thet i 3 timar siuda och koka låta. Sedan tages thet up, bultes och twättes rent ut wid en brunn eller ström. När thet sålunda twättat är, lägger man thet åter öfwer natten i en balga, och slås lium watn therpå, tå all rödheten fulkommeligen drages ut. När thetta skiedt, tages thet up, och låter man thet frysa, och ju mer thet fryser, ju bättre blifwer thet. Härpå torckas thet, nystas i rättan tid, så at man i *Martii* månad kan få thet til wäfwaren, och wäfwen må tidigt blifwa färdig, at komma ut på bleke. I thenna månaden förgäter en hushållare icke at flitigt mäta, låta föra is tidigt uti iskällaren, samt sand til tegelugnarna och trågårdens behof.

Syslor och förrättningar uti MARTII Månad.

§. 1. Ute på marken måste man på somlige orter nu hugga swedie-land, hank och widjor til reds hafwa, gårdsel klyfwas och framföras tit thet behöfwes, at så snart kälän går utur marken, ther med kunna hägna och stänga. Härwid är at *observera*, at om alla stafarna swedias och litet brännas i nedersta ändan, så langt som the komma at stå nedre i backen, så hålla the wäl 4 gånger lengre än the obrände; ja, jag håller ock före, at om man therhos wil litet kiära them, så skola the wara än *durab-lare*. Man måste ock nu se effter, hwarest sniö-watn stannat och satt sig på the sådda åkrar, så at man får thet afleda, och twert om, så mycket möjligt är, leda watnet in på ängiarna, hwilka, så snart the torkas, böra the ränsas och om gammalt tort gräs, som stådt öfwer winteren, ther på finnes, bör thet med en halmqwast itändas och afbrännas, så växer thet nya gräset fast bättre ther effter.

§. 2. I Köks-trågården bör man plant-lagera förse med god swart jord, giöda, och beså, så snart något warmt warder, men om nattetid böra the alltid flitigt täckias, at the af frost ingen skade taga. I Fruckt-trågården måste man the onyttige grenar affskiära låta, the inre utskiära och luftt giöra låta, hwar effter [s. 81.] the mycket hurtigare wäxa. Ympn-wax, samt hampa eller bast måste man hafwa til hands, at förbinda the ympade träen med. Alla unga träen, som hafwa knoppar, the nu snart wilja slå ut, böra för köld och frost wäl förwaras, hwilket skier, om man fyller några kiärille med watn, och sätter ett på hwartera sidan af träen, eller man gräfwer en liten grop wid pass 5 à 6 tumb från stammen, och fyller then mot natten med watn. Thetta tienar äfwen the unga träen til en förfriskning, så at the langt hurtigare wäxa; men med stora gamla träen går thetta ej an, för thetas widt bredt sig sträckande grenande rötter, mossa och all annor orenlighet måste granneligen affskrapad warda.

§. 3. I Skogen.

Så framt åkföret ännu skulle wara måste man nu humlestänger hugga och utföra låta, om thet förr ej skiedt.

§. 4. I Fåhusen måste man nu wäl se effter thet ikalfwa fået, jemwäl i gemen låta then öfrige boskaps-hopen, tå wackert warmt solskins-wäder är, at sig förlusta.

§. 5. I Håste-stallen måste the drägtige stoen nu wäl ansas, och grant acktas, at ingen stöter eller slår them, emedan the lätteligen ther af kunna komma at kasta fölen, och taga skada. Eljest kan man wäl, när wackert warmt solskens wäder är, en eller annan stund om dagen släppa them ut, at gå och roga sig.

§. 6. Emedan höns och gäss besynnerligen thenna tiden begynna at med alfwar wärpa, så åligger dejan, at fliteligen se effter äggen, så at inga bortstulne warda, så måste ock deras hus och nästen hållas rene och i stånd, när the wilja bort och liggia.

§. 7. Fiskerie.

Til the fiske-dammar, som sielfwa ingen beständig åderkälla hafwa, måste man söka at leda, så mycket sniö-watn, som någonsin möjeligit är. Båtar och öckstockar måste nu till-lagas, dicktas och kiäras. Liuster och brandjern böra wara färdiga och tilräckelig liusterwed hafwas i beredskap, at ther med om natte-tid liustra och hugga gäddorna, som stiga [s. 82.] up på ängarna. Jag har sedt på monga ställen och orter, hwarest så beskaffenhet och läglighet är, at utmed fisk-rike siöar och strömmar, watnet stiger up på ängarna och kiärren, hafwa 2:ne gåssar, i synnerhet när solen skiner rätt warm, med en liten not mong wacker gädda och annor skön fisk updragit. När watnet åter begynner aflöpa och afflyta, sätter man miälär och dylika wärkar emot fisken uti bäckar, grafwar och diken, hwar med mycken god fisk fånges. Nät, kassor, miälär och dylika fiskwärckar lagar man nu til rätta. Wil man thenna tiden skicka lefwande fisk lång wäg, så måste man grant ackta sig, at the icke läggias i orena kiärillen, eller på hwilka litet luffthål är, ty tå dö och qwäfas the straxt, innan man wäl kan föra them en mil wägs, thet förfarenheten utwisar; therföre måste them wäl luftt lemnas, emedan luftten, effter någras mening, skal lika som *balsamera* watnet. Wil man om sommaren longt föra lefwande fisk, så måste man ther til taga icke brunn- eller kiäll-watn, utan ström- eller siöwatn. Kräfwater kan man monga mil wäg utan watn lefwande föra, om the i friskt narf-gräs inläggias.

§. 8. Hemma i huset låter man tilräckeligit *Marts*-öhl brygga i Nedanet, hwar til god humla, och mer än annars ordinairt tages, Brunswigs eller ock god Skiedwi humla hålles här för then bästa. Sådant dricka, om thet kommer i en god källare, i synnerhet iskällare, håller sig hela året öfwer, och är hälsosamt och angenämt at dricka. Äfwen thenna månaden, hälst i fullmånaden bör man baka låta spis-bröd och skorpor rikeligen, ty sådant håller sig hela året godt, och möglas icke. Man måste ock ännu flitigt låta bränna brännwin, så lenge man har is, och watnet kalt är, hwilket om sommaren i hetan icke så wäl låter sig giöra. Nu måste man al åker-redskap färdig hålla, låta hwassa åderbillar och plogarna, nu börjar man bygga, släppa fisk i fiske-dammarna, hudar barka och bereda låta, samt al winter-redskapen under tak wäl förwara. [s. 83.]

Förrättningar uti APRILIS Månad.

§. 1. Ute på marken.

Wäderleken måste nu wäl i ackt tagas, emedan tiden sist i *Martio*, *Aprili* och först i *Majo* hänga uti hwarandra. Så snart jorden reder sig, måste man nu wäl taga

trädnigen i ackt, så ut korn och wår-säd, hafra, ärter och böner, lins, hirse, mus-ärter, wår-råg och wår-hwete, plantera och sättia *potatoes*, kiöra lin-åkren en gång, och laga om humle-kuporna.

§. 2. I Köks-trägården sås nu allehanda goda fröen, så at hwad som neder åt wäxer sås i aftagande, men thet som up åt wäxer sås i tiltagande månad eller nyet. Jord loppor, the ther plantorna skändeligen förderfwa, kan man förgöra, med asko, kohlstymbb och garfware-lut, om then, strös på the sådde sängar. I fruckt-trägården måste man nu ympa ympe-qwistarna: Somlige skiära af ympe-qwistarna en half dag för Nyttänningen, gräfwa så neder them i fet jord, tils 12 dagen eller i fullmånaden, och tå ympa the them. Til ympe-qwistar tager man them, som samma år utspruckne äro. Stammen klyfwer man gerad mit i tu, en twertumb diupt, från Norr til Söder, eller från Söder til Norr. Ympe-qwisten insätties wid Södra kanten, och måste man grant ackta sig, at barken ej kommer at låssas, hwarken på stammen eller ympe-qwisten, sedan klemas til med ympe-wax, eller thet som än bättre är, man gör en deg af färskt kodyngia och lera, lägger thenna degen öfwer, och binder så wäl til rundt om med bast, hampa eller gammalt linne.

§. 3. I skogen samlar man nu biörke-rys til qwastar, innan biörken slår ut. Biörkelaka samlar man i fullmånaden, then renar blåsan, niuran, lungan, lefren och miälta, skal ock förtaga fläckar, om man twår ansicket ther med.

§. 4. Swin och Kalfwar utskiäras nu: Lamben acktas wäl, swinen ringas, innan the utsläppas; stora boskapen skötes och ansas wäl, tiuren släppes till korna, som wilja nu taga sig tiur.

§. 5. Stoden låter man nu bestigas: Flitig ackt hafwes [s. 84.] så wäl på the drägtige, som the, hwilka redan fölat, at på intet sätt them någon skada tilfogas: Hästarna låter man *purgera* antingen med litet *Antimonio*, eller med then ther af *preparerade Croco Metallorum*. Om så behöwes, låter man ock ränsa hästarna i munnen uti nedanet.

§. 6. Under höns, ancor och gäss måste man nu läggia ägg och läggia them at kläcka ut. Then som dufwor hafwer, måste hemma förse them nu med foder och föda, emedan the thenna tiden hafwa ungar, och ute på marken litet eller intet til födo finna. Wil man taga sönderhackade näslor, blanda med litet hwete-kli, och gifwa hönsen äta, så må the wäl och wärpa wäl af sådan spis.

§. 7. Beträffande Fiskerie, så bör man thenna tiden ej försumma ackta på fiskelekarna.

§. 8. Hemma skal then som ännu har spannemål öfrig, söka then at föryttra och til penningar göra, hälst om man ser, at säden på åkren artar sig och ser wäl ut. Af thet hämtade biörke-riset låter man nu binda och göra qwastar i förråd. Alt hwad som til tegel-ladan hörer, måste man nu hafwa i beredskap. Taken så wäl i man-gården som the öfrige uthusen måste man besicktiga, och hwad som felar, ofödrögeligen reparera låta. The näslor, som i thenna och följande månader uphämtas, samlas, torkas och förwaras, upblandas med ärte- och annor halm, skal för Creaturen wara ett ganska godt och hälsosamt foder. The wäfwade wäfwar och linne lägger man nu ut på bleke.

MAJI Månads Syslor.

§. 1. Ute på marken skal man nu, när vårsädet är förbi, kiöra up trädet, om hwetet är för girväxt, så nifsas thet: Linfrö sås. Om åkrarnas beskaffenhet gör man sig underrättad, the kahle, bara och ofruktbara ställen utmärkias, them man sedan effter bersle-tiden med torf eller dyngia söker at förbättra. Nu förgäter man ej at dika, hwar som thet behöfwes, samt affstängia [s. 85.] fällar på trädeshärdet, theruti boskapen om nätterna liggia kunna.

§. 2. I köks trädgården måste man nu flitigt rensa ut ogräset, och ther icke regn faller, flitigt watna, så ofta som behöfwes.

§. 3. I Fruckträdgården bör man nu borttaga alla små telningar, som af roten uppskiuta, emedan the annars så the gamla, som unga träen skada.

§. 4. Nu måste man ränsa och rödia skogen, nedhugga och samman lägga tortwärke, och hugga try till härf-pinnar och rif-pinnar.

§. 5. Then som har goda får, måste them twätta, och i thenna månad klippa, hwar af blir en skärig ull. Kalfwarna måste wäl hållas och ansas, äfwen så the afstängde lamben. Fären miölkas, sedan lamben skilde äro, åtminstone två gånger om dagen, af hwilken miölk blir en skön ost. Åt stor-boskapen kan man nu ingifwa litet Mesterrot, Ålands-rot och lager-bär med salt besprängdt. Innan solen wäl är upgången på himmelen, bör man icke släppa ut boskapen på bete, innan the utsläppas, kan man gifwa them in en bit smör och bröd hwardera, hwilket är them hälsosamt. När starck tökn fallit, bör man ej släppa them ut, ty then skadar dem. Hwarest holmar finnas, släppes boskapen tit, och the unge stutar tämjäs.

§. 6. Stoen och fölsungarna släppas nu ut på bete. Beskelare-tiden ändas mit uti thenna månaden. Then som har läglighet kan nu gifwa ett och tu års fölsungar eke-löf at äta i några dagar, hwilket för them skal wara ganska hälsosamt.

§. 7. The pennar, som gässen thenna tiden släppa, hämtas up och förwaras, ty the äro goda til skrifpennar. Gåsungarna måste hållas inne, när kalt och kuligt regn-wäder är. Kalkonungar och kycklingar hållas warma, them gifwes en handfull åkerkumming och hammarslagg, som lägges i theas dricka, hwilket [s. 86.] *remedium* skal hela året wara them et godt præservativ för pips.

§. 8. Ehwarest kräfwetor finnas, skola the nu flitigt fångas, ty the äro nu kiötfulle och fete, men i nedanet warda the magre äfwen som hummers. The gamla hafwa af erfarenheten rätteligen sagt, at kräfterna äro bäst the månader, i hwilka intet R är, som i *Majo, Junio, Julio, och Augusto*. För them, som swaga ögon hafwa, äro kräfte icke tienlige, ty thet är hårdt kiöt at smälta, men för them, som twinsot hafwa, äro the ganska hälsosamme. Thet är rådeligit straxt koka them, ty om blix och dunder warder, så dö the. Nu måste man laga til åhlkistan, när åhlen får löf. På braxen-fisket måste man ock nu granlaga upsickt hafwa, äfwen som torsken, som nu går til uti saltsjön.

§. 9. Til Wäfwars och linnes blekande brukar man heldre flytande watn, om man kan hafwat, än brun och kiällwatn, hwilket icke är så godt. Nu sätter man an at bygga med fult alfware, nu börjar man ock kiällar-gluggarna för solenes heta at wäl förwara: Alt ifrån fulmånaden skal man wäl ackta grädden til Maij smöret. Somlige hålla före, at man icke straxt bör packa in smöret, utan låta thet en à 2 dagar liggia

osaltat, så at thet får wäl swetta ut, sedan salta och inpacka thet. Skulle emedlertid blixta, så skal man effter öfwerståndit owäder knåda thet med salt, och få inpackat. Nu måste man allehanda örter och krydder samla och torka up, hwilka man om wintertiden blandar ibland fodret åt Creaturen, och skal wara them i synnerhet til lungans styrkande hälsosamt och godt. Om man i thenna månaden uphämtar, samlar, torkar the gula blommor och blomster, blandar them ibland fodret och gifwer om wintren åt miölke-koerne, så skal man mit i wintren kunna hafwa gult smör. Wägar och broar måste nu ansas och förbättras, samt giärdslegårds syn hållas i hwad stånd the äro.

JUNII Månads syslor.

§. 1. Ute på marken.

Nu måste man så roffrö, jemwäl [s. 87.] ock en *sort* sensådt linfrö, hwilket wid wackerert och klart wäder i Tyskland sås *Bonifacii* dag eller d. 5. *Junii*, men i Lifland,³⁹ *Viti* dag, som infaller d. 15 *Junii*. Thetta linet gifwer intet linfrö, ty thet blir icke så moget, men ett ganska skiönt miukt lin, som faller som ett silke. Sår man linfröet för middagen, så blir linnet och wäfwen, som theraf wäfwes på bleket dubbelt finare hwitt, än thet som sås effter middagen. Jag har thetta berättat för en god wän här i Swerjet, som thet *proberat* och godt befunnit. Nu snedes och kiöres i anwäg, gödseln kiöres, ut, bredes och kiöres straxt ned i åkren. När thetta skiedt, måste man begynna täncka på höebergningen. Aldra först måste man slå af starrängarna, och the som liggia sidlänt eller när in til siön, emedlertid får hårdwalshöet tid at wäxa och mognas. När wät-år är och ängiarna sidlänta, så at watnet står öfwer gräset, måste slotterkarlarne wada uti och slå af gräset, och med oxar föra up gräset, men är wallen och bottn så miuk at then ej bär Creaturen, så moste folcket, fast med mycket beswär, på häflar bära up gräset ur watnet, på höglänte parkar thet utbreda, och när thet tort är, i höladan införa, eller i brist af husrum, sättia thet i goda höstackar. När starr och kiärr höet är inbergat, tager man ihop med hårdwalshöet, och sist med giärdes- eller renhöet. I höanden får man ej söla eller ackta på månen, utan tå wacker torkwäder är med arbetet skynda thet fortaste man nånsin hinner och kan. I thenna och följande månaden, tå watnet mäst är uttorkat och utfallet, måste man se om och förbättra qwarndammarna.

§. 2. I Köks-trägården måste man nu sättia ut plantorna, them med ström-watn watna; Men om man i nödfall måste bruka källwatn, så bör man om morgonen ösa up thet uti ett stort kaar, och låta thet i solen wärmas. Om morgonen bittida och sent om qwallarna måste man watna, men icke om middagen, altförmuycket at watna däger intet, utan skadar. På kåhl och andra wäxter infinna sig offta små maskar, så snart man thet [s. 88.] märker, skal man genom ett tätt fint säll eller sickt, fin och *subtil* aska ther på sickta, så dö the ther af straxt.

§. 3. I Trägården kan man giuta oskird honing blandad med regn-watn, eller i brist theraf med ström-watn, på rötterna af kirsebärs- och plommon-träen, så bära the en wälsmakande fruckt.

§. 4. I Skogen bör man nu slå bast, och taga näfwer.

§. 5. I Ladugården måste man nu åter twätta fåren, the sämsta får och lamb sälja, åt fåren tå och tå gifwa salt at sleka, åt swinen gifwer man litet *Angelica* rot och *Enfian*, hwilket fram för alla andra medel skal wara them hälsosamt.

§. 6. Hästarna måste man i starck heta ej för hårdt strapisera; när the warma äro, icke hastigt eller mycket dricka låta, wid lagom starck heta simma låta.

§. 7. The unga kycklingar och kalkon-ungar, som thenna månaden kläckas, är rådeligast och bäst at slackta och förtära, så snart the matnyttige äro, emedan the gemenligen få pips. I nyet ruskas åter gässen, så wäxa fiädrarna åter snart igen. I thenna och then följande månaden infaller ofta regn- och wätwäder, tå infinna sig små myggor, som sättia sig så fast i öronen på gåsen at the ther af dåna. Thetta at förekomma, är bäst at smörja them litet bom- eller lin-olja, så måste thesse gäster wäl blifwa borto. Innan gåsungarna med the gamla gässen släppas ut på bete eller ut på watnet, kan man kasta för them litet hafra hwar morgon och om afftona, när the hemkomma, så wänja the sig at hwar affton i rättan tid komma hem, andra hålla för wara bättre gifwa them litet malt, hwilket medel äfwen mycket bidrager til gåsungarnas styrkia och wäxt.

§. 8. Wid fiskerierne är här i Swerje thenna månaden föga at sysla, undantagande at man på några orter kan fånga kräfweter och dylikt.

§. 9. Hemma i huset låter man nu ofta wända spannemålen, [s. 89.] *Victualie* persedlarna omses, kläder wädras, dock ej i starrbraks-dagarna, fåren låter man nu åter twätta, then som rigor hawer, bör nu låta them rensas och förbättras, ej mindre än hö och kornladorna. Linnet och wäfwarne, som redan blekte äro, intagas. Nu kan man giöra och förfärdiga låta bad- qwastar, äfwen ock låta skiära bort rören uti dammarna. Källargluggarna och stufwu-fönstren kan man nu om morgonen för solenes upgång och om afftona sedan solen gådt neder något öppna, jemwäl på kornbodarna och spannmåls-windarna, at then kalla lufften må draga sig in.

JULII Månads Syslor.

§. 1. Ute måste nu åkren, hwarpå wintersäd skal sås, kiöras eller trädas tredie-wäg, nu brännes Swedie-land och gärdes och täppes ther omkring, linet ryskas, hampen galras, löf brytes, hwass skiäres. Sädes-anden tager sin början *Jacobi* tid, om thet ej är alt för mycket wätwäder. När longsam wäta infaller medan säden står i skyl eller rök, är bäst så snart torkwäder liknas, at läggia banden åtskilda, så torkas the snarare.

§. 2. I Köks-trägården måste man nu med nödwändigt rensande och watnande fortfara.

§. 3. I fruckt-trägården måste man nu oumgängeligen beställa sig en wäcktare, på thet then ännu omogna fruckten ej må bortstiälas, och thet som än wärre är, träen derigenom ej må söderrifwas och ofta aldeles förderfwas. The fruckt-trä, som stå just för solbadden, måste man skyffla frisk jord i kring, eller läggia omwänd torf omkring rötterna, at the mot then starcka hetan må kunna hafwa någon swalka och förfriskning. The försmäcktande träen watnar man mot afftonen med lut, dyng-watn eller watn hwaruti bockta-blod är blandad, träen, i synnerhet the unga, måste man wäl wackta för myrorna, kirsebären plockas af, insyltas, torckas, winbärs- och kirsebärs win förfärdigas.

§. 4. I Skogen är här i Swerjet thenna tiden ingen ting at giöra. [s. 90.]

§. 5. The stora swinen drifwer man nu at esomofftast simma.

§. 6. När heta dagar äro, låter man oftare hästarna emot afftonen simma, när the icke äro swetige och wäl pustat ut, tå the kommit utur watnet, skrapas de wäl. Litet salt gifwer man them ibland fodret undertiden, och låter them oftare dricka, ty när the sällan watnas, dricka the på en gång altförmycket, och kunna lätteligen taga skada.

§. 7. Til förekommande af then skadan, som then myckna små-mygga förorsaka gås-ungarna, kan man, som förr sagt är, smörja them i örnen med litet bom- eller lin-olja. *Capunerna* utskiäras för än hetan mer tilsätter, men man måste ackta sig at ingen tupp ther til tagas, som hafwer en dubbel kam.

§. 8. Qwarndammarna rensas, åhlkistan och fiske-wärcken upfärdas.

§. 9. I huset måste man nu se wäl om öhllkällaren, dörarna och gluggarna, för solhetan wäl förwara, ost, salt kiött, fläsk etc. i ett kalt, tort och rent rum wäl förwara. Surdegen, then man wil hafwa til bröd-backning, bör wäl saltas, at icke thet bakade brödet må möglas, som gemenligen thenna tiden skie plägar. Thet bästa höet lägges *a part*, at man ther af må kunna gifwa creaturen then tiden the börja längta efter bete, så at the tå ej warda macktlöse. Man bör ock ingalunda förgäta, at thenna tiden låta wända och wäl omskyffla spannemålen.

AUGUSTI Månads Syslor.

§. 1. Ute på marken skäres nu med drift och flit allehanda slags säd och inbärags til huse. Innan sädes-rågen mäjes, måste man tilse, at then har sin fullkomliga mognad, hwilket wid alt sädeskorn bör i act tagas, hwarom på sitt tilbörliga ställe widlöfftigare skal omtalt och handlat warda, sädes-rågen uttryskas, sömlige mena, at then gamla rågen skal wara bättre til sädes-råg än then nya, säjandes, at om icke regn kommer straxt man sådt, skal then nya rågen ej sättia goda och fasta rötter, [s. 91.] swedieland sås i rättan tid, lin och hampa upryckes, ärterna uphackas så wäl som böner, höstsädet sås, och lägges eller kiöres winterfår, nu glömmmer man ej at lägga skiöter, och wid thenna månads slut at taga up tobaks-bladen. I fullmånaden tå torra dagar äro samlas allahanda örter, som Ehrenpris, en förträffelig ört, at så in som utwärtas bruka, *Salvia*, Mal-ört, Gråbo, *Cardebenedict*-blad. Thesse blad torckas wäl, inläggas i ett tort käril, tätt och wäl tilsammans, så behålla the sin krafft, som annars genom lufften går bort och förminskas, tå the mindre werkan hafwa. Humlan aftages i tort wäder och afplockas.

§. 2. I Köks-trägården uptages wid *Bartholomei* tiden rölök, om then längre står, säges then förswinna och krypa longt neder i jorden. Löken måste först wäl torkas, och sedan öfwer winteren förwaras, så at han icke frys, allahanda andra trögårds saker torkar man nu och förwarar til winteren.

§. 3. I Fruckt-trägården måste man wäl se om the skadade träen, them förfriska, och hwar så behöfwes, å nyo skadan förbinda, them som med mycken fruckt belastade äro, måste man sättia stöder under.

§. 4. I Skogen wet jag icke, om här i Swerjet thenna tiden något särdeles är at sysla.

§. 5. Bockar, getter och får slacktas.

§. 6. Nu måste man ganska wäl ackta och sköta hästarna emedan the thenna tiden många farliga och hastiga anstöter underkastade äro.

§. 7. Boskap, får, swin, kalkoner, gäss, ankor och höns släppas på stubbgärdet at axa up. Nu lägger man ej mera höns, emedan kycklingar uti *Septembri* gerna frysa ihäl.

§. 8. Nu giör man åhlfeworna kortare, emedan fisken ger sig nu up utur diupet, med the öfrige fiskerierne fortfar man, så wäl som att laga til qwarnarna.

§. 9. Hemma låter man nu flitigt tröska ut säden, then nyss utruskna säden breder man tunt ut på torra botnar, och omskyflas [s. 92.] oftare, men med then ritorra säden slipper man alt thetta beswäret, hwar om widlöftigare på sitt eget ställe handlas skal. När säden i ladan införes, lägges nekerna ordenteligen tätt och nätt tilsammans, och trampas wäl neder, hwarigenom ej allenast mer rymmes i ladugålfwen, utan har thet åfwen åtskillig mer nytto med sig. Smör til hela året insaltas nu: I Nedanet samlar man ägg, hwilka tå hålla sig länge goda, i synnerhet om the i kli, aska eller agnar inläggias så at then spetsiga ändan wändes utföre altid, hwarfals läggias the, emellan hwart hwarf läggs kli, aska eller agnar och så vidare tils kiärrillet fult warder. Nu början man på att mälta, och then som rior hafwer, måste them nu flitigt elda låta, tak, ugnar, fönster besicktigas noga, och hwar så behöfwes, låter man i tid förbättra och laga. *NB.* I Lifland begynner man *d. 15. Augusti* med flit och alfwar at jaga Elgar och fånga, emedan the thenna tiden löpa i sin brunst. Man håller före, at then Elg, som fälles emellan *d. 15. Augusti* och *d. 8. Septembr.* om kloen på wänstra bakfoten straxt afhugges, medan diuret lefwer, skal then wara ganska hälsosamt för then, som har fallande sot eller plågas af krampe- och sene-drag, somlige taga heldre then högra kloen, men then måste wara af en Elgoxe. Hornen hafwa ock fin nytta uti *medicin* och läkare-konsten, af senarna giöres ringar och gördlar, när man lägger them om blotta lemmen, som af krampe-drag plågas, så får *Patienten* lindring, blifwer ock genom thetta ringa medel sin plåga och smärta aldeles fri och qwitt.

SEPTEMBRIS Månads Syslor.

§. 1. Ute på marken sås nu hwete, ängar rödjas, nu kiöres råg- och hwete-stubben up till wåhren, nu jagas, skiutes och dikas.

§. 2. I Köks-trägården uptages nu rofwor och allehanda rötter, och kåhlen uphackas alt i nedanet.

§. 3. I Fruckt-trägården aftages och nedplockas nu i fulmånen äplen och päron, när kiärnarna swartna, är hög tid thertil [s. 93.] straxt effter fult ny tå klart wäder är, sätter man om unga träen, och rosen-buskar. Then fruckt, som man wil förwara öfwer winteren, måste man ingalunda rysta och skaka neder, ty wid the falla, stötas the, taga skada, och rutna snart; utan måste man stiga uppå en trægårds-stega, fruckten sackta afbryta, i en korg eller annat kärille läggia, och nederbära. Så tager man blad och löf af samma trädet, hwarpå fruckten wäxit, the ther först wäl torra blifwit, och lägger så hwarfals i en tunna, eller annat kärille emellan fruckten, sedan then

först någon tid på halm legat utbredd, och wäl utswettat. Dock likwäl är nödigt, at man hwarje månad håller mönstring thermed, och borttager thet som någon skada fådt eller åkommo, aftorkar wäl med ett rent kläde the friska och goda, och så åter hwarftals them inlägger, så kan man hela wintren öfwer hafwa skön och god fruckt *conserverat*.

§. 4. I Skogen kan man thenna månaden ingen ting särdeles uträtta.

§. 5. Nu inställes och inbindes boskapen, men göde-boskapen *a part* för sig, fåren twättas och klippas, hwarmed ej förlenge dröjes, på thet the ej må förlora ullen, i synnerhet när the gå genom buskerage. Både unga och gamla swin läggias nu på göde-stigan, dock så, at the unga lägges för sig och the gamla för sig i hwar sin stiga. NB. Redejan måste några dagar å rad för ut gifwa swinen smörgås med lagerbär at äta, så få the i köttet inga dinter. Gettren måste man grant ackta, at the icke komma ut på rågen och wintersäden.

§. 6. Beträffande häste-skötselen, så måste nu fols-ungarna i täcknigt wäder ej släppas ut. Så snart the begynner med alfware at frysa på, måste man hwarken låta hästar eller boskap mera gå ute, ty tå äta the sig siukdom och krankhet på halsen.

§. 7. Hwad man til öfwerflöd hafwer af höns, gäss, kalkoner etc. försäljes och wändes i penningar, gässen måste med all flit afhållas från rågen och wintersäden, them man icke wil läggia [s. 94.] på öfwer winteren, läggias in på gåsstigan at gödas. I thenna månaden kan man ock *capuna* höns.

§. 8. Wid Fiskerierne fångar man nu inga kräfweter mera, met refwen förlänges nu och sänket diupare, emedan fisken nu åter begifwer sig på diupet, fiskerierna fortsättias nu effter hwarje orst och lägenhets beskaffenhet.

§. 9. Hemma skal man nu röta lin och hampa, bråka och häckla, ansa wäl humlegården, täcka Ladugårds-husen, nu lycktas slå tegel, åker-redskapen förwaras, folck leges, bistokarna skattas, wax smältes, nu köpes up salt, salt fisk och strömming, gårds-*inventarierna* hållas tilreds, qwällar och mornar tröskes, stänges gärdes-gårdar och dikas.

OCTOBRIS Månads Syslor.

§. 1. Ute hugges Swedie land, sten upbrytes, gräfwes up ler til wåren, ollon samlas, flusser och dammar besicktigas, alle-handa rötter uptagas til läkedom i nedanet, såsom Alands-rot, *angelica*, baldrians-rot etc. För harar gildras från *medium Septembris* til *April* månad. Harar äro ganska fruckt- och afwelsamma diur, dock skal ingen af them kunna lefwa öfwer 10 år. Några skyttar och jägare äro i then meningen, at så wäl hannarna som honorna yngla, men sådant är falskt befunnit och ogrundat. Många *hermaphroditer* skola ibland them finnas, dock icke öfwer alt.

§. 2. I Köks-trägården uptagas nu the ärtischoker, som man icke wil hafwa ståndandes öfwer winteren i trägården, och förwarar them i trägården. På the ledige sängarna breder man kort dynga med god swart myllo och jord wäl blandad och omkastad.

§. 3. I Fruckt-trägården aftages och afplockas nu aldeles then sen-mogna fruckten. Nu flötter man äple- päron, kirsebärs- och andra träen, när löfwet är affallit,

men icke i fult ny, annars är thet lika mycket när thet skier. Allehanda kärnar af god *sort* sättias nu i trä-*scholan*, at man effter hand hafwa [s. 95.] små fruckt-trän at tilgå. Några hushållare råda at man sådant giöra skal, the åren, tå träen ömning fruckt burit. The utlänske växterne och fruckten bäras in i *Orange*-husen, hwalf och källare, fönstren och dörarna kunna låsas up om dagen, tå wackert wäder är, men om natte-tid eller tå hastig frost infaller åter tilslutes och igenstängas. The stöd och styltor, man satt under the med mycken fruckt belastade träen och grenar, borttagas, och the som dugelige och brukbare äro förwaras på ett tort ställe tills annat år. Myrkastarna [myrstackarna] söker man til at utrota och förstöra.

§. [4]. I Skogen bygger man nu års-wed och samman lägges wercke, hwar hwid thetta bör märkias, at alt wercke, ware sig biörke eller annat man wil bruka til något, och man wil, at thet intet skal spricka, måste man läggiat i siön med barken på, och låter thet så länge liggia ther, tils safwen och grönskan aldeles af watnet är utdragit, sedan tager man thet up, och låter thet torkas under tak i skiul, så spricker det aldrig. The grofwa träen skal man ock wid rödningar och Swedie-land uthugga. Nu gildras effter wild, skogen underqwistas, och låter man bränna kåhl, åtminstone så mycket man brukar i smedian och i kiöket.

§. 5. Nu släppes ingen boskap mer ut. Gamla slackte Creaturen slacktas nu, och thet straxt i början af nyet, men ungboskap af allahanda slag för fult ny, dock slacktas i mitt fädernesland *ordinairt* både unga och gamla, för eller in emot fullmånaden, och måste man ackta sig, at månan ej kommer at skina på sådant kiött. Giöde-swinen slacktas wid thenna månadens slut, hwaraf fläskan antingen insaltas eller säljas straxt.

§. 6. Hästarna låter man i nedanet ränsa i munnen. Ut blanda ärt-halm ibland fodret åt hästarna, är godt emot matkar, men sådan ärt-halm måste wara torr och ren inkommen.

§. 7. För hönsen är godt, om them kokter hafra gifwes at äta.

§. 8. Nu fiskes bäst i dammarna.

§. 9. Inom hus tilreder man nu allehanda sunda kryddewiner [s. 96.] af ålandsrot, rosenmarin, *Salvia*, mal-ört, ingefära etc. Nu mältas flitigt, ullen kardas, morgon och qwäll spinnes, *item* tröskes, bindes not, saltas kiött, och males medan höst-floden warar.

NOVEMBRIS Månads Syslor.

§. 1. Ute släpper man nu watn på ängarna, när thet är wål frusit, kan man släppa Creaturen at beta på råg-brodden. Wid första spårniö gå på spår efter Elgar, rå-diur, biörnar, wargar, råfwar och harar.

§. 2. I Köks-trägården inlägges nu *Calmus*, ålandsrot och allehanda andra örter.

§. 3. I fruckt-trägården, och på wide-träen, som stå när omkring, afskalas the blad och löf, som ej affallit, annars wäxa om wåren allehanda ohyra therpå, som tilfoga frucktträen, och the andra trögårds växterna stor skada. Alla odugelige och skadelige växter utrotas samt med rötterna. Om man Alhelgon-Dags-affton wil taga biörk- eller wide-käppar, så många man wil, sticka them en alnsdiupt i jorden, följande Juhlafftonen taga them up, och straxt lika tiocka grenar af frucktbärande

träen i hålen insticka, så skola the komma sig före och frucktbärande warda, som then gamle *Colerus* i sin *Almanach*, och flere andre af honom intyga.⁴⁰

§. 4. I Skogen skal man nu wid månans aftagande ifrån medio *Novembris*, in tils *Januarii* månads slut wid wackert wäder låta hugga timber och fälla, tå thet blir bäst och *durablast*. Skogwacktaren måste granna upsickt hafwa, at intet trä, som dåger til timber, swarfwande och annat konst-arbete må afhuggas och til bränsle brukas. Om så betarfwas, låter man hugga och framföra timber och träwärke til qwarnarnas förbättrande. Så mycket någonsin giörligit är, låter man hugga alla träen när in til backen och roten, ty tå wäxer mycket snarare unga telningar up, men huggas höga stubbar, så rutna the senare och går longsammare, innan något i stället upwäxer. [s. 97.] Windfäll- len, och andra liggande träen, jemte skat-ändar och dylikt tort hemføres til bränsle. Timber och kastwed bör man ej hugga, som enom för hands är och förekommer, utan en wiss park ther til utsökia, at thesto mer befordra the unga träens upkomst och wäxt, humle stänger, stafwer och fång och allehanda spröter bör man hugga ther skogen står alt för tätt, at för thet öfrige må blifwa lufft, men ingalunda kahla platsar giöra.

§. 5. Boskapen måste wäl fodras, i synnerhet 4 weckor före och effter Juhlhelgen, granris lägges under boskapen, til strö. Nu släppes baggarna til fåren, och bockarna til getterna.

§. 6. Nu låter man skarpsko hästarna. The sto, som man har hopp om, at the äro dräktige, skola wäl ansas, och til intet arbete brukas.

§. 7. Några höns kan man hafwa i ett warmt rum, fordra them med kokt hafra, så wärpa the tidigt, få the undertiden äta harlortar, så skal them mycket hielpa til, at the bittida wärpa.

§. 8. Om thet starckt och hårdt fryser, skola fiskie-dammarna flitigt wäckias, at fisken må få lufft och ej qwäfas til döds.

§. 9. Nu låter man om dagarna flitig *continueras* med tröskningen, så wäl för eldswåda skul, som at spara lius och bättre uttröskat. Torparena kunna i stället för otterna giöra några flere dags-wärcken sedermera, och then skadan ersättia, mina hafwa i thet stället gjort mig 4. dags-wärken hwar thera. Men skola änteligen otter giöras, så måste liuset i en stor *Latern* eller lyckta wäl förwaras, och en wiss til eldens granlaga wårdande af trysk-karlarna tillsättias, om hwilkens försicketighet, trohet och acktsamhet man försäkrad är, och som beskiedeligast af them är. Skorstenarna låter man wäl fega, och tilser om sotet wäl afskrapat är fönstren *repareras* hwar så behöf- wes. Winternoten giöres färdig och tillagas, båtarna dragas up, åk- och kiör-redska- pen tillagas, morgon och qwällar spinnes flitig, fiäder spritas, gässen slacktas. [s. 98.]

DECEMBRIS Månads Syslor.

§. 1. Ute på marken, släppes watnet af åkrarna, om wintren så tillsäger, nu lagar man til räfsaxer, gropar och warg-bete.

§. 2. In i kiöks-trägården låter man nu föra sand til gångarna och gödsel.

§. 3. I Fruckt-trägården lindar man the frucktbärande träen med halm, at the ej förfrysa.

§. 4. I Skogen har man nu altsamma syslor, som redan i Januario anført är.

§. 5. Åt boskapen kan man blanda hafre- korn- och råghalm med hö. All boskapen måste åtminstone en gång om dagen watnas. Fåren måste hafwa godt smått hö, ty af halmfodret warde the magra och älendige, och kunna ej sina lamb föda, när the komma at lamma. På the unge kalffarna skal man taga up tungan, finner man therpå hwita vårtor, så skal man med en skarp knip-tång knipa af them, sedan stöter man rödlök, som blandas med salt-watn och ättikio, samma ställe thermed twätta, och thet sedan med honing bstryka uti 3 à 4 dagar affton och morgon. Innan man om afftona lägger sig, och thet förste man om morgonen upstår, bör man flitigt se effter the dräcktiga och lamdigra så wäl som all ung afföda, och sådant måste man göra tils all boskapen kalffwat och sina foster framburit. Fähusen hållas warme.

§. 6. När slint-halt och glatter is är, böra hästarna wäl bråddas. The drägtige stoen, som til ändan böra wara i ett stall tilhopa, måste man grant ackta, at the ej slås, stötas eller eljest skada taga.

§. 7. För gässen bör foder och födan effter hand nu minskas, at the ej må bli för feta och wärpa windägg.

§. 8. Dammarna wäckas, at ej fisken må qwäfias. Med winternoten bör flitigt fiskias.

§. 9. Hemma *continueras* flitigt med tryskningen, hwar så betarfwas, tils then lycktas, afrad upbäres, bi-stockarna acktas [s. 99.] och ansas, spinnes flitigt, fisk- och fogelnät bindes, hwad som felas, ersättias af allehanda jern-redskap i hushållet, som nafrar, hamrar, bår, sågar etc. Kälrar och hwalf acktas och förwaras för kiölden, hwad som snart rutnar, som såg-spån, löf, mås, och dylickt mer blandas ibland dyngan i få-gården. Nu skaffar man sig och låter baka ansenligit förråd af bröd, hwilket håller sig lenge och mättar wäl, när the blir något gammalt. Malt låter man til 6 à 7 brygg mala, ty när malit malt stådt något innan thet brygges, så lönar thet sig och ger bättre och mera i brygningen. Then inlagda winter-fruckten uptages, och som ofwan förmålt är, *visiteras*, hwad någon åkommo eller rutenhet fådt, borttages, men hwad friskt och godt är, inlägges åter, sedan thet wäl aftorkat är, och tiltäppes så, at wäl lufften, men icke råttor och möss kunna komma thertil. Sädes-windar och kornbodas förwaras och acktas wäl för foglar, i synnerhet för sperfwar och tättingar.

Thet VI. Capitel.

Om *Inspectors* och Gårds-fogdars räkningar, theas arga och falska strek, som beklageligen många af them bruka, jemte en anledning och anwisning, huru theas räkningar skola undersökias, *examineras* och *justificeras*.

§. 1.

Thet wore wäl högst-önskeligit, at alla öfwer-betiente på herrgårdarna wore af lika sinne med *Eliezer*, *Abrahams* tienare och husfogde, så wäl å ena sidan uti en san och oskrymtd Gudsfrucktan, som å andra sidan upricktige, redlige och trogne emot sitt Herrskap; men så är dock, ty wärr högst at beklaga, och erfarenheten utwisar, at altförmånga betienter finnas [s. 100.] sin äro icke olika *Ziba*, then otrogna och tiufacktiga *Mephibosets* gårdsfogde, hos hwilkom ingen ting mindre, än upricktig trohet finnes.⁴¹ Jag tager här aldeles undan, och talar här aldeles intet om alla Christeliga och redeliga öfwer-betienter, hwilkas egit goda samwete them nogsamnt beskyddar och säger at the intet hafwa at bry sig med the beskylningar, som jag här andragandes warder.

§. 2. När the skola betala handwerkare eller them Herrskapet något skyldig är, effter erhållen anwisning, så giöra the åtskiliga swärigheter wid betalningen, och säga, i *Cassan* är nu inga penningar inne, the måste tola sig en tid, och föreställa them så många widlöfftigheter, til thes the antingen nödga thet fattiga folcket antingen at låta falla en del af theas ricktiga fordran, eller lofwa them en god och ansenlig *discretion*, si tå weta the straxt utwägar, tå heter thet, wi måste se til, huru I kunnen blifwa hulpne, wi wiljom emedlertid af våra egna medel försträckia eder, hwarigenom Herrskapets *Credit* ganska mycket lider. Sådant kan förebyggas och förekommas, om en hushållare noga effterforskar, huru sådana *Creditorer*, i synnerhet the, som haft anwisning på större posters betalning, fådt sin ricktiga förnöjelse eller betalning, och om tå, sådana egennyttige betienter, antingen alfvarsamt blifwa tiltalte eller ock skarpt straffade, alsom sakens beskaffenhet finnes.

§. 3. Widare giöra the sig ock therigenom en winning, när the af bönderna i skatt undfå och emottaga hwita penningar, och them emot ansenligt *Lage* ofta förwäxla, men godt giöra Herrskapet i räkningarna ej annat än rundstycken. Men som thetta är en orätmätig winst, och *Laget* billigt tilkommer Herrskapet, så böra äfwen sådana grep alfvarsammeligen straffas och förekommas.

§. 4. När något för Herrskapets räkning skal byggas, eller eljest något giöras, måste theas underhafwande sådant giöra antingen för intet eller allenast för half betalning arbeta, [s. 101.] twert om beräkna the Herrskaperna för fult, och uptaga

offta i räkenskaperna wäl mer äntå, än thet kostat, tå the nu här, nu ther något til sin fördel upsättia, torde ock wäl genom andra låta skrifwa ther å *quittencer*, at ther med sina falska räkningar sökia bestyrkia och *verificera*.

§. 5. Allt hwad the för Herrskapets räkning inkiöpa, skrifwa the ofta dyrare up, än the therföre gifwit, och låta äfwen så *quittencen* effter sitt egit behag inrätta.

§. 6. Med spannemål och thes intagande drifwa the hwarjehanda strek. På marcken, medan then ännu står i rök, räkna the och skrifwa wäl up mindre röke-tal än thet är, behållandes några bredowid för sig. Wid then utruskna spannemålets upmätning af logen går wäl ock icke alltid så jämt och ricktigt til, alt torde wäl icke alltid så noga uptecknas, utan hwar gång blir wäl en span eller halfspan, mer eller mindre utelemnad och å sido, hwilket hwid ett stort gods gör ansenligit nog.

§. 7. Några äro ock wäl så gudlösa, at när the skicka någon spannemål til torgs, fuckta the then samma, och låta honom swälla, hwarmedelst the genom öfwermålet skaffa sig ansenlig fördel, och bedraga annat ährligit, ofta ock fattigt folck. The låta wäl ock sin *Deputat* och hwad them på thes *stat* består, läggias i Herrskapets kornbodas, på thet the under thetta skenet, äfwen tillika med mindre misstanka kunna taga til sig, hwad the i öfwersmål hafwa. Wid afrads- och spannemåls-Intäckten af bönderna weta the mycket wäl at bruka en dryg och stor halfspan, then the ock grufweligen rysta och skaka, men wid Uttäckten och utmätningen tillåta the antingen alsintet, eller ock ganska olika rystande och skakande.

§. 8. Wid afstrykningen går ock icke alltid så rigtigt til på logan, tå thet med strukit mål therstädes inmätas, ty tå betiena the sig ofta utaf ett urholkat och krokot stryk-trä etc. The beräkna ock ofta mycken spannemål på Herrskapets hästar, boskap, swin, höns, gäss, kalkoner, hwar af ofta knapt kan skie helfften creaturen til godo niutit. [s. 102.]

§. 9. Med skogarna weta och somlige på flere sätt mästerligen sin fördel söka, the sälja theraf hemligen så mycket the wilja, och sticka penningarna therföre i sin pung.

§. 10. På Herrskapets watn fiskia the effter egit behag, sälja och förtära theraf så mycket them lyster, och föra eller räkna Herrskapet icke sådant til goda. Med trågårds fruckten handla the äfwen lika redeligen. The hålla mer boskap och hästar på Herrskapets foder, än them på thes *stat* består, ja, tå Herrskapets creatur måste äta halm, äta thes wäl ofta thet bästa höet. Faller ock af Herrskapets kor några kalfwar af godt slag och art, bortbyta the them emot sina gemene, små och älendige, eller upföra the them i räkenskaperna för odugelige, sådana grep wete the ock wäl at bruka wid hästar, swin och andra små creatur. The giöda swin på Herrskapets bekostnad, sälja them och sticka penningarna i sin egen pung, tå Herrskapet låter giöda en hop swin, weta the mästerligen utwägar til at läggia några in för sig och them föryttra.

§. 11. Fattas foder för thes creatur, weta the wäl wägen til Herrgårds höladan, at therifrån skaffa sig. När thet brygges och brännes, gifwa the mäskan och dranken at sina creatur, och Herrskapets går miste.

§. 12. Många drifwa ock ansenligit okrande med Herrskapets penningar, them the låna ut på *Interesse*, och låta betala sig ansenlige *Discretioner* på kiöpet.

§. 13. Effter nu mångens arghet, så stor är, så måste en hushållare noga tilse, hwad han har för betienter och folck at giöra med, och ther effter noga och warsamt spana. Han måste icke hålla sig för god til at sielf med tolamod afhöra, tå bönder eller torpare et eller annat hafwa at anföra och klaga öfwer betienterna, utan ock sielf granneligen theas giörande och låtande effterfråga, tå han mycket torde få weta och förnimma, som wäl eljest bifwit förteगत och fördolt. Han bör ock af trowärdigt och närmast in til godset boende *bonett* folck underrätta sig, i hwad [s. 103.] för rop och *Reputation* theas betienter stå, ty när betienterna weta, at theas Herrar litet eller intet fråga effter theas giörande och förehafwande, plåga the gemenligen blifwa säkre och mycket, som ej stort duger, företaga och wåga. Han måste på spanmåls-windar och i boderna se effter om han finner och träffat mått af olika storlek, ty man har ofta funnit tweggehanda mått af span och halfspan etc. thet större bruka the på logan och wid inmätningen af bönderna, men thet mindre, tå the sälja och mäta ut spannemålen.

§. 14. När en Herre märker, at hans betienter börja föra sig up ståteligare och präcktigare, än theas ordentelige och rätmtiga inkomster kunna tilräckia och förslå, så giör han wäl, om han i tid them therföre tiltalar, och låter them wisa sig, huru och på hwad sätt the kunna komma ut med, at thet eller thet köpa, byggia, eller utgifwa, och när han therhos förnimmer, at the sättia sig sielfwa i onödig skuld, så kan han äfwen af thenna underrättelsen *profitera* och finna, at om the sin egen hushåldning slätt förstå, så lära the wid och med ens annans *Oeconomie* wara än slätare hushållare.

§. 15. Thet är ock aldrabäst, at en hushållare åhrligen infordrar och tager räkning af sådana sina betienter, och samma räkningar noga *reviderar*, öfwer ser och undersöker. En annars tå bedrägeligit folck ser, at en Herre härutinnan är försummelig och wårdslös, och låter flera åhrs-räkningar komma tilhopa, så weta the wäl at theraf *profitera*, och warda sålunda wid theas räkningars förfärdigande antingen wårdslöse, försummelige eller ock *intresserade*, the kunna ock tå så mycket snarare bruka underslef, och dem dölja, och uti the följande åhrs räkningar inplutra och försticka the i thet ena åhret begångne *Finesser*, sedan spanmålen, och thet öfriga, som på godset upbyggt blifwit, effter årens olikhet blifwit dyrare, eller i lindrigare pris, så at man ej så lätt skal hafwa wid at kunna märkat, och komma underfund ther med. Hwar och en åhrlig sinnad betient lærer ock wisseligen [s. 104.] sielf heldre se, at han får sina räkningar klara och ricktighet för hwart år, än at hans räkningar skola wara i *Confusion* och oordning flera år bortåt.

§. 16. Betienter måste inrätta sina räkningar från *Capital* til *Capital*, och grant ackta, at the them på äfwen samma dag, som the them året förut begynt, sluta. Räkningarna begynnas och slutas billigt alla *Michaëlis*, emedan tå fruckten, säden och annat mäst inkommit.

§. 17. Jag hoppas Herr *Eric Salander* lærer icke misstycka mig, om jag här läner hela then 39 *Puncten* af hans wackra och wäl-utarbetade Gårds-Fogde *Instruction*, och then ord ifrån ord här inrycker, emedan icke alla torde thenna boken äga eller hafwa, och alt hwad til räkenskaper hörer med följande ord pag. 311.⁴²

Ej allenast hörer thenne Puncten Gårds-Fogdarne i synnerhet til, utan ock alla andra land-hushållare, som sielfwe theras gårdar bruka; Ty ehuruwål man för sig sielf icke så laggill räkning behöfwer giöra, så är thet likwist oumgängeligit, at hålla riktige *Annotationer* och anteckningar på all upbörd och utgifft, hwar thet ej skier, måste befaras antingen oreda, bedrägerie och förseende, eller owisshet huru gårdens och hushållets tillstånd wara må; Förthenskul lærer hwar ock en finna nödwändig-heten häraf, så wäl wid *contante* penningar, som afwelen och alla andra Perzedlar; Men en annor sak är med Gårds-fogdarne, hwilka haft sine Herrar och Husbönder, för them heter thet, at när effter thenne *Instruction* eller någon dylik således alt är wäl anlångt, *disponerat*, upburit och utgifwit, bör thet ock wara Gårds-fogdens synnerlige skydlighet, at uprätta öfwer altsammans riktig och noga redo och räkenskap, och then behörigen *verificera*, therigenom undwiker han för sin person alla miss-tanckar och ther emot befäster sig uti Hunsbondens wälwilja och goda förtroende, samt kan hafwa säkerhet för sig och the sine; husbonden [s. 105.] åter ser theraf sin inkomst om *Reventüe*, samt kan thereffter lämpa sina utgifter; Förthenskull, emedan sådant alt består uti effterföljande *Puncter*, måste thesamme noga acktas och effterlefwas.

1. Skal wid Gården hållas åhrligen en Journal eller Gårds-*Cladd*, stält på *Debet* och *Credit*, hwar Perzedel under sit särskilte *Conto*, med *Cassa*-räkning för penningarne; häruti *annoteras* dageligen med dag och *dato* hwad som upbäres och utgifwes, hwad som tilkommer och afgår, så at man i hast ungefärligen se kan, huru ett eller annat kan *disponerat* wara, och hwad tilgång man sig giöra kan; börandes jemwål thenne *Journal* eller Gårds-*Cladd* med Herrskapets *Sigill* förseglas och theruti skrifwas, sedan tienar han wid hufwud- eller *special*-räkningens inrättande, wid hwilken, jemte andra *Documenter* han följer såsom en *sufficient* och tilförelätelig *Verification*.

2. Skal wid Gården hållas trenne *Inventarier* rena och tydelige. 1. Ett som utföres i hufwud- eller *special*-räkningen, och består af sådana Perzedlar, som kunna wara förwandling, upbörd och utgifft underkastade, som til *Exempel*: Creatur, Spannemål, Smör etc. 2. Är bohags *Inventarium* öfwer alla lösa owärderade Perzedlar, som redskap och alt annat husgeråd; thetta *Inventarium* inrättas på wissa *Titlar* och rum ther hwar och en Perzedel står och brukas. 3. Är Fateburs *Inventarium*, hwarom i then 34. *Puncten* frammanföre handlas. Alla thesse *Inventarier* skola utaf Herrskapet eller theras *Contoir* wid *Michaeli* tiden noga öfwerses och förnyas.

3. Förslag skal ingifwas i *Augusti* månad eller til *Michaeli*, på skyhletalet af allehanda säd, med bifogad prof-tröskning; *Item* öfwer höbärgningen, huru många sommar lass hö til 8 hwalmar eller såtan räknat, uppå ångarne blifwit; Jemwål skal häruti förmälas och granneligen upföras hela gårdens afwel, hästar, boskap, får, swin och små creatur, jemte foder-nöten hos bönderne [s. 106.], huru många the efter årsens til ökning blifwit; Rämmandes ut, hwilka til lifs, sahlu och slacktning synas tienligast.

4. Äfwenwål i *September* månad måste insändas ett fullkomligit byggnings förslag; Hwaruti nämnes alt hwad som wid gården synes nödigt å nyo at byggas eller *repareras* och uplagas, med utsat *qualitet* och *quantitet* af the thertil nödiga *Materia-ljer* och penningar.

5. Monateligen måste Gårds-Fogden skrifwa och berätta, eller förslag upställa, och til *Contoïret* ingifwa på allahanda wid gården, så af räntorne, som gårdsens afwel influten upbörd, och försorsakad utgift, samt huru mycket blifwit effter slaktning, fårklipping, humble-pläckning med mera; jemwål elliest i alla andra nödige mål med Herrskapet, eller theras *Contoïr* underhålla *Correspondencen*.

6. *Michaeli* tiden tilställes Gårds-Fogden en fullkomlig Upbörds-Bok öfwer Landtbo-Räntorne, hwarom i then 38. *Puncten* förmältes, uti hwilken han med tårpare, Åboer och Bönder eller *Arrendatorer* skal hålla à part ricktig räkning på theras utskylder, i thenne bok them ricktigt *annotera* och i Bondens bok ricktig quittera, samt härutur, tå behöfwes, *extrahera Reste-längd*.

7. Uti *December* månad skal Landbo-Räkningen upställas, hwilken har Jordebokens hufwud- *Summa* til *Debet*, och hwad effter afkort- och anordning i *Credit* öfwerskiuter, thet kommer Gårds-Fogden at swara til och förklara; men påföres i Gårds-*Special*-Räkningen at beräknas.

8. Äfwen uti *December* skal ock sielfwa Gårdsens Hufwud- eller *Special*-Räkning förfärdigas, så at thensamma jemte Landtbo-Räkning til och med *ultimo* Decembris affslutes, och består samma räkning utaf följande *Titlar*:

In Debito.

1. *Pro Inventario* eller *Balancen* från sidsta års-räkning.
 2. Års-wäxten af allahanda säd, hö, halm, ärter, rofwor etc. [s. 107.]
 3. Landbo-Räkningen påförer här at uptaga penningar och Perzedlar.
 4. Afwelens afdrägt, som Dejan lefwererat, smör, ägg, ost, ull, lödja etc.
 5. Trä- och humble-gården effter Trä-Gårdsmästarens räkning.
 6. Fiskeriet kastat af sig i salt och torr fisk.
 7. Effter Slaktningen, kiött, fläsk, hudar, skin, ister och talck.
 8. Afwelens tilökning föhl, kalfwar, lamb, grisar, gåsungar, kycklingar etc.
 9. Håf-*Cassan* påförer thenne räkning, penningar, salt eller wahrör.
 10. Andra Gårds-räkningar påföra thenne at uptaga, som hit blifwit lefwererad.
 11. Sak-ören, städzle-penningar.
 12. *Extraordinaire* upbördet af hwarjehanda annan beskaffenhet.
- Häruppå *former*as förwandlingen under gewinst och förlust, hwartil höra följande anmärkningar:
1. Afwelens förbättring, på ena sidan har warit, och på andra sidan har tilwäxt och blifwit, doch noga acttandes at äldren och creaturen tydeligen åtskiljes och icke *confunderas* eller sammanblandas.
 2. Tilwäxningen, hwad perzedlar som afgå och i stället upkomma.
 3. Mält- Brygg- bak- och Bränning sammaledes.
 4. Försäljningen, afgår Perzedlar och *contante* penningar upkomma i stället, efter *attester*.
 5. Inkiöpet wid gården, penningar afskrifwas och Perzedlar upkomma igen, efter *attester* och *quittencer*.
 6. Sidst när hwart emot annat är *balancerat* och slutit, upfinnes gewinsten som i penningar och perzedlar *observeras*, utsättes och beräknas. [s. 108.]

När alt således rätt och riktigt är wordet debiterat och upført, författas en *General-Summa* theröfwer, eller rätta *Summa Debet* effter förvandling, hwilken theruti noga i ackt tages, härutinnan specificeras alla Perzedlar *Summe*-wis, och blifwer wärckeligen Gårds-Fogdens hela upbörd, then han bör wisa redo före; Hwarmed *Debet* slutes.

In Credito.

Afkortningen, hwarunder hörer.

1. Bots ädet höst och wår, 2. Störtningen.
Anordningen, hwartil hörer
1. Slacktningen. 2. Gårdens *Stat*. 3. Boskapens Utforing.
Lefwereringen, består af
1. Hof-förtäringen eller hof-Cassan.
2. Afföres hwad til andra gårdar blifwit lefwererat.
3. Byggningar och *Reparationer*.
4. Ämbetzmans löhn och förtäringar.
5. *Clericiets Deputat* och rättighet.
6. *Extraordinarie* utgiffter och omskolningar.

Hwilken afkort- anord- och lefwerering tilsammans *adderas* Perzedelwis, och dragas utaf *Summa Debet*, hwad öfwerskiuter blifwer *pro Inventario* i behåld at uptagas och förklaras i nästa års räkning; men bör likwist årligen öfwerses, så snart räkningen är inlefwererad.

Och såsom man, särdeles ther en husbonde har många gårdar och gods, elliet intet utan stor möda kan weta allahanda inkomster och utgifter, samt hwad therwid effter hufwud-Bokens afslutande kunde wara wunnit; Så måste wäl räakenskapen, effter thenne *Methode* förfärdigas; Och emedan alla Gårds-Fogdar til sådan räakenskaps inrättning intet just äro informerade, så pläga många husbönder bestå sine Gårds-Fogdar betalning til them, som slik räkning tilböriligen upsätta och sluta; Hwaremot the hafwa thet nöjet, at alltid finna redo och riktighet [s. 109.] öfwer hwar och en inkomst och utgift wid Gården, som tå med fast litet arbete uti Hufwud-Boken införas kan; börandes afslutas med wärdie uppå Perzedlarne som *Contoiret* meddelar, eller ock utom wärdie, tå allenast blåt *contante* penningar utföres i *Linien*, men Perzedlarna löpa utom wärdie innom *Linien*; jemwål skall räkningen slutas til och med *ultimo Decembris*, och måste in *Januario* eller til den 1 *Februarii* räakenskapen med alle sine längder, *Extracter* och *Verificationer* til *Contoiret* inlefwereras in *Originalibus*, och för all ting at alla poster med behörige *Documenter*, *Ordres*, *Attester*, *Karfstäckar* och *Quittencer* äro försedde och bewiste, intet underståendes sig något afföra utom behörig *Verification*, fast mindre bruka något underslef och otrogenhet i räakenskapen; när altså Gårds-fogdens räakenskap til *Contoiret* inom den 1. *Februarii* underskrefwen, och med alle sine *allegatis* blifwit inlefwererad, kommer thesamma af wederbörande kan *revideras* och öfwerses, samt the *observerade* poster och hwad mera therwid kan fordra förklaring, at upsättas och samma *Observationer communiceras* med Gårds-fogden til den 1 *April*, at sig theröfwer förklara, med hwilken förklaring, effter erhållen *Communication*, han inom 14 dagar nöjacketligen bör inkomma.

Men elljest, när man antingen allenast en à två små gårdar äger, eller ock sielf intet har lust til så mycken widlyftig räkenskap, så kan man i thet fallet äfwen undgå thetta sättet med räkningsslutande, och effter så många omständigheter och *accuratesser* intet just behöfwat, när Husbonden sielf eller des folck, som oftast äro wid gården närwarande, och all tings ricktighet i ögenesickte taga kan; Så kan then 1. §. af thenne *Punct* omtalte *Journalen* eller *Gårds-Cladden* giöra tilfyllest, när altsammans therutinnan redeligen *annoteras*, som then ock i sig sielf intet annat än en räkning är, fast icke så noga och behändig, som then förra inrättad, och kan jemwäl *revideras*, när hwar och en [s. 110.] på- och afförings-post i Gårds-fogdens närwaro med honom *examineras*.

Andre åter, som ännu mindre widlyftighet åstunda, och dock ungefärligen gerna wilja se sin inkomst och utgift, låta sine Gårds-fogdar för hwar Titul, och *contante* penningar à part, uprätta riktige *Specificationer*, som med bewis, *Attester* och *Quittencer* belägges, och när alla thesse *Specificationer* tilsammans drages, kan hela räkningen wara giord på ett ark och likwäl på *Debet* och *Credit* summewis, emedan thet tå endast ankommer på *Documenternes* ricktighet som bilägges; och thetta sättet har tydelighet och kärthet med sig, när Gårds-fogden allenast är trogen och redelig, hwilket alltid är bättre, at grunda sin säkerhet på, än uppå then aldranogaste räkning.

När nu Gårds-fogden sin tid och *termin*, mindre eller större, wäl har tient, bör han ock wäl skilljas från tiensten, och förthenskull, enär all hans räkenskap är riktigt befunnen, at thet wid intet vidare är til påminna, bör han effter the trenne omtalte inventariernes innehåld all ting från sig lefwerera, i närwaro af thes *Successore* och någon annan Herrskapets betient ifrån thes *Contoir*, jemwäl ock tå tillika alla the *Documenter*, böcker, räkningar, bref, handlingar och papper, som gården tilhöra och honom under förwar lemnade warit, effter theröfwer upsat *Specification*, som följer *Bohags-Inventariumet*, troligen afgifwa, och sig för altsammans *quittera* låta, emot hwilket *Quittance* Gårds-fogden har at undfå Herrskapets eller Husbondens egenhändige afsked, jemte behörig *Recommendation* til något bättre, om han för trogen och långlig tjenst på annat sätt icke kan hielpas; hwilket man läser söka at giöra, effter thet är billigt och therigenom få andre betienter lust och kärlek at tiena. Och som thetta hörer til trogen och redelige Gårds-fogdar; Så lärer åter twärtom til at weta för them, som försummelige, late och tröge jemwäl otrogne äro, hwilka ock kunna förskingra och fördärfwa inkomsten, tilgripa upbördens, orättrådigt handtera [s. 111.] sitt ämbete, samt bruka underslef och flärd i sine räkningar med sådant mera, thet the intet allenast ingen befodring, hielp och *Recommendation* hafwa at förwänta; utan ock har Herrskapet mackt med them at förfara låta, som lag, Kongl. Majest. *Resol.* för Riddersk. och Adel. den 17 *Sept.* 1668. §. 44. Kongl. Majest. *Bref* ang. Adel. och Riddersk. tienare den 16. *Martii* 1669. Gårds-Rätt eller *Hus-Discip.* den 4. *April* 1671. §. 15. Adel. *Privileg.* 1723. §. 18. 31. och flera Kongl. Förordningar förmå och innehålla.

§. 18. Som nu en betient sina räkningar på sådant sätt måste inrätta och förfärdiga, så måste ock en Husbonde noga *Punct* från *Punct* genomgå *Credit* och *Debets* inkomst och utgift, alt wäl undersöka, och ther han så nödigt finner, *Observationer*

gjöra. Befinnes nu wid *Puncterna* af utgiftt och inkomst någon *Defect*, så måste en Husbonde och Hushållare communicera betienten these *Observationer*, at han må sig förklara, och Herrskapet ther at finna, huru wida han skyldig eller oskyldig är. Men befinnes, effter anstald *Examen*, räkningen ricktig, så måste en Herre icke wara eller wisa sig swår, at til betientens och the sinas säkerhet, egenhändig om honom räkningen *quittera*, och honom för all vidare tiltalan frikalla och erkiänna.

§. 19. Änteligen måste en Husbonde ännu til slut thetta märkia, at om han skulle förmärkia några små fel af sin betiente, antingen wid inkomst eller utgift, så måste han se öfwer med them, och icke straxt af en mygga göra en *Elephant*, så framt han eljest i the öfrige wigtige stycken är försäkrad om sin betientes skickelighet, trohet, flit och redelighet; ty the som wilja wara alt för noga och granräknade, pläga blifwa aldra mäst lurade och bedragne.

§. 20. Sluteligen, på thet nu Herrskaperna sielfwa genom sin knapphet och karghet ej måge gifwa betienterna tilfälle til otrohet, så böra the bestå them en så tilräckelig sold, lön och utkomst, at the sig och the sina ther med årligen må kunna nära [s. 112.] och försörja, på thet the icke i brist ther af måge förorsakas och nödgas gripa til orätmätige och olofflige utvägar.

Thet VII. Capitel.

Högstnödige och nyttige Juridiska och Oeconomiska Anmärkningar om Svenska Fastigheters och hemmans Egenskaper, Rättigheter, utlagor, säljande, köpande, arrenderande, lagfart, hand-hafwande, synande, förswarande, refwande, förmedlande, skattläggande etc. och hwad ther wid är at i ackt taga.

Så nödwändig thet synes wara för en landtman och hushållare, at wäl förstå, samt utöfwa en försiktig och nyttig hushållning, och taga alla tilfällen til thes rätta idkande i ackt, så oundgängeligit, synes thet jemwäl för honom wara, at förskaffa sig en tilförlätelig kundskap om then fasta egendommens rätta egenskap, emedan then samma är til *natur* och egenskap, förmåner ock *onera* eller utskylder och beswär ganska skilliachtig; hwaraf oförnekeligen följjer, at man öfwer all egendom ej kan hafwa enahanda samt lika oinskränckt ock fructbar förwaltning och *Disposition*; Så at ther man i slik händelse ej woro härom med nödwändig uplysning försedd, så skulle man esomofftast wid thes förwärfwande, nyttianne och rätta skiötsel förgå sig, taga ansenlig skada ock understundom för sin okunnighet blifwa

bedragen, råka uti kostsamma rättegångs-*Processer* ock komma på obestånd, samt således förlora the som man igenom en trifwen och försiktig hushållning kunnat förwärfwa. Ståendes intet alltid til hands sådana personer, som med förnuft och trohet kunna handleda en wid slika tilfällen, utan twert om kunna wid sådane händelser snarare infinna sig [s. 113.] oförståndige, illa sinnade ock samwets löse rådgifware, som under fagert skien och falska föreställningar betiena sig af then lidandes okunoghet och leda honom alt längre ock diupare uti förderf, samt omsider sedan theras oförstånd blifwit rögt, och theras pungar späckte, lemna sina utmattade *Principaler* och sakägare med en förderfwad sak, til sin obotelige skada, i sticket; hwaraf man haft dageliga rön och *Exempel*: Förthenskull har jag företagit mig, at jemwål handla om thetta nyttiga ämnet, under önskan, at kunna tillskynda then benägne läsaren någonienst ock nöje thermed; Hafwandes jag för thesto bättre redighet och ordning skull, welat bruka en sådan fördelning theraf, at jag wil handla

1. Om then fasta egendommens skilliacktige *natur* och egenskap i gemen.
2. Om hwarje hemmans och lägenhets särskilte förmåner, fri- och rättigheter, samt beswär och utlagor, i anseende til theras skilliacktige *natur* och egenskap.
3. Om alt thet som wid thes säljande, kiöpande, förpantande, bytande och *arrenderande* samt in-tecknande, uppbiudande och lagfarande med mera, i ackt tagas bör.
4. Om thes handhafwande, wid mackt hållande, synande och byggande.
5. Om thes förwarande för skadelige åwärckan och inkræctningar, samt förlorade ägors återwinnande.
6. Om thes refwande, förmedlande och skattläggande.

§. 1. Om then fasta Egendommens skilliacktige natur och Egenskap i gemen.

All Then fasta egendommen på landet, kan beqwämligast fördelas uti trenne särskilte hufwudslag eller arter nemligen Crono Skatte och Frälse [s. 114.]

Crono.

Therunder begripes

1. Crono Säterier, eller Konungens enskylte gårdar, hus, borgare, lägenheter ock förmåner, som til sin byggnad och underhållande niuta säteries frihet, samt i föllje af Riksd. Besl. af åhr 1655 räknas för Crono-gods. Hwilka åter hafwa skilliacktig upprinnelse neml. 1 af Upsala Öde. Hwarmed förstas the gods, som blefwe under hedendommen anslagne til afguda templet i *Upsala* och Gudstienstens underhållande thersammastädes, hwarom Snorre Sturlesons Norska Chronika i thet 3. Cap. är at se;⁴³ Men sedan Christendomen wardt inplantad i Riket, ock then hedniska Gudstienstnen förstördes, så blefwo thesse lägenheter, ehwarest the ock woro belagne, anslagne til Konungens eget och thes hofstats underhåll, hwilket ses af Cap. 4. Art. 6. Kon. B. L.L. som förmår, at Konunger eger lifwa wider *Upsala* Öde: och engin nyan tunga eller ålagu å land sitt läggja: Nu åter äro wisse *medell i staten* anslagne til thet Kongl. Hofwet, och theribland til then Kongl. taffelen och hofförtäringen åtskillige Kongs och ladugårdar, samt andra Chrono lägenheter, i

fölle af Kongl. Majts. bref til thes ock Riksens *Cammar-Collegium* af den 16 *Maji* 1720.

2. Hafwa en dehl Crono Säterier sitt ursprung af andeligt Frälse; hwarmed förstås the gods, hemman ock lägenheter, som kyrkor, klercker, klåster under påfwedömmet ägde och är at se af Cap. 4. och 7. Art. Kong. B. L. L. Kongl. *magni Privilegier dat. Söderkiöping die olai Regis* 1270. Kon. *Birger Magnussons privil. Dat. Strengnes Dom. Latare* 1303. Kyrkobalken wid landslagen, samt wid the andra *provincial* lagarne: Men effter Cronones räntor och inkomster therigenom wordo blefne förswage, ock Biskopparne, samt kyrkones förmän, missbrukade theas macht och wälde; Så blef beslutit, at hwad gods eller jord, som under kyrkor eller klåster kommit, sedan Kon. [s. 115.] Carls Refst 1454. skulle *reduceras* och återtagas, och then ränta som Biskopparne, Domkyrkor, Kanicher ock Klåster mera innehade, än behof giordes, skulle läggas under Cronan, then menige man til lisa; som är at se af Westeråhs *Recess och ordinantie* af år 1527, samt Riksens Råds och Biskopparnes Bref samma år, så wäl, som Kon. *Gustafs* Bref af år 1528. och 1538. Och således har thetta andeliga frälset, förbytt sin *natur* och räknas nu för Crono-gods och hemman, hwaraf en dehl behållit sin Säteries frihet, en dehl blifwit til hemmantal skattlagde, och räntan antingen indelt, eller Cronan och riket *immediate* förbehållen, eller ock sedermera emot wederlag utbytte.

3. Cronogods hafwa jemwäl sin uprinnelse af sådane gods, hemman och lägenheter, som effter Cap. 4. art. 4. Kon. B. L. L. Engin minnes, eller af sanne sagu wet, huru thet först under Cronone kom.

4. Af sådane gods, som igenom Danaarf, likmätigt Cap. 23. Erfd. B. L.L. til Cronan hemfallit, eller hädan effter likmätigt nya lagens 15 Cap. 1. §. Erfd. B. til Cronan hemfalla kan.

Danaarf kallas thet, när död man eller qwinna ej hafwer arfwingar effter sig, utan Konunger tager effterlätenskap theas i löst och fast.

5. Af then egendom, som för begångne högmåls brått, i fölle af 8, 9, och 16 Cap. högmåls. B. L. L. blifwit under Cronan förbruten eller hädan effter likmätigt 4. och 6. Cap. Missgiernings. B. förbrytas kan.

6. Af Konung *Gustafs* glorwyrdigst i åminnelse, arf och egne gods, hwilka likmätigt Kon. Majest:s Bref til *Reductions-Commision* af den 19. *September* 1693. til Cronan hemfallit.

7. Äfwen hafwa en dehl nu warande Crono Säterier sitt ursprung af the Grefwer och Friherreskap, Lånegods, *Norkiöpings* Besluts-gods, *allodiale* förlåningar eller *Donationer* och [s. 116.] förbrutne samt i sido-*linien* eller utom släckten bortskiänckte gods, som likmätigt åtskillige Kongl. Förordningar och besluter blifwit til Cronan indragne och ifrån *privatis reducerade*.

Dock bör härwid acktas, at icke alla gods och lägenheter, som på föregående sätt komma Cronan til, äga Säteries frihet eller böra för Säterier anses, utan allenast Konungens Slätt, gårdar och ladugårdar, samt the samma hwilka för indragningen til Cronan eller förbrytandet, warit af samma *natur*. Men the öfrige som äro största och mästedelen, äro som förut omtalt är, Skattlagde til hemmantal och wiss åhrlig ränta, och antingen Cronan *immediate* behållne, indelte eller emot wederlag förbytte

hwilka jag framdeles kommer at omtala; Ock will nu åter wända mig til the förr omrörde Crono Säterier; hwaraf en dehl äro til private personer på wissa åhr och wilkor effter ingångne *Contracter* med Kongl. *Cammar-Collegio* bordt arrenderade, men behålla icke thes mindre sin Säteries frihet, hwilken förmån *Arrendatorerne* emot wiss betingad afgifft åtniuta.

Några af these Crono Säterier eller Kongs gårdar, brukas til höga öfwerhetens nöje under betiening såsom Drottningeholm och Carlberg, och understödiäs, samt uppehållas af wissa therintil belägne Crono- och Skattehemman med dagswärken och kiörslor, som effter hwarje Kongs gårds storlek och nödwändighet blifwit thertill anslagne, dock blifwa samma dagswärcken och kiörslor för *Arrendatorerne* äfwen til en wiss afgifft beräknade, som till Cronan jemte then *stipulerade* och utsatte *arrende-summan* och the *in natura* betingade persedlar erläggas och betalas böra.

En del af these Crono Säterier äro jemwäl indelte til boställen för Landt- och Siö *militien*, Lands- och *Justitia staten*, samt *Clericiet*.

En dehl åter til Rustnings stammar, som elliäst kallas berustade Säterier eller Säteries Rusthåll, hwaraf jemwäl några [s. 117.] blifwit til Skatte försålde. Dock äro en del Säterier blandade med *alodialt*-frälse, och altså i fordna tiderne af Rikens höglöflige Ridderskap och Adel köpte af Cronan och Riket. Men wid indelnings-tiden hafwa the eller theas förra ägare påtagit sig Rustning, och fådt för then köpte Rântan af Cronan wederlag uti bondehemmans räntor uppå annan ort. En dehl äro äfwen uti Rikets trångmål af *privatis* til både ränta och *Disposition* eller förwaltning förpantade, som dock stå under lösen, så snart *publici* och Rikets hwilkor sådant kan tillåta.

En ytterst äro några få lägenheter af Kongs gårdar såsom Wänngarn i Stockholms län, Juhleta i Södermanland, samt Stegeborg i Östergötland med Rikens hoglöfl. Ständers bewiljande och samtycke til Skatte försålde eller under *perpetuelt arrende* upplätne, hwaraf dock rântan med förhöjning för Säteries friheten och förwandlingen på rântan til Cronan utgiöres, men ägaren niuter therpå Skattemanna rätt, och siter så lange för sig sielf och effterkommande odrefwen, och kan jemwäl samma rättighet försällia och på annan *transportera* och öfwerlåta både inom och utom släckten, dock at Cronan i then sednare händelse, har sin återlösningss rätt förbehållen, så framt hon skulle sådant åstunda, i annor händelse, står thet kiöp och afhandling, som emellan *privatos* therom är träffat, så wida ther med lagfarit är.

2. Then andra art af Cronones egendom, är

Crono Hemman i gemen, som hafwa på enahanda sätt, sin uprinnelse, som the förr omtalte Kongsgårdar och Crono-Säterier, hwarunder jemwäl förstås, Stubbe- Stadge Sämie- och besittnings rätter, och antingen äga Bålby eller afgjärdabys rätt; These äro wäl så wida af enahanda *natur*, at the både til grunden och rântan höra Cronan til, jämwäl til wissa hemmantal skattlagde, och en ständig grundränta therpå utsatt blifwit, men i anseende til then *Disposition*, som therom till nödwändige [s. 118.] Rikets tarfwor och behof giord, hafwa these hemman undfåt skilliack-tige *præjudicater* och *tittlar*. Såsom

1. Crono *immediate* hemman hwaraf Cronones betiente för thes räkning upbära hela jordeböcker och mantals räntan i penningar och allehanda persedlar effter orternes åtskillige anwisingar, med och utom förwandling.

2. Crono Indelte hemman, hwilka åter bestå af följande beskaffenhet, nembl. Boställen, *Præbende* hemman, Præstebohl, Præstegårdar- Stommar och tompter, som äro indelte åt *militien*, Landt- och *Justitie Staten*, samt *Clericiet* til hemwist och boställen wid thes beställningar, och niuta indelnings hafwarena gemenligen räntan theraf.

Rusthåll eller Rustnings stammar, hwaraf Rusthållaren äger besittningen och nyttjar räntan så länge han förmår upsättia och underhålla fullgilltig och munstergill Rustning.

Utaf fördehls häste- och *augments* eller tildelnings hemman äro räntorne dehls anslagne til förbättring på swaga Rusthåll, dehls til Landt- och Siö-*Militiens*, samt Landt- och flere *Staters* aflönande, niutandes indelnings hafwarne endast *Disposition* och upbördens af räntan therwid, men ej besittningen, så framt han icke antingen äger Åbo-besittning eller Skatterättigheten theraf.

Til åtskillige nyttige behof och *stater* äro *Academic-Gymnasii*, *Schoolæ*, *Wadstena* Krigsmans hus, Danwicks Kyrkio och *Hospitals*- samt *Reserve*- och *Beneficie*-hemman, dehls af Cronan anslagne, dehls af *privatis* skiänckte och *testementerade*, hwaraf wederbörande thertil förordnade betienter, såsom *Inspectorer*, Regements skrifware, Sysslomän och Fogdar upbära Räntorne och them til sitt rätta behof anwända, samt göra therföre in för sine förmän behörig redo och räkning.

Rust- och Lotshemman, samt Gästgifware gårdar äro inrättade för Postgången och the resandes befordran och innehafwes understundom, utom ock understundom med räntans afbetalande. [s. 119.]

Utaf orternes skilliacktige *Situation*, och belägenhet göres jämwäl en åtskilnad uti hemmanens namn, I följje hwaraf the som ligga i Bergslagen, kallas Bergslag- the i Skiärgården, Skärgårds-, på Skougsbygden, Skougbo- och samt på Landsbygden, Landtbohemman.

3. Under Konungen och Cronan höra alla Diurgårdar på Cronogrund och frid kallade Jägarerker som äro enkannerligen Öland, Åland, Billigen, Kinneskougen, Edsmären, Hunneberg, Halleberg, Åmberg [Omberg], Gripsholms och Stockholms med flere Diurgårdar, hwilka egentligen äro förbehåldne ock anslagne til Konungens eget höga nöje, så at alt skiutande och jagande, samt annat fikande och farande therå, utan Konungens eget lofgiwande är strängeligen förbudt.

4. Under Crono art och *natur*, räknas jemwäl alla Crono Odalqwarnar, fisken i stora strömmar, som ej höra någon by til, fisken i Swenska och Finska Skiären, Stubbjord, som uptages af stora Skougar, och heder, enligt Riksdags Bsl. af åhr 1282.

5. Alt hwad af stora Skougar ligger obrukat, och ej med goda skiäl kan fulltygas, höra någon gård, by sockn eller härad til, räknas äfwen för Cronans egendom, enligt Kongl. Majest:s förordning, angående Skoug: den 19 *December* 1693.

6. Äfwen äro alla Lands- och Härads allmänningar Cronan förbehåldne, hwarom Kongl. Majest:s *Instruction* för allmänning *Commission* af den 4 Maji 1694. är at se, och blifwa the til landets ock bergslagens nytta *disponerade* af Herrar

Landshöfdingarne och Jägerie samt Crono betienter under Kongl. Cammar- och Bergs-*Collegiernes* inseende, dock må ingen utom länet gifwa frihet nyttia lands, och ingen utom häradet härads allmänningarne hwarken til bete eller skoug, likmätigt nya lagen 16. Cap. Byggninge B.

7. Krut- och Tegelbruk, samt gewährs och en del andra *Manufactorier*, som med Cronones omkostnad och *Privilegier*, blifwit [s. 120.] uprättade, och för Cronans egen betiening och räkning eller under hwarjehanda *Contracter* drifwes.

8. Under Crono *natur* och egenskap, begripes jemwäl en dehl utjordar, urfällor, humpar och wärnkallade löthar bya ägor emellan, hwilka dehls til wiss ränta dock utan hemmantal blifwit skattlagde, dehls nyttias under andra hemman til understöd, och äro med och under samma hemmans ränta begrepne, så wida the intet äro af frälse eller Skatte *natur*.

Skatte hemman och lägenheter äro twenne slag, antingen Crono- eller frälse-Skatte; och warda jemwäl the af then förra arten delte uti nytt och gammalt Skatte, som åter til räntan antingen äro Cronan *immediate* förbehållne, eller til wissa nödtorffter indelte och anslagne. Men frelse-Skatte utgifwa sin Skatt eller ränta til frälsemannen, eller then som af annat stånd är til besagde ränta ägare.

I gemen äro these Crono och frälse Skattehemman och lägenheter af then beskaffenhet, at sielfwa jorden eller grunden hörer Skattemannen til; och han äger fritt bruk för wiss ränta, så länge the betingade utskylder ricktigt erläggias. Som klart är at se, af the therom så wäl af Cronan som *privatis* utfärdade kiöpebref; hwarutinnan säljaren afsäger sig hus, jord, åker, äng, skoug och marck, qwarn och qwarnställe, torp och torpställe, när by och fiärran; intet undantagande, af alt thet som til then försälde lägenheten lyder och tädaneffter lagligen tilwinnas kan och tilägnar thetsamma kiöparen, thes hustru, barn och arfwingar, arfwinge effter arfwinge, at nyttia, bruka, behålla och besittia under Skattemanna rätt, såsom sin lag och wälfångne egendom; Til hwilken ända med all Skatte egendom behörigen lagfares och effter laga stånd utgifwes therå fasta och Skiötebref: jemwäl går thenna egendom i arf och skipte, såsom andra fastigheter; så at ägarena theraf så framt jorden är ärfd icke äga någon frihet, then samma sina barn och andra arfwingar til förfång bordt *testamentera*, eller therom några til andras förfång ländande afhandlingar [s. 121.] författa. Mannen må icke eller niuta giftorätt uti hustruns, icke eller hustrun uti mannens Skatte-jord. Äfwenledes är thet mannen förbudit, at sälja sin hustrus, och hustrun mannens Skatte-jord, utan i högsta nödfall, tå therwid i ackt tages likheten som hwars och ens andel är till giftorätten i boet: Och therest någon ärfd Skattejord försäljes utom släkten, kan then äfwen som annan jord af säljarens närmesta släckt, til och med syskonebarn, Cronan eller räntans innehafware, innan then lagständen blifwer, inbördas. Wid påkommande rättegånger och ägotwister, kan öfwer någon Skattejord icke dömmas, innan Skattemannen, som är jordägande, eller thes rätta ombudsman, blifwer lagligen stämd och hörd.

These med flere owedersjelige skiäl, som grunda sig på lag och åtskillige Kongl. förordningar, bewisa nu klarligen, at skattemannen är wärkeligen ägare til grunden af sin Skattejord, och at han följachteligen bör anses såsom jordägande, hwilken

egenskap honom jemwål tilägnas uti Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens beswär den 24 *December* 1627. 4. §. förutan flere Kongl. förordningar; så at ingen, eho then wara må, Adel eller oadel, hafwer mackt at taga emot lag och rätt trängta skatterätts- eller jord-äganderne ifrån theas lag och wålfångne rättighet eller med andra nya ålagor beswära, än the som ordenteligen på Riksdagarne bewiljade äro, eller påbiudas och bewiljas kunna.

Therföre ock en Skatteman hwilken både hafwer *Domiricum utile* och *directum*, som våra J. Cti thet nämna, icke allenast sitter odrefwen på sin jord, så länge han utgiör sina laga utskylder, utan må ock utan hinder nyttia, förbättra och upodla then samma til sin fördel, thet bästa han förmår, utan at therföre förbindas til några större utlagor eller uphögning på räntan:

Dock må ej en skatte-jord-ägande hafwa mackt, at förwärra eller förminska någon del af jorden, som lyder til hans skattehemman, [s. 122.] emedan han tymedelst lätteligen kunde råka uti armod och ej förmå, at giöra Cronan och husbonden sin skatt, hwilket thermed icke botas och ersättias kunde, at hemmanet blifwer skattewrak och ägande samt besitningsrätten theraf återfölle til husbonden, ty när jorden är förminskad, byggnaden förfallen, skogen utödd, åkren lagd i linda och ängen förwuxen, så måste ju ett sådant hemman nödwändigt på frihets åhr å nyo uptagas och understundom förmedlas, så at en stor saknad blefwo uti räntan, som i längden skulle draga stor skada med sig; therföre giör man här af thet slut, at skattemannen wål må hafwa en fri och obehindrad *Disposition* af sin jord och egendom, dock så, at thet skier utan then tredies skada och förfång.

Uhrigamla skatträttigheter hafwa sin uprinnelse af Hedendommen, och finnes til theas åtkomst, sällan andra bewis än *privatorum* gamla kiöpe- skatte- och dombref, samt arffistor;

I anledning hwaraf, the i sednare tider blifwit för skatte uti Cronones jordeböcker och räkenskaper införde, och anses nu mera the samma jämte *Archivi* handlingar för owedersäjelige bewis til egendommens rätta Natur och egenskap, som är at se af Kongl. Maj:ts bref till Giötha Hofrätt d. 23 *November* 1694. warandes af all fast egendom, som tilkommer enskylte personer, skattejord then äldsta, hwaraf räntan på en del sedermera blifwit frälst likmätigt 11 och 30 Capit. Kon. B. L.L. igenom wapenienst, och således förwandlat sin Natur ifrån skatte til frälse.

The nyare skattehemman åter äro i sednare tider tilkomne, och äro först inkiöpte af Cronan eller frälsemannen, warandes icke sättet och *Methoden* föreskrefwen, om hwad som i acht tagas bör, wid then handel, som ingås med någon Frälseman eller then som är ägare af räntan, utan beror och *dependerar* endast af säljarens och kiöparens betingande therwid, och står en frälseman fritt, at af hwad fräselägenhet han bäst behagar [s. 123.] föryttra skatt-rättigheten, och thet jemwål til hwem han hälst lyster och gifwer bästa skiälet, utan afseende på hwad stånd och wilkor then wara må, så at lagen i så mätto ej är honom therutinnan hinderlig eller *eximerar* några lägenheter ifrån ett slikt oinskränkt nyttjande, så framt thet ej skier til then tredies förfång.

Äfwen har rätter bördes-man här wid sin börd förbehållen.

Men öfwer Cronohemman som *directe* kiöpes til Skatte af Cronan är ej så *absolut disposition* tillåten, emedan icke alla Cronohemman äro af then beskaffenhet,

at the kunna eller måge til Skatte försäljas, thesutan äger åboen ther han förmår och wil förmåns-rätten, at fram för andra, efter behörig Skatte-wärdering, inlösa skatte-rättigheten.

Och på thet then benägne läsaren, må wara underrättad hwilka Crono-hemman egentligen tillåtas, at kiöpa til Skatte så at man ej fåfångt må giöra kostsamma försök, om en sådan handel, som ej kunde bewiljas, så har jag jemwäl welat gifwa wid handen, hwilka hemman, som får lösas eller ej, hwaraf man jämwäl kan erfara, at äfwen Crono-Skattehemman äro sin ränta dels Cronan *immediate*, förbehålne, dels til Cronans betiening och andra nödtorfter indelte.

Til Skatte äro antingen redan inlöste eller hädanefter inlösas kunna.

1. Alla Crono *Immediate* behåldne hemman, så wäl som the på *Militien* och Landz-*staten* indelte, lönings- häste- fördels och *reserve* hemman Cronoutjordar, uhrfiällar, ängiar, skattlagde torp, som Kneckte- och Båtzmans- eller Rusthåll ej underlagde äro.

Äfwen kunna the hästehemman hwilka för dagswärken nödige äro til Kongsgårdar, som til Boställen eller rusthåll anslagne [s. 124.] äro, så wäl som the Crono hemman, som til Kongs och Ladugårdarnes hägn och nytta omistelige äro, til Skatte försäljas; Dock med thet förbehåld, at utaf slika hemman sedermera utgiöres i dagswärken och eljest, hwad, som theraf förr efter hwarje orts beskaffenhet, til berörde Boställen, Rusthåll och Kongs och Ladugårdar blifwit utgiort, och at sådant uti Skatte-brefwen som therpå utfärdas tydeligen införes.

2. I lika måtto tillåtes Päst-hemman, at säljas til Skatte med the wilkor, at kiöparen intet må eftersättia något af sin skyldighet wid Pästföringen och hwartil han förbunden warit, så wida han sedermera icke wil blifwa sin Skatträttighet förlustig.

3. Äfwen måge til Skatte försäljas the hemman, hwaraf Prästerskapet til förbättring af theras swaga wilkor, eller i brist af fylnad uti herbergen och tionde räntan allenast, utan flere förmånens och friheters åtniutande upbära och uti knecktehåld indelte äro, så framt the i brist af *Capellans* bohl ej kunna uplåtas *Capellanen* emot räntans erläggande til Kyrkioherden.

4. Hwad Rusthåll angår, så förfares thermed efter Kgl. Maj:ts bref af den 26 *Martij* 1702. så at Rusthållaren och ingen annan får när han therom ansökning giör, tilhandla sig skatträttigheten på sielfwa Rustnings-stammen och thet efter skiedd wärdering.

5. Widkommande *Augments* hemman, så bör åboen, som under krigstiden ett sådant hemman för utlagor besuttit, och sitt arbete ther nederlagt, wara närmast at kiöpa thet til skatte:

Wil ej åboen thet til sig lösa, så må efter honom Rusthållaren wara närmast thertil; Men ligger *Augments* hemmanet, så när in til stammen och thes ägor, at the länder Rusthället til styrkio eller warit therunder förut häfdat och brukat, så at Rusthället igenom *Augmentets* bortmistande skulle förswagas [s. 125.] och råka til undergång, så bör wid sådant särskilt mål, när thet wid handen gifwes, noga theröfwer ransakas, och så framt *Augments* hemmanet befinnes wara omisteligt för sielfwa stammen, tå til Rusthällets styrcko Rusthållaren framför åboen til kiöps lemnas.

6. Giästgifware gårdar, som äro Crono, kunna jemwäl efter wärdie til Skatte försäljas åt giästgifwarena, men eljest til then som lösen gifwa wil, efter högsta bud, uppå *Auction*, dock med the wilkor, at Herrar Landzhöfdingarne hafwa öfwer sådana giästgifwerier lika mackt och inseende, som tilförene tå the woro Crono; Nemligen at ther giästgifwaren intet behörigen förestår giästgifweriet, så sättes han therifrån och går sin Skatträttighet qwitt, tå giästgifweriet til en annan, som rätteligen förestå kan, uplåtes.

7. Hwad angår Bergsmans hemmanen, så emedan för Bergslagens styrkia och *conservation* åboerne uppå slika hemman, igenom Kongl. förordningarne äro försäkrade, at man effter man, niuta på them en ständig besittningsrätt, och odrefne samt orubbade them få bebo, så länge the förmå Bergsbruket, jämte hemmanet, försvarligen och rätteligen drifwa, så är thet ej nödigt at Bergsmannen köper thet samma til Skatte, så framt han icke sielf skulle på sitt åboende hemman thet samma åstunda, i hwilken händelse, thet efter behörig wärdering tillåtes, så wida han finnes wara en drifwande och flitig Bergsman.

8. *Academiae*, *Gymnasii*, *Scholars*, *Kyrkors*, *Krigsmanshus* och *Hospitals* hemman, som ej så när inår intil belagne äro, at the *publique* husen någon understöd til thetas uprätthållande theraf hafwa kunna, måge til Skatte försäljas, enår wederbörande *Dom-Capitet* och *Consistorier*, som *Dispositionen* theröfwer anförtrodd är, sådant åstunda och nyttigt finna; Dock at sådant skier med Kongl. *Cammar-Collegii* [s. 126.] wettenskap och samtycke, samt til nytta och förbättring, och at räntan ej förminskas igenom förmedling och Skattläggning, utan snarare förbättras, och at köpeskillingen til *Academien*, *Gymnasio*, *Scholan*, *Kyrkan*, *Krigsmans-huset* eller *Hospitaler*, som hemmanet anslagit är, erlægges samt til thetas nytta användes och fructbara giöres.

Blifwandes thesse hemman efter thetas *natur* och beskaffenhet til then mästbiudande på *Auction* försälde, men åboen blifwer likwäl thertil närmast, när han thet gifwa wil, som en annan högst budit.

9. Hemman hwaruppå någon blifwit benådad med besittnings rätten kunna jemwäl til skatte försäljas, dock til ingen annan, så länge besittnings-rätten warar, än til then, som med berörde Besittningsrätt är benådad, så framt han thet åstundar.

Utaf föregående kan förthenskul intagas, hwad *natur* och egenskap, dehls the redan af Cronan köpte Skattehemman äro, dehls hemman och lägenheter, som hädanefter infrias kunna, böra wara: Men theremot kunna följande hemman och lägenheter ej till Skatte försäljas Nembligen

1. Alla Kongs och Ladugårdar, *regale* fisken til Konungens gårdar, anslagne ångar till Konungens *Stall-stat*, Konungens frikallade Jägareparker, samt andre *regale* lägenheter, så framt hans Kongl. Maj:tt med riksens Ständer ej pröfwa skiäligt, at gifwa thertil sitt samtycke, tå hwar sak för sig blifwer anmäld: warandes likwäl några få sådane lägenheter uppå Riksens Ständers bewiljande til Skatte försälde.

2. Alle til Lands och *Justitie staten* samt *Clericiet* anslagen och indelte Boställen, eller the hädanefter indelas kunna.

3. Alla *Beneficie* hemman.

4. Alla *Mensalier* och Prästebohls stammer, *Anexer* och utjordar, som til Prästebohls förbättring och styrkio anslagne och oindelte, samt när intil berörde Prästebohl belägne äro. [s. 127.]

5. Kunna icke eller the hemman försäljas til Skatte, som på frihet äro uptagne, innan frihets åhren til ända skridit, och hemmanen kommit uti bruk och stånd igen, med mindre köparen efter then räntan, hwarföre thet stått i Cronones räkenskaper thet inlösa wil, utan at begiära förmedling på räntan therföre at hemmanet i krigstider eller eljest *ruinerat* blifwit.

6. Hwarest några ädlare, samt *Manufactur*-wärk äro inrättade, bör jemwäl i ackttagas, at til samma wärks thesto bättre bestånd, hwarigenom Riket en stor nytta tillflyter, inga sådane hemman försäljas til skatte, innan Kongl. Bergs-*Collegium* pröfwat och igenom *Resolution* särskilt öfwer hwart hemman, sig förklarar om thet nödwändigt betarfwat til något Bergwärks upprätthållande, förkofringz och understöd, med dagswärken, skoug, kiörslor, damfästen, utrymme och dylika förmåner; I whilken händelse sådane hemman och lägenheter ej få *Abalieneras* och igenom Skattekiöp, undan sitt rätta och nödige behof, dragas.

Hwad angår Crono utskylderne, som af these hemman åhrligen böra utgiöras, jämte sättet och hwad som bör i ackttagas wid theras köpande af Cronan, så blifwer sådant uti följande andra och tredie Capitel omrört, titt then benägne läsaren förwises.

Frälse.

Egendom och gods, är af början, dehls urminnes Frälse äfwen som Crono, at ingen mins eller wet, huru thet tilkommit, hwaraf Rust-tiensten är en bewilning, som i äldre tiderne kallades Skut; dehls igenom wapentienst förwärfwade, hwarom 11 och 30 Cap. Kon. B. L.L. förmåla, och thessa kallas odahl frälse eller Adelens af och egne godz: Dehls i sednare tider af Cronan köpte och kallades köpegods, alt til år 1723. Tå the äfwen likmätigt adelige *privilegierna*, af samma år §. 24. blifwit för thenna lösen frikallade så at alla köpegods hwilka Adelen [s. 128.] köpt av Cronan, och nu förtiden besitter, eller för bortmist köpegods ränta, kommer til wederlag, at niuta, skola som adelens odahlfrälse anses, i Cronones räkenskaper således upföras, och aldrig vidare stå under Cronones lösen; Emedan thet är befunnit at then inlösning som uti the sednare åhren blifwit Cronan förbehållen, warit stridande emot sielfwa thet uprättade köpets egenskap, *natur* och innehåll, samt rätta meningen af thet första theröfwer författade Riksdags beslut, såsom ock at köpeskillingen, som för samma försålde gods influtit blifwit användt til krigens lyckeliga utförande, hwarigenom åtskillige stora och ansenlige *Provincier* Cronan blifwit underlagde. These frälsehemman gods och lägenheter, bestå af åtskillige slag och arter neml.

1. Säte- och ladugårdar, samt Rå och Rörs hemman.

2. Frälsehemman af hwilka sednare åter en dehl warda fördelade uti wekudags in och utsockne hemman.

3. Uti Bergzlagen finnes jemwäl Bergzfrälse til Bergzlagens och grufwornes wid mack hållande och inrättade, warandes alla föregående til wissa hemmantal lagde.

4. Thessutan äro en dehl qwarnar, hambrar, bruk, samt utjordar, uhrfällar, Torp, Krogar, fisken, holmar, åkrar, ängar, hagar och skoug, så wid städerne, som på landet af frälse *natur*. Och är frälsemannen eller innehafwaren af slika lägenheter ägare, så wäl til grunden eller jorden, som räntan, och äger således at *disponera* then samma effter eget behag, samt af och tillsättia åboer, *arrendatorer* och Brukare therpå, så framt *possessoren* jemwäl är ägare af Skatt- eller jordägande rätten i annor händelse äger han endast at uptaga Räntan, och må han i öfrigit på intet sät oroa Skatteägaren, eller twinga honom til större utlagor, än antingen jordeboken innehåller, eller wid Skatterätts kiöpet blifwit betingat, widare än öke- och drängedagswerken *in natura*, så wida gården eller lägenheten är ifrån Herrskapet ej lenger än mil belägen, icke eller må han nyttia skougen på besagde [s. 129.] hemman, så framt thet icke skier med jordägandens lof och minne, i widrig händelse, bör ränte ägaren, therest han therföre lagsökes, plickta effter lag.

Men ej må Konunger til Cronan eller sig kiöpa eller pantsäta något frälsegods, förty thermed förnedras Ridderskapet och frälset och Riksens tienst förminsкас, och är theraf tilförene uprest stor owillja och twedräckt, emellan Herrskapet, Ridderskapet och frälset, som orden lyda uti Kon. *Christierns* försäkring 1457 §. 2.

Äfwen finnes uti the sednare tider, at Konungarne lofwat för sig och sine effterkommander, at icke willja kiöpa eller panta sig til, mycket mindre afhända någrom något frälst gods, therigenom Ridderskapet och Adelen wärkeligen förswagat blifwo, Adel. Priv. 1617. §. 32. hwilket och blifwit *extenderat* och sträcker sig til the nya frälsehemman, them Adelen utom förbudne orten besitter, jämte the, som af Cronan emot wederlag utbytes. Adelige Privileg. 1723. §. 24.

Och så framt nägre frälse gods hädaneffter under Konungen och Cronan indragne blifwa för effterräkningar af under händer hafde medel, penninge *gravationer*, ämbetes förseelser, eller hwarjehanda slikt, tå stå sådane gods under lösen, och antingen af släckt eller bördesmän, om the intet til äro, eller willja och gitta tå af andra frälsemän för then *summan* som Cronan antagit godset före, eller af then mästbiudande, så framt Cronans fordring är större, än godsets rätta wärde, så infrias, så at hädaneffter intet frelse, för hwad orsak thet hälst är under Cronan komma kan, må hos Cronan förblifwa, utan gå tillbaka i frälsemanna hand, på sätt och wis som förmält är, Adel. Privil. 1723 §. 26.

Elliest har jemwäl Konungen tilförene, när någon af Ridderskapet och Adelen lagligen förbrutit sitt gods, effterlåtit thet någon af släckten, hwilket Konungen af gunst och nåde synts thet förtiena kunnat, ehwad thet warit en eller flere, som tilförene [s. 130.] blifwit, som en förläning ansedt. Adel. *privil.* 1617. §. 12. Kongl. Maj:ts *Resolution* den 8 April 1692. Men när sådant nu händer, effterlåtes wäl thet förbrutne godset åt en eller flere af släckten, men ej måge slika *Donationer* och benådningar, anses för *Donationer* och förläningar, utom såsom frälse behålla then *natur* the förr förbrytelsen haftt, Adel. *priv.* 1723. §. 26.

Ofrälsemän måge ej kiöpa sig någon frälse jord eller gods, som äger och uti sig begriper Säteries, Ladugårds, Rå och rörs eller wekudagsrätt och frihet; dock Konungen förbehållit, at benåda någon Ofrälseman som medelst goda

och nyttiga tienster, giordt sig af riket och fädernes landet wäl förtient och wärdig, at få kiöpa och besittia sådanne för Adelen allena *priviligierade* gårdar och gods.

Har någon ofrälseman under förflutne tider, kommit at få äga någon Sätes och Ladugård med förbemelte hemman, och therpå förwärfwat sig laga medfart och fasta i sitt eget namn, eller effter en sådan ägare thet i arf bekommit, så må han thet äga och besittia, så länge thet ärfwes arfwinge effter arfwinge; Men skulle sådant komma at säljas; Så bör ägaren thet sälja til någon af Ridderskapet och Adelen för thet pris, som the bäst åsämja kunna, eller någon annan redeligen biuder. Ther och någon ofrälse Bruks ägare, til sitt Skattebruks oumgängelige understöd för thetta kiöpt och besitter en när intil thes bruk belägen Sätes eller ladugårds med therunder hörande hemman, och bruket utom Säteries och frälseskougen icke aldeles kan drifwas och bestå, så må samma Bruksägare och thes arfwingar, sådant roligen behålla, och sedan oåtskilt ifrån Bruket försälja til hwem then godt synes; Men skiljer ägaren på något sätt bruket ifrån Säteriet; Tå ärfwes och sälljes thet sednare på sätt och wis, som om ofrälsemäns besittning af Säterier och ladugårdar förmält är.

Har någon ofrälseman giort försträckning på något Adeligit Säteri, Ladugård, Rå och Rörs samt insockne och wekudags [s. 131.] hemman, så har han att trygga sig wid laga inteckning, och ther han föranlåtes, at therutur söka sin betalning, må han äfwen niuta laga införsel theruti af *Execution* effter wärdie, dock at egendommen aldrig annorlunda i ofrälseman hand ansees än pant, och när en annan frälseman med rätta godsägarens samtyckte begiär at lösa til sig godset, med samma rätt och wilkor, som then hos ofrälseman häfftar, skall sådant intet förwägras, ehuru länge panthafwaren suttit theraf i *Possession*.

Hwad Frälse-strögodsen och utsockne hemman angår; Så måge adelens wederlikar, så wäl som Prästerskapet och Borgareståndet, som antingen redan fått kiöpa, eller hädaneffter kunna få til sig kiöpa ett eller annat frälsehemman, hwar til ingen bördeman i laga tid sig angifwer, under frälsemanna rätt, alt framgent för sig och sina arfwingar få äga och besittia arfwinge effter arfwinge Adel. *priv. 1723. §. 27.*⁴⁴

Ligger något Cronohemman eller annan lägenhet en frälseman til handa, och hand wil igenom jämgod ränta sig thet samma tilbyta; Så effterlåtes thet på sätt och wis, som förordningarne innehålla, hwarom fram bättre blifwer handlat.

§. 2.

Om hwarje hemmans och lägenhets särskilte förmåner, fri och rättigheter, samt servituter och utlagor, i anseende til thesas skilliacktige natur och egenskap.

The i föregående Capitel omrörde Crono Säterier, neml. Kongz- och ladugårdar niuta och behålla ständigt sin Säteries frihet hwartil Cronan jämte grunden och räntan theraf är ägare och följacketeligen stå under Riksens Ständers samt hans Kongl. Maj:ts oinskränckte *Disposition*, hwilka therom förordna, som nödtorften och omständigheterna fordra. Hafwandes i öfrigit [s. 132.] Kongl. *Cammar-Collegium* Herrar Landshöfdingarne och Crono Betienterne på thesas skötsel och förvaltning behörigt inseende, så at thesamma igenom wårdslös hushållning

ej blifwa til byggnad, åker, äng, skoug och mark, samt andra tilhörigheter förderfwade, och niuter Cronan utaf alla Kongs och Ladugårdar, hemman, fisken och qwarnar med mera, som ej äro indelte eller förpantade, alla theraf utgående utlagor, så wida the äro för Cronans Räkning bort-*arrenderade* eller ther slika lägenheter brukas under betiening the theraf flytande inkomster.

Til och wid föregående lägenheters nödortfftige understöd och skiötsel äro wisse dränge och öke-dagswärken anslagne af Crono och Skatte hemman, som therintil äro närmast belägne, hwarföre med slika, Cronohemman, som till Kongs och Ladugårdarne blifwit på föregående sätt indelte, inga byten med Ridderskapet tillåtes med mindre sådane hemman i wederlag gifwes, som lika när eller närmare til samma Kongs-gårdar kunna wara belägne, på thet the öfrige ej må med dagswärken förmycket betungas; Börandes Kongl. *Cammar-Collegium* meddela *arrendatorerne* jordböcker på alt hwad the Kongs-gårdarne underlagde hemman äro skyldige at erläggia, hwarigenom tilfalle för *arrendatorerne* må betagas något hemman at betunga, öfwer thet med rätta utgiöras böra, Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogen beswär den 17 *September* 1723. § .15. thesse dagswärken, som *arrendatorerne* på föregående sätt åtniuta, beräknas uti arrende *summan*, hwilken Kongl. *Cammar-Collegium* antingen för *accorderar* och utsätter eller igenom offentlig *auktion* blifwer anbuden, hwarpå wälbelmte Kongl. *Collegium* uprättar behörigt *Contract* med *arrendatoren*, therutinann the betingade wilkoren, så wäl å Cronans som *arrendatorens* sida noga upføres, och alla förbehåll så wäl om *arrendets* ricktige erläggande och *prästerande* på föreskrefne *Terminer*, som gårdens och underliggande tilhörigheters byggnad och stängsel, samt Skougens warsamme handterande, tillika med alla befintelige *Inventarie* [s. 133.] perzedlars wid mackthållande och jämgoda återställande wid *arrendets* uphörande och *exspirerande*, förbehålles, tilkommandes wederbörande härads fougdar sedermera noga at *observera*, at alla wilkoren noga och i rätten tid blifwa hägnade och befridade ifrån andras inkræctning och intrång, Häradsfoug. *Instruction* 1688. §. 14. och 15.

Til the af föregående gods och lägenheter, som til *privatis* blifwit i Rikets trång måhl pantsatte, äger wäl Cronan lösen, så snart wilkoren sådant tillåta, til hwilken ända ingen *privat* person må thermed lagfara, eller förwärfwa sig fasta och skiöte theruppå, men likwäl äro panthafwarena therom försäkrade, at ej träda utur sin pant, förr än the pantskillingen uti samma mynte *sort* och lika *valeur*, som then är utgifwen blifwit tilfyllest betalt, samt effter laga Syn och besickning niutit ehrsättning, för alla nödige och nyttige *Meliorationer* och förbättringar och laga fardag tilgodo *Reglem.* för Ständernes *Contoir* af år 1720. Den 30. *Junii* §. 2. *art.* 1.

Och hwad som wederbörande panthafware til förhöjning på pantskillingen hafwa betalt, hörer under Riksens Ständers *Contoirs Disposition, Instruction* för Ständernas *Contoir* den 29 *Maji* 1719. §. 3. samt *Reglement* af den 27 *Junii* 1720. §. 2 *art.* 1. 2.

Och ehuruwäl wederbörande panthafware, innehafwa och nyttia the them pant föreskrefne gods med therunder lydande lägenheter och förmåner med lika rätt, som Cronan, samt niuta theraf under förpantningstiden, alla the fördelar och inkomster, som besagde gods och hemman med rätta af sig kasta, så som ock at panthafwarena, äga öfwer sielfwa Sätessgårdarne, samt therunder lydande Ladugårds samt Rå

och rörs hemman en fri och obehindrad *Disposition*, til sin nytta och fördehl, så wida samma gods och lägenheter, therigenom til byggnad, åker och äng, skoug och marck, icke förwärras, utan snarare upodlas och förbättras [s. 134.] så har dock ingen panthafware mackt eller frihet, at af the underliggande förpantade Cronohemman, som äro med åboer försedde, twinga något, utom then *ordinarie* räntan hwartil hemmanet blifwit skattlagt före, och af åboen, i fall räntan upbärs til Cronan, med rätta och effter jordeboken borde utgifwa. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens allmänne beswär den 3. *Junii* 1719. §. 4. Den 25. *Maji* 1720. §. 4, samt den 19. *Septembris* 1723. §. 41.

Icke eller må någon panthafware twinga af Åboerne på the i Bergslagen förpantade hemman kåhl i stället för räntan. *Resolution* på allmogens beswär den 1 *Augusti* 1727. I. 28.

Skulle nogon pantehafware hafwa mist sine pantegods til Cronan utan erhållen pantskilling, så äger han frihet, med behörige skiäl och bewis, at anmäla sig om thes ersättning uti then af Riksens Ständer öfwer *Reductions* och *Liquidations* wäret förordade *Commission*, som har sitt Säte i *Stockholm*, hwilken therom effter undfången *Instruction* äger att ransaka och undersöka och afgifwa sitt betänkande, som sedermera wid Riksdagar kommer af Riksens Ständer, at öfwerses och stadfestas wälbemelte *Commissions* allmänne *Publication* den 15 *Januarii* 1724.

Utaf the til Skatte försålde Cronogods och lägenheter, äger jemwäl Cronan alla theraf utgående räntor och utlagor, som antingen effter behörigt refwande och Skatt-läggande blifwit åsatte, eller wid sielfwa Skatte-kiöpet betingade. Och emedan Cronans inkomster theraf mästadels utgiöres uti *contante* penningar, så är och jordeboks och mantals räntan, så wäl i anseende til Säteries och Rotefriheten, som förwandlingens åtniutande i stället, för the persedlar, som elljest borde *in natura* utbetalas til två fierdeparter, och understundom til högre förhögd; Men i öfrigit siter Skattemannen tillika med thes arfwingar fri och odrifwen på lika wilkor, som om andra Skattemannen tilföre är förmält.

Warandes dock ingen *methode* til slika lägenheters försäljande [s. 135.] til Skatte, emedan the samma ej *promiscue* och så almänt få försälljas, med mindre Riksens Ständer, pröfwa sådant wara nyttigt, hwarföre ock sådane ärender egenteligen böra hos them wid thes sammankomster anmälas, och thes tilstånd och samtycke först utsökas.

På lika sätt äro jemwäl alla Konungs fisken, hålmår, ängar och dylika lägenheter, som icke äro til hemmantal Skattlagde, dels förpantade och til Skatte försälde, dels bortt *arrenderade* och under betiening brukade, niutandes Kongl. Maj:t och Cronan theraf, sin oaffkortade *Revenue* och inkomst, effter som the dels blifwit Skattlagde och bort *arrenderade* til, dels hwad the samma under betiening kunna af sig kasta, antingen i persedlar *in natura* eller penningar, warandes alla thesse lägenheter knecktefrie och utgifwa inga flere utlagor än på förr omtalte sätt antingen blifwit therföre betingat eller the blifwit Skattlagde til. Uppå the Crono Säterier, som blifwit Lands- och *Justitie staten*, samt *militien* och *Clericiet* til Boställen indelte, niuta indelnings hafwarena Säteries friheten til godo, emot thet the wäl och förswarligen, til landets prydnad bygga och underhålla anständig och nödwändig Sätessbyggnad

therpå öfwersten bör hafwa inseende likmätigt 1684. åhrs *Reglemente*, 1685. åhrs förklaring, Kongl. Brefwen af den 16 *April* 1689 den 16 *April* 1693, den 12 *September* 1694, den 4 *April* och 31 *Januarii* 1695, så wäl som *Reglementet* af år 1696.

Likaledes åtniuta berustade Säterier eller Säteries Rusthåll thenna Säteries frihet til godo, emot thet therwid underhålles anständig byggnad, men för räntan underhålles en munstergill *mondering*.

Bestående thesse Crono Säteries fri och rättigheter uti effter följande förmåner.

Neml. at the Cronohemman, som thermed äro benådade äro frie för Cronotiende, kneckte och Båtsmans håll, Crono Skiutser, durch-marcher, giärder och inquarteringar. *Resolution* [s. 136.] på allmogens besvär 1686. §. 18. 1720. §. 12. *Resolution* på Krigsbefällets besvär 1720. §. 7. Men skulle så mycken *milice* komma at stå i ett län, at på hwart hemman måste inläggas en karl, som ther med sin häst underhållas skall, så böra the berustade Säterierne i slika fall äfwen draga *Inquarterings* lasten likmätigt åfwan åberopade *Resolution* på allmogens besvär 1720. §. 12.

Alla Rusthållen böra igemen the ware sig Säterier, Crono eller Skatte stadigt och rätt underhålla thess fulla *Mondering* och så länge Rusthållaren förmår then så fullkomligen hålla, at then wid *General*-munstringen kan gillas och god kiännas, må han, hans barn och effterkommande åhrl. bruka och besittia sine Rustnings hemman, men finnes någon Rusthållare trög och försummelig eller ock förfaller i så stor fattigdom, at han icke förmår Rustningen så hastigt åstadkomma, så må han första och andra gången tilsäjas, at giöra sin högsta flit til *Monderingens* anskaffande, och hwad thertil betarfwas; Men skier thet ej, så bör *Officeraren* sådant hos Landshöfdingen angifwa, tå han jämte Öfwersten, effter förhör och befunnen sak, kan afsättia then samma och tilsättia en annan och bättre Rusthållare: Men är *Regementet* utomlands, och inten *Regements Officerare* tilstådes, skier sådant af Landshöfdingen allena. *Reglem.* angående *Militie* heman, 1684. §. 9. *Reglement* angående *Militie* hemman i Skåne 1695. §. 9. *Resolution* på Krigsbefällets besvär 1719. §. 14. 1720. §. 5. och 15. Så bör ock Rusthållaren werderbörligen byggia och hafwa sitt Rustnings hemman likmätigt förbemelte *Reglementer* 1684 §. 14. 1695 §. 15; och then Rusthållare hwilken hafwer Cronohemman til stam och then samma så illa häfdar och brukar, at undergång theraf befares, eller ock så oförmögen är, at han ej förmår betala skadan, som gården igenom thes släta häfdande och brukande tager, bör effter föregången *Communication* med Landshöfdingen, samt therpå skiedd undersökning, afsäjas ifrån Rustnings rätten och hemmanet, och en annan [s. 137.] behållnare och säkrare Rusthållare sätties i stället. Men är Rusthållaren förmögen, at häfda och bruka Rusthållet, och thet ej gör; Så bör Öfwersten gifwa sådant Landshöfdingen tilkiänna, som honom til bättring förmanar, och ther han sig tå ej förbättrar, har han förlorat sin Rustningsrätt, och bör ersättia all tagen skada, och förses Rusthållet sedermera med bättre Rusthållare: och lika som Skatte Rusthållaren som Rustar för sitt eget Skattehemman kan förlora sin Skatträttighet förmedelst sin felacktighet uppå sielfwa *Monderingen*, sedan han emot föregången årtarning, sig intet bättrar, så blifwer han sammaledes sin Skatträttighet förlustig, om han icke sitt Skattehemman lagligen häfdar och brukar, och i thet stället skaffas en willigare Rusthållare, dock bör slik Skatträttighet hembiudas wederbörande Bördesmän, och ther

Bördesman sig til Rustande anbiuder, och Konungen finner säkerhet uti honom bör han för andra wara thertil närmast. Kong. Maj:ts *Resol.* den 20 April 1696. §. 4.

När nu någor kommer at mista sin Skatträttighet på föregående sätt; Så niuter han ej betalning för Skatträttigheten utan thet som öfwerskiuter, hwad han bör ersättia, utan blifwer både Skatte och Rustnings rättigheten, utan wedergjällning, förlustig, Kongl. Maj:ts *Resol.* den 29 December 1693. §. 2. Men för *Monderingen præsteras* betalning effter thes wärde Kongl. Maj:ts bref den 18 Julii 1695. Dock så at then tilträdande Rusthållaren ej förbindes annat emottaga, än thet som dugeligt är: Men finnes husröta på hemmanet, så bör af *Monderingens* betalning husrötan först godtgiöras så långt then räcker. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 20 April 1696. §. 11. Och bör ej eller någon trög och försummelig Rusthållare niuta annan afsägning och fardag, än thet han effter *Reglementet* en och annan gång blifwit förmant, at bättra sig: men thes bruk och utsäde giöres honom godt i afslag på thes felactighet, ehwad thet är på sielfwa hemmanet eller Rustningen. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 20 April 1696. §. 9. [s. 138.]

Ej må Rusthållaren beswäras med kostbara Monderings persedlar, och tå hästen pröfwas med sin styrka under korset ersättia the som kan felas uti måttet bör then intet *Casseras* och ogillas, *Resol.* på allmogens besvär 1680. §. 37. 1719. 1. 15. 1720. §. 15.

Dock bör i fredliga tider anskaffas sådane hästar, som hålla theras fulla mått Kongl. Maj:ts Bref den 20 Julii 1694.

Men på thet at hästen ej må förskämmas, har hwarken Rusthållaren eller Ryttaren frihet, at bruka then samma uti något släpsamt arbete hwarken i Städerna eller på landet, ett thera för wagn, kiärra eller annan släp, långa resor och beställningar och än mindre til åkers upbrukande och annat tungt arbete wid tre dal. Smt. böter till Krigmans huset thet Landshöfdingen straxt bör ut-*exequera* låta. Kongl. Maj:ts förbud den 7 Martii 1687 och den 9 Martii 1694. *Reglemente* 1695. §. 19.

Är Rusthållaren gästgifware och brukar Ryttare-hästen uti skiuts, så böter han 50 daler Silfwermynt til Krigmanshuset. *Resol.* på Krigsbefällets besvär 1723. §. 7.

I lika måtto är Rusthållaren strängeligen förbudit til sin egen enskylte nytta, at betiena sig af någon del af *Monderingen* wid hwad tilfalle thet wara kan. Kongl. Maj:ts *Reglemente* angående *Visit.* den 15 October 1723. §. 7. n. 3.

Så må ej eller Ryttaren oftare bruka *Monderingen* eller någon del deraf, än i sin tjenst, och så snart han ifrån möte, mönstring eller någon annan Commendering igenkommer, straxt lefwerera ifrån sig uti Rusthållarens händer, alla *Monderings* persedlarne, then minsta med then största, och alt sådant så wäl ansatt och rengiort, som han kan giöra: *Reglem.* angående *Visit.* Den 15 October 1723. §. 7. N. 3.

Hwilket alt Rusthållaren äger wärda och förwara, uti thertil wid Rusthålls stammen uprättade Rustkamrar, Kongl. Maj:ts bref den 19 Augusti 1696. Men uppå tåg i fält och *Commenderingar*, bör *Officeraren* hafwa inseende på the gemenas *Monderingar* [s. 139.] Kongl. Maj:ts *Resolut.* på allmogens besvär 1689. §. 11. 1719. §. 17.

Så länge hästar och *Monderingar* så goda och oskadde blifwa, som the wid *Generalmunstringen* äro befundne at wara giltige, skola the samma intet blifwa *Casserade*; Men om hästen emedlertid skulle någon skada åstadkomma eller någon *Monderings* persedel förderfwas, eller aldeles bortmistas, så böra Rusthållarne wara påminte, at

skaffa sådant i rätten tid i stället igen, thertil *Officeraren* förelägger honom en viss tid, så att thet på nästföljande Mönstring kan wara i beredskap; Tillfogas Rusthållaren något men här utöfwer af *Officerarne* bör han gifwa thet Öfwersten tilkiänna, som therpå tillkommer at skaffa behörig bot. *Resol.* på allmogens besvär 1689. §. 7. Kongl. Maj:ts bref den 22 *Julii* och 20 *Augusti* 1692, *Reglem.* Angående *Militien* i Skåne 1695. §. 21. 1720. §. 11.

Wid *General-mönstringar* böra *Officerarne* angifwa felen på *Monderingarne*, Kongl. Maj:ts bref den 22 *Julii* 1692; Och thet som sedan skal skaffas nytt i stället för thet *Casserade*, bör af Ryttmästaren besicktigas wid möten och gillas eller ogillas; men kommer någon igen med thet som *Casserat* blifwit, then låter Konungen med *arbitralt* straff belägga; Och må ej yngre hästar antagas, än the, som äro i 5te åhret, Kongl. Maj:ts bref den 23 *Julii* 1694. Och 20 *Julii* 1694.

Then häst som *Casseras* för en Rusthållare, må ej gillas för en annan Rusthållare, utan finnes hästen swarsgod, så bör then gå til första handen tillbaka, och gillas för then som hästen först framwist, *Resol.* på allmogens besvär 1720. §. 15. Ej må någon Rustningshållare giöra sig af med thes *Casserade* häst förr än han skaffat sig en annan i stället Kongl. Maj:ts bref den 1 *December* 1691.

Ej heller må Rusthållaren kiöpa sig någon häst, utan at Ryttmästaren gillar then samma; Sälljer någon *Officerare* odugelig [s. 140.] häst, så bör han ock swara therföre Kongl. Maj:ts bref den 7 *Augusti* 1694.

Är någon Rusthållare trög, at anskaffa häst, sådant angifwes hos Landshöfdingen som honom dag förelägger; Men om then tiden försitties, bör han tåla, at *Officeraren* sätter häst för honom, dock må han ej förbindas, at emottaga hästen, innan *Officeraren* wist wederbörande Öfwerstes bewis, at hästen blifwit af honom *interims* wis gillad; Och när thet skiedt, bör betalningen för hästen igenom utmätning utsökas, til thet pris som drägeligit wara kan, efter orten och tiden, så framt Rusthållaren ej godwilligt betalar; Och ther hästen igenom någon åkomma, innan nästa *General-mönstring* förderfwas, bör Rusthållaren sielf draga skadan. Men ther hästen på *General-mönstring* blifwer ogillad; Så bör then *Officeraren*, som tilsatt hästen, innan 14 dagar hafwa en annan giltig häst i stället. Kongl. Maj:ts bref den 15 *Februarii* 1720. *Resolution* på allmogens besvär 1720. §. 15.

När elljest något af *Monderings* persedlarne blifwer *casserat* eller ock thesemellan förderfwad; Så bör Rusthållaren annat munstergilt innan nästa *Compagnie* möte wid 5 Dal. Silfwermynts wite anskaffa; Och ther han intet til förelagdan tid annat swars godt anskaffar, böter han 10 dal. Silfwermynt, fullgör han än tå ej sin skyldighet wid then honom gifne *Terminen*, så har Öfwersten at berätta sådant Konungen, och förwänta *Resolution* antingen han med större böter beläggas skall, eller Rustnings rätten förlorat hafwa Kongl. Maj:ts *Resol.* den 20 *April* 1696. §. 2.

Hwad som af *Monderings* persedlar *Casseras*, bör til Rusthållaren återställas; hälst när nytt i stället är anskaffat; Och får Ryttdaren ej eller emot Rusthållarens willia behålla slitne *Monderingar*; *Resolution* på allmogens besvär 1719. §. 16. Sammaledes förhålles med *Casserade* Ryttdare hästar. Och ther hästen är kiöpt af sammanskotts medel, är Rusthållaren [s. 141.] närmast then at lösa effter wärdering och penningarne lägges uti sammanskotts kistan. *Resol.* på allmogens besvär 1719. §. 16. 1720. §. 33.

När några Rustnings och *Monderings* persedlar, skola påbiudas, och penningar af Rusthållarne thertil uptagas, så bör Öfwersten sådant med Landshöfdingen i orten först *communicera*, thet Landshöfdingen sedan på Predikstolarne i sitt anförtrodge län låter *publicera*. *Resol.* på Adelens beswär 1698. §. 4. Kongl. Maj:ts bref den 26 *Januarii* 1698 och den 4 *September* 1699. Kongl. Maj:ts förordning den 28 *Martii* 1719.

Wisse *Monderings* persedlar neml. Skintröjor, hanskar, Böxor, Strumpor, Skiortor och andra persedlar har Rusthållaren fritt sielf at uppköpa: Men then öfrige *Monderingen* upköper Öfwersten för likheten och *uniformiteten*, dock tillåtes Rusthållarne för theras bästa skull hafwa sina *Deputerade* och fullmäktige tilstådes, när Öfwersten sluter *Contracter* med köpmän eller handtwärkare. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens beswär 1720. §. 32.

Skolandes wederbörande Öfwerstar wid swårt ansvar til gjörande ställa sig samma nådige *Resolution* til effterrättelse, hwarwid ock Landshöfdingen äger at handhafwa allmogen *Resolution* på allmogens beswär 1727. §. 22.

Ther ock något af Rytterne til theras *Monderings* persedlars anskaffande skall upbåras, så må ingen Officerare någon thertil then ringaste penning pålägga, utan Konungens tilstånd. Kongl. Maj:ts bref den 16 *Augusti* 1688. den 28 *Septemb.* 1695 den 13 *Julii* 1696. Sammaledes när någre persedlar skole af Rusthållarne i Tältlag anskaffas: Kongl. Maj:ts bref den 28. *September* 1695.

Rusthållaren är ej skyldig at gifwa sin Ryttare eller *Dragon*, på mönstringar, Regements och *Compagnie* möten mera än 4 öre Silfwermynt i drickspenningar om dygnet, jämte nödtorfftig kost; Men hwad Bohusläns *Dragone* och the finske *Cavallerie* [s. 142.] och *Dragone* Regementer anbelangar, så förblifwer wid thet, som förut för hwartera år stadgat om Ryttares och *Dragonernes* kost och drickspenningar therstådes; och kommer nu mera then förordningen, som angående lif Regementet är giord at Öfwersees och fastställas, *Resolution* på allmogens beswär 1731. §. 6.

Med *Ammunition*, som är krut, bly och flintstenar, förser äfwen Rusthållaren sin Swentienare, Kongl. Maj:ts *Instruction* för Kongl. Krigs-Collegium den 16 *October* 1723. Börandes Rusthållarne til inga andra, än the effter förordningen wanlige möten instämmas, som Rusthållarens närwaro oumgängeligen fordra. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens beswär 1719. §. 18.

Nu i fredlige tider hålles åhrligen ett Regements möte, som påstår uti 10 dagar; men the andra åhrlige möten, blifwa en besparing i *Regements Cassan*, Kongl. Maj:ts *Instruction* för Kongl. Krigs-Collegium 1723. §. 2.

Monderings-Visitationer hos Rusthållare skie twenne gånger om året; Then ena gången straxt effter *General*-munstringen eller Regements mötet; Then andre när Öfwersten finner beqwämligast: Hwar *Corporal* i sitt *Corporal*-skap förrättar besicketningen, dock ej annorlunda, än på then befåhlhafwande *Officerarens* wid *Companiet* skrifftelige befallning, och utan at hafwa någon med sig.

Wid besicketningen öfwerseer han gewäret och alla *Monderings* persedlar, och therom inkommer med sin berättelse til then befåhlhafwande *Officeraren* wid *Companiet*: Skulle *Corporalen* något sakna eller finner wara illa med farit och förderfwat, bör han underrätta sig om orsaken thertil.

Skulle ock någon wårdslöshet hos Rusthållaren förspörjas, bör han honom förmana, och ther han ej rättar sig, angifwa sådant hos then befåhlhafwande *Officeraren* wid *Compagniet*, som wid slik händelse, och ther Rusthållaren är af ringa [s. 143.] medel och wilkor, äger således med sitt *Signete* försegla hwarie persedel af karlens och hästens *Monderings sorter*, at then ej oftare kan brukas, än Ryttarens tienst fordrar och wid något wist tillfälle, som förr warit wanligt. *Reglem.* angående *Visitation* den 15 *October* 1723.

Warandes en *Under-Officerare* som slika *Visitationer* förrättat aldeles förbudt, at aftwinga Rusthållaren Brännewin, öhl och mat, samt fri skiuts, och fast mindre, at öfwerfalla honom i thes eget hus, med skiälsord och understundom med hugg och slag, emedan Rusthållaren ej är skyldig, at låta *Under-Officeraren* åtniuta thet aldra ringaste utan riktig betalning: Och ankommer thet på then commenderade *Officerarens* swåra answar, om allmogen någon wåldgästning tilfogas therwid, tå thet bör *exemplariter* utan ringaste upskof eller skonsmål afstraffas androm til sky och warnagel.

Til hwilken ända icke allenast, så högre som lägre *officerare* alfwarligen äro anbefalte, at häröfwer en sträng hand hålla, att på thet alfvarsammaste tilhålla wederbörande under theras *commando* stående öfwer- och *Under-Officerare*, samt Ryttare, *Dragouner* och Soldater, at ställa sig thetta til hörsam efterrättelse, så kiärt them är, at undwika Kongl. Maj:ttz swåra hämd och onåder.

Skolandes jemwål *Gouverneurerne* och Landzhöfdingarne, samt wederbörande dom- och befåhl-hafwande i landsorterne hafwa noga ackt här uppå, och låta sig angeläget wara, at med eftertryck handhafwa allmogen wid thenna hans Kongl. Maj:ttz nådige *Resolution*, fram för alt så lagandes, at then med skiäl hafwer något at klaga må utan drögsål, medelst laga ransakning och dom, til sin rätt blifwa förhulpen. *Resolution* på Allmogens beswår 1720. §. 34.

En Ryttare som går för ett öde Rusthåll, bör så länge han är hemma i landet ej blifwa *inquarterad* hos andra Rusthållare, utan bör then samma åtniuta både sitt och Rustnings-hästens underhåll [s. 144.] af ödes Rusthålllets grund och ägor *Resolution* på Allmogens beswår 1720. § 35 och 36.

Med Rusthållarens arf-skipten böra *officerarne* så mycket mindre sig befatta och intränga, som slika mål höra til ordentelig lag och *civil* rätt *Resolution* på Allmogens beswår 1720. §. 39.

Men skulle Rusthålllet til byggnad och *cultur* wara illa medfarit, så bör i then händelsen behörig Syn therpå af en *officerare* och Cronobetiente jemte wederbörande Nämde män förrättas, innan skiptet för sig går, thefter Härads-Höfdingarne och wederbörande skiptesmän, wid arfsdelningen, anslå til ersättning för then befintelige husrötan, så mycket af Rusthållarens lösa eller fasta egendomb, som theremot upgå och swara kan, och icke angripa *Monderingen* thertil, emedan then samma tilhör Cronan, och sådant länder then til last, som Rusthålllet tilträder, och *Monderingen* underhålla bör *Resolution* på Krigzbefåhlets beswår 1720. § 56.

I fredlige tider upbåres af hwart Rusthåll 6. Dal. Silf:mt. besparings-medel. Kongl. May:ttz *Resolution* den 18 *December* 1690. Och ther någon tredskas thet at erlægga, then betalar dubbelt. Kongl. May:tts bref den 3 *Februarii* 1692. Kgl. May:tts *Resolution* den 20 *April* 1696. §. 1.

Äre twenne om ett Rusthåll, then ena tilbiuder at betala then andra intet; Så böter then fult som tredskas. Kongl. Maj:tts bref den 14 *Januarii* 1693. Hwad som til *Recruterings* och besparings- samt upbråtts och underhålds hielpe *Casserne* wid lif- och andra *Cavallerie-Regement*er i fredlige tider upbäres, och huru thet *disponeras* therom äro Rusthållarens särskilte föreningar, samt hans Kongl. Maj:tts therpå gifne nådige *Confirmationer* at se. Therföre är thet ock Rusthållarena effterlätit, at i Krigstider förena sig om sammanskott til the fattige Rusthållares understöd, wid *defectors* och *recruterings* ersättande: *Resolution* på Krigsbefåhlets beswär 1720. §. 48. [s. 145.]

För the sammanskott som under Krigsåhren blifwit gjorde, böra the personer, som them upburit giöra behörig redo och räkning. *Resolution* på allmogens beswär 1720. §. 13.

Rusthållaren bör gifwa Ryttaren åhrl. lön, i thet ena länet mer, i thet andra mindre. Kongl. Maj:tts bref den 12 *December* 1693. *Resol.* den 9 *Martii* 1694. §. 3. *Resol.* på Allmogens beswär 1720. §. 17.

Upkommer någon twist emellan Rusthållaren och Ryttaren, angående lön och underhåll, thet afgjöres af Landshöfdingen och Öfwersten, eller å theras wägnar af en Öfwer-*Officerare* och Häradsfougden, Kongl. Maj:tts *Reglem.* för *Cavallerie Regem.* 1684. §. 15. Rusthållarne böra jemwål förse sina Ryttare med boställe, som är stugu och Cammare på Rusthållets ägor, och ther han wil upplöja åt honom til åker, samt utse til honom något till ängsmarck, och Ryttaren thet åstundar, bör thet, som ett sådant torp skattas åhrl. af sig kasta, kortas på Ryttarens lön; men ej må någon del af Rusthållarens åker och rätta bruk, thertil tagas, utan allenast thet, som utom Rusthållets skada skie kan.

Will ej Ryttaren hafwa åker och äng til sitt boställe, niuter han sin lön oafkortat. *Reglem.* angående *milit.* hem, 1684. §. 15. *Reglement* för *militien* i Skåne 1695. §. 17. Kongl. Maj:tts bref den 25 *Julii* 1692. *Resolut.* den 9 *Martii* 1694. Men thet torp som är upbyggt och i gott skick emottagit, bör han underhålla, och ther han til sin åkers och täppas upkiörande will af Rusthållaren niuta någon hielp och handräckning, lemnas them theröfwer, at komma öfwerens, som the bäst kunna. *Resolution* på Allmogens beswär 1693. 1719. § 21. 1723. §. 20.

Ryttaren förbindes ej at bo på sitt bostelle, utan kan uppehålla sig annorstädes, dock inom *Compagnier*: Men är han under lifRegementet och något thera af the fyra uplands *Compagnier*, som är närmast til Stockholm, må han i Stockholm uppehålla sig, ther han så will, och Rusthållaren thet åstundar. Kongl. Maj:tts *Resol.* den 9. *Martii* 1694. §. 3. [s. 146.]

Blifwer någon Ryttare fången, och en annan sättes i stället, så bör ej then fångnas hustru, utan then tienstgiörandes besittia torpet. *Resol.* på Krigsbefåhlets beswär 1720. §. 21.

Ryttare och Soldater, som setat fångne, måge ej eller wid hemkomsten fordra någon lön, så wäl för fångenskapstiden ifrån Pultawiske slaget, som för then förutgående tiden ifrån Krigets början, emedan Rusthållarne och rotarne, som ifrån berörde slag måst löna theras nya uppsatte Ryttare, och knecktar, skulle på thet sättet emot indelningen och kneckte *Contracterne* på en tid med dubbel ryttare och

Soldate lön beswäras, och hwad then förutgående tiden angår, ingen fullkomlig reda, utan största widlyffthet, skulle stå at erhållas, sedan så många omwäxlingar af åboer tid effter annan warit wid Rusthållen och rotarne, warandes ej af en Rusthållare eller Rotebonde at förwänta, thet han alla the qwitto bref han fått, på thet som af Ryttares eller Soldatens lön så långt tillbaka, antingen här hemma til hustrun eller på annat sätt kan wara utbetalt, så länge giömma och förwara skulle; Dock om Regementsskriwarne kunna bewisas något hafwa upburit, böra the therföre wara ansvarige.

Wid någon Ryttares eller Soldats dödellige afgang, må ej eller någon utom thes hustru och barn hafwa mackt af Rusthållaren eller Roten, at fordra någon lön för förflutne tid, Kongl. Maj:tts förordning och bref till Herrar Öfwerstarne den 5 *Martii* 1724.

Alla the förändringar, som sig tildraga med sielfwa Rusthållarne samt hästar och karlar, böra nödwändigt gifwas then *Commenderade Compagnie Officeraren* i rättan tid tilkiänna, innan något therwid fastställes. *Resolution* på Krigsbefällets besvär 1727. §. 38.

Rusthållare måge ej wid Riksdagarne hafwa sina särskilte fullmäktige, emedan sådant icke allenast skulle förorsaka någon oreda, utan jemwäl onödig omkostnad, emedan uti alla fyra Stånden äro Rusthållare; hwilkas Herrdagsmän alt så kunna och [s. 147.] böra sig theras åliggande, antaga. *Resolution* på Krigsbefällets besvär af the indelte Regem. til häst 1723. §. 14.

Wid omskipten af Rusthållare bör Cronan hafwa sin säkerhet, så för Rusthållens wid mackt hållande, som *Monderingens præsterande*, hwilket kommer af Landshöfdingen och Öfwersten, at i ackttagas, så at i fall något i så mätto af them försummas, böra the therföre wara Kongl. Maj:tt och Cronan ansvarige; och enär något Rusthåll, igenom kiöp eller på annat sätt kommer at träda i annars hand, bör icke allenast then förra löfftes mannen, utan ock Landshöfdingen samt Öfwersten altid therom kungjöras, hwilka utan drögsmahl skola tilhålla then sednare Rusthållaren, inom en wiss förelagd tid, förse sig med annan borgen, dock skola the förut noga undersöka låta om Rusthållaren, Rusthållets och *Monderingens* tilstånd, på thet i fall någon felactighet på Rusthålllet eller *Monderingen* woro som Rusthållaren sielf med sin egendom, intet bättra kan, sådant i then händelsen måtte upfyllas af löfftes mannen: Försummar wederbörande således förfara med sin Borgens upsäjande, sware han tå, så wäl som förr, för Rusthålllet och *Monderingen*, til thes han upsagt hafwer, och alt af Landshöfdingen och Öfwersten finnes hafwa sin ricktighet. Enär åter så händer, at en Rusthållare, som satt någon annan sin egendom i underpant och säkerhet för Rusthålllet och *Monderingen*, wil then pantsatte egendomen försälja, så stor wäl sådant honom fritt, dock swarar egendommen, så framt then lagligen in-tecknad är, (som wid sådant tilfälle skie bör) för Rusthålllet och *Monderingen*, til thes säljaren satt någon annan pant och säkerhet, som Landshöfdingen och Öfwersten kunna wara nödde med. *Resolution* på Krigsbefällets besvär wid the indelte Regementerne til häst 1723. §. 15. Emedan *Officerarne* med lön äro försedde, så måge the ej eller hwarken sielfwa eller igenom andra underskien och förebärande af en gammal wana och plägsed eller namn af friwillig gåfwa, samt owettenhet af Kongl. förordningar

eller hwarjehanda andra ursäkter af Rustningshållare, [s. 148.] Ryttare och Rotebönder eller sine underhafwande gemene, thet ware sig penningar eller annat at fordra, begiära, taga, niuta och upbära.

Wederbörande, som sådant kan angifwa och bewisa niuter 40 Daler Silfwermynt, och ther han är Ryttare och Soldat slipper thesutom sin tjenst ther han sådant åstundar: Men *Officeraren* skal thet åter betala, skaffa karl i then förlorades ställe, samt återgifwa hwad han upburit och göras sin tjenst förlustig; Will han hafwa hopp at mera blifwa brukad, så bör han tiena sig up ifrån gemen, Kongl. Maj:tts förbud den 30 *Sept.* 1692.

Ej eller må någon *Officerare* i sina ärender låta Ryttaren bruka Rusthållarens hästar, eller beswära Rusthållaren med *Ordonance* och brefförande, hälst i fredlige tider wid ett halfft åhrs lön til straff. *Resolution* på allmogens besvär 1723. §. 44. Men enär sådane ärender til befordran af Kongl. Maj:tts och Cronans tjenst förekomma, som intet få uppskiutas, böra the af Öfwersterne kungjöras *Compagnie Officerarne* och therifrån vidare gå til Rusthållarne och rotarne eller hela Regementet omkring; I hwilken händelse Rusthållarne och Rytterne them owägerligen fortskaffa skola wid thet wite, som uti 4 *Capit.* af Kongl. *Reglem. dat.* den 23 *Sept.* 1691. utsättes, neml. at then som bud för summar eller i rätten tid ej beställer the affärdade *ordres* böte 5 daler Silfwermynt; Men then som them aldeles nidlägger böte dubbelt til Krigsmans huset; Samt at then Ryttare, som i berörde mål i fredlige tider här emot bryter, straffas för thet förra med twenne och för thet sednare med fyra gatulopp; Men theremot böra Öfwerstarna hafwa ett noga upseende theröfwer, at Rusthållare och Ryttare ej med *ordres* förande beswäras, när the kunna tåla uppskåf och befordras med then *ordinarie* påstgången, eller igenom the emellan Kyrkarne inrättade manlige breffbärare, och således på nästa Sön- eller helgedag af Prädikstolarne *publiceras*:

Och ifall någon *Officerare* under namn af Kongl. Maj:tts [s. 149.] tjenst och igeom bref med Cronomärke uppå, ställer sina enskylte ärender fort, som han dock sielf lika som andra inwånare bör draga försorg om, skall then samma böta ett halfft åhrs lön til Krigsmans huset. *Resolution* på Krigsbefällets besvär 1727. §. 30.

Tå något Rusthåll säljes eller *transporteras* på någon annan, bör säljaren af kiöpskillingen, så wäl i anledning af 1689. åhrs förordning, som hans Kongl. Maj:tts therpå grundade bref til Kongl. Krigs-*Collegium* af den 6 *December* 1731. och ytterst i följe af Kongl. Maj:tts *Resolution* och förklaring på allmogens besvär 1734. §. 12. betala en daler af hwarje hundra til Krigsmans huset, men hwad Rusthållarne thesutom åtagit sig, at erlægga när Rusthåll säljes kommer ej Krigsmans huset til godo, utan inflyter til besparings *Cassorne* wid Regementerne, hwilket ock i lifregementets och the andra Regements föreningar förbehållit är, så att these utgifter på intet sätt måge sammanblandas med hwarandra.

Öfwer the i fredlige tider effter öfwerenskommande inrättade, samt af hans Kongl. Maj:tt i nåder *confirmerade* sammanskotter til *reserve Cassor* wid *Cavallerie* Regementerne är förwaltningen och upsikten Rusthållarene som krafftigast förbehållen. I anledning hwaraf, the jemwäl hafwa fullkomlig frihet, at sins emellan icke allenast utwälja sig *Cassa* föreståndare och upbördsmän, som the kunna hafwa

förtroende til, utan ock, at med them omväxla eller andra i stället sättiga, enär the pröfwa sådant lända til thesas säkerhet, på thet the måga kunna trygga sig ther wid, at the sammanskutne medlen äro i behåld, til hwilken ända en *Revision* öfwer *Cassa* Räkenskaperne och *Inventering* öfwer behåldningarne må kunna anställas, af the fullmäktigar, som Rusthållarne sielfwe thertil utväljandes warda. *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 13.

Men ej måge the beswära Regementsskrifwaren med en slik upbörd, emedan för then samma såsom enskytt allenast göras [s. 150.] räkning til Rusthållarne; hwarföre then icke må blandas med the *publique* medlen, för hwilka Regementsskrifwaren egenteligen tillkommer, at göra Kongl. Maj:tt och Cronan redo och räkning. *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 71.

Såsom wägen ifrån större delen af Rotar och Rusthåll til Regements mötes platsarne i Finland, är mycket lång och beswärlig, så är i anseende til Rotarnes och Rusthållarnes lindring och beqwämlighet i thetta måhl förordnat, thet Regements möterne i Finland allenast skola hållas hwart fierde år på ett ställe, så framt icke någon angelägenhet fordrar, at thet oftare bör skie; men the förutgående trenne åhren på twenne ställen, så at hwarthera *Esquadron* eller *Batallion* på särskilte orter samlas, som för allmogen närmast och beqwämligast är, hwarom Kongl. Maj:tt i nåder låtit afgå thes befalning til så wäl Kongl. Krigs-*Collegium*, som wederbörande Öfwerstar; dock skall hwad *General*-munstringar angår themed förhållas, som Kongl. Maj:tt effter omständigheterna behagar förordna, antingen the skola anställas med *Regementet* på ett eller twenne ställen; alt som thet til allmogens lindring beqwämligast låter sig göra. *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 16.

Båtzmans Rusthållarne uti *Calmare* län och Södremöre, som åbor någon andel, af sådane Båtzmans Rusthåll i thesse orter hwilkas öfrige andelar utom börd försäljes, äga frihet, at i sådane händelser inlösa samma försålde andelar til sig, på lika sätt, som *Resolution* på Krigsbefällets besvär af år 1723. Uti then 13. §. för the indelte Regementer til häst i nåder förmår och innehåller. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 23.

Dragone och Rusthållare i Finland, som icke allenast af Rusttienstens wid mackt hållande i sidsta kriget, en ganska swår tunga upstått, och omsider wid fiendans infall, måst lemna hus och egendom i sticket, utan jemwäl effter freden för the under Ryska fienteligheten *ruinerade* Rusthållen skull, å nyo haftt [s. 151.] stort besvär och omkostnad, är tillåtit, at få på the under Krigstiden i ödesmåhl råkade men sedermera uptagne Rusthålls stammar Skatträttigheten utan lösen, och ålligger förthenskull Kongl. *Cammar*-*Collegium* wid så satte omständigheter, at meddela ther å behörige Skattebref. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens besvär 1731. §. 30.

Men theremot äro Skatte Rusthållarne i Finland inga friheter i Crono utlagorne lemnade, icke eller måge hwarken Rusthållarne eller *Augments*-bönderne utan lösen åtniuta Skatträttigheten, på the under fientelige tiden ödelagde *Augments* hemman. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens besvär 1731. §. 60. 61.

Then olikhet som tilförene warit uti afgiffterne til upbrått *Cassan* för indragne Regements och *Compagnie* möten uti Christianstads och Malmö-huslän, är numera

blefwen uphäfwen, så at Rusthållarne i Christianstads län, ej måge beswäras med högre afgiffit til upbrätts-*Cassan*, än Malmö-huslänns Rusthållare, som är 3. Daler Silfverm. för ett Regements möte och 24 öre för ett *Compagnie* möte. Kongl. Maj:ts *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 68.

När någon Rusthållare upwiser någon karl i then afgångnas ställe, som icke blifwer gillad och antagen, må besagde karl ej therigenom wara förfallen Saldat wid något *Infanterie Regem.* utan bör ställas i sitt förra tillstånd och tjenst tillbaka igen. *Resolution* på allmogens besvär 1734. §. 81.

Ehuruwäl alla *Cassationer* likmätigt *Resolution* på allmogens besvär 1731. §. 1. *General*-munstringar emellan, blifwit förbudne, på thet ej något, utom och emot Rusthållarens willja och wetskap i så måtto skulle skie; Så är likwäl sedermera händt, at Rusthållare och rotar sielfwa begiärt en slik *Cassation*, på thet lägenheterne, som emellan munstringarne, tå och tå gifs, til att få dugelige karlar och hästar i stället för the odugelige, ej må gå them utur händerne, utan til hwar och ens fördehl [s. 152.] kunna i tid nyttias; Fördenskul och i afseende så wäl på Kongl. Maj:ts och Cronans tjenst, som Allmogens egen nytta, är det sedermera tillåtit, at uppå Rusthållarens och Rotarnes egenskriftelige begiäran, sådane odugelige karlar och hästar till nästa Munstring af Öfwersterna sielfwa, til undwikande af widlöftighet, kunna *Casseras*; Men elliest ock utan wederbörandes samtycke är *Cassation* aldeles ogill, och bör den skriftelige derom gjorde ansökningen wid påföllande Munstring för *General*-Munster-Herren upwisas, jämte den *ad interim* för afskiedade karlen, hwars odugelighet då widare pröfwas, och huruwida han ei för annan orsak skull, hwaröfwer föruth bort ransakas, är worden *dimmetterad Resolution* på Krigs-befällets besvär 1734. §. 39.

De Ryttare, *Dragone* och Soldate-Torp, som ifrån indelningens ock roteringens början, och sedermera blifwit på Cronoparker ock allmänningar uptagne, böra lemnas orubbade der de warit anlagde, til dess hwart ock et måhls beskaffenhet, blifwit hans Kongl. Maj:t föredragit, ock deröfwer, sedan wederbörandes förklaring och betänckande blifwit inhämptade, efter omständigheterna är wordet *resolverat. Resolution* på Krigsbefällets besvär 1734. §. 30.

Til de Rusthålls uphielpande som antingen af fienden blifwit afbrände, eller igenom andre wädelige händelser förderfwade, bestås brandstod eller wisse frihets åhr, likmätigt Kongl. Maj:ts förklaring öfwer 1685 åhrs *Reglemente*.

Med de Rusthåll, som elliest igenom elak hushållning blifwit *ruinerade*, kunna under förklaringen icke förstås, utan måste hwad de sednare angår aldeles förblifwa wid *Resolutionen* på Krigsbefällets besvär 1719, som utsätter detta ährendet til en laga ransakning. *Resolution* på Krigsbefällets besvär 1720. §. 19.

Crono-Rusthåll ock rättigheter må wäl af åboen eller Rusthållaren på en annan *transporteras*, dock med sådant wilkor [s. 153.] at en slik förändring, förr än afhandlingen emellan den af- ock tilträdande går för sig, andrages hos Landshöfdingen ock Öfwersten, som böra noga undersöka och skiärskåda, huruwida den tilträdande är skickelig til Rusthållare, och kan sättia rictig Borgen til Cronones säkerhet för Rustningen, samt at *transporten* skier utan Rusthålllets klyfwande mehn ock förwärrande, ock at afhandlingen ei inrättas under *form* af kiöpe-bref, utan som en

transport ock har ingen sådan *transport* någon kraft, innan Landshöfdingens och Öfwerstens *approbation* är ågängen; Börandes alla förändringar med Rusthållare, wid nest påfölliande *General-Munstring* uti Mönster-rullen införas. Kongl. Maj:ts förordning den 9 Junii 1726.

Wid de förändringar, som skie med Rustnings-rättigheter förmedelst arf, betala til Wadstena Krigsmanshus af Änckor ock Barn 1. Dal. S:mt af fiärmare arfwingar 2. Dal. Silf:mt. Men af dem som Rustnings-Rättigheten tilfaller igenom Gåfwo ock Testamente 4 Dal. S:mt. Kongl. Maj:ts *Resolution* den 23 Julii 1723.

I föllie af Kongl. förordningarne af den 24. *Sept.* 1688. ock den 10 *November* 1691, hafwa wäl Rusthåld tilförene ei kunnat gå i gjälds betalning ock til uthmätning; Men emedan desse förordningar af en dehl ock deribland, dem som upbörd under händer haftt blifwit wrångwist ock til deras *Creditors* förfång, i så måtto missbrukade, at sedan de förskaffat sig Crono- ock Skatte-Rusthåll, ock de samlat på sig *Balancer*, samt derigenom kommit sina löftesmän som *Balancen* ersättia måste, uti olägenhet, söka de sådana sina Rusthåld under förberörde förordningar, at få besittia fria för all utmätning ock widare tital; Altså ehuruwål förberörde Kongl. förordningar äro til deras innehåll wäl grundade, ock så mycket billigare, som Crono-Rusthållen äro til jord och grund Kongl. Maj:t och Cronan tilhörige, ock således igemen, icke kunna för någon Rusthållares gjäld, som dess enskylte egendom gå uti betalning [s. 154.] ock Skatterättigheterna af Skatte-Rustningshemmanen stå i Borgen för Rusttienstens behörige upprätthållande; I anseende hwartil desse förordningar wäl icke böra i någor måtto förändras; Dock som ofwansagde egen willige förhållande ock missbruk, ei eller kunnat tillätas, så är för skiäligt befunnit, at deröfwer giöra en sådan förklaring; At eho det ware sig Upbördsman eller någon annan, som antingen igenom *Balancer* eller för *privat* skuld, kommer at häffta, den bör af en sådan uttydning, på mer högbemelte förordningar icke få sig betiena ock det Crono-Rusthåll, som han sig förskaffat, oroat besittia, utan må *Cautionisten* eller *Creditoren*, som af Upbördsmannens eller Gjälldenärens oricktighet, answaret ock olägenheten hafwer, stå fritt, när intet annat til betalning är at tilgå efter mätismanna ordom ock laga wärdie, at tilträda den *fallide* Upbördsmannens eller Gjälldenärens *mondering* ock Rustnings-rättighet, så wida wederbörande Landshöfdinge och Öfwerste honom för tienlig Rusthållare ehrkiänna kunna. Kongl. Maj:ts *Resolution* den 14 *October* 1723.

Är någon dehl i skoug och marck eller andra ägor och förmåner på hwarjehanda sätt komne ifrån Rustnings-stammen under *Augments*-hemmanet, sedan indelningen skiedt, så böra samma ägor och rättigheter, ehwad namn de hafwa kunna, likmätigt 5. §. uti 1684. åhrs *Reglement* igenom dommarens uthslag, och Landshöfdinge-Embetets handräckning straxt läggas tillbaka under stammen; I lika måtto förhållas med alla indelnings hemman i gemen. Kongl. Maj:ts förbud emot skattskyldig jords delning den 2 *Maji* 1673. och den 21 *Julii* 1677. samt *Resolution* på Krigsbefällets beswär wid *Cavallerie Regem.* 1723. §. 13.

Ei må något Giästgifwerie påträngas en Rusthållare när giörligit är, at finna dertil andra lägenheter, utan de resandes hinder och beswär; Men när det intet kan undwiskas med mindre Rusthåll, måtte giästgifwerie underkastade wara, så [s. 155.] böra de få tilräckelig hållskiuts som andra, dock må Rusthållaren ei låta bruka sin Ryttarehäst

Skiuts wid 50 . Dal. S:mts wite, som föruth är omförmält; Men skulle någon resande uthtaga Ryttarehästen med wäld, så är han förfallen til lika böter, och plicktar dessutan lagligen efter omständigheterna, hwilka böter hemfalla Krigsmanshuset. Kongl. Maj:ts *Resolution* på Krigs-Befällets beswär wid *Cavallerie* 1723. §. 19.

Ei må någon Cronobetiente utom Rusthållarens wettenskap och samtycke af eller tillsättia någon Åboe på Crono-*Augments*-hemman, och bör den Åboen som Rusthållaren til et sådant Crono-*Augments*-hemman förslår wara närmast dertil, doch åligger Crono-Betienterna hafwa noga upsicht derpå, at Rusthållaren icke påbördar Åboen större uthlagor och beswär än han är skyldig til; Och i fall Rusthållaren i så måtto oförrättat eller afskräckt *Augments*-Bonden, at hemmanet igenom ofta och otidig omwäxling blifwit förwärrat eller öde, så skal han det med sin egen domb uprätta, och swara så wäl til Knecktehället, som andra af *Augmentet* utgående rättigheter och uthlagor til Cronan: Men skulle någon Crono-*Augments*-hemman, utan Rusthållarens wällande wara råkat uti ödesmål, så är i den händelsen, Rusthållaren närmast med Landshöfdingens samtycke det samma at uptaga och istånd sätta; doch är det icke tilläteligt; at afhysa något *Augment* under Rustnings-stammen *Resolution* på Krigs-Befällets beswär wid *Cavallerie Regem.* af åhr 1723. §. 13.

De twistigheter som upkomma emellan Rusthållarne och *Augments*-Bönderne angående den dem anslagne räntta och rättighet med mera som deraf härflyter, afgiöres af Landshöfdingarne 1684. åhrs *Reglem.* §. 6. Kongl. förklaringen deröfwer 1685. §. 6. Men de förbrytelser, som skie emot Rusthållare och Rothebönder afgiöres wid *ordinaire* Dombstohlarne *Resolution* på Allmogens Beswär 1720. §. 17. *Resolution* på *Regem.* beswär 1723. §. 9. [s. 156.]

Sällier någon Rusthållare Skoug och höö ifrån Rusthället emot förordningarne, den gör sig af sin Rustnings rättighet med alla dess tilhörigheter förlustig, Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfdingarne den 14 *November* 1716.

Monderingen af Crono-Rusthåll, är tillåtit at skiftas arfwingarne emellan, doch så, at de uthlösas af den som blifwer Rusthållare Kongl. Maj:ts *Resolution* 1694. hwilket *dependerar* af Landshöfdingens och Öfwerstens bepröfwande och *decision*; Men när någon twist upkommer angående förmån, som den ena påstår sig äga at utlösa den andra utur något Skatte Rusthåll, må wäl Dommaren efter 1684. förordning samma twist med domb afgiöra, men ei befatta sig med någon stridighet, utan *remittera* det til sin ort och ställe, som wederbör, Kongl. Maj:ts Bref til Åbo Håfrätt den 4. *Febr.* 1691, aldenstund sådant *dependerar* af Konungens Råd, och dermed efter *Reglementet* hållas bör. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfdingen N.N. den 22. *Octob.* 1690. hwarwid förnämligast hafwes afseende på Konungens säkerhet. Och derest wid något *vacant* Skatte-Rusthåll angifwa sig både Bördesman *Creditor* och en främmande, och alla äro goda och säkra Rusthållare, så tillåtes sielfwa Bördesmannen, at rusta fram för de andra och sedan *Creditoren*, och der efter den främmande: Men wid Crono-Rustnings-stammen, har Konungen sielf förbehållit sig *dispositionen* at bordt gifwa med och under Rustning Rätt: Kongl. Maj:ts *Resolution* den 20. *April* 1696. §. 10. Af den Skatträttighet, som rustas före, må icke Rusthållaren gifwa sin Hustru Morgongåfwa och dymedelst afstympta Skatträttigheten Kongl. Maj:ts *Resolution* 1694. Swea Hofrätts Bref til Underdommarena den 28 *Sept.* 1694.

När Skatte-Jord som rustas före, sällies utom börd, och Konungen sig det ei tilllösa wil, är Rusthållaren närmast sig den samma at tillösa. Kongl. Maj:ts Bref till Cammar-Collegium [s. 157.] den 3 *Martii* 1695, samt Kongl. Cammar-Collegii Bref til Landshöfdingarne den 11 *Martii* samma år.

Består Rustnings-stammen af flere än et Hemman, så är Rusthållaren närmast, at få lösa Skatträttigheten af hela Rustnings-stammen, när den sällies utom börd, fast än han den samma ei sielf brukar; Sammaledes när *Augments* Åboen wil afstå sin Skatträttighet utom börd, är Rusthållaren närmast til lösan för den köpeskilling, som någon annan redeligen biuder: *Resolution* på Krigs-Befällets besvär wid *Cavalerie* Regementerne 1723. §. 13.

När Rusthåll sällies må hwarken någon inwisning derpå af Cronobetiente meddelas, eller inskrifning i Rätten tillåtas, förr än Landshöfdingens och Öfwerstens bifall och gillande, samt Regements eller Mönsterskrifwarens *quittance* om afgiften til Krigsmanshuset blifwit upwist. I annor händelse der Rusthållaren sedermera befunnes oförmögen böra Cronobetienterne wara ansvarige; Skulle och någon köpare sätta sig uti *possession* af et sådant Rusthåll, utom Landshöfdingens och Öfwerstens bifall, böte då köparen och Sälliaren hwardera til Krigsmanshuset 50. Dal. S:mt. *Resolution* på Krigs-Befällets besvär wid *Caval. Regem:* 1723. §. 7. Kongl. Maj:ts Bref til Öfwersten N.N. den 6 *Novemb.* 1695.

Crono och Crono-Skattehemman äro i gemen antingen indelte, eller Cronan til sin ränta och afgifter *immediate* behållne, och draga efter hwarje orts särskilte anwising lika tunga, och skillies således desse naturer blått af ägande rätten; Ty skattebonden som är ägare til jorden sitter derpå med sina arfwingar och efterkommande odrefwen, så länge han förmår *prestera* sina åhrliga utskylder derföre, och äger jämwäl makt at upodla och förbättra den samma til sin fördel, det bästa han förmår och gitter, men deremot kan en Crono-Bonde, som brukar Cronans jord igenom hwarjehanda tilfällen drifwas ifrån sitt åboende hemman, dehls igenom frälsemäns sökte utbyte [s. 158.] deraf, dehls derigenom at et Cronohemman kan blifwa til boställe indelt och til andra nödwändiga tarfwor *disponerat*, dehls kan äfwen et sådant hemman gås åboen igenom Skatteköp undan, då det sökes och han ei mäcktat lösa det sielf, i hwilken händelse samma hemman försällies til den mästbiudande på offentlig *Auction*. Derföre är hwad besittningen angår Skattehemman långt säkrare än Cronohemman: Ty råder jag således hwar och en Cronobonde eller den som har åbo rätten på något Cronohemman til at undwika, en osäker besittning, at häldre gripa sig an och förwärfwa sig skatträttigheten, så framt egendommen är af den Natur och beskaffenhet, at den kan til skatte försällias; hafwandes jag föruth förmålt, hwilka hemman och lägenheter kunna och måge till skatte försällias, men sättet som kommer wid slika köp och förhållningar at i akt tagas, blifwer uti fölliande Capitel om förmålt.

Uthaf Crono och skattehemman betales åhrligen til Cronan eller indelningshafwaren jordeboks räntan; och det i spanmål och persedlar samt dagswärcken *in natura*, som hwarje orts underwising medgifwer Beslut 1650. §. 5. Stadga emellan Adelen och Skatteb. 1657. Häradsfougde *Instr:* 1688. §. 3 och 4. Och hwad deraf är satt under förwandling, det bör och efter förwandlingen utgöras. Häradsskrifware *Instr:* 1689. §. 8.

Utom förromtalte jordeboks ränta utgiöres jämwäl åhrligen af hwarje Skatte och Cronohemman mantals räntan, som elliest kallas *Extraord.* Räntan såsom Landtågs giärden Beslut 1621.

Saltpetterhielpen, Biafsked 1664. §. 14. 1688. §. 3. Byggningshielpen, Beslut 1652. §. 3. dagswärcken Beslut 1652. §. 7. Stadga emellan Adelen och Skatteb. 1660. Boskaps Skatten Beslut 1650. §. 4. 1655. §. 10. Förordning angående uthlagor 1662. §. 1. samt Skiutsfärds penningar. Försäkring öfwer Skiuts och Giästgifware friheten 1649. §. 1. Förord: angående uthlagor 1668. §. 1. Men ei må någon Cronofougde eller [s. 159.] Upbördsman fordra dagswärcks-penningar af de Bönder, som giöra sina dagswärcken wid Konungens och Cronones Ladugårdar och Ängar. Stadga 1660.

Ei eller må Almogen betungas med flere dagswärcken til Kongs och Ladugårdars bruk och bergande, samt diurgårdars hängnad och wid mackt hållande än Cronan efter jordeboken tillkommer, Biafskied på Almogens klage-*puncter* 1644. §. 12. Förklaring öfwer *Reglementet* 1685. §. 1.

Hwad Skillacktighet är i Mantals-räntan, är at see af hwarje ords underwisning. Uti Upland utgår Landtågs giärden efter förvandling i Spanmåhl, Höö och Halm, Byggningshielpen utgår i penningar och wedh. Saltpetter-hielpen ehrlägges i penningar, dagswärcken därföre gifwes 6 öke och 2. dränge dagswärcken, Boskaps och Skiutsfärds-penningar utgå i *contante* penningar.

Uti Roslagen eller Stockholm med Swartsjö län utgiöres Mantals-räntan lika som i Upland, dock med den åtskilnad at Bygnings-hielpen utgiöres altsammans uti wedh, och at i Wänddöö Sockn i ställe för Byggnings och Saltpetters-hielpen utgiöres kiörslor som består i stäckar.

Uti Skaraborgs Län ehrläggas Landtågs giärden för hwart helt hemman med nijo Skieppar spanmåhl och det öfriga med 4. Dal. 20. öre Silf:mt i penningar, Byggnings och Saltpetters-hielpen samt Boskaps och Skiutsfärds penningar utgiöres äfwen i penningar. Men för dagswärcks skatten utgiöres 6. öke och 12. dränge dagswärcken.

Uti Cronobergs-län betales Landtågs giärden i penningar efter gammal Cronowärdering, men spanmålen som derunder begripes, betalas med förhögnigen, eller lefwereras *in natura*.

Byggnings och Saltpetter-hielpen, samt Boskaps och Skiutsfärds-penningar utgiöres i penningar, men dagswärcken betalas *in natura* med 6. öke och 12. dränge dagswärcken.

Uti Jönkiöpings Län utgår Landtågs giärden i persedlen [s. 160.] *in natura*. Byggnings-hielpen, Saltpetter-hielpen, Boskaps och Skiutsfärds-penningar med penningar, men dagswercken *in natura*.

Uti Westmanland samt Strömsholms Län utgiöres Landtågs giärden efter förvandling uti Spanmål, Höö och Halm, men i Strömsholms Län allenast i spanmål. Winter-kiörslen betalas i Westeråhs Län med penningar, men Ulfunda, Wasby, Calbergs och i Strömsholms Län utgiöres den *in natura*. Winde-kiöringen och Wasse-kiöringen utgiöres i penningar, men ei så i Strömsholms Län; Boskaps och Skiutsfärds-penningar ehrlägges i penningar, men dagswärcken så öke- som dränge utgiöres *in natura*, eller då de ei fordras penningar derföre.

Uti Skinskatte Bergslag och gamla Norbergslag i Wessmanland betalas Mantals-räntan, som är uti Skinskatte Bergslag Malmkiöring, Boskaps och Skiutfärds-penningar, och i gamla Norbergslag drängejörn Boskaps- och Skiutfärds penningar med penningar.

Uti Östergötland, samt Wadstena Län, utgår Landtågs gården efter förvandlingen uti Spanmål, Byggnings-hielpen, Saltpetter-hielpen, Winter-kiörslen. Boskaps- och Skiutfärds-penningar betalas med penningar; Men dagswärcken utgiöres *in natura*, derest de fordras, elliest betalas de med penningar.

Uti Södermanland, samt Gripsholms och Eskilstuna Län, utgår Landtågs gården efter förvandlingen, i Spanmål, Höö och Halm, whilcka persedlar etdera lefwereras *in natura* eller med penningar. Byggnings-hielpen utgår efter förvandlingen med Weed; Men i Gripsholms Län utgiöres Byggnings-hielpen, som der kallas Winter-kiörslen i andra persedlar; Men Saltpetter-hielpen utgiöres der i Wedh; men i Södermanland utgiöres ingen Saltpetter-Hielp ei eller i Eskilstuna län, mer än uti Barfwa socken.

Boskaps och Skiutfärds-penningar betalas med penningar; [s. 161.] Men dagswärcken utgiöres *in natura*, eller betales med penningar.

Uti Elfsborgs Län, utgiöres Landtågs gården, efter förvandling i penningar och i spanmål. Byggnings och Saltpetter-hielpen betalas i penningar, sammaledes Boskaps och Skiutfärds-penningar, men dagswärcken giöres *in natura*, eller betales med penningar.

Uti Calmare Län och på Öland utgiöres och betales hela Mantals, eller *Extraord:* Räntan med penningar, men dagswärcken utgiöres *in natura*.

Uti Kopparbergs Län består Mantals-räntan, eller de så kalladt *Extraord:* hielpar i Trässar, Stäckar, Pipstäckar, Weed och dagswärcken, som alt utgiöres *in natura*.

Uti Nerricke och Wermeland, utgiöres Landtågs gården, och åhrl. eller Byggnings-hielpen uti sielfwa Persedlen Saltpetter-hielpen, Kon: *Gustav* den Förstas dagswärcken i krut-penningar, Boskaps och Skiutfärds-penningar, betales med penningar utan förhögnig, men dagswärcken *in natura*.

Uti Leke Bergslag i Wester-Nerike utgiöres inga *Extraord:* ränttor, emedan de som der boo, äro Bergsmän, utan allenast Boskaps-penningar och halfwa Skiutfärds-penningarne.

Uti Wermelands eller Carl Skouga Bergslag, utgiöres Landtågs-gården, förmedlat til helfften och det i sielfwa persedlen, men Boskaps och halfwa Skiutfärds-penningar uti penningar.

Uti Nora-Linde-Ramsbergs Grythytte och nya koppar-Bergslager, består Mantals-Ränttan uti Boskaps och halfwa Skiutfärds-penningar, men i Grythytte Socken utgiöres och så halfwa Landtågs gården, samt åhrl. hielpen och Brukshielpen. [s. 162.]

Utaf de hemman som äro ifrån Carls Skouga och Färnbo Socknar lagde til Grythytte Sochn utgiöres samma Mantals-räntta som tilförene är förmält utgå i Carls Skouga Bergslag.

Uti Gestrückland utgiöres Landtågs gården och Winterkiörslen *in natura*; Men Saltpetter-hielpen, Hielpe-kiörslen, Höö förhögnigen och *Factorie*-hielpen betales

med penningar, sammaledes som äro förmedlade til hälfften giöres *in natura*, eller der de ei behöfwes, betales med penningar.

Uti Helsingeland utgiöres Landttågs giärden i persedlar med det deribland upförde Höö, men förhögnig i penningar, Winter-kiörslen och *Factorie*-hielpen utgår i penningar, sammaledes Boskaps och Skiutsfärds-penningar, dagswärcken äro förmedlade til hälfften, och utgår *in natura* der de omträngas i annor händelse betales de med penningar.

Uti Medelpad utgiöres Landttågs giärden i persedlen, men det deribland upförde Höö med förhögnig uti penningar; Winter-kiörslen, Boskaps och Skiutsfärds-penningar betales med penningar. Dagswärcken äro förmedlade til hälfften och betalas med penningar, der de ei *in natura* fordras.

Uti Ångermanland betales Landttågs giärden i sielfwa persedlen; Winter-kiörslen, höö förhögnigen samt Boskaps- och Skiutsfärds-penningarne uti penningar, dagswärcken äro förmedlade til hälfften, och der de icke fordras *in natura*, betalas de med penningar.

Desse äro de så kallade Mantals och *Extraordinarie*-Ränttor som af hwart hemman i förenämde Landskaper och Orter utgå.

Men med Ränttorne i Jämteland är så beskaffat, at af ett hemman som består af Röök och Tunneland, utgår åhrlig Räntta, Lands-skiöld och Silfwer-skatt efter Tunnelandet, [s. 163.] Skiutsfärds-penningar och Probste-tull efter Röken, och Skinnskatt efter gammal *taxering*; Men i Brunsbo och Hammardahls Sochnar kommer afrads-penningar til efter *Taxering*, och uti Åhs Socken kommer gammal Landsskiöld til efter gammal *taxering*; Uti Ströms Socken ehrlägges Lappränta i penningar, på somlige ställen för afrads-land och på somlige ställen för fiske-watten. Uti Fors Socken betales räntan i penningar för Crono-fiskerier.

Uti Härjedahlarna är således med Räntan beskaffat, at ett helt gårde-mantal består af 36. trögs utsäde. Ost-skatten utgår för Boskapen, och är en dags miölkknig af all Bondans miölkande Boskap om sommaren, då den som bäst miölkcar. Lands-skiöld utgiöres allenast af tolf hemman, som deraf är påkommen, at samma hemmans Åboer i fordna tider rymt til Norrige, då deras hemman blifwit Crono och fått denna ränta på sig: Afrads-penningar äro 28. öre Silfwermynt, som allenast några wissa Byar utgiöra. Boskaps-penningar ärlägga allenast huusfolck, eller Torpare som sittia på Skatteböndernes ägor, för sin Boskap, efter derom åhrl. uprättade längder.

Uti Westerbätten utgår Mantals-ränta af hwart hemman och utgiöres Landttågs giärden och Winter-kiörslen i sielfwa persedlen. Boskaps och Skiutsfärds-penningar betales med penningar, dagswärcks-penningar äro förmedlade och ehrlägges därför af Ett helt hemman 9½ öre Silfwermynt. Räntan för Lappmarcken, hwarpå Jorde-bok är inrättad, upbåres i reda penningar, wid Lapparnes marcknader af wissa dertil förordnade Fougdar, emedan de flytta sina hemwister och Creatur, och sällan stå på en ort at igenfinna, beständes deras skatt uti en Riksdaler *in specie* af hwart matlag.

Uppå Gottland består Mantals-räntan uti Sölfwer-skatten och Skiutsfärds-penningar, som utgifwes uti penningar; [s. 164.] dagswärcks-penningar betalas jämwäl af hemmanen, men olika, och giöres därför dagswärcken til Kongs gårdarne.

Uti Skåne består Mantals-räntan uti *Termin*- och Saltpeter-Skatten, som tillika med *ord*: räntan alt uti penningar utgiöres.

Af Kyrcko- och Geistlige samt hospitals-hemman betales samma *Extraordinarie* ränta.

Uti Blekinge består Mantals-räntan af *Termin*-Skatten och Saltpetter-hielpen, warandes *Termin*-Skatten i stället för Landttågs gården, Byggnings-hielpen, Boskaps-Skiutsfärds- och dagswärcks-penningar.

Uti Halland är under Mantals-räntan *Termins*-Skatten begripen, som är förwandlat i penningar; dagswärcks-penningar för tre dagswärcken och wede-penningar, som utgå i wed. Dessutan utgiöres i Fiåhra Härad Tre öre af hwart Skatte och 1½ öre af hwart Crono-Clåster, kyrkio och Kläckare-hemman.

Uti några Härader och Sochnar utgiöres jämwäl en Skatt åhrl. torfwen kallad, som betalas med två Lass torf af Crono och Skatte.

Allon-giärd Strådmåhls-penningar och Gräs-giärd med mera, äro sådane räntor, som äro underkastade åhrligen förändring.

Uti Götheborgs och Bohus Län består Mantals-räntan uti Sölfskatten arbets-penningar, Skiutz-penningar och Skrifware orten, som utgår uti penningar.

Uti Askims härad är annan Mantals-ränta, såsom Landttågs gården, hwaraf Spannmålen betalas *in natura*; Men hafran och de öfrige Persedlar med penningar. Byggnings- och Saltpetter-hielpen samt Boskaps- och Skiutsfärds-penningar betalas äfwen med penningar: Men för dagswärcks-penningar giöres dagswärcken *in natura*, der de fordras, elliest betales de med penningar. [s. 165.]

Uti Norre- och Sonner-Wijkens Fögderier utgiöres också hielpe-weden af Skatte- och Cronohemman. *Confer*: Kongl. Cammar-Colleg: Bref och berättelse till hans Kongl. Maj:t af den 12 April 1716.

Uti Finland utgiöres Jordeboks- och Mantals-räntan efter hwarje orts underwisning.

Af Skatte och Cronohemman utgår och så åhrl. tionden af all den säd som derpå växer, Linkiöp: Beslut 1600. §. 8. Norkiöp: Beslut 1604. §. 10. Biafskied på Allmogens Besw: 1627. §. 6. Stadga om Kyrckiotiende 1638. Biafskied på Allmogens klagopunckter 1644. §. 18. Ordn: om Kyrcko-tionden 1658. Resol. på Almogens Beswär 1668. §. 3. Prestersk: *Privilegier* 1675. §. 4. 14. *Resol.* på Allmogens Besw. 1683. §. 23. 32. *Reglem*: angående *Militiæ*-heman 1684. Häradsfogde *Instr*: 1688. §. 3. Härads-skrifw: *Instruct*: 1689. §. 4.

Utaf denna Tionde undfår Prästerskapet en tredung. Förord: om Tionde 1617. och 1638. §. §. 4. & 5. Påbud om Prästersk: opbörd 1681. Och de andra två deklar föres i Kyrcko-herberget, därföre ingen är fri, undantagandes Adelens Säte- och Ladugårdar, samt rå och rör; Sedan de Frälse, eller Ofrälsemän som hafwa Kongl. benådning der på, och för det 3;die Prästegårdarne och dess Stämmer, som kyrcko-herden eller Cappelanen bruka sielfwa.

Utaf de öfrige två tredie delar, som höra Cronan til, uttages sedermera Kyrckioernes Win och Byggnings-säd, Domkyrcke-tunnan, Probste-tunnan, Bibeltrycktunnan, krigsmanshus och Barnhusets Fyrationde del Damspannen, Prästernes wederlag och underhåll samt *Officerares*, en dehl *Corporalers* och Gemenas, samt

Professorers, Lectorers, Schole och andre Betienters lönings-spanmål. Häradsfogd: *Instr.* 1688. §. 3. N:o 2.

För det 4:de äro äfwen Ryttare, Soldare, *Dragoune* och Båtsmans-torp frie för Tiondens erhläggande. *Resol.* på Allmogens Besw. 1723. §. 21. [s. 166.]

Den som har Tionde til Lön, eller underhåll anslagen, böra låta uttaga den samma aldrasidst innan Matsmässo-dag. Hafwandes indelningshafwaren mackt och frihet at *commendera* densamma inom lagsagun, och derest den föres til någon Stad, ärlägger Tionde gifwaren derföre behörig Tull och Mästare-Penningar, men aflewereras den til Indelnings-hafwarens hemwist, så må icke någon sådan afgifft af Tionde-gifwaren under något skien fordras, eller tagas. Ei heller må någon Fohrlön tagas af Bonden, när säden ingenstädes föres, med mindre begge sig derom således förena. *Resol.* på Alm: Besw.: 1668. §. 3.

Tionden inlewereras uti Kyrckoboderne med rågat måhl, och lefwereras sammalades uth, undantagandes *Officerarnes* och fleres lönings spanmähl som undfå den samma uti struket måhl. Häradsfougde *Instr.* 1638. §. 3. N:o 2.

Ei må någon som kyrckio-tiondens intäckt anförtrodd är, och äger mackt den samma at *disponera*, bruka någon egenwillighet wid samma spanmähls anordnande på afläse orter til Almogens förtryck, utan bör den samma til Almogens lisa uti förslen, så mycket möjligit är så laga, at Wederbörande som Spanmålen är anslagen, då de den *in natura* behålla willia, måge den samma inom Sochnen, eller de där näst in til belägne bekomma. Kongl. Maj:ts *Resol.* på Alm: Beswår 1723. §. 65.

Wid denne Tiondens utlewerering brukas den ordning, at 1:mo Wijn och Byggnings-säden til Kyrckorne uthlewereras. 2:do Dombkyrcke-tunnan. 3:tio Barnhuset fyrationde Tunna. 4:to Tryckeri Tunnan. 5:to Och der inkomsterne så tilsäija det som mindre är, såsom Probste-tunnan, derefter wederlaget, och så damspannen; så at der brist woro uti kyrcko-herberget, stadnar den på desse sednare och intet *proportionaliter pro quota* på samtelige: Ei eller må det som brister i den ena kyrckio-herberget upfyllas af det som kan öfwerskiuta uti ett annat [s. 167.] Kongl. Maj:ts Bref til Cammar-Coll: den 28 *Maji* 1696. *Resol.* på Prästerskap: Beswår 1689. §. 5.

Låter Wederböranden som tionden är anslagen den ei i rätten tid afföra, så är Almogen för det åhret frij för tijonde försell: Men låter han tionden hela tu åhren stå inne hos Almogen, eller liggia i Kyrckio-herberget, och den der förspilles eller förtäres af ohyra, har han at skylla sig sielf, och är Almogen frij för skadans ehrsättiande, när den om afförslen uti rätta tid ei blifwer tilsagd. *Resol.* på alla Besw: 1688. §. 3.

Men der Allmogen *accorderat* om en wiss tionde afgifft til Cronan uti ond och god tid, utgifwes tionden efter skiedt öfwerenskommande, som på många orter nu är inrättat och *practiseras*. Häradsfogd: *Instr.* 1688. §. 3. N:o 2.

Och står hwarje härad och Sochn fritt at på samma sätt hädan efter *accordera*. *Resol.* på Almogens Besw: 1697. §. 10.

At inlösa Crono och Kyrckio-tionden i ond och god tid med tre daler Silf:mt tunnan, tillåtes ei efter som den är wisse *Stater* anslagen, men hwad som deraf är anslaget til de Gemenas underhåll uti *Guarnizoner*, tillåtes Almogen at lösa, allenast at derföre så tidigt och så mycket i betalning erhläggas, at annan Spanmål, hwaräst *Guarnizonen* ligger, derföre kan i rätten tid upkiöpas, så at *Guarnizonen* derigenom

ei lider brist. Skulle någon Tionde-spanmåhl öfwerskiuta, sedan alla *Stater* blifwit efter indelningen förnögd, så äger Almogen frihet at sielfwa inlösa den samma Sochnetals efter marckgången. *Resol.* på Almogens Beswär 1723. §. 28.

Af Skiählefiske i Österbåten bör Cronan i tionde hafwa hwar tionde Tunna Tran och hwar tionde Skiähle-hud, eller kute skinn. *Placat.* Den 17 *April* 1650. Ehwar annorstädes Skiälär fångas på Skiäle-grund, deraf bör den som fångar dem betala til Cronan skatt. *Placat* den 26 *Octob.* 1551. Äfwen bör til Cronan betalas Tionde afgifft, eller Ållon-gäld för ållon effter gammal rätt och bruk. *Resol.* på Alm: Besw: 1723. §. 25. [s. 168.]

Skatte och Cronohemman samt Frälsehemman äro äfwen til wisse Knecktehåld indelte. Besl. 1683. §. 21. & 22. *Resol.* på Allm. Besw. 1686. §. 47. och der intet knecktehåll är; under Båtsmanshåll. *Resol.* på Allm: Besw: 1683. §. 28. Stadga angående Båtsmanshåll 1683. Landshöfd: *Inst:* 1687. §. 11. Förord: angående Båtsmanshåll 1690. Men Rustnings-stammer äro derföre befriade 1684. åhrs *Reglemente*, samt förkl: deröfwer 1685. Kyrckioherdar äro äfwen för sine Prästegårdar frie för kneckte och Båtsmanshåll, samt uthskrifning; så framt de icke äro indelte, eller tilförene stått i uthskrifning, der uthskrifning är brukelig. Präst: *Privil.* 1723. §. 4. & 8.

Äfwen äro de Capellans Bohl frie för *Rotering* och afskrifning som icke äro indelte, eller stått under uthskrifning förbemele *Privileg:* af år 1723. §. 8. Men uppå de nya Capellans Boställen som äro roterade och under Kneckte- och Båtsmanshåll lagde, äthniuta Capellanerne den åhrl. Jordeboks-räntan, samt gården, Byggnings och Saltpetter-hielpen, men alla de owissa och *Extraordinarie* Räntorne böra de utgiöra, swara til Kneckte och Båtsmanshåll, så mycket som derpå komma kan.

Capellanen slipper wäl at sielfwer fara omkring efter Sälдат eller Båtsman, samt infinna sig wid stämningar, möten och uthskrifningar, när han ricktigt utgifwer hwar på hans andel belöper, och består något dem andra af rothen, som hafwa beswär; Men ei befrias de indelte Capellans-hemman för Kneckte- eller Båtsmanshåll för någon wiss penninge-afgifft, utan åligger intet mindre Capellanen som hemmanet åboer, än dem androm af den ledige rothen at wara sorgfällig om den felande Soldatens, eller Båtsmannens tidige anskaffande, samt hwar därtill hörer; doch lemnas Capellanerne och fattige Präst-änckor at niuta deras enda dräng frij för uthskrifning, til sina hemmans och Boställens brukande. *Resol.* på Prästersk: Beswär 1719. §. 15. Präst-*Privil.* 1723. §. 8. [s. 169.]

De Kläckare-gårdar som äro rotefrie och icke indelte, ei heller stått uti uthskrifning, derest den är brukelig, äre äfwen frie för all uthskrifning. Präst: *Privileg.* 1723. §. 4. & 6.

Officerarnes Boställen äro äfwen frie för *rotering.* *Reglem.* af Åhr 1684. I Skåne är ej något ständigt knecktehåll, utan uthskrifning, hwarom uthskrifnings-*Instruktionerne* äro at see, och blifwa Crono- Skatte och Frälsehemman uti krigstider lika roterade, men af Frälse utgifwes en trediedel mindre. Besl. 1683. §. 22.

Utom hufwudlegan och stedslen som wid en Soldats antagande utgifwes och bör wara drägelig, samt uti några län til ett wist blifwit uthsatt, niuter Soldaten åhrlig lön och derjämte kläder, huusrum, samt torftig mat och föda. Men den som ei wil hafwa Soldaten hos sig inhyses, den bör byggia Torp åth honom, samt uprödia

honom åker och äng alt efter som hwarje Landsorts författade Kneckte-*Contract* medgifwer; och niuter den som har bemelte Torp på sina ägor skälig wedergjällning derföre af sine Rote-sällar: Och när Roten behörigen upbyggt Torpet, samt upodlat så mycken åker och äng som efter *Contractet* bestås, bör Soldaten det underhålla, så wida icke någon ansenlig förbättring derpå kommer at giöras. *Resol.* på Allmogens *Besw:* 1683. §. 3. 1697. §. 21. 1719. §. 21. 1723. §. 20.

Til Allmogens understöd wid påkommande krig är uti fredliga tider en besparings-*Cassa* inrättad, hwarom Kongl. Maj:ts Bref til samtel. Landshöfdingarne af den 5 *Decemb.* 1723. är at see.

Soldatens Hustru och Barn må wäl nyttia Torpet, då Sältdaten går i fält, så framt hustrun blifwer hemma i Landet; men har han inge hustru, så må han ei eller niuta någon wedergjällning för Torpet så länge han warit borta. Afgår Soldaten med döden, så anslås Torpet till Efterträdaren, och har den afgångnas Äncka och Barn ei mackt at fordra någon wedergjällning för derpå använd omkostnad och rödning. *Besl:* 1683. §. 15. [s. 170.]

Blifwer Soldaten fången, så tilträder Efterträdaren Torpet, och den fångnas hustru afstår det samma. *Resol.* på Krigsbefällets *Besw:* 1720. § 21.

Roten bör utbetala til Soldaten dess lön, ehwad han är hemma, i fält, eller andra *Commenderingar*; Men wid Calmare och Cronobergs Läns Regemente niuter Soldaten allenast half lön, och wid Jönkiöpings Lähns Regemente ingen lön så länge Soldaten är i fält. *Resol.* på Krigsbef: *Besw;* 1720. §. 10. Men ingen må biuda, eller emottaga mera lön än *Contracten* innehålla. *Resol.* på Allm: *Besw:* 1720. §. 17.

Til Soldaternes *Liveries* Kläder består Cronan i sombliga *Provincier* medel, i somblige åter betala Rotarne dem samma, alt som *Contracterne* sådant medgifwa, hwilka Öfwerstarne efter gillade prof och faststält pris kommer at upkiöpa. Hwad som af Soldatens löhn åhrl. på somlige orter upbäres af Häradsfougdarne, det bör af Landshöfdingen hållas i beredskap, då det til Regimentets beklädning ehfordras. *Instr:* 1687. §. 8. Och bör Landshöfdingen åhrl. låta *Liquidation* emellan Rotarne och Soldaterne. Förefaller någon twist emellan Roten och Soldaten om lön och underhåll, den uptages och afgjöres på aflönings-mötet, och der Soldaten tagit och twingat mer af Rothen än honom bordt uthgifwa, straffas han därföre wid Compagnie-mötet. Men har Bonden gifwit Soldaten orsak at klaga, eller förhållit och förkortat dess lön, så anklages han wid Tinget av Länsmannen. Hwar Rote bör gifwa sin Soldat en Släpeklädning, hwaremot Soldten bör för en billig erkänsla arbeta hos Rothen, då han ei är stadd på någon *Commendering*. *Resol.* på Allm. *Besw:* 1686. §. 9. 1723. §. 6. Men huru wida Rothen må befrias för Släpeklädningsafgiften, då Soldaten är i fält, deruti förhålles efter hwarje Landsorte *Contract*. *Resol.* på Allm: *Besw:* 1719. §. 20. 1720. §. 28.

Ingen Officerare äger mackt at pålägga Rotebönderne mera at anskaffa til *Monderingars* anskaffande, än hwad som *Contracten* innehålla, med mindre Konungen sådant besynnerligen [s. 171.] befalt, utan bör den *Officerare*, som deremot bryter derföre straffas. *Resol.* på Allm: *Besw:* 1720. §. 11. Förordning den 28 *Martii* 1719.

Äfwen är wid straf af et halfft åhrs lön förbudt, at ingen Soldat må bruka Rotebondens häst uti *Officerarens* ährende ei eller må Rotebonden beswäras med

Ordonancer och Brefförande, antingen med hästars lemnande dertil, eller underhålls och dricks-penningars gifwande. *Resol.* på Allm: Besw: 1723. §. 44.

Förfaller något hemman uti Roten i ödesmål, och de öfrige Rotesällarne således komma at lega och löna Soldaten allena; så måge de imedlertid och til dess ödes-hemmanet blifwer med åbo besatt, inbärga höet deraf så för Soldatens lega lön och underhåll som ägornes hägnande; men hwad som öfwerskiuter, bör sedan komma Cronan, eller Jordäganden til godo. *Resol.* på Allm: Besw: 1697. §. 7. & 8. 1720. §. 36.

Äre sammanskätts-penningar at tilgå, så användes de til Rotens understöd, der ödes-hemman äro. Landshöfd: *Instr.* 1687. §. 8.

När Soldate-möten och Stämningar hålles, som efter gjörligheten böra utsättias utom skiörd och ande-tiderne, så må Rothen ingalunda beswäras, hwarcken med Stämmings-penningar, fritt underhåll, eller annan utgiftt dertil. *Resol.* på alla Besw: 1686: §. 11. Men til Regements-möten bör Allmogen skiussa trätsen. *Resol.* på Allm: Besw: 1720. §. 26.

Wid *Infanterie*-Regementerne hålles åhrligen twenne *Compagnie*-möten, det ena om wåhren och det andra om hösten, och blifwer Manskapet ei öfwer 2 dagar hwar gång tilhopa. Kongl. Maj:ts *Instr.* för Krigs-Colleg. Den 16 *Octob.* 1723. § 2.

Rotebonden är ei skyldig at låta Corporalen som twenne gånger om året bör hålla *Monderings* och Gewärs besicktning undfå det ringaste utan betalning wid slika *Visitationer*. *Resol.* på Allm: Besw: 1720. §. 34. [s. 172.]

I fall igenom Rotebondens wårdslöshet något af *Monderingen* skulle förderfwas eller förkomma, så bör Rotebonden ehrsätta det samma, emedan *Liverie-Monderingen* som är Räck, Wäst, Böxor, Hatt, Hanskar, Halsduk, Skoor och Strumpor, lemnas uti Rotens förwar, och må af Soldaten ej oftare brukas än på Regements-möten och Mönstringar, eller då befåhlhafwande *Officeraren* wid något wist tilfälle det befäller. Sammaledes förhålles med det nya remtyget såsom Gehäng, Bandtleer och Rem, så wida Soldaten har något gammalt, hwaraf han sig på Möten betiena kan, utan böra alla desse Persedlar, så snart Mönstringen eller Regements-mötet är förbi, med en trä igenomdragas och med *Compagnie Officerarnes Signete* förseglas, samt Roten tilställas, som dem ei må låta affiöllia til Soldaten, utan *Compagnie Officerarens ordres*. Emedlertid måtte Roten wäl ansa *Liveriet*. Finnes någon försummelse derwid, och den wid *Visitation* ei rättas, angifwes det hos *Officeraren*, som det vidare *rapporterar* Öfwersten, på det Skadeståndet må igenom Landshöfdingens handräckning af Roten utsökas. *Reglem.* angående *Visit*: den 15 *Octob:* 1723. Men Gewährret, såsom Wårja, *Musquett* och *Bayonett* behåller Soldaten hos sig.

Hwad Båtsmanshållet angår, så äro Crono, Skatte och Frälsehemman deruti lika indelte. Kongl. Mat:ts Bref til Landshöfd: den 21 *Decemb:* 1693.

Båtsmans niuter af Rothen uti lega Tiugu Daler Silfwermynt, och uti åhrlig lön åtta Dal. S:mt, hwilket ei bör förhöjas. Han bör boo inom Rotelaget, derföre Roten bör bygga åth honom Torp, hwarpå en Stugu 8 alnar inom knutarne jämte Förstugu, en liten Loge och Lada, samt Fåhus för twenne koor bör upsättias, och ett halfft Tunneland åker samt äng til twå lass höö uprödiar, det han sielf bör häfda; och som han det emottager, så bör han ock det til Efterträdaren med alla wilkor och förmåner afstå. [s. 173.]

Och ehuruwäl Roten tilkommer at hålla besagde Torp, hwad husen angår wid mackt, så må dock Båtsmannen igenom sin oacktsamhet icke tilskynda Torpet någon skada, som elliest igenom hans flit och warsamhet kunnat förekommas. Uppå hemmanets ägor der Torpet är beläget, niuter Båtsmannen muhlbete för sina egna Creatur, wedbrand och gjärdslefång til stängsel om sina ägor; hwaremot den som har Torpet på sina ägor, bör hafwa en skiälig wedergjällning af sina Rothe-*Interessen-ter*, för det beswär och afsaknad, han så medelst på sina ägor tager. Skulle ei någon lägenhet til åker och äng finnas jämte Torpet, så är Rothen skyldig at i det stället gifwa honom twenne Tunnor Spanmåhl, ett sommar-lass höö och 16. öre Silf:mt för halmen; och som ingen Loge eller Lada behöfwes der Båtsmannen ei kan försees med åker och äng, så upsättes för honom i det stället en bod.

När Båtsmannen upbådas på tog eller resor i freds- eller ofreds-tider, så har han jämte sine höste och wåre-penningar af Roten at undfå twå par strumpor, ett par skoor, twå skiortor och en buldans klädning, samt hwart 3:die åhr en Pay-rock, en blå mössa, eller Skått-hatt, en hänge-matta och en rya.

Roten bekläder Båtsmannen sielf, utan at *Officerarne*, eller Cronobetienterne hafwa dermed at beställa. Skulle Båtsman förfara sin pay-räck, blå mössa, skått-hatt, hänge-matta, eller rya, och de ei kan bewisas wara skiedt i Konungens tienst, så befrias Roten at anskaffa det samma igen, utan bör Båtsman straffas därföre och ehrsätta skadan af sin lön. När Båtsmannen upbådas, förseer Roten honom med matsäck, eller penningar efter tåg-ordningen til samblings-platsen; Men til Mönstringar eller Möten håller Båtsmannen sig sielf med wägekost; dock så, at Roten försträcker honom 2. eller 3. marck S:mt, eller hwad han skiäligen tarfwar på lörens afräkning.

Uti *Martii* månad böra *Officerarne* åhrligen hålla *Compagnie* och aflönings-möten med Båtsmännen, derom *Officerarne* [s. 174.] böra med herrar Landshöfdingarne *correspondera*, hwilka sedan anbefalla Häradsfougdarne at anstalta om behörliga utlysningar dertil.

Wid detta mötet efterseer *Officerarne* huru wida *Compagniet* är fyllest, och gör tillika med Crono-betienterne ett riktigt slut emellan Roten och Båtsmannen om dess lön, och der det befinnes at Båtsmannen aftwungit Roten en och annan afgiff, hwartil han ei warit berättigad, eller påbördat honom något beswär emot förordningen, bör han återgifwa det han sig otilbörligen tilbrackt och derjemte afstraffas med gatulopp: Men har deremot Roten motwilligt wis förhållit Båtsman hwad honom med rätta tilkomma bordt, så ransakas derom wid samma möte, så wida det sig göra låter, som sedan hos Landshöfdingen angifwes, hwilken åligger det samma at rätta. Så länge Båtsman är på tåg, är ei Rothen skyldig at utbetala dess lön, eller rättighet, förr än underskrefne Rullar inkomma at karlen är i lifwet och uti Konungens wärckeliga tienst. Ei eller må hustrun utan Mannens Willia något på hans lön begiära, medan han är frånwarande, utan låta sig nöja med det som Torpet af sig kastar. Men hwad som hon med Mannens tillåtelse af Roten upbär, bör wid afräkningen godtgöras och afdragas. När Rothen i rätten tid uthgifwit til Båtsmannen det honom bestås, så må efter dess död ei något til Änckan utbetalas, utan har Roten til en annan Karls anskaffande, at behålla alt hwad sedan den dagen Båtsmannen dödde, på Båtsmannes lön och beklädning i *proportion* af tiden återstått.

Befordras någon Båtsman til Under-*Officerare*, så bör han af dess lön som han första året wid *Ammiralitetet* niuter, gifwa Roten dess förr åthniutne lega tillbaka at leija en annan Karl före, eller ock at sielf anskaffen en munstergill karl i stället på sin egen omkostnad.

Rymmer någon Båtsman aldeles sin koos, så behåller [s. 175.] Roten all hans återstående rättighet at lega en annan Karl före i stället.

Dör någon Båtsman, eller bortrymmer, eller på annat sätt umkommer, så bör Roten i krigstider inom 3. månaders dag, sedan den fått kunskap om ehrsättningen förskaffa en annan i ställe. Men i fredliga tider der upbrott skiedde inom samma månader.

När afgång skier emellan Mönstringarne bör *Officeraren* sådant kungiöra Landshöfdingen och han tilhålla Rothen at anskaffa en duglig Karl i stället, samt tilsee, at den antagne karlen wid munstringen blifwer gillad.

Förfaller något hemman i Rothen uti ödesmähl, så åthniuter Båtsman sin rättighet af de höö, som kan fås af hemmanet, eller hwad det elliest kan af sig kasta, derom Häradsfougden och Ländsman äger draga försorg, til dess ödeshemmanet kan blifwa uptagit. Hwad öfwerskiuter sedan omkostnaden på hägnaden blifwit afdragen, tilfaller Cronan och Huusbonden. Kongl. Maj:ts förord: angående Båtsmanshållet den 23 *Maji* 1690. Landshöfd: *Instr:* 1687. §. 11. *Resol.* på Allm: Besw: 1686. §. 10. 1693. §. 3. 1697. §. 7. 8. 1719. §. 21. 22. 29. 1720. §. 17. 19. 32. 36. 1723. §. 20.

Utom den *ordinarie* Båtsmannen, håller också Roten fördubblings Båtsman. Förordn: angående Båtsmanshåll. 1690. §. 15. Men uti fredliga tider förskonas Rothen derforre. *Resolution* på Allm: Besw: 1720. §. 29. 1723. §. 40.

Uti Städerna äro ock Båtsmanshåll, och underhålles ett wist antahl för hwarje Stad, efter som Staden kan wara stor, eller liten til. Hwad de gifwa sina Båtsmän til åhrlig lön, beklädnad och uthredning, derom är Kongl. Maj:ts förord: af den 20 *Maji* 1690. at see.

Hwad Båtsmanshållet angår uti Wester-Norrland, Bohuslän, Södermöre och Blekingen, så förhålles dermed efter [s. 176.] särskilte däröfwer uprättade *Contracter*, som förordningen af den 23 *Maji* 1690. förmår; Ei må Allmogen något, utom *Contractet* påläggas. *Resol.* på Allmogens Besw: 1720. §. 11. Ei eller må några upbörder eller *Publicationer* som angår Roten på annat sätt skie än igenom wederbörande Landshöfdingars anstalt och beordrande. Kongl. Maj:ts Förord: den 28 *Martii* 1719.

Blifwer någon Båtsman fäld til Böter, så tages wäl skadeståndet utaf lönen, men för Böterne plicktar han med kroppen. Kongl. Maj:ts Bref til Håfr: den 4 *Martii* 1685.

Uti rätten tid bör Allmogen uthgiöra dess utlagor. Sommarskatten, såsom stedsle-fodernöts, dagswårcks och forings-penningar, Smör, Ost, Hånung, Tran, Tiära, Järn, Oxar, Höns, Giäss och annat sådant, utgifwes om Larsmässan, derom Allmogen tilsäges om *Johannis* tid, eller näst derefter, på det sådant kan hållas uti beredskap. Höste-Skatten såsom torr och salt fisk, Ähl, Talg, Hampa, Lijn, Kiött och Skiähl-späck, bör wara ehrlagd til *Michaelis*, derom Allmogen tilsäges uti *Julii*, eller först uti *Augusti* månad. Winter-skatten, som är Spanmål, Humbla, Fläsk, Höö, Wed och andra åhrliga utlagor bör utgiöras til Thomas-mässan, derom Allmogen

i rättan tid tilsäjjes, såsom om Spanmålen wid *Michaelis* tid hwart de honom lefwerera skola och om kiörslor och forslar innan Allhelgone tid; Sammaledes om de persedlar, som innan Midfastan bör wara ute, som äro alla Hielpe-kiörslor och annat sådant, derom Allmogen innan Juhlen bör tilsäjjas. Kongl. Maj:ts *Mandat* den 17 *Maji* 1622. husesyns ord: 1681. §. 3. *Resolut.* på Allm: Besw: 1686. §. 16.

Boskaps-skatten utgiöres om Larmässan, och skiutsfärds-penningarne om Kyndersmässo och *Michaelis*. Förord: om utlagor 1668. §. 1.

Crono-tionden utgiöres aldrasidst til mitt i *Decemb*: månad. Häradsfougde *Instr*: 1688. §. 3. N:o 2. [s. 177.]

Hemmantals-räntan, som utgår i penningar uti Upsala och Stockholms Läner, samt Södermanland och Wessmanland betales med helften *Medio Martii* til den första *Maji*, och den andra hälften af samma ränta, ifrån *Junii* månads begynnelse til *September* månads slut.

Uti Östergötland betalas efter gammal wana den så kallade Sommer-skatten uti *Junii* månad och inom dess slut.

Uti Kopparbergs Län betalas Räntan efter gammal wana och bruk i Bergslagen.

Uti Calmare, Cronobergs, Jönkiöpings, Elfsborgs, Skaraborgs, Öhrebro och Giötheborgs Läner, Halland, Blekinge, Gottland och Bohuus Län, betalas halfwa räntan uti *Maji* och *Junii* månader, och den andra halfdelen uti *September* och *October* månad.

Uti de *Provincier*, som hela jordeboks räntan i reda penningar utgår, och jordeboks spanmålen, samt tionden utgår *in natura*, upbäres både penninge-räntan och spanmålen ifrån *December* månads början til *Thomas*-mässan; Men uti de orter, derest jordeboks Ränthe-persedlarne förwandlas efter marckegångs *Taxorne*, betalas altsammans efter *Taxan* uti hwarje landsort med penningar, ifrån *Thomas*-mässo-til Kyndersmässo-Dagen, året derefter; så at hela skatten för det förflutne året bör wara til den tiden upburen och betalt. Kongl. Maj:ts Bref til Cammar-*Coll*: den 24 *Martii* 1724. Der Allmogen är skyldig at ärlägga deras utlagor uti sielfwa persedlarne, så böra de föra dem dit wederböranden åstundar, allenast det ei skier i otid och utom Lagsagun; Och är icke Bonden plicktig, enär han spanmählen enstädes nederlagt, at återföra honom dädan. Biafsk: på Allmog: Klagö-*Puncter* 1627. §. 1. 1664. §. 6. Stadga emellan Adel och Skatteb.: 1651. §. 1. *Resol.* på Allm. Besw: 1668. §. 1. 1693. §. 2. 1723. §. 65.

Efter den nyligen utkomne Lagen samt Jordabalcken 17. Capit: 1. §. är rätter afrads-dag, *Thome* dag för Jul, tå [s. 178.] skal Bonden, ehwad jord han åbor, afrad utgifwa; Och när twist upkommer om afrad gullen är, eller ei, så bör han Landtboo med Qwitto-bref, eller wittne wisa det samma, gitter han det ei, så bör han gifwa afraden uth. §. 2. Där Bonden och hafwer afrad, eller utlagor inne med sig, tå utmättes the förr än arf skiftes; Är han giäld-bunden, och skal gods hans til utmätning gå, tå äger altid samma åhrs afrad bättre rätt än annor giäld.

Står afrad inne för try år, och wisar han som then hafwa bör, at han then ei förr så kunnat, niute tå samma rätt och förmån. Är afrad inne för flere år obetald, hafwe ei annan förmån än efter dom, eller inteckning. Ware och alltid Skatte-jorden underpant för try åhrs Ränta, fram för alla them, som sin fordran hafwa inteckna

låtitt, eller med dom wunnitt §. 3. Handels-Balcker 17. Cap. §. 6. Men går Skattehemman til salu och winner kiöparen therå laga fasta; Hafwer then som Rântan äger ingen talan å sielfwa jorden, utan bör i den händelsen söka annan Skuldenärens Egendom. Skulle afrad eller hemmans Rânta på Winst och förlust emot något wist penninge-lån, efter öfwerenskommande betingas, så är jämwäl tillåtitt, ehwad afraden warder mer, eller mindre. Handels-Bl. Cap. 9. §. 9.

Yppar sig någon twist om afrad, så skal then samma uptagas och dömmas af then rätt ther jorden ligger. Rätteg: B: Cap. 10. §. 14.

Händer så at både Cronans och Jordägarens Rânta innestå, tå hafwer Cronan företräde. Handels B: Cap. 17. §. 6.

De Bönder som af ålder fördt sina uthlagor til Bergslagen, äro jämwäl ännu ther til plicktige. Biafsk: på Allm: Klago-*puncter* 1627. §. 1. Förkl: öfwer *Reglem*: 1685. §. 3. Bonden är och skyldig at lefwerera sin afrads-spanmål med struckitt mål och i stället för rågan twå kappar på tunnan, och af maltet trenne. Beslut 1638. §. 7. *Resol.* på Allm: Besw: 1664. §. 2. [s. 179.] Stadga om mått och wickt 1665. §. 5. Förkl: öfwer *Reglem*: 1685. §. 2.

Wid Rânte-persedlarnes emottagande bör rätt mått och wickt brukas. Ordn: angående Tionde. 1638. §. 6. *Resol.* på Allmogens Besw: 1664. §. 2. Förordn: angående uthlagor 1668: §. 6. *Resol.* på allmogens Besw: 1675. §. 6. Infaller stor misswäxt, så efterlåtes Bonden, så af Skatte som Cronohemman, ehwad Rântan är indelt, eller Cronan förbehållen at lösa spanmålen med fem Dal. Silf:mt Tunnan, doch så at den Bonde som sig deraf betiena wil,

först begiär laga Syn, hwarmed Indelningshafwaren wid de indelte, och Cronobetienterne wid de behållne hemman sig derwid infinna, och sedan tager Tingsattest, at spanmålen *in natura* utan Bondens undergång ei utgå kan, hwarpå Indelnings-Bonden efter Tings-*Attesten* får betala spanmålen med fem Dal. S:mt Tunnan til Indelningshafwaren; Men behållne hemmans Ägare och Åboer tilställa samma Tings-*Attest* til häradsfougden at skaffa Landshöfdingens *Resolution* derpå, eller må han sielf skaffa sig den samma, at Fougden får upbära penningar i stället för spanmålen, utan at inhämta Kongl. Cammar-*Collegii* tilstånd thertil. Kongl. Maj:ts förordn. den 17 *Octob*: 1723.

Derest de Rântor som i sielfwa persedlen böra utgå, och intet til *Magazinet*, *Ammiralitetet*, eller Krigsfolckets underhåll, eller til någon annan ort blifwa förordnade at aflefwereras, ei kunna i sielfwa persedlen åstadkommas, så efterlåtes Allmogen at lösa dem efter högsta marckegång, som finnes inom lagsagun. Men det öfrige som til förbemälte orter ei är förordnad, och af Allmogen ei eller löses, utan i persedlen inlefwereras, bör Häradsfougden efter högsta Marckegång föryttra och Konungen och Cronan det som wärdet öfwerskiuter, beräckna; Och må Häradsfougden ei sällia någon perzedel derunder, men wäl högre, om sig så giöra låter.

De Rântor som blifwa förordnade til Stockholm ifrån [s. 180.] de Norländska orter at öfwerskieppas, der på bör Häradsfougden en *Specification* upsättia och på Rådstugun i den Stad der uthskieppningen skier, under Stadens *Sigill verificera* låta, och deraf en afskrift til Skiepparen gifwa, samt *originalet* til Stats-*Contoiret* insända, jämwäl och besannad afskrift till Lands-*Contoiret*, jämte underrättelse när och på

hwilckens fahrtyg samma Rän-te-persedlar äro inskieppade, insända. Häradsfougde *Instr.* 1688. §. 4. 5. Häradskrifware *Instr.* 1689. §. 8.

Crono-Bönder som äro *Militien* och Lands-*Staten* anslagen och hafft frihet at uthgiöra sin afrads-spanmähl *in natura* när de kunna och willia, eller lösa den med 9 Dal. kopp:mt Tunnan, må nu när stor misswäxt infaller, lösa spanmålen med femb Dal. S:mt Tunnan, der och en sådan Cronobonde ei wil afbördas sig sine dagswärcken *in natura*, så förbindes han ei at betala hwart dränge-dagswärke högre än tre marck kopparmynt, och åkedags-wärke jämkas i *proportion* derefter. Kongl. Maj:ts *Reglem.* 1684. §. 5. 6. Förklar: 1685. §. 3. *Resol.* på Allm: Besw: 1686. §. 1. 19. 38. Förordn: den 17 *Octob.* 1723. För de öfrige Rän-te-persedlar, författar Landshöfdingen marckgång på, derefter Bonden dem har fritt at lösa. Landshöfd: *Instr.* 1687. §. 41. Börandes wid marckgångarnes uthsättiande wissa *Deputerade* af alla 4 stånden i Länet wara närwarande.

Skatte-Bonde som är indelt på *militien*, och Lands-*Staten* är skyldig at lefwerera dess spanmål, samt andra Rän-te-persedlar *in natura*, och dem innan Lagsagun föra, så framt stor misswäxt ei infaller, då Spanmålen betales med 5 Dal. S:mt Tunnan. Äfwen är han och plicktig at giöra de *ordinarie* Jordeboks dagswärcken, om han icke bor öfwer 2 mihl wäg ifrån Indelnings-hafwarens hemwist, eller lösa samma dagswärcken med penningar efter marckgången. *Reglem.* 1684. §. 5. 6. Men det hemman, som är flere än en anslaget, [s. 181.] frikallas för sielfwa dagswärckens *presterande in natura*. Förklaring öfwer *Reglem.* 1685. §. 2. N:o 3.

Crono-Bonde som är indelt på Rusthåll tillåtes ei at lösa sin spanmål med 9 Dal. K:mt Tunnan, utan bör betala den *in natura*, eller med penningar efter marckgången. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 12 *November* 1694.

De Bönder som äro anslagne til *Militien* och Lands-*Staten*, eller Rusthållen, men af ålder warit wane at giöra dagswärcken til Kongs-gårdarne, de samma äro och skyldige at swara derföre efter wanligheten, dock på åcker och äng allena, men ei med skiuts, eller annat släp beswäras. Förkl: öfwer *Reglem.* 1685. §. 1. N:o 3. De som hafwa förlänningar under lifstids rätt och frihet äro uti Räntans upbärande ei berättigade, til större förmån än som *Officerare* och Landsbetiente. Förklar. Öfwer *Reglem.* 1685. §. 9.

För de Räntor i Kåhl, Wed och Stäckar, dem Bonden ei utan sitt beswär åstadkomma kan, må den som Räntan är anslagen, ei mer af Bonden upbära, än han sielf får wid det Bruket, det han för Bergslagens tarf och bestånd är förbunden at föra persedlen: Men så framt han ei är skyldig efter någon förordning at föra desse persedlar til något wist bruk, så betalar han dem ei högre än de giälla wid nästa bruk, eller kiöp-stad. Förkl: öfwer *Reglem.* 1685. *Resol.* på Krigs-Befällets Besw: 1720. § 40.

De som niuta deras lön och underhåll af uthlags-kåhl, på sådane orter, der wanligt warit at föra kåhlen uti Bergslagerne til Bruken af ädlare *Metal-* och andra *importante* wärck, eller af Bergsmännerne sielfwe anwändas til deras blåsningares fortsättiande, måge ei giöra någon disposition om kåhlens förande til andra orter, utan skola wara nöjde at taga för dem betalning efter marckgången. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 18 *May* 1639. §. 3.

Allmogen i Kopparbergs Län, som med sine kåhl är anslagen [s. 182.] til Kopparswäcket uti Fahln, ehwad det är skatte, eller *Militie* Kåhl, skal hwart åhr wid första

Åkeföre uthlewerera sin fulla skatt i kåhl wid 10 Dal. S:mts wite första gången, och skattens *præsterande* lika fult i persedlen; andra gången dubbelt, och tredie gången wid förlust af dess Skatte- och Besittningsrätt; Wid samma wite är dem som sielfwa äga skog förbudet at kiöpa kåhl, eller *Polletter* af andra til skattens *clarerande*, så fram ei oundweliga hinder, eller Skogens späda wäxt, dem ifrån kåhlning skulle afhålla. Kongl. Maj:ts förordn: den 12 *Octob.* 1725.

Såsom uppå de nya Skattehemman är större Spanmåls Ränta än på de gamla, så är de nya Skattehemman äfwen tillåtit at utgiöra deras Ränta och Uthskylder lika som då de woro Crono-bönder efter som de wid skatte-kiöpet intet fått någon förminskning uti Räntan. *Resol.* på Allmog. Besw: 1719. §. 2. Skatte Frälse-bönder böra til sine huusbönder i rätten tid utgiöra alla de åhrliga utlagor i persedlar, som i Jorde-boken införde äro, och dem innom Lagsagun efter Lag och gammal sedwana föra. Och sammaledes förhålles med de andra wanlige, eller så kallade Mantals-räntor, hwarpå Ridderskapet och Adelen bebreffwade blifwit. Besl. 1650. §. 5. Stadga emellan Adel och Skatteb. 1651. §. 12.

Men Boskaps-skatten är Cronan förbehålen. Stadga 1651. §. 2. samt halfwa skitsfärds-penningarne. Försäkring 1649. §. 7. Besl. 1650. §. 6.

Kan Skatte-Frälsebonden ei åstadkomma sina utlagor *in natura*, så tillåtes honom ei at lösa Spanmålen med 5 Dal. S:mt Tunnan, som en annan Skatte, eller Cronobonde. Kongl. Maj:ts förordn: den 17 *October* 1723. utan bör han ehrläggia pänningar åth Frälsemannen, eller den som Räntan innehafwer för uthlags-persedlarne efter det kiöp och marckegång som är i kiöp-städerne innom Lagsagun den tid som Ränthe-persedlarne borde utgiöras, men förwandlingar som i Cronones [s. 183.] Jorde-Böcker finnes ibland utlagorne, bör Bonden i förwandlings persedlar utgiöra. Kongl. Maj:ts *Resol.* på Allmogens Beswår 1668. §. 6.

Alla åhrlige och i Jorde-boken införde dagswårcken, är äfwen Skatte-Frälsebonden skyldig at betala antingen med arbete, eller penningar, alt efter som huusbonden sielf finner sig bäst wara betient med. Men för alla öfrige dagswårcken, hielpe-kiörs-lor, diurgårds stängning, ängebergsel och annat slikt, som Skatte-bönderne hafwa warit wana at giöra til Konungens och Cronans gårdar, böra de giöra hwart åhr til sine huusbönder, neml. 6. gilla öke och 12 gilla drängedags-wårcken af hwart helt hemman och *proportionaliter* af de mindre, och äro skattebönderne skyldige då de bådade blifwa, komma i rätten tid om morgonen; hwarwid huusbonden står fritt at af Skatte-böndren som til Sätens-gården på 2. mihl, eller derunder belägne äro, at taga antingen sielfwa arbetet, eller penningar; Men de som fiärmare boo ifrån Sätensgården än 2. mihl, äro ei plicktige at giöra något arbete, utan betala ökedags-wårcket med 8. öre och dränge-dags-wårcket med 4. öre S:mt, med mindre de å ömse sidor sig derom annorlunda förena. Stadga 1651: §. 3. Beslut 1652. §. 7. Stadga 1660. *Resolution* på Allm: Bes: 1723. §. 55.

När någon Bonde betalar sina utlagor med penningar, må ingen truga honom til annat än swenskt gångbart mynt. Nork: Beslut 1604. §. 3. Förordn: om myntet 1641. §. 4. och det wid lifstraf för den Fogde som sådant gör. Kongl. Maj:ts *Placat* den 7 *October* 1603. Ei eller i stället för koppermynt at gifwa lätt Silfwer:t. Förordn: om myntet 1664. §. 6. *Resol.* på Allm: Besw: 1683. §. 31. eller at derföre betala upgiält.

Resol. på Adel: Besw: 1682. §. 12. utan allenast at gifwa för Käppar-penningar försel-lön, som icke må wara öfwer Ett öre K:mt. Förordn: om utlagor 1668. §. 5. Och der smör-ränta faller med hwart Lisspund Smör Ett öre til Tunne-Penningar. *Resol.* på Allmog: Besw: 1627. §. 5. [s. 184.]

Hwad Allmogen i Skåne angår, så betala de sina utlagor uti reda penningar. Kongl. Maj:ts *Reglem.* angående *Militiæ*-hemman i Skåne, den 7 Nov: 1695. §. 6.

Hwar och en som bebor något hemman, Crono, Skatte, eller Frälse, Nybygge, eller annan lägenhet, och har sin egen röök och matlag bör til den sidsta *September* åhrligen, ärlägga Häradshöfdings och Lagmans-penningar, hwarmed *Justitiæ Staten* öfwer hela Riket aflönas, och är ingen derföre fri, undantagandes Adelen på deras Sätens-gårdar, samt deras råå och rörs Torpare. Kongl. Maj:ts *Mandat* den 6. *Jan.* 1577. Norkiöpings Besl. 1604. §. 11. *Resol.* på Allm. Besw. 1675. §. 24. 1680. §. 39. 1683. §. 21. Häradsfogde *Inst.* 1688. §. 3. N:o 4. §. 9. N:o 3. *Resol.* på Allm: Besw: 1723. §. 31. och kyrkoherdar och Capellaner på gamla Capellans bohl. Präst: *Privil:* 1723. Jemwål äro Knecktar, Ryttare, Dragoner och Båtsmän för denne Räntan befriade; Äfwen och Nämдемän. *Resol.* på Allm: Besw: 1683. §. 25. 1683. §. 3. Hammarsmeder som nära sig allenast af deras handtwärck. Kongl. Maj:ts Bref till Cammar-*Colleg:* 1693. Smältare ordn: 1664. §. 14. 1692. §. 19. och de Skogwacktare som lyda under Borgrätten. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 31 *Maji* 1691. Men Adelens rå och rörs Bönder betala denna ränta; Äfwen Adelens Betiente, som hafwa af Adelen några lifstids förläningar. Häradsfogde *Instr.* 1688. §. 9. N: 3. 5.

Uti äldre tider hafwa Allmogen hållet twenne hästar åth deras Häradshöfdingar. Calmare *Recess.* 1483. §. 9. Sedan blef Allmogen i Westergötland efterlåtit at gifwa i det stället 2 Skieppor korn. *Placat* den 7 *Sept.* 1540. Derefter blef åter stadgat at Lagmans och Häradshöfdings-räntan öfwer hela Riket skulle wara tolf öre af hwar hel gård, åtta öre af halfwa och sex öre af fierdingar, hwaruti alla Skatte, Crono och Frälsebönder woro lika delaktige och ingen derifrån befriad. Kongl. Maj:ts *Placat* den 30 *Octob.* 1595. §. 17. Men i Finland sattes häradshöfdinge-räntan til Sex öre S:mt mantalet och Lagmans [s. 185.] penningar til 4. öre åhrligen. Stadga den 9 *Febr.* 1602. §. 5. Uti Österbotten sattes Domare-räntan til 3. marcker smör; Men i Mässare Sochn til ett kalf-skin. *Placat* den 15 *April* 1601.

Men nu är häradshöfdinge-räntan tolf öre Silfwermynt och Lagmans-räntan Sex öre. *Resol.* på Allm. Bes: 1680. §. 39.

Lagmans och Häradshöfdingens-penningarne stå under Håf-Rätternes *Disposition.* Regerings-*Form.* 1720. §. 23. Kongl. Maj:ts Bref til Cammar-*Colleg.* Den 14 *Martii* 1724.

Til Tings-Rätternes underhåll, utgjöres åhrl. Tingsgästnings-penningar, af hwar och en, som Bondehemman brukar, af hwad wilckor den samma hälst är, samt Torpare hel och half besuttne, och ingen är derföre fri som Gård, eller Hemman hafwer. Norkiöping Besl. 1604. §. 11. *Resol.* på Allmog. Besw. 1672. §. 13. 1675. §. 14. 1683. §. 21. 1686. §. 4. hwilket är Sex öre S:mt om åhret. *Resol.* på Allmogens Besw. 1672. §. 13. Men Nämдемän äro derföre frie. *Resol.* på Allm. Besw. 1683. §. 25. 1686. §. 3. Äfwen och Smältare och Hammarsmeder. Ord: för Smält. 1692. §. 19. Kongl. Maj:ts Bref til *Cammar-Colleg.* 1693. samt Knecktar, Ryttare, *Dragoner* och Båtsmän. Kongl.

Maj:ts *Resol.* den 29 *Aug.* 1688. Äfwen äro Adelens Råå och Rørs, Torpare samt Kyrkioherdar för Tings gästnings penningars ehrläggande frie. *Resol.* på Allm. Besw. 1723. §. 31.

I stället för qwarntull, som blifwit bewilliat af al den Säd, eller Spanmål, som föres til Qwarn att malas, ehwem den tilhörer Adel, eller Oadel, Klerck, eller Lekman, ehwad Qwarnen war Crono eller Frälse, inom, eller utom någon Sätessgårds ägor, både Odal, Bäcke och Wäder-samt hand-Qwarnar Besl. 1625 och 1627. Utgifwes nu til Cronan åhrligen Mantalspenningar, som i Skåne kallas koppskatt af hwar Person, det ware sig Man, eller Qwins-Person uppå Landet, som är öfwer 15 och under 63 åhr. Derföre ingen befries, undantagande Ridderskapet [s. 186.] och Adelen för sig, sine Hustrur, Barn och Tienstefolck, som tienar wid deras Hof- och Sätessgårdar, och der hafwa underhåll och näring, samt niuta hehl åhrs lön; Men *Arrendatorer* och halfnadsbrukare på Sätessgårdarne, samt deras Anhörige utom Adelen, så och Adelens Betienters. Hustrur, Barn och Tienstefolck, som ej hafwa af Adelen någon åhrs lön, eller gå dagel. til dess disk och duk; Krigsbefålet utom Adelsståndet, som äre i stadig åhrsienst hoos Konungen, Ryttare, Knecktar, *Dragoner* och Båtsmän samt Underbefålet. Jämwäl Konungens Betiänte som niuta åhrlig lön och wistas på Konungens Gårdar, som Konungen låter för egen Räckning bruka, samt Beridare, Fodermaskar, Stallskrifware, Hoffslagare, Remsnidare och Stalldrängar wid Kongösör och Strömsholms; Äfwen och Stallbetienterne wid Flyinge och Dahlby Kongsgårdar uti Skåne, äre alla för sine egne Personer frie för Mantalspenningars ehrläggande, men ej för deras Hustrur, Barn och Tienstefolck:

Biskoppar och *superintendenter*, samt *Praesides* i Slåtts- och *Stats-Consistorierne* i *Stockholm*, samt deras Hustrur och Barn, jämwäl deras Tienstefolck som niuta åhrl. lön och gå til deras disk och duk, tillika med Biskopparnes Änckor. *Professores* wid *Academierne* med deras Änckor, så länge de lefwa uti Änckestånd, befrias äfwenwäl för denna afgift, men ej *Professorernes* Hustrur, Barn och Tienstefolck.

Studenter och Diäcknar, som stadigt wistas wid *Academier*, *Gymnasier* och *Scholar* äro också befriade, men ej de som *praeceptorera* för *privatorum* Barn på Landet eller i Städerne utom Adelen.

De som för ålder och bräckelighet öfwer gifwit sina Hemmans bruk, och satt sig hoos sina Barn och Anhörige til Skiötsel och uppehälle förskonas äfwen för Mantals penningar, men så länge de låta skrifwa sig för Hemmanet, eller behålla för sig [s. 187.] någon dehl, eller bruk deruti, eller sittia på Hemmanet och stå huushållet före, niuta de ingen befrielse.

Tiggare och fattige som kallas Allmosehion, hwilcka äro så siukelige och bräckelige, at de intet årcka arbeta, eller kunna förtiena sig uppehälle, äre och för denna afgift befriade. *Resol.* på Adelens Bes. 1640. §. 6. Besl. 1650. §. 4. 1652. §. 3. 1655. §. 11. Förord. om uthlagor 1668. §. 1. Präste *Priv.* 1675. §. 8. *Resol.* på Allm: Bes. 1686. §. 56. 57. Landshöf. *Inst.* 1687. §. 27. 35. Häradsfogde *Instr.* 1688. §. 3. *N. I.* Mantals-*Commiss. Instr.* 1693. *Resol.* på Allmogens Beswår 1723. §. 35. Desse utlagor böra aldrasist til Pingest helgen wara utbetalte. Förord. Om uthlagor 1668. §. 1.

Mantals skrifningen för följande åhret, bör begynnas uti *November* Månad, der efter mantals penningarne öfwer hela Riket, utom den delen af Kopparbergslän,

hwarest den bör betalas med Kåhl *in natura*, uppbäres *medio Martij* derpå följande, och dermed fortfares at den kan wara *clarerad* til *medio Maij*. Skulle någon för Mantals penningar skrefwen afgå med döden innan *Aprill* Månads slut, så afskrifwes den dödes Mantals penningar för det åhret under afkortningarne efter derpå skaffat laga bewis. Kongl. Maj:ts Bref till *Cammar-Colleg.* Den 24 *Martij* 1727.

Brandstod skal af alla hemman i häradet utgifwas efter hemmantalet, när någon skada af wåda skiedt, eller genom thens wållande, som skadan ej gjålda kan, och bör häradet allenast gifwa för husen som the woro, när the afbrändes och för Bonden nödige äro, så och för Såd, Foder och Boskap, som til Gårdens bruk tarfwas och han mist hafwer, men för andra löösöron och huusgeråd gifwes ei Brandstod, ei eller för Badstugu och Kiölna. Icke eller må Frälsemans Säte- och Ladugård, samt Prästegård Brandstod niuta, ther the then ei gifwa, och ei mätes therå huus högre än å Bonde hemman. Byggnings B. 24 *Capit:* §. §. 4. 5.

I hwarje Landsort skal å Tinget i Konungens Befallningshafwandes [s. 188.] närwaro Häradsboerne emellan en förening uprättad warda, huru mycket för hwart och ett nytt huus, på ett helt hemman, eller mindre i Brandstod gifwas skal; Och när Eldskada sedan timmar, söker den som lidit Häradshöfdingen, och han nämne Syne män som skadan skåda. The skola noga undersöka, hurudanne the huus som brunnit tå woro, nye eller gamle; Och Härads-Rätten pröfwar sedan och dömmar, huru stor Brandstoden af hwarje hemman efter föreningen och husens beskaffenhet wara skal, hwilcket Landshöfdingen sedan åligger låta utmäta. Men ei må någon gå omkring och tigga Brandstod. Hwar som Bref ther til gifwer, skal böta Sex Daler Sm:t §. 6. 7.

Alla som å Landet hemman äga eller bruka, skola wågar rödjå och Broar byggja, och äro ei Konungens gårdar och Ladugårdar therföre frie. Hwar skal sitt skifte hafwa, efter then del han i By äger, och som thet för allom lägligast faller; Och bör Landshöfdingom, therpå hafwa insickt, at then ena ei mera betungas än then andra. Städerna böra rödia, samt hålla Wågar och Broar så långt Stadens Ågor räcka.

Allmän Winterwäg öfwer Siöar och Måssar, skal hwar By för sina ågor uthstaka, ther Isen starckast och minsta fahra är. Ther större Siöar äro, böra Socknarne thet giöra, som ligga theromkring: Och bör äfwen samma Wäg ändras, så ofta thet omtränger, jämwål böra Wakar och Wråkar uthmärkas, och Wägen ledas ther förbi, wid 3 Daler S:mt wite. Häradsfogden bör hafwa inseende therpå, at sådant skier i rättan tid. Wäcker någon Notwak wid winterwäg, så bör han sielf märcka den samma uth. Byggn. B. 25 *Cap.* §. §. 7. 8. Ingen må lägga Fahrwäg å rätta ställe, utan Tings-Rättens lof och minne wid 3 Daler S:mts wite. Men lägger man Landswäg af thes förra Stad bötes dubbelt, och lägges wägarna åter, som the förr legat hafwe. Gör någon sig Farwäg, eller Gångstig öfwer annars Åker, eller Äng, så bötes derföre 2.

Daler och skadan ehrsättes §. 9. [s. 189.]

Hwar som ogild wäg hafwer och til Wägrodning och Brobyggnad kallad warder, men ei kommer til sattan dag, bör böta 3 Daler, och hafwer then Häradsfogde, eller Crono Betient, som när är, at låta bättra hans Wägstycke för lego, och taga then uth af honom som treskas.

Samma mackt äga och Borgmästare och Råd, ther Stadens Wäg ei bättras. Kommer ei then i rättan tid som Wågar och Broar syna skal, så bör han böta dubbelt §. 11:

Landswäg skal wara 10 alnar bred, men Wäg til Ting, Kyrcko och Qwarn, samt annor Farwäg 6 alnar, och Broo öfwer Ström, eller Bäck, efter thy som Wägens bredd är. §. 2.

Til Landswäg, må Sand och Kis tagas ther thet närmast finnes, och af Allmänningen wärcke som tarfwas och utmärckt warder.

Ther Färja, eller Flätta elliest är, bör then äfwen af Allmogen underhållas, och böter then som hålla bör 10 Daler för hwar Wecko han then nederlägger; Skier ther igenom skada, bör then och återgiäldas. §. 13.

Alla som i Sochnen boo, skola Kyrkio bygga och uppehålla, och hwad ther til hörer, som Kläckstapel Kyrckomur, Sochnestufwu och Fattigstufwu, Byggningswärcke, Kiörslor och annor kostnad utgiöres härtill efter hemmantalet och dagswärcken efter matlagen. Innan något i dy mål företages, skola Soknemännen kallas tilhopa at therom samrådas och förenas.

Prästgården skola och alla bygga efter Gårdatalet, men Säte- och Ladugårdar, så och afhyste Råå och Rörs hemman äro därföre frie. I Prästgården skal wara en Stufwa med två Kamrar, Kiök, Brygghus med Bakugn; Bod med dubbel Båtten och Loft, Wisthus, Lada med tu Gålf och Loga, Fähus och Stall. Thessa hus inga flere böra Soknemännen med Tak och Innanrede Kyrckoherde färdige antwarda, och är sedan skyldig at hålla them wid mackt med egen bekostnad. Men när the af Ålder och Bruk, och ei af Prestens wanryckt förfalla [s. 190.] så skola Soknemän them bygga och bättra på theras Bekåstnad, och må Wärcke å Prästebohlets ägor tagas om ther finnes tillräckelig Skog. Tarfwar Prästegård, efter thess Ägor och Lägenheter flera hus, så bör Prästen bygga och uppehålla them sielf, eller giällda thet som brister. Bygger Prästen flere hus än Prästegården tarfwar til sin beqwämlichkeit, och wil ei Efterträdaren them behålla efter laga mätning, så må han som bygt hafwer, them bortföra. Är Timmer ther til tagit af Prästegårds Skog, så betalas thet efter mätis-manna ordom, och böra the penningar komma Soknemännen til godo wid annan Prästegårds Bygnad.

I Staden böra the bygga Huus och Gård för Prästen som äga Huus eller Grund, eller idka borgerlig näring thersammastädes, och ei äro särskilt ther ifrån befrjade. Sedan the Huus äro laglige bygde, så bör Prästen wårda them, at the ei förderfwas och af wårdslöshet förfalla.

Tingsbyggning skal hwart Härad bygga efter Gårdatalet å wanlig Tings stad, eller ther Landshöfdingen och Häradsrätten pröfwer then för Allmogen lägligast. Ther skal wara en Stufwa så stor som tarfwas och två kamrar; Och är Häradet skyldigt then Byggning uppehålla. Wid hwart Tingsställe skal och ett Fångelse wara, ther Missgiärningsmän måge i förwahr hållas. För thenne Bygnad är ingen frij, utan Sätess- och Ladugårdar, afhyste Råå och Rörs hemman, så och Präste och Kläckareboh; Ther Tionde Boo nödig är, bygge then alla the i Staden och Soknen bo, som Cronotionde utgiöra. Warda Härads, eller Soknemän bådade til then allmänna Bygnad, och blifwer någor borto, han bör böta för dränge-dagswärcke 1 Daler, och för öke-dagswärcke dubbelt. Men kommer Byggnaden igenom någons tresko at afstadna, bör den som treskats, böta 3 Daler och ändå fullgiöra dagswärcket. Sko-landes thesse Böter til samma Byggnad användas. Bygg: B: Cap. 26. [s. 191.]

På Gästgifware-gårdar, som ligga på Crono-grund, skal Häradet bygga nödige hus för Wägfarande, som är Gästestufwu med sina Kamrar, Stall och Wagns-lider med alt innanrede, som Gästgifwaren sedan håller wid mackt. Men the hus som Gästgifwaren brukar til egen nödtorft, bör han bygga och wårda sielf.

Skulle någon å Cronones Jord på egen Bekostnad willia bygga, så är Häradet fritt för Byggnaden.

Å Frälse och Skatte-grund bör Jordägaren bygga, ther han wil Gästgifweriet nyttia. Men wil han thet ei, och kräfwertens Belägenhet, at Gäst-gifwerie ther nödwändigt anläggas måste, och han ei åthnöijes at af Cronan wederlag taga, så bör Häradet bygga, som sagt är. Bygn: B: 28 Capit: S. 2.

Diäkne-penningar, eller så kallad Sochne-gång, skola af alla matlag ärläggas, som bo på hemmantal, men icke af oskattlagde Torpare och inhyses Folck, samt Ryttare, Knecktar, *Dragoner* och Båtsmän, hwilka sitta på deras tilslagne Torp. Warandes denna afgifft Sex öre S:mt af hwart matlag åhrligen uppå de orter i Riket, der Sochne-gång är, hwilken bör betalas när pålysningen skier, men om någon treskas, bör han ärlägga dubbelt och uttagas sådant af Kyrckones Sexmän, med denna hielp böra the fattige *Studerande* understödias fram för andra. 1624. Åhrs Riksdags Besl: *Resolut.* på Allmog: Besw. den 28 Junii 1731. S. 32.

Utom *Tertialen* af Skafft-tionden af all den Säd som åhrl. på åkrar och Swedie-fall växer, och bör af alla Sochne-män gifwas til deras Kyrckoherdar, böra de åfwen gifwa til Kyrckoherden *Tertialen* af den Tionde, som åhrligen faller af Humbla, Hampa, Lijn, Rofwor och Kåål, jämwäl Qwicktionde af alt Afwel som är Fööl, Kalf, Lam, Killing, Gris och Gås, samt Smör en marck af hwar Koo. Är någon koo utlegder, så betales Prästens Rättighet derföre af Ägaren i Åbo Stifft; Men den som har koon på lega, är derföre frij. [s. 192.]

Smörtionden lefwereras Olofsmäso-Dagen; Lamb och Killing Larsmäso-Dagen, Kalf och Gris då de äro 10 nätter gamla; Lin, Hampa, Rofwor och Kåål 14 dagar för Michelsmäso. Humbla föllier Skafttionden, och bör all Tionden wara införd Allhelgone-Dag. Kan intet foster affödas, at Prästen kan få sin Tionde, så gifwes honom Tionde-delen i Wårde af det som fallit är om Åhret, nemligen af Kalf 2. öre, af Lamb eller Killing 1. öre, af Gås eller Gris ½ öre S:mt. Smörtionden bör uthgifwas i sielfwa Persedlen, eller betalas med Penningar efter marckegången. Kan Bonden i Åbo Stifft ei åstadkomma Smör *in natura*, så är det honom tillåtit af lefwerera Ost i det Stället efter lika wickt, eller 8. öre kopp:mt för marcken. De som boo wid Saltsjön och hafwa ringa Åcker, gifwa i det stället, neml. hwar Skiärbonde, som hafwer sin egen Båth om Wåren 4. band Fisk, och om Hösten en Fierding Strömming. Så äger och Prästen at bekomma af sina Soknemän en lätt af andra Notedræcker om Sommar och Winter, och af Wåhrfiske, samt om Wåhr och Höst af fiske uti Bäcker, Strömmar och Åar, jämwäl af Skiötefiske.

Uti Åbo stift betalas af hwar hel noth 1 Tunna färsk Strömming, eller 4. Dal. S:mt. Af Fiäll och Winter-fiske har åfwen Prästerskapet theas andel, alt efter som Guds wålsignelse är ymnog til.

Blifwer något Hemman förmedlat, så bör den som Hemmanet åbor, lika fult utgifwa sin Rättighet til Prästen. *Resol.* på Präst: Besw: i Wexiö Stifft 1668. S. 3.

Blifwer och något hemman afhyst, så bör dock Prästen oafkortat niuta sin Rättighet deraf. Kongl. Maj:ts Bref till Landshöfdingen N. N: den 14 *Novemb.* 1693.

Där och någon märckeligen förringar sin Åcker och lägger den til Äng eller Betes Jord, så bör han icke dess minder ehrlägga then Tionde, som skäligen profwas theraf gå, hwilket Landshöfdingen bör låta utthräkna. *Resol.* på Prästersk: Beswär 1672. §. 9. [s. 193.]

Alla Bruk, Hyttor, Hamrar och Masugnar äre frie för Prästetionde af deras tilwärcckningar, och lemnas Bruks-*Patronerne* at af en god willia gifwa sine Siälesörjare, efter then wählsignelse Gud them i sin handtering förlånandes warder. §. 13. Åliggandes Landshöfdingarne at låta Prästerskapet wederfaras, hwad de efter Kongl. Förordningar och Föreningar med Bruks-förwaltare äro berättigade til. *Resol.* på Prästersk: Besw: 1719. §. 42.

Af Allmogen på Landet utgifwas til Prästen för Brude-folcks lysning 4 öre S:mt, för Wigning 8 öre, för Barndop 4 öre, för kyrckogång efter Barn 8 öre. För Sockne-buds omak särdeles ther Kyrckoherden nödgas resa långt uti Sochnen, gifwer Bonden som honom behagar, men icke högre än 4. kappar Råg eller Korn: doch måste härwid hvars och ens Fattigdom ansees, så af dem intet fordras. Förord: angående Prästopbörd 1681. §. 4.

Uti Likstohl eller Testamente gifwer den som hafwer Sex Koor en deraf, efter Bonde, eller Hustru. Der mindre är än 6. Koor til 4. Gifwes 2. Dal. S:mt, samt derunder 1. Dal. *Dito* mynt. Efter ett Barn gifwes 8 öre, efter ett Ärfdabarn 16 öre och efter ett Legohion 8 öre S:mt. Förord: 1681. §. 2. Prästerne skola äfwen uti Påskpenningar åhrl. hafwa af hwart hion, som går til Aflösning och Herrans Nattward 1 öre S:mt §. 3. Och deremot är afskaffat och förbudit at lägga penningar på duken, eller at gifwa Skriftpenningar. Ei må någon altaremat wid Barndop, eller Kyrckiogång uti Kyrckan inbäras; Men wil Almogen slik Spisning gifwa Prästen, må han det emottaga. *Resol.* på Allm. Besw: 1720. §. 42.

Ei må någon Präst igenom kringresande eller elliest fordra Juhlekåst af Bonden. *Resol.* angående Präst: opbörd i Åbo Stiff den 23 Febr: 1694. §. 2.

Ingen Tionde gifwes af Skogs eller wille Waror, eller Siälaredom: Icke eller Skåttbogen af Elg, Reen, Råå eller [s. 194.] Hiort; Ei eller matskatt om Juhletijd, hwarom Förordningen giord i Örebro 1617. förmäler, efter som hwad Almogen tienar til efter rättelse är utur samma Förordning utdragit, på det Prästerskapet i deras Opbörd och Åhörarena i deras Utgiftt måge efter 1681. Åhrs Förordning sig rätta.

Men Prästerskapets Opbörd i Skåne, samt Öfre och Wästre Dalarne och Wärmeland, förblifwer efter gamla wanligheten. *Resol.* på Adel: Besw: 1682. §. 1. 1686. §. 1. *Resol.* på Alm. Besw: 1683. §. 45. 1685. §. 5. Och bör i the Landskaper theräst Prästerskapet beropar sig uppå gammalt wanligt Bruk en wiss Förening af Landshöfdingen tillika med Biskoppen författas, som til Konungens ompröfwande och stadfästande bör insändas. *Resol.* på Allm: Besw: 1719. §. 33. Och til dess sådant skiedt, bör Förordningen av Åhr 1681 til alla delar owägerligen efterlefwas. *Resol.* på Allm: Besw: 1720. §. 42.

Treskas någon Åhörare at utgiöra til Prästen dess Rättighet, det bör angifwas wid Tinget, at efter laga Ransakning och dom afstraffas.

Opbärer och Prästen mera af sina Socknemän, än honom med rätta tilkommer, så dömmes han wid Tinget återbetala det samma dubbelt til sina Åhörare; Men beträdes han der med andra, eller 3:die resan, så förwises han, efter föregången Ransakning til Biskopen och *consistorium* at ansees med *suspension* eller *remotion* ifrån Embetet. Förord: angående Präst: Opbörd 1681. §. 7. 1694. §. 14. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd: i Finland den 6 Junii 1695. §. 5.

Til Capellanerne uti de Församlingar, som de tilförene warit och Allmogen påtagit sig att löna, utgifwes åhrligen antingen de äro en eller flere, af hwar hel och half Gård en halfspan Säd, men af fierdedels och mindre Hemman en Åttondels Tunna. Förord: 1681. §. 5. 1694. §. 11. Sittia flere på en Gård, så gifwes äntå ei mer än efter Hemmantalet. Men skulle Åboerne af ett fritt behag willia gifwa mera, så står sådant dem fritt. [s. 195.] Kongl. Maj:ts Bref til *Consist*: i Skara den 26 Novemb. 1694. Men der ingen Capellan för detta warit eller elliest behöfwes, må ei eller någon Capellan Församlingen påtrugas, utan deras goda willia och samtycke, med mindre Kyrckoherden sielf wil uppehålla Capellanen. *Resol*: på Allm: Besw: 1675. §. 19. 1683. §. 45.

Kläckarens rättighet är af hwar Bonde til åhrlig lön och underhåll en kappa råg, en kappa korn och en kappa hafra. Och när Wigning skier 2. öre, wid Barndop 1. öre, wid Kyrkogång efter Barn 2. öre. Efter ett lik 2. öre alt i S:mt. Förord: om Prästersk: opbörd 1681 §. 6. 1694. §. 12.

Warganät skal hwart helt hemman hålla 4. alnar långt och 5 alnar högt, och the mindre så mycket som theremot swarar; thet skal färdigt wara tå Skallbud kommer, och så starckt at the ei brister tå en man klifwer therpå up. Skallbud skola och alla lyda, som Creatur hafwa, och ingen therföre war frij, utan Präst å Prästegård therå han sielf bor, så och Klockare och Klockarebol, samt inhyses qwinna.

När thet bodas til Härads-Skall tå bör en Man ifrån hwart matlag, och af Sättegårds Torpare hwarannan komma med Bössa, Jachtspiut eller Yxa, så tidigt som han kallad warder; Men tå Skall skier inom Soknen, får ingen sig derifrån undandraga, som något Boskaps Creatur hafwer. Hwilken sig ei i tid infinder, eller kommer utan dugeligt Näth och Jackt-tyg, eller blifwer ei stående ther han ställes, och gör hwad honom befalt blifwer, eller wisar sig otidig eller gör oliud, eller går ifrån Skallet för än Manskapet är upropadt och lof gifwes, bör han böta 1. Daler S:mt; Blifwer han aldeles ute, bötes 2. Daler, och annan gång dubbelt; Utan Dommaren pröfwar at han haft laga förfall. Förtiger then, som Skallet förestår, någon som borto warit, eller sig förbrutit, som sagt är, eller gifwer han, eller annan någon lof at blifwa förfal-lös ifrån Skallet; Bötes 2. Daler. [s. 196.]

I hwarje Socken thet tarfwar och skie kan, skola alla som ther bo och äga Jord, hwarefter Ägodel sig bygga en Wargagård eller Wargagrop, och then skal fierding af Socken uppehålla hwar sitt Åhr. Torpare böra hielpa theas Bolby at bygga och uppehålla. Är ther Ödesjord, tå bör then uppehålla Wargagård som Ängen slår, ifrån then dag han Ängen slagit och Åhret om; Elliest bör hela Soknen bygga för Ödesjorden. Kommer ei then som kallad warder til thenna Byggnad, bör han böta 6. marcker och icke thess mindre bygga. Förfaller Wargagård, så bör then fierding af Socken, som uppehålla borde, böta 10. Daler och rätta then åter up.

Försummar någor sin Wackt och Arbete wid Wargagropen, tå han warder tilsagd at ther hålla Bete, bör han för hwar dag böta 1. Daler; och then thet upsatte Betet dräper, eller rifwer neder, bör böta 3. Daler. Förderfwar någon Wargagropen, så bör han böta Tio Daler och rätta up allan skada.

Jägerie Betiente och Allmogen skola å then tijd Skadediuren yngla, winlägg sig at Ungarna fånga och utdöda, och bör then som utom Skall fångar, eller faller Skadediur, af Härads Sakören, eller af Stadsens medel, ther thet skier å Stadens marck, niuta för hwar Biörn 4. Daler, för en Biörnunge 1. Daler, för Warg 2. Daler, för Wargunge 1. Daler, för Räf 16. öre och för Räfunge 8. öre S:mt. B: B: 23 Cap.

Wid Gästgifwaregårdar, ther flere hästar tarfwas, än Gästgifwaren sielf äger, hafwa och hålla, tå skola nästa Grannar honom till hielp komma; Men är ther större Farwäg, än at Skiutsen så kan uppehållas, så bör Härads-Rätten lägga thertil Hållskiuts, efter som thet nödigt och skiäligt pröfwat och af Landshöfdingen gilladt warder. I staden ther ombyte är, skola Borgare Skiutsen uppehålla.

Ei må Gästgifwaren åtaga sig at hålla Skiutsen för någon annan, eller fria någon therifrån, som under Skiutsen hörer, gör han thet, så bör han böta 10. Daler. Låter Gästgifwaren [s. 197.] någon annan skiutsa, än then som bör och gitter, och gifwer then sielf ei lof thertil, så bör han therföre böta 5. Daler. Leger någon uth sina hästar och Tyg längre, än til nästa omskifte i Staden och på Landet, så är therpå lika Bot. Men ei må någon Gästgifwaren til mehn, å allmenna Wägar Hästar utlega, eller Herberge, Math, eller Dricka för Wägfärande fahlt hålla, hwilken som thet gör, bör böta 5 Daler Byg: B: 28. Cap. §. 5. 6. 8.

Sedan Almogen påtagit sig, at åhrl. betala Skiutsfärdspenningar af hwart Crono och Skatte 3. Daler, och af hwart Frälsehemman halfparten mindre, samt Durchtägs-giärden pålades och blef en ständig Ränta, så äro alla frie Skiutsfärder och Gästningar afskaffade och uphäfne, så för Konungen sielf som de Betiente och Krigsfolck på theras tågande. Besl: 1642. §. 6. 1649. Försäkr: 1649. Gästgif: Ord: 1649. 1657. 1664. Kongl. Maj:ts *Placat* den 3 *April* 1714. Och må ingen drista sig at utgifwa något Pass på fri Förtäring och Forderskap, ei eller någon Läns- eller Fierdingsman det åthylda, mindre må någor af någon frij forderskap taga, utan the som i Cronones Åhrender fara, låta niöja sig med the Rese- och Täre-penningar som them på *Staten* äro tilordnade. Kong. Maj:ts *Placat* den 19 *Novemb.* 1662.

Men när någon Fänge kommer at föras ifrån en ort til annan; Så bör en sådan framskaffas af Allmogen genom fri Skiuts och utan betalning. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd: den 1. *April* 1690. Hwilket är att förstå då någon Missgiärningsman skickas utom Länet; Ty då en sådan allenast inom Länet fortskaffas, användas dertil Konungs Andelen af Sakören. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd: N:N: den 24 *May* 1690. til *Stats-Cont:* den 5. *Aug.* 1684.

Frälse-Sätterier med deras Torp, gamla eller nybygde äre frie för Rusttienst, undantagandes de som äro belagne i Skåne, Halland, Blekingen och Bohus Län, jämwäl för Konungstionden, [s. 198.] Uthskrifningar och Roteringar, Crone-Kiörslor, Skiussningar, Durcktägs och andra Giärder, *Inquarteringar*, Prästegårds, samt Tingsstugu och Gästgifwaregårds Byggnad, *Contributioner* och alla andra Cronebeswär, af hwad namn de wara måge, undantagande Wägrödnung, Kyrcko och

Kyrckogårds samt Brobyggnad. Derjämte niuta och alla de Råå och Rørs hemman, hwilcka inom samma Bys rätta Ägor med rätta Rå och Rör, eller annan laga skilnad begrepne äro, och Ridderskapet nu för tiden tilhörige äro, eller och såsom med orätta ifrån gångne, lagligen kunna återwinnas, men icke de som hädanefter ifrån Cronan, eller andra Frälsemän blifwa *acquierade*, förberörde Förmåner och Rättigheter lika med sielfwa Sätessgården, therunder the äro belägne; Men Landtboerne på the bebygde och till hemmantal lagde Råå och Rørs hemman betala Lagmans och Häradshöfdinge-Räntan, samt Tings-gästnings-penningar, och swara til Kyrcko, Kyrckogårds och Prästegårds Byggnad, samt Wägrödning och Brobyggnad, jämwäl wid Fiendens infall och högsträngande nöd, då krigsmakten kommer på en ort at sammandragas, böra de emottaga en *proportionerad Inquartering*. Adel: *Privil*: 1723. §. 8. Qwarterord: den 28 *Martii* 1719. §. 23.

Ridderskapets Ladugårdar niuta samma frihet som Säterien, undantagande Rå och Rørs Friheten. Adel: *Privil*: 1723. §. 8.

Skal en Sätess-Gård niuta Säteries fri och rättighet, så bör den wara bebygd och *cultiverad*, så at den kan för ett adeligit Säte bebos, men när det försummas, och innan en wiss förelagd tid ei skaffas bot therå, eller när en Sätess-gård så förfaller, at den brukas som en Bonde-gård, och göres theraf Skiussning och dagswärcken, så indrages Säteries Friheten. Kongl. Maj:ts *Placat* angående Säteries Rättigh: 1678. §. 1. 1681. §. 8. Landshöfd: *Instr*: 1688. §. 9. Och Gården lägges under Rustning och andra Crono-utskylder. *Resol*. på Adel: Besw: 1686. §. 5. Ruststiensts: Ordn: 1686. §. 8. [s. 199.]

Ladugård som är anlagd under Sätessgården, för det at Frälseman ej har så stora Ägor til Sätessgården at den kan theraf bestå, niuter Säteries, men ei Rå och Rørs Frihet; Allenast at en sådan Ladugård ei är belägen ifrån sielfwa Sätessgården längre än i det högsta i rätt *linea* en half mihl, och at den är försedd med behörige och swarsgoda hus, olika bättre än Bonde-byggningar. Kongl. Maj:ts *Resol*: den 10 *Septemb*. 1684. Landshöfd: *Instruct*: 1687. §. 30. N:o 2. Häradsf: *Instruction* 1688. §. 9. N:o 2. Och lemnas Ridderskapet och Adelen fritt, antingen med egen, eller andras Afwel förse sina Sätess- och Ladugårdar. *Resol*. på Adelen Besw: 1686. §. 39. Lands-Bokh: *Inst*: 1688. §. 10. Men å nyo at bygga några Sätess, eller Ladugårdar, är ei tilläteligit.

Under Rå och Rørs frihet begripes then By, hwaruti Sätessgården ligger, samt the hemman hwilcka Ägaren af Säteriet i samma By tillkommer med derunder lydande Torp, gamble och nybygde så många som inom samma Bys enskylta Ägor äro belägne. Stadga angående Tionde 1638. *Placat* angående Rå och Rørs Rättighet den 6. *Novemb*. 1678. och den 5 *Martii* 1681. Kongl. Maj:ts *Resol*: den 14 *April* och 6. *Novemb*: 1683. Landshöfd: *Instr*: 1687. §. 30. N:o 3. Häradsf: *Inst*. 1688.

Gambla och nya Sätterier niuta likhet uti deras Rå och Rör, samt blifwa bibehållne wid theras uhrminnes häfd, så at ther en gång lagligen är bewist wara Rå och Rör, må thet icke uthan laga domb uphäfwas, så wida hwar och en *Casus* med *Privilegieerne* och 1638. åhrs Förordning öfwerens stämmer. *Resol*. på Adel. Besw. 1672. §. 63. Men ei bestås Rå och Rørs förmån på rätta Skattehemman. Häradsf. *Inst*. 1688. §. 9. N:o 3. Ei eller på något Hemman som lyder under något berustat Säterie. Kongl. Maj:ts Bref til Landsh: den 18 *Decemb*. 1690.

Har någon tillbytt sig något Säterie af Konungen och Cronan, som ifrån en annan blifwit *reducerat*, så bestås honom intet [s. 200.] Rå och Rörs frihet, på the öfrige i Byen liggande, och honom tillhörige hemman. Kongl. Maj:ts Bref til Cammar-Colleg: den 7 Septemb. 1685.

Är något Rå och rörs hemman *reducerat* under Cronan, och kommit uti Kneckte-Indelningen, men sedan utbytes af Frälsemannen, det blifwer under Kneckte-Indelningen stående. Kongl. Maj:ts Bref til Cam: Coll: den 7 Sept: 1685.

Ei tillåtes nu mera någon Rå och Rörs frihet, undantagande ther then med orätta bordtgången och lagligen återwinnas kan. Landshöfd: Instr: 1687. §. 34. Adel: Priv: 1723. §. 8.

Är något hemman afhyst til Sätessgårdens förbättring och uthrymme, och Frälseman kan sig deraf, för dess wid Gården nära belägenhet betiena; Så behåller det Rå och Rörs Friheten; Men är ett slikt Hemman til en dehl afhyst, och det öfrige med Åboer besatt, så tillåtes ei ett sådant missbruk utan rätts. Landshöfd: Instr. 1687. §. 30. N:o 4. Häradsf: Instr: 1688. §. 9. N:o 4. Nu mera tillåtes ei at afhysa Ägor under någon Sätessgård ifrån en annan derwid belägen Bålby, utan som sådant är befunnet strida emot *Privilegierna* och 1638 års Tionde *Placat*, så är det förbudit. Kongl. Maj:ts *Resol.* på Adel: Bes: 1680. Förordn: angående Rå och Rörs Rättighet 1681. §. 5.

Men wil någon Adelsman, som äger twenne wid hwar andra belägne Sätessgårdar, dem för sin beqwämlighet skull sammanlägga, det står honom fritt, allenast de uti en Sokn äro belägne, och att Cronones Jorde-bok derigenom ei rubbas. Adel: *Privil.* 1723. §. 8.

Wil och någon sammandraga sina til hemantal skattlagde Rå och Rörs heman, så står honom fritt dem at afhysa under sielfwa Sätessgården, eller them til Ladugård nyttia och bruka, emedan Konungen och Cronan intet derigenom afgår. Adel: *Privil.* 1723. §. 8.

Och emedan detta är bewilliat på den grund at Konungen och Cronan ei något derigenom afgår, så hålles äfwen Cronan skadeslös för Mantals- Lagmans- Härads-höfdings och Tingsgiästnings-penningar, som utgiöres af Åboerne på Rå och Rörs-[s. 201.] hemanen. Mantals-Commiss: Instr: 1688. §. 9. N:o 3. Adel: Priv. 1723. §. 8.

Ridderskapet och Adelen tillåtes äfwen för sin beqwämlighets skull at flyttia Säteries friheten, af någon dess Säte- och Ladugård til ett annat Frälseheman af lika hemantal och Godset som då ikläder sig den förras förmån och rättighet, doch så at sådan Sättegård är belägen inom *Compagniet*, hwarest Frälsehemanet tilförene warit indelt och at ingen derigenom *præjudiceras*. Adel: *Priv:* 1723. §. 8. I Hwilket anseende kommer at eftersees, om Sätteries friheten, medelst missbygnad är förbruten, eller om den är behållen, så att Cronan derigenom ei för när skier.

Uti Skåne, Halland, Blekinge och Bohus Län, niute och behålla Ridderskapet och Adelen theras Sättegårdar med sine Torp, Gatuhus, Krogar och Qwarnar, med mera, som ligga på Sättegårdens ägor, och antingen nu äre upbygde, eller hädanefter upbyggas kunna frie för all tunga utlagor och beswär, af hwad namn the wara måge, såsom Tionde, Utskrifningar, *Enrolleringar* och *Roteringar*, Crono-kiörslor, Skiutsningar, Durchtägs och andra Giärder, *Inquarteringar*, Kyrckio, Prästegårds samt

Tings och Gästgifwarehusbyggnad, *Contributioner* och alla andra Crono uthlagor och besvär, undantagande Adels Rusttienst. Adel: *Privilegier* 1723. §. 8.

Sammaledes äre Insockne, eller Wekudags Godsens som de nu äga, eller af samma Rättighet återwinna kunna; aldeles befriade och frikallade för alla nys omtalte Crono-utlagor, undantagande Adels-Rusttienst, Crono- Kyrckio och Prästetionden, med andra gamla

Bewisliga Präste-rättigheter, samt Wägrödning och Brobyggnad af Skattlagde hemman, jämwal Kyrckio och Kyrckiogårds, samt Prästegårds byggnad, i the orter som så af ålder wanligt varit; Äfwen then i Skåne så kallade Matlags Skatten, som är Lagmans, Härads höfdings och Tings gästnings penningar, hwilka allenast utgiöres af the Wekudags bönder, som til hemmantal skattlagde [s. 202.] äro; dock at Crono- och Kyrckio-tionden, hwilken någon af ålder, eller annan besynnerlig rättighet äger och til Sätteriet innehafwer, aldeles förblifwer hwarjom och enom oförryckt, efter thess tilständige rätt, så at kyrckan hålles wid mackt och i lika stånd.

Wid Fiendens Infall och Högsträngande nöd, förhålles med *Inquartering* på Insochne-hemman, lika som om Rå och Rörs hemman förmält är. Ridderskapets och Adelens Ladugårdar i Skåne niuta samma frihet som wanligt varit. Adel: *Privil.* 1723. §. 8. dock böra the wara med försvarlige Ladugårdsbyggningar försedde wid förlust af sin Ladugårds frihet. *Resol.* på Adel. Besw. 1689. §. 8. N:o 3.

För Beqwämlighet skull efterlåtes Ridderskapet och Adelen at afhysa, eller til Ladugård bruka sina Insockne, eller Wekudags-hemman under Sätessgården, dock Tionden der af til Cronan, Kyrckian och Prästen, samt flere gamla bewisliga Prästerättigheter förbehåldne; som och at flyttia Säteries friheten ifrån Sätessgården på ett annat Frälsehemman af lika Hemmantahl, som då inkläder sig den förras förmån och rättighet, och den förre den senares natur och egenskap. Så tillåtes jämwal Ridderskapet och Adelen deras gamla Insockne, eller Wekudags-frihet på de hemman och Lägenheter, som de nu innehafwa i samma Sochn, där Säteriet är belägit, men icke uti *annexan*. Der och några af deras nu warande Sochne-hemman skulle med orätta hafwa mist Insochne Rättigheten, som samma Hemman af ålder, nembligen den tiden då Landet kom ifrån Dannemarck under Sweriges lydno och *devotion*, ägt, och befinnes dertil berättigade; Så tillåtes Ridderskapet och Adelen en sådan dem ifrån gången Insochne rättighet behörigen återwinna; Men de som hädanefter igenom Kiöp och Byten af Crono och *Privatis* förwärfwass, kunna ei under Insochne Rätt och Förmån draga. Adel. *Privil.* 1723. §. 8. *Resol.* på Skånska Adel. Besw. den 26 Octob. 1682. *Resol.* på Adel. Besw. 1689. §. 7. 8.

Ofrälsemän måge ei kiöpa til sig någon Frälsejord, eller [s. 203.] Gods som äger, och uti sig begriper Sätteries, Ladugårds Rå och Rörs, och Wekudags frihet, dock Konungen förbehållit, at benåda någon Ofrälseman, som medelst goda och nyttiga tienster gjort sig af Riket och Fäderneslandet wäl förtient och wärdig, at få kiöpa och besittia sådana för Adelen allena *priviligierade* Gårdar och Gods. Har någon Ofrälseman under förflutne tider kommit at få äga någon Sätess- eller Ladugård med förbemälte Hemman, och derpå förwärfwat sig laga medfart och fasta i sitt eget namn, eller efter en sådan Ägare, det i Arfbekommit, så må han det äga och besittia, så länge det ärfwes, Arfwinge efter Arfwinge; Men skulle sådant komma at säljas; Så

bör Ägaren det sälja til någon af Ridderskapet och Adelen för det pris, som de bäst åsämjas kunna, eller och någon annan redeligen tilliuder; Der och någon ofrälse Bruks-ägare til sitt skatte-bruks oumgängelige understöd, för detta kiöpt och besitter en, när in til dess Bruk belägen Sättes- eller Ladugård, med derunder hörande Hemman, och Bruket utom Säteries och Frälse-Skogen icke kan aldeles drifwas och bestå; Så må samma Bruks-ägare och des Arfwingar sådant roligen behålla, och sedan oåtskilt ifrån Bruket, försälja til hwem dem godt synes; Men skiljer Ägaren på något sätt Bruket ifrån Säteriet; då ärwes och säljes det senare på sätt och wis, som om Ofrälsemäns besittning af Säterier och Ladugårdar förmålt är. Har någon Ofrälseman gjort försträckning på något Adeligit Säterie, Ladugård, Rå och Rörs Insochne, eller wekudags-hemman, så har han at trygga sig wid laga Inteckning, och der han föranlåtes derutur sökia sin betalning, må han äfwen deruti niuta laga Införsel af *Executoren* efter werdie: dock at Ägendomen aldrig annorlunda i Ofrälsemanna hand ansees än pant, och när en annan Frälseman med rätta Godz-ägarens samtycke, begiär at lösa til sig Godzet, med samma rätt och wilkor, som det hos Ofrälseman häfftar, skal sådant icke förwägras; Ehuru länge Panthafwaren deraf suttit i *Possession*. [s. 204.]

Hwad Frälse strö-godzen och utsockne Hemman angår, så måge Adelen Wederlikar, så wäl som Prästerskapet och Borgare-Ståndet, som antingen fådt, kiöpt, eller härefter kunna komma at få til sig kiöpa ett eller annat af berörde Frälsehemman, hwartil ingen Bördeman i laga tid sig angifwer under Frälsemanna rätt alt framgent för sig och sine Arfwingar, så äga och besittia, Arfwinge efter Arfwinge. Adel. *Privil.* 1723. §. 27.⁴⁵ Och så wida Sätterier ei niuta Brandstod, då de af Wädeld afbrännas, så böra de icke eller ehrlägga den samma. Kongl. Maj:ts *Resol.* den 25 *Novemb.* 1689. Byg. B: 25. Cap. §. 5.

När någon strandat Skiepp röfwas, sönderhugges, eller upbrännes, så bör så wäl af Konungens och dess Ladugårdar, Adelen Säte- och Ladugårdar, samt Präste och Bonde-gårdar, halfwa och firdedelar deremot räknade som ligga i det *District*, eller Härad ther öfwerwäldet skiedt, betala af hwar full Gård 5. Dal. S:mt til den som skadan lidit, sedan för uth en noga Ransakning föregått, hwad Gods den plundrade Fahrkosten innehafft och til Stranden brackt. Men the befrias ifrån skadans återbetalande, som kunna wisa all möjelig flit, at komma the förolyckade til wärckelig hielp och bistånd, samt hindra öfwerwäld och upspana och angifwa the Bråtslige. Kongl. Maj:ts *Placat* den 6. *Decemb.* 1697.

Uti de Prästegiäll och Sochnar, hwarest Ridderskapet och Adelen hafwa, eller hädan efter förwärfwa, eller lagligen kunna bewisa sig för Åhr 1680. Wärckeligen haft ett dem tilhörigt *Jus Patronatus*, antingen genom urminnes häfd, eller förmåner dem Kyrckian åtniutit, hafwa de frihet att wällia en Kyrckioherde, som wid behörig *Examen* om Lära och Lefwerne kan bestå, hwilken Biskoppen och Capitlet sedan ei måge ogilla, utan uppå *Patroni* kallelse honom deras *Collations* Bref meddela. Adel. *Privil.* 1723. §. 7. Är någon annan, som har *Jus Patronatus*, härrörande af förmåner, som Kyrckian af honom, eller hans Förfäder niutit, den samma har och så mackt att wällia och [s. 205.] kalla en Prästman til Församlingen, när förändring blir i Prästgiället, den Biskoppen och Capitlet, der han wärdig befindes, bör gifwa

des *Collations* Bref och til den förslagne lägenheten sätta. Kyrck: Ord: 1686. Cap. 19. §. 12. 13. Cap. 5. §. 1. Kyrcko B: L. L. Men der en Adelsman äger någon Sätessgård i Sochnen, så må han derföre ei giöra *Patrono* något förfång i des rätt. Kyrckord: 1686. Cap. 19. §. 15. utan der et *Jus Patronatus* är, har han mackt och frihet tillika med Församlingen at wällia Kyrckioherde, och hwar flere än en af Adelen uti ett Giäld, eller Sochn äga Sätess-gård, och de anten sins emellan, eller Sochnens Inwånare, sig ei förena kunna, har Biskoppen och *Consistorium* mackt at skillia dem emellan, så at en af de föreslagne tages til Kyrckioherde, doch bör ingen Prästman Församlingen påträngias emot deras samtycke och goda willia. Adel: *Privil.* 1723. §. 7.

När någon fast Ägendom å Landet uti Adelige Sterbhus kommer at delas, hafwa Sönerne tage Lotten för Döttrarne både i Fäderne och Möderne. Til föllie deraf tager Brodren utan lottande Sätess-gården med näst omliggande Bänder af Skatte och Frälse för sin Broderlätt, och Systren sin andehl af de längst ifrån Sätess-gården belägne Hemman, så Frälse som Skatte i wissa Byar för sin Systerlätt, Broder två luti och Syster tridung. Kongl. Maj:ts *Resol.* emellan N: N: den 9 *Martii* 1686. Men Bröder emellan är inge Lagelätt, och är således then äldre ei mera berättigad än then yngre. Kongl. Rådens Bref til Swea Hof-Rätt den 28 *Martii* 1710. Är Son död, så niuta dess Arfwingar samma Rätt, som deras Fäder, och acktas at då Lage-lätt tillåtes, begripes ei derunder de Frälsegodz, hwilka ei af ålder och efter gamla Lotter och Arfskifften derunder hört hafwa, utan derom lättas Arfwingarne emellan. S-Hof-Rätts dom emellan N: N: den 10 *Febr.* 1683.

Cronones Saltpetter-siudare må ej förmenas, utan fritt och obehindrat idka Saltpetter-tilwärcnkningen på Adelens Gästes- [s. 206.] och Ladugårdar, när Ägaren sielf igenom egit folck ei wil til Cronans behof låta siuda: I hwilcket fall *Inspectoren* derom kundgiöres. Samma frihet lemnas dem på Boställen och Präste-gårdar, samt Cronones, Kongs och Ladugårdar, dock skola *Inspectorerne* hafwa inseende, at husen, der Saltpetter-jorden tages, på intet sätt skadas, eller rubbas, och at Saltpetter-siudarne, sedan de den utkokade Jorden i sitt förra rum och ställe åter inlagt, laga och lägga alt oskadat i sitt förra skick igen; Men sådane Wähnhus som med Spisar och Golf äro inredde, måge de icke rifwa, eller rubba. Skulle någon Saltpetter-siudare i så måtto finnas wårdslös, eller giöra någon skada, eller elliest föröfwa otidighet eller sielfswäld å den orten, der han hafwer sitt arbete för händer, lagsökas han derföre wid nästa Ting, och der han brotslug finnes, uprätta allan skada, samt plickta med Gatulopp, eller målets beskaffenhet: kommer han annan gång igen, sware til skadan och låtes til Kneckt under närmaste wärfwade Regemente, eller der han til krigstienst är odugelig, straffas med dubbelt gatlopp emot första gången, och fördrifwes ifrån Saltpetter-siuderiet utan afskied. Kongl. Maj:ts Förord: angående Saltpetter-siuderierne den 16 *Octob.* 1723.

Skulle några Ägor igenom kiöp, eller Byte kommit ifrån något hemman under någon Sätess-gård, medan begge warit i *private* Personers händer, och innan the blifwit til Cronan *reducerade*; Så emedan samma Hemman sedermera blifwit refwade och skattlagde efter de Ägor och Lägenheter som wärcckeligen therunder liggia; Ty kunna the Ägor som således föruth igenom Kiöp, eller Skiffte therifrån kommit, icke til sin förra Bählstad läggias: Aldenstund det skulle förorsaka en skadelig

stymning uti thet andra Hemmanets Ägor, som therföre blifwit skattlagde, samt göra en rubbning och ändring uti indelnings-arbetet. Kongl. Maj:t Förord: den 7 April 1685. [s. 207.]

Utaf andra Fräselägenheter, såsom Utsockne och Frälse-hemman niuter Frälse-mannen räntan, och gör theraf för sin dehl til Cronan ei mehr än Rusttienst, så at en Adelsman som hafwer 580 marcker Rusttiens Ränta af sitt Godz, bör til Cronans tienst therföre hålla en sådan Ryttere, häst och *montering* som Rusttiens-Ordnigen innehåller, men äger någor öfwer 580 marcker, tå håller han therföre en särskilt *mondering*: The som mindre Rusttiens Rännta hafwa sammansättias til 500. Marcker. Adelen Rusttienst i Skåne, Halland, Blekingen och Bohus Län uthredas efter Rusttiens-Ordnigen af Åhr 1687. The som blifwa sammanfogade uti Rusttienst, måge ei skillias äth, utan wid ny sammansättning. Adel: *Privil*: 1723. §. 23.

Desse äro de Räntor hwarföre Rusttienst hålles, neml. Spanmål bestående i Hwete, Råg eller Korn, Tunnan räknat för 14. öre, Qwarne-Ränta bestående i Miöl, eller Spanmål, Tunan 14. öre, Smör pundet 12, Ossmunds Järn, fatet 1. dal. 16. öre, Foring, eller åhrlig häst stycket 3. öre, Hafra, Tunnan 7. öre, Salt fisk, Tunnan 24. Öre, och torr fisk pundet 3. öre. Så bör och rustas för stora Giärden i Swerje och Österbotten til en och fem åttondels Tunnor Spanmål, samt fem marcker Smör, och i Finland til en och en half Tunna Spanmål, för hwart helt Mantahl. I fall besinnas skulle, at på de gamle Frälsehemman ingen Giärd wore, ei heller at något särskilt derföre upbäres, utan at den i de andre Ränntorne inbegripes, för hwilcka rustas, bör ingen för Giärden särskilt förpliktas at rusta, eller för mera, än hwar och en efter riktiga Jorde-böcker wärckeligen finnes upbära.

Har någon förenat sig med sine Bönder, om en wis penninge-afgift i ett för alt, och ei någon Jordebok finnes på Rännte-Persedlar, eller är något Hemman, som icke hafwer någon Rusttienst persedel, eller Rännta på sig, säsättes ett sådant Hemman efter ortens underwisning til en wiss Jordeboks Rännta. [s. 208.]

Så böra och de Räntor som sig föröka, icke utlätas: Men alla ständige förmedlingar, som skie *in perpetuum*, uthsättes uti Jorde-längderne. Rust: Ord: 1686. §. 9.

Desse efterskrefne Persedlar behåller Adelen oberäknade, såsom Fähr, Lam, Giäs, Höns, Ägg, Swin, Ärter, Böner, Råfwer, Bast, Kåel, Wed, Stäckar, Bräder, Dagswärcken, Höö, Städsle öron och Fodernöth. Och ehuruwähl derwid blef Cronan förbehållit, at under tilgifften på dagswärcken ei skulle förstås, det Adelen Landbönder skulle wara befriade för den hielp och dagswärcken, som til Cronans Befästningar skulle skie. Adel: *Recess*: den 3 Aug: 1562. Är dock det sedermera emot *Cession* af Tull-friheten, som Adelen hade efter Adel: *Privil*: 1617. §. 21. och 1622. §. 2. eftergifwit, Cronan förbehållit des Rätt i de fall, som i Cap. 4. Kong: B: beskrifwes, och Adelen jämte de andra Ständer efter Riksen tarf bewillandes warda. Adel: *Privil*: 1644.

Är det så, at någor besitter och innehafwer Godz under *gravation* af en särskilt förafskiedade Rusttienst; Så drages det ei under den *ordinaire* Rusttienst, utan förhålles derutinnan efter Kongl. derpå gifne Bref. Förklar: öfwer Rustt: Ord: 1687. §. 3.

Ridderskapet och Adelen i Skåne, Halland, Bleking och Bohus Län hålla Rusttienst för deras Sätes och Ladugårdar, samt In- och Utsochne-Hemman, jemte alla

andra lägenheter, hwaraf någon ränta utgår, hwilket alt anslås til hårt korn, så at af hwarje 312. Tunnor hårt korn hålles en hel häst. Äger någor allenast en fierdedehl, nembl. 78. Tunnor, eller der inunder, han slipper derföre at hålla Rusttienst. Har någor 380. Tunnor hårt korn, den håller därföre intet mer än en häst.

Har någor allenast 236. Tunnor hårt korn, den håller och derföre en hel häst.

Af hwarje 156. Tunnor hårt korn, hålles en half häst. Skiuter något öfwer til 192. Tunnor, eller bestiger det under intil [s. 209.] 118 Tunnor, sådant kommer intet i *Consideration*, utan hålles derföre, hwarcken mer eller mindre, än en half häst. Äger en eller annan någon Sätens-gård, den *taxeras* för en hel häst, eller half, änskiönt det kunde fattas på en hel eller half hästs *taxa* något mera än en fierding, doch i anseende til hans läglighet.

Hafwer någon mindre än til en half häst, den samma fogas med andra at hålla en hel eller half häst. Rust-ord den 12. *Jan.* 1687. §. 4. 5. 6. *Resol.* på Adel. Besw: 1689. §. 7. Adel. *Privil.* 1723. §. 1. Desutan finnes at Adelen uppå hwar häst tilföre gifwit två Knecktar, eller penningar thertil. *Resol.* på Adel. Besw. 1668. *Resol.* på Skånske Adel. Besw. den 26 *Octobr.* 1682. §. 2. Men i det ställe utgifwes nu uthskrifningspenningar. Besitter någor Frälse-gods under Pant-rättighet, den bör därföre rusta, och söke sin *regress* hos Ägaren. Besitter någon Ofrälseman Frälsegods, antingen pantewis, eller igenom köp och för betalning, så bör han och därföre rusta. Förkl. Öfwer Rust: ord: 1687. §. 6. 7.

Har någor lifstids Förlänning på mera, än ett, två eller tre Hemman, den bör hålla derföre Rusttienst. Rust-Ordn. 1686. §. 8.

Så hålles och lika Rusttienst i fredliga och ofredliga tider. *Resol.* på någre Adel. Ärender den 4 *Decemb.* 1680.

Officerare wid Adelsfahnan niuta af Cronan deras Boställen och Häste-hemman, samt Indelning uti Lönings-hemman, och de af dem, som ei hafwa Boställen, niuta deremot Indelning uti Hemmans Räntor. *Resol.* på Krigs-Bef. Besw. 1720. §. 35. 36. 37. 1623. §. 46. Opkommer någon twist emellan dem, som äro sammansatte uti en *mondering* under Adelsfahnan, det hörer til Landshöfdingens afgjörande. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd: den 18 *Martii* 1697.

Hästen bör vara god och starck, wallackad der en sådan kan hafwas, samt nije quarter och två finger hög, bakom Sadelen; [s. 210.] Är hästen ett eller två finger lägre, och kan det, som der uti felar, men sin styrkia upfylla; Så bör den hästen icke ogillas. Rust. Ord. 1686. §. 1. 1626. §. 1.

Hwad til en full mondering betarfwas, är at se uti Rustt. Ord. 1686. §. 1. 2. 3. Förkl. 1687. §. Ei må Adelen påbördas at gifwa penningar til *monderingen*, utan lemnas dem frihet, den samma sig sielfwa at förskaffa, efter det förseglade profwet som uti Lähnet förwaras. Adel. *Privilegier.* 1723. §. 21.

Dessutan måste och Rytterne med nödige Tält, samt Trossklippare och Poijkar vara försedde, således at fyra Man blifwa om ett Tält, en Träsklippare och en Poike. Rust: Ordning 1686. §. 3.

Rusttienst skal altid efter *Privilegierne* vara i beredskap, och ingen kan ware sig utrikes, eller inrikes, i *Civil*, eller *Militair*-kall och Embeten, eller i sitt huus-hemma, så framt han til laga åhr kommen är, ware der ledig och fri före. Rust. Ord. 1686. §. 7. Men Änckor och omyndiga Barn äro för Rusttienst befriade.

När Rusttjensten upfordras, så kundgjöres sådant af Landshöfdingarne, hwar och en af Adelen, som uti deras Höfdingedöme något Gods besittia, *ordinarie* åtta weckors tid, för än Mönstringen ske skal, med mindre något oförmodeligt förfall påkomme, at man den tiden ei afbida kan. Rustt. Ord. 1687. §. 9.

Rustnings Längd och Jorde-Bok på alla de Gods, för hwilcka Frälseman, som står under Rusttjenst hållande, skal han inlefwera hos den Landshöfdingen uti hvars Län *Compagniet* är belägit, hwarunder han är sinnad at rusta.

Äger någon Gods, hwarföre rustas bör, uti åtskillige Lähn belägne, den tager der på wederbörande Landshöfdingars *Attestata*, at de uti längden ricktigt äro upförde, och tillställer den Landshöfdingen, i hwilkens Lähn *Compagniet* står [s. 211.] derunder han rusta wil. Uti Rustnings-Längder införes Sättes- och Ladugårdar, samt Rå och Rörs hemman allenast til sina namn, utan Ränta: Men alla de öfrige Gårdar, skattlagde Torpar samt Qwarnar til så många Räntor som i Werderingen böra komma, och dessutan af Hemmanet upbäres.

Wore någon Gård som icke hade någon Rusttjenst Persedel och Ränta på sig, den sättes efter den i Landzorten brukelige underwisning til en wiss Jordebooks Ränta. Den uti Frälsemans Jorde-Book upförde Räntan på de ifrån Cronan komne Hemman, bör swara emot Cronones Jorde-Boks Ränta, och hans egne Frälsehemman emot hemmantahlet: Och såsom de Räntor som sig föröka, icke böra utelätas, så måge och alla ständige förmedlingar, som skie *in perpetuum*, uti Jordelängderne utsättias. Innehafwer någor Gods efter Kongl. Bref under en särskilt förfaskiedat Rusttjenst, de skillias under wissa titlar uti Rusttjensts längden och Jorde-boken ifrån de hemman och Räntor, hwarföre *ordinarie* rustas bör, och beblandas icke med hwarannan.

Twenne *Exemplar* af Rusttjenst-längden, och Jorde-boken bör hos wederbörande Landshöfdinge ei oftare än wid hwar sammansättning inlefweras, hwilkas ricktighet Landshöfdingen undersöker och *attesterar*, deraf ett *Exemplar* skickas til Krigs-*Collegium*, och det andra behålles uti Lands-*Cancelliet*. Försummar någor at ingifwa sina längder, den böter första gången för hästen 5. Daler, andra gången 10. Daler, tredie gången 20. Daler silfwermynt och der det befinnes, at han håller mindre Rusttjenst än honom bör, åligger honom at uprätta Konungen och Cronan allan bewiselig skada. Rustt. Ord. 1686. §. 4. 5. Förkl. 1687. §. 1. 2. 3. Landshöfd. *Instruct.* 1687. §. 51.

Gifwer någor falsk längd in, och sådan skier med wilja, så blifwer den dehl af Godset, som han antingen undandöljer, eller hvars Ränta han förfalskar, under Cronan förwärckat: Men skier det af förseende, wårdslöshet och försummelse, så förmanas han första gången, men der han oftare igenkommer straffas som sagt är. Rustt. Ord. 1686. §. 5. [s. 212.]

Wid Mönstringen bör Frälseman förete wederbörande Landshöfdingars *Attester* öfwer deras Rusttjensts Längders ricktighet, dem Landshöfdingen wid påfordran bör meddela. Uteblifwer Frälseman af motwillia, så böter han för hästen första gången 5. Daler, andra gången 10. Daler, tredie gången 20. Daler silfwermynt, och der han ingen heel häst håller, då *proportionaliter*, efter som hans andel kan wara til uti hästens *præsterande*. Förkl. Öfwer Rustt. Ord. 1687. §. 4. Och på det wid Mönstringar en noga efterrättelse må kunna hafwas om Adelens fulkomliga Rusttjenst,

äligger Landshöfdingarne hwar och en i des Höfdingedöme, wid de möten, som hållas med Ridderskapet och Adelen, den *Methode* bruka, at sedan de förenat sig om sammansättningen, så om sielfwa hästen, som om Tält, Trossklippare, Poike och *Pagage*, Sadel, i ställe för Rustwagn, de då den senare sammansättningen med den förra Adelen Mönsterrulla, *collationera*, och *observera*, hwad ändring de der uti så med sielfwa Person uti sammansättiande, som och i marcktahlet, finna samt noga efterfråga, hwaruti den ändring består, och hwaräst de Personer äre, som uti förra Kullen wid det *Compagniet* finnes, som intet derunder tilförene warit, hwarifrån de komme äro, och under hwad *Compagnie* de tilförene rustat, jämwäl hwad ändring uti sielfwa marcktalet är, öfwer hwilket alt de måste låta hålla ett noga *Protocoll*, och det samma, jämte sammansättnings Rullan, til Konungen insända. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd. Den 19 *Martii*, 1689.

Adelens Landt-Bönder och utsockne Frälsehemman äro frie för alla Cronodagswärcken, Kiörslor, Skiuts, Resor och Giästning, som de förr warit betungade med, så at ingen Befalningshafware, eller Fogde skal här efter hafwa mackt något sådant Adelens Land-Bönder, och Utsochne Frälsehemman at pålägga. Adel. *Privil*: 1723. §. 9.

Ty at ändock Adelens Land-Bönder hafwa warit förpliktade uti alla Landzändar öfwer hela Riket at giöra deras dagswärcken til Konungens Slätt och Gårdar, äro de dock sedan derföre [s. 213.] blifwit förskonade, och giöra sådana dagswärcken deras egna Herrar, eller Huusbönder. Adel: *Privil*: 1569. och emot frihet för Cronones Skiutsfärder och Giästningar, samt Kiörslor och Förslor ärläggas til Cronan åhrligen halfwa Skiutsfärds-penningar, Sex marck Silf:mt af hwart helgårds Frälsehemman två halfwa och fyra fierdedelar räknade emot ett helt. Beslut 1649. §. 6. Kongl. Maj:ts Försäkr: 1679. §. 7. Men då Krigsfolcket, Regementz eller *Compagnie*-wis upfordras til Tågs, eller kommer Regements eller *Compagnie*-wis tillbaka, och tågar hem igen, då bör ingen, det ware sig Crone, Skatte- eller Frälsebonde, undantagandes de innom Frälse Rå och Rör, när icke des mer omtränger, förwägra sig; utan alla wid opp och återtag befordra sådant Riksens krigsfolck med nödtorftig kost, samt foder och Skiuts får deras Tråss och de siuka. Besw: 1649. §. 6. Försäkr: 1649. Giästgif: Ord: 1664. §. 21. Tåg-ord: 1676. §. Därföre och nu, då Tåg och större *marcher* skie igenom Landet, eller *Proviand*, *Ammunition*, och Beklädnningar til *Armeen*, Fästningar och *Magazinerne* skola framföras, böra så wäl Frälse med utsockne Frälse, som Crono- och Skatte-Bönder, både med Skiuss-resor, Giärder och andra pålagor för Betalning dertil hielpa. Adel. *Privil*: 1723. §. 9. Och tages denna betalning af Durchtägs-Giärden som bewillies. *Resolution* på Allmog: Besw: 1723. §. 13. och i krigstider här tils like af alla utan åtskillnad efter hemmantalet utgiordts. Tåg-ord. 1696. Ständ *Contrib*: Bewill: 1720. §. 15. Men nu blifwa uti alla *Inquarteringar* Giärder, samt Crono-skiutsningar, twenne Frälsehemman emot ett helt Crono-skatte, Frälse-Skatte och Cronohemman, två halfwa emot ett halft, och två fierdedels hemman emot ett fierdedels räknade, med mindre i krigstider högsta nöden en jämliket ärfordrar; Elliest skola icke Adelens Landtbönder och Utsochne-hemman med några andra Giärder och hielper, Skiuss-resor, eller och i andre fall blifwa betungade än som förbemält är; dock böra de, som under Håll-skiuss lagde warda,

wara plicktige at understödia de resande emot betalning, [s. 214.] der så omtränger och ordningen til dem kommer. Adel. *Priv.* 1723. §. 9.

Uti alla tider när *Contributioner* tarfwades, öfwerlade Biskoppar och Lagmän af Lagsugu hwarje, och Sex af Hofmannom och Sex af Almogen, hwad hielp Almogen skulle och måtte drägligast giöra Konunge sinom. Cap. 4. §. 6. Kong. B. L. L. Men nu är beslutit, at uti alla Giärder skulle två Landt-Bönder räknas emot en Skatt-Bonde. Adel. *Privil.* 1596. Så äre och Adelens Landt-Bönder, för det Adelen *cederat* den dem i *Privilegierna* förunte Tull-friheten, blifne befriade för Giärder, Byggnings- och Saltpetter-hielpen, kiörslor, Dagswärcken, Hielpe-wed och andra sådane *extraordinarie* och owissa efter handen, och af åtskillige orsaker opkomne Beswär. Adel. *Priv.* 1644. dem elliest Skatte och Crono-Bönder ännu utgiöra efter hwarje orts underwissning; men för halfwa Landtägs-giärden hålles Adelens Rustning. Rust-Ord. 1686. Nu må ei heller någon *Contribution* eller hielp påläggas Adelens Land-Bönder och utsochne Frälsehemman, utan menige Ridderskapets och Adelens, som sielfwa några Land-Godz äga, goda ja och samtycke, och räknas altid i sådane hielper två hela besutne Frälsehemman emot ett helt besuttit Crono-Skatte, Frälse-Skatte och Cronohemman, samt två halfwa emot ett halft, och två fierdedels hemman emot ett fierdedels. Adel. *Privil.* 1723. §. 10. Sammaledes förhålles om någon utskrifning hos Almogen til Riksens wärn och försvar samtyckt och bewilliat blifwer; Men ei må Adelen uti ofredliga tider försvara mera manshielp, än om hwart Hemman til des nödtorftige Bruk kan ärfodra och Legohions-Stadgan tillåter. Om höga nödtorften så tränger, at man utur huse utgå måste, då skola alla dertil wederrodo finnas. Adel. *Privil.* 1723. §. 10.

För den lindring som Skatte-Frälse-bonden således i Bewillningar och *Contributioner* åtniutit, har Frälseman af honom påstådt kiörslor och Dagswärcken eller Penningar, wharföre dem emellan twist upkomit, hwaröfwer således blifwit stadgat, at der de ei i godo kunna åsämjas, bör den omtwistade hälften til Cronan utgiöras. Bes. 1655. §. 18. *Resol.* på Allm. Bes. 1672. §. 6. [s. 215.] 1675. §. 3. 1678. §. 7. Men sedermera är förordnat blifwit, at intet *Accord* i sådane måhl må tillåtas, utan at Riksdags Bewillningar och *Contributioner* af Skatte-Frälsehemman böra Konungen och Cronan, utan afkortning tilfalla. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd. den 19 *Octob.* 1691. Nu förhålles efter Adel. *Priv.* 1723. §. 10. derefter Frälse- och Skatte-Frälsehemman i *Contributioner* och hielper til Cronan ansees lika.

När Frälseman förwärfar sig Skatte-rättigheten uppå det Skattehemman, hwaraf han äger Frälse-rätten och Räntan, så ansees det för fullkomligt Frälse. Adel. *Privil.* 1723. §. 11. Kongl. Maj:ts Bref til Landshöfd. den 19 *Octob.* 1691. Utom Rusttiensten som utgiöres til Adelsfanan; Så bör äfwen af Frälsehemman utgifwas til Cronan åhrliga hästar eller Kongs-fordringen. Kongl. Maj:ts *Mandat* den 6. *Januarii* 1577. *Resol.* på Almogens Besw: 1633. §. 11. Häradsskrifw. *Instr.* 1689. §. 2. somligstädes med och somligstädes utan förwandling och förhögnig. Men för Slättshästar äro aldeles Land-Bönder befriade. Adel. *Privil.* 1617. §. 18.

Jag nödgas nu i otid afbryta detta ämnet, emedan thet för thes widlyftighet skull ei utan min *totale* undergång kan föras i thenna första *Tomen*, besynnerligen som kostnaden redan långt öfwerstiger then undfångne *Prænumerationen* af Herrar

Prænumeranterne med flera som åstunda del af thetta Wårck, jämwäl pådrifwa des skyndesamma utkomst; Ty hoppas jag at winna en gunstig uhrsäckt, hwaremot jag som kraftigast utlåfwar uti följande Delen, som med första äfwen skal komma under Pressen, så wäl uti thetta, som andre nyttiga och *curieuse* ämnen, til then gunstiga Läsarens förmodelige nöije, fortfara, tå äfwen hwarje Lands-orts underwisning på the theraf gående Råntor, samt skilnaderne uti Skattläggning sättet tydeligen skal blifwa infördt och demonstrerat. Med hwad mera som under the redan förestälte och *comunicerade* tittlar begripas kan; så at then benägne Läsaren uti alt thetta skal finna sitt fullt nöije. Och ther någon emedlertid skulle behaga gifwa något ytterligare wid handen som fordrar uplysning, så skal äfwen then benägne Läsaren therutinnan blifwa betient, allenast thet må skie med första, emedan then andra Delen snarligen skal komma at tryckas.

Soli DEO Gloria. [s. 216.]

THEN ANDRE AFDELNINGEN.

Om Svenska Land- och Åkerbruket, och
hwad thertil hörer.

Thet I. Capitel.

Om Svenska Landets Beskaffenhet i gemen.

§. 1.

Fast än åtskillige främmande *Nationer* hålla Swerjet för wara ett ganska ofruchtsamt land, hwilket the dömma dels af okunnoghet, emedan the aldrig underrätat sig om thes rätta beskaffenhet, dels ock ther af, at wid misswäxts år, mycken spannemål ifrån utrikes orter hit införes, tå Gud under tiden af sina wisa och heliga orsaker dyr tid i landet sänder; Så hafwom wi dock stor orsak at tacka Gud före, at the flesta åren sådan slik spannemåls införsel ute ifrån här icke behöfwes, skulle ock än longt mindre, än hit tils skiedt, betarfwas, om hwar och en landman och hushållare förnufftigare och försiktigare med säden hushållade än på munga ställen skier, hälst som, Gudi lof, vårt rike är ett så wälsignat land, som någon sin något annat land.

§. 2. Thet wackra Skåne-landet är ju ett slätt och skönt land, så på slätten, som skogs-bygden, och gifwer en ömnic och rikelig Guds wälsignelse på spannemål, som råg, korn, hafra, ärter och bo-hwete, jemmäl förträffeligen sköna, stora och wackra hästar, oxor, kor, etc. rikeligen smör och ost; så finnes ther ock Alun, Swafwel och mycken annan Guds wälsignelse til ömnicghet.

§. 3. Thet näst in til gränsande Blekingen, är äfwen ett skönt land, och så angenäm och behagelig ort, i synnerhet emellan Carlshamn och *Carlsrona*, at, så wida jag warit, har [s. 1.] jag i hela Swerjet thes like näppeligen funnit, thet är äfwen wäl ett skönt fructbart land, ther faller herlig boskap, ther finnes ett wackert läder-bruk, och såpeskiuderie, med mera.

§. 4. Halland, hwilket å andra sidan gräntsar in til Skåne, hafwer wäl icke så mycken åker, som Skåne och Blekingen; men som the mindre åker hafwa, så kunna the then så mycket bättre bruka, giöda och bestrida. I synnerhet är thenna *Provincen* namnkunnig för then makalöst skiöna Halmstads-laxen, som til smaken öfwergår then eljest nog bekanta Rigiska Laxen, fast han ej håller sig aldeles så lenge.

§. 5. Wester-Göthland är äfwen här och ther ett skönt land, fast i kring Götheborg litet åker finnes. Emedlertid måste jag lemna then täcka och wackra staden

Götheborg, ibland monga andra förmoner, äfwen thet berömmet, at jag på ingen ort funnit så mångahanda slag af allahanda skiön och wälsmakande hafs fisk, hummer, ostron, task-kräfweter och musler, som äfwen therstädes.

§. 6. Småland har äfwen mindre ömnoget af åker, men ther finnes förträffeligit förråd och rik Guds wälsignelse på boskap, whilken är wäl mindre än then Skånska boskapen, men dock feta och kiötefulla oxar, ja Småland underhåller med kiött nästan större delen av Swerjet, therföre ser man monga 1000. oxar komma utur Småland til Olofs-messa marcknad i Scheninge, wid hwilket tilfalle, så wäl Bruks-*Patronerna* ifrån Bergslagen, som slactarena från Stockholm och andra orter sig *providera*. Wid oxmarcknaden then sista *Augusti* finner man äfwen årligen här i Norkjöping en ansenlig myckenhet af Smålands-oxar til salu, åtskillige wackra jernbruk äro jemwäl i Smoland inrättade.

§. 7. Öster-Göthland är wäl otwifwelacteligen ett af the frucktbaraste *Provincier* här i Swerjet. Ty ho wet icke, hwad för en härlig och ansenlig myckenhet af spannemål här faller, i synnerhet på wikbo-landet och i Wadstena orten, hwar af ej allenast [s. 2.] inbyggarena så på landet, som i städerna hafwa sin nödortft, utan kunna ock mäst alla år skeppa ut många tusende tunnor, kostelig och förträffelig spannemål, hwete, råg, korn, ärter, malit miöl och gryn, samt bränwin, på Stockholm, Gefle, Carlsrona och flere städes. Twenne ganska wäl inrättade och belagne Messingsbruk finnes här i orten, jämte många bruk, Jern- och Koppar-hamrar, Papers- och Buldansbruk.

§. 8. Södermanland är äfwen ett ganska wackert och skönt land, har rikelig, wäl ansedd, och frucktbärande åker allestädes. Ther felas ej eller bruk, jern- och kopparhamrar, andra stora förmoner här at förtiga.

§. 9. Neriket likaledes har mycken härlig och frucktbärande åker.

§. 10. Wermeland har just wäl icke så öfwerflödigt åker, dock desto flera jernbruk och andra wackra förmoner.

§. 11. Upland har ganska nog, bördig och frucktbärande åker, wore til önskaendes, at land-hushållningen allenast något bättre wore inrättad hos gemene man therstädes, i synnerhet the som bo närmast i kring Stockholm.

§. 12. Helsinge-land är äfwen så en god och frucktsam ort. The hafwa wäl ther icke så mycket åker, men skiöna ängar och förträffeligit bete, hwarföre ock Helsingesmöret för thes fetma och dryghet i hushållet har gerna företrädet för annat Swenskt smör. Ther växer en ömnoget af ett skönt lin, ther wäfwes mycken buldan, ther anläggias ock nu the allerbästa *Linne-Fabriquer*.

§. 13. Uti *Fahluns* Bergslag och therom kring är wäl litet åker nog, men som the sin lilla åker thesto bättre göda, bruka och ansa kunna, så bär then ömnoget säd. Ther emot har Gud them med silfwer, koppar- och jern-grufwor thesto rikeligare wälsignat.

§. 14. Uti Ångermanland, i synnerhet på Södra sidan om Ångermanna-strömmen ända up ifrån Hernösand, förbi Botnä sockn, Holms wackra Säterie och så vidare, finnes mycket god [s. 3.] och frucktbärande åker, så at förutan råg, ärter, linser, lin etc. växer ther til ymnighet ett så kosteligit, rent och stridt korn, som någon sin thet bästa Wikbo-landskornet här i Öster-Göthland. Ther är ock jernbruk, skiöna

skogar och fisk-rika insjöar. Ut i store Ångerman-åen, som wäl är en af the största och wackraste strömmar i Swerjet, hälst then longt up ifrån hafwet, wäl öfwer 9 à 10 mil är *navigabel*, fångas förutan sik, harear och åtskillig annor wälsmakande fisk, äfwen en stor myckenhet årligen af Lax, alt ifrån hafwet hela strömmen upföre 12 à 15 mil i landet ända up förbi Kongsgården Holms Säterie, Sollefteå Resilla til Liden eller thet så kallade branta och stora Brädöns-fallet, hwarest then berömlige Kyrkioherden och hushållaren Herr Nils Berg, ej utan ganska stort arbete och kostnad i stora berget ett *curieux* och *important* Laxfiske för icke monga år sedan inrättat.

§. 15. I then öfrige delen af Norrlanden, som Wester-bottn och Österbottn hafwa the mindre åker, dock bruka the then wäl, så at inwånarena, the ther ock longt sparsammare äro wane at lefwa, än här i orterna, the fleste åren sitt underhåld hafwa kunna. Thenna bristen på åker ersättes rikeligen af then fruckt och nytta the hawa af sina stora skogar, mycket wild och sköna pels-wärcken, ganska fisk-rika strömmar och sjöar, i hwilka myckenhet af lax, åhl, gädder och annor fisk fångas, som til stort *quantum* dels torkat, dels saltat årligen til Stockholm föres siöledes.

§. 16. Finland har uti Åbo-län, *Tawastehus*, *Tascula*, Bjerneborg och wid Friedrichshamns orten sköna frucktbärande åkrar, stora skogar, nog wildt och pels-wärcke, några få jern-bruk, men monga sågeqwarnar. Thessa *Provincier* skeppa på Stockholm årligen åtminstone två resor en myckenhet af spannemål, *Creatur*, *virtualie* waror och skön wed.

§. 17. In *summa*, änskiönt en stor del af Swerjet, det med berg och klippor afdelat här och ther, så finnes dock emellan these klippor och berg the frucktbaraste åkrar och angenämaste ängiar, [s. 4.] hwilkas behagelighet märkeligen förmeres af the wackra större och smärre fisk-rika insjöar, hit och tit kring bergen krökande sackta susande strömmar, och härliga skogar, the ther med både winter och sommar liufligt grönskande träen utzirade äro. Hwar til ännu thenna förmon kommer, at the åkrar och gården, som äro belägne i däl derna emellan och utmed bergen och strömmarna, hwarest wäder och wind them icke så mycket träffar, the mognas merendels mycket snarare, än the stora flaka fälten, emedan the bättre upwärmes af solbaddet eller the från och mot bergen tillbaka fallande och stötande solens strålar, som warman fördubblar.

§. 18. Beträffande sielfwa Svenska Lap-marken, så är thet wäl wist, at ther ibland theras stora skogar, berg och sjöar aldeles ingen åker är hwarken at så eller skiära, men så kiöpa dock Lapparna aldrig någon slags spannemål af the nästgränsande *Provincier*, mindre af fremmande *Nationer* ute ifrån; ty the äro aldrig wane at äta något bröd, fråga ock icke stort ther effter, utan låta sig nöja med thet kött, ost och smör, som theras Renhiordar them meddela, hwaraf the sin mästa och bästa näring och underhåld hafwa, jemwäl af allehanda fogel och skogs-diur, them the snält skiuta, jaga och döda, och sådan med glädie och sång koka steka och äta. Fisk af allehanda slag hafwa the ock ömnoget af, then the oftast torka i solen, och i stället för bröd äta, dock osaltad, ty salt bruka the aldrig til någon sin mat, hwarföre ock Lapparna til sina kroppar finnas mycket wige, friska och kwecka. Hwad för rikelig Guds wälsignelse af fisk, i synnerhet gäddor i Lapmarken fångas, kan man sluta af then myckenhet torra Lapgäddor, som af the handlande från Norrland, Westerbottn

Uhmeå, Pitheå, Luleå etc. årligen införes och försäljes i Stockholm, them the sielfwa på Lapmarknaderna inkiöpt af Lapparna. Hus och hemman hafwa the inga andra än små ris-kojor, och slår Lappen inga fastare pålar ned, än them han kan innom 2 à 3 timmar både byggia och upryckia, han behöfwer them ock icke ty [s. 5.] then starckaste kölden, som ther i orten är, acktar han icke stort, huru tunt klädd och nästan half-nakot han går, så wistas han och icke altid på ett ställe, utan flötter offta flera resor om året med sin hustru, barn, lilla hushåld och renhiord ifrån then ena parken til then andra, altsom han wet af årets tid bästa betet för sina renar wara, och bästa fisklekarna och fisk-rikaste siöarna wara sig närmast at fiskia uti. Intet linne eller linkläder på eller under sin kropp hafwa eller bruka Lapparna, hwarken mans- eller qwins-personer, utan hafwa sina mästa kläder af sina ludna renskinn til hand och fot, them wi kalla Lapmuddar, Lap-handskar, Lap-skor, Lap-stöflar, något grofft walmar bruka dock en del af them. Inga hästar hafwa eller bruka the, fast the ganska gärna äta häste-kött, när the thet kunna få i näst-gränzande orterna understundom. Inga swin, oxar, kor, får eller dylika boskaps Creatur hafwa the, som the icke eller några ängiar eller foder hafwa åt them. Renarne äro thes endaste boskap, af hwilka the hafwa mäst sin födo, kläder, näring och underhåld. Åt thessa sina renar behöfwa the dock aldrig samla eller förwara något winter-foder, emedan renen söker sig sielf ute sin födo både sommar och winter, jemwäl tå sniön ther är som diupast, i ty han om winteren äter laf af trän och mossa på bergen, tå han sniöen med föttren bortkrafisar, dock äro thes renar om kallaste wintertiden mycket fetar, ja longt fetare än om sommaren, tå the gå i dalarna ibland höga gräset. Orsaken, hwarföre renarna om sommaren longt magrare äro än om wintren är thenna, at the heta sommartiden både natt och dag swåra ansatte och plägade warda af stora bromsar och flere slags frätande *insecter*, som them suga och utmatta, hwarföre man oftast ser rens-huderna på oräkneliga ställen dels genombårade och dels stora ärr, som igen wäxte blifwit, hwilka hål kallas warhål, och giöra offta the bästa rens-hudarna aldeles odugelige. En myckenthet af renshudar föryttra the årligen til the handlande wid Lapmarcknaderna, så och biörn-hudar, renkalf-skin, warg- räf- mård- vielfrass-skin, [s. 6.] ekorne-skin eller gråwerke, lekatte-skin eller *hermeliner* med mera, hwilka waror the dels bortbyta, dels ock sälja alt för *speciemynt*, Riksdalrar, Caroliner, *Decatouner* etc. ty Plåtar och Kopparmynt wilja the icke förstå sig på, wore ock alt för *incommoda* penningar för them at förwara och giömma. Widare om Lapmarken at nämna, tål nu icke wårt söfftemål, en god wän, som thetta mig meddelat, och sielf flere år med upmärksamhet i Lapmarken wistats, torde framdeles med en utförlig beskrifning om Swenska Lapmarken sökia at en *curieux* läsare förnöja.

Thet II. Capitel.

Om Åkerbruk i gemen.

§. 1.

Om åkers åtskilliga art och jord-mon. En hwar lærer finna, för en landman och hushållare wara högstnödigt at weta, af hwad natur, art och beskaffenhet hans åker och jord wara månde, och hwad then förmår bära och indraga. Nu fast än uti alla wettenskaper och konster, som *Henesbach pag. 64.* skrifer,⁴⁶ the, af hwilka andra åstunda underwisning, merendels för sig sielfwa äntå några wissa konst-grep förbehålla, så fordrar dock en rättskaffens opricktighet, at, så mycket man någonsin wet och förstår, sanningen androm grundeligen meddela. At rätt kiänna jordmonen och thes natur och beskaffenhet, är nu, utan twifwel en grund, hwar af wi om vårt arbetes wälsignelse sluta och någorlunda döma kunna, hwar om man bör wara mon at sig så mycket flitigare underrätta, som ens använda mödo och arbete ther igenom rikeligare belönt warder, men twert om blir alt ens mödo och arbete förgäfwes, och hinner aldrig til ens påsoffnade ändamål, om en landman thenna wettenskapen antingen å sido sätter, eller om han then först lära skal af sina bönder, torpare eller drengjar. Ty som thet om alla *reele* wettenskaper säges [s. 7.] at the äro snilles och förstånds-skatter; så har thet ock samma beskaffenhet med åker-bruket, i betractande ther af, at ett land bär icke allehanda fruckt, och thet ena gårdet eller åkerstycket är icke alltid lika frucktbart med thet andra, som ej eller alla menniskior äro til enahanda böjelige och skickelige. Om whilken konst och wetenskap ej allenast the böra wara angelagne och måna, som allaredan äga jordagods och landbruk, utan ock förnämligast the, som wilja blifwa nya hushållare och landägendom sig först förskaffa och förwärfwa. Man wet wäl, at man måste taga emot jorden, sådan som tilfället gifs och Gud enom beskiärer; men så händer dock alt för offta, at mången kiöper et landgods och jord, hwarwid lätteligen skie kan, at man afoförstånd blir bedragen, och tager ondt för godt. Huru lätteligen kan en sådan utwälja til åker sådant stycke land, som snarare bär, törne, tistel och malört än säd? Ja, en jord må wara så god, som hon någon sin kan, så är then dock ju icke straxt therföre til allahanda växter och säd tienlig och god, men wäl god, när sådan säd theruti fås, hwarpå jorden förmår sin krafft och styrkio bewisa och utöfwa. En läromästare måste ju emottaga allahanda hufwuden, sådan som han får them, men alla äro dock icke goda och läracktiga. Kan han nu intet leta ut them, så lærer han aldrig någon sin kunna them rätteligen *gouvernera*, och om han skulle inbilla sig, at fast thet ena hufwudet ej doger til thet ena, skulle man therföre icke eller kunna brukat til något annat, så skulle han hela menniskelige *Societeten* stor skada och orätt tilfoga. Flinka och tröga hufwuden, hurtiga och klenmodiga, dumma och *spirituelle* får man ju icke skära öfwer en kamb. Hwart och ett diur måste handteras effter sin art, om när thet skier, så lærer man ock kunna bruka och

använda thet som sämre är, til något godt; Therföre måste man ock likaledes lära känna jorden, och om thes åtskilliga art förnuftigt döma, på thet man må kunna weta, hwad wäxt, som wil fortast och bäst trifs i then ena eller i then andra jordmonen, hwilket om thet skier, lærer man ej mindre otrolig nytta än nöje theraf finna. [s. 8.]

§. 2. Men åkerstycken äro af åtskillig art; ty somliga liggia slutt, somlige flackt, somlige bergacktigt, andra i dalar, somlige äro hårda, somlige blöta, somlige starka, somlige swaga, somlige fucktige, morast- och sumpige, somlige torra och sand-blandade, andra åter stenige; somlige, alt effter naturlige blandningens *complexion*, kalla och torra, andra kalla och fucktiga; somlige warma och torra; somlige warma och fucktiga. Några åtskiljas til färgen, äro swarta, röda, hwita, gråacktiga, gula etc. hwilka alla hafwa sina besynnerliga egenskaper, och måste therefter handteras. Ty lika som then alsmächtige skaparen gifwit och meddelt hwar och en menniskia, diur, fogel, ädla stenar, och andra flere naturliga ting, besynnerliga förmoner och dygder; alt så har han äfwen med jorden skickat, at hwar ort och plats har sin besynnerliga krafft och förmögenhet fådt, hwar om en klok landman med all flit bör giöra sig underrätad så framt han annars icke wil then frucktbara jorden förderfwa, och then ofrucktbara med stor omkostnad och skada til frucktbahet twinga.

§. 3. Ett godt, dock icke just altid så säkert medel, at jordmonens och grundens beskaffenhet erfara, är thet at fråga therom af grannarna, ja wäl ock af sina egna gamla och förståndiga bönder och torpare, hwad för slags säd och fruckt-träen, af hwad art här eller där wil bäst fort och wäxa; ty somliga trackter bära intet annat än bland-korn och hafra, några goda ärter, andra bo-hwete och så vidare; bäst är dock wid jordemonens kännande egen erfarenhet, fast thet fordrar mera tid; Ty som lycksaligheten och nyttan af alla skatter och rikedomar består icke i blotta besittningen och ägandet, utan fast mer i thes rätta bruk och nyttjande; så är thet icke eller nog för en hushållare, at mycket lära och weta, utan man måste och sielf läggia handen wid, och hwad man lärt och wet, utöfwa och *practicera*. Skal nu en landman erfara beskaffenheten af grunden och jordmonen, så måste han nödwändigt sin åcker tilböriligen och rätt wäl bruka, ansa [s. 9.] och skiöta, tå wäl snart inom 2. à 3. år lærer wisa sig, om then god, medelmåttig eller slätt wara mände, i widrig händelse lærer han aldrig tilförläteligen och med någon säkerhet kunna *informera* sig ther om.

§. 4. Men som nu allenast the, som landgods och åkrar redan hafwa, sådant prof kunna anställa; the andra åter, som nu först landgods och åkrar sig förskaffa wilja, ännu ej haft tilfälle at sådant *practicera*, och fölgackteligen icke kunna erfara jordmonens beskaffenhet, så måste the wäl i början låta nöja sig med thet i näst föregående §. meddelte råd och förslag, och noga förfråga sig. Emedlertid wil jag här införa Kongl. Maj:ts allernädigste *Methode*, hwarefter alla Landmätare wid Skattläggningar och refningar här i Sweriget noga måste rätta sig, och består altså i följte ther af jordmonen här i Sweriget af följande 4. *Grader*.

I. *Graden* är en god starck lermylla och klapper-jord, hwilken är then bästa.

II. Hårdlera, hwilken man måste bruka straxt med kiälan här til kommer ock swartmylla och lättjord, som är wäl god åker-jord, men likwäl underkastad stor äfwentyr, så wäl om winteren af tö-wäder, som om sommaren af stor torka.

III. Sand-mylla och all grund- och mycket stenig jord, som kallas skogs jord, örjod och hasel-jord.

IV. Mo-jord är then aldrasämsta: Sand-jord, Tall och Biör-mo, rör-jord och gjäse-jord, som ej stort kastar utaf sig och mäst til intet annat är dogelig, än at så blandsäd och hafra uti. Flera *Grader* nämnas ther icke, fast man uti *Kircheri mundo subter-raneo* finner wäl mer än 1000. slags jordmoner upräknade,⁴⁷ och andra flera, så lära dock thessa wara the förnämsta hufwud-*grader*.

§. 5. Några wilja, at man skal kunna erfara och döma om jordmonens beskaffenhet af känslen, smaken, synen och luckten. Genom känslen kan man sluta och döma om then är fet, torr [s. 10.] eller grof, fast klibbande eller sönderfallande? Thet äro sådana *qualiteter*, som Grækerna kalla *ἁπται* [*haptai* 'ting som har med känsel att göra', här känselorgan'] eller känslen underkastade. När fet och god jord med händeren handteras och klappas, så loder then, som en god deg wid fingrarna. När jorden är fuckytig, kan man se och märka thet af then longa halmen på säden, som dock icke har goda ax och korn, hwilket erfarenheten i mycket fuckytige och wåta år noggsamt bekräfftar och intygar. Eljest *proberar* man henne ock, om man fuckytar litet jord eller mull med watn, och ser til, om hon låter rulla sig tilsammans som en boll, och om man kastar then samma och slår henne i backen, om then tå straxt springer sönder och åtskiljes; giör hon thet icke, så är jorden fet. Eller, om man gräfwär en grop, och åter fyller samma grop med then upkastade jorden, nyter tå intet all jorden uti, utan något blifwér öfwér, som icke wäl theruti kan rymmas, så är thet ett ofelbart tekn til them skönaste och fetaste jordmonen, hwilket *Virgilius* i sin tid redan för godt och *probat* befunnit, som af hans latinske *Verser* ses, hwilke man håller onödigt, at här nu införa. Then tunga jorden kan man märkia genom wägande och lyffande, hwilket äfwén til känslen kan räknas. Then kalla jorden är något swårare at känna, och går saken thermed icke så geschwindt til, som med synen och färgen, dock kunna the gemena böner, som af allmogen plägar sås, förrårda och utwisa thenna elaka jordmonens beskaffenhet, emedan the komma sig och wäxa bäst på sådana kalla ställen och orter.

Utaf smaken lærer man känna jorden; ty är jorden söt, så är hon god, men är hon skarp, salt och bitter, så är hon intet så särdeles. Hon kan wäl änteligen genom flitigt arbete förbättras, men är dock för fruckyt-trä skadelig. Men skulle man wilja weta, huru thenna jorden kan kännas; så tager man en stor flätad sickt, och knåde ther uti then jorden, hwarmed man profwet anställa wil, om nu sött, klart och obelandat watn kommer therut, och man utbreder liksom then knådade jorden wäl, så tränga sig stora droppar igenom sickt-hålen; doppar man nu tungan [s. 11.] på samma droppar, lærer man snart genom smaken finna och märka syran och sålten, hwilken jord aldeles ingen fruckyt gerna bär, eller stort doger.

Utaf åskådandet och med ögonen kan man widare sådant finna, när man ser en swart och pipog jord för sig, såsom then ther snart och lätteligen indricker regnet, och längst behåller fuckytigheten qwar hos sig, som tienar til fruckytens drifwande och wäxt, ther man finner sköna träen, blomster-rika ängiar, är alt godt tekn til en fruckytbar jordmon. Man kan ock omsider genom luckten sådant aftaga och förnimma, i synnerhet tå ett sackta regn om warma sommartiden faller, när nemligen

jorden bär många andra sunda, goda och wällucktande växter, som til exempel wäpling, allehanda skiöna blommor, syra och dylika, hwarest sådant växer, skrifwer *Columella*, kan man ej allenast förmoda ett godt kornland, utan säkert, näst Guds wälsignelse, giöra sig wiss stat ther uppå.⁴⁸

§. 6. Alt hwad hit tils om jorden sagt är, bör, effter *Auctorernas* mening, icke så förstås, som skulle man om jordmonens godhet endast sluta och dömma effter en thea allenast af these antingen blotta känseln, smaken, luckten och synen, utan bör man grunda sitt omdöme åtminstone på 2. eller trenne eller ock wäl på alla these utwärtens sinnen tilsammans, hwilket ock then berömlige hedniska *Poëten Wirgilius* sielf i ackt tagit och *lib. 2. Georg. recommenderat*. Then som åstundar och har lust at mer och widlöfftigare här om läsa, han finner på Swensko ther om handlad i Herr Rolams Adelige Öfnings *Tom. 13. de Oeconomia pag. 4.* och i Herr *Magister Stridsberg Tractat p. 11. & etc.* samt Herr Probstens *Serenii* Engelska Åkerman *p. 169. sqq.* men på Tyska hos Herr *von Rohr pag. 136.* och många flera, hwilka alla at anföra, worde här för widlöfftigt.⁴⁹ [s. 12.]

Thet III. Capitel.

Om Åkrars Afdelning.

Sedan wi i föregående Capitel utförligen handlat om åtskilnad i jordmonen, så wiljom wi här ock om åkrens af, och indelning handla. Här i Swerjet finner man mäst allment, at Åkren är delt i tvenne gården, sädes- och träs-gärdet kallade, af hwilka ett alltid hwilar, thet andra sås til helfften, och somligestäds wäl mer, med wintersäd, råg och hwete, *resten* upkiöres om hösten tilreds til wären, at så snart jorden reder sig, ther uti så korn, hafra, ärter, rof-frö, lin-frö, bo-hwete och på somlige orter lintser. Herr von Hochberg i sin bok, Adelige landlefwernet kallad, *part. 2. pag. 31. Cap. 18.* berättar, at the äfwen uti Italien sin åker i 2. afdelningar indelt, och at en försiktig och slug Italiensk landman, thet råd och förslaget gifwit, at i 4. gården eller delar af åkren indela, whilket jag finner nödigt ord ifrån ord utur Herr von Hochberg här at införa.⁵⁰ Wid pass för 100. år sedan har en wid namn *M. Camillo Tarello di Lonato, dedicerat* til *Venediska Republiquen* några anmärkningar och erindringer, som han kallar *Ricordi d'agricultura*,⁵¹ hwarutinnan han bewisar, at man dubbelt skal kunna förbättra och förmera inkomsten af åkerbruket, bespara en trediedel af thet wanliga utsädet, och behöfwa använda langt mindre mödo och arbete här wid, och skal thetta wist, otwifwelactigt och alltid wara funnit *probatum*, hwarpå berörde *Republique* honom och hans arfwingar följande *Privilegium* meddelat, nemligen, at alla the, som i sitt åkerbruk betiente sig af hans erindringer, skulle wara skyldige, at af hwart gärdes wintersäd gifwa hans arfwingar 4. *Marchetti*, och af sommarsäden 2 *Marchetti*, och then som blefwe öfwertygad, at han thetta underlätit, han skulle mista all sin årsgröda; hwaraf angifwaren skulle få en

tredie-del och icke [s. 13.] rögger warda, $\frac{1}{3}$ *Arsenalen*, och $\frac{1}{3}$ skulle tillfalla öfwerheten eller Herrskapet, som *Execution* biträdde.

Först wil han, effter som the uti Italien sina gården allenast i twenne delar indelt, och icke som i Österrike åkren i 3. gården afdela, at man theraf skal giöra 4. delar, sålunda, at man hwart gårdet halfwerar och i tu delar, theraf brukar man allenast en del, then andra låter man ligga i träde; och som man eljest kör hela gårdet 4. gånger om året, så kör man thenna delen 8. gånger, med thet man sår, så at then som eljest skulle så 10. Tunnor, behöfwer nu allenast så 5. Tunnor; åkren wil han man skal begynna at kiöra om hösten, uti *October*, *November* eller förr, åtminstone 10. månader förr än man sår, och thet alltid tå jorden är något torr, hela gårdet giöder man nu som förr, til utsåde tager man thet som på nägden ther wuxit, i ny eller tiltagande måna skal man så, och sås tunnare än förr, så att man ett tredie-del mindre, än på samma åker wanligt warit, utsår. Thet skal ock wara lättare at bruka $\frac{1}{2}$ gårdet 8. gånger, än hela 4. gånger årligen, ty sedan man första, andra och tredie gången kört, blir jorden mör, så at the andra 5. gånger utan mödo förrättas. Wid *Maji* månads slut kunde åkren fierde gången omplöjas, och the öfrige 4. gånger effter hand wid wackert torrwäder; Genom sådant offta omkörande, utrotas alt ogräset, som annars förtar all eller mästa näringen för säden, och skal et sådant halfft land mera fruckt bringa, så til säd, som halm, än eljest ett helt, så bespar man härmedelst ej allenast $\frac{1}{2}$ utsädet, som man skulle bruka til hela gårdet, utan ock på köpet $\frac{1}{3}$ del af then andra hälfften man eljest til utsåde betarf Wade, hwilket redan en stor fördel och winst woro; thesutan må man wäl utså wäplings och höfrö på en del av trädets åkren, och dymedelst förse sin gård med mer och bättre foder, och thetta skadar åkren icke, i ty röttren giöda åkren, om han straxt blir omplögd, när man höet slagit och bärgat. Hwad an ock *Brescianerna* på sådana åkrar, som tilförene burit wäpling sitt skiönesta lin så och hämta.⁵² På sådant sätt, säger [s. 14.] Herr von Hochberg vidare, när man the 3. gården hos oss i Österrike allenast i 4. afdelar, får åkren ligga 2. hela år i träde, hwarigenom thes kraft och fruchtbarhet träffeligen skal förmeras och befordras, af hwilket man dock årligen ett med wäplingsfrö sår, och skiära kan. Men skulle man effter *Taurelli* mening thesse ännu i 6. delar afdela, så hade man mindre mödo, men mera nytta at wänta, effter tå hwart gårde finge 4. år ligga i träde och hwila sig. Jag lemnar thetta förslaget åt försicktiga hushållare at dömma och bepröfwa, huru wida thet här i Swerget står med nytta at kunna *practiceras* emedan the mäste hemman hafwa icke förmycken åker. Til äfwentys torde thet kunna *practiceras* i Skåne, emedan ther mycken och öfwerflödig åker finnes, hwilket jag ej allenast sielf *observerade* 1720. tå jag hade tilfälle at resa hela Skåne igenom, utan har äfwen en god wän i Lund, på min begäran, lemnat mig följande effterrättelse, som jag finner nödig här ord ifrån ord at införa.

Extract utur ett bref *dat.* Lund d. 18 *Martii* 1736. Hwar och en åbo har här i Skåne langt mera åker och jord, än han hinner at bruka, hinner altså omöjeligen eller til at dika omkring sina åkrar, på sådant sätt, som i Öster-Göthland och flere städes med mycken nytto *practiceras*. Til exempel, jag wet en gård $\frac{1}{2}$ mil ifrån Lund belägen, som består af $\frac{1}{2}$ Rusthåld och heter Arendala, hwarest man får hwart år 40. Tun. Råg 60. Tunner Korn 150. Tunnor Hafra, och kunde än tå hafwa mera utsåde, om

the wille och hinte til. Så är thet ock på oräknelige andra ställen, huru är tå möjeligit at kunna dika och uphöja åkren på vårt maner? Thetta är nu rätta orsaken, hwarföre åkrarna stå lenge sura och säden sent kommer i jorden. Jag har hört förnuftige Skåningar sielfwa icke allenast medgifwa, utan ock påstå, att landet, särdeles slätten, kunde, om annan indelning och bruk infördes, icke allenast försörja rikeligen longt mera folck, utan ock hafwa dubbelt så monga hela hemman. Jordens myckenhet är ock orsaken, hwarföre åkren och ganska sällan gödes, [s. 15.] ty warcken räcker gödselen til, ej eller tilsäger tiden at the så handskas thermed, therföre finnes ock monga städes på slätten sådane åker, som icke blifwit gödda 40. à 50. år, och kan skie aldrig, såsom thet nog är bewisligit, at på hunderups täppan straxt wid Lund belägen öster ut i Bara härad, aldrig commit någon gödsel i manna minne, hwarföre man ej eller kan wåga, at therstädes så råg, utan allenast korn och hafra. En wiss och afgjord sak är thet wäl, at then som wil hafwa och bruka mycket åker, och icke är i stånd at then rätt wäl ansa, bruka, skiöta och giöda, han gör sig mycken mödo, och har liten nytto theraf.

Wi hafwom nu af föregående *Relation* förnummit, hurulunda gården och åkren i Österriken i 3. gärdes-delar afdelt är, hwilket äfwen öfwer hela Tyskland, Pohlen, Litthauen, Lifland, jemwäl på åtskillige ställen, och Herrgårdar här i landet brukeligit är. Hela åkren så mycket en besitter och äger wid en gård indeles i winter-somar- och trädesgårdet. I winter-gärdet sår man råg och hwete, och låter thet så öfwer wintren liggia. Om våren therpå sår man i sommar-gärdet korn, hafra, ärter, lin- rof-frö, linser, bo-hwete etc. trädesgårdet blir then sommaren osått liggande, och brukar man thet förutan betet til boskapens wård och fällande. Thesse gården förändras årligen, så at hwad i år war wintergärde, blir åt året sommargärdet och sommargärdet trädes-gärde och såwidare. Här infaller nu altså then frågan, hwilken thera afdelningen skal wara then bästa, nyttigaste och fördelacktigaste? Min oförgrigeliga tancka är, at fuller båda slags nämnda afdelningar kunna hafwa goda *Raisoner*, dock håller jag före, at här i Swerjet är bäst at bruka 3. afdelningar, och thet för följande *Raisoner* skuld; emedan man sålunda kan hafwa större utsäde: til *exempel*, en har nu på sitt gods 60. Tunneland in alles, ther af sår han 30. tunneland årligen, och the andra 30. liggia i tråde. Men om man delar thesse 60. tunneland i 3. gården, så kan jag så i wintergärdet 20. tunnor råg och hwete, och i sommargärdet äfwen 20. tunnor allehanda sommarsäd, ja wäl något mer äntå, [s. 16.] emedan korn och hafra tager och fördrar ej så mycket jord och rum, som råg och hwete, och sålunda får man i stället för 30. tunnor 40 tunnors utsäde. Häremot torde någon inwända; man behöfwer årligen så mycket mera dynga och gödsel, annars blifwer åkren förmycket utmattad och utmagrad. Hwarpå til tjensteligit swar länder, at jag thet icke kan finna, emedan man har lika mycket åker och land nu at giöda, som tå 2. afdelningar äro. I Lifland föres gödselen och dyngan *ordinairt* ut på winter gärdet, och sås rågen första gången theruppå, men icke hwete, som på nygiödt land icke gerna wil fort och wäl, andra året sås wår- eller sommarsäd ther på, hwilken tå af giödningen sin nytta hafwer. Här hos kan jag icke lemna obemält, at i mitt fädernesland i wäl beskaffade hushåld hålles ett stort boskaps nöt til hwarje struken $\frac{1}{2}$ tunne lands giödning; och tå gödselen, på Lifländska maneret samlad warder, hwarom på sitt rätta ställe, wil

Gud, skal afhandlas, blir inom 5. år hela åkren öfwer alt gödder, och gifwer genom Guds nåd en rik och ömnoq welsignelse ifrån sig. Skulle ock någon behaga behålla allenast 30. tunnors utsäde, så kan han 45. tunne land i 3. gården afdela, så har han dock årligen sina 30. tunnors utsäde, och kan på the öfrige 15. tunne-land plantera antingen bönder eller torpare, eller få ut til helften-brukare, eller ther af giöra äng eller bruka thet til betesmark, så lærer han wäl äntå förmodeligen ther wid bättre finna sin räkning, än wid 2. gårdens afdelning, som nu här öfwer alt brukelig är. Ännu torde någon här wid inwända, och säga, at betet för Creaturen förminskas, i thet the ej mer än 20. eller 15. tunlands trädes gårde få til sitt sommarbete, ther likwäl tilförene, tå hela åkren i 2 gården warit afdelt, hafft hela sommaren igenom 30. tunneland til sitt bete; hwar wid min oförgripeliga mening är, at om en åker rätt brukad warder, så lærer ganska litet gräs therpå kunne wäxa; ther til med lærer näpligen någon så älendig gård finnas, som icke har åt sina hästar och boskap någon betes haga eller utmark til bete, hwarpå the först om wåren [s. 17.] och sommaren kunna jemte trädes-gärdet hafwa sitt bete och närning; när ängarna blifwa efter hand bergade, så kunna the ther af betiena sig, straxt therpå blifwer wintergärdet upgiffwit, och omsider sommargärdet, tå the sålunda altjemt finna ny förfriskning, och fölgackteligen hösten igenom 40. tunlands bete i stället för 30 kunna hafwa. Thenna min enfaldiga tanka och mening wil jag dock ingen påtwinga, utan hemskiuter then wördsammeligen til hwars och ens egit mogna ömdömme och godt finnande.

Thet IV. Capitel.

Om häckar, hägnande och stängande.

§. 1.

Sedan wi uti föregående om åkers afdelning handlad, wil nu wara nödigt, at äfwen något om thes förwarande med hägn och stäng nämna, emedan sielfwa nödwändigheten fördrar, at så förwara åkrar och ängiar, at icke hästar, boskap och swin eller andra Creatur them någon skada och men tilfoga, hwilket ock sielfwa Swenska lagen stadgar och biuder *Cap. VIII.* och *Cap. IX.* Bygg. B. L. L. sålunda:⁵³ Nu far bondan i gårde med sädes spanne sinom, tå skule alla granna för swin täpt hafwa, än sädes-spanne utbäres; etc.

§. 2. Men kring åker och äng kan nu på mongahanda sätt stängt warda. Thet första och äldsta maneret är wäl med the brukelige gårdes-gårdar, hwartil hugges gårdsel och fång och klyfwes af tall, under tiden ock af gran; til stafwer eller stör brukas mäst unga granar, som ränsas och hwässas wid ändan, somlige goda hushållare börja ock bruka feta grenar af tall och gran, hwarmed man spar then unga gran skogen, och äro these mycket *durablare*. Wid stora gårdar, therest myckenhet af eker och mogen skog finnes, brukas ock til stafwer eke-grenar och then så i Öster-Göthland [s. 18.] kallade tyrestafwer, hwilken är mycket waracktig, om han annars får stå i fred

för elaka menniskiors händer, i synnerhet lands-skomakare, som pläga the olofligen afhugga och til sko-pinnar bruka. At i hopbinda stör-paren brukas mäst widjor af gran- eller en, hwilka baddas i elden och giöras så smidige. Kring om rof- och ärte-täpper stänges med widjor af åtskillige löfträen. Ja, i Upland brukas ock undertiden för nödskul och i brist af skog halmband, som Herr Mentzer berättar.⁵⁴ På mästa ställen här i Öster-Göthland och flere städes brukas hankar af granqwistar swedda giorda och wridna, hwilket äfwen är enligit med Kongl. Maj:ts nådige påbud af den 26. *Octobr.* 1730. Hwilken förordning, ehuruwel then en gång å alla predikstolar är *publicerad* worden, dock tör hända til sitt närmare innehåld af mongom glömd, jag altså funnit nödig at ord ifrån ord här inryckia, som följer:

Kongl. Maj:ts nådige Påbud

At wid giärdes gårdars stängande bruka hank i stället för then så kallade Solken.

Gifwit Stockholm i Rådkammaren den 26. *Octob.* 1730.

W *Friedrich* med Guds Nåde, Sweriges Göthes och Wändes Konung etc. etc. etc. Land-Grefwe til Hessen etc. etc. etc. Giöre witterligit, at ehuruwål hwar och en af Landsens Inbyggjare, så för thes egen, som then almänna Nyttan, borde wara sorgfälliga, huru skogarne, hwartil här i Riket härliga ämnen finnes, måtte med all möjelighet fredas och sparsamt handteras, jemwål alt mer och mer theras tilwäxt och mognad befordras; Så, måste wi dock fast ogierna förnimma, huru ibland andra här wid förelöpande missbruk then oseeden å dels orter skal wara inritat, at almogen, i stället för hank, bruka, om theras Gärdesgårdar [s. 19.] ett slags band, som kallas solk, och skola giöras på thet sättet, at tre eller fyra års gamla träen afskiäres och sönderklyfwas samt flätas omkring stören på åtskilliga ställen, hwilka dock, när Giärdesgården framdeles behöfwer lagas, icke kunna tagas af at vidare nyttias, utan måste tå huggas sönder och andra giöras å nyo, ther likwål hanken, som wrides ihop af onyttige qwistar eller smärre qwistar af andra stora huggne Grenar, warar i många år bort åt, och flera gånger kan tagas af, och sättas på igen, utan at then går sönder. Och emedan ofwännämde missbruk och oseed så mycket mindre bör tålas och tillåtas, som skogarne, medelst the unga och späda träens altför tidiga afhuggande och brukande til Solk, warda, så wål til *publici*, som *privatorum* alt för stora skada och afsaknad, ganska mycket utödde och kunna således icke hinna til någon mognad; förthenskull och til förekommande theraf, hafwa wi funnit oss föranlätne härmed alwarligen at stadga och påbiuda, thet så wål Stånds-Personer, som almogen uti lands orterne, i stället för offta berörde högst skadelige befundne Solk, böra wid Giärdesgårdars stängande, betiena sig af En och Granqwistar, hälst hank, som theraf giöres, är långt waractigare, samt skogen både therigenom besparas och rensas: Skolandes then som sig häremot förbryter, ehwad han är på Crono, Frälse eller Skatte-hemman, plickta med 16. Öre S:mt. för hwart ungt trä, som til Solk afhuggit warder: Hwaruppå wåre Landshöfdingar och wederbörande Crono-betiente ett noga och flitigt inseedne hafwa böra. Thet alle, som wederbör, hafwe sig hörsammeligen at effterätta. Til yttermera wisso hafwa Wi thetta med egen hand underskrifwit och

med vårt Kongl. Sigill bekräfta lätit. Gifwit Stockholm i Rådkammaren den 26 Octob. 1730.

FRIEDRICH
(L.S.) [s. 20.]

Beträffande stören eller stafrarna, äro ock af goda hushållare bepröfwat och godt funnit, at om man sweder och bränner the hwässade ändarna på stafrarna, så longt up eller litet öfwer then mon the stå i jorden, så blifwa the ännu *durablare* och stå thesto längre emot rötan; skulle man ock wilja kiära them på samma ställe, tror jag, the skulle blifwe ännu mera waracktige. En laggild gärdesgård bör wara stängd så hög, at en lagom växter man kan med en alns mått i sin hand räckia neder til marken, på andra sidan om gärdesgården. Förswarlige gärdesgårdar stängias med 3. hankar på hwart stör-paret 1½ aln emellan hwart stör-par, och wid hwart 4. par stör, en stödstawer, hwilken bör sättias ett fiät longt ifrån sielfwa gärdes-gården, så at ej swin eller får fastna emellan.

§. 3. Thet andra maneret, huru i stället för the wanlige gärdesgårdar kan och bör stängias antingen med jordwallar eller sten-gårdar, wisar och lærer oss följande Kongl. Maj:ts förordning här om, af den 1 Decemb. 1730, så ord ifrån ord lydande

Friedrich med Guds Nåde Sweriges Giöthes
och Wändes konung, etc. etc.
Landgrefwe til Hässen, etc. etc. etc.

Wär ynnest och nådiga Benägenhet med Gud allsmächtig Tro Man och Landshöfdinge. Oss hafwer then förordnade *Oeconomie Commissionen* i underdånighet förestält, huru nödigt thet är, at Skogarne, hwilka skola wara mycket uthuggne och medtagne, måge såsom en ibland Rikets dyrbaraste förmoner, ännu medan tid är besparas, til hwilket ändamåls ärnäende bemelte *Commission* ibland annat funnit tiänligast, at i stället för gärdesgårdar af trä, hwartil årligen en otrolig myckenhet unga träen i theras bästa wäxt til stör och gärdzle måste fällas [s. 21.] kunde här i Riket giöras Stengårdar, eller wallar af jordtorf med grafwar på sidan, hwilka Stengårdar således kunde anläggas, at ther som fast grund är, gräfwes en half, men ther kiärr eller lös grund är, en aln diupt i jorden, hwaruppå stenarne sedan läggas och sammanfogas thet bästa sig giöra låter, dock så, at stengården ofwan til giöres spitzigare och med then upkastade mullen fästes, samt ofwan uppå med torfwen eller och med planterade törnebuskar, och annat öfwerlägges, hwaraf förutan Skogarnes Besparande, jemmäl then nytta förmodas, at åkrarne i skogsbygden och then öfriga marken ifrån Sten upräsas: men hwarest antingen Brist på Sten är, eller grunden til Stengårdar aldeles skulle wara obeqwäm, kunna jordwallar giöras på thet sättet, at i then förra gärdesgårdens ställe twenne parallele diken gräfwas 1½ aln diupt och äfwen så bredt, hwaraf torfwen och mullen sedan på then *Distancen*, som emellan förbemalte 2ne diken är och äfwen wäl böra wara 1½ aln bred, thet jemnaste som sig giöra låter upläggas och sedan stadigt wäl underhållas med några torfs tilökande eller täpperis påsättiande och änteligen med åtskilliga

Buskars planterande til befästade af förbemelte jordwal; Och emedan wi til thetta *Commissionens* gifne förslag, såsom nyttigt welat gifwa vårt Bifall, warandes wår wilja, at hwarken Crono- Frälse eller Skattehemman i Skogsbygd eller på Slättlandet, måga undandraga sig, at årligen lägga några famnar Stengjård, ehuru ringa til antahlet the i början kunna blifwa, hwarmed en begynnelse wid stora Byar kan ske, hwilka merendels äro så belägne, at mycken sten ther omkring befinnes, och således theas små täppor med stengårdar inhägnas och stängas böra; förthenskul är härmed til Eder wår nådige Befalning, thet I igenom tjänlige föreställningar, söken at förmå Invånarne uti thet Eder anförtrodde Län, til at på sätt som förberört är anläggia Stengårdar, börandes jemwål Städerna i anseende til theas åkrar och ängar härunder begripas; Och [s. 22.] Wi befalle Eder Gud Alsmächtig nådeligen. Stockholm i Råd-Cammaren den 1. Decemb. 1730.

FRIEDRICH.

O. Cederström⁵⁵

§. 4. Probsten Herr Mag. *Jacob Serenius* anförer åtskilliga maner uti sin wackra *Tractat*, Engelska Åkermanen kallad, straxt i början på boken, och som få i landsorterna äga boken, och saken är wål wård at weta och försökia, hoppas och förmodar jag, ej illa tydes, at jag lånar af honom thesse *Project*, och hela första Capitlet här införer.⁵⁶

Then märkelige förbättring, som tid effter annan uti Åkerbruk skedd är, och then ringa samling, som therutaf är utgifwen, samt någras okunnoghet, men största delens inrotade tilgifwenhet til en gammal häfd och theas grannars bruk, som hindrar at almänt wedertaga samma förbättring, äro nogsam biligande skiäl för thetta werck och företagande. Ändamålet härutaf är, at wisa, först, then almänna arten af åkerbruk, med the åtskilliga sätt af allehanda slags frös och säds inrätning, och, sedan, the nyare tiders gjorde förbättring, åtskillige orters skiljachtiga maner, Lands- och Jordmoners egenskap, samt skiäl och orsaker til besagde förbättring, som wil giöra hwar och en til skickelig domare om riktigheten af sin egen *Praxis*, eller nödwändigheten af en ny tilökning i konsten.

Ty såsom flit och arbete förnämligast fordras til en Jordmons förbättring, så är en klok och förständig Landtmans första sysla, at pröfwa arten och egenskapen af then jord han kostar sin tid, penningar och möda uppå, anten then är beqwäm til äng, betesmark, åker, trä- eller kryddgård, och äfwenså hwad slag af boskap och creatur är bäst ther til anordna, hwad slag af säd, trän, skalfruckter [s. 23.] eller annat är tienligast för hwar och en jordmon i synnerhet, och ther jemte the besynnerliga maner och sät at handtera och updrifwa jorden til bästa gagn och nytta.

Til alt thetta wil man gifwa så ren och tydelig anledning som ske kan, och förthenskul först börja med hägnande och gärdande af marck och land, hwilket i anseende til then förmodande säkerhet och roliga besittning, utaf ens med möda och omsorg förwärfwade förmoner, synes lägga grunden til ett wål inträttat landbruk. Man wil sig härwid icke bekymra med the skiljachtige meningar om nytta eller onytta af hägn eller almäning, emedan man håller före, at twenne följande prof giöra fyllest, utan flera skiäl, at bestyrka thet förra, nemligen, Först then myckenhet

af utmarck, som dageligen hägnas och intages, och Sedan, then tilökning af *arrende*, som therigenom allestädes wunnen blifwer: Therföre wil man straxt skrida til sielfwa saken, och gifwa en beskrifning, af the åtskillige arter af gärdning och hägnor, som i England brukelige äre, och wisa så wäl nyttan af them, som sättet at handtera och fortsättia them, med kostnaden af theas upprättande; Och thet helre, än fåfängt bestå goda skiäl uppå them, som en talande sak icke kan öfwertala om theas *Interesse*.

Nyttan af lands intagande och hägnande finner man uti norra delen af England wara minst achtad, hwilket man håller före wara en stor försummelse, emedan thet skulle wara af större förmon för them än the uti the södrare orterne, effter the behöfwa både mera skiul och wärn emot kölden för sina land, än the som ligga under mildare och warmare himmel.

Thet brukeligaste sät af stängning är, med ett dikie och upkastad jordwall besatt med *Quick* (a)¹ eller rottwäxt. Uti dal [s. 24.] och lågland, ther watn nog är, brukas

1 (a) *Quick* kallas på Engelska allehanda törnchtig träwäxt, som brukas at hägna med. Sättet af thes plantering är thetta: at man om hösten tager bären af Hagtorn, Stärkbärsträ eller annan taggor wäxt, lägger them i mull öfwer wintren, anten wid någon dyngehög eller annorstädes, hwar the icke förfrysa, om wåren sår man them med mullen uppå något godt och fett ställe, tå the upkomma såsom andra plantor, man låter them wäxa på samma ställe til andra åhret, och så tager man them up, putzar topp och rott, och sätter them på theas ämnade rum.

diken allena. I *Provincierne Cornwall* (b)² och *Devonshire* göra the lika som twänne murar af flat sten, läggandes then ena uppå then andra, först [s. 25.] 2. och så en emellan, och alt som thet stiger til, så fylla the med jord, som drager thet tilhopa, och så fortfara the med stenwärket, fyllandes thet til hwad högd och bredd likt synes, stenarna göra the flata på sidorna, på thet the må ligga så mycket fastare, och hwarest flat sten står til at finna, så gjöres then bästa wall på thetta sätt, som säkrast håller boskap ute. Uppå thessa jordwallar planterar the *Qvick*, och timberträn, som trifwas öfwermåttan wäl. I norrare orterne och annorstädes, therest flat sten nog är, resas wallar på thetta sättet, at the lägga sten uppå sten, såsom en mur, och öfwer-stenarna allena uti ler, at hållat tillsammans tå ock tyngden som ofwan til är, beskyddar undre delen. Uti sump och dal, ther brist är på häckar och buskefång, göras diken 6. fot wida emot stora landswägar, och emot allmänningar 5. fot, men the brukeligaste diken wid hägnar äro 3. fot wida ofwan til, 1. fot i botnen och 2. fot diupa, så at båda sidorna sluta och icke stå uprätta, whilket gör så mycket betre af hälle. Utom thes, ett dike af trångare botn, om boskapen kommer theruti, hindrar thet at han intet kan wända sig at knåppa *Qvicken*. Men hwar thet är 4. fot widt måste thet wara 2½ fot diupt, och hwar thet är 5. fot bredt, 3. fot diupt, och så vidare.

2 (b) *CORNWALL* är then alralängst wäster ut belägne Province i England, kringfluten på alla sidor utaf stora hafwet, förutan på östra sidan, therest strömen Tamar skiller henne ifrån Provincen Devonshire; längden ifrån öster til wester är 70. engelska mil, och största bredden 40, hwarinnom begripas 960000 acres och 26760 gårdar: hon är fördelad i 9 Häradar, 161 Kyrkiosochnar och 27 Städer, af hwilka 16 sända Fullmächtige til Parlamentet. Landet är intet serdeles fruchtbärande, utan wid hafwet, therest the göda sin jord med ett slags siögräs, som kallas *Oreweed*. Wår och höst äro här temmeligen sena, så at the som bo mitt uti Provincien sällan hafwa bärgat sin säd för Michelsmäska, men wintren är åter mildare än annorstädes, ty the hafwa sällan snö eller frost, och när han kommer, warar han intet länge; the hafwa ganska litet ängsmark; men myckenhet af boskapsbete. Bönderne bruka här ett serdeles maner at handtera sin åker; ty uti Maji månad skära the up all gräswäll af thes träden med torfwen, then the resa up på en kant, at wäder och sol må torka honom, när han är genom torr, bränna the honom til aska hwilken the blanda med hafssand, och litet förr än the plöja, sprida the samma ask- och sand-blandning ut på åkren, och så brukat ned med plogen. Thetta har sin stora nytta på kallare grund, ty thet befordrar then naturliga wärman för sädesroten; Men om thet sker för tiockt, skadas både grund och wäxt ther igenom. Men fast än the så wäl sköta sin jord, kan likwäl bonden icke så sin åker mera än 4. år å slag, tå han the 2. förste sår hwete, och the 2. följande hafra, sedan låter han åkren ligga i 7. a. 8. år i träde, och plöjer på ett annat ställe. Theras dragoxar bruka the at styra utan tömar, allenast med ropandet af thes namn, som the want them at igenkänna. Theras Får, förr än landet kom i bettre bruk, woro små och grof-yllige, men sedan hafwa the kommit så långt uti sin färskiötzel, at the intet gifwa the östra Provincierna effter, hwarken uti storlek, finhet af Ull, offta lambande, eller fetma; thesutan är thes kött sötare och friare för rötskiukan; mästa delen har inga horn, men på somliga ställen hafwa the 4. hwardera. Thet förnämsta som gör thenna Provincien märkwärdig, är thes Ten, koppar och Crystaller.

Hwad *Qvicken* på jordwallen angår, så wil man begynna med hagtorn, såsom thet bästa, almännaste och wackraste, thet fördrager sig med all jord, hwar ett nytt dike och wall upkastad är, undantagandes then torraste sand eller grus, och wil ofta wäxa i then, om wåta år gifwas; Thet växer antingen igenom frö eller plantor, men plantor ha qwickaste wäxten och sående trögare, effter fröen ligga 2. år i jorden innan the gro, dock wäxa [s. 26.] the sedan mycket snart 2. eller 3. år thereffter: thet säges at taggarna lagde i blöt i en hårsäck öfwer winteren, och sådde uti *Mart.* eller *April* månad, komma up thet första året och wäxa bette en elliest. Hwar thet är brist på plantor, brukas thetta maneret, at året förut innan man faller små-skogen, sås hagtorn-språng eller tagar uti wallarna, och the wilja wäxa, utan något förfång för the större buskarna, effter the kunna upryckas innan the wäxa stora. Utom thes, äro rötterna af then gamla hagtorn öfwermåttan tienlige at arbetas til dosor och kambar, och många af them äro med wackra ådrar beprydde, så at om the tilstaddes at wäxa til någon storlek, skulle the wara af ganska stor nytta och bruk för *Cabinet*-makare, swarfware och dylika trä-arbetare.

Näst hagtorn kommer Stärkebärs-buskan och Skogsäpletrå, hwilka bägge giöra goda häckar och bringas til wäxt på samma sätt som thet förra; Men om man sår skogs-äplen eller kärnor, måste man så them med huset, så kunna the på första året upkomma. Skogsäple-plantor, satte tätt tillsammans lika som *Qwick*, giöra en ganska god häck, och äfwen så somlig slags Plomtrån.

Stärkebärs-trå hålles icke aldeles så godt som hagtorn, effter thet är benäget at ränna mera neder i jorden, och är icke af så säker wäxt, men buskarna äro nästan the bästa och warachtigaste för döda häckar, (c)³ och at bota hålen med: så knåppar och icke eller boskopen them så gierna som andra, thet växer uti samma jordmon som hagtorn, men ju rikare mullen är, ju fortare kommer thet. Then alltid grönskande Ris-Eck woro här til bättre än någon annan, woro hon icke så swår at komma til wäxt, och sedan äfwen så långsam uti wäxten, hwilken tröghet, hon doch sedan ersätter med sin tiokhet, styrka och högd, hon växer anten genom [s. 27.] planta eller bår, äfwen som hagtorn, och wil hafwa samma tid at ligga i jorden innan hon upkommer. Hon wil wäxa på then torraste stenör och emellan stenar och hållar, och har sin bästa trefnad uti slättaste grund.

Om hon planteras, måste wår och höst eller wåtan thertil achtas; plantan måste wara en tum tiock och täckas wäl med strå och halm, och watnas til thes hon begynner utspricka. Om några af plantorna synas wilja gå ut, måste the skiäras när in til marken så spricka the ut ifrån roten. Får och getter måste agas ifrån them, effter the älska at afknåppa the första sprången: rötterna måste kringgräfwat, så skyndas wäxten; men dyngia tåla the ingalunda. Thet bästa sättet af sättning är, at blanda them med hagtorn, så at hwar fierde eller fembte planta är en Ris-Ek, tå the både bäst trifwas och snabbast giöra en häck färdig. Alt effter som Ris-Eken växer, må man

3 (c) Döda häckar, kallas then samling af Ris och buskar, som lägges på en wall the 3. första åren, til thes rotwäxten kan sielf giöra hägn.

ryckia up *Quicken*, och om så nödigt är, förkofra henne igenom stammars ledande ifrån henne, eller qwistars nederläggande i jorden ifrån sielfwa stammen. Några mena at om man tager en wäl rotad planta af 1½ alns längt, stryker af thes qwistar och löf, och täcker them med passelig diup jord, at thet wil gifwa en otrolig myckenhet telningar, och således snart fullborda en häck. Fäldt-mössen äro benägne at skära theras rötter, och öda them i hårda wintrar.

Ris-Ek må ock så bringas til wäxt igenom sina bär, hwilka såsom the ligga til nästa wåren, innan the upkomma, så kan med them förfaras, som framdeles om frön af then arten skal beskrifwas; men som thetta är en styf och hård planta, så är bäst at sätta henne i samma grund, hwar man ämnar wäxten, allenast ogräset agas ifrån för och effter utsprickningen. Mr. *Evelin* säger at frön måste hemtas när the äro uti fallet, och thet sega limachtiga slemet afrychtas och bortsköljas, såsom mycket hindrade thes wäxt och fortkomst.⁵⁷ Mr. *Cook* säger att hon må bringas til wäxt igenom qwistars nederläggande ifrån sielfwa stammen.⁵⁸ Sielfwa [s. 28.] träet, om thet är stort, hafwer sitt stora wärde hos *Cabinet*-makare, effter thet är thet hwitaste af alt hårdt trä.

Hwar någon godhet af jordmon är, må man taga käppar af fläderträ io. eller 12. fot långa, och stika them slutewis ned i wallen på wardera sidan innom hwar andra, som ett rutwärc, thet wil giöra then skyndsammaste häck och bästa wärn för trägård som någonsin wara kan. Thet är ett trä af stor nytta och bruk för swarfware och *Instrument*-makare, trotzar then besta buxbom och i många mål öfwertreffar.

Aal giör en öfwermåttan god häck emot floder och strömar, och med thes utwäxande telningar ifrån nedersta roten, beskyddar jorden ifrån underlop af watn, och therföre är ganska nyttig hwar strömarna eljest utskära wallen, effter hon delar och utwidgar strömfåran.

Therest bankarne äro gamle och förtorkade, eller af en så torr sand eller knapul, at ingen ting wil wäxa, så är *Furze* (en buske lik enträ) ganska tienlig: Then samma blifwer sat anten genom plantor eller frö, dock thet senare thet bästa, i synnerhet thet franska, som växer til 15. 16. fotz högd, och ränner icke ned i jorden, eller sprider sig som thet gemena slaget: Han fullkomnar en häck i 3. års tid, om han warder wäl ränsad och hållen ifrån boskapen, i synnerhet fåren, som äro thes största frätare, in til thes han kommer til någon stadga, tå han är utan all fara: Om han warder flitigt klipt, blir han så mycket tiockare, men om han städes at wäxa stor, giör han ett rikt wärn, och jemwäl ett godt bränsle. I *Devonshire* (d)⁴ giöra the en stor nytta

4 (d) Devonshire är äfwen en utaf hafs Provincierna i England, 50. mil lång och 45. bred, innehåller 1920000. acres och 56310. gårdar, är fördelad uti 394 Soknar och 37. städer, af hwilka 9. sända fullmächtige til Parlamentet. Provinzen öfwerflödar af skiöna fruchtbärande ängar och thes åkerwärc warder ganska mycket förbättrat igenom hafs-sand. Mäst är hon märckwerdig för thes Ten- och Blygrufwor, samt Ylle-Manufacturer, waredes här the bästa Sarser och Kersingar förfärdigade, hwaruti staden Exeter allena handlar för 10000. pund sterling om weckan, räknat then ena med then andra, året igenom.

medelst markens bestående [s. 29.] thermed, hwarom mera hädan effter talas skal: I Franckrike giöra the sina hägnar thermed och få honom 15. a 18. alnar tiok, som giör ett artigt stängsle för smådiurs jagt, och sker på följande sät. Först gräfwes jorden om wintren til at döda thet grofwa ogräset, åter gräfwes hon igen om våren at giöra mullen finare, i slutet af *Mars* eller början af *April* sås frön, och när växten blifwit något stor, skäras plantorna, ty om en stark snö faller, tyngas the ner och oboteligen förderfwas. Thet säjes at *Furze* (anten Fransk eller Engelsk kan intet försäkras) wil wäxa på sand i salt watn, om så är, woro thet en stor förmon för them som hafwa jordwallar och bankar wid hafwet, at ther igenom beskydda them.

Wid planteringen af *Qvick*, bör man pröfwa naturen och egenskapen af jordmonen, anten then är ler, sand eller grus, och hwad slag af plantor wil med then samma närmast öfwerens komma, och äfwen så jordmonen ther plantan är dragen, anten then är bättre eller semre än then man ämnar plantera uti, eljest wil thet falla swårare at winna både växten och arten af planteringen. Men som thet är samma maner at plantera thet ena så wäl som thet andra, undantagno hwad redan sagt är, så wil man allenast beskrifwa planteringen af hagtorn, såsom thet allmänesta och mäst brukelige.

Plantorne måste wara en tum tiocka, och skurna 4. eller 5. tum ifrån jorden, och om man ämnar them allenast för en häck utan bank eller dike, måste the sättas rätt up och ned i twenne rader wid pass 12. tum ifrån hwar andra; Men om man giör ett dike och bank, märkes diket ut af ofwanberörde bredd med en *linea*, och på then sidan man ärnar banken, lägges torfwen med gräs-sidan nedföre, uppå hwilken lägges thet besta fång af mull, at bedda *Qvicken* uti, doch så at ändarna meta upföre til 12. [s. 30.] tums *distance* ifrån hwarandra. Man måste noga söka at skaffa sådana plantor som äro friska, räta, släta och wäl rotade, och tå och tå uti lika *distance* af 30. fot, inmengia ung ek, ask, ahl eller skogsäpletrå, at wäxa up med thet andra. När then första raden af *Qvick* är lagd, beteckes then med ännu mera god mull, och lägges torf uppå såsom förr och åter något mull uppå torfwen, så at när banken är inemot en fot högre, må man lägga en annan rad af *Qvick*, swarande emot then lägre, som beteckes äfwen som then förra, och sedan giöra hufwen af banken utaf dikets botn, och ther ofwan på sätta then torra eller döda häcken, at skygga och beskydda then andra planteringen. Stakar måste drifwas ned i jorden $2\frac{1}{2}$ fot ifrån hwarandra, så diupt, at the räcka then fasta jorden: Ekstakar hållas för the besta.

Thet afskurna riset lägges nedanföre, men icke alt för tiockt, utan allenast så mycket som betecker *Qvicken* ifrån boskapsbit, när han utspricker. The långa buskarna läggas ofwan på til at binda stakarna in, och lika som wefwa them tilhopa med hwar andra, och til at winna så mycket bättre styrkia, må man äddra them, som thet kallas, thet är, binda ändarna af stakarna in med långa smala spön eller widior på hwar sida, och sedan på nytt drifwa them, effter häckens wikande och thenna äddring wil gerna komma them til at lossna. *Qvicken* måste alt stadigt rensas ifrån ogräs och fredas ifrån boskap, i synnerhet får; Och om han skulle skiuta sig trögt, eller boskapen knäppa honom, så må man skära honom om wåren något ifrån marken, hwilket kommer honom at slå nya rötter, och ofta befordrar växten.

När häckarna äro af 8. a 9. års wäxt, så böra the uti *October*, men helst uti *Mars*, rychtas och grenarna uti ordning settas; Men så som til rychtandet af en gammal

häck hörer något besynerligt, som icke är uti en ny, så föresteller man sig en häck at wara af 20. eller 30. års wäxt, och at han har så wäl gamla stubbar som unga språng hwilka stubbar måst skäras slut af, 2. a 3. tum ifrån marken och så när man kan lemna the besta och längsta af the medelmåttiga sprången, [s. 31.] at läggas neder: någre af the starckaste må lemnas af then högd man ämna häcken, i stellet för stakar, och thet 5. eller 6. fot från hwar andra, och hwar sådana stakar brista, må the ras rum upfyllas med stakar af annat trä.

När häcken är så qwistad, at allenast the sprången äro qwar på stubben, som ämnas til besagde bruk, och så at man har rum för ett spadtag emellan them, så begynner man at rensa diket, sluttande af på båda sidor, lika såsom uti ett nytt: Och ther then gamle banken är skrämig och jorden afsqwalad ifrån *Qwick*-rötterna, så måste man läkat med så många af the första spadtagen utur diket som nödigt är, och thet andra spadtaget lägges på hufwen at banken: Häruti måste man hafwa ett flitigt öga på arbetaren, ty effter thet är mödosammare at lägga thet up til toppen, så lägger han gerna så mycket han kan på sidan, hwar af tyngden, när wått är, ej allenast tilökningen, utan ock stycken af sielfwa banken i diket nedwäger, ther likwäl hwad som lägges på hufwen, ej allenast förhöger banken war gång, utan ock styrker häcken, så at en passelig häck kan giöra god hägn.

Uti rychtningen af *Qwicken* måste man achta sig för två ting, först, at man intet lägger the bindande stammarna alt för lågt eller för tiockt, som gör at musten drifwer allsammans uti sprången och lemnar stammarna fast- och näringslösa, hwilket tillika med tiockheten af häcken dödar them: För thet andra, at man ej lägger them alt för högt, som the merendels giöra i the norre orterna, hwilket drifwer all saffen til them allena, och ther til med gör sprången så mycket klenare nedan til, therutaf blir häcken så gles, at han är både wärnlös för boskapsbit, och odugse at hålla honom ute, therföre håller man medelwägen för then bästa, som brukas i *Provincien Hertfordshire*, (e) hwarest the besta häcker i England giöras. [s. 32.]

När man har bögt språnget som man will, så skär man ett passeligit skärande med knifwen halfwägs wid pass, och något slutt nedföre, och så binder man thet omkring stakarna, afnäpsandes the öfwerflödiga qwistar på båda sidor om häcken, som wilja rangla för långt ut.

Men then besta gårdsgård och af minsta kostnad i anseende til warachtigheten och godheten, håller man före, hwar brist är på flat sten, at giöras på följande sätt.

Uppå en gräsrik plats skäres up något torf ett spadtag diupt, wid pass bred som spadan, och 4. eller 5. tum tiock, samma torf lägges med gräs-sidan utåt jemnt effter ett snöre på en sida, och på andra sidan af thenna, en annan rad med torf, lemnandes en fots bredd af fast grund på utsidan, at förekomma bankens infall i diket, i fall grunden skulle wara lös; På utsidan gräfwes ett dike af hwad diup och bredd likt

5 (e) Hertfordshire-Provincen är belägen inuti landet, 30. mil lång, och 27. bred, håller 451000. acres och 10570. gårdar, är delad uti 8. Härader, 120. Sochnar och 18. Städer, af hwilka 2. äro som sända Fullmächtige til Parlamentet. Thenna Provincens förnemsta Product är hwete, korn och malt.

synes, eller förlågas grunden med en sneska 2. fot diup, och så förminskas ej eller betet genom dikande, efter ther wil wäxa gräs på båda sidor. Med jorden som kastas ur dikarna fyllas banken mit uti jemt med torfwen på båda sidor, sedan lägges två rader ännu med torf på then förra och fylles igenom såsom förr: Härmed hålles fort tils banken är fyra fot eller huru hög man wil hafwa, allenast grunden tages så mycket bredare som högden ämnas större til; Thet måste ock achtas at på båda sidor gifwa banken ett slutt utföre, så att hufwen blir inemot $2\frac{1}{2}$ fot bred, på thet han må gifwa rum för en får andalångs, hwaruti *Quicken* planteras, at hafwa så mycket mer håld af rägnen, och måste samma *Quick* sättas en fot eller mera diup.

På thetta sät kan man hafwa en gårdsgård 6. fot hög förutan häcken, som, om icke thes torrare år äro, wil grönska på båda sidor såsom en grön mur, och giör således ej allenast en angenem [s. 33.] gårdsgård, utan ock en god hägn at hålla all slags boskap innom sina gränsor. *Quick* som planteras ther uppå, wil wäxa mycket betre än then som planteras på något annat wis, och om någon går ut, som näpligen sker, så kan man förnyan när man wil, eller fylla rummen med nya stammars ledande ifrån the wäxande, och gräsrötterne wilja binda torfwen så tilhopa, at uti ett års tid, thet blifwer så fullkomligen fast, at man icke en gång kan se fogningen, ej eller skilja åt then ena torfwen ifrån then andra, och warder ännu fastare, när *Quick*-rötterna komma at efwenwäl binda thet tilsammans. Man måste granneligen achta, at wid första bygnaden, wid eller när hufwen å båda sidor, en liten häck, sättes af en fots högd, at hålla fåren ifrån öfwerränning, och thet måste ej eller giöras när jorden är alt för mycket torr, emedan i fall en stark wäta hastigt skulle komma, thet kommer jorden at swälla för mycket, och ther igenom efwentyra något af utsidan för fall och afslipande; Doch har man giordt åtskillige af thessa gårdsgårdar, utan at hafwa ett slikt fall, som, om thet sker, med ringa möda botas kan.

Förmonen utaf thenna arten til at stänga, för all annan, är stor och mångfaldig: Ty först, skyler och beskyddar thet åker och äng uti starka blåster och owäder, som ofta stor skada giöra både på hö och säd, och therhos wärmer och underhåller sielfwa jorden.

För det andra, gifwer thet ett ganska godt skiul och wärn för boskapen uti regn och slag, som eljest för en gårdslegård, uppå skoglös betesmark, är wärnlös och ofta therutaf mycket af sig kommer.

För thet tredie, förmeras härutaf, skogsfång och träwäxt ty uppå wiss *Distance* planteras ibland *Quicken* fruchtbärande löfträn, anten apel, asp, alm, ask, rön eller dylikt, som uti jordbankarna öfwermåttan wäl wil trifwas, och med tiden til en stor högd och tiockle upwäxa. Theremot förödes igenom gårdsgårdar all then yngsta skogen och besta skogsämnet uti et land, så at man skal finna thet hela *Provincierne* med tiden härigenom blifwit [s. 34.] skoglösa, förutan thet at the äro bondens plåga år ut och år in, och sällan hålla en riktig hägn.

För thet fierde, är thet en stor prydnad uti ett land, tå the uppå bankarna wäxande buskar och löfträn gifwa om sommaren ett ganska behageligt utseende och liuflig lucht. Och uppå många ställen i England giöra the all sin *Cyder* utaf the äplen som wäxa på theras bankar, som ock tiena the resade at wid wägarna släcka törsten med, när fruchten mognas.

Men warachtigheten är thes alrastörsta förmon, ty så länge som jord warar och trån wäxa, så warar ock en sådan stängsel, och blifwer ju äldre ju fastare och tätare, kunnandes med ganska liten möda årligen skiött och ryctad blifwa, så at, korteligen til säjandes, thetta är ej allenast en besparing af skog och arbete, utan ock ett förmerings medel både af skog, hö, säd och boskap; Och hafwer bruket härutaf giordt Englands åker och äng så mycket bättre än Skotlands, ther thet intet brukas, at en *acre* in England räntar dubbelt så mycket som en uti Skotland, hwarest sedan några hafwa begynt thetta sättet at efterfölja, hafwa the wunnit dubbelt så mycket *arende* af sina land, som theras grannar.

§. 5. Man har ock beskrifningar på åtskillige slags lefwande häckar, som

1. Somlige gifwa thetta förslaget, at man ett lefwande hag göra skal af ek eller wide-käppar, och biörk, al och wideris, och thesse wäl tillsammans fläta.

2. Andra förmena, at man skal gräfwa grafwar eller diken, och små afhuggne wide-käppar twerts öfwer jorden lägga, dock så, at begge käppändarna titta fram och icke med jord beräckias. Sedan skyflar man jorden ther på, så at the rota sig och slå ut på sidorna; så at sedermera på ena sidan blir en graf, men på andra sidan en häck, tå jorden efter hand kastas på wide-käpparna, och sålunda sedan med tiden en beständig gärdesgård.

3. Andra wilja, at man skal göra en liten grafkring gärdet [s. 35.] eller ängen, och så ther uti stärkebär eller slåna, hwar af slåna eller stärkebärs buskar sedan wäxa, och skal dymedelst en beständig gärdesgård warda.

4. Åter hålla andra för godt och rådeligit, at man stora tiocka käppar af long wide, biörk, hassel-buskar etc. så tätt och wäl tillsammans fläta skal, at man knapt kan se therigenom.

5. Andra råda, at man en lefwande häck göra skal, och af hage-dorn plantera och sätta, tå hage-dorn bör wara en finger tiock, och afhugges $\frac{1}{2}$ aln ofwan roten och jorden.

§. 6. *Auctor Anonymus* til then Tyska *tractaten*, Entdeckte Grufft Naturlicher Geheimnisse kallad, tryckt i Leipzig 1727. Anförer följande artiga och *curieuse* förslag, hwilket jag här ord ifrån ord wil på Swensko införa:⁵⁹

Innan jag sluter thetta Capitlet, säger han pag. 101. wil jag först här inryckia en egentelig beskrifning på en ganska nyttig häck, hwilken utaf *Geniste Spinose* frö anlägges, och tienar dels til wedebrand, dels til hägn och beskärm för åkrar och ängiar. 1. Til wedbrand kunna hela stora fälten ther med besås, och hwart 4, 5, 6 eller 7 år afhuggas; när thet är 12 eller 15 år gammalt, är trädet redan starkt nog, at man thet i *camin* och spiselen bränna kan; 4 lisp. frö är nog til ett tunneland. 2. Til planterande af ogenomträngelige häckar kring ängiar och gården, blifwer fröet på följande sätt utsådt: Man låter plöja twenne rader fårar, en half aln wid pass emellan hwarthera, i thesse fårar sår man säden eller fröet: och 2. sådana rader göra en ganska tiocker häck. Man kan ock wäl så 5 å 6 sådana rader jemte hwarannan, men tå har man sitt söfftemål ej allenast på häck och stäng, utan ock på wed-brand, och när man hugger här af til wedbrand, så låter man allenast then ena sidan, antingen then yttersta eller innersta stå qwar til *defension*. Uti *Bretagne* utsås fröet wid slutet ongefehr af *Martii* månad. Thet första och andra året måste thet wäl och sorgfälligen aktas, emedan

alla slags fänad äta thet gerna medan thet ungt och spädt [s. 36.] är. Inom 2 år är thet redan så käkt, *durabelt* och wärjesamt, at intet Creatur mer kan trängia sig therigenom, och taggarna så starka och hwassa, at icke eller någon menniskia kan komma therigenom, ja taggarna sticka ock *ordinairt* igenom tiockaste stöflar. Thet tager sig och växer i allehanda jordmon, dock älskar och trifs thet hälst och bäst uti sandig jord; sås thet i styflera, måste man laga, at wallen något slutar, at regnet ei må stadna ther på, hwaraf thet lätteligen tå kan förderfwas. Ju lösare och mörare jorden ther til plöjas, ju bättre är thet; thet blomstras 2 gånger om året, nemligen höst och wår; och samla bij mycket och hopetals theraf. Om wid en infallande stark winter här eller ther någon stam skulle bortfrysa, så måste man then förfrusna stammen neder wid jorden afhugga, tå then snart slår ut och växer til igen.

Jag har sökt och efterslagit uti Herr *Doctor Johan Jacob Woyts Medicinska* skattkammars,⁶⁰ och uti Herr *Friedrich Müllers Lexicon Medico- Galeno- Chymico Pharmaceuticum*,⁶¹ at få närmare uplysning och effterrättelse om *Genista*, och hos then förra pag. 390. en kort effterrättelse funnit om *Genista*, then han på Tyska kallar *Genst*, eller Pfrimmkraut, som på sandige orter wäl skal wäxa, och hela sommaren öfwer blomstras, berättar vidare, at thes blommor innan the rätt slå ut, skola äfwen som *capris* inläggias med salt och ärtika, och wara ganska goda för sten, förstoppade niurar, lefwren och miälten. Men Herr *Müller* nämner widlöftigt här om, och wisar at then är af åtskillige slag och art, och kallas *Genista*, *Genesta*, *Genistella*, *Genesta minor*, *Genesta Aculeata*. *Genesta minor* skal hopetals och ymnogt wäxa i Westphalen,⁶² hwilket wäl lærer wara then samma, som Herr *Doct. Woyts* omtalar, emedan then växer lågt och utan taggar, men *Genista Aculeata* och *Spinosa* lära wäl wara enehanda. Önskeligit woro thet, at the som hafwa tilfälle och lägenhet wille forskrifwa och inskaffa thetta *Geniste* frö, at man finge thet försöka och *probera*, emedan [s. 37.] man obeskrifwelig mycken förmon och nytta i landet ther af kunna hafwa at förwänta.

§. 7. Then artiga *invention*, som then berömlige *Apothekaren* i Stockholm Herr *Axel Julius Sahlberg* benägit mig wid handen gifwit, och torde, om then står at *practicera*, hafwa sin stora nytta, wil jag här ord ifrån ord införa och then gunstiga läsaren meddela, som jag then undfådt hafwer:⁶³

Giärdes-Gårdar at inrätta, som åtminstone i 2:ne mans ålder stå skola, och enär theraf änteligen en del förrättnar af ålder, är än dock fästet qwar, som honom framdeles åter kan uppehålla, och således ther jemte mindre kåstnad, än at uprätta en ny, emedan styrkan ther af är alltid i behåld.

När man rätteligen betracktar then arma Landtmannens myckna möda, tidspillan och kåstnad han wid årligit gärdande använder, så måste man sannerligen stadna och grufwa sig ther wid. Ty en trediepart af året går helt säkert sin kos med gärdzlens huggande och störens anskaffande, framkörande och upsättiande, at när man räknar the många dagswårcken af folck och hästar, redskap och hwad thermed förtäres, och försummas i andra hus och gårds-syslor som kan bringa en Landtman penningar i thes ställe til gårdsens större nytta; ja långt mera kåstnad användes för them som måste kiöpa alt sitt wärke eller gerdzel, äfwen ock för them som hafwa långa skogswägar, hwilka anförda skiäl är en endels orsak til landtmannens *ruin* och armod etc.

Förthenskul är en sådan Gärdes-gård, som följer, mycket nyttigare, nödigare, starkare och mindre kåstnad wed, fast then för mångom skulle synas wara beswärligare at upsättia, som utgången wisar *Contrarium*. Början til en sådan gård, anskaffar man Pihl-störar färska afhuggna af en then minsta *ordinarie* störs tioccklek en 20 a 30 stycken til begynna med, hwaraf man med tiden kan hafwa flera skått, at öka giärdsgården med; [s. 38.] til thesse pihl-stör hafwer man ett *partie* annan granstör i förråd, så börjas tå med nedsättandet således, en pihl-stör sätties neder i jorden, therjemte en gran-stör på lika sätt med widjor sammanbunden som wanligt är, när gårdset inlägges, åter en pihl och en gran-stör, 12 famnar ther ifrån, och så hwarje 12:te famn, dock så satt, at en pihl-stör sätties inåt, och then andra utåt, och såleds ända fram, en inom, och en utom, och emellan thesse 12 famnar med granstör 2 och 2 tillsammans, som giöras plägar. Men när gårdset insätties bör thet ställas mera i högden än wanligt är, och barksidan upåt, tå watnet kan bättre aflöpa, ty ju högre han ligger, ju förr tårkar han, hwarpå ingen måssa så lätt växer, ej heller förråttnar, som them hwilka mer flata liggia, fast här wid synes gå litet mera gårdset til. När gårdsetstören ruttnar i jorden wid the *ordinarie* gärdesgårdar, måste then kullfalla, ja stundom ock tå han är hel ny upsatt, när en stark stärm ther på faller, omkull kastas: Men thesse Pihlar underhåller, för thet första gärdesgården, at han intet kan falla, för thet andra, änskiönt granstören ruttnar emellan Pihlarna, så står han dock, emedan pihlen å ömse sidor uppehåller honom; Så ofta som pihlarna tilwäxa i högden i tiden, at skotten blifwa lagom långa och tiäcka, måste the afskiäras, på thet the ej må få tilfälle wäxa högt och förtaga sol-wermen, och afskiäres the så nära at the blifwa lika långa med then andra störn jemte honom står; thesse afskurna skått planteras sedan emellan thesse tolf famnar, åter en innan åt och then andra utåth, och så widare, som förfarenheten närmare lærer, så at enär en Pihl hwarje 4 famn står innom och hwarje 4 famn utom gärdes-gården skal then säkert stå barn efter barn, fast än granstörn tio resor ruttna skulle, skal then dock stå fast af then hielp pihlen honom tillskyndar, the små skått som nedan wed pihlarna och mitt på stammen uppskiuta, måste i början afskiäras, på thet pihlen må bättre wäxa i högden, men när pihlen fått sina skått af medel storlek tienlig til stör wäxa the icke mehr [s. 39.] neder wed, the små qwistar kan och nederstickas i jorden på beqwäma ställen til framtidens bruk, emedan the wäxa i alla jordmånar och i backar serdeles dälder och ther kärr och sumpiga orter äro *NB.* thenne Pihlstören måste ned sättias tå månen är öfwer jorden. Tå skiuter han långa skått och räta grenar och mindre rötter, men sättes han tå månen är under jorden, utwidgas rötterne och wäxa mycket neder åt ock skiuter ej så starcka grenar och skått äfwan til; uti wåt och sumpig jord växer han hastigare, förthenskull at han ther må få stadga och styrka, bör han en aln diupt nedsättias, äfwen lika diupt hwar höga backar äro at roten alltid niuter wäta, men ther medelmätig jord är behöfwes icke så diupt, allenast $\frac{3}{8}$ aln nedsättias, enär en sådan Pihl ofta afskiäres, sedan han 4. 5. til 6. år gammal worden är, wäxa rötterne ej mer så starckt, at the kunna skada åkrar och ängar på något sätt, som någon här wid kunde inwända. Enär thetta noga *observeras* lærer man spörä och erfara en stor nytta här af, hwar med likwål mången stör bespares, som kunna med tiden blifwa stora trän af, jemwål then kostbara tiden, som thermed användes; nu klagas af alle landtmän dageligen, at the knapt then

ena gårdsgården lagat, för än then andra omfaller och således årligen dubbelt arbete anwänder och kåstnad. Men wed sådane omnämde gårdesgårdars inrättande kan man giöra sig förhopning innom några års förlopp få anwända then tiden til något annat nyttigt arbete til gårdzens större winning och *Avantage*.

Thet V. Capitel.

Om allehanda Åker- och Gårds-redskap.

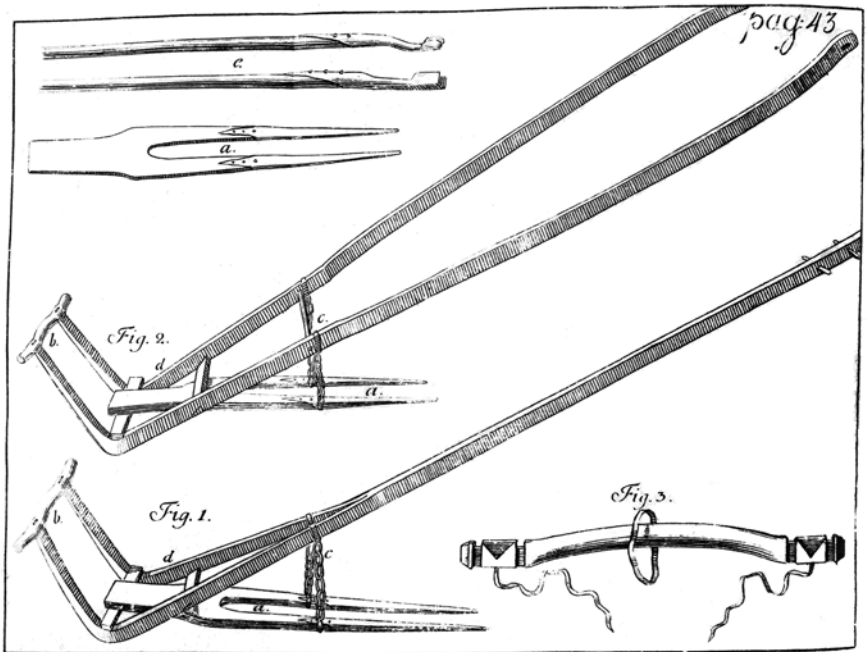
§. 1.

Här wid kan jag förut icke obemält lemna, at then som wil altjämt, som man bör, hafwa all sin åker och gårds-reskap i godt stånd, han måste nödwändigt wid godset hafwa [s. 40.] en smedia, med thes inrede och tilbehör, jemwäl ock allehanda hiulmakare- och snickare wärktyg til hands, på thet, om något wid gården går sönder, man tå icke må nödgas genast skicka til staden eller på andra gods at låta laga och förfärdiga, hwad som felas, hwarigenom skulle förorsakas ej allenast större *depençe* och kostnad, utan ock mycken tid och arbete therigenom försummas. På thet nu i synnerhet nya och oförfarna hushållare måge weta, hwad för smeds- och hiulmakere-wärcktyg böra anskaffas, så wil jag ej underlåta at äfwen här införa och *annotera* åtminstone thet förnämsta och så mycket jag kan påminna.

§. 2. Til smidje hörer nu först nödwändigt sielfwa smedian med en liten gnyst ther hos, hwaruti man kan hafwa kål, och then innom lås och nyckel förwara. I sielfwa smedian måste wara en god täter blåsbelg, ett godt smedie-städ med en rund spits therpå, några släggor, hand-hamrar, sidslagshamrar, hållhamrar, skrot-hamrar, falts-hamrar, sätt-hamrar, ess-hamrar, senck-hamrar med underlagen, små och stora af allehanda *Façon*, stämplar, durchslag, helmjern och wältapp, skrufstædet, sparrhaken, sned-jern, filar och raspar af alla *Sorter* större och smärre, meisslar, smed-tänger, hiul-tänger, ring-tänger, nagel-jern, nagel-dockor stora och små etc. etc.

§. 3. Til wagn- och hiul-makerie och thes lagande och förbättrande, fordras ett stort rum med en bred och stor dör före, så at man må kunna indraga kärror och wagnar, i torro under tak ther på arbeta. Til thenna wärckstaden erfodras följande wärketyg: skyr-yxa, tålg- och handyxa, drechsel, band-knif, schnitsare, några såger, större och smärre, en stor hiul-bår, nafrar större och mindre af allahanda *Sorter*. Så är thet ock godt, at wid gården hafwa några the nötigaste snickare-wärktyg, som hyflar, såger med mera som alment bekant är. Men här torde nu någon fråga, hwar skal man få folck och handtwerkare, som thesse wärktygen kunna bruka och handtera? Swar häruppå kunna försicktiga hushållare bäst gifwa, hwilka altid hafwa tilfälle [s. 41.] at kunna skaffa och förse sig med sådana bönder eller torpare wid godset, som dylika handwærk förstå och lärdt, hwilka tå the wid gården til slika slögder brukas, afräknas theras arbete, på theras dags-wärken efter öfwerens kommande förut, tå the antagas.

S. 4. Nu komma wi til sielfwa åker-redskapen, hwaribland plogen billigt får främsta rummet, then man först om våren griper til, och äfwen med then samma om hösten sitt åker-arbete sluter. Som nu hwar och en ort har sitt besynnerliga urgamla maner, offta utan hänseende hwarken til godhet, lämpelighet eller nytta, så är äfwen uti alla orter merendels en stor åtskilnad uti skapnaden af theras plogar. En *Auctor Anonymus* berättar i sin *Tractat* på Tyska, som han kallar Entdeckte Grufft natürlicher Geheimnisse, pag. 130. sqq.⁶⁴ at en Italiener, wid namn *Marchese del Borro*, påfunnit en ny plog, then han beskrifwit uti en *Tractat* in 4to på Italienska språket med 7. kopparstycken utzirad, hwilken bok sedermera år 1721. uti Leipzig in 4to är *verterad* och på Tyska utgifwen under följande titel: Ausführliche Beschreibung des so genandten grossen *Oeconomischen Acker-Messers*, oder nützlichen Pflug-Schaars, welches der *Marchese Don Attellandro del Borro* erfunden, und zu verbesserung des Acker-baues *appliciret*, auch worauff in Beyseyn derer Staats-bedienten und Stände des Herzogthumbs Meyland *probiret*, und så dann der berühmte Baumeister in Basel, Herr Johann Schudi in Gegenwart und mit *Approbation* vieler hundert Personen, die probe damit nachgemacht, und folglich dargethan, dass nur eine einige Mans oder Weibs- Person damit, ohne Hülffe der Pferde, oder andern Horn- und Zug-Viehens an allen Orten und in allerhand Erd-reich, mit leichter Mühe pflügen, Acker und Felder bauen können.⁶⁵ Then samma *Auctoren* har ock pag. 135. beskrifwit och afrita låtit en ny *curieux* plog, hwarmed man tillika skal kunna plöja och så ut allehanda slags säd, hwete, råg, korn, hafra, ärter etc. jemt och wackert, så at man dock $\frac{1}{3}$ del af thet wanlige utsädet besparar, upfunnen af en wid [s. 42.] namn Joseph von *Locatelli*.⁶⁶ Nu warande Probsten uti Nykiöping Hög-ärwördige och Höglärde Herr *Magister Jacob Serenius* har uti sin år 1727. utgifne Engelska Åkerman beskrifwit och i sköna kopparstycken afrita låtit Sex slag Engelska plogar, som på sin ort med mycken nytto brukas.⁶⁷ Herr *Magister Magnus Stridsberg* har jemwäl i sin lilla *Tractat*, som han kallar en grundelig kundskap om Swenska Åkerbruket, en Norrlands-plog i koppar sticka låtit och *publico* meddelat år 1727.⁶⁸ Herr *Magnus Mentzer* i sin Swenska Åkerman pag. 30. 31. anförer åtskillige maner,⁶⁹ huru i åtskillige *Provincier* Åkren kiöres nu med plog, nu med trästock eller åder, som the här i Öster-Göthland kallat. Jag hoppas altså, at ock gunstige läsare ej ogunstigt lära uttyda, at jag nu här *recommenderar* jemwäl en Lifländsk plog, hwilken ser ut, som hosgående kopparstycke utwisar. Fig 1 är [se nästa sida] en plog för 1. par oxar. Fig. 2. är en plog för 1. häst. Fig. 3. är oxoket, som lägges och brukes på oxarna, hwilket med the therwid hängande remar fastbindes på och kring hornen, emedan hwar man wet, at oxen har sin mästa styrkia och *Force* i hufwudet och hornen, som hästen åter har i bringan och bogarna. Lit. A. är sielfwa Plogstocken, Lit. B. är handtaget, plogstierten eller upståndaren. Lit. C. är en kedia, hwarigenom plog-stocken häfftes ofwantil wid träwäret, at man effter behag och åkrens beskaffenhet diupare eller grundare kan then ställa och sänkia. Lit. D. är sielfwa träwäret. Lit. E. ofwanföre äro skedarna, som the i Lifland kallas, hwaraf en til hwarje plog brukas. Uti thenna skeden sättes ett trä och fast sättes mitt uti wid Lit. D. och har then nyttan med sig, at man fasthåfftar then wid jern skälran på plogstoken, och kan ther med läggia the plögte torfworna eller jorden til höger eller wänster alt som man wil och behagar, ty wil man hafwa

torfwen eller mullen til wänstra sidan, så sätter man skeden på högra spetsen af plockstocken; wil man åter then hafwa til högra sidan, så sätter man skeden på wänstra spetsen. Lit. A. ofwanföre är stocken; hwarest *puncterna* stå, tager jernet [s. 43.] wid, hwilket är iholigt wid ändan, så at stockänderna kunna ther insättias. Med thenna *Sorten* af plogar kan man med ett par medelmåttiga oxar upkiöra och upplöja then allerhårdaste åker, ty på monga ställen i Lifland finnes äfwen idel styflera, men man brukar dock icke mer än 1. par oxar, hwilke utan swårighet draga then up. När ett stycke åker lenge legat i linda, så behöfwer man dock ej mer än ett par oxar at then upplöja, dock wäntar man merendels thermed tils hösten, när thet litet frusit på och sedan kommer något regn therpå, tå jorden är nog mörare, och kan tå med ett par oxar eller en god häst utan mödo upplöjas. Ja, jag wil säga thet som än mer är, thet jag dock hos mina kiära landsmän icke *approberat*, the upplöja sin åker till wintersädet icke om wären innan jorden hårdnar, som här i Sweriget förnuffteligen brukas, utan låta then liggia i träde tils effter Pingst, tå åkren ofta wid torra år blifwer så hård som en landswäg, thetta oacktat upplöjes och uptages then med thenna plogen, fast jag gerna tilstår, at the arma creaturen i then starcka hetan och hårda åkren mycket lida och fara illa. Här torde nu någon Östgiöthe, Sörmleuning eller Nerkesbo etc. giöra thetta inkastet och säja, wi bruka ju intet mer än ett par oxar eller hästar och kiöra likwål äfwen så wäl med lätt åder eller trästock up våra åkrar. Hwar til tiensteligen swaras, thet är sant, men jag har dock förnummit och förfarenheten intygat, at när thet icke regnat och torka infaller, kommer man med ett order eller trästock icke ur fläcken, utan man måste nödwändigt wänta tils Gud gifwer regn. Ther til med har jag med thenna plogens beskrifning och nämmande hafft min mästa afsickt på thet

skiöna Skåne-landet, och önskar at *curieusa* Herrskaper ther i orten wille begynna at försöka och pröfwa thenna nu omtalta plogen, emedan ther spännes för plogen mäst 3. à 4. par oxar eller hästar, jemwäl ock kor, som Herr Mentzer *pag.* 31. in swenska åkerman berättar.⁷⁰ Orsaken ther til berättar en god wän mig från Skåne följande wara, uti ett bref, hwaraf jag thes egne ord här wil införa. Beträffande åker-bruket neder i Skåne, tyckes thet för oss något underligt, effter [s. 44.] thet icke kommer öfwerens med wår födelse orts sedwana, i ty här brukas 3. à 4. par ökar för en plog, i thet stället man i Öster-Göthland och annorstädes kan hielpa sig med ett par, och giöra samma gagnet. *Differencen* kommer ther af, först at the här icke så ofta kunna wända sin jord för myckenheten skuld, sedan at boskapen, som hela sommaren går ther i bete, trampar marken så, at leran blir mycket hård, men förnämligast nödgas the at bruka så monge ökar för the så kallade Pigge- och liungpinne-rötter skull, som wäxa öfwer alt både i sand-jorden och myllan ofta så tiocka, som en mans-arm och sega som en karbas, liggande i jorden hela longa sträcken utföre, hwilka utan twifwel äro af trä-art, aldenstund the sticka refwor up, hwarpå wäxa swarta bär, som undantagande färgen äro lika hinbär eller them wi kalla hallon. Thesse rötter äro nu, som giöra åkerbruket här så beswärligit, så at thet icke är rart eller sälsynt, at 4. à 5. par oxar för theras skull stadna med plogen, hwarföre ock icke på alla orter så mycket bång är nödigt, til exempel uti Gjers-härad, som til en stor del är slätt och består af sand-jord, har man alt nog af ett par ökar til plogens fortkomst. Jag nämde om, at the här i landet ej hinna til at ofta wända om sin jord, som ock så i sanning är; dock skal i thet stället then åkren, som legat öfwer sommaren i träde, om effter-hösten emellan Michaelis och Martini dag, ristas eller skrädas med ett årder ofwan på grön swården, at borrhödia thet myckna gräset, som eljest toge aldeles öfwerhanden, i synnerhet, när milde wintrar infalla, och om thetta icke skedde om hösten, så kunde man ej hinna til om wåren at så hafra, hwarwid i ackt tages, at samma årder måste wara försedt med 3. à 4. par dragare, och så mycket kan jag nu thenna gången berätta om åkerbruket i Skåne på slätten. Jag tilstår, at thesse omtalte Pigge- eller Liungpinne-rötter, måste wid åkerbruket förorsaka stor swårighet, men twiflar dock icke, at om i Skåne theras stora åkrar afdeltes i 4. eller 6. fält, som jag i föregående 3die Capitel anfört, skulle the kunna sitt land och åkrar [s. 45.] langt bättre och oftare bruka, så skulle ock thenna plogen kunna giöra them stor dienst och åkren brukas med ett par Skånska oxar, the ther langt större och starkare äro än *ordinairt* i the andra lands-orterna, ja thetta ogräset skulle ock så lätteligen effter hand aldeles kunna utrotas och åkren märkeligen förbättras. Bese hwad jag uti thet 7. Capitel §. 5. anfört hafwer om en yxa. Jag har jemwäl låtit twenne sådana plogar, som kopparstycket utwisar *in natura* komma öfwer från Reval [Tallinn] til Stockholm, på thet the som lust hafwa, måge them kunna få se, och låta giöra sig plogar ther effter, och *probera*, huru wida thet med förmon och nytta låter sig giöra eller icke.

§. 5. Förutan plogar, måste en land-man hafwa i beredskap til åkerbruket, harfwar, sladd, wält, spadar, torfyxor, etc. til höbergningen goda liar, räfsar, hökärror etc. til gödselens hopskåtande, häfwande och utkiörande starka dyng wagnar, grepor, skoflar etc. i ladan til sädens aftröskande och rengörande, slagor, refsar, hemte-korge, hemte-säll eller rissel, dräss-skofwel, kast-skoflar etc. til allehanda sommar-kiörslor

goda wäl och fast beslagne skodda wagnar och enbets-kärror, til winter-körslor goda skodda och oskodda slädar och källkar, til hästar och dragare goda selar och remtyg. Whad eljest för bohag, kärille och redskap, som uti spanmåls-bodar, miölbodar, wistehus, källare, brygghus, kök, salar och Camrar nödwändigt betarfwas til ett *complett* hushåld håller jag före wara onödigt, at widlöfteligen här upräkna, thet wil jag endast erindra, at kloka och försicktiga hushållare alltid skaffa sig åtminstone *douplett* af hwad i hushållet betarfwas, på thet the straxt måtte hafwa annat dugeligt och godt i beredskap och tilreds, när något går sönder och förderfwas, så at arbetet emedlertid icke må komma at studsa och stadna, hwarigenom annars offta nog, ganska stor saknad och skada i ett hushåld förorsakas kan. [s. 46]

Thet VI. Capitel.

Om hwarjehanda åkrens bearbetande och bruk.

§. 1.

Sedan wi i föregående Capitel om allehanda åker-redskap handlat, så wiljom wi nu åtskilligt slags åker-arbete betrachta. Hela åkerbruket, som thet året igenom här i Swerget förrättas, består i följande arbete. 1. I plöjande och åkrens upkiörande. 2. I sladdande. 3. I harfwande. 4. I wältande. 5. I färjande. 6. I dikande. 7. I torfsättiande. 8. I swedjande. 9. giödselens och dyngjans utkiörande. Hwarthera af thessa wiljom wi korteligen omröra.

§. 2. At plöja, eller som thet här i orten alment kallas, kiöra i åkren, thet må tå skie med plog, trästock eller årder, är så wäl til winter- som wärsädet högst nödigt. Til höst eller wintersädet plöjer man första gången om wåren straxt, antingen för eller efter wärsädet, eller och tillika, alt som wäderleken, åkrens beskaffenhet är til, eller man har mackt, folck och dragare. Andra gången, eller som här i orten kallas, annan-wäg kiöres emellan Pingst och Johannes dag, när giödsel- och dyngan är utkiörd och utbredd. Herr *Mentzer* råder *pag.* 32. at en landman först om wåren, innan åkren hålnar ut, skal kiöra om sin åker twenne gånger, med följande ord:⁷¹ the af landmän, som förmå kiöra sin åker twenne gånger straxt om wåren, hafwa större nytta ther af, än the, som allenast kiöra en gång, som är plöja eller träda. Ty som man af förfarenheten wet, at sedan wärmusten, hwilken kallas then wätskan som är i jorden, och följer med tiälen, är en gång uttorkad utur jorden, så faller sällan så myllet regn, at man kan kiöra åkren, utan in på sommaren wid Midsommars- eller brådaste andetiden, tå man först får sneda åkren, eller som thet kallas kiöra i annan wäg, ja ofta [s. 47.] faller aldeles intet så mycket regn, at trästocken med bilen kan komma i åkren. Therföre är thet ett hufwud-råd, at kiöra then om wåren twå gånger, thet är sneda åkren, tå ligger then sedan så lös, at om torkan tiltager, och åkren gror af gräs-wäxt, så kan then samma kiöras enär man wil, och the, som allenast plögt eller trädt, få stå och se therpå, så at om ej thesto mera regn kommer, så måste the så uti entråde,

som the kalla, hwilket ibland gifwer god årswäxt, ja ock nästan så mycket som then, hwilken flere gånger är kiörd, men thetta är ej at wåga eller lita på, utan tager lag ibland, men slår offtare felt, at föga eller alsingen säd wäxer på en enkiörd åker; whilken om then sedermera ej med flitigare kiörning förbättras, så blifwer then aldeles odugelig igenom gräs-rötternas förökande.

Några kiöra ej i åkren mer än två resor, och så sedan ther på, men jag håller här utinnan aldeles med Herr *Salander*, som *pag.* 139. skrifwer:⁷² Sist emot hösten och något för Olofsmesso-tiden körer man åter tredie gången med årder, som kallas sneda, och beredes två åkren at så. Til wårsädet kiöres åkren hösten förut, och lägges i winterfår, ther på säs wåren therefter mäst alt wårsädet, utan at vidare kiöra up åkren, men jag håller för rådeligare, at om wåren först en gång kiöra up åkren, och then wäl tilreda, i synnerhet om then är mycket grodder eller af sniö och watn sammanslagen och sur, två then måste upkiöras, wältas och harfwas, så at jorden wäl reder sig til såning.

§. 3. Sladden brukas icke på munga orter, som jag ock så wida jag i werlden warit, icke förr sedt then, innan jag kom hit til Öster-Göthland, ja then brukas ock icke här i *provincien* öfweralt, som en god wän berättat, skola the en mil på andra sidan om Linköping icke weta af sladd, är dock ett ganska nyttigt *instrument*, at ther med aldrabäst sönderkrossa och söndergnugga stora och grofwa koker; jag önskar then på alla orter måtte brukas, hälst thet så litet kostar, at slå ihop ett par små stockar, hwar på til tyngd och wigt stenar efter behag påläggias, [s. 48.] så kan wäl ock then som kiör, ställa sig under tiden med på sladden hwar så betarfwas och behöfwas.

§. 4. Harfwen är å alla orter bekant, fast then af åtskillig art och bygnad är. I Lifland brukas en *Sort* af harfwer, som är giord af hwässade starcka gran-qwistar eller hårda grenar, them bönderna effter sitt språk kalla bären-eggen, eller biörn-harfwer, en annan *Sort* hafwa the icke mycket olika med våra, fast pinnarne äro giorda af starckt trä, them the kalla block-eggen; men kan man få och hafwa harf med jern-taggar, så äro the både *durablast* och kunna aldrabäst låssa gräsrotterna och krossa torf-kokerna, och them sönderrifwa.

§. 5. Angående wälten, så finnes then öfwer alt äfwen i Tyskland, men i Lifland icke, then tienar äfwen som bekant är, at krossa kokerna och jämna åkren etc.

§. 6. Färjande sker allenast två sädes-mannen til effterrättelse i såningen förlorade fårer kiörer, som alment bekant är.

§. 7. Hwad dikande angår, så är thet på flere sätt en träffelig nyttig sak, hwarigenom watnet kommer at afflyta, och åkren märkeligen förbättras, hwarom Herr Mentzer sålunda skrifwer *pag.* 93.⁷³ hwad nytta som dikes jord har med sig, wet hwar och en förfaren landtbrukare, fast en del oförståndige åkermän ej så aldeles wilja thet tilstå, och bry sig ej mycket om att dika, föregifwandes, at med sådant arbete är mera omak och kostnad än nytta, låtandes icke allenast liggia sina åkerstycken igen, utan ock så åkerrenarna wid ändarna af theras grannars åkerstycken, som kallas klykor. Och fast the årligen finna stor skada af en sådan försummelse, så tåla the then heldre, än the wilja förminska, som the kalla, sin åker igenom dikens upgräfwande, men the få nytan effter theras förstånd och *Raison*. Theremot har jag pröfwat med största nytta, at igenom dikes klykor, som man gör emellan åkrarne emellan, watnet har

sitt fria aflopp, åkren blifwer lättad och frucktsam, nogsamt betalandes then lilla jordmon, som är tagen af sielfwa åkren, och ther emot then odikade [s. 49.] grannens åker blifwer watn klappad, säden fördränckt, och åkren är ifrån år onyttig til någon sädeswäxt; alt therföre är rådeligit, at årligen dika, och så mycket man hinner och nödigt behöfwes uprensa både af större och mindre gamla diken, samt therest stora åkrar finnas, afsättia watnet med nya diken, på the ställen, therest nedrigt och sum-pigt är i åkren, och förer then upkastade jorden wäl ifrån renarna på then plats, som then behöfwer. Jag har ock märkt, at the i thet sköna Skåne-land inga diken bruka, som dock på slätten skulle wara therstädes ganska nyttigt.

§. 8. At torfwa är ock en ganska nyttig sak. Ty som til åkreus gjödande icke hwar-ken dynga eller dikes-jord förslår, så måste man upgrafwa matjorden och torfwen af näst-belägne stenbackar, gräslindar och grodwald, på åkren föra, wäl sönderhacka och nederkiöra, hwilket jag håller för thet bästa och waracktigaste sättet at göda åker, hälst om åkren blifwer wäl med torf öfwerhölgd, och ej besås för än wåren effter, tå jorden af winterkölden blifwer mör och lös, tå theruti först med stor nytta kan sås blandsäd, och andra gången korn, ja then kan ock bära ther effter hwete, om jordwallen är i sig sielf fet och af diup matjord, ja thenna åkren behåller lengre sin fetma, än then som med *ordinair* dyngia gödd blifwer.

§. 9. At Swedia hafwer ock sin ganska stora nytto med sig, och skier på åtskilligt sätt. Ty antingen fälles en skogs-park, och när swedie-weden wål torr är, itändes then wid stilla och wackert wäder, tå alt, så wida möjeligit är förbrännes til asko; hwarom Herr *Salander* rätteligen och utförligen skrifwer, och stämmer aldeles öfwerens med Lifländska maneret at swedia, hwarest stora skogar äro, therföre jag ock här wil införa hans ord af *p.* 243.⁷⁴

Swedjande är wäl wid wissa tilfällen nyttigt, särdeles om thet kan brukas utan afsaknad på skogen, och at någon årlig inkomst som åker eller äng, löt eller mark thereafter kan förwäntas. Skogs-ord. 1664. §. 21. Husesyns-Ord. 1681. 20. §., [s. 50.] hwilka begge Kongl. Förordningar, jemte Kongl. Maj:tt Förordning om Skogszeld. 10. Nov. 1690. Kongl. Maj:tt Bref af 24. *Martii* 1698. i thetta måhl til alla delar noga måste *observeras* hwarest finnes marcken hel kall och owäxterlig, fylld med liung, enebuskar, går tallar och kubb-granar, som liten eller alsingen nytta til förhoppning gifwer, ther är oförnekeligen godt Swedje-tilfälle, hwarigenom jorden til någon nytta brukas kan och än tilkommande gagn theraf tilökas kunde, doch få icke Bön-derne effter godtyko sino thermed förfara, utan städse wederbörande förmäns tilstånd afwackta.

Sammaledes uppå Hemmanens ägor tilåtes åboerne utom förbemelte Kongl. Förordning icke at swedia, och icke thet allenast, utan godsets skogwaktare tillika med Gårds-fogden måste lägenheten noga besicktiga, innan tilstånd gifwes, hwilket dock altid först med Hus-Bondens willia och wetskap bör stadfästas, dock at thet afseendet therwid, som ofwan sades, med någon årlig wiss inkomst, steds måste acktas, och marken ther medelst blifwa uprögd til någon *Cultur*, eller ock at man sedan på sådane Swedje-fall wille så tall- och gran-kotte-frö til skogens befodring, hwarmed andra *Nationer* äro mycket syselsatte. Ther tå äntelig Swedje-fall blir bränt, så är til wetandes, at theruti wäxer råg, korn, hafwra, lin, hampa, rofwer fast bättre

än som på åkren, men hwete och ärter finner man intet tienlige; Man faller Swedet om våren, hälst af gran och tall i nyet, men biörk, asp och ahl uti nedanet, eliest ruttnar trädet och tager wätska til sig, och wil intet brinna. Brännes i tårra somrar i *Julii* månad, och bör Swedet icke uti nordan-wäder antändas, emedan thereffter växer bland säden mycket tistell och gräs, sunnan är bäst, the andra wädren kunna ock brukas, som Östan och Wästan; hwareffter straxt krattas eller ärjes ned säden ju förr thes helre, helst medan askan ännu färsk är, så växer en härlig säd ty om thet står länge obesädt förlorar landet sin krafft, samt gifwer en ringa wäxt, men löfskogen, om then ther ibland är, hugges först [s. 51.] ut när han är fullöfwad och man theraf fått betiena sig för creaturen, emedan han snarare torkas och brinner än then andra tå han hugges i nedanet.

Eliet tyckes thet wara jemwäl godt, ther man om sommaren lätter hugga fället, tå thet ligger året omkring och under tiden längre at rötas, hwilket kallas surfålle, och sedan thet blifwit wäl tort, brinner så mycket bättre i jorden; Ty ackta måste man wid sweland brännande at elden intet allenast frasar öfwer, utan han måste bränna wäl i jorden, om någon nytta skal följa. Til allmänt utsäde på Swedjeland brukas bäst finne-råg som från Finland hämtas, wexer hög och ymrig, sampt delar sig til 12. a 16. och flere halmpipor med ax effter ett enda korn, han är något mindre än *ordinaire* Swensk råg, gifwer godt miöl och bröd, wil sås straxt effter midsommaren och intet för tiock; somlige pläga och så in emot Olofs-mässa tiden; Sädesmannen måste så tunt på the ställen, ther the stora träen brunnit, och lemnat effter sig ymrig aska; Korn är wäl icke wanligt hos oss at så på Swedje-land, dock likwäl brukas thet med stor nytta i andra länder, såsom i Lifland, Ingermanland etc. måste wara winterkorn, hwilket i rättan tid sås,⁷⁵ när Swedet är wäl brändt, allenast med halfwa handen full, som kastas wäl ut, emedan thet eliest blir för tiokt, lägger sig i blommings-tiden, och gifwer blinda ax med ingen kärna, ther emot thet korn som tunt sås, gifwer en härlig wäxt, ja näst Guds hielp til 10. a. 20. kornet, allenast kornet är wäxt på en nygiödd åker, som och thet växer makalöst hwilket faller ut af Swedjeland, tå thet sås i åkern til bakas. Äfwen så kan sommer korn brukas på Swedjeland när Swedjefället som sagt är brännes och ligger til våren osädt tå man kornet utsår och wäl nederharkar med krattor och hackor. The store träen, som til annat än wed icke dugse äro, samkas wid Swedje-fällandet tilhopa effter branden, föres til husen och förbrännes för wed; Men the eliest nyttige träen, som tiena til timber, såg-stockar eller dylickt uttages innan elden påtändes, skat-ändar, grenar, stubbar och qwistarne lemnas på Swedet wäl utbredde. [s. 52.]

Men som man icke på alla orter har stora skogar, at man så kan eller har råd til att fälla skog, så bruka the i Liffland ännu twenne andra maner och sätt at swedja. The som bo när in til ther skog är, hugga och fälla om wintren tallar och granar, qwista them och köra hem them. Sedan the afhuggit them wid pass a 4 alnars längd, så klyfwa the them som wi klyfwa fång och gårdsel, sättia them up emot hwar annan at the wäl torkas kunna, när nu tider är, föra the thenna klufna och torkade weden ut på then magraste åker the hafwa, sedan the then först upplögdt, och läggia then så i små högar hwarftals litet ifrån hwarannan, sedan sättia och beläggia the weden alt öfwer med torf, lemnandes allenast både ändarna öpne och frie. I thesse wed-högar

itändes eld på then ändan, hwarifrån wädret kommer, at all weden må så mycket snarare itändas öfwer alt och brinna. När nu både weden och torfwen tilsammans til asko förbränd är, så utsprättes askan jämt öfwer hela åkren, kiöres straxt neder och harfwes wäl, besås sedermera ganska tunt, och arbetet lönes så wäl, at man får genom Guds wälsignelse hwart 15, 20 à 30 kornet, ja en gammal erfaren Lifflandsk bonde berättade mig en gång wid tilfälle, at han efter ett sådant swedjande af 1 tunna fådt en gång 60 tunnor. Man kan i sådan åker så råg eller korn, hwilketthera man wil, thet växer ther bättre och blir striare säd än på dynggiödd åker. Hwarest åter ingen wed är tilfinnandes, som i *Provincien Jerven* i Lieffland, ther betiena the sig af ris och buskar, them the afhugga och binda i mans-tiocka knippor, ställa them up i högden emot hwarannan at torkas, tils tider blifwer, och *procedera* sedan med thesse ris-knippor, som med weden omtalt är, dock gifwer weden mera och bättre aska än riset, och är i följe ther af bättre, tå man then hafwa kan. Ett har jag ännu at påminna wid stora fäller och swedjeland, at swedjan ej brinner wäl, om then heta middagen i starkaste solskenet påtändes, therföre påtändes swedjeland ej förr än klockan 3 eller 4 effter middagen. [s. 53.]

§. 10. Beträffande gödselens utförande och tiden ther til, så är ock then i alla landsorter icke lika. Herr *Von Rohr* skrifwer, at i Saxen utföres gödselen på alla 4. årsens tider, then första til winter eller höst-sädet uti *Junio*, then andra uti *Augusto*, then tredie sent på hösten, när thet begynt frysa på, och 4 om våren uti *Aprill* månad.⁷⁶

I Liffland uti Lettiska Cretsen utföra the all sin gödsel Fastelags-tiden på sniön, och låta then så i högar liggia til sniön går af, hwilket maner jag aldrig tyckt om eller kunnat *approbera*. Ther jag född är, kiöres gödselen *ordinairt* Pingst-wekan ut, tå then straxt efter helgen utbredes och nederkiöres i åkren. Här har jag märckt, at somlige kiöra ut sin gödsel om hösten, hwarom jag här wil införa en förnäm och försöker Swensk Landtmans tankar, then jag, som en besynnerlig wän härutinnan *consulerat*: Somlige, skrifwer han, hålla före bäst wara kiöra ut gödseln sent om hösten; men förutan thet, at dagarna äro korta, och Creaturen fara mycket illa, effter åkren är tå sank, så plägar kornet på sådana åkrar, i hwilka gödseln icke med sommar-warman är rutnad i åkren, och icke hafwer delt sin must med jorden, gulna och likasom brännas. Jag håller bäst wara kiöra ut gödseln en 14 dagar för Midsommaren, men straxt utbreda och nedermylla henne, fast än the, som hafwa then förre meningen, förefiwa, at hon bör först in til hösten rutna i dyng-kasten.

§. 11. Watn- eller the så kallade wågforar köres til then ändan, at watnet af åkrarna må aflöpa neder i dikarna, hwar före the ock böra opskåtas, och wid ändarna med en spada diupt gräfwes genom renen, annars gagnar fögo hwarken wågförande eller diken, utan watnet blir i dällderna ständandes och förderfwar både säd och åker. [s. 54.]

Thet VII. Capitel.

Om tiden när och huru åkren brukas skal.

§. 1.

Sedan wi i föregående Capitel handlar om hwarjehanda åkrens bruk; så wiljom wi nu något nämna om rätta tiden. Beträffande nu sielfwa tiden, som en landman wid sitt åkerbruk bör i ackt taga, så bör han här rätta sig effter then wisa mannens utsago, at all ting hafwer sin tid, therföre bör alt skie i sin rätta tid, hwarken förbittida eller försent; i widrig händelse gör man sig sielf stor skada, i synnerhet wid åkerbruket, tå jorden icke i rättan tid köres, harfwas, sladdas eller wältas och sås. Til then ändan bör en landman hafwa Almanachen för sig, och öfwerslå ongefehr, hwad then eller then dagen wid åkerbruket bör företagas. Och fast än jag ingalunda råder någon at binda sig wid *Astrologiska* griller, som merendels slå felt, så wet jag dock af god grund och erfarenhet, at solens och månens förändringar, näst Guds wälsignelse, hafwa wid åkerbruket så mycket at betyda, at en landman åminstone måste gifwa noga ackt på tiden af theras förändringar, förnufteligen sig ther af betiena, och weta, när ny eller nedan är, samt när then eller then fästen eller högtiden infaller.

§. 2. När wi nu besinna, at åkerbruket egenteligen beror på thessa 4. stycken, som luftt, jord, watn, samt åkermannens oförtrutna flit, hwilka 3:ne första härfläta af *naturen*, men thet sista af landmannens kraffter och wilja; Solen är lika som åkerbrukets siäl och lif, men som thet icke står i landmannens mackt, at alltid böja himmelen och thes wärkan effter sin önskan och behag, så måste han för all ting hafwa tilräckeligit begrepp och förstånd om sin åkers jordmån, och effter thes *natur* och egenskap sitt åkerbruk förnuffteligen inrätta. Ty fast några landthus-hållare [s. 55.] i gemen plåga föreskrifwa härutinnan följande *regel*, at åkerbrukets bestyrande bör skie ifrån nytänningen til fulmånaden, så kan sådant dock icke förstås om alla åkrar och gården, utan åtskilnad, utan man måste ock wäl hafwa sin afsickt på stierneppet, i synnerhet på solens och månens. Til hwilken ända the stiernkunnige lära, at man magra, lösa och högländte åkrar skal träda och så uti nyet, besynnerligen i kräfwetan och fisken, samt tå allehanda hård säd utså; twert om skal then fetaste och diupaste åkren tillika med sommarkorn, ärter, böner, linser sås i nedanet, hälst tå solen löper i Jungfrun, wågen, oxen och stenbocken.

§. 3. Ännu långt nödigare är, at noga gifwa acktning på then wärkeligen warande wäderleken, så at then ganska illa sitt åker arbete skulle anställa, som wille begifwa sig at bruka åkren antingen under eller wid ett starckt fallande slagregn, eller uti stark brännande sommar heta, eller rådfråga *Almanach*-skrifwarens gissningar om wäderleken. Bäst är, at rätta sig effter som årsens tid och wäderläken ställer sig, och följande almenna *Regel* icke förackta: Bruka altid tin åker i *contrair* stående wäderlek: thet är, om tu finner tin åker wara sandig och torr, hwarom wi förr underwisning

lemnat, så bruka honom wid medelmätig fucktig wäderlek, men när himmelen är meddelmättig torr, så bruka tin klebbiga och fucktia åker. Hwad några hushålds-böcker förtälja om förening och *Accord* med jorden, kan omögeligen så förstås, som skulle himmelen och åkren hafwa enehanda *qualitet*. Ney twert om, så går thet bättre. Then som wil plöja ett tord land i tort wäder, han lærer finna, huru han sielf blir utmattad, hans dragare illa medfahrne, hans åkerredskap förderwed, och på slutet en slätt skiörd i andene. Therfore märke man än en gång: then som råker at hafwa eller få til åkerbruk en mager lättjord, han må bruka then hälst i the fucktige wårdagarna eller mot hösten; Men han kan *probera* och försökat allenast en gång om torra sommaren, jag är försäkrad, han lærer en annan gång [s. 56.] ackta sig therfore, ty then om vår och höst *prædominerande* fucktigheten bekommer sedan åker wäl, men twert warda torra åkrar helt förderfwade om the kiöres i hetaste sommardagarna. Twert om, är förnufftigt råda, at kiöra fucktiga åkrar wid heta dagar; ty then som wille ge sig at träda sådana i regn och wätwäder, han lærer med skam och skada omsider få en *miserabel* skiörd, och förnimma, at then limacktiga och fucktiga jorden ej går sönder wäl, utan blir liggandes uti stora skifwor och kokar, hwilka, om en het dag påföljer, blifwa straxt stenhårda, och säden förqwäfses. Then som tå intet annat har at giöra, han må wäl bruka om åkren på nytt, och med klubbor sönderkråssa och sönderslå låta kokarna, och af ett beswär, giöra sig twenne.

§. 4. Men then som wid starck heta och torka wil ge sig at om kiöra i synnerhet hårda och torra åkrar, han handlar illa emot sig. Ty först bemöda sig tjenste-folcket fåfengt at hålla räta gerada fårar, then ädla tiden förderfwas, han sielf och folcket förträtade, otidigt utmattade, och landmannen jemte flere olägenheter med fåfängt använd kost och lön, på kiöpet begabbat, och wid skördanden med ängslan förnimma en slät skörd, tå hans granner, som wäderleken bättre passat, rikelig och härlig säd införa. Dragarena och ökarna måste draga sig förderfwade eller ock wäl til döds, plogen och thet öfriga gå sönder och förderfwas. Men jorden, med hwilken man har at giöra, besynnerligen then torra och sandiga, måste genom sådant otidigt körande och wändande, änteligen aldeles mista sin, thesutan nog ringa fucktighet, och likasom aldeles andan upgifwa, och hwar thetta skier, blifwa thesse, annars i sig sielf nog magra åkrar, aldeles afmattade, förderfwade och ofrucksamme. Ty solen försummar tå icke, at utur then tå öppnade jordenes-sköte, then naturlige fucktigheten up- och utdraga. Skulle nu en så het och torr sommar infalla, och man icke kan eller dristar sig at åker-kørslen bespara til hösten eller följande wår-tiden, så skulle jag råda, at man til åkerbruket skulle använda och betiena sig af then kylande [s. 57.] morgonstunden, och then fucktige affton-lufften, om man icke heldre skulle ock wilja betiena sig af klara mån-skenet om natten til åkerbruket, som god wän ofta med nöje sedt the flitige och hushålsacktiga Norrlands Böndren, i synnerhet i Ångermanland giöra, hwarwid dragarena creaturen, som äro fria för bromsar och annan ohyra, icke warda så afmattade, menniskian sielf wederqweckes under sitt swåra och tunga arbete af then kylande lufften, åkren, om then straxt harfwas eller sladdas igen, behåller och bewarar för solen lengre sin fucktighet, och en äfwen så rik jordenes wälsignelse, lærer genom Guds nåd, påfölja, som hade man om dagen wid medelmättig wäderlek, sitt arbete förrättat.

§. 5. När nu en landman på ofwannämde sätt tiden och wäderleken i ackt tager, så kan han med gladt och roligt sinne gripa an sitt åkerbruk, dock så, at han här wid brukar sitt förstånd, och icke kiör sin åker hwarken för diupt eller alt för grundt; Ty kiör man för grundt och skubbar allenast litet ofwan på, så kan åkren ej bära sin fruckt, emedan säden tå ej får wäl rota sig i jorden, plöjer man åter fördiupt, så upwändes then döda och ofrucktbara jorden, eller alfwen, och förmår så icke eller någon fruckt bära. Thetta är en angelägen sak wid åkerbruket, och måste therföre en åkerman noga tilse, at han här wid håller medelwägen, altsom han ser och wet jordmonen wara beskaffad til. Thetta är ock wist, at en god och fet jord måste kiöras diupare, än then magra, på thet the qwarstående rötter måga upryckias, som annars suga musten utur åkren; och fast än nyss-uptagne plöjor och åkerstycken, om the icke thesto fetare äro, första året icke böra plöjas altfördiupt, så skal thet dock framdeles, skie när the blifwa förbättrade, och thet så på twären, som längden. Widare skal en åkerman winläggia sig at kiöra gerade och räta fårar, at the må bli jämna och hwarannan lika, och så wida möjeligt är laga, at the richtas mot middags solen, på thet then ther på wäxande säden och fruckten af solens strålar framgent med lika wärma må [s. 58.] uplifwas, och thesto bättre, jämnare och förr mognas, granneligen ther hos lagandes, at alla fårarne kiöres tätt och grant, så at inga balkar lemnas. Här wid erindrar jag mig the förr omtalte och i Skåne befintelige så kallade Liungpinne rötter, at then som ther plöjer, kan efter behag betiena sig af then förenämnda Lifländska plogen, och therjemte hafwa til hands wid bältet en lätt hand-yxa, at ther med straxt kunna afhugga the förekommande starka rötterna, och dymedelst lätta både sin och creatures möda, och så mycket längre kunna behålla sin plog hel och oskadd, hwilket lærer wara bättre, än sättia plogen altför diupt i jorden. Therjemte bör ock en landman hafwa klubbor til hands, at ther med bulta och sönderkrossa kokorna, som hwarken med harf, sladd eller wält stå at twingas, på thet åkren må bli thesto redigare, och säden *conserverad*, som annars under thessa stora kokarna förqwäfjes, emedan hwarken sol eller regn kan trängia sig igenom them.

Thet VIII. Capitel.

Om allehanda slags säds och fröens utsående.

§. I.

När nu åkren är wäl brukad och tillagad, så må man i Guds namn så ut sin säd, hwilken ock then wälberedda modren jorden, som ännu icke lemnat sin gamla godhet och frucktbarhet, then hon för syndaflo den haftt, liksom med begärelse och glädie emottager, och lofwar landmannen i sinom tid ömning fruckt, then han ock genom Guds wälsignelse med frögd wäntar, och tager emedlertid af sin mödo och hopp wid åkerbruket sig en artig sinnebild om the dödas upståndelse.

§. 2. Men som icke all slags säd wil fort i all jord och åker [s. 59.] altså måste nödwändigt en klok landman äfwen härutinnan lägga sin åkers natur och egenskap til grung och *Fundament*, hwarom wi tilföre redan handlat, och för all ting noga utforska, om thet eller thet åkerstycket heldre bär hwete och råg, hafra eller korn, blande säd eller ärter, som wi ock tilföre hört, widare om åkren wil warda tunt eller tiokt, sent eller bittida sådd, på thet man stedse må kunna ther efter rätta sig, och sitt arbete icke förgäfwes anläggia. Råg fodrar en lös och wäl gödd jord, ty hwarest starck jord är, ther växer sommar råg icke gierna. Hwetet wil ock gerna trifwas i fet god jord, ty uti torr, sandig, stenig och kalkig jord växer ej gerna hwete, men korn och hafra begår sig änteligen i torr och mager jord, om nöden så fordrar, lints och ärter fordra en medelmåttig jord, som icke är förmycket gödd och fet, annars drifwer then för högt, tå then faller omkull och rutnar. Böner wilja hafwa en fet och wäl blandad grund, äfwen så wäl som hirs; Twert om låter bo-hwete nöja sig med en slätt grof sandig botn. Linfrö skal sås uti god swart mylla, i ett land som hwarken är förtort eller för wått och fucktigt, så at landmannen således för all ting måste pröfwa sin jordmons och åkers art, *natur* och beskaffenhet, innan then besås. Här wid bör ock en landman så laga, at han undertiden förväxlar och ombyter sädeskorn, så at han, til *exempel*, brukar sädeskorn til utsäde, icke alltid thet, som på samma, utan som på en annan grund är wäxt: therföre han ock bör weta, at så inrätta sina saker, at han the åkrar som 2 a 3 år burit hwete, åter besår med råg, råg-åkrarna åter med hwete, och således hafwer-åkrarna med ärter eller korn, och så twer om tilbakars. Af hwilken förändring och ömväxling af sädes-arten åkren lærer befinna sig ganska wäl. Ty then jord, som i 2 år burit hwete, får liksom halfhwila, när then med råg besås, och behöfwer icke tå sätta til så mycket af sin krafft och styrkia, och then åker, som en tid bort åt haft slätare säd, blir genom hwetes utsäende, småningom liksom mant och wand, at gripa sig något bättre an, och med starkare krafft [s. 60.] bemöta landmannens sorgfällighet och mödo. Herr *Von Hogberg* uti sin *Georgica Curiosa, part. 2. Cap. 24. pag. 41.* skrifwer sålunda:⁷⁷ En landman måste winläggia sig om, alltid hwar tredie eller 4:de år at ombyta utsädet, i synnerhet uti fucktig grund, dock sålunda, at åkren besås med rent godt sädeskorn, som är wäxt några mil therifrån, ty thet sädeskorn, som kommer ifrån en god åker i en slätt, wil icke så wäl, som thet, hwilket kommer ur en slätare i en bättre åker, ifrån norr til söder ifrån en illa gödder och mager, i en dräktigare och bättre gödd åcker. In *Miscell. Curios. Anno. 2. Observ.*⁷⁸ berättas af Herr *Von Moncowys* Rese-beskrifning, at man i Engeland aldrig på samma ställe sår ut säden, ther then wäxt, utan at man nödwändigt altid til utsäde brukar then säd, som på annan grund wuxit.

§. 3. När en landman wet sin åkers *natur* och egenskap, så måste han ock then näst giöra sig underrättad om sädens egenskap. Alla goda hushållare i gemen råda, at man til utsäde skal taga wäl mogen, ren och god säd, men icke then, som wuxit på nygödd åker. Några af bönderna, säga fuller efter Herr *Mentzers* berättelse,⁷⁹ och stå i the tankarna, at slö säd skal til utsäde wara bättre än strid säd, thet han dock aldeles icke *approberar* eller gillar, fast thet en gång *Anno 1697.* skal hafwa lyckats för honom, tå han i nödfall sådde ut en span swingel, och feck then stridaste och renaste rågen igen, dock war thet af en god och wälbrukad åker, råder ther hos ingen at

bruka slikt utsäde, när man kan förskaffa sig god råg, säger therjemte äfwen ej nyttigt wara at så strid säd på en mager åker. Skal man nu köpa och skaffa sig utsäde af andra, så är nödigt at man wäl ser sig före, och ej sår ther af förr än man först anstält en litet prof, om then är frödig eller ej. Thetta profwet anställes på många sätt. I Lifland bruka the skiära up ett par friska torfwer, läggia så några korn efter behag på jordsidan af then ena torfwen, läggia så ett kläde ther öfwer, hwilket morgon [s. 61.] och affton wätes, ther på läggia the then andra jordtorfwan med jordsidan emot, och så kan man på tredie dagen se, whilka korn taga sig eller icke. Ett nättare och kortare prof är, om man wil taga en hand full säd och kasta i watn, thet som siunker är godt, men thet som flyter uppe, doger ej til utsäde. Ja monga hushållare hålla före, at af the omogne och skrupne kornet växer idel ogräs, i synnerhet om thet sås på fuktigt och sumpigt land, eller om en wäter winter infaller. The råda ock, at man skal slå säden några timar i friskt watn, sedan then åter uptaga, i skuggan utbreda och torkas låta, emedan then tå skal låta bättre handtera sig wid utsåningen, thet som tå flyter kan borttagas åt Creaturen, och thet andra, tar sig så mycket snarare, när thet utsås i jorden, och undgår så then faran, at af foglarna blifwa bortplockat.

§. 4. Widare måste en landman weta, huru mycket utsäde han behöfwer til sin åker nödortfeliggen, så at han sår hwarken förlitet eller förmycket. Ty sanferdeligen then som är alt för girug effter en rik skörd, blifwer han icke bedragen, om han inbillar sig at hans flit skal bäst belönas, om han alt förtiockt och mycket utsår, så skal han ock få mycket skära. Men wida felat. Ty then som sår lagom tiockt eller tunt, han får tiocker stark halm och strid säd, säden lägger sig tå icke, axen warda stora, kornen flera, större och tyngre, och gifwa sedan rikeligare miöl. Här wid måste ock hafwas afseende på åkrens *natur* och beskaffenhet, ty mången sår 9 tunnor ut på sin åker, ther en annan på lika stort stycke land kan wäl komma ut med 6 tunnor, i synnerhet om åkren är wäl brukad och fet, och dock genom Guds wälsignelse få en ömniare skörd. Men jag wil nu här om på thetta stället ej vidare tala, emedan jag i följande Capitel, utaf then widt bekanta *Mathematici* Herr *Christ. Wolfs tractat* om sädens underbara förmering, thes wälgrundade mening här om täncker utförligen anföra.⁸⁰

§. 5. Wid sielfwa utsåningen bör en landman noga ackta [s. 62.] at sädesmannen hwar gång tager lika mycket i handen, then ena gången icke mer än then andra, och så lagar, at then utströande handen och fortgående foten jämn gång, tid och mått hålla.

§. 6. Och emedan nu all ting hafwer sin tid, så måste landmannen ock nödvändigt passa up rätta sädestiden. Uti the warmare orterna skyndar man sig med wår-sädet, men om hösten sås så mycket senare, så at herr *Von Rohr* berättar,⁸¹ at the Michaelis tiden så rågen, men här i the Nordiska orterna går thet aldeles intet an, här sås wårsäden ofta sent, hälst när kiölden är longsam och regnacktig wår infaller, som i år skedt, men höst-sädet måste therföre så mycket tidigare bestyras, at säden må wäl få rota sig, innan kölden infaller, ty annars sannas ofta ordspråket, at sen säd blir klen säd. Wi wiljom therföre nu korteligen handla, om then här wanliga och bästa sädestiden så höst, som wårtiden.

§. 7. Höst-sädet består här i Sweriget mäst af råg och hwete. Hwarwid dock *obserwas*, at här brukas ther til tregjehanda råg, nemligen gammal, ny och ritorr råg,

som dock icke får sås lika. Then nya rågen sås från Lars-messan til Bärtelmessan, och 2 eller 3 dagar ther effter. Men i the Norresta socknar på Öland, ther hwit sand är sås rågen in emot Helge-messan. Men i Skåne hafwa the ett särdeles maner både at bruka åkren och at så råg, hwarom en god wän sålunda skrifwer: I Skåne kiöres åkren sist i *Septembris* eller *Octobris*, tå han hela sommaren legat i lind, allenast en gång up med plog, med 4 à 5 par dragare före, sedan sås rågen therpå, och allenast harfwat neder. Man får ther ock sällan öfwer 3 eller 4 tunnor efter tunnan. Som bruket är til, så blifwer ock oftast säden.

§. 8. Men hwad gamla rågen angår, så är ther wid först at märkia, at man utan högsta nödfall ej skal wåga sig til utsåde at taga then som är öfwer års-gammal. Thenna årsgamla rågen sås nu *ordinairt* här och flerestådes wid Larsmessan [s. 63.] eller några dagar förut, dock icke förbittida: ty tå kan han gå i lägg om hösten, sålunda skiuta bort sin bästa must, och om sommaren blifwa hel stackot och skrin både til halm och ax. Then ri-torra rågen sås här äfwen wid samma tid, hwar om kan läsas herr *Mag. Stridsbergs Oeconomiska tractat pag. 16. 17.*⁸²

§. 9. Then rätta tiden at så hwete här i orten är sidst i *Augusti*, eller först i *Septembris*, straxt efter rågen, och är hwetet af twenne slag, nemligen klubshwete och longhwete, och af owäligt folk plägar kallas ångersäd, som effter Herr *Mentzers* berättelse skal komma ther af,⁸³ at en stor okunnighet är ibland en del åkermän; ty enär the hafwa sådt någon ömnic årswext af hwete, så ångra the sig at the ej sådt mera, och enär the sådt mycket, och få litet, så ångra the sig, at the sådt ut mycket, hwilket omdömme han kallar en försmädelse emot Gud, som mera och rikeligare wälsignar thetta slags utsåde, än något annat, hälst man af förfarenheten har säkert prof, at the åkermän, som äro wane, at så mycket hwete, och skiöta wäl sin åker, weta intyga, thet the gemenligen få några och 20 tunnor hwete effter en tunnans utsåde, ja en förnäm och förfaren sanfärdig Herre har berättat, at han fådt 48 tunnor, och samma Herres broder 51 tunnor effter en tunna hwete, hwilket kan wara mögeligt, ehuru otroligt thet synes. 1. Om åkren warit öfwermåttan god i sig sielf. 2. Warit wäl eller ock så lagom giödd, emedan förarne åkermän sällan så sitt hwete i någon nygiödd åker. 3. Warit wäl brukad. Och om man 4. *observerar quantitatem terræ*, ty fast ej mer än 1 tunna utsådd blifwit, lærer likwäl drygare och widare jordstycke ther til wara tagit, än en *ordinairt* tunnelands åker, innom hwilket *district* eller jordmons begrep ej gerna 51 tunnors wäxt kan sig utwidga, utan åkerstycket måste hafwa warit til halftannat eller inemot två tunneland, och tå är wäl troligt, at Gud en sådan rik wälsignelse kan förlåna. Thet är eljest hos förarne åkermän bekant, at åkergiården, som bestå af 20 tundland, mer eller mindre, besås nu ofta med 15. 12. [s. 64.] à 10 tunnors säd, enär jordmon är god, åkren wäl brukad och med rent frodigt utsåde tunt besås. Twätta wäl och torka hwetet wäl innan thet utsås, så blifwer thet icke kohlugt eller brandigt.

§. 10. Enär nu rågen, så wäl som hwetet om hösten är utsådt, måste ej dröjas med the förr nämde wäg eller watnfårrars kiörande ther öfwer, hwilket maner dock ej är öfligt i alla lands orter, men likwäl ganska nyttigt, särdeles ther åkren är jämsid, och intet sluter sig till någon ända, utan watnet stadnar på åkren, ther han sidast eller lägst är. These fårar böra köras djupa, som begynnas wid renen ther lågst är, och

bästa afloppet, en eller flere upføre åkren eller ock wäl korswis, alt som åkren är stor til och belägen, och i korsfårarna upkastas sedan straxt mulen med en skyffel, på thet watnet må så mycket friare få aflöpa. Så pläga ock goda hushållare tillhålla sitt folck, at skåta renarna kring åkren och upkasta stenarna af renarna och gräsdiken, at gräswäxten ej må hindras, renarna höjas, och liarna wid afsländet icke förderfwäs.

§. 11. Förutan nu nämde winter- eller höstsäde af hwete och råg finnes ännu här i Öster-Göthland en annan särdeles art af höstkorn, som kallas spelt. Sielfwa kornen, när de utur sina skal tagas, äro utan på gulactige, icke mycket longa, dock mycket tiocka och kublige, i kiärnan ganska hwita, thetta, som är en Brabansk art af säd, sås om hösten lika med hwetet. I Holland brukas *Spelt* mycket, och brygges ther af thet sköna Leüker-bier, och är förträffeligit att mäla och brygga af. Af thetta *Spelt*-malt skal och thet nu snart 100 gamla Finspongs ölet wara brygt, som kallas Finspongs Morbror, och öfwer hela riket bekant är. När thet tryskes, gå wäl skalen från halmen, men säden blir qwarsittande i skalen och går ej ut i tryskningen, så mäles thet äfwen i skalen, males med skalen och brygges. Tör dock hända, at *Spelt*-kornen skulle gå utur skalen, om thet i en ria torkat blefwe.

§. 12. Nu följer i ordningen wårsädet, som är sommar- [s. 65.] eller wår-råg, wår-hwete, starkorn, blandkorn, denska, himmels-korn, flettrings- eller Ölands-korn, hafre, hirs, bo-hwete, böner, lins, rofwor, lin- och hampa, om hwarthera wiljom wi nu korteligen något nämna.

§. 13. Hwad wår-rågen angår, så brukas then wäl icke mycket här i Öster-Götland, dock så mycket mer i Norrland, Westerbotn, och i Småland, hwarest emellan Exiö och Wexiö nästan ingen annan råg skal brukas, och änskiönt på några adeliga gods höst-råg sås, kunna dock bönderna ej öfwertalas ther til. Herr *Salander* nämner pag. 141. wår-råg allenast med these orden:⁸⁴ Wår-råg trifwes rätt wäl i sandjord, men hwetet ther emot intet. I Lifland sås then på gammal giödt land, något tiockare än höst-rågen, men then åker, på hwilket wår-råg i 3 år warit sådd, måste åter ånyo gödas. Ther sammastädes sås han i tiltagande månad tils 2 dagar effter fult Ny, och thet med Nordanwäder, tå thet blifwer bästa säden, östan och wästan wäder hålla the ock för godt, men sunnan och sudväst förkasta the aldeles, föregifwandes at rågen therigenom skal blifwa ganska små kornig, men med nordanwäder skal han wexa både stark til halm och grof til kornen. Sädestiden är olika i anseende til landets olika *natur* och beskaffenhet.

§. 14. Sommar- eller wår-hwete trifs bäst i lerjord, som året förut warit giödd, i ty intet hwete bör sås i nygiödd åker, röd-lera och sand doge ej. I Lifland är rätta sädestiden d. 13 à 14 *Maji* tre dagar effter fult Ny. I Swedjeland wil thet ganska wäl fort, men thet måste sås ganska tunt allenast med 3 fingrar.

§. 14. Nu kommer at nämnas om korn sädet. Rätta såddes-tiden lærer wara then bästa, som *Colerus* säger:⁸⁵ Så tin åker, när han är bogen, och skiär säden när then är mogen. Stark-kornet sås straxt om wåren, så snart jorden blir redig, och kan wäl bära dragarena, tå thet straxt mylles hel grant neder, blir så liggandes, tils kornet wäl grodt, tå åkren harfwes och wältes [s. 66.] sedan, hwilket här kallas brådd-wälta, så at korn-säden blifwer wäl neder kiörd. Thetta brådd-wältandet skier bäst, när kornbrådden kan någorlunda skyla jorden, och enär något regn näst tilförene fallit.

§. 15. Blandkorn, som består af korn- och hafra sås straxt efter thet andra kornet, och brukes neder i jorden äfwen som thet andra kornet, och sedan harfwes och wältes, at åkren blifwer lös och mullen hel gran och wäl redig. Blandkorn lönar alltid bättre än som *pur* hafra, så gifwer ock blandkorns-malt, när thet rätt och wäl handteras, rät så godt och wälsmackande, ja mycket sundare öl och dricka, än korn-maltet, som gifwer hetsigare och tiockare blod af sig än hafre- eller blandkorns-maltet.

§. 16. Flettring eller Ölands-korn, som växer med twenne rader, är til gryn mycket godt; effter thet har tunnare skal och renare kärna, än thet *ordinarie* stark-kornet, thet wil dock icke fort på alla ställen. Här sås thet *ordinairt* den 24. *Maji* eller dagen för *Urbani* dag. Himmels-korn sås i början af *Majjo*, äfwen ock Gumbriks-korn, som är något krusigt, til ax och korn något längre än Flettring. Likaledes Denske-korn, hwilket är förträffeligit både til gryn och miöl, och mognar tidigare än annat korn, ja nästan lika med rågen.

§. 17. Af hafra ges mångehanda slag, här finnes wild hafra, swart-hafra, hwit-hafra och Turkisk-hafra. Wild-hafra, som ock kallas land-hafra, är ett land-förderfwade ogräs, som med all flit bör utrotas, fast thet fordras både konst, mödo och arbete at then utrota, emedan han bittida mognar och sår sig sielf, ja emedan han är luden och lätt föres han af wädret från then ena åkren och gärdet på thet andra och sprider sig lätteligen och snart öfwer wida fälten, hwaraf man bedröfweliga prof finner på alt för många orter här i Swerjet i thesse senare åren. Swart hafren hålles för bättre *ordinairt* än then hwita, dock har en god wän nyligen wist mig en särdeles art af *pur* hwit hafra, som är nästan så grof, som *ordinaire* stark-korn, och skal gifwa öfwermåttön sköna och wackra hafre-gryn. [s. 67.] Hwad Turkiska hafran angår, så har jag icke sedt then här i landet ännu, men tå jag bodde wid mitt *Pastorat* i Lifland, skänkte mig en god vän en kanna theraf til utsäde, effter thenna kannan feck jag mästan ½ tunna igen. Thenna hade ganska hårda skal, men gaf bättre och rikeligare både miöl och gryn af sig än wår swart hafra. Jag sådde följande året 1704. något rikeligare theraf, men måste tå thet året lemna alt mitt utsäde til sköfwels, och retirera mig til Reval [Tallinn], tå näst gränsande staden Dorpt [Tartu] af fienden belägrades. Hafran brukes neder i jorden, harfwes och wälts lika som kornet, och sås *ordinairt* 8 dagar effter kornet, dock något tiockare än som korn, heldre i ny än nedandet, emedan then skal ojämnare mognas och mera utfalla, om then sås i nedanet. Innan hafran aldeles mognar, måste han skiäras up, eljest faller han utur then bästa. I Lifland så the hafran hälst med Nordan-wäder, förmenandes at biörnarne tå ej skola äta honom up, hwilka annars ther i landet stor skada giöra.

§. 18. Åker-ärter äro mongehanda slag, stora hwita, små hwita, grå, gröna och swarta arter, dock hålles för the bäste, som äro stora, hwita och mosa sig wäl i kokningen. The äro i hushället spis-samme och närande, smakelige och hälsosamme. The wilja gerna sås i en warm och någorlunda god jord, dock icke alt för fet, icke så tiokt, som korn, icke eller på wäte, ej eller på alt för högländte åkrar, heldre i lös än hård jord, på trädesgärdet, ther rofland året förut warit, sås the med bästa nytta. Somlige råda at stöpa them i dyng-watn, innan de sås, ther af the ej allenast skola blifwa sköna och fylliga i wäxten, utan ock hålla sig under mullen, samt mäcka wäl mosa sig, när de kokas. Bästa tiden är wäl, at i tid om möjeligit är, så them på

wintertalet i sista qwarteret af nedanet, dock icke i sunnan och Nordan-wädret, för middagen emellen kl. 9. a 12, men ej efftermiddagen. När the synas börja komma up eller litet förr skola the alt öfwer risas och åkren beläggias med tall- eller granris, ju tiockare ju bätter. Ty om starck torka infaller uti *Majo*, som gemenligen [s. 68.] skier, så *conserverar* thet utbredda riset wätskan och tiälmusten i jorden, at ärterna hafwa alltid sin fria fart at wäxa. Skulle och regn och mycken wäta infalla om sommaren, så håller riset ärterna uppe, att the blifwa wäl matade, skidorna hela och mogna, tå the orisade tryckas neder til jorden, skidorna spricka och både ärter och halm förderfwes och en del rutnar, så giödes och förbättras äfwen åkren märkeligen af barret, som anfaller och rutnar i åkren, men riset hemföres sedan til bränsle. Sist i *Augusto* hackas the up, torkas och införes at på logen aftröskas. I Lifland säs ärterna gemenligen den 1. *Maji*, men aldrig i ny, utan 2. á 3. dagar in på nedanet, icke i Nordan eller sunnanwäder, ty tå warda the hårdkokta och matskstugne, men the som säs med Östan- och Wästan-wäder, trifwas wäl, och warda kostelige, sud-ost är för them skadeligast, med sunnan warda the nog matskstugne, förwandla sig lätteligen och warda små elendige.

§. 19. Bönerna handteras på samma sätt som ärterna, behöfwa lagom fet jord, the wäxa äfwen wäl på sank och mager jord, ther ingen annan säd wäxer, säs i nedanet, och uphämtas i nyet, skola ej wara särdeles hälsosamme för folck, dock mycket tienlige för boskapen, föda wäl och goda at giöda oxar, swin, gäss, hwarmed annor ren säd bespares. När the äro mogna, tagas the up, bindas med halm i små knippor at torkas och sist tryskas, halmen äter hästar och boskap som annor ärtehalv.

§. 20. Linsjer weta the här i orten intet stort utaf, ja föga på the fläste orter här i Swerjet, hwarom Herr Mentzer *pag. 44.* talar och säger Lints är också ett slags flata ärter, men brukas litet hos oss.⁸⁶ Herr *Salander* nämner 2:ne slag, hwita och röda eller grå, the förre skola wara bättre och smakeligare, the senare frucktbare.⁸⁷ Theras bruk och skötsel är lika som ärternas, undantagandes at the kräfia en god och swart mylla wäl brukad, dock hälst sandblandad, och för wintern måste åkren upkiöras, eliest [s. 69.] wäxa the ock i ringare jord. Lints är godt uti soppor och linswälling, föder wäl, kalfwar och hästar äta then heldre än hafra. På Gothland skola the mycket brukas, hwarest bönderna äta them som ärter, äfwen ock the Liflänske bönderna, men på Herrgårdarna stufwes the med honing och smör, och äro wälsmakande.

§. 21. Hirse är ock en säd, som här i Swerjet ej mycket säs, är eliest en mycket god spis, the wilja hafwa en medelmåttig åker, fet och året förut wäl gödd, men trifs icke gerna uti hård, mager och mycket sandig åkerjord, fordrar granna ackt, ty ingen säd slår så snart omkull och lägger sig som thenne. Then säs i början af *Majo* i nedanet, icke mycket tiockt; ty then breder sig nog ut. När then är sådd, harfwas han ned med träpinneharf eller med stumpotte jernpinnar. Tå han ofwan på spitsen mognas, skäres säden af, och så snart then någorlunda wäl fådt torkas, föres han in i ladan och tröskas snart af, ligger eliest snart af sig, och möglar snart i halmen. I Lifland säs hirse på samma sätt som linfrö.

§. 22. Bo-hwete brukas ej eller på många orter i Sweriget at säs. Thet är swart, när thet är moget, eller swart-brunt och trekantigt, bladen spitsige, blomman hwit och stiälkarna röda, en ganska nyttig säd til gryn och miöl, äfwen ock för små creaturen,

som trifwas wäl theraf, thet kan sås i sand och slätt jordmon, ja på ny-plöjor, som hafra, thet måste sent sås, ty thet tål ingen köld, halmen är ock mästadels onyttig. I Lifland sår ingen bo-hwete uti ny, utan i nedanet, ja wäl i sista *quartalet* theraf, thet sås med Östan, sunnan och Sydost-wäder, stort ut säde här af behöfwer man ej gjöra. Här sås thet 3. á 4. dagar för Erichsmessen, som infaller den 18. *Maji*.

§. 23. Rofwor äro en god nyttig spis i ett hushåld både för folck och creatur. The som tideligen wilja hafwa rofwor dels til hushållet, dels att sälja, the måste skaffa sig godt rof-frö, och thet så straxt effter tiälen är utur marken, men rofland ware sig åker [s. 70.] eller annan mark, måste året tilförene wara wäl bränt, och så snart man sådt rof-fröet, måste landet wäl tiltäppas med ris, som afhåller natt-frosten, som plägar komma om wåren; somlige pläga först om wåren bränna rof-landet, men thet har olika art med sig; ty erfarenheten wisar at ingen jord-mon kan wäl brinna, förr än wärmusten är utorkad, som ej skier, förr än i *Maji* månad, tå redan bör och kan man hafwa matnyttige rofwor, i thet stället, at the som sås i *Majo*, ei kunna nyttias förr än wid midsommaren. Men then *ordinarie* och wanlige tiden at så rof-frö är wid starbraks-tiden ifrån *Eschil* til *Botolph* den 12. och 17. *Junii*, dock måste man wid utsåningen rätta sig effter wäderleken. Rof-landet måste först änteligen gödas med wälbrunnen häste-dynga, andra med får-dynga, hwilken föres neder och uti öppna fårorna sås rof-fröet, som therpå straxt igen wältes, hwilket maner hålles för thet bästa, och slår sällan felt, om eliest fröet är godt och dugeligt. Sist i *September* wid Britmesse-tiden som är den 7. *Octobris* tagas rofworna up, som i en god källare uti sand kunna förvaras året om. Roflandet kiöres straxt up, om wäderleken så tillåter.

§. 24. Linfrö bör icke sås på Swedjoland, utan på en jemn åker och på plogland, hwarest det wäl wäxer, i synnerhet om ther wide-buskar förr stådt. Thet wil hafwa god swart mylla, som hwarken är för wätskog eller för torr. I Lifland sås thet *ordinairt*, när äple-träen stå i blomma, uti fulmånaden och i nedanet. Sår man uti nyet, så får man mindre frö, men bättre och finare lin. Wil man hafwa rätt fint lin, så linfröet *Viti* dag som är den 15. *Junii*, tå fuller thet icke blifwer mogit, så at thet sätter frö, men linet sielfwa, om thet wäl och rätt handteras, blifwer så lent som ett silke. Jag acktar här nödigt at anföra hela *Processen*, huru linet i Lifland handteras, anses och skötes. När någon har godt lin, måste han icke låta thet alt för lenge stå på marken, utan när wackert tort wäder är, låta thet upryska, lin-knopen straxt afhugga eller repa, så skal man hugga sig några granar eller tallar en god famn longa, som lummige [s. 71.] och fulle äro med starcka grenar, thesse trän-hwässas i nedersta ändan, och slås tätt in til hwarannan neder i jorden, så lägger man ett par stänger på the nedersta grenarna wid pass en aln ifrån marken, och ther på knoppen emellan granarna: När sådant skiedt, tager man andra trästycken, och stöder emot knoppen på begge sidorna, dock så at stöderna in under äro lagom longa, och småningon alt högre och högre stiga, på thet fröet må liggia ju högre ju bättre, och icke sänkia sig ned på hwart annat, och således wädras och torkas thet bäst, och knoppen blir ganska gul. Sedan lägger man i stället för tak litet gräs ther uppå, så blifwer fröet och lin-knopen förwarad. Men linet sielfwa förer man til watn, at ther rötas och dränkas, läggandes wäl träwärke ther på, så at watnet kommer at stå ett qwarter

öfwer, annars blifwer linet ofwan på rödt och förderfwas. Linet måste rötas i Östan eller Wästan-wäder, Nordan-wädret doger icke, gör thet hårt och styft: Sunnan och Sud-ost doger ej heller, ty tå blifwer linet i watnet stedse grönt. Men nödgas man änteligen i sådana wäder röta sitt lin, så måste man sedan wänta tils thet blås Östan- eller Wästan-wind, och så låta ett par poickar stiga ut på linet, medan thet ligger i watnet, och thet wäl tråda och trampa, så blifwer thet miukt och wackert. Wil man weta, när thet är lagom rödt, och rätta tiden at uptagat, så drager man ut 30. å 40. strå, och hwefwar them om fingren, brytas the tå alla twert af, så at splittrorna springa ut, så låter man straxt uptagat, och sättiat på ett ställe, ther wädret får wäl spela igenom. Thet måste dock icke sättias alt för tiockt på hwart annat, så at thet rotnar, utan at solen och lufften kan blekat. När thet nu stådt wid pass 3. wekor, så tager man 2. å 3. händer fulla, och lägger i en warm ria, när thet är tort, bråkar man thet, falla nu skefwarna wäl ut, så låter man, när tort och wackert wäder är, läggiat i hopar, hwar och icke låter man hängiat på stänger, eliest förderfwas thet, om thet blir liggandes på jorden. För all ting måste man ackta sig grant, när man wil bruka lin, at thet icke upstickes, wått i rian, annars skäms [s. 72.] thet bort. Linfrös-knoppen införes tå wackert wäder är, in uti förrian, och låter then otkord af häst fötter söndertrampas, så får then ett bättre utseende, och fyller bättre i span, men thet man följande året sielf tänker bruka til utsäde, är bäst man torkar i rian, ty thet otkorde lin-fröet kan förderfwas och taga lätteligen skada.

§. 25. Hwad jag i näst föregående §. om *Viti* lin skrifwit, har en förnäm Fru på landet, för hwilken jag några år sedan thetta berättade, proberat och för godt befunnit. Jag wil nu här ännu nämna en annan *Methode* at få miukt och wacker Lin på följande sätt: Om wären straxt snjön gådt bort och jorden börjar torkas, måste man wälja sig en åker, som året förut burit råg eller hwete, eller ock ett stycke, som lenge legat i lind, then kiöres straxt wäl up, tillika med ärt-landet, och harfwes tätt och grant igen, sedan 3. dagar innan man wil så, kiöres lin-landet åter up igen, och sås en gång så tiockt som *ordinairt*, och harfwas igen. När nu linet blommat ut, och satt knoppar, så låter man ryskat, och repar af knoppen, linet breder man ut på jorden på gräsval, och när thet 14. dagar legat ute, så wänder man om thet, och låter thet ännu 14. dagar liggia. Är thet ännu icke nog miukt, wänder man thet ännu en gång, dock låter man thet icke så lenge liggia som förr, i synnerhet om thet mycket regnar, och så wänder och röter man thet tils thet blifwer lagom at bråkas. Tå tages thet up, bindes i stora buntar, och lägges under tak, at ju förr ju heldre brukas. Thetta gifwer ett förträffeligit fint och miukt lin som silke, och kallas hos oss Fru-lin, men intet linfrö får man ther effter.

§. 26. Huru linet bråkas, skäcktes, häcklas och vidare handteras, är alment bekant. Ett *compendiöst* maner at bråka, wil jag här allenast nämna, som en god wän berättat mig öfwer alt wara brukeligit i Helsingeland, hwarest otwifwelackteligen mästa lin sås af alla orter i Swerjet. En eller flera byar sättia sig tilsammans och bygga sig wid en rinnande bäck eller hwar tilfälle [s. 73.] är wid en ström, ett liten *Machine* af ett *simpelt* watn-hiul, som drager och lyffter en trähammare stor, under hwilken en särdeles ansad stor sten jordfast ligger, under thenne trä-hammaren bråkas nu theras lin och hampa, och skal en enda person, som ther wid står och ansar

watn-hiulet, och wänder effter behag och nödtorfften lin-häflarna mera på en dag kunna bråka, än 20. a 30. bråk-kierngar här i orten giöra, hwarest bråkningen faller rätt kostsam, för arbets-folckets lön och kost.

§. 27. Hampe-frö sås på en något höglänt fet åker och diup jordmån, så växer thet wäl. Wore ock önskeligit, at man här i Swerjet winlade sig om lin och hampas *cultiverande*, som i hwart och ett hushåld så högstnödige äro wid *Manufacturier*, papers-bruk, repslugerier, Olie-siuderier och 100 flere dylika, hwartil thesse växter äro tienlige, warandes oförnekligit, at wid hwart och ett hemman wäl skulle finnas lägenhet och jordmån här til, och at för riket och thet almäna wore fast bättre at thet *cultiverades* härinnom riket, än at man skal behöfwa köpa af utlänningarna, hwad som på hwars och ens bonda-ägor wäxa kan, hwaraf man nogsamt rön och prof har i the annars bergacktige och nog magra orterna Helsinge- och Gestrikeland i Norrland.

Thet IX. Capitel.

Om skiörden, och om Rior.

§. 1.

Beträffande skiörde-tiden, så wet hwar och en hushållare wäl af sig sielf, at han ej bör förbittida skiära, innan säden blir rätt wäl mogen, ty tå torkas kornen sedermera ganska mycket tilsammans, och han får longt mindre i span och skäppa; så får man ock icke twert om eller låta säden blifwa alt förmycket mogen, ty tå stupar kornet af, råg och hwete faller [s. 74.] och rinner utur axen, ej allenast, om starkt wäderbläst kommer, utan ock wid sielfwa mägningen, bindningen och införandet, och på båda sätten kan en hushållare taga stor skada, om han icke thesto bättre passar up och tager sig til wara. Wid Jacobi tid ungefär plägar man gemenligen här i Öster-Göthland få begynna mäja rågen, straxt ther på hwetet, sedan kornet, hafran, ärterna, och sist lin och bohwete.

§. 2. Thet wanliga skörde-maneret här i Swerjet är alment bekant, tå man alt med lian afslår förutan ärterna, som mäst uphackas, samt lin och hampa, hwilka ryckas up. Thetta gamla maneret, at med lian slå om kull råg och hwete, tyckes mig dock oförripeligen at säga, wara för en landtman högst skadeligit, emedan först then aldragnaste och striaste säden drossar ut, tå man hårdt slår til med lian, sedan blandas och wräkes säden ganska owuligt i neker och härftwar tilsammans, så at ofta nästan flere ax finnes mitt i bandet, än wid toppen, hwilket förorsakar stor swårighet så wid sädens torkande, som aftröskande, så at then aldrig blir rätt wäl utrusken. Thetta är äfwen *observerat af Auctoren* til then lilla Swenska *Oeconomiska* skriffen, som år 1734 utkom i Stockholm under *titel*: Til Swenska wälmågans befrämjande etc. tå han uti andra hufwudstycket säger,⁸⁸ at thesse följande trenne stycker äro orsaken, at, fast *naturen* gifwer åtminstone 25 å 30 korn i hwart ax, får

man dock, tå rätt goda år äro, allenast 8, och ofta mindre til gagns, altsom thet wäl uttryckes, nemligen. 1. en wårdslös bergning, som förorsakar en skadelig förspilning både wid thet wanliga af skärningswiset, hopa samligen och hemförsele, gifwer derföre thet förslaget, at man borde med handskära sackta och wackert ordenteligen säden afskiära och sammanläggia, som i andra länder skier och brukeligit är, hwarest the longt widlöfftigare och mer åker än här hafwa, tå på longt när icke så mycken säd skulle utfalla och förspillas. Jag gifwer i dy mål honom fulkomligit bifall, ty jag har sielf ofta med mycken ängslan [s. 75.] sedt, at, sedan säden warit afmäjad och inkiörd, thet skiönaste och striaste hwete och råg legat på åkren longt tiockare än sielfwa utsädet warit; så handtera och umgås qwinfolken wid uptagningen och uphämtningen jemwäl ganska wårdslöst med säden, i thet the med sina handskäror slurfwigt och med *force* räfsa i hop then kiärda säden, stora kärftar ihopwräka, wid bindandet them hårdt skaka och kasta, och tå the skola bära ihop them, att i rökar upsättia, släpa the kärwarne ofta ganska owuligt effter sig, hwarigenom ännu mer skada förorsakas, ej mindre än wid then torra sädens oförsicktiga införande och inkiörande, tå jemwäl mycket förspilles och förderfwas. Alt thetta kunde dock lätteligen förekommas, om man wille låta öfwertala sig at med handskäror sackta och wackert afskiära både råg och hwete, som i hela Lieffland, Cuhrland och flerstädes öfwer alt brukeligit är,⁸⁹ så föllo 1. icke så mycket ut. 2. slarfwades icke säden så oredigt tilsammans, utan alla axen kommo ricktigt til ena ändan, hwaraf man sedan wid sielfwa uttröskningen skulle hafwa stor förmon. Här wid torde någon giöra thenna inwändningen och inkastet, at handskiära är wäl nyttigt och godt, men thet går longt långsamt, tager bort altförmycken tid i brådaste and-tiden, och fordras ther til longt mera folk än *ordinairt*. Hwar til swaras: at jag af egen erfarenhet i Liffland anmärkt, at ett qwinfolk med sin handskära om dagen lätteligen kan afskära 2 kulmit land, eller effter wårt Swenska mål, *netto* et halfspan-land. Emedan the nu i Liffland hafwa nog widlöfftiga åkrar, så at Prästerna och andra med sitt egit husfolk ej hinna med tilbörlig *force* skiörden fortsättia, så bruka the at giöra följande anstalt: Man låter först tinga, så många personer, som behöfwes, nemligen 4 til hwarje tunneland, hwilka om morgonen bittida, tå torckwäder och en klar dag infaller, infinna sig alla med fina skiäror på gårdet och åkren, så kallas ock tit några stadiga gossar at binda, samt några karlar *proportionaliteter*, som straxt på åkren sättia säden i stora dösar, eller ock then straxt i ladorna eller riorna införa, [s. 76.] sålunda afskiäres på en dag och rengiöres hela gårdet eller fältet, så at Creaturen then följande dagen sig therstädes förlusta kunna och sitt behageliga bete finna. Omkostnaden ther wid är ganska ringa, emedan therstädes aldeles intet brännwin brukas, icke eller läcker mat och spis. Tre gånger om dagen få the mat, til frukost klickan 9 á 10 bäres ut til them på gårdet en stor kittel med tiocker gröt af grofft rågmjöl kokad, som i mjölbunkar för them sättes jämte sur mjölk at doppa uti, tå the lägga sig på marken, och thenna spisen med god *appetit* förtära, men drasla och sudda icke så lunge ther med, som här i Swerjet beklageligen waneligit och brukeligit är. Til middagen kokas åter en stor kittel med torr fisk, med gryn och något söt mjölk uti, och föresättes them i bunkar på lika sätt, som förr. Til at dricka bestås them intet annat än swagdricka eller spisöl, hwar af the hafwa et fat eller mer, alt som the äro många til, jemte sig

på åkren ståndandes på en kerra, som drages effter them, så fort som the *avancera*. Och på thet arbetet utan twång må gå wäl fort så har man en som spelar på säckpipa, hwilken hela dagen igenom går af och an bak effter skärarena, spelar och blåser, ser han någon lättias i sitt arbete, och som icke är flitig, så stadnar han bak om honom, och begynner mitt för honom at gnälla på sin säckpipa, hwilket straxt förorsakar et upseende och skrattlöje hos hela sälskapet, therföre acktar en hwar sig gerna för thenna skimfen, och arbetar med allo mackt och flit. När nu solen är nedergången, så är gemenligen fältet rent, och så gå the allesammans hem til byss i följande ordning: Spelemannen går först och spelar på sin säck-pipa, thernäst gå hustrurna 2 och 2 i par, ther effter pigorna, och alla qwinfolken siunga med hög röst på sitt språk wanliga wisor, therpå följa männerna och sist gåssarna i lika ordning, tils the komma i sin spissal, som består af en för-ria, hwaret bräder äro lagde til bord och bänkar, och så monga fat dricka, som man *proportionaliter* wet kan [s. 77.] räckia til om natten til theas wederqweckelse och förlustande. Sielfwa *tractamenten* består uti några slaktade bockar, hwarpå en soppa med gryn och rofwor kokas. När the nu ätit, så begynna the på at leka och dantsa, the gamla sittia och dricka, ganska få röka tobak, hwilket ej eller består them, ungdomen dantsar i ring, så länge drickat räcker, och när intet mer igen är, så går hwar och en hem til sitt, och thetta kalla the *Talcus*, och stämmer i wist mål öfwerens med the här i landet brukeliga slotter-öhl, är dock emellan theas flit och *tractamenter* en ganska stor åtskilnad.

Hwad korn och hafra angår, så kan then effter wanligheten med lian afmejas i rättan tid.

§. 3. Beträffande sielfwa sädens införande och inkiörande af åkren, så har hwarje landsort nästan sitt eget särskilta maner. Jag har sedt them i Södermanland hafwa longa wagnar, hwarpå the läggia rågen ändalongs, hwarwid jag med ängslan sedt äfwen hela wägen effter them liggia full med härligaste råg, kan therföre äfwen så litet *approbera* thetta maneret at inför sänden, som thet i Upland brukeliga sättet. Här i Öster-Göthland är anstalten något bättre, i ty the bruka rymliga stora kärror, at ther med til hus föra så wäl hö, som säd, dock äro thesse kärror icke lika på alla ställen, i ty kring om Linkiöping och then *Tracten* neder åt stå theas kärror på 4. hiul, äro lengre och smalare, men här kring Norkiöping och på Wikbolandet äro the bredare och stackogare med 2. hiul under, hwilka senare tyckias för flere orsaker skul wara *commodare* än the förre på 4. hiul. Fast nu thesse tu hiulkärror äro the bästa til sädens införande, som jag någonsin sedt, så förspilles dock äfwen med them ganska mycken säd, så framt man icke tilräckelige täcken eller lakan under lägger, hwilket ock then föromtalta *Auctoren* uti sitt andra hufwudstycke omrörer med följande ord:⁹⁰ thärnäst, om lagoma kärftar gjördades med widjor och skickeliga lades på lasset; så kan ock wid hemförslen grofwa lin och wäf-stycken brukas, at om- och underläggia [s. 78.] säden i wagnen. Min enfaldige tanka är thenna, at man borde skaffa sig så mycket *Helsinge Buldan*, som man kärror behöfwer, och ther med fordra, så wäl bottn, som alla 4. sidorna innan til, dock så at man kunde *buldan* borttaga och tilsätia enär man wille, och ej förr insättian, än man begynte at kiöra in säden, och när thet wore bestält, borde then åter straxt borttagas, rentwättas, torkas, och til följande åren förwaras, sannerligen skulle then säden, som therigenom

conserveras snart betala kunna hwad *buldanen* kostar. Utan för logdören, ther säden inlastas, böra ock nödwändige stora täcken läggias och utbredas, annars förspilles ther otroligt mycken och härlig säd.

§. 4. Nu kommer then frågan, hwarest then afbärgade säden beqwämligast föras skal, hwarpå jag wet lärer swaras, loggålfwen, och när the öfwerfulla äro, måste wäl *Resten* sättias i dösar. Thetta må man låta *passera*, så lenge man wil blifwa wid våra wanliga logar och lador, fast jag ther hos önskade, at wid hwarje loge ända, wore en fulkomlig gnyst, ther uti man måtte kunna läggia säden, när then i logan ej rymmes; ty genom thet wanliga dös-maneret förspilles och förderfwes ganska mycken säd oförswarligen, i synnerhet genom wäta som förderfwar både halm och säd så kunna ock ganska få här i orten sättia rätta dösar, warandes then longa stängen, som sätties mitt i dösen thet skadeligaste, emedan watnet finner ther wid rum at tränga sig, som ofta går igenom och stämmer mer än halfwa dösen. Men Lifländska bönderne förstå konsten bättre, the giöra råg-dösar, som år och dag ute på marken under sniö och regn kunna stå oskadde, ja the sättia ock hö-dösar om 30. 40. 50. ja 60. lass storlek, och så *proportionerliga*, at thet är lust at them beskåda, och aldeles utan någon stång. Eliest hafwa the på stora Herrgårdar i Lifland, stora lador ute på marken, som små Kyrkior, titt säden samma dagen hon skäres införes på små bonde-wagnar, tå alla axen läggas mitt emot hwar annan mitt uti wagnen, bindes och klämmes til med en stång öfwer, som bak och framman till fast bindes [s. 79.] med rep. Utur thenna ladan uttages säden effter hand så fort hon aftryskas, och införes på lika sätt i förrian. Böndren föra all sin säd straxt in i förrian, men som mongen genom eldens wårdslösa handterande och eldswåda, måste se sin ria med hela årswäxten gå i rök och aska, så låta monga i brist af lador ute på marken sin säd stå i dösar, och stängia ther om kring, at creaturen ej må skada dösarne, föra säden effter hand, så fort the hinna at then aftröska, in i rian, hwilket ock skier på ganska monga Herrgårdar.

§. 5. Nu frågas billigt, hwilket maner och sätt at tryska, skal wara thet bästa? Här i Sweriget är mäst wanligit på Herrgårdarna, at hwar bonde skal wid gården ett wist *quantum* aftröska och rent giöra. Men andra, som inga bönder hafwa, the måste lega sig tryske-karlar, gifwa them mat och dricka, och dags-penning, eller ock låta them tryska til spans til hwar 10 eller 12. tunna eller så bort åt, eller ock för hwarje uttrösknen tunna en wiss *accorderat* penning betala. Men hwad thetta för ganska stor olägenhet är, lärer hwar enda omtänckt hushållare med mig kunna intyga, som erfarit at fremmande tryska karlar leja. Then första olägenheten är, at sådana fattige karlar, när the först komma, äro the uthungrade, och äta förskräckeligen, men sedan hafwa the mycket at tadla på mat och dryck, och börja then rata. Then andra olägenheten är, när man gifwer them dags penning, så äro the late och tröska försummeligen, allenast dagen går förbi, fråga the ej mer thereffter. Then tredie olägenheten är, när the tryska til spans, tyckias the wäl wara något flitigare, men tå tryska the ej wäl ut, utan låta mycken säd blifwa sittande i halmen, och äfwen thet samma giöra the, när man för hwarje tunna betalar them, at förtiga then otrohet, som ther wid förelöpa kan, och är nästan omöjeligit för en hushållare at förebyggia, när man råkar ut för otrogit folck, och then 4:de olägenheten är, at thet går så longsam och sinkesamt, emedlertid går ganska mycket bränwin, mat och dricka åt, råtter, frat och ohyra

spar [s. 8o.] och icke eller at flitigt förtära säden och skada halmen, hwilket ofwan-nämde *Auctor* äfwen anmärkt, när han sätter: thet andra, som mästa skadan torde förorsaka, måste nödwändigt wara, then märkwärdiga saknaden, som timas genom ohyrans bortfrätning i sielfwa log-gålfwet, uti 3. a 4. månaders tid, innan aftröskningen lycktas.⁹¹ Ja, jag har på många ställen sedt, at 6. månader gådt förbi, innan the hunnit alt aftröska.

§. 6. Nu frågas, på hwad säd skola alla thesse swårigheter kunna förekommas och förebyggas? Här til swarar then förr ofta omtalte *Auctoren* sålunda:⁹² Ther med at man wedertager, the trösk-*machiner*, som en namnkunnig och på mycken nyttigt Snille-bragd erfaren man, mot wederbörlig ärkänslo, hafwer uppenbarliga anbudt at *præstera*, hwarigenom en man, med ett par hästar, kunde tillika på en gång uttröska och kasta 10. a 12. tunnor spannemål om dagen, hälst dymedelst ej allenast onödiga dagswerken spares, the eliest til andra oumgängeliga behof kunde användas; utan också ohyrans tilfogande landförderfweliga skada, försickteligen förekommas och afvändas. Thetta *projectet* låter träffeligen wäl, och önskade jag högeligen få en fullkomlig beskrifning, huru thenna artiga *Invention* egentligen skal *practiceras*, wore ock at beklaga, om en sådan man icke skulle af Riksens höglöfliga ständer få någon *Discretion* för *Invention* af ett så nyttigt *Arcanum Oeconomicum*, ther af, så fram det står at *practiceras, publicum* med stort *menage* kunde sig betiena.

§. 7. Jag hoppas then gunstiga läsaren gunst benäget lärer tillåta mig, at äfwen här få införa, på hwad sät och wis säden i min fädernes ort aftröskas och ren gjöres. Rior äro allaredan här i landet nog bekanta, och finnes the på stora gods så i Upland, som här i Öster-Göthland och flerstädes, på Liffländska maneret inrättade; Uti thesse rior warder nu all säden torkad och aftrusken, kastad, afmätt och sedan i spanmåls-boden införd. Them, som underrättelse närmare ästunda om hela beskaffenheten [s. 81.] wil jag med följande berättelse betiena: En ria aftröskas twenne gånger i wekan, hwad som, til *exempel*, om Lördagen upstickes at torkas, thet aftröskes följande Ondsdags morgon eller otta, och thet på följande sätt: När tuppen andra resan gal om ottan, så stiga tryske-karlarna up, och nedsläppa af slinnorna then upstuckna torra säden, och kasta then in uti för-rian genom dören, som är giord emellan het- och för-rian, läggia then så hwarftals neder, som här ock wanligit är dock med then åtskilnad, at som för-rian är stor til, och trysk-karlarna många til, så kunna ock flera rader läggias. Effter nu säden är wäl torr, och the ott-kantiga tämmeligen tiocka, hel räta slagdräpar bruka, så går säden geschwindt utur halmen så rent, at aldrig ett enda korn blir qwart, och är så al then upstuckna säden uttrusken, och ny igen upstucken innan thet blifwer dager, högst inom 6 timar, sedan äta tryskkarlarna frukost, och gå therpå til annat arbete.

§. 8. Nu torde någon hafwa lust at weta, huru mycket the tå i 6 timar kunna uttröska? Hwar til swaras, at i *Proportion* så munga tunnor uttröskas, som lass upstickas, men upstickningen skier i *Proportion* af rians storlek. Riorna äro antingen enkla med en rad slinnor, eller ock med dubbla slinnor. När nu en het-ria är 12 alnar i fyrkant, så kunna 4 a 5 lass på en gång upstickas, men är hon bygd med dubbla slinnor, så kunna 7 a 8 lass tillika upstickas. När goda år och års wäxt är, så får man *ordinairt* en tunna ren säd effter lasset, men när slätare års wäxt är, i *Proportion*

mindre, emedlertid blir then säden, som Lördagen upstickes, om Onsdags morgonen afrusken, och hwad tå upstickes, om Lördags-morgon afrusken, så at inom en weka, så twenne ottor allenast, innan dager blifwer, eller inom 12. timar om rian är dubbel, med 10 personer 14 lass säd uttryskas, utan at et enda dagswerke försummes; men är rian med enkla slinnor, så kunna 6 personer på twenne ottor 8 a 10 lass säd uttryska. NB. Alla axen på råg och hwete måste så upstickas, at axen komma at stå up åt, hwilket ock wäl låter sig gjöra, när säden med [s. 82.] handskärör, som ofwan förmält, wackert upskiäres, men när then med lian afmäjes, och ihopwefflas, går thet intet så wäl an. Men hwad korn och hafra angår, så uplöses alla banden, dock hwarje *Sort* för sig, innan then upstickes, och blandas om, therföre tyckes mig mina landsmän fåfängt med skära afskiära korn och hafra, emedan then dock sedermera i för-rian omblandas och ristat. Är nu rian 15 alnar i fyrkant, och med dubbla slinnor, så kunna 12 lass tillika upstickas, och följackteligen i 12 morgon-timar eller 2:ne ottor 24 lass säd med 14 personer uttryskas, men är rian med enkla slinnor, så kunna på en gång 7 lass upstickas, och på 2:ne ottor med 12 personer uttryskas. Men är rian 18 alnar i fyrkant, och med dubbla slinnor, så kan på en gång 15 lass säd upstickas, och på twenne ottor med 20 personer 30 lass säd uttryskas, utan ett enda dagswärces förspillande.

§. 9. Här torde nu någon inwända, at en sådan ria, ehuru *commod* hon tyckes wara, i synnerhet, tå wår-år infaller, så står hon dock i fara, at lätteligen råka i brand, hwaraf man här och ther flere bedröfwelige *exempel* sedt och haft; hwar til swaras, at beklageligen hos bönderna äfwen i Lifland thenna olyckan esomofftast timar, hwaröfwer man icke kan undra, i ty thet arma folcket äro slafwar och mästendels utfattige, at the hela året igenom aldrig hafwa en lius beta i sitt hus, utan måste wid altsitt arbete behielpa sig med pärtor, wid pass 2 alnar longa, som af torr talweds yta tunna sönderklyfwas och späntas, med thesse pertor eller itända stickor gå the omkring säden i huset, huru snart kan tå ett kol af thesse brinnande stickor affalla, och thenna hel torra säden intända, och med hast en sådan olycka förorsaka. Wid andra gårdar, theraf lius och lycktor brukas, hörer man sällan af en sådan olycka, i synnerhet om rie-muren framman til är wäl och rätteligen walfder. Mitt målmedvetna råd och förslag är, at man wid tryckningen borde bruka sten lampor, sådana som man finner och ser på åtskillige stora *Apothequer*, och af Messingslagarne förfärdigas, i thet en *Concav* wäl *polerad* messings tafla sättes emellan lampan och wägen, som *reflectorar* skenet, och hela stora [s. 83.] rummet kan uplysa, tå man tyckes kunna wara utom all fara. Men aldra *commodast* och säkrast wore, om man wille afbryta och spendera ½ dagswärke Onds- och Lögerdagarna, så at man finge begynna arbetet i rian uti dagningen, tå thet kunde til middagen lycktas, tå man efter middagen lika fult annat arbete kunde förräta, och forlorade således hela wekan allenast i dagswärke, och kunde man der jemte här af hafwa then förmonen, at husbonden eller *Inspectoren* sielf kunde then stunden wara tilstädes, och således aldralättast och bäst förekomma then otrohet, som annars gemenligen wid tryckningen förelöper esomofftast.

§. 10. Nu torde ock någon åstunda wete, huruledes man får säden rengjord. Thet är hwarjom och enom bekant, huruledest thet genom kastningen här sker, hwarwid

jag dock mycken swårighet förspordt, när thet icke thesto starkare blåser, eller winden icke stöter gerad i logdören, utan sido-wind är, tå mycken orenlighet blifwer qwar i säden, änskiönt then 2 å 3 resor omkastas. Men the rätt bygde riorna äro så beskaffade och gjorde, at förutan the 2 portarna på för rian, är på ena sidan bygt ett wind- eller wäderhus, bestående af 3 wäggiar och 3 portar, så at man i följe ther af kan kasta med alla 4 hufwudwädren; til exempel, när then ena för-rians port står til söder, then andra til norden, så bygger man thetta wind-eller wäderhuset wid hwilkenthera sidan men wil til söder eller norr, så kan man i windhuset af 3:ne wäder och wind sig betiena, nemligen om thet står på norra sidan, af östan och wästan, tå man kan betiena sig af sunnanwäder at kasta ifrån then södra porten, och alltså af alla wäder wid kastningar, så fram eljest thet icke wore stilla lungt, så at aldeles intet wäder förspörjes.

§. 11. Nu finner jag ock nödigt, at korteligen nämna om sättet, huru kastningen skier på följande sätt: The hafwa stora runda flätade grofwa säll, thesse hängia helt tunt med halm under, therhos har rie-karlen en något uphögd stol eller bänk, som allenast [s. 84.] wid ena ändan har 2:ne fötter, men ligger platt til jorden med andra ändan, så at man geschwindt kan stiga up och af, sedan har han ett käril eller mått, som hos Liffländerna kallas Kulmit, hwilket är rundt och i kanten ej högre än våra skäppor, och håller $\frac{1}{2}$ tunna, ther med bär han then ännu ibland agnorna liggande säden tit up, slår then i sållet, rör thet samma af och an med handen, så fallen then strida och grofwa säden straxt neder, then samma går något vidare, men agnarna blåsas af winden bort til andra sidan förrian, ther hos har han en bad-qwast til hands, hwarmed han straxt bortsopar, när han ser eller finner någon orenlighet i then sällade säden. Har man så lägelit, så håller man honom en pojke eller piga til hielp, som med kulmit bär af drossan säden til honom, tå han blir beständigt ståndandes på sin benk, och kan på få timmar rengiöra monga tunnor säd så rent och wäl, at aldrig en fnask eller stofft ther på blifwer. När säden sålunda rengiörd är, afmätes then, fylles i säckar, och föres i förwar uti korn-boden. Jag lemnar nu hwarjom och enom fritt att sielf döma, hwilket thera sättet at tröska och rengiöra säden är thet bästa, antingen thet Liffländska eller thet hos oss hit tils wanliga maneret.

§. 12. Jag har esomofftast här i Swerjet, när regn-wäder infallit skörde-tiden, hört folcket ropa: Ach then som nu hade en ria, så at man kunde få införa säden straxt och ther torka henne etc. Men thetta är ett oförstånd, ty man måste ock aldrig i rian införa wäter säd, ty tå blir hon unken, och doger sedan til intet annat än åt swinen, utan säden måste äfwen torr införas. Jag wil alltså här anföra then sanferdiga mongfaldiga nytta, som man af rior hafwa kan, och är följande.

1. At man, som ofwan förmält är, på en wacker dag kan afskiära säden, straxt införan eller i dösor sättia låta, och behöfwer icke, som här, låta säden stå flera dagar ute på åkren; men så lange man brukar våra wanliga logar, måste säden nödwändigt [s. 85.] bli ståndande på åkren några dagar at wädras och torkas, annars går then aldrig wäl ur axen wid tröskningen.

2. Kan man, som ofwan förmält är, bespara ganska mycken mat, dricka, tryskarelön och tid, hwilket hwar och en förnufftig hushållare sielf kan effterräkna.

3. Blir aldrig ett korn i halmen sittande qwart, som här beklageligen skier, i synnerhet, tå man har span-tryskare, at wäl tredie-delen blir qwart i halmen.

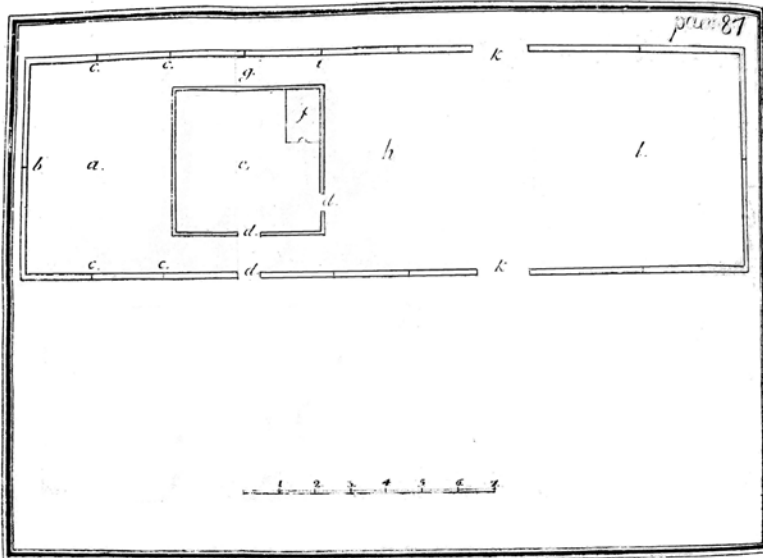
4. At säden effter thetta maneret blifwer från all stofft och orenlighet bättre rensad.

5. Kan man skyffla up then ria-torra säden, så högt man någonsin wil, fast thet wore så högt, som ett Kyrkio-torn, och kan ther oomskyfflad liggia oskadd fast thet ock wore 100 år bortåt.

6. Swäller thenna ritorra säden tämmeligen ut, när then i trä-hus inlägges, men lägges then i sten-hwalf, så har jag sielf i *Reval* [Tallin] erfarit, at jag på 20 tunnor effter Swenskt mått, nästan haft 4 tunnors öfwer mål. Thet swäller äfwen i malningen, som jag af egen erfarenhet uti Liffland anmärkt. Böndren hafwa therafstädes sina egna särdeles qwarn- eller mäld-säckar, i hwilka gemenligen gå 3 tunnor, hwilket the til then ändan göra, at mölnaren ej skal få *netto* och noga kunna taga qwarn-tullen. Thesse säckar fylla the så fulla, at intet korn mer går uti, och fast mölnaren effter ögnemåttet tagit sitt fulla tullkar här af, har jag dock sielf sedt, at the i samma säckar med stora stötlar måst åter inpacka miölet, och knapt kunna fådt thet in igen, ja the hafwa i stället för säcktåtar at binda med, måst sy ihop säckarna. Ja, thetta miölet swäller i sielfwa bakningen och giäser ansenligen.

7. Kan man ock bruka en ria til mälthus, som man ock i hela Liffland intet annat mälthus skal finna, men huru ther utinnan mäletes, skal jag utförligen berätta, när jag kommer at handla om mältande.

§. 13. Här torde någon fråga, huru ser en ria ut, och huru [s. 86.] skal en ria rätteligen byggas och inrättas? Til båda thesse frågor wil jag futförligen swara. Hwad then första frågan angår, huru en ria ser ut, så har jag then gunstige läsaren med hosgående grund-ritning tiena welat, jemte bifogad kort beskrifning: A är hämte- eller

kårte-halms-huset, 4 famnar langt och 6 famnar bredt. Emedan wid then torra ri-sädens tryskande mycken halm går i stycken sönder, kallas then af Liffländarna kurtz-stroh eller hämte hos oss. B väggen af 6 famnar, eller 18 alnar som ofwan til ock wäl bindes, så at väggen ej skiuter och gier sig ut eller åsned. C är väggen 4 famnar eller 12 alnar long, med 2 par stolpar, öfwer the sista stolparna på både sidorna wid warm-het- eller torkrian kommer en bindings- eller twär-bielke 6 famnar eller 18 alnar long. D Äro dörarna. E Warm- eller tork-rian 4 famnar eller 12 alnar i qwadrat. F Ugnen. G Ugnhuset, H Trösk-rian. I Öfwer the bägge stolparna, när in til tork-rian, en stark binde-bielke om 18 alnar. K Båda portarna eller dörarna, öfwer the 4 postarna på begge portarna måste båda wäggarna bindas med starka 6 famnars eller 18 alnars bielkar. L *Resten* af för-rian är 6 famnar eller 18 alnar i *quadrat*, och är rummet tit säden införes i förråd at upstickas, tit ock bönderna i Liffland införa all sin säd, som förr nämnt är.

Sparrarna måste wara 4 $\frac{1}{4}$ famn longa.

§. 14. Til swar på then andra frågan, och til underwisning, huru en sådan ria skal byggas, tienar följande underrättelse: En ria skal alltid byggas i fyrkant, som jag redan förut om tröskningen förmält, hwarest jag nämt om en enkel ria med enkla slinnor, och en dubbel ria med dubbla slinnor. Wil man nu byggia en ria med enkla slinnor, så hugger man 10 stockar eller hwarf högt under slinnorna, ther på inhugges och inläggies 3 starka biälkar *proportionaliter*, ther på komma at liggia slinnorna, på hwilken säden torkas; öfwer thesse bielkar eller slinnor hugges rian ännu 7 eller 8 hwarf hög, så at wäggarna [s. 87.] in alles blifwa 17 à 18 hwarf höga, alt som timbret är stort groft och moget til. Men wil man hafwa en dubbel-ria, så måste man på the understa 10 hwarfen, hwarpå the nedersta bielkarna och slinnorna liggia, ännu 6 hwarf hugga, och ther på åter 3 starka bielkar infästa, hwarpå the öfwersta slinnorna komma at liggia, och så 4 hwarf åter ther öfwer, så at således en sådan ria med dubbla slinnor inalles blir 20 stockar eller hwarf hög. Trässbotn lägges af trampat ler, och något sand ther uppå, dock icke förtiockt, så at wäggarna theraf ei betungas förmycket. Här hos bör man ock granneligen ackta, at man söker at byggia på ett höglänt och tort rum, therest man kan komma diupt ned i jorden för ugnens skuld, ty ju diupare ned i jorden man kan sättia ugnen, ju bättre är thet, kan man sättia honom 3 alnar ned, så är thet bäst, åtminstone måste han 1 $\frac{1}{2}$ aln djupt nedsättias, orsaken är thenna, hwilken monga gamla erfarna Liffländska hushållare erfarit, at om en ugn sätties jämt med jorden, så kan säden lätteligen förbrännas, så at then ej mer doger til utsäde, men när ugnen står diupt nedsatt, brännes icke säden, torkas snarare, och skal wara langt bättre at mälta. Här wil jag ock råda, at förekomma then fara, som är wid sädens förbrännande, at man heldre låter på en loge aftryska all then säden, man wil hafwa och bruka til utsäde.

§. 15. Sielfwa ugnen måste ej kringrännas af någon winkel-wägg, utan rundt omkring hafwa en tiock mur. Ugnen måste innan til wara 3 $\frac{1}{2}$ aln long, och öfwer walfwet innan til 3 $\frac{1}{4}$ aln högt, och måste thetta walfwet så widt stiga ut fram för ugnen, på thet gnistorna af elden icke så lätt må kunna slå ut. Walfwet måste icke muras eller göras af gråsten, som sällan står eller warar öfwer ett år, ja gråstenarna pläga ock ofta första året siunka och muren spricka, så at elden slår igenom, ther af

offta eldswåda förorsakas; therföre måste walfwet giöras af bränd eller obränd tegelsten, som tå kan stå och wara i 7 à 8 år.

§. 16. Här i Swerjet har jag ofta hört emot riarnas [s. 88.] bruk giöras följande tvenne inkast. 1. At ther til fordras mycken wed, som här i Swerjet ej finns på alla orter. 2:do At boskapen ej skal gärna äta then riatorra och rökta halmen. Begge thesse inkasten wil jag straxt här wid beswara, så godt jag kan. 1. Beträffande weden, så går här i Swerjet ej så mycket åt ther til, som i Liffland, hwarest gods och gårdar finnas, som hafwa några 100 tunnors utsåde, ja, jag wet ett gods, hwarest årligen sås ut 1000 tunnor, til hwilkas uttryskande wist fordras mycken wed. Men här kan jag just icke finnat, emedan här, Skåne-Land undantagandes, mäst finnes icke så särdeles stora gården eller utsåde. Ther til med inlägges icke uti ri-ugnen sönderhuggen wed, utan, effter ugnen är 3 ½ aln long innan til, så hugges ther til 3 alnars longa tiocka kubbar, som icke så snart utflasa, utan kunna wäl liggia och måra och brinna hela dagen, ja ock natten igenom, så at man til en rias uttryskande behöfwer högst 3 lass sådan long och tiock grofwer wed, hwilket är ringa i anseende til *proportion*, af omkostningen men wanliga uttryskningen på våra här brukeliga logar. Ja i min födelse-ort är en hel *province*, hwarest aldeles ingen wed eller skog finns, emedertid elda och heta the sina rior bara med al-ris, och the kunna äntå hielpa sig fort ther med. I Skåne på slätten skulle thet wäl falla swårast, men som the ther med torf kunna upelda och upheta sina stufwor, så kunde the äfwen ther med elda sina rior. Men hwad nu halmen angår, så menar Herr Mentzer uti sin Swenska åkerman at thermed ingen swårighet är, när boskapen blir ther wid litet wan, thet han ock menar erfarenheten utwisar.⁹³ Andra förfarne hushållare hafwa sagt mig, at om man utsätter i dösar then i rian torkade och truskne halmen, så skal then åter draga til sig en fucktighet, och blifwa för boskapen rätt så angenäm och begärlig, som then halmen, hwilken på logan uttrusken blifwit.

§. 17. Wid sistnämde inkasts betänkiande och efftersinnande faller mig in i tankarna ett nytt sätt och maner, at med [s. 89.] stort *menage* och fördel torka och tröska säden, hwilket wäl ännu aldrig någon *practicerat*, och som jag håller thet aldeles för mögeligit och *practicabelt*, så wil jag i god wälmening thet här meddela och berätta. Man bygge en tork-ria med enkel eller dubbel lafwa, och sätte en ugn ther uti i *proportion* af rian, säden som våre *ordinaire* wäl inrättade badstufwu-ugnar äro, ugnen wälfwes dubbel, understa walfwet, wid pass 2 alnar högt, och wälfwes icke alt igen, utan allenast med zwibogens at emellan hwar thera blifwer en öfning, så at elden kan spela igenom, theta hwalfwet kunde med små klappersten tätt ofwan beläggias, hwilka stenar, sedan, the wäl blifwit genomheta, lenge behålla wärman, och underhålla beständig jämn wärma i huset. Öfwer thessa stenar kommer sedan thet andra walfwet, hwilket måste wara helt fast, frammanför muras en liten spisel med ordentlig skorsten och spiell, sådan som i våra *ordinaire* badstuwor här finnes, ther inlägges sedan icke någon stor wed, som i rök-riorna, utan *ordinair* sönderklufwen wed, sådan som wår brygg-wed är. I stället för slinnorna, som i rök-rian brukas, lägge man på the 3 biälckarna half-tross-plankor tätt och wäl sammanfogade, och bore ther på små hål, som man finner af jern och koppar i våra mälthus. Med rågen och hwetet kunde man på följande sätt *procedera* och förfara. På åkren måste säden med

handskärör ordenteligen afskiäras, så at nödwändigt alla axen komma i ena ändan, när man nu wille torkat, måste man hafwa några fulkomliga hackelse-kistor ståndandes tilreds i för-rian, försedde med goda hackelse-knifwar, och skaffe sig några stora korgar, som the korgar, hwilka med tobaks-blader hit in komma från Holland, lägga så then ena härfwan effter then andra i hackelse-kistan, och afskiära halmen i öfra ändan, så langt som axen räcka, så blifwer halmen så som boskapen här i landet är wan at äta. När nu axen sålunda i korgen afskorne äro, så bäras ax-korgarna in i tork-rian eller torkhuset, gidre så trissor, at med rep winda up thesse korgar på lafwarna, [s. 90.] som ther uttömmas, och brede så axen, så tiocckt man wil, på the småholige af plank gjorde lafwar, giöre så up eld i ugnen, en gång om morgonen, och en gång om qwällen, när the utbrunnit, skiuter man spillet, och kunde så säden, som förmält är, på samma tid *sufficient* torkas, och man hade tå then förmonen, at man i stället för ett lass säd med halmen wäl 5 lass i ax upsticka och torka kunde, och alltså i följe theraf, inom langt kortare tid, än ofwan förmält är, altsammans afröskas. Jag yppade thesse mina tankar för en god wän, som här wid gjorde mig thetta inkastet; på thetta sättet kunna dock then finaste och bästa halmen, i hwilken axen och säden sitter, icke boskapen til godo, som dock är behageligast för them, utan allenast then grofwa halmen, i hwilken icke stor must är, hwartil jag swarade, at ju all halmen har lika must i sig, och at the halmstumparna, som nu med axen torkades, blefwo icke rökte, utan kunde likawäl *conserveras* och komma boskapen til godo. Ja, torde än någon inwända, alla axen kunna icke så noga med hackelse-knifwen blifwa afskorne, at ju icke några blefwo qwart i kärfwan och halmen! Jag swarar, at om säden, som sagt är, handskäres wackert, så *caverar* jag, at på langt när, ej så monga ax skola blifwa qware i halmen, som wid vårt *ordinaire* tryskare-maner, hwilket jag med smärta årligen erfarit, ehuru noga jag sedt trysk-karlarna på fingren. Så blefwo ock thenna halmen til tak-täckning langt redigare och tienligare än then andra sönderpaskade halmen nu är. Om man nu wille på ett stort gods upsättia en sådan tork-ria, som höllo 18 alnar i fyrkant, hwartinnan hwarje weka 30 lass säd uti en rök-ria, som förr sagt är, två gånger om wekan kunde utröskas, så kunde om wekan 5 gånger så mycket åtminstone, thet är 150 lass, på thetta maneret i kort tid uttryskas, at nu många andre här af flytande förmoner förtiga. Jag för min del håller thenna min nya *invention*, som af en händelse mig infallit, aldeles för nyttig och *practicabel*, wil dock ingen then påtenga, utan lemnar hwar [s. 91.] och en fritt, at then närmare skärskoda och förbättra. Än kunde någon inwända, at vårt folck förstår ej at umgås hwarken med Liffländsk plog, handskiära eller ria. Jag swarar, at thet wore ju ganska lätt, at på ett år forskrifwa ifrån Lifland ett år en beskiedelig karl och hustru för hwar och en *province*, med försäkran, at effter ett års förlopp, jemte god *discretion* sända them tilbakars, så kunde hela *provincen* på en höst thesse ringa wettenskaper snart fatta och lära. Ty när en förnufftig menniskia en gång ser, huru en ria upstickes, eldas, torkas, nedertages, tryskas etc. när hon sedt en dag, huru the plöja på thetta sättet, och säden afskiäres med handskiära, så behöfwer hon ju ingen vidare *information*, och kan ju sålunda sedermera then ena lära af then andra.

Thet X. Capitel.

Om Tobak, thes upkomst, nytto, bruk, missbruk, planterande, ryckt- och torkande med mera.

§. 1.

Om Toback, och thes planterande hade jag icke nödigt här något at skrifwa, så framt alla ägde Herr *Ablqvists* och *Neustadii* wäl utarbetade Swenska Tobaks-planta,⁹⁴ hwarutinnan utförligen beskrifwes alla omständigheter wid thes planterande, men som jag wet, at then är i ganska få händer i orterna, ty har jag för nödigt funnit, at på thetta stället något äfwen ock om Tobak skrifwa.

§. 2. Tobak har sin första uprinnelse ifrån öen *Virginia*, som Herr *Florinus* skrifer in seinen klugen und rechts-verständigen Haus-Vater, hwilkens berättelse härom jag här wil införa ord ifrån ord på Swensko öfwersatte så lydande:⁹⁵ Tobak, thet andra kalla *Tabac*, *Tubac* &c. hwar effter sin *dialect* och tungomål, [s. 92.] har fådt sitt ursprung i anseende til oss at tala, från nya werlden, och en derstädes ny upfunnen *Americanisk* Ö *Wirginia* eller *in specie Tabago* kallad, ther ifrån är thet med skepp först til *Portugall*, och sedan til andra nästgränsande orter brackt, änskiönt thes krafft en rund tid i mong stycken obekant warit. Thes dygd och wärkan har en först upptäckt, som het *Johan Nicot*, hwilken hwar Konung i Franckrike *Francisci II. Stats-Råd* och *Ambassadeur* til Kungl. Hofwet i *Portugall*, men icke *Portugisisk* *Lif-Medicus*, som *P. du Wall* berättar uti första delen af sin *Jord-beskrifning*, then han kallar *Nicot*.⁹⁶ Effter thennes namn kallas ock Tobak *Nicotiana herba*. Thenne *Johan Nicot* uppehölt sig år 1560. uti *Lisabon*, hwarest tå, så wäl som nu, Kongl. Hofwet war. Han anstälte tå en lust-resa en gång, at bese the Kongl. trä- och lustgårdar, och feck til skänks af en Adelsman, som hade *Öfwer-Inspection* på Konungens lustgårdar, några unga plantor af thenna örten, som tå först nyligen ifrån *Florida* war inkommen och införd. Han tog hem med sig thesse plantor, såsom något sälsamt och rart, lät plantera them i sin lustgård, hwarest the tämmeligen fort wäxte och sig förmerade. När nu en hans *Camar-Page* en gång wist honom, huru som en hans *Camerat* tagit af thenne örten, stöt henne, samt med safften lagt på ett öpet sår, som han i ansiktet utmed näsan hade, hwilket ock frädt alt in til näsbenet, och funnit sig rätt wäl ther af; så befalte *Ambassadeuren Pagen* *continuera* och fortfara med thenna örtens brukande och påläggjande, på thet man måtte få se, hwad samma ört förmå och uträtta kunde. *Pagen* följde rådet, brukar then i några dagar bort åt, och går ther med til Kongl. *Lif-Medicum*, at han måtte se til, om thenna örten eljest ingen skada i såret förorsakade. Therigenom är skadan omsider aldeles läckt, och *Pagen* med allas förundran i grund helad och helbregda worden. Jag lemnar thet ther här, fast-än, om jag therom döma skulle, kunde jag icke tilskrifwa Tobaken then dygden, som här berättes, fast jag eliest mycket om andra thes härliga [s. 93.] dygder förtälja kunde. Icke longt thereffter högg *Ambassadeurens* kock med köks-knifwen

tummen nästan aldeles af sig, hofmästaren lopp straxt til thenna främmande örtens hielp, lade then på såret, som blef i grund läkt och helat, sedan han then i 5 a 6 dagar brukat. Ifrån then tiden kom thenna örten uti hela *Lisabon* i stort rop och ryckte, och blef til många nya sår och gamla skador brukad, blef ock til åminnelse af första profwen *Ambassadeurs*-ört kallad. Än langt mera namnkunnig blef thenna örten, då Herr *Nicot* öfwersände then til sin då warande Drottning *Catharina de Medices*, jämte bifogad widlöfftig berättelse om thes dygder och värkan.⁹⁷ Hon lät straxt then i Kongl. Lust-gården sätta och fortplanta, och emedan örten hölt ut the sedermera ther med anstälte profwen, så skulle hon sedermera under intet annat än Drottningens namn *passera*. Therföre heter hon nu gamla Drottningens-ört, *herbe de la Reine Mere*, *Catharin*-ört och *herba Medicea*. Andra Frantsoser kalla henne *Priors* ört, *herbe du grand Prieur*, emedan thenne *grand Prieur* under en siö-resa til *Lisabon* steg in hos bemälte *Ambassadeur*, feck några plantor af honom, och war så ibland the första, som then til Frankrike öfwerförde. Äfwen så kallas hon af *Italiennerna Fournabona*, emedan Biskopen *Nic. Fournabona* sändt then först ifrån Frankrike til *Italien*. Och emedan *Cardinalen d. S. Cruce*, hwilken then tiden uppehölt sig i *Lisabon*, som Påwiske *Nuncius*, förde then först öfwer med sig til *Rom*, hwarest örter utom thes mera under göra än annorstädes, så har hon ock blifwid kallad helig Kors-ört, *herba S. Crucis*.⁹⁸ Angående nu namnet *Toback*, så wet man icke wist, antingen den, ther thet först blef funnit, tilföre redan hetat *Tabago*, och alltså örten fådt namn af öen, eller om öen, som wid Tobakets påfinnande blef uptäkt och namnkunnig, af örten fådt sitt namn först. På thenna öen finnes äfwen *Sassafrass*, som är en förträffelig blodrening.

§. 3. Af ofwannämde berättelse finnom wi åtskillige *Curer*, som med mongas förundran wid utwärtens skader skiedt. Fast [s. 94.] nu *Florinus* twiflar,⁹⁹ om Tobak skal kunna hafwa så stor krafft, så är det dock wist och otwifelactigt at ju Tobak skaffar stor nytta i utwärtens skade både hos folk och fånad. Jag har sielf närwarande med egna ögon sedt ett ganska stort och märkeligit prof ther af på en min nära släcktinge, en yngling om 17. år, hwilken, på sida hösten wid *Martini* tid, skulle resa från *Riga*, hwarest han *frequenterade Scholan*, hem til sina föräldrar, men war mycket tunt klädder, effter han nu skulle resa förbi Präste-gården, ther mina salige föräldrar bodde, och wi i nära skyldskap woro, for han in til oss, at sig litet whila och förfriska. Så swet han kom in uti wärman, slod kiölden ut öfwer hela kroppen på honom, så at han såg ut, som en spetälsk menniskia öfwer alt på kroppen, ja så at både fingrar och tår woro likasom sammanbekade, at han hwarken gå eller stå kunde, utan måste liggia til sängs, kunde ock sielf hwarken föra gaffel eller knif, utan måste på sängen, som ett barn spisas. Man skickade straxt til nästa staden, och *consulerade Doctoren*, *Feldskäraren* och *Apothekaren*, man erhöit ock åtskillige *Medicamenter*, at bruka bode in- och utwärtens, hwilket altsammans dock alsintet uträttade, til thes en bondhustru kom, som hade ett ärende til min salige moder, hwilken då hon såg thenna älendige ynglingen liggia på sängen sade: thetta onda kan snart botas och hielpas med följande ringa husmedel. Man tage allenast gammalt öhl, och sönderkarfwe smalt Tobak, lät thet tillsammans koka tils thet blir tiokt som en olja, för honom sedan i badstugan, och lät honom swettas, så skolen I straxt finna en önskelig *Effect*

och värkan. Min salige moder *exequerade* rådet straxt under andra dagen, och man befän med största förundran, huru alt hwad på kroppen utflagit war straxt therpå begynt på at förtorkas och afföll andra dagen så at pilten kunde sielf gå, stå och äta, hwilket alt, som sagt är, mina egna ögon sedt och åskådat. Jag har ock lärt en god wän, som long tid warit utslagen [s. 95.] på kroppen, samma rådet, men thet wille tå på honom ej taga lag och lyckas, medan thet hos honom war en saltfluss.

§. 4. Herr *Von Robr* medelar *pag. 1379.* följande *Recept*:¹⁰⁰ Tag skiöna friska Tobaksblader rensa them ifrån all stofft på ett kläde, och wät them aldeles intet, stöt them uti en mortare, pressa safften ther ut, lägg ther til *Colophonium* 4. lod, nytt wax 6. lod, bom-olja ½ lispund, *Terpentin* 8. lod, lät så althopa tilsammans öfwer en sackta lagom kohleld smälta, med stadigt omrörande siuda, men ackta wäl, at thet icke får koka öfwer. Lät thet så lenge siuda, tills safften aldeles i *materian* sig förtär, och intet watn-acktigt ther mera är. Thetta kan man *probera*, om man låter falla utur degelen en droppa eller 2. på en ten-talrik eller kastar en droppa i elden, och thet ej mer spritter eller sprakar. När thet sålunda siudit i 5. eller 6. timar, så tryck thet genom ett lin kläde. Thenna salfwan är träffeligen god för alla sår och skader, helar them straxt och i grund, och kan med nytta wid allehanda tilfällen brukas.

§. 5. Äfwen samma Herr *Von Robr* skrifwer *pag. 1129.* om Tobakets härliga värkan §. 4.¹⁰¹

Tobaks-blad hafwa en förträffelig krafft hos sig, at hela sår och skader, ty the saltaktige delarna hålla såren rena, men the oljacktige lindra smärtan; Många bruka ock läggja friska Tobaks-blader på sår utan någon annan tilsats, och spörja ther af god lindring. Många *Medici* berömma ock Tobak som et besynnerligt hielpe-medel emot pesten, som *S. Diemerbrock Traité de Peste* och andra flera.¹⁰² Ty såg man ock, tå Pesten *Anno 1710.* och *1711.* här i riket *grasserade*, at jemwäl the *honneteste* Fruntimbern under tiden ock grepo til tobakspipan.

§. 6. *Henrich Barnstein, Physicus Erfurtensis*, skrifwer uti sin *Tractat*, som han Tobaks under konst kallar, effterföljande husläkedom.¹⁰³ Tobak kokat uti öhl och wäl tillyckt, tienar emot många bräckligheter. Warmt kring om halsen lagt, skal hafwa fördrifwit en stor böld på en Fransösk Höfwitsmans son. Uppå bruna och blå fläckjar af *Feber* eller fall förorsakade, såsom [s. 96.] ock swulnader; offta warmt bundit, sönderdelar then sammanlupna bloden, och fördrifwer swulnaden. Uppå Pestilents-bölder lagdt, utdrager och läker them. Lägges thet på wänstra sidan öfwer miälten, som är hård blefwen, så öppnar thet förstoppelsen, giör honom miuk, och förtager then stringaste värcken. Öfwer magegropen lagdt, kommer magen wäl til at smälta maten, giör matlust, och betager hierteklämma. Öfwer naffen bundit, stiller Colikan, dödar matkar och drifwer them ut. Uppå händerna eller fötterna omlagdt, skal theras siukdom och wärck wäl lisa.

§. 7. Tobaks-soppa, warm i munnen hållen, utdrager slemmen, fördrifwer tandvärcken, och förwarar tandeköttet. När öronen och hufwudet, blifwa thermed twättade, så fördrifwas löss och skorf. När hela kroppen eller några lemmar ther uti badas, så helar thet allehande skorf, skabb, och klåda, ja ock spitelskan, och stiller ref i alla lemmar. Hielper theslikes them, som något af slag rörde äro, och upwärmer förkylda styfwa och darrande leder, när man offta sig ther uti badar.

Gamla och rutna skadar, om the blifwa öfwer hela immen eller ångan af thenna soppan wäl bönte eller weckte, ock sådan med sielfwa soppan wäl ren twättade, och the kokade bladen ther uppå bundne, så warda the i grund helade, när thet ofta brukas månede.

§. 8. *Doct. Zwölffers* Tabaks-salfwa.¹⁰⁴ Tag af färska Tobaks-blad, then uttryskade safften 1. skålp. sielfwa bladen små hackade 2. skålp. rent swinister. 1. skålp. lät thet tilsammans wäl tillyckt, wackert sackta koka, til thess thet blir wäl tiokt, sådan tryck thet igenom ett linkläde; lägg ther til gult wax och hwit kåda eller harts af hwartera 2. lod; stött holört (*Aristolochia*) 4. lod. Blanda thet öfwer elden til en salfwa, then som icke wil hafwa så mycket, han kan af hwar therä allenast taga halfparten eller 4de delen. Thenna salfwa berömes af ofwannämde *Tractatus Auctore* sålunda, at tå öfwer 100. Furstl. Lichtenburgiske [s. 97.] undersätare, igenom hugg, stick och skott, blefwo skadde, then tid Torgau belägrad war, äro the, näst Guds hielp, med thenna salwan så när alle samteligen wordne *curerade*. Är också god til at låta klåda, skabb och bölder. Så framt man icke kan hafwa safften färsk af the gröna bladen, måste man betiena sig med the torra.

§. 9. *D. Wittichii* Tobaks-balsam.¹⁰⁵ Tag färska Tobaks-blad sönderhackade, lägg them i ett glas, som öfwantil wäl tillyckt är, gräf thet diupt neder i warm dyngio, hästedynga är ther til then bästa, på 4. dagars tid, sedan tag thet up igen, och uttryck safften af bladen, thet mästa som tu kan, så har tu en härlig läkebalsam. Thet öfriga grofwa kan man också sachteligen torcka, och giöra til pulfwer. Thenna balsam är kostelig at utdraga hetan af brända lemmar, och them snart til läka; stillar thesslikes sidostyng, tå man sig ther med, wid elden smörjer; rensar sammalunda alla gamla rutnade swulnader, fistlar och böldar; såsom ock förgifftige diurs bet, samt hwad som af förgifftade wapn hafwer fått skada.

§. 10. *Distillerad* Tobaks-olja, med bomull öfwer naflan lagd, stillar alt ref och swällande i kroppen: litet på tinningarna struken, främjer sömnen och styrker minnet. Uti ruteättiko intagen, utdrifwer pestilents förgifft.

Tobak kokadt i menniskio *Urin*, sedan thet af klarat är, och man thet ofta warmt dricker, fördrifwer the wätskiga slemigheterna, och *curerar* watnsoten; uti munnen warmt hållit, fördrifwer tandewärck, och botar alla munsckador; utdrager thesslikes all slem af hufwudet.

§. 11. *Distilleradt* Tobaks-watn, warmt bundet om hufwudet, stillar hufwudwerck och öronens plågo. *Item* warmt pålagt, sönderdelar rosens heta, och eljest all swulnad på händer och fötter. Twättas ansichtet thermed, så bortdrifwer thet alla fläckar och orenligheter, Tobaks-sirup och safft, med socker tillagat, är godt för barn, som hafwa matkar i lifwet; är ock ett bepröfwat [s. 98.] medel för gammal hosta, ett tungt andande, kikhosta, samt twine- eller lungesiuko, så framt hon icke är altförmycket inrotad.

§. 12. Tobaks-blad sönderskurne, och uti färska sår lagde, låta them, allenast the therjemte med win eller *Urin* dageliga ren twättade blifwa; uppå förkylda eller rifna leder lagde, utdraga kölden och hetan, döda then frätande kräfvetan och matken på brösten, näsan eller hwarest eljes sådane skadar låta sig finna.

§. 13. Rök-pulfwer. Med påtändt Tobak, uti husen rökt, tilstäder icke lätteliga fläck-feber, eller förgifftig pestilents taga ther sitt inrymme, utan så är, at the ifrån andra orter blifwa indragne. Röken egenom en tratt, uti öronen inblåst, dödar matkar i hiernan, helar thet som blånat och sårt är, och öppnar then täpte hörslen. I rändt Tobak, uti beswimmingar, för näsan hållet, rensar modren, och förtager the supstigande.

§. 14. Tobaks-aska. Tänderna ther med skurade, gör them whita och fasta; är theslikes för alla skador hälsosam, när hon theruti strödd blifwer.

§. 15. At röka kan wäl ock gagna them, som hafwa en fucktig, slemmig och flussig natur, aldenstund slemmen utur hufwudet, ifrån magan, niurarna och lungan, blifwer therigenom utdragen, dock är icke alla läkedommar för alla *complexioner* lika tienliga, och bör man alltså hos en förständig *Medicus* rådfråga sig härutinnan. Then som är mycket slemmig, han må blanda i sitt rök-tobak *lignum Aloes* och *Sarsaperilla*. Then som af gallan beswäras, bruke theruti röd sandel. Then som hostande och flussig är, han många ther uti dill och fengkohl. För swag maga, kan man Tobak med Muskot-blommor, *Canel* och Neglikor, röka. Andre läkedommar af Tobak, som *Tinctur Essence*, *Morseller*, Mundkakor, Piller, salt och andra *Composita* finnes på *Apothequen*.

§. 16. Så nyttig och förträffelig, som Tobak är, tå thet [s. 99.] måtteligen, rätteligen och som *Medicin* brukas, så skadeligit och skamligt är thet äfwen, tå thet alt för ofta och af alt förmångom skändeligen missbrukes. Skadeligit är thet för mångens hälsa, hwarom Herr *Von Rohr* §. 5. äfwen sålunda skrifwer:¹⁰⁶ Fast än Tobak för många krops-*Constitutioner* och wid många omständigheter kan wara drägelig, så är thet likwäl altförwist, at thet skadar mongom altförmycket, i synnerhet them som äro af ett hetsigt *Temperament* och mager krops-*Constitution*, ty the swafwel-actige Tobakets delar och *particular*, bringa then i sig sielf nog heta blodan än mer i rörelse, och kunna wäl undertiden åstadkomma slag-flusser och swåra *Convulsioner*. Tobak förtärer kropsens fucktighet, uttorkar hiernan altförmycket, hwarföre thet ock, sedan *lymph*a småningom af röken är uttorkat, blifwer för minnet högst skadeligit. Hwadan och salig Ärke-Biskoppen *Haquin Spegel*, oftast kallade Tobak *pestis memoriae*.¹⁰⁷

Röker man straxt på maten eller måltiden, så skadar thet magen, hindrar matens smältande, förminsakar magans *Ferment*, och föröker *cruditates ventris* eller thet rå-actiga wäsendet i magan, som förorsakar swåra påföljder. At thet störer och förtaga *appetiten* kan man ther af sluta, at starka Tobaks-rökare föga eller alsintet fråga effter mat. *Medici* anföra flere *Exempel* på them, som genom starkt Tobaks-rökande blifwit fast rasande, och fallit in i the swåraste siukedomar. Hos några har man funnit, tå the effter döden blifwit *anatomiserade* eller öppnade, at theras lefwer warit helt swart, som hade then i en badstufwu warit röker.

§. 17. Skadligit är thet otidiga myckna Tobaks-rökandet, emedan then ädla tiden, som man borde använda Gudi til ära, sin nästa til tjenst, sig och de sina til nytto, dymedelst oförswarligen förnötes. Skadeligit och skändeligit är Tobak, thet må rökas, snusas, tuggas eller i näsborarna med welar instoppas, när man ther af gör sig en skadelig wana. Rökes thet, så blifwa wäggarna swarta, och rummet stinker

som en Lifländsk tork-ria, [s. 100.] halsen och munnen lucktar illa, och kan man ej snarare illa *recommendera* sig hos *bonett* folck och fruentimber. Snuses thet omåtteligen, så tappar man omsider luckten, näsan förstoppas, hiernan förtorkas, kläderna orenas, och under näsan blifwer man rätt otäcker. Then som har lust at utförligen finna snustobaks skada, han kan läsa then lilla *satyriska* Tyska *Tractaten*, som plägar finnas på boklåderna i Stockholm under titul af *Pica Nasi* oder Sehn-sucht den Nasen, som är rätt artigt skrifwen.¹⁰⁸ Tugges thet, så sätter sig gemenligen en ful brun-rand kring munnen, med sådant folck är rätt osnaskeligt och otäckt både at äta och dricka. Stoppas blader och welar theraf i näsan, så hänga ther altjemt gula droppar, som ingen *appetit* förorsaka.

§. 18. Skadeligit är tobakens missbruk, emedan så otroligen mycket guld, silfwer och penningar dymedelst offras åt *Wulcano*, går i lufften och förlöses.¹⁰⁹ Är ock på flere sätt högst beklageligt, at thes missbruk äfwen här i Swerjet så swära sig inritat, at the allermästa, ja ock ända in til små poikar want sig ther wid i alla orter. Hwad för kostnad och *depence* äfwen för bönderna och allmogen ther wid skier är otrolig, tå både fader och söner, ja offta hustrurna med och alla i huset röka. Kunde thetta skändeliga missbruket afskaffas, så kunde bönderna årligen ansenligit spara ihop, och behöfde tå icke, när misswäxt infaller, äta agnar, bark och annor onaturlig spis, utan för the besparde penningar köpa sig spannemål, samt sig och the sina *conservera*. Mången torde åstunda weta, huru thenna inritade skadelige owanan kunde stå at botas och afskaffas, hwartil jag wäl kunde några förslag och medel wid handen gifwa, om jag ej frucktade at thet mig illa uttyddes, hwarföre jag nu låter thet bero med then gjorde wälmenta påminnelsen.

§. 19. Som jag wäl kan gissa, at starka Tobaks-rökare litet eller alsintet lära *reflectera* på mitt wälmenta råd härutinnan, så wil jag nu heldre korteligen något handla om Tobaks-*plantagie*. Ther wid är nu först nödigt at ackta, at man icke bör [s. 101.] anläggia stor Tobaks-*plantagie*, ther man icke har öfwerflödig åker, som Herr *Marpeger* i sin *Plantage-Tractat* tydeligen wisar.¹¹⁰ Therföre wore til önskandes, at, om man änteligen til öfwerflöd wil hafwa thenna kryddan och then bruka, Herrar Skåningarna, som så öfwerflödigt nog åker hafwa, wille then anläggia. Fast än Herrar *Auctorerna* af Swenska Tobaks-plantan wilja påstå,¹¹¹ at man kunde sättia Tobak i wintergärdet, när thet hösten förut blir wäl upkört, och wåren therpå wäl ansatt och gödt, och lika fult om hösten therpå, sedan Tobaken är uptagen, så råg eller hwete, så tyckes likwäl Herr *Florinus* uti sin kloka och rättförståndiga husfader thenna *Inventionen contradicera*, när han således skrifwer *pag. 605.*¹¹² Tobak har en sådan *natur* och egenskap, at thet fordrar ett fett, wäl brukat, öfwerflödigt gödt, och fucktigt land, och fast solenes strålar få tappert spela therpå, så måste man dock så laga, at feltet för storm-wäder någorlunda är *conserverat*, thet afmattar och utmagrar äfwen åkren, hwarest thet planteras, ganska mycket, och gör åkren til råg och hwetes utsåning nästan otienligit. Jag lemnar ther hän, hwilken thera har rättast, emedan jag aldrig i mina dagar något Tobak ännu planterat.

§. 20. Man måste ock nödwändigt weta, hwad för jordmon til tobaks-*plantagie* bör utwäljas. Wi hörde i föregående §. af Herr *Florino*, at thet måste wara en fet, wälgiödd och fuktig jordmån. *Auctorerna* til Swenska tobaks-plantan *Cap. 9. pag.*

27. mena, man kan ther til betiena sig af allehanda jordmon, allenast then icke är blandad med sten-grus, lemna dock swart sandmylla förträdet för alla andra.¹¹³ Lerjord med mull blandad låta the ock *passera* någorlunda, äfwen ock sandjord, om man har rikeligen gödsel. I min ungdom har jag sedt kring om *Berlin*, ther mycken sand är, hela stora fälten fulla med tobak, men stark lera förkasta the aldeles.

§. 21. När man nu utsökt en god och til *plantagien* tienlig jordmon, så måste man ock draga försorg om, at tillaga och förfärdiga [s. 102.] goda dref-bänkar; these måste alla ställas emot söder, men å norra sidan måste the förwarade och skyggade warda för thet skarpa nordanwädrät af ett när in til ståndande hus, eller en updragen mur, eller ett tiocket högt planck. Bänkarna måste och icke sättias alt förnär in til en wägg, utan man måste lemna så mycket rum, at man kan gå rundt omkring, at watna och ränsa, och at sängen genom tak-dråp ej tagen någon skada. Eljest giöres bänkarna af *ordinairt* fyll-timber, bak til åt minstone 2 alnar höga, men främsta wäggen allenast 1 stock hög, begge ändarna *proportionaliteter* efter högden, som jag uti Hr. *Lendmans plantage* i Stockholm och Herr Råd- och Handelsmannen *Lindstedts* här i Norkiöping sedt.¹¹⁴ Bredden blir 4 à 5 alnar wid pass, och måste man här wid noga tilse, at bänkarna blifwa tätt uphuggne och wäl måssiade.

§. 22. När nu dref-bänkarna äro rätt satte och uphuggne, bör man wara mon om, at the wäl först innan til rensade warda på botn och til grunden från skadeliga rötter och ogräs; til then ändan gräfwer man med skyffel eller spada bort jorden på botn wäl en half alns diupt, at fylningen så mycket bättre må sättia sig. I *Martii* månad, så snart jorden är ther til beqwäm, tilföres fylningen, bestående af god fet swart jord, samt hel frisk, häste-dyngia med halm-strössel beblandad. Ko-dyngia skal här til aldeles icke tiena. Först lägger man häste-dyngia ½ aln högt, sedan wäl rensad, swart-jord ½ qwarter högt, som hållas på dyngian, och så giöres bänken hel jämn, at then så mycket *commodare* må kunna besås.

§. 23. När dref-bänkarna äro färdige måste man wara omtänt at hafwa i beredskap godt tienligt sädes-frö. Thet Hollenska, som wuxit i Ammerfortska *plantagien* hålles för thet bästa, thet Hannoverska fröet berömmes ock, men thet Pommeriska doger här i landet icke.¹¹⁵

§. 24. Har man nu godt tobaks-frö at så, så måste man ock weta, huru thet skal sås. Herr *Von Rohr* skrifwer *pag.* [s. 103.] 244. §. 2. at man blöter fröet först ett par dagar i dricka, blandar thet så i en kruka eller annat kiärile med god fet swart jord, och ställer thet så lenge i en warm stufwa, tils fröet begynner at spricka.¹¹⁶ Man blandar ock stött krita ibland fröet, på thet fröet må falla hwarken förtiokt eller förtunt. Herr *Florinus*, som ock Herrar *Auctores* til Tobaks-plantan förmåla allenast at man torr och fint stött krita til blandningen bruka skal.¹¹⁷ Herr *Florinus* wil, at man skal så uti Nyet, men Herrar *Auctores* til Tobaks-plantan skrifwa *pag.* 20. Cap. 7. at man wid utsåningen ej bör se effter månan, utan allenast effter stilla och klart wäder. Thetta med krita blandade fröet tages nu allenast med the 3 främste fingrarna och sås i bänkarna, dock får man ingalunda stiga in med fötterna i bänken, utan man måste lägga ett bräde öfwer bänken, hwarpå man står, och med thet samma alt vidare och vidare *avancera*. När man nu jämt och wackert

sådt, sållar man högst ½ tum högt god, ren och fet jord öfwer thet sådda fröet, men ej högre.

§. 25. Så snart bänken är sådd, måste han betäckias antingen med glas- eller pappers-fenster, eller i brist ther af med mattor, som man bruka plägar på kohl-plant lufwen, som man widlöftigare kan läsa i Tobaks-plantan Cap. 5. pag. 14. & seq.

§. 26. Så måste man vidare ackta, huru man watna skal, the första 5 à 6 dagarna bör man ej watna therpå, men wäl sedermera men en watn-kanna, som på pipen har ganska små hål, så at watnet sackta faller på fröet, annars giör thet skada, man håller fort at watna hwarannan dag, tils plantorna begynna blifwa stora, tå the dageligen watnas.

§. 27. Beträffande tiden, tå plantorna skola tagas utur dref-bänken, så finner jag uti Svenska Tobaks-plantan, at thet bör skie, när plantorna äro fingers longa. Herr *Flornius* säger, at man på ställkarna kan märka tiden, tå the nemligen börja blifwa swartbruna. När man nu finner, at fröet drifwit thet 4:de eller 5:te bladet, så passar man på när ett litet regn [s. 104.] faller, och tå sättias planterna 3 fot bredt från hwarannan i en åker, som tilförene wäl brukad och wäl giödd är, och har en god wän, som nu i några år idkat tobaks-*plantagen* sagt mig, at til ett tunneland tobaks-planterande fordras så mycken giödsel, som til 6 tunneland råg-såde *ordinairt* gödde. Commodare tycktes wara, om landet afdelas i sängar, wid pass 4 fot breda, på thet man om torra somrar må så mycket commodare kunna watna och ogräset bortrensa. Tå fucktigt wäder är, kan man hela dagen igenom sättia plantorna, men när torkwäder är, måste man allenast sättia om qwällarna, ja wäl hela natten igenom. Hela *Maji* månad igenom kan planteringen skie, dock ju förr ju heldre, på thet tobaken må få tid at mognas, ty thet som försent säs och planteras, blifwer sällan moget. Herrar *Auctorerne* af Svenska Tobaks-plantan, berättas Cap. 11. pag. 33. huru man skal förehålla sig, at man ej skal behöfwa i *plantagen* at watna plantorna, sedan the äro utsatte på sängarna, nemligen at slippa thenna stora mödan och kostnaden, så skal man litet förr än man wil plantera, watna plantorna, som stå i drif-bänken, hel wäl, så får man ej allenast plantorna wäl up, utan tå följer ock jorden wäl up med rötterna, som är mycket nyttigt.

§. 28. När man nu uptagit plantorna utur drif-bänken, en planta tillika i sänder, så sätter man them i ett tråg, then ena plantan in til then andra, rötterne ned, och bladen up.

§. 29. När nu tråget är fult med plantor, watnar man plantorna å nyo igen i tråget litet med watn-kannan, och förfogar sig så straxt til *plantagen*, och sedan the äro utsatte, behöfwer man aldrig watna them, tå med them sålunda förut är *procederat*.

§. 30. Man måste grant ackta, at ogräset, så snart thet begynner grönskas på sängarna, med rötterna upryckes, emedan thet växer mycket argare, om thet få spricka ut, dock behöfwer man ei mer än twå gånger ränsa sängerna, emedan sielfwa [s. 105.] bladen, när the börja utwäxa, förqwäfja ogräset. Man måste ock noga tilse, om några plantor dö ut, tå then utdödde plantan samt med roten måste uptagas, och en annan ofördrojeligen i thes ställe planteras och sättias.

§. 31. När man ränsat, så måste man ock kupa plantorna, så snart the 4 à 5 blad utslagit, och wid pass ett quarter i högden wuxit. Thenna kupningen giör at plantorna stå fastare, och wäxa rätare up, och plantorna underhållas thesto bättre.

§. 32. Blomman eller blomstren af tobaket skal ock icke wara enehanda, som Herr *Von Robr pag. 241. §. 4.* skrifwer, emedan ock sielfwa tobaken är åtskillig. Somlige äro blåacktige, andra liusare, och *persico*-bloddröda. När blomman wil affalla, måste then aftagas, ty om then kommer at falla och liggia på bladen, och ett regn faller ther på, så bekomma the hål på sig och taga skada. Tobaken blommar ganska sent, ja icke förr, än the nedersta och bästa bladen redan aftagne äro.

§. 33. Ther om skrifwes i Svenska Tobaks-plantan: Så snart frö-knopparna begynna wäl wisa sig utur the öfwersta bladen på plantan, skola the alla afbrytas, undantagandes på 10-20 å 30 plantor, som man ärnar til frö, hwilka man låter behålla sina frö-knoppar, tils hösten. Herr *Von Robr sätter pag. 242. §. 7.* thetta til: til frö-stockar utväljer man i hela hopen 12 eller flere the starkaste plantor, bläder them, som the andra, och bryter af sido-skotten. Then medlersta hiertestielken lemman man, at then får blommas och skiuta ut, såsom then ther krafftigaste sädes-fröet frambringar.

§. 34. Med afblädningen går sålunda til: Mitt uti *Julii* månad wid pass, uti nedanet eller aftagande månad, skier första afblädningen, tå man afbryter the understa eller nedersta starkaste 3 bladen, när in til sielfwa stängelen, hwilka Tyskarna kalla *Ert-Gut*, och skola ej wara så wälsmakande för jord-dambet, som the insupit. Holländerna kalla thet Sandgods, [s. 106.] men the öfrige 10 å 12 bladen låter man än fort wäxa. The afbrutna bladen klyfwer man med en tunner knif mitt uti ryggstielken til helften, och när the sålunda omskorne äro, lägges the up ut med en wägg under tak många rader på hwar annan, låter them så några dagar stå, tå the taga sig heta och begynna at swetta. Innan 6. 7. å 8 dagar, altsom wäderleken är warm eller kylande til, hinna the lagom at utswettas, och måste man emedlertid noga tilse och kiänna effter, at the icke alt förmycket swettas, blifwa aldeles swarta och förderfwas. När bladen äro braf tiocka och klebbige, gifwa en god luckt ifrån sig, och på spetsen gula wordne, så äro the til sin mognad och tidighet komne. När the nu nog utswettat, så att the gula och sega wordne äro, så uphängas the i tork-huset, tils the äro torre wordne, men man måste ackta them för solen och alt stormwäder, och hafwa luckorna igenstängde åtminstone på then sidan, som regn och storm kan komma å them.

§. 35. Sidst uti *Julio* bryter man här i Swerjet åter af 3 å 4 blad, som närmast sittia til them man förut aftagit, så at allenast 7 a 8 blad lemnas qwart, alt som plantan är bladrik til. Thenna *sorten* är bättre än the första, och kallas af Holländerna *Erd-gut*, och thesse blader handteras på samma sätt som the förra.

§. 36. Mitt uti *Augusti* månad skola the sista bladerna aftagas, them man ock håller för the bästa, och *procederas* med them lika som med the förra, allenast at the icke hängas så när in til hwarannan, som the förra. Thessa blader skola icke bekomma några bruna fläckiar, ther på man ock kan kiänna thes godhet, hwilket ock aldrig skier med the förra *sorterna*.

§. 37. När nu bladerna i tork-huset fulkomligen torra äro wordne, så tages the wackert neder, dock hwarken i regnwäder, ej eller uti torka, utan tå mulit wäder är, eller ock om afftonen, när swalt wäder är. Här om med mera kan then gunstige [s. 107.] läsaren närmare underrättelse få och läsa uti then offtare nämde Svenska Tobaks-plantan *pag. 54 Cap. 19.*

§. 38. Huru frö-knopparna skola aftagas och ansas, omtalas i berörde *tractats* Cap. 10. *pag.* 62. Och emedan jag i thenna saken aldeles oförfaren är, hoppas jag Herrar *Auctorene* icke illa uttydandes warda, at jag orden här til af them nu länar. När frö-knopparna på stammen, hwar på the wäxa begynna blifwa brunacktige, tå äro the mogne, och kunna aftagas, och ehuruwäl icke alla knopparna blifwa bruna, så lenge the stå ute på marken så få the dock icke stå ute längre än til *primo Octobris*, tå man afskiär qwistarna, som frö-knopparna sittia på, lika som man gör med dill.

§. 39. Sedan drager man med en nål segelgarn igenom stielkarnas ändar, och gör således små knippor, hwilka hängas under tak i ett sådant rum, hwarest är lagom warmt, och inga rottor eller möss äro, ty the äta up fröet annars. Och på thet sättet blifwa the gröna frö-knopparna bruna och mogna lika så wäl, som the andra, sedan the ifrån *plantagien* äro förde i hus.

§. 40. När nu knopparna äro wäl torra, kunna the plockas af qwistarna, och i en papers-strut förwaras, til thes man så wil, tå krossar eller gnugger man sönder knopparna och gör fröet rent med en sickt ifrån the små skalen, tå thet är färdigt.

§. 41. Huru stort nu ett sådant tork-hus bör wara, och huru thet inrättas, har jag wäl sedt i Stockholm wid Herr *Lenmans Plantage* derstädes, och skal ett dylikt finnas uti *Alingsås*. The som ther närmast in til bo och hafwa åstundan och tilfälle, kunna sielfwa taga thet i ögnasickte och bättre begripat, än thet på paperet kan beskrifwas. Hoppas dock och beder Herrar *Auctorena* til Swenska Tobaks-plantan lära icke misstycka, om jag här af them länar och införer thet 21 och följande Capitel thenna saken angående. [s. 108.]

§. 42. Thetta torkhus skal wara 15 alnar bredt, 10 alnar högt och 30 alnar långt. På thetta hus bör giöras i thet minsta 19 par lukor, hwaraf 3 par komma på then ena sidan åfwan och 3 par nedan til af huset, men på andra sidan blifwa 3 par luker öfwer och allenast 2 par under, emedan en stor dör kommer at giöras mitt på huset, hwar igenom man kan theruti införa bladerna.

§. 43. På hwar gafwel af tork-huset blifwa 2 par lukor öfwer och 3. par under lika som på ett hus hwilket består af 2. wåningar.

§. 44. Hwar luka består af 3. eller 4. bräders bredd, alt effter som bräderne äro brede. Om man wil låta giöra flera lukor än omrördt är, är så mycket bättre, ty tå torkas bladerne så mycket bättre och snarare.

§. 45. Eliest bör och thetta tork-hus wara så inredt som följer. Man gräfwet ner i jorden, radtals, sådane stollpar, som kunna hinna up til taket i tork-huset, ungefär 10. alnar ifrån hwarandra, twärt öfwer huset, at kiäpparne, som bladerne skola hänga på, kunna hinna ther emellan. The stolpar som nedsätties näst wäggarna böra intet stå närmare wäggarne, än at man kan gå ther emellan, tå man måste öppna och tilsluta lukorne. På thesse stolpar fast-spiker man ribbor, öfwer hwarandra, alt ifrån taket och så högt från golfwet, at man kan gå therunder.

§. 46. Thesse Ribbor måste wara ej allenast så stadiga och wäl fast spikade, at de kunna upphålla brädet, som skal liggia therpå, och hwar på the skola stå och gå som skola uphänga och nedtaga bladerne, utan och ganska släta gjorde med en bladknif, at intet bladerne må rifwas sönder på samma ribbor, tå the therpå med sina kiäppar skola uphängas och nedertagas.

§. 47. Emellan hwarje ribba, som spikas fast wid stolparne öfwer hwar andra, som bemäلت är, bör wara $\frac{3}{4}$ aln, utom sielfwa ribbans tioklek, eliest hänga the blader, som äro stora på hwarandra, hwaraf bladerna mögla och rutna. [s. 109.]

§. 48. Til ett slickt tork-hus fodras ongefer 2000. Hasselkiäppar, hwarpå bladerne skola hänga, hwilka kiäppar böra wara helt släta giorde och förut wäl torkade i solen. *Item* 18. a 20. tolffter timmer, 40. tiog halm, 6. tolffter bräder, 2 $\frac{1}{2}$ a 3. tolffter smala stockar til stolpar, 36. lass oklufwit långt gjärdsle til taket, hwarpå halmen skal ligga, och jemwäl äfwen på taket at thet ej af stormwäder bortföres eller förstöres, och 5. a 6. lisp. jern til gång-jern, kast hakar och lås: Spröt och widjor kan intet til något wist utsättias, emedan intet alla giöra gagn, utan somliga af them afgå tå the skola brukas.

§. 49. Ett sådant tork-hus kommer här i orten med arbetslön och *Materialier* at kosta i thet ringaste 250. daler silfwer. I Holland äro intet torkhusen af timmer upsatte, utan af bräder på stolpar upslagne, beständes mäst hela torkhuset, så på sidorna som gaffarne af gångande lukor. Så äro och theras torkhus icke med halm, utan med tegel beteckte, dock kan en och an giöra hwilket slags torkhus han behagar och bäst kommer ut med.

§. 50. Enär man en dag skaffar sig 5. Personer, utan thet ständiga arbets folcket, tå sängarna skola giöres, så kan sedan en karl med en gässe af 13. år och en *dito* om 10. år, bestyra alt thet arbete som wid en tunlands *Plantage* förefaller at giöra ifrån begynnelsen *primo April* och til slutet af *Septemb.* Then som har en widlöfftig *Plantage*, bör then samma så fördela, at man lämmer ej större del theraf til hwart torkhus, än at the blader, som thepå wäxa, uti samma hus beqwämeligen kunna torkas.

§. 51. Så bör man ock fördela arbetet särdeles emellan folcket, at man sätter en Man an them til Wachtmästare wid hwart torkhus. Och emedan samma persons skyldighet blifwer at ej allenast, wäl och rätt skiöte then delen af *Plantagen*, hwilke honom är tildelt, så länge bladerna wäxa, samt draga försorg om theras inbärgande, klyfwande, swetning och torkning, utan ock at wara answarig för alla the blader, som i thes torkhus införde [s. 110.] blifwa; Förthenskul böra ock äfwanörde 2:ne gässar ständigt stå under en sådan Wachtmästares lydnad och hielpa honom uti arbetet. På thetta sättet kan arbetet bäst, i rättan tid och som sig bör, skiöt blifwa, utan at then ena har orsak at skylla på then andra, om icke alt rätt och som sig bör tilgår.

§. 52. Om man kan få leja tilräckeligit folck, just tå man wil, eller man har sielf folck nog, för annan sin handtering, hwilka kunna giöra arbetet i *plantagen*, när thet på tränger, så behöfwer man intet hålla mera ständigt folck wid *plantagen* än en Wachtmästare wid hwart torkhus, hwilken, utom förr omrörde thes skyldighet, tilhör at sielf arbeta samt underwisa thet andra arbets-folcket, som sedan the en sommar arbetat i *Plantagen*, ingen vidare *Information* behöfwa.

§. 53. Ther til bör then, som har en stor *Plantage*, förse sig med en sådan Man, som man hafwa förtroende til, hwilkens giöremål blifwer at hafwa *Generale* inseendet så öfwer arbetet, som arbetarena och Wachtmästarena, *item* at *visitera* alt folcket hwargång the gå från *Plantagen*, ty på annor händelse kunna arbetarena mer blader bortstiäla, än theras arbets-lön är wärdt.

§. 54. Skulle ägaren af *Plantagen* sielf behaga påtaga sig en sådan *Inspection*, kunde han hafwa therigenom både tids och fördrif, nöje, *menage*, och en god *Motion*, utom thet at husbondens eget öga gör gemenligen thes häst fet. En tobaks *Plantage*, af ett tunneland, kan genom Guds wälsignelse, af sig kasta alla år 1000. skålpund tobaksblader, om thet wäl giödes och skiötes.

§. 55. Ännu påminnes thetta, at tå man inbärgat och uphängt alla bladerne, uprycker eller afbryter man alla stäckarna, som bladerne wäxt på, och lägger them antingen längs effter och åfwan på sängarne eller neder uti gångarne. Om wåren ther effter, tå man första gången upärger eller upsticker *Plantagen*, komma samma stockar at ligga bland mullen och innom en kort tid förrutna [s. III.] the och finnas ej mera til, hwaraf klarligen märkes at tobaks rötterne, med hwilka så är *producerat*, som nu omrördt är, icke å nyo upqwickna och sprida sig ut öfwer *Plantagen*, fast mindre öfwer the thernäst intil belägne åker-tegar, som endel antingen af okunnighet eller *malice* berättat.

Thet XI. Capitel.

Om *Potatoes* eller Jord-päron.

§. 1.

Emedan thenna wäxten är mig så wida obekant, at jag icke ännu hafft tilfälle at then få se eller äta, mindre kunnat plantera, finner then icke eller nämnd uti någon Tysk hushålds-bok; ty har jag fördristat mig, at låna af Herr *Salander* then beskrifning och berättelse ther om, som uti hans Gårds-fogde *Instruction* pag. 159. sålunda lyder.¹¹⁸

§. 2. *Potatoes* eller Jord-Päron en ganska god och nyttig Jord-fruct, lærer allaredan wara många hushållare landet igenom bekant. *Indianerna* i *America* hafwa allraförst nyttiat thenne jorde-fruct, hafft theraf både föda och hälsa, födan är then kommen til Irland, therest then ännu så wäl som i *America*, i brist på spanmål, några månader i sender, tienar inwånarne til miöl och bröd; widare äre *Potatoes* brakte til Skottland och in til sielfwa England, hwarest thenne kost ibland höge och låge spisas på åtskilligt sätt för en *Delicatesse*; Omsider äro the ock komne til Swerige, theras trefnad hos oss förmodas wara nog landkunnig, the öka sig mycket och blifwa wäldige stora, thet märkwärdigaste är, at the längst up i dalarne ej allenast arta sig öfwer allan måttan wäl, utan ock blifwa större til wäxten än the i Irrland och England finnas hwilket slutes af ett H. Kyrko-Herden Eric Nässmans Bref,¹¹⁹ som förmåler them hos honom i Elfwedalen hafwa warit stora som en knyttan näfwa, Herr Kyrko-Herden [s. 112.] har ock giordt försök med bröd-bakning, gröt och wällinge-kokning, och ther wid funnit theras miöl tienligt, jemwäl och til prof theraf til Stockholm ett limpe-bröd upsändt, som i Rådet både sedt och smakat blifwit; Så at ej allenast the fattige och spannemåls löse folcket i Dahlarne, utan ock the i andra snåfra orter

af thesse Jord-Päron en stor tjenst och nytto hafwandes warda, at förtiga thet ingen Herre och Fru, som en gång wid them blifwer wan, lærer underlåta på eget bord them at framsättia låta, aldenstund the på så många wis för sig sielfwa kokte, steckte och tillagade, samt med fläsk, kiött och fisk anrättade, brukas kunna; Och förthenskul bör gårds-fogden them ingalunda förgäta at plantera och skiöta; för Gårds-folcket i utspisningen duga the oförlikligen, föda och nära wäl, äre smaklige och hälsosamma, hafwa en torr och *attraherande* natur, som drager til sig alla öfwerflödige och osunde wätskor i magen och them utförer.

§. 3. Jordemon af god lös och sandmylla, hälst på gammalt tråde är til *Potatoes* bäst, elljest wäxa the och wäl i lagom fet och diupt mylla, hälst then, som med litet små klappersten blandat är; Lera och särdeles then sega och starka, duger slätt intet til *Potatoes*, men lerbland-jord, som gödes med god och tiock spångödel, så then liten tid få rutna, blifwer tienlig; Ny-plog til *Potatoes* plantande måste upføres om hösten eller med spade gräfwas och omkastas, at jorden öfwer wintern må hafwa tid at bryta sig och blifwa mör til våren: för alting är til märkandes, at jorden hwar uti planteras skal, bör wara lös och mycket gran sönderbrukat, thesto bättre blifwer wäxten. Sedan giöres sänger wanlige med lagom breda gångar emellan. Rätta plantetiden är först om våren när tiälän är utur marken; Rötterne eller Jord-Päronen, som utsätts skole, skäres effter storleken til 5. 6. a 8. delar, hwar del för sig, och the smärsta, som nötter och dufwe ägg oskurne hela, lägges öfwer sängen 2. *Quarter* eller litet mindre åtskils, finnes jorden wid thet tilfället icke lös nog, så kan man strö ruten halm ofwan på doch tunt, sedan kastas [s. 113.] med skyffel eller spada mullen up utur gångarne på sängarne öfwer the utlagde Jord-Päronen, thet lösaste man kan til 4. a 5. tumb eller $\frac{3}{4}$ *Quarter* högt, hwaraf så händer, at gångarne blifwa diupa och något breda, som i wät år, hälst på sänke platzar gagnar, emedan *Potatoes* ej älska någon wätska, hwilken så utflyter uti merbemelte gångar; Sängarna böra wara 2. à 3. alnar breda och $\frac{1}{2}$ aln från kanten läggas Jord-Pärons bitarne, som redan förmält är, och thetta sättet at plantera them är thet bästa och säkraste. Man måste anmärka, at *Potatoes* ej gierna trifwes wäl längre, än på ett ställe hwart år, mycket god och tilredd skal jorden wara, om man 2:ne år på ett rum skal fullfölja. Uti *Septemb.* månad blifwa *Potatoes* matnyttige, kunna så til kiöket uptagas litet i sänder, hwilket med en kiäpp eller som bättre är en grep af 3 grenar måste förrättas, thenne stickes ned 1. *Quarter* wid pass från stiälken, och $1\frac{1}{2}$ à 2. *Quarter* diupt, och bändes til, at hela rotekassan med jorden uphålfwer, så man effter behag the största utpläcker, och alle the andra med jorden åter nedsläpper och med mullen öfwertäcker; med skyffel spada eller annat Järn-*Instrument*, om thet til uptagningen brukas, pläga rötterne, som tätt in til hwar annan ligga, lätteligen sönderskäres och skadas. När man märker någon stark natt-frost tilstunda, såsom *Octobris* månad, kan hela plante-fältet med thenne grepen upkastas, *Potatoes* uptages allesammans, ränsas wäl ifrån mullen, bredas sedan ut på torr halm öfwer ett stugu gälf at torkas; ty om the ligga på en bo-botten eller annorstädes, ther kiölden, hwilken the intet stort tåla, them näkas, kunna the snart bort-frysa och skämde blifwa; Sedan kan man utsöka the smärste, som nästa året til plantning brukas och the större blifwa förwarade til hushället. Likasom kohl rötter, rofwor och andra jord-fruchter förwaras och *Potatoes*

uti kiällaren bland halm, tort granris eller sand öfwer winteren. At icke många och stora måssar, som här och ther på hemmanes ägor finnas, äro ibland mycket annat jemwäl tienlige til *Potatoes* planterande, therpå må ingen twifla, [s. 114.] then som wil kâsta litet på, at låta grafwa öfwer the någorlunda höglänte måssar och lemna sängar af 3. a 4. alnars bredd, samt emellan hwar säng ett dike 6. *Quarter* bredt och 6. *Quarter* diupt, lærer therwid finna sin räkning; dock likwäl måste förut antingen en korssgraf eller andra store aflops diken genom måsen göras, och plöjas sedan hela stycket up, som man ärnar bruka, om hösten; jemwäl ock dikas tå som sagt är, mellan sängarne och dikes-jorden upkastas på them, kunnandes theribland kastas wäl sönderhackade qwistar, som håller jorden lös och mullig, så ligger landet tils wåren tå thet tillagas och plantas, och på sistone så här som i Irland torde af sådane måsar blifwa gode åker och äng-stycken. Så *recommenderas* tå *Potatoes*, med försäkran at ingen swälter, som them har, änskiönt i huset funnos hwarken bröd eller såfwel.

Thet XII. Capitel.

Om sädens underbara förökelse.

Sedan wi hit in tils handlat om thet *ordinarie* och wanligaste sättet, at bruka sin åker, göda, så och skiära; så wiljom wi nu något anföra, huru wittra och lärda Män genom nyttige försök och konst budit til at undersökia, rätta och förbättra åkerbruket, på thet hurtiga, käcka och förnufftiga hushållare här af måge få tilfälle, at än widare rön och försök anställa, huru och på hwad sätt åkerbruket här i Swerjet, til rikets almänna wälferd, aldrabäst må kunna uphielpas, förbättras och bringas til större högd och fullkomlighet, än hit in tils skiedt. Til then ändan wil jag här först bifoga Herr Christian Wolffs grundelige Underrättelse om rätta orsaken til sädens underbara förökelse, som han på Tyska för några år sedan utgifwit, och emedan mannen brukar så här som i sina öfriga skrifter en *Demonstrativ* och bindande skrifwe-art, wil jag the 3:ne första Capitel af berörde *Tractat* här ord ifrån ord inflyta låta på Swenska tungomålet.¹²⁰ [s. 115.]

Om Rätta Orsaken Til Sädens underbara Förökelse.

Thet I. Capitel.

Hwad som gifwit Anledning til thetta Påfund.

§. 1.

Önskeligit woro, at alla the, som genom nya *Inventioner* befordra wetenskapers och konsters upkomst, wille upricktigt utlåta sig, hwad som gifwit them anledning, och huru the kommit at upfinna sådant! Ty therigenom skulle många upmuntras til eftertanka, hwilke nu äro nöjde thermed, at the fatta andras *Inventioner* i minnet, eller til thet högsta undersöka theras ricktighet, och många som hafwa lust at täncka efter, skulle slippa at med fåfång möda uptäncka *Regler* och nya konstner.

§. 2. Såsom jag stadigt i alt mitt företagande, intet sedt på mitt beröm, utan på andras nytta, samt ännu ej är sinnad at wika ifrån thetta upsåtet; så finner jag wid närwarande företagande, tå jag wil giöra sädens förökelse bekant, som jag för någon sedan upfunnit, *proberat* och richtig befunnit, högstnödigt, at jag wisar, på hwad sätt jag then samma upfunnit, och hwad som gifwit mig anledning at täncka therpå. Jag wil förthenskull giöra en begynnelse med thet senare.

§. 3. Tå then Frantzöska Abbotens *Vallemont, Curiosités de la Nature & de l'Art sur la vegetation, ou l'agriculture & le jardinage dans leur perfection* År 1708 i Paris war [s. 116.] utkommen,¹²¹ och jag wid slut af samma år thenna Boken på Boklådadan, war jag mycket nyfiken at läsa then igenom, och at se, hwaruti the hemligheter bestodo, hwilka han på *Titel*bladet låfwat uptäckia.

§. 4. The första war nu om Sädens förökelse, hwarom han i 6:te och 7:de Capitlet widlyftigt handlar. Såsom jag nu intet stort achtade hwad han i 1:ste Cap. talar om Landt-lefwernets lust, om Trägårdar och Åkerbruk, emedan jag intet trodde finna något theruti, som skulle kunna tiena til min afsicht at eftertänckia något; och jämwäl som hastigast såg, at, hwad han ifrån thet 2:dre til thet 6:te Cap. skrifwer, angick Plantors *Anatomie*, wäxt och närings-safft, hwilket mig redan nogsamt bekant war; så begynte jag straxt i början, at med mera eftertancka läsa thet 6:te Capitlet.

§. 5. När jag thet nu genomläsit, och hos mig sielf öfwerwägade hwad jag läsit, fant jag at Herr Abbotens Satz ankom på treggiehanda. Först, träffade jag ther nägre efterrättelser om många ax, som skola hafwa wuxit utur ett korn. Sedan fant jag åtskilliga förslag, huru man igenom konst, sådant skulle kunna tilwäga bringa. Ändteligen märckte jag också Herr Abbotens och andras tanckar om orsakerna, hwarföre många ax kunna wäxa utur ett litet korn.

§. 6. Såsom nu sanningen är mitt största och bästa nöje; och jag af erfarenheten pämint mig, at jag funnit mer sanning i the böcker, som förtälja naturliga saker, än

i them, som gifwa orsaker til naturliga händelser och theras wärckan; jemwäl thes utan längesedan är öfvertygad, at man med blåt eftersinnande bakom kakelugnen ej kan utforska Naturen, utan at man med noga erfarenhet måste göra begynnelsen til eftertancka, om man intet wil råka i fåfånga inbilningar; så hölt jag mig först wid the efterrättelser, som Herr Abboten hade samlat om the många axens wäxt ur ett korn, oansedt the af honom woro förströdde och ansedde såsom ett biwärck. [s. 117.]

§. 7. Thet första *Exempel*, som han anförer p. 171. är taget ur *Ephemeridibus Naturæ Curiosorum* af år 1671. hwarest man berättar, at i Schlesien ett korn-ax af ogemen storlek wuxit, i hwilket 15 store och 9 små ax warit alle fulle af korn.¹²² Thet påminnes therwid, at någre naturkunnige hållit för, thet samma ax intet wuxit ur ett, utan ur många korn, som fallit på en hög. Men Herr Abboten håller för onödigt, at sökia sådant uti många korn, emedan förfarenheten lärer, at, uti en trögård hwarest Jordmänen är fet, en stor wäxt utaf säd eller hampa kan upkomma ur ett enda korn.

§. 8. Widare nämner han p. 184. at Herr *Denis* Konungens af Franckrike Lif-*Medicus*, i sine, som oftast anställte prof, bracht mer än tvåhundra ax ur ett korn.¹²³

§. 9. Han försäkrar p. 187. at *Patres Doctrinæ Christianæ* i Paris hafwa en tiock kornbuske af 249 strå, hwilke alla upwäxt ur ett enda korn, och i hwilka man kan räkna 18000 korn.

§. 10. Han anförer p. 196. utur *Monconys* Rese-Beskrifning, at en wiss Adelsman i Engeland låtit skära sin säd, tå then ännu warit grön, hwarigenom han erhållet, at öfwer 100 ax wuxit på hwar och en rot.¹²⁴

§. 11. Ändteligen berättar han Cap. 7. p. 208. & seq. thet som *Dodart* en *Medicus* i *Paris*, upteknat om sådana *exempel* i *Memoires de l'Academie Royale des Sciences Anno 1700*. nemligen huru han haft 2 buskar i handen, af hwilka then ene haft öfwer 100 och then andra öfwer 60 ax; och huru han sedt 2. hwetebuskar hos *Presidenten Tamboneau*, i then ena hafwa warit 32 strån, på hwart strå 10 ax, och i hwart ax 30 korn, men i thet medlersta axet 36 korn. Således hafwa 320 ax warit på ett strå och i alla ax 9792 korn.¹²⁵ Tå jag slog efter i *Memoires de l'Academie Royale des Sciences*, fant jag p. m. 203. 204. at *Dodart* intet warit försäkrad, om alla ax wuxit ur ett korn, utan warit i twifwelsmål om icke rötterna af många korn wuxit i hwarandra. [s. 118.]

§. 12. Wid sådana omständigheter war jag ännu owiss, om många ax någonsin upwuxit ur ett enda korn, emedan jag intet fant något prof beskrifwit med sådana omständigheter, som likwäl fordras, när man skal wara öfvertygad om erfarenhetens wisshet, och som kan ses i mina Tanckar om Menniskliga Förståndets Krafter. Cap. 5. §. 2.¹²⁶

§. 13. Emedan man nu ej förr skal undersöka orsaken til en naturlig händelse, innan man är försäkrad om thes riktighet; så fick jag strax lust at försöka, om i god jord många ax kunde wäxa ur ett enda korn.

§. 14. Hufwud-satzen, som Herr Abboten *ponerar* til at föröka säden, kommer merendels therpå an, at man först skal blöta säden i dyngie- och Salpeter-watn; innan man sår then på åkren, och är ord ifrån ord inryckt i en nyss uplagd Bok, som kallas; Entdeckte Gruft natürlicher Geheimnisse, p. 13. & seq.¹²⁷

§. 15. Jag håller onödigt, at här inrycka alla af honom beskrefna sätt at blöta säden, utan påminner allenast, at man smälter Saltpetern i siudande dyngge-wattn, hwartil

man och kan taga regn-watn, i hwilket horn, diurklor, läder, fiäder, ben och andra dylika saker ruttnat, och uti hwilket säden måste upswälla och sedan åter torckas, innan man sår ut then samma.

§. 16. Emedan dageliga erfarenheten lærer, at dyngia, horn, och regn-wattn giöra jordmånen frucht-bar, och i gamla tider redan hållits före, at Saltpetern mycket ther til bidrager; som ock kan ses af *Virgilio Georg. Lib. I.* och hos *Columella de re Rustica lib. 2. C. 10. p. 58.* at the gamle Bönderne med Saltpeter giordt säden fruchtbar; så fant jag äfwen ingen orsak, at aldeles neka, at sädens blötande befordrar fruchtbarheten. Likwäl kunde jag ej heller antaga thet förwist och ostridigt, efter som jag intet war säker, at Naturen kan bringa flera ax ur ett korn, (§. 12.) och om än thetta skiedde, om och sådant icke kunde ske [s. 119.] i en god jordmån utan sädens blötande. Ja, emedan Herr Abboten försäkrar thet sidsta (§. 7.); så kunde jag ej anse blötandet annorledes än ett fördelachtigt maner at giöda, och altså ej thet ena medlet at ur ett korn bringa många ax.

§. 17. Therföre föröktes hos mig längtan, at giöra ett försök med några korn, hwar til jag redan war brakt. (§. 13.)

§. 18. Ändtligen, angående orsaken, hwarföre igenom blötandet många ax ur ett korn skulle kunna upkomma; så fant jag Herr Abbotens tanckar straxt i början af 7:e Cap. mycket tydeliga. Han är af samma mening, som någre thenna tidens *Philosopher*, och särdeles af thet, som *Malebranche* i sin *Rescherche de la Verité, T. I. lib. I. C. I. p. m. 38 & seq.* söker at förswara, nemligen, at the ax, som i tusende eller flere år wäxa efter hwarandra, ur ett korn, finnes aldeles, helt fint afbildade i thet enda kornet.¹²⁸ Efter thenna meningens innebegripes i thetta enda kornet, som i år skal sås ut, hela sträet med ax och alla ther i befintliga korn. Thesutan finnas ther i alla ax, som andra året wäxa utaf thessa korn; vidare alla ax som wäxa utaf dessa korn; vidare alla ax som wäxa utaf andra årets korn; sedermera alla ax som i fierde året wäxa ut tredie årets korn, och så alt framgent. Och således håller han före, at man i ett år kan bringa thet utur ett korn, som Naturen i många år först framförer, om man, nemligen genom blötandet, kommer säden till hielp. Saltpetern han skal nu drifwa utur säden, många andra sträen, utom thet strå, som af sig sielft hade kommit fram. Ja, emedan han torde hafwa påmint sig, at *Dodart* sedt många ax på ett strå, (§. 11.) så säger han vidare: At hufwudsträet inbegriper många ax, som eljest först wuxit ut i följande åren, och många af them skulle drifwas ut, af Saltpeter och the salta delarne, som säden i blötandet dragit til sig.

§. 19. Jag twiflar ingaledes, med mindre icke herr Abbotens mening lærer behaga många, hälst som jag i the mästa thenna tidens *physicaliska* skrifter, funnit ett dylikt maner at [s. 120.] sluta, och förklara the naturlige händelserna; men jag kan therhos intet neka, at thet ju syntes mig ogrundat, när jag mig företog then samma grundeligen at skärskoda.

§. 20. Jag twiflade strax i början, at, utaf några nya *Philosophers* satz, som skulle i thet första sädeskornet, redan alt i smått warit afbildat, som ifrån werldenes begynelse in til våra tider wuxit, och in til werldenes ända wäxa skal, thet skulle följa, hwilket Herr Abboten theraf slutet, nemligen, at i år kunde utdrifwas hwad i många år först framkomma skulle. Ty thet tyckes, som skulle Herr Abboten intet hafwa

öfwer wägat, på hwad sätt the många ax, efter thesse *Philosophers* mening, i smått afbildade, sticka i hwarannan. I thet första kornet finner man allenast en enda brodd, i hwilken efter thesas mening, hela strået med alla kornen, i axet innehålles, som ordenteligen wäxa therutur när kornet kommer i jorden. I hwart och ett af thessa korn sticker en ny brodd, som är lik the förra, och i thessa kornens broddar sticka åter andra, och så vidare. Således kunna andra årets ax intet förr komma fram, innan kornet i thet första blifwit mogne; tredie årets ax kunna ej förr komma fram, innan kornen i axen af andra året blifwit mogne, och så vidare. Om man i ett år will bringa fram, thet som i tre och flere år först kommer til sin wäxt; så borde man åstadkomma, at man kunde så och skära tre eller flere gånger om året.

§. 21. Orsaken, hwarföre axen för följande åren intet förr kunna komma fram, innan första årets korn kommit til mognad, är ej swårt att gissa. Ty när thet ena alltid sticker i thet andra, och ett har många sina likar i sig; så måste andra årets broddar wara mindre än broddarna för första året; broddarna för tredie året mindre än andra årets, och så vidare alt framgent. Emedan nu Naturen ej giör något språng, utan med ordenteliga och oförmärckta steg fort skrider; så kunna och the ax, som äro olikt långt ifrån thesas utkomst, och som äro olike [s. 121.] i fullkomligheten, intet på en tid frambringas och komma til thesas ordenteliga wäxt.

§. 22. Man lär twifwelsutan giöra thet inkast, at Herr Abboten intet håller före, som skulle så oändelige många ax wara inbegrepne i ett korn, såsom jag thet beskrifwit, men jag wet intet om han kan giöra sådant med god grund. Han säger uttryckeligen i början af 7:de Cap. p. 200. hela konsten kommer therpå an, när man wil föröka säden, at man drifwer thet ut i ett år, som eljest i 3 eller 4 år först hade kommit fram. Men nu blir af thet, som wuxit ur första sädeskornet, intet annat öfrigt än then nya säden, af hwilken i andra året nye ax framkomma, och utaf andra årets wäxt blir åter ej annat öfrigt än kornen, af hwilka i tredie året andra ax wäxa, och så vidare. Therföre om i första året skulle drifwas ut, hwad eljest ordenteligen i andra, tredie, och fierde framkommer, så måste första, andra och tredie årets sädeskorns broddar tillika wäxa ut med thet första sädeskornet, hwilket wisserligen skulle bringa Naturen i oordning.

§. 23. Thetta oackadt trodde jag, at Herr Abboten allenast talt obetänksamt, och wärckeligen förstådt thet så: at uti ett enda korn, utom hufwudstrået ännu många andre wore inbegrepne, hwilke tillika läto frambringa sig, om thet allenast intet fattades på ther til höriga medel; och hwilka eljest woro förlorade: Men jag fant och här så mycken swårighet som för thetta. Ty så snart bladet af hufwudstrået skiuter fram, och roten fäster sig i jorden, är ej annat än skalet af sädeskornet öfrigt, och kan altså vidare intet strå bringas ther utur. Man kan och intet säja, at ett tilredt sädeskorn på så många ställen slår ut, som ax ther utur wäxa, emedan sådant ej allenast är emot förfarenheten, som jag sedan funnit; utan ock i sig sielft är omöjligit, at the strån, som ej äro lika fullkomlige med hufwudhalmen, i samma tid likwäl skulle kunna komma fram.

§. 24. Tå jag nu hos mig öfwerwägat, hwad man i allmänna [s. 122.] lefwernet kunde hafwa för nytta ther af, och hwad thet i naturliga saker kunde gifwa för lius, om man wärckeligen wiste, at många ax kunde frambringas ur ett enda korn, och af

hwad orsak sådant skiedde; så beslöt jag änteligen, at undersöka saken, hafwer också funnit, hwad jag sökt, och i anställda prof befunnit thet ricktigt, som jag nu med mera skal wisa.

§. 25. Och här ser man afsickten, som jag wid närwarande företagande hafft. Jag wil nu undersöka, om mer än ett ax kan drifwas ur ett enda korn, och huru thetta är möjligt, ther wi i säden likwäl allenast finna en öpning, som tyckes allenast kunna frambringa ett strå, liksom wi finna, at annan säd och också framförer ett strå allenast, och en kärna ett träd allenast. Utaf thenna afsickten måste man döma om alt, hwad vidare förebringas. Såsom en naturkunnig, bekymrar jag mig om thet, som i Naturen är möjligt, och bemödar mig at utforska, på hwad sätt thet genom Naturens krafter kan låta giöra sig.

Thet II. Capitel.

Hwarutinnan rätta orsaken til Sädens underbara förökelse består, och huru then blifwit upfunnen.

§. I.

Jag hade satt mig före, at först genom ett prof undersöka om många korn-ax utur ett enda korn frambringas kunde, (§. 13. 17. C. I.) och i fall thetta skulle gå an, at söka orsaken til thess möjlighet. (§. 24. 25. C. I.) Emedan nu tiden, wid mina många ämbets förrättningar är mig kostbar; så wille jag ej förr tänckia på thet andra, innan jag om thet förra war försäkrad. [s. 123.]

§. 2. Förthenskull satte jag, följande sommaren år 1709. två hafrekorn i trädgården på ett sådant ställe ther både morgon och middag war solsken, effter jag af erfarenheten wiste, at alt växte ther fortare, liksom säden på åkren, som stadigt har solsken. För samma orsak skull war jag och nögd med rägn och dagg, och lät intet watna ther, fast än then sommaren war torr.

§. 3. På thet jag nu måtte få weta om kornet på många ställen skulle slå ut, eller intet, at therigenom grundeligen wisa then förmenta falska orsaken til sädens förökelse; (§. 23. C. I) så såg jag alla dagar flitigt thereafter, huru thet skulle komma up. Men änteligen fant jag, thet som jag hade förmodat, nemligen, at hwart korn kom på wanligt sätt up med ett enda blad, äfwen som skier på åkren.

§. 4. I följe af mitt upsåt tå för tiden, fant jag ingen orsak, at vidare så flitigt se thereafter, utan lät wäxa thet tillika med annat ogräs.

§. 5. Tå jag efter någon tid åter kom tit, såg jag med nöje at utur hwart korn en hel buske war wuxin, och wäntade med längtan, huru thet dermed skulle aflöpa.

§. 6. Tå skördetiden kom, fant jag många ax, som wuxit ur ett korn, och hwart ax hade halm af ogemen längd. Axen woro samteligen fulle af korn: dock intet aldeles mogne. Kornen woro längre än åkerhafren, och sågo således mycket tunne ut. Dock när jag wog them på en Snällwåg emot åkerhafre, fant jag them en god del tyngre.

§. 7. Jag har tå för tiden räknat så wäl axen, som kornen, noga afmätt halmens längd efter Kongl. Parise-foten, (hwilken af en konstnär war stucken på ett *Instrument* i stället för then Rhenländske) och *determinerat* kornens tyngd emot åkerhafrens tyngd genom säkra *Experimenter*; Men papperet, hwarpå jag altsammans skrifwit, har jag antingen förlagt eller borttappadt, och kan alltså ej berätta något wist här om. [s. 124.]

§. 8. Thetta påminner jag mig likwäl, at tå jag ref sönder busken, hade hwart strå sin egen rot, och kunde thet ene lätteligen slitas ifrån thet andra, nästan som rötterne skulle hafwa wuxit i hwar annan.

§. 9. Theremot lät jag stå then andra busken i jorden, och tå thet rägnade effter skördetiden, kommo nedanföre nya strån up, hwilke Michelsmässo tiden redan skuto i ax. Ja efter regnet, som föll wid Michaelis, stucko ännu andre strån sig fram, så at sädes- och skördetiden träffade tillika in.

§. 10. Här af wardt jag tilfyllest öfvertygad, at många ax kunna wäxa ur ett enda korn, och at, thetta oackadt, hwart korn likwäl bara på ett ställe slår ut, hwaraf hufwudhalmen kommer, men the öfrige strån måste komma annorstädes ifrån.

§. 11. Således fant jag i erfarenheten grundat, hwad jag i eftertänckande haft emot orsaken til sädens mångfaldiga förökelse. (§. 23. C. I.) Och therföre begynte jag, at intet så särdeles achta sädens blötande: Ty nedanföre skal jag berätta orsaken, hwarföre jag ännu intet aldeles will förkasta sådant, och hålla thet för onödigt.

§. 12. Nu wiste jag, at min möda intet skulle wara förgäfwes, om jag wille undersöka, på hwad sätt ett enda korn kan bringa fram många ax. Mig war jewwäl redan bekant, at i säden allenast finnes hufwudstrået, och at thet öfriga utaf kornet tienar til stråets underhåll, innan thet samma genom roten kan få föda och underhåll af jorden.

§. 13. Emedan nu the andre strån intet kunna komma omedelbart utur kornet, så war hufwudhalmen och roten thet endaste, hwar ifrån the andre strån kunde hafwa theras ursprung.

§. 14. I följe af the *Reglor*, efter hwilka tankarne upkomma i menniskians siäl, och hwilka jag nu i andra *Editionen* af mina Förnuftiga tanckar om Gud och menniskians siäl förklarar hafwer, påminte jag mig, at när man genom eftersinnande wil utforska något, måste then första tanckan upwäckias [s. 125.] genom then sakens eller teknets åskådande, genom hwilket thet föreställes förståndet.¹²⁹

§. 15. När jag i tanckarna förestälte mig en hafrebuske, såsom jag sedt then samma stå i jorden, så påminte jag mig, at alle ax hade wuxit ur jorden. Ja, när jag vidare förestälte mig, huru jag befunnit then samma, sedan jag rifwit honom ur jorden: Så kom jag ihog, at hwart strå fuller hade sin egen rot, men at alla rötterna woro wuxna i hwar andra.

§. 16. Härwid betänckte jag, at icke allenast ur trädens rötter telningar komma fram, som också kunna blifwa träd; utan ock, at både Utländske och Inländske krydder och växter drifwa fram växter af samma slag bredwid sig, och således fortplanta theras slächte. Til *Exempel* ibland Utländska växter äro *Jucca gloriosa*, *Aloë*, Passions blomman, *Jasmin*; ibland inländske, *Melisse*, Krusemynta, Nässlor, *Tragon* och Sockerrötter.

§. 17. Men thet war mig bekant, at the wäxters rötter, som igenom rötterna öka sig, gå ut och breda sig ut på sidan; theremot hade min hafrebuskes rot en liten omkrets, och bestod af många små taggar. Hwarföre jag intet hölt för troligt, at the många strån, utom hufwudstrået hade haft sitt ursprung ur roten.

§. 18. Och således war halmen allena öfrig, ur hwilken the hade måst komma; ehuruwäl jag strax här wid såg, at intet alla strån hade kunna komma ur hufwudhalmen, emedan the intet alle woro wuxne wid hufwudhalmen; utan at alltid ett strå hade drifwit thet andra fram för sig.

§. 19. Jag längtade alltså at weta, huru en halm kunde drifwa then andra. Tå jag (§.14. C. 2) förestälte mig halmen i tanckarna, såg jag liksom för ögonen, at ther woro många knutar på then samma. Jag besinnade vidare, at strået är iholt och tomt, och i knuten allenast är mærg; Sammaledes at ingenstädes är någon knut, hwarest icke ett blad jämwäl är at finna. [s. 126.]

§. 20. Tå på minte jag mig, at icke allenast ögonen i träden, utaf hwilka qwistarne komma, sprika ut ther, hwarest ett blad har wuxit ut; utan at jemwäl på andra wäxter, stänglar med blomster komma ut, therest bladen stå. Jag påminte mig solblommorna, hwilka, när blomman på stora stielken wissnar, få blomster på the andra stielkarna. Likaledes kom jag ihåg, huru jag på thet sättet *conserve-rat*, *Majoran*, *Salvia*, Krusemynta och *Melisse* i pottor eller krukor. Nemligen, så snart jag märkte, at then första stielken begynte wid the underste bladen at sprika ut, så skar jag af honom, ända til the understa bladen. Inom någre dagar hade jag twå andra stielker. När thesse begynte at spricka ut, skar jag af thesse stielkarna ända til the twå understa blad på hwardera, så wäxte inom få dagar fyra, sedan otta, sedan sextan och så vidare. Ja, jag har sedermera också försökt thet med ärtskidor, och så snart the woro upkomna, skurit bort then öfra delen ända til the nedarsta bladen; så hafwa the straxt å nyo begynt spricka ut. Och tå förledit år bönorna här i Marpurg [Marburg], som knapt fåt stielkar, bortfröso uti ett kalt Nordanwäder i *Majo*, men then nedra delen af stielken ännu blef qwar, blomstrades the å nyo ther som bladen hade stådt, wuxo förträffeligen och brackte en stor myckenhet frucht.

§. 21. Theraf slöt jag, at utur hafrestrået, ingenstädes et annat strå hade kunna wäxa up, allenast thet som ett blad warit, och at thesse strån hafft sina egna rötter i jorden.

§. 22. Altså kunde jag begripa huru the war möjeligit, at många ax kunde frambringas ur ett enda korn, nemligen, emedan i sädeskornet innehålles, allenast en enda brodd, så kan och allenast ett enda strå med ett ax wäxa ther utur. Men när ett eller twå blad som äro närmast roten, hafwa halmens led i eller ut med jorden, så fatta knutarne eller lederne rötter, och tå kommet ett annat strå up utur mærgen. Hufwudhalmen står på *Hortzontal-Linien* uprättad lodrätt, och the andra strån måste stå sammaledes, och therföre upwäxa *parallelt* med hufwudstrået [s. 127.] (§. 106. *Geom.*) Emedan thetta nu ej kan ske på annat sätt, än at ett sådant sidostrå i begynnelsen wiker något ifrån hufwudstrået; så släpar thet åter en eller twå leder ut med jorden, och altså kunna wid hwart sidostrå twå nya wäxa ut, och så vidare altfort, så länge then nödigä närings-safften, regnwatn och dyngia intet fattas.

Thet III. Capitel.

Huru Orsaken til Sädens underbara Förökelse, i Profwet är richtig befunden.

§. 1.

Mig tyckes mycket om, at när i naturliga kundskapen en sanning är uptäckt, man sedan anställer säkra prof, hwar igenom man kan blir försäkrad om thes richtighet. Ty ther uti har jag ett särdeles nöje, när jag i sielfwa wärket finner, at thet är sanning, som jag genom efter sinnande har utforskat. En lust till sådan prof hafwa upväckt i mig the samma, som man i räknekonsten anställer, när man wil wara försäkrad, om man har räknad rätt. Ty emedan jag ansedt räknekonsten, som en besynnerlig del af konsten at upfinna något, och lärdt *Mathesin* i then affsichten at therigenom lära *Maximer* at tänka efter: så har jag straxt i början tänckt therpå, huru jag kunde bruka räknekonstens *Maximer* utom then samma i andra wetenskaper, i synnerhet i Guds, siälens och naturens erkenslo och utforskande.

§. 2. Fast än jag nu ej hade orsak att twifla, med mindre icke orsaken til sädens underbara förökelse ricktigt af mig woro uptäckt; i ty jag ingen ting antagit, som icke war grundad i erfarenheten, och så mycket mig wetterligit är, öfwer alt giordt riktiga *Conclusioner*; så fick jag likwäl lust, at genom besynnerliga prof, dels at så mycket mer, bli sielf försäkrad om sanningen, dels och [s. 128.] at ofwertyga andra, särdeles them, som ej want sig til at tänka effter.

§. 3. När jag nu öfwerlade, hwad för prof man borde anställa; så fant jag (§. 22. C. 2) at jag i. måste stika några korn litet diup i jorden, på thet åt minstone ett par leder af strået blefwo i jorden, och at jag therwid måste taga i acht om sidohalmen skulle komma fram emellan bladet och sielfwa strået: 2. At thet wore nyttigt, at nedsänka några leder på halmen neder i jorden innan the blefwo hårda, til at se om the togo rötter, och skaffade fram en ny sidohalm. 3. At thet ock wore tienligit, at noga taga ifrån hwar annan en mogen Buske, på thet man kunde se, huru långt the underste halmens leder äro ifrån roten, och om hwart strå wid leden är hopwuxit med ett annat. 4. Skulle jag fresta, om efter skördetiden man intet ännu en gång kunde så. Ja om man 5. intet skulle kunna låta stå thenna sidsta säden öfwer winteren och ett annat år få frucht theraf: 6. At jag borde räkna axen och kornet, at therigenom se förökelsens storlek.

§. 4. Thetta satte jag mig före wintertiden tå jag ej kunde försöka sådant. Innan wären nu kom hade jag fått annat at täncka på, och tå jag kom ihog mit upsåt, war thet försent at giöra prof. Therföre lämnades thet, hade och sedermera ej blifwit påtänckt, eller åtminstone ej något therwid giordt, om icke Baron Leibnitz hade upmuntrat mig thertil.¹³⁰

§. 5. Nemligen, tå jag skref til Baron Leibnitz om thenna min *Invention*; höll han före sådant wara af särdeles wigt, och förmanade mig icke allenast i sitt swar, at

widare undersöka och intet lämna saken, utan anhölt jemwäl munteligen om thet samma, tå han straxt thereafter besökte mig i Halle.

§. 6. Therföre lät jag 1716. om våren giöra mig en liten låda, fylte then med jord ur trågården, och satte ett hafrekorn, och ett korn-korn theruti, lådan behölt jag i min sängkamma, och satte then om dagen wid fönstret, som war öpet; efter nu intet [s. 129.] regn eller dagg kom ther til, watnade jag thet några gånger med brunswatn, och stundom med regnwatn.

§. 7. Både hafran och kornet gingo up med ett enda blad. Sedan thet andra bladet war upkommit, begynte sidohalmen at skiuta up emellan bägge bladen. Således gick thet ock, nemligen wid andra och tredie bladet. Med tiden brackte sideostrån ock andra strån fram.

§. 8. Jag lade jord omkring några strån som woro långa, medan the understa lederna ännu woro miuka och gröna, så at jorden gick öfwer leden, och tå jag effter några dagar skrapade bort jorden, såg jag at leden ther bladet war widwäxt, war sprucken, och at twå rötter woro framwuxna; fast än jag ännu ej kunde se något blad. En annan led lemnade jag längre under jorden, så kom ther utur ett nytt strå up.

§. 9. Jag påminner mig intet huru många ax tå woro komna ur ett korn, likwäl woro the intet särdeles många. I trågården hade jag ock satt några korn, och hade både hafran och kornet utbredt sig i större buskar; ehuruwäl jag, utom en stor hafrebuske, som hade sköna ax, ej fick bruka någon til mitt förehafwande, emedan the hade rifwit up alla buskarna, när the rensat i trågården. Ty hafrebusken tog jag också något förr up, innan then war mogen, at wara så mycket mera försäkrader om then samma, efter han war något bränder: som jag sedermera omständeligare skal berätta.

§. 10. Orsaken, hwarföre kornen i lådan intet warit så fruchtbare, som i trågården, fast än thet war enehanda jord, och the i lådan också hade nog rum at utbreda sig, är twifwelsutan, at brunswatnet ej gier så mycken näring som regn och dagg, och therföre war thet mig okärt, at jag ej fått några mogna korn ur trågården, på thet jag hade kunnat wäga them emot hwar andra, och se hwilkendera warit bättre.

§. 11. Tå jag tog sönder hafrebusken i hwilken the brände axen woro, fant jag ögonskenligen, at the många strån woro [s. 130.] wäxte wid the andras leder, och thet ofwanföre ther roten begyngnes, och altså har then enes rot med then andras ej någon gemenskap; hwilket jag sammaledes befant wid hafran och kornet i lådan.

§. 12. Så mycket uträttade jag tå: men the öfrige tre *Puncter* (§. 3.) som också hade bordt *proberas*, måste jag lämna til ett annat tilfälle.

§. 13. På thet jag nu och härmed måtte giöra klart, och genom erfarenheten fastställa andra saker, om hwilka jag nedanföre wil tala; satte jag åtskilliga korn af hafra och korn på ett ställe, ther hwarken thetta eller förra året war giödslad. Men någre hafrekorn satt jag i en trågårds säng, under wilken om wåren dynga war nedgrafwen, som om wintern hade legat utbredd therpå.

§. 14. Alle korn- och hafre-korn wuxo i thet ogiödda landet i ansenliga buskar, och särdeles war hafran mycket tiockare i halmen, än han plägar wara på åkren. Dock woro hafrebuskarne i trågårds sängen mycket större, och axen fullare af korn, än som på thet ogiödda landet.

§. 15. Någre af the senare ryckte jag åtskillige gånger up på jag gick och spatzerade i trädgården, dels at styrcka mig i min mening, at alla sidohalmar kommo utaf ens annans led, och hwar för sig har sin egen rot; dels at ögonskienligen wisa andra naturliga wettenskapers älskare, ricktigheten af min *Invention*.

§. 16. På jag efter förrättad skiörd, i någre af mine herrars *Auditorers* närwaro, en gång söndertog en ansenligt stor hafrebuske på marcken, och räknade kornen i alla ax, fant jag i stort och smått öfwer 6000; ty thet är bekant, at i hafren alltid 2. korn stå ut med hwar andra ett stort och ett litet. Men man såg tillika, at, för then stora torkans skul, wore nästan så många hafre-ax små och förtorkade, som mogne och fullkomlige.

§. 17. Jag hade fuller satt mig före, at räkna alla ax och korn i the buskar, som wuxit i the ogiödda landet; men emedan [s. 131.] jag ej hade tid, och i *Experimenter* intet gärna förlåter mig på främmande ögon och händer; Så undersökte jag, allenast thet märckwärdigaste hos några.

§. 18. Then största kornbusken, som kom mig i handen, och war en ibland the störste, doch intet then aldrastörste, hade 68. ax, som woro mogne, och 21. som ännu woro omogne för then stora torkan skul.

§. 19. Ibland the mogna war ett ax, som hade trettio två, ett tretio, fem hade tiugu nio, ett tiugu otta, fem tiugu siu, fem tiugu sex, fem tiugu fem, otta tiugu fyra, äfwen så många tiugu tre, sex tiugu två, nio tiugu ett, fem tiugu, tre nitton, ett siutton, ett sexton, ett tretton och ännu ett allenast 9. korn. Alltså woro i the mogna axen öfwer alt 1586. korn.

§. 20. Emedan nu trettio tre ax intet hade under tiugu fyra, och ther emot trettio ett intet öfwer tiugu tre korn; så kan man effter the sanningen likmäßige *Reglor*, som man är wan at *determinera* lyckan efter i spel, räkna tiugu fyra korn för hwartthera af the 20. axen, som woro omogne, ty när man effter samma *Regel adderar* 24. och 23. och halfwerar *Summan* 47, så blir *Facit* $23\frac{1}{2}$, i hwars ställe man wäl kan taga 24, emedan kornens *Summa* i the fulla axen 869, wida öfwergår kornens *Summa* 717. i the andra, så kommer ock samma tahl ut, när man *dividerar* alla kornens *Summa* 1586, med axens antal 68. Alltså kan man för the i stora torckan förwissnade 21. ax räkna 504. korn, hwilka utan twifwel äfwen så wäl hade blifwit mogne, om intet thet mycket heta och torra wädret i thetta år sådant förhindrat hade. *Adderar* man nu thesse 504. korn til the förre 1586, så blir *Summan* 2090. korn, hwilka samteligen äro komna utur ett enda korn, i god dock ogiödd jord.

§. 21. Härwid är at märcka, at the ax, som haft få korn, intet aldeles wuxit ut, i ty man tydeligen sedt skalen förtorckade, såsom til *Exempel* i the ax, som hade 9, 13, och 19. korn: hwartil orsaken twifwelsutan warit, at både för then stora hetans [s. 132.] skul, som ock i mangel af dyngia, then nödiga närings-safften fattats.

§. 22. Sedermera sökte jag ut, then effter anseendte minsta kornbusken, hwilken ej hade mer än 37. mogna, och 26. ännu gröna ax. Och kunde man här ögonskienligen se, at the ax, som hade 16. til 20. korn, woro ofwantil förtorckade, och i stället för korn, hade toma skal, hwilket bekräfftar thet, som nu sades om orsaken, hwarföre någre ax haft flera korn än the öfrige. (§. 21.)

§. 23. Utaf the mogna axen hade ett 32, tre 29, ett 28, tre 27, fyra 26, ett 25, fem 24, ett 23, fyra 22, två 21, sex 20, ett 19, två 18, ett 17. och två 16 korn. Altså woro i the mogna axen ihop 854. korn.

§. 24. Emedan nu här äfwen som tilföre, hälften af axen intet hade under 24, och then andra hälften intet öfwer 23. korn, och likwäl kornens *Summa* i the fulla axen 477. wida öfwer går kornens *Summa* i the öfriga 377; så kan man åter räkna 24. korn, för hwart och ett af the 26. axen, som i år för then beständiga hetan ej blifwit mogne, och altså för alla 26. ax 624. korn. *Adderar* man nu thesse 624. til the förre 854. korn, så kommer i alt ut, 1478. korn, hwilka äro komna af ett enda korn, som likwäl ej warit så mycket fruchtbart.

§. 25. På thet jag måtte se mina korns godhet, har jag på en snällwäg, wäget them emot andra, fast mine woro mäckta torre, hawa likwäl 28. af them, wägt up 31. af andra korn. Om 28 af mine hade warit lika i wicht emot 30. af andra, så hade mitt korns godhet förhållit sig emot kornets godhet på marcken, som 14. til 15, och wore altså $\frac{1}{15}$ bättre. Men efter mine 28. woro lika med 31. af andra, så äro mine mer än $\frac{1}{15}$ bättre.

§. 26. Mina korns godhet bestod theruti, at the woro tätare än the andra. Ty oacktad the syntes mindre, woro the likwäl tyngre. Och tå jag genom *Microscop* besåg kornen, fant jag, at the små blåsor af hwilka the äro sammansatte, woro mycket mindre i mina korn än i the andra. Hwarföre jag också är [s. 133.] försäkrad; at mina korn skulle gifwit långt finare miöl än the andra; ty jag *ponerar*, at thet förut är bekant, at miölet igenom *Microscop* ser ut, som en hop små blåsor, och altså miölet ej annat är än en myckenhet af the ifrån hwar andra afsöndrade små blåsor, som i kornet hänga wid hwar andra.

§. 27. Sidoaxen woro mycket högre än kornet *ordinairt* är på åkren, ty the woro wid pass en fot länge. Men oacktad axen woro af en längd, och hwardera hade fem knutar, så war längden emellan knutarna likwäl intet lika stor.

§. 28. Thet märkwärdigaste här wid war, at ett sido-ax hade drifwit ett litet strå nästan två tum högt öfwer roten, utur första leden, fastän then samma stod en tum öfwer jorden, och altså ej kunde fatta rot: men thetta strået wardt i then starka hetan förtorkad. Theremot fant jag wid ett annat ax ett strå med ett ordenteligt ax, som också hade wuxit utur första leden öfwer roten oacktad then samma åter stod en tum öfwer jorden, och altså ej kunde fatta rot, strået hade ej mer än tre leder, men war dock in til axet en aln långt. I axet räknade jag 24. korn, hwilka woro äfwen så tunga och fulla, som the nånsin kunde wara i hufwud-axen, men öfwerst woro några skal förtorkade

§. 29. Härutaf kan man se, at hwart och ett ax åtminstone skulle drifwa ett sidoax utan rot, allenast närings-saften intet fattas: och therigenom fastställes thet som (§. II. C. I.) är sagt, om många ax på ett strå.

§. 30. Jag kunde på samma sätt tala något omständeligare om några hafre-buskar: men emedan thet skulle falla mig något beswärligit, at söka them igenom, och kan man thesutan lätt sluta om hafrens fruchtbarhet, af thet som jag omständeligen talat om kornet, så wil jag ther om ej anföra några synnerliga omständigheter.

§. 31. Likwäl kan jag med stillatigande icke förbigå, at jag af några hafre-buskar låtit slå roten och stubben, at se, om icke stubben af the sista sidoaxen, som nedanföre

ännu woro gröne, oacktadt axen woro helt mogna, ännu skulle slå ut, tå jag [s. 134.] wid thetta lindrigare wädret, nemligen, den 17 *December* år 1717. gick i trågården, fant jag å nyo hela buskar af små strå som grodde öfwer alt.

§. 32. Jag twiflar intet, at om thet woro råg eller hwete, thenna säden ju icke skulle kunna stå öfwer wintern, och andra året bära sin frucht ännu en gång. Ja, jag är af then mening, at the broddar som hafwa stådt öfwer wintern, skulle låta dela sig, om thetta skedde, skulle af en brodd åter en hel buske wäxa. Then som har öfwerlagt hwad jag (§. 22. C. 2.) har anfördt om rätta orsaken, hwarföre många ax kunna wäxa ur ett korn, lärer billigt i alt gifwa mig bifall. Skulle någon behaga at försöka med rog och hwete, han kan jämwäl undersöka thetta.

Thet XIII. Capitel.

Om konstigt giödande, som skier genom sädens stöpande på flere sätt.

§. 1.

Här wid finner jag nödigt at påminna I:mo At första profwen anställas för all ting med litet, och icke altsammans, på thet man icke må förderfwa hela årswäxten för sig, i fall man råkade förse sig uti något mål, och thet skulle af någon tilstötande händelse misslyckas. 2. At man noga *observerar* och i ackt tager hela *processen*, och ther wid icke förser sig, ty ett ringa förseende kan lätteligen hela saken förderfwa. 3: *tio* Skulle ock these konster en eller annan gång misslyckas, skal man them therföre icke straxt, såsom odugelige förkasta. Ty wi wetom ju, at uti *Medicin* lyckas icke alt lika, och har alt icke lika *effect* och wärkan hos alla, utan *Medicamenterna* rätta sig esomofftast effter *Complexionerna* och *temperamenten*, hwilka uti åkrarna är wäl så *different* och åtskillig [s. 135.] som någonsin hos menniskior. *Mons. Boyle* hafwer utförligen om thenna saken handlat, uti sin tractat, som han *express* om *experimenter*, rön och försök skrifwit, therest han af egen erfarenhet wisar, huru ett *experiment* första och andra gången kunnat lyckas, men tredie gången icke, och bewisar, at offta en ganska ringa ting wåller och giör, at hela *experimentet* misslyckas, dock bör man therföre icke straxt underlåta, at vidare och närmare saken undersökia.¹³¹ Jag wil nu altså äfwen här anföra några *experimenter*, som en liebhaber effter behag kan probra och försöka.

§. 2. Herr Doct. Johan Becher uti sin tractat, Kluger Haus-Vater kallad, meddelar *pag. 16.* följande *Arcanum*:¹³² Tag ½ ämbar källwatn, lägg ther til 3 Untz icke aldeles *preparerad* Salt-bitter, 1. lisp. rasspat oxehorn, likaledes 3 Untz Geisshorn, 6 Untz kimrök, oxyngia, så mycket oxen en gång fäller, hönse-träck 1 lisp. dufwe-träck en hand full, hästedyngia en hand full, en rödlök, blanda altsammans tilhopa, lät thet en tima uti en kittel siuda, sedan kalna och swalna, *filltrera* thet så genom ett kläde, och förwara thet at bruka.

Buket.

Tag ett stort kiäril, slå theruti säden, som tu wilt så, slå så ofwannämde *Liquor* therpå, så at thet står en twer hand öfwer säden, täckt thet til med ett kläde, lät thet så stå uti 24. timar, tag så up säden, bred ut henne, och lät henne torkas i skuggan, och sedan utsås uti aftagande måna.

Ofwannämde Saltbitter *preparera* sålunda: Lät then i en kruka upsiuda, lägg thertil raspat horn, tils then ej mera brinner blå.

Af ofwannämde har man följande nytta wisseligen at förwänta och hoppas.

1. Sädeskornet blifwer fritt för alla maskar.

2. Behöfwer man aldrig göda åkren, utan allenast med plojen låta then wäl brukas [s. 136.]

3. Then åker, som sås med thenna säden, kan årligen sås.

4. Til utsäde tager man halfparten mindre af thenna så *preparerade* säden, eller ock then som ther af wuxit.

5. Ler-åker bär dubbelt så mycken frucht.

Thetta *arcanum* har hit tils allenast warit några förnåma Adelsmän bekant och kunnigt, dock emedan then fattige landman och almogen med swåra utlagor betungas, så har jag ei allenast them, utan hwarjom och enom som sin näring af åkerbruk söker, til bästa och ofelbar stor nytta här medelst uppenbara och kundgjöra welat.

Thetta *arcanum* har jag förledit år med en skäppa korn *proberat* och försökt, och fast än här i Öster-Göthland war tå en *general* misswäxt, feck jag dock dubbelt så mycket här effter, som effter annat *ordinairt* utsäde, men finner ther hos at thet icke gerna *en gros* kan *practiceras* i brist af *ingredientier*.

§. 3. *Auctoren* til then Tyska *tractaten*, som kallas: Entdeckte Gruft natürliche Geheimnisse, berömmar i högsta grad några *experimenter*, hwilka jag ock then gunstige läsaren på Swensko ord ifrån ord meddela wil, och bestå the uti these 12 följande prof.¹³³

I. Multiplications profwet.

Man tager en Scheffel oder Himpten korn, slår thet i en stor kopparkittel, giuter ther på 6 ämbare watn, låter thet så lenge på elden koka, tils kornet spruckit, och watnet af thes salt *impregnerat blifwit*. Sedan silar och krammar man thetta watnet genom ett kläde och förwarar thet, men kornet gifwer man åt hönsen eller dufworna, at inet ther af omkommer och förloras.

Widare tager man uti en stor kiätel 3 lisp. Saltbitter, slår så thetta kornwatnet ther på, jemte 4 fulla ämbare dyngpöl-watn, låter thet så tilsammans koka och Saltbittret smälta. När thetta är skiedt, slår man uti ett stort träkiäril eller kar så [s. 137.] mycken såd, man ärnar så, ware sig råg, hwete etc. slår så thenna *liquor* theröfwer, så at thet är något warmt eller liumt, och står wid pass 4 finger högt öfwer kornet, såsom thet snart nog lærer stiga up: Täck wäl öfwer, at wärmen må så mycket länger hållas inne, och saltet komma i rörelse, lät thet så stå ett dygn eller 24 timar, at thet må rätt inbönas och upfyllas med thenna salt- och lifs-balsamen, och sina otaliga små bråddar utslå, och en förundrans-wärd *Multiplication* åstadkomma.

Sedan slår man åter ut kornet, låter thet något i skuggan torkas, och så sås thet dock tunt och sparsamt, åtminstone wist en trediedel mindre, än man *ordinairt*

plägar så ut, och kan man thet med agnar blanda, at thet wid utsåningen ej må falla förtiockt, the som bo ut med hafwet, taga sand och blanda med, hwilket äfwen än mer föröker *Multiplication*.

Thet öfwerblefna *preparerta* watnet kan man alltid til ofwannämde ändamål förwara och bruka, ty thet håller sig godt til sista droppen. Thetta watnet är icke allenast godt för säden, utan ock för träen i trågården, ty om man slår ett stop ther af wid och til roten af ett ungt träd, then tid safften stiger up, skal man finna en *extra-ordinaire* och underbar wärkan, fast thet icke eller skadar gamla träen.

Med råg har jag en gång försökt thetta *experiment*, men försåg mig therutinnan i *processen*, at jag slog alt förhett watn på säden, förbrände så mäst altsammans, men the få kornen, som oskadde blefwo, drefwo ut skiöna tiocka strån, samt stora och longa ax, så at jag ej twiflar, thet lærer ju hafwa sin goda *merit* och wärkan.

II. Multiplications profwet.

§. 4. Hela *Multiplications* eller förmerings hemligheten består uti saltets bruk, säger en wiss *Auctor*, *Pallissy Moijen de devenir riche* pag. 10.¹³⁴ thet är förnämsta *substancen* och bästa kraften af all gödsel och dynga, och kunde en åker eller gärde aldrig [s. 138.] behöwa liggia i träde, utan kunde årligen sås, om man medelst gödande kunde *restituera* och återställa, hwad man i bergningen borttagit; och är ingen twifwel, man skulle ju kunna utur jorden hafwa alt hwad man önskade, om man genom konst kunde hielpa *naturen*; Altså, om man funno på medel, at rikeligen tildela ett land tienlig *materia* til fruckts och sädswäxande och frambringande, så måste näst Guds wälsignelse, i *proportion* ther af, en rik och god skörd följa. Men sådant kan omöjigen erhållas och winnas utan någon mödo och arbete, och är altså följande *Multiplication* allenast för them, som wilja åtaga sig någon mödo, och en slätt *Land-occupation* icke förackta, och kommer altså thenna oskattbara skatten allenast them dygdigom och arbetsammom til.

Som nu förmerings-kraften af saltet sit ursprung och början hafwer, så blir ta frågan, huru och på hwad sätt man skal kunna få tillsammans med ringa kostnad en myckenhet ther af, så at *profiten* ej må blir ringare än *depençen* och kostnaden ther wid. Thetta kan nu wäl på intet bättre och lindrigare sätt skie, än om man *I:mo* samlar ihopa alt hwad man på gator och gränner finner af allehanda ben-knokar, skinlappar, pennar, gamla skor, horn, häst hofwar eller ko-klöfwar, änteligen alt, hwarutinnan något salt finnes, sådant sönderslår eller sönderhackar och uti 3:ne åtskillige kärile kastar och förwarar. I thet ena kiärrillet kastas the miukaste och wekaste saker, i thet andra the som något hårdare äro, och i thet tredie the allerhårdaste *Materier*.

Sedan fyller man alla 3 kärillen med warmt regn-watn, om man thet kan hafwa, annars tager man i thes ställe strömwatn, hwilket ock är godt, eller i brist ther af, watn utur morast eller stilla-stående insiöar, hwilket dock ej är så godt, som thet förra.

Ther med låter man nu stå watnet i thet första kärillet i 4 dagar, i thet andra i 6, och thet tredie i 8 dagar. Sedan [s. 139.] slår man watnet ifrån *materien*, och förwarar thet wäl, men sakerna kastar man bort.

Thet är wäl wist, at Ambra och Zibetz luckta angenämare, än thesse tingen, men *Chymisterna* arbeta wäl undertiden sådane saker, som ännu longt odrägeligare

luckta, och med alt thetta har jag at giöra med sådant folck, som gerna wilja rike warda och något förtiena. Sådana pläga gemenligen wara af samma *humeur* och sinnelag, som then namnkunnige Keysaren *Wespasianus*, som icke hade försyn före, at röra the penningar, som han insamlat af then *impost* han lagt på *Cloac* och hemlig hus, och therföre sådant icke ackta.¹³⁵ Thet är ock intet bättre medel, at komma fort med trädgårds- och åkerbruket, och får man icke therutinna wara så *delicat* eller qwackel-magad, utan dylika små förträtligheter ej stort ackta: Utan mödo kan man omöjeligen *reparera* och ersättia thet salt, som jorden genom *Vegetation* förlorar. *De la Quinte* säger rätt wäl utaf hela 30 års erfarenhet:¹³⁶ Wisseligen är uti jordens lif ett salt, som förorsakar thes frucktbarhet, och thetta saltet är jordens enda och bästa skatt: Man måste winlägga sig om, at gifwa henne igen, hwad hon förlorar, tå hon sina plantor fram bringar, och emedan egenteligen hennes salt endast bortgår, så måste man wara therpå beränt, huru man sådant må kunna förmera, och i förra stånd sättia. Hwad nu ett land genom sin wäxt och frucktbarhet fram bringar, sådant kan åter tiena thet samma at förbättra, och förra krafter igengifwa, när thet genom *Corruption* och förrutnelsen i then samma återbringes. Altså göder och förbättrar, som bekant är, kött, läder, ben-knoker, naglar, klor, träck, *urin*, dyngia, trä, blad, aska, halm, allehanda fruckt och växter, ja ock linne och allehanda tyger etc. etc. när thet åter kommer i jorden och ther förmultnar. Och härigenom blir äfwen jorden, som *Mons. Quintin* på ett annat ställe med *Philosophiska termer* talar, af saltbitterska saltet liksom hafwande och får sin frucktbarhet.¹³⁷ Man måste tå icke förundra sig, at jag anmodar [s. 140.] någon at samman plocka och samla sådana ringa och föracktade saker, när en så förnäm man them så högt *recommenderat*.

2. Måste man samla allehanda plantor och örter, som man i skogar, feld, dalar, backar och trädgårdar finna kan. När man nu samlat en god *quantitet* och myckenhet theraf, förbränner man sådant til aska, och utur thenna askan dragar man genom wätskans *evaporation* och utdunstande sielfwa saltet. Eke-bark, såsom hwarutinna mycket salt är, är ganska god, likaledes Rosen-marin, Lafwendel, Salwia, Betonien, Mynta, *Johannisört*, Solblomman etc. etc. Uti *evaporation* eller utdunstningen blifwer saltet genom *Christallation* tilsamman dragit, och kan man thet sålunda lätteligen bekomma och insamla. Wil man thet sedan vidare *conservera*, så måste thet torkas.

3. Tager man äfwen så många lispund saltbitter, som man morgen- eller tunland ärnar at så, och låter hwart lispund saltbitter smälta uti 6. qwarter dyng-watn. När saltbittret är wäl smält, kastar man litet af thetta plant-saltet theruti, i *Proportion* af thet man hafwer, och tå kallas thenna *Materien Materia Universalis*, emedan saltbitter sanferdeligen, som wi framdeles skola få se, är then almenna *Elementariske* werldens anda. Thetta är hufwudsaken och thet förnämsta af *Multiplikations* hemligheten, och på thet wi thesto bättre framdeles må kunna *explicera* oss, så wiljom wi kalla thet *preparerat* watn, som på förenämde sätt i the 3:ne kärillen tilredt och tilwätkat är, men *Materia Universalis* skal thet watnet heta, hwarutinna saltbittret, och thet af plantorna *extraherade* saltet är.

Usus eller nyttan och bruket.

Bruket af ofwannämde måste på följande sätt skie. Man *preparerar* så mycket korn eller utsäde på en gång, som man til ett eller twu tunnland eller på en à 2.

dagar kan så ut. Til ett tunneland tager man 12. nössel eller stop af thet *preparerade* watnet, hwaruti man straxt blandar *universal Materien*, hwaruti [s. 141.] 1. lispund saltbitter är smält. Kärillet eller fatet, hwaruti man thesse *Liquores* giuter, måste wara så stort, at thet makeligen kan innehålla och theruti rymmas så mycket korn, som til ett tunneland fordras. Therpå slår man kornet uti ofwannämde *Liquoribus*, och thet longsam, så at man med en slef kan aftaga the kornen, som blifwa ofwan uppå simmande, ty sådant duger ej at så, men kan brukas för creaturen. Watnet måste stå 2. twer finger högt öfwer kornet, och kan man heldre, om man eljest ej har nog, taga utur en gemen dygn-brun watn, och slå thertil. Uti 12. timar låter man kornet sålunda blötas, och hwarannan timma röres thet om; När 12. timmar äro förbi, och kornet ännu icke swält up, så låter man thet ännu liggia tils thet wäl fådt swälla up. Tå tager man thet up, slår thet i en säck, at all wätan får wäl afrinna, och låter thet så några timmar stå at thet får sättia sig.

Man måste icke låta thet watnet, som afrinner, bortflyta och förloras, i ty thet är in til sista droppen godt, och kan med ganska stor nytta och fördel brukas til allehanda slags säd.

Kornet sår man, medan thet ännu något wått eller däfwugt är, och kan man komma ut med tredingen mindre på tunnelandet än eliest; Ja, man kan säkert taga helfften mindre, än man *ordinairt* plägar så, och på thet sädes mannen så mycket tunnare må kunna thet utså, och at thet icke må falla för tiockt, kan man lätteligen blanda thet med agnar som redan tilförene nämnt är.

III. Profwet.

§. 5. Några förståndiga åkermän samla tilhopa i en grop en hel hop med hästedyngia, och slå offtare watn therpå, när then nu några weckor bort åt är wäl genom rutnad, taga the thetta watnet, som af dyngans salt liksom *impregnerat* är up, låta thet uti en kopparkittel litet koka, läggia litet saltbitter theruti, taga thet sedan af elden, och när thet är swalnat något, så at watnet allenast är liumt, så kasta the sädes-kornet theruti, låta thet altså i 3. dagar stå, at thet wäl får swälla. Therpå tages [s. 142.] thet up utur watnet, torkas i skuggan och sås. Men som man på I. tunneland tredingen mindre här af utsår, altså tager man tredingen agner, och blandar wäl up thetta sålunda *preparerade* kornet. Thetta maneret plägar lyckas wäl, och the som sig ther af betient, hafwa, näst Guds wälsignelse, god nytto och rik skörd erhållit.

IV. Profwet.

§. 6 Uti Engeland finnes folck, och åkermän, som använda all sin flit och mödo at *preparera* ej så mycket sitt korn och utsäde, som mer sin åker, och thet på följande sätt: Uti början af *Junii* månad samla the å alla wida wägnar gröna örter tilsammans, som the på bergen, i dalar och skogar finna kunna, thessa torka the först i solen, sedan bränna the them til asko, thenna askan blanda the med sand, och strö then ut öfwer sina åkrar, ett par dagar förr än the them beså wilja. Thet är wist, at thetta medlet är rätt godt, ty saltet af plantornas aska och siö-sandens salt gifwer jorden en otrolig frucktbahet.

V. Profwet.

§. 7. *Camdenus* uti sin beskrifning om Prowintsen *Cornewall* i Engeland, förtäljer, at inwånarena, besynnerligen bönderna ther i landet, betiena sig af siögräset och

leret, hwarmed the sin annars af naturen ofrucksamma jordmon fruchtbar giöra, och man försäkrar, at the ther igenom mer än man någonsin tro kan, utträttat, och få skiära up en obegripelig mycken säd.¹³⁸

VI. Profwet.

§. 8. Herr *Childerey* uti sin *Historia naturali* om Engeland berättar, at inwånarena uti landet *Cornewall* hafwa *observerat*, at ingen ting jordens fruchtbarhet hos them mer befrämjar, än hafs-sanden, och at ju lengre uti siön, som then hämtas, ju rikare blifwer thesas skiörd.¹³⁹

Thesse 4. *Multiplications* eller sätt at förmera säden äro [s. 143.] tagne utur 112. Observation Journal – eller Ephemerid. Curios. Natur. Germ. de Anno 1671. pag. 185. 186. 187.¹⁴⁰

VII. Multiplication.

§. 9. Hwad förnäma och förfarne män för oss upteknad och effter sig lemnat, måste wi altsammans billigt i stort värde hålla, och ingen ting ther af *negligera*, besynnerligen, när the samma sielfwa lagt handen wid at *excolera* och upöfwa sådana konster, som för menniskeliga lefwernet nödige äro, och altså sielfwa rätt utaf *praxi* skrifwit. Altså, fast än then berömlige herr *Rai* allenast egenteligen skrifwit om trädgårds-wäsendet, och huru man therstädes frö så och plantera skal, afhandlat, så kunnom wi dock ej underlåta, at här införa, hwad han om förmerings-konsten skrifwer:¹⁴¹ Några, skrifwer han, innan the så sina frö, blöta the them i watn, hwaruti litet saltbitter smält är, eller ock uti win, at befrämja thes wäxt, hwilket jag wid nytt frö finner onödigt, dock therigenom *desapproberar* jag icke, at *Corvinus* gör thet med gammalt utlänskt frö.¹⁴² *Pater Ferrari* berättar,¹⁴³ at *Corvinus* brukade blöta uti watn, hwar i saltbitter smält, 12. timmar alla hårda fröen, och the som wäxa långsamt, ibland blötte han them ock lengre, innan han sådde them, altsom the woro mer eller mindre hårda til, och sedan watnade han them med samma watn, på thet altså saltbittert, sedan thet sig blandat med jordens warma *Exhalationer*, måtte upmuntra fröen, at snarare öppna sig och bättre sig utwidga, och sålunda befordra en skyndsammare och önskeligare wäxt.

VIII. Multiplication.

§. 10. Tag dufwo- får- häst och kodyngia, af hwartera lika mycket, slå thet tillsammans uti ett trä- eller koppar-kärill, ty thet kan wara lika mycket. Slå siudhet watn therpå, lät thet så stå och blotna några dagar bort åt, slå sedan af thetta watnet uti ett annat käril, hwaruti saltbitter til hwarje tunland smält är. När saltbittret smält, så slår man theruti kornet, eller [s. 144.] säden man wil så, och låter thet stå ett dygn i blöt. Sedan tages kornet up, och om thet är torkwäder, så sår man thet något wätt, men är jorden wät, och wät höst eller sommar, så måste kornet utbredas och torkas innan thet sås. Man behöfwer här wid aldeles intet göda åkren, ej eller mer än en gång plöja, kiöra eller bearbeta, och om landet och åkren än wore så ofruchtssam, kan man dock giöra sitt *facit* på en god och rik skiörd, skal och mognas några wekor förr än *ordinaire* tiden.

IX. Multiplications Profwet.

§. 11. Lätt 10. scheffel godt rent korn så lenge *calcinera*, tils thet är bränt til en grå aska. Thetta kan fogeligast skie igenom *ordinaire* lut. Om man i stället för

gement watn, kan få *Maji* eller *Septembris* månads dagg, så är *operation* så mycket bättre. *Solve & coagula*: thet är, man måste smälta eller uplösa thenna askans salt uti regn-watn, om man ej kan hafwa dagg, och när watnet således är upfylt med sådant salt, som i askan fördold war, så måste man *filtrera* och *coagulera* thet. Thetta sista skier, när man låter wätskan eller fucktigheten *evaporera* och utdunsta, sedan får man igen saltet, hwilket man måste wäl förwara och ackta. När alt thetta är bestält, tager man allehanda slags dyngia, häst- och får-dyngia, samt höns- och dufwo-träck äro the bästa, kastar alt sådant i en koppar-kittel, slår therpå 1. eller 2. stop bränwin, så mycket dagg, som man kan få, och några stop hwitwin, alt sådant i *proportion* af *Multiplication*, som man är sinnad at anställa. Om thet nu icke har nog wätska, kan man alltid slå mera regn-watn thertil; thernäst måste man låta thet stå 24. timar öfwer en sackta eld, och emedlertid esomofftast röra om thet, när thet skiedt, skal man *filtrera liquorem*, och på följande sätt bruka.

Usus.

Man tager af thetta watnet eller *Liquore* så mycket man behöfwer til sädens blötande, som man utså wil. Til thenna [s. 145.] *Liquoren* slår man 1. unts af ofwan-nämde korn-salt, eller rättare sagt Potaska och 1. lispund saltbitter. När saltet är wäl smält och *dissolverat*, så slår man kornet, som man wil så på ett lakan, och fucktar thet i 9 dagar, morgon och affton, med offra nämde *liquore*, på 10. dagen sår man thetta kornet, och thet $\frac{1}{3}$ mindre och tunnare än *ordinairt*. Nyttan eller then påföljande rika skörden skal nog ersättia all använd mödo, och 10. dubbelt betala all omkostnaden. Man skal icke förundra sig, at man brukar win i thetta *procedere*. Win är thet krafftigaste medel at befordra *Vegetation*, och har mycket salt med och i sig, och är thet icke nytt, utan redan longliga tider bekant, at man förmärckt, at plantorne dricka gerna win, och af thenna saften äfwen lustige warda. *Cohonhe-rus* skrifwer pag. 70, at om man wätskar roten af hagdorn eller Wach-holder trä med win, änskiönt thet förut ser aldeles förwisnat ut, och wil lika som dö bort, så skal thet på stunden förfriskas, och få liksom nytt lif, och skiuta grenar af ogemen storlek.¹⁴⁴ Ja *Plinius* har sådant *observerat* för mer än 1500. år sedan, i ty han uti sin *Historia naturali* tilskrifwer träen en besynnerlig åträ och begärelse effter win. *Hist. Nat. Lib.* 12. Cap. 1.¹⁴⁵

X. Profwet.

§. 12. Wid sädens förmerings-krafft kan man fram för alt ej nogsam *recommendera* saltbitters bruk och nytta. Then så wäl i Franckrike, som öfwer hela *Europa* för sin lärdom wida berömda kongen i Franckrikets Lif-Medicus herr *Denis* säger:¹⁴⁶ At thet är en obegripelig och underwärd hemlighet til sädens *Multiplication*, om man blöter eller stöper then samma något uti ett wiss af saltbitters salt upfylt lut, innan thet sås. Och har han sielf försökt och sedt, at alla hwete-korn, som han på thet wiset *preparerar*, hwart och ett mer än 200. halmstrå skutit i en rundel, och äfwen få många ax, som en oräknelig myckenhet korn haft hafwa. [s. 146.]

XI. Profwet.

§. 13. Barry säger uti sin *Physica*:¹⁴⁷ Uti några sädes-korn, som til *exempel* i hamp, förekommer undertiden en underbar och besynnerlig *Multiplication*. Och om man

skal tro the så kallade *Patribus doctrine Christianæ*, så har ett enda korn en öfwer alla måtto underbar frucktbarhet uti sig. *Digby* wisar ock, at regn är longt frucktsammare, än något annat *ordinairt* watn, hwilket kommer theraf, at regnet i nederfallander drager til sig thet söta saltet, hwaraf lufften stedse är full *des plantes pag.* 115. & 116.¹⁴⁸

Sainct Romain skrifwer uti sin *Tractat* om the naturliga wetenskaper *pag.* 307. Cap. 4.¹⁴⁹ Åkermän giöda sin åker och bränna sitt trädesgårde at få bättre säd och rikare skörd, men om the wiste at blöta och stöpa sin säd förut uti ett wist *dissolvens acidum*, och thermed bestänkia sina åkrar, så skulle wäl ingen jordmon wara så slät och ofrucksam, som icke skulle bära ömnog fruckt, och genom sin öfwerflöd åkermannen ej allenast fågna, utan ock all hans mödo rikeligen belöna och wedergålla. Thenne *Auctoren* felar wärkligen, när han nämner åkrarnas bestänkiande med sin förmerings-*materia* eller *dissolvente acido*. Ty tå fordrades wist en stor myckenhet af sådan kostsam *materia*, at ther med watna stora gården och åkrar. Hemligheten eller wetenskapen består i sädens *preparerande*, och icke uti åkrens watnande eller bestänkiande.

XII. Multiplications Profwet.

§. 14. Hwilket wäl en obekant, dock ganska förfaren *Medicus* uti Würtzburg, som har welat wara känd under thesse bokstäfwer J. P. D. L. Ost-Frankerna til en ewig berömlig åminnelse lemnat.¹⁵⁰ Och emedan thetta af alla nu upteknade är thet minst kostsammaste, lättaste, och redan öfwer hela Tyskland för godt och *probat* befunnit, så wil jag här ord ifrån ord införa bemälte *Auctoris* egit här om publicerade *Scriptum*, hwilket så lyder: [s. 147.] huru thet gamla, longwariga oacksamma missbruk, och förlust af twenne ting, som icke stort acktade utan obilligt förkastade blifwit hit in tils, dock hädan effter kunna til dubbel stor nytta brukas och användas, så at åkren therigenom utan dyngia altid fullkomlig fruckt må kunna frambringa och åstad komma. J. P. D. L. 1677. *in* 4to. I anledning af then besynnerliga kärlek och *Affection*, som jag hyser i mitt hierta för thetta landet och thes wälfärds befrämjande, har jag ej underlåta kunnat, at lemna åt the *Orientaliska* Frankerna en uti theras *Oeconomie* högst nyttig åminnelse, och at therigenom almeneligen och *ad perpetuam rei memoriam*, utur naturlig grund för en dag läggia en högstnyttig wettenskap, som tils datum aldrig warit kunnog, hwilken icke allenast är *funderad*, och grundad på mitt förstånd och *theoria*, utan then jag ock med egen *practica* sanfärdeligen med wärkelig stor nytto funnit och til godo niutit. Huruledes Guds godhet, för 17. år sedan, underligen förde mig til åtskillige *Artister* och *Naturalister*, som gofwo mig tilfälle och lägenhet, at närmare undersökia och utforska grunden af naturliga ting. Ty hwad som eliest uti *Philosophien*, genom diup *Speculation* likasom smides i lufften, thet blifwer genom *practique* uti *Laboratorio Alchimie*, såsom then endaste proberstenen af alle *materialiska* eller *corporaliska* ting, för möjligt eller omöjligt, rätt eller orätt förklarar och erkiänt. Thetta land och andra dylika til gagn och goda, tog jag mig före, at ibland många andra försök, thet stora beswär och omkostnad, at undersökia granneligen och på bästa sättet åkermannens säd, hafwandes stor orsak, at noga efftertänkia, hwad tå thet wara mände, som kunde förmå, at fullkommeligen och mera hopetals drifwa säden up utaf jorden. At nu för korthet skull obemält

lemnna och förtiga, hwad *Archæus, Terre, Illiaster, Clima Astrorum, impressio meteororum* och *theras influence* thertil bidraga, så befinnes, at, besynnerligen i the kalla *Europæiska* länder, *theras* åkrar utan gödande aldrig någon fullkomlig fruckt gifwa, men ju offtare och bättre the gödde [s. 148.] warda, ju ömrigare fruckt bära the, som wäl lönar *theras* möda. Uti *Theorien* eftersinnes nu, hwad thet måtte wara för en egenskap uti dyngia, som förmår meddela åkren en så drifwande krafft, och fölgackteligen fruckten sin fullkomlighet. Therpå *demonstrerar* nu *Alchimien*, at uti alla underjordiska skapade ting finnas in *specie* 3. ting: nemligen ett salt, ett swafwel, och *Mercurius, id est, corpus, Spiritus & anima*, hwilka hafwa egenskaper af en til sig dragande krafft, en genomträngande Anda, och en utdrifwande fastighet, af en *Mucilaginsk Form* eller empfindlighet; och thessa 3, hwilka äro lika som 3. *principia*, af hwilka the fyra *elementen* härstamma, förliknas med the 4. människians krops kraffter, then til sig dragande, behållande, smältande och utdrifwande, hwilka kraffter, wid all mat och dryck, som människian niuter, sin del *ad nutrimentum* til sig taga, och thet gröfwre *corpus* åter utkasta och utdrifwa. Likaledes förhåller sig med dyngan och gödselen på åkren. Thet utsådde lilla kornet drager allenast til sig och utsuger utur dyngian thet fästande swaffet, thet underhållande saltet och then genomträngande *Mercurium*, och låter halmens *corpus* och andra *excrementer* i jorden liggia, och then samma lik warda, och instämna sådana naturliga *Actus* med *Philosophiska* ordspråket: *Putrefactio est corruptio, & corruptio est alterius generatio*. At nu komma närmare til mitt *propositum* och ändamål, så har jag, i thet jag följt *naturen*, genom konst och skickelighet, funnit på en longt närmare, lättare, mindre kostsam, och dock longt mera krafftigt wärkande, wäg, hwarigenom bemelte *Vegetabilium* fält-fruckt kan til sin fullkomlighet hielpas och befordras. I betraktande af thet gamla *maneret*, finner jag wara en stor kostnad, och tillika förackt af thet som longt bättre är. 1. Gödes genom öfwerflödigt boskaps-hållande, som man med stort beswär och kostnad måste skaffa och köpa sig. 2. Förslöses och föracktes bästa *Substancen* af gödslen, som rinner ther ifrån och siunker ned i ofruftsam jord. 3. Then stora omkostnaden at få så tunge och dryga [s. 149.] lass utförda på åkren. 4. Och då dyngan änteligen är utbredd på åkren, hwad för en hop ogräs växer icke theraf up, som ej allenast sielfwa kornen ofta förqwäfia, utan suger ock ofta sielfwa ogräset bästa musten af *Substancen* til sig. 5. Så måste ock åkren hwart annat år hwila och liggia i träde. Alle thesse olägenheter kunna nu genom naturliga förmoner och wetenskap afhielpas, och i thes ställe mindre mödo, mindre kostnad och longt större nytto skaffas. Men först wil wara nödigt, at thet gamla missbruket och oacksamheten, som af *pur ignorance* och okunnighet hit tils härflutit, ändras och rättas, i thet nemligen, at wid the almenna bondegårdar, som hafwa sin gödsel och dyngia under bar himmel årligen liggande, hwarpå sniö och regn hopetals faller, wid dyngkastarna gräfwas en grop i jorden, hwaruti fast sättes ett stort tilräckeligt träkärille eller kar, som håller watnet inne, i hwilket genom en renna thet swartbruna watnet som från dyngkastarna flyter, alltid kan inrinna. Ty thetta bruna watnet är bästa *Substancen* af dyngian, hwar af endast och allenast *vegetabilia* sitt fullkomliga *nutriment* hafwa, hwilket bruna watn ofta så hopetals, alt som thet ofta och starckt regnar, onyttigt bortrinner och siunker ned i jorden, at icke helften af dyngans *Essence*

kommer till nytto och gagn. *Nota.* Om nu hwar och en wiste och kunde tro, hwad för kostbarhet ligger förborgad uti menniskio-piss eller *Urin*, så skulle man then aldrig så bortkasta och förlösa, utan, i synnerhet then som har en hop folck i sitt hushåld, skulle hafwa til hands ståndandes ett tienligt kärille, menniskio-*Urin* ther uti samla, och slå dyngewatn thertil. Ty then som oacktsammeligen slår bort *Urin*, honom går thet, som *Venetianerna* förwita Kärnthniska bönderna, at the kasta en sten effter en ko, som dock är mera wärd, än koen, och alla 4. fötterna på kiöpet. Altså dricker Frantsosen och mången annan med hela dagen win, och om natten kastar han thet *per vesicam distillerade* watnet ut genom fenstret, som dock *in suo esse* är så mycket wärd, som winet han druckit hafwer. [s. 150.] Then som intet kan tro, hwad för kostbar skatt i berörde begge *Materier* ligger förborgad, han tänke allenast effter, huru under gamla stallen så kraftigt *Sal nitri* wäxer, at thes like eliest icke i något creatur finnes. Ja, utaf *Urin* giöres genom *Alchimien Sal Armoniacum* och *Alcali*, hwilka thet hårdaste och fastaste guld til intet giöra, thet dock warken eld eller något annat *element* förmår. Som nu thetta under gamla stall genom naturliga wägar på long tid kan skie, så kan ock på kortare tid *putrefaction* skie i berörde kärille, så at af begge thesse nämde *Materier* kan blifwa en ganska kraftigt *Essence*, til sädes-wäxtens underbara befrämjande och forthielpande. Huru man ther med bör förfara, wisar följande sanferdiga *Praxis*. När man nu, som ofwanförmält är icke låter förfaras, utan granneligen förwarar så wäl dyngewatnet, som menniskio-*Urin* uti skickelige och ther til tienlige käril, så måste man undertiden giöra en eld under, jemte eller ofwan uppå thesse kar eller käril, så at genom hetan begge slags watn kommer thesto bättre at *fermenteras, putresceras, digerevas*, och sig, såsom 2:ne i naturen motsträfwige *Materier*, at wäl kunna förenas, och ju mer af thesse begge *Materier* utdunstar, och ju tiockare then på boten stadnade *Substancen* blifwer, ju bättre och fullkomligare blir thet at til säden bruka. När nu thetta watn genom en starck eld utdunstar, eller ock om sommaren af solen är intorkat, så at thet som igen är, blifwer som en fernissa eller nöt-olja, så är thet thesto bättre, och gör säden thesto frucktsammare. Men på thetta karet eller kärillet måste änteligen wara tak eller lock för regnet skul, eller ock sålundastå under tak, at likwäl solen kan skina therpå, men wil man offtare upelda thet, så behöfwer thet icke solen, utan kan ställas effter hwars och ens läglighet.

Usus eller nyttan och bruket af thenna *Essentialiska Remanentz*.

När man nu wil så, ware sig, hwete, råg, korn, hafra, tå måste man i 4 dygn tilförne stöpa och blöta utsädet i thenna [s. 151.] *essencen*, så at säden ther uti får swälla, och sedan öser man med en skofwel sedan up uti en stor korg eller såll, så at thet som afrinner icke förfares, utan får rinna i kärilet tilbakars, och när säden lagom i skuggan torkad är, sås then ut på åkren. Och på sådant sätt behöfwer man aldrig föra dynga eller gödsel på åkren; ty kornen taga af thenna *essencen*, så mycket *nutriment* til sig, som the någonsin behöfwa, och blir åkren således fri för alt ogräs, som wäxer af dyngian, och som ofta förqwäfwer all säden. Så behöfwer man ock på sådant sätt aldrig låta någon åker liggia i tråde, utan man kan på thetta sättet årligen så all sin åker, och likwäl genom Guds wälsignelse förwänta fulkomlig års-wäxt och en hugnelig skörd.

Thet XIV. Capitel.

Uti thetta Capitel wil jag *curieuse* och gunstiger läsare til behag anföra, hwad *Herr Magister Magnus Stridsberg* i sin *Tractat* om Swenska Åkerbruket artigt skrifwer om sädens stöpande, *degenererande* konstiga planterande med mera, och thet med *Auctorens* egna ord, hälst som berörde wackra *Tractat* sällan eller aldrig på något ställe nedre i landet är til finnandes; kommer altså nu först.¹⁵¹

Om Sädens Stöpande.

§. 1.

Stöpning eller blötning är wäl ett godt medel, hwarigenom man kan sig förskaffa sådant sädesfrö, som förmerar sig til många strån af ett korn; hwaruppå årsväxtens fortkomst til en stor del beror. Men så är dock sättiandet [s. 152.] eller planterandet thet förnämsta sättet, hwarigenom sädeskornet får en *naturel* och medfödd art, til *prolification* eller förkåfring, när thet blir ifrån the planterade åkerstycken, til allmänna åkren *transporterat*. Och blifwa här näst följande stöpningar allenast anförde, såsom oumgängeliga hielpe-medel, at förqwicka sädeskornet til thesto bättre fortkomst uti *plantagierna*.

§. 2. På åtskilligt sätt plägar sädesfröet stöpas. Somlige bruka blöta thet uti *urin*, kalckwattn, bränwin, med en wiss tillsatz af saltbitter. Andra åter uti en saltsig dyngelag. Hwilka maner jag ofta bepröfwat, och funnit at the ibland taga lag, och gifwa en god förkåfring; men slår ock understundom felt, så at kornen ofta i jorden förmurckna och taga mögla til sig.

Ibland andra sådana *Experimenter* gjorde jag ock en gång prof med halftårckat malt, som jag tog af badstugu lafwen, och sådde therutaf wid pass ett stop. Thetta hade större framgång än jag kunde förmoda, och öfwer gick then andra säden som thernäst stod, uti frodighet, så til stialckar som sielfwa axen. Hwilket straxt gaf mig anledning at täncka thet röken meddelt maltet en sådan *vegetation* eller wäxande kraft: thenna min tancka bestyrcktes än mera, tå jag äfwen eftersinnade, hwad öm nog och frodig wäxt rök eller sot i en rågsweddia åstadkommer, och huru wäl then rågen står med sig, som gistas och rökes til höstsäde. Hwaraf jag gjorde mig ett sådant beslut, at om then säden, som stöptes, therpå äfwenwäl röktes, medan then ännu wore wäter och däfwog, at röken thesto bättre kunde fastna wid; skulle tå then wid kornen fastnade röken icke allenast stärcka them emot möglande och dylikt uti jorden, utan ock tillika med then af stöpandet i kärnan ingutne *vegetaliska* fetman meddela sädesfröet then första och kraftigaste näringen til en ansenlig wäxt och förkåfring. En sådan wärkan och drift befant jag sedermera af *experience* at röken

fullkomligen hade; och at inga stöpningar utom rökande med någon särdeles *Effect* kunde wärckställas.

§. 3. Ett ofelbart och fördelachtigt sätt at stöpa säden är [s. 153.] följande. Man tager tre kannor hwete, och kokar thet tillsammans med sex kannor regn-watn, eller så många som kunna behöfwat, til thes hwetet begynner at spricka och kraften är wäl therutur dragen; thenna lagen silar man genom ett groft linkläde, och kryster all saften utur kornen, så at han ungefär af thetta kokade hwetet kan få tre kannor laka; sedan stöter man sönder 10. lod saltbitter, som inmänges med lagen och röres ofta om til thes thet är wäl oplöst. Häruti lägger man tre kannor säd, antingen hwete, korn eller råg, och låter thet liggia uti 24. timar, tå then öfriga lakan skal aftappas och förwaras, som är ganska krafftig at fortdrifa allahanda slags plantors wäxt, när the med honom bestänckas. Emedan säden ännu däfwog och wåter är, på thet röken måtte fastna wid, bäres then på badstugu lafwen, bredes tunt ut, och rökes wid pass i twå timar med en kall rök af enris eller gammal ruten wed som legat i fågården under gjödnigen; hwarpå kornen straxt skola planteras.

§. 4. Et annat ganska godt och bepröfwat sätt med sädesstöpning är ock thetta. Uti tre stop regnwatn låter man twenne stop wäl brunnen får-dynga, rörer wäl om och tappar utaf lagen i ett annat kiärille; hwaruti lägges ett halft stop kalck, och sedan kalken är utlutat, aftappas lagen til en kanna. Emedlertid kokar man sig twå kannor lag af tre kannor hwete, som ther utur prässas, och giuter så en kanna lag af then med dyng-watn och kalk *tempererat*, til then senare af the twenne kannor hwete utpressat, tillsammans tre kannor. Thertil lägger man ett fjerdedels skålpund söderstött saltbitter. Sedan blötes tre kannor säd theruti i 24. timar, och förfares med rökningen på samma sätt, som i föregående *paragraph* blef föreskrifwit. Thenna *Mixtur* tyckes wara krafftigare än then förra, och äro bägge sätten så fördelachtiga, at til besättning eller planterande af ett tunneland ej mera opgår än tre kannor säd: ty hwar och ett korn förmerar sig till 20. 30. å 40. strån uti en gemen trågårdsmull [s. 154.] men uti en rätt inrättad *plantagie* till 50. 60. å 70. stälckar af ett frö.

§. 5. Ett maner at stöpa säd, icke mindre nyttigt än the förra försökte jag ock förledit åhr på wis som följer. Uti ett stop laka af får-dynga utlutad, blandades ett quarter slächter kalck; när thenna laken stådt i twenne dagar och dragit kalckens krafft til sig, afsilades han och lades thertil ett lod saltbitter, hwaruti ett stop korn blef stöpt uti 24. timar; straxt therpå, medan kornen ännu woro wåta, röktes the med enris och gammal ruten wed. Thetta kornstopet sådde jag en tima thereafter på then swagaste jordmån jag fandt i hela åkren, utmed then andra säden, at jag thesto bättre kunde finna åtskilnaden; hwilken ock blef märckwärdig, ty then andra säden, som ther närwid stod, hade intet hwarken så stora ax eller så grofwer halm: och bekom jag af thetta ena stopet på en swag och utmager jordmån 7. kannor korn, stridt och trint som hwete emot thet andra. Ett sådant maner at blöta säden, är intet så kästsamt och beswärligt, som thet förra, och kunde wäl til någon myckenhet öfwer största delen af en åker låta *practicera* sig; tå man först förskaffat sig utsädet af en god art genom planterande, och sedan stöpte thensamma på förberörde sätt. Äfwen så kan ock säden, sedan then stöpter är, tärckas med osläckt kalck, som tillika under såningen sprides med kornet; hwilket senare gier thet förra intet stort efter.

Thet XV. Capitel.

Om Sädens *degenererande*.

§. 1.

Bland åtskillige prof af naturens underbara wärckan, finner man äfwen thetta wara eftertänckeligit; at alla lefwande diur, när the flyttias ifrån sin rätta födelse och [s. 155.] upfostrings ort, til en främmande, behålla the wäl thesamstades sin medfödda art och *natur* til en tid, men ombyta och förwändla dock thensamma innom få åhrs förlop uti en annor then förra i många delar oliker, så til kropsens storlek, som andra naturliga böjelser, efterföljandes och iklädandes sig then landsortens *natur* och beskaffenhet som the flyttias til. Hwilken förändring af fögo annat, som jag håller före, förorsakas kan, än utaf sielfwa *Climatets* och näringsens skiljoachtiga wärckande uti theras kroppar, *contrair* emot then förra. Hwaruppå man ett eller annat *Exempel* korteligen wil anföra utaf hästar och boskap. Hästar, tå the först öfwersättias på Swenska sidan, så äro the merendels stora til wäxten, men när the här warit någon långt tid, at några *generationer* gådt förbi, blifwa the smärre och äfwen förändrade til sitt kynne; likaledes är ock med then boskap beskaffat som *transporteras* hit öfwer ifrån Holland. Första *generation* eller afwelen liknar aflaren, wäxa här både större, och miölkar mycket mera än then inländska boskapen, men *degenererar* eller wanslächtas omsider, enär några *generationer* förflutne äro, til ett gement boskaps slag.

§. 2. En sådan förwändling har ock sitt rum *in regno vegetabili*; och skier med alla wäxande trån, säd och örter; och blifwer äfwenwäl thetta achtat för en almen regel uti åkerbruket. At säd ifrån ett hetare *Climat*, samt fetare och drächtigare grund, *transporterat* til en sämre, gifwer första året ömnogt; men tredie året ringa frucht medelst förwändling. Hwilket ock dageliga förfarenheten nogsamt besannar. Ty man förnimmer ju thet, at alt linfrö, hampefrö, som föres ifrån Tyska orterna til Sverige och the Norländska, wäxer första och andra året så wäl, at linet uti längd och godhet öfwergår thet Tyska, med tredie året kastar och förwändlar sig så, at thet til then fierde såningen blir aldeles odugse. Lika beskaffenhet är ock med then sädes-råg, som ifrån Finnland hämtas, af then stora grofwa rågen, som ther wäxer på the förbrända kiärr och myror [s. 156.] at han första året gier dubbelt emot then allgemena rågen, men thet andra året mindre, och så bort åt, til thes han sig aldeles förbytt uti en wanlig lands-råg. Äfwen thet samma måste ock the förfara som warit så *curieuse* och bestält sig råg ifrån Podolien, at han första året warit dubbelt drächtigare och fruchtbarare än then här i landet wanliga, men sedermera til sämre förwandlat.¹⁵² Ett sådant aftagande ifrån then första medfödda arten, sträcker sig icke allenast til then säden, som ifrån hetare *Provincier* och fetare grund således *transporteras*, utan ock til thet wanliga sädeskornet, som hwar och en åker efter jordmånens beskaffenhet af sig föder; så at all slags säd, som många

åhr efter hwarandra blifwer tagen utaf enahanda grund, och thersammastädes sådder, kommer af sig och warder mindre, så til sielfwa axet som kärnan; ja ofta *degenererar* ock, ifrån sielfwa slaget, til en annan willsäd, såsom land-hafra, lästa och klint; hwilket alla kloka landtmän taga sig wara före; förskaffandes sig the försiktigare och förmögnare merendels sädeskorn ifrån ett annat landskap, men the utaf mindre råd ifrån nästa by eller sochn; hwarpå jag ock, tillika med andra nästboende, sedt ett klart *Exempel* af en bonde i Norland, som bestälte sig råg af then Österbottniska grofwa rågen och the förbrända träsken, och bekom han the första åhret af en fjerdedels tunna tretton tunnor gïstat råg; men thet andra åhret til hälften mindre, och thet tredie intet mera än af then wanliga landsrågen. Och har jag hört af åtskilliga gamla åkermän, at the högeligen önskat, thet sådana goda fröarter kunde på något sätt oförwandlade bibehållas, hwartil the dock härtills intet råd kunnat upptäncka. Somliga hafwa wäl warit så eftertäncksamma, at the, til bibehållande af sådan säd, opgiödt ett eller annat stycke åker, såsom then fetaste kåhlsäng, at thermedelst förekomma förwandlingen; men föregiäfwes, och går på thet sättet aldeles intet an, emedan then wanliga giödslen är thertil alt för swager. Thetta sädens aftagande och föråldrande är icke endast gement med the Norländiska orterna, utan thet anträffar [s. 157.] äfwenwäl the Medellänska heta *Provincier*, hwar om *Virgilius* uti en sin *Vers* sålunda intygar:

*Grandia sepe quibus, mandavimus hordea sulcis,
Senescere tandem, nisi virtus humana quotannis
Nova legeret.*

§. 3. I anledning af thesa anförde omständigheter, har jag mig företagit, at utgrunda, och, genom *Experimenter*, förfara: Hurulunda man kunde förekomma en sådan sädens förvandling, och uppå fast bättre och fördelachtigare maner, förskaffa sig, en then aldrakraftigaste och fullkomligaste säd, hwilken til utsäde förward och anlagder, uti frodigt växande och öm nog afgift, wida skulle öfwergå så wäl then wanliga och almänna, som then ifrån andra orter *transporterade* säden.

Och såsom en så wäl artad säd omöjeligen kan opbringas utaf en sådan grund, som består af en gemen trädgårds- eller åkermull, med en wanlig giödsel opbrukad; så har jag thertil optänckt andra medel och utvägar, neml. at en landtman först oparbetar och förut bereder sig en sådan mullbländning eller jord-*materia*, som innehåller ett ämne af all fruchtbarhet, öfwerflödande af ett oljoachtigt *vegetaliskt* saltbiter, hwarigenom säden opdrifwes til en ansenlig växt, och af en sådan åstundat art och beskaffenhet som förmält är. Thernäst opbryter han ett litet stycke land, särskilt ifrån then almänna åkren, uppå ett emot solen wäl belägit ställe; hwaruti sädesfröet intet oordentligen sprides, utan planteras uti en medelmåttig rymd eller *Distence* ifrån hwartannat. Och Sädan använder han under planterandet then förut beredde jord-*materien* eller mullbländningen, tilläggandes hwar och en sättning eller stånd en wiss och tilräckelig satz eller *Portion* af berörde krafftige ämne och *Materia*.

Ett sådant åkerstycke bör sedan åhrligen wid macht hållas, såsom ett *Seminarium* til then almänna åkren; och [s. 158.] gifwer til thet ringaste dubbelt så mycket spanmål, som ett af lika storlek i moderåkren, så at hwar och en jordägare, tå han

blir wäl underrättad, huru han thermed omgå skal; kan han icke allenast therutaf bekomma ett godt sädesfrö, utan ock åhrligen indraga sitt wanliga utsäde.

Förthenskul wil man sig företaga at vidare förklara, huru thetta til åkerbrukets förbättrande *appliceras* och lämpas skal; begynnandes först med jord-*materiens* blandande som fordras till planteringen.

Thet XVI. Capitel.

Om Jordbländningen, med the *Materier*, som thertil fordras.

§. 1.

I bland the *Materier*, som innehålla ett öfwerflödigt *vegetaliskt* jordsalt, och äro tienlige at emotstå heta, och *temperera* en öfwerflödig wäta, äro följande the förnämsta:

Kalck inbegriper ett ömnoget salt och tienlig näring för jordwäxten; och såsom han är heter eller torckande, oplöser han en seger jord, förtärer en slemmig och mycken wätska, och drifwer starckt i wäxten.

Nästan samma egenskap har Sot eller Kohlstybbe; thes wärckan kan man märcka uti en rågswedia, therest rågen uti kohlstybbet ofta förmerar och förwidgar sig til 50, 60 strå af ett korn, hälst om en fetare *materia* hielper under. The kraft skönjes ock thesutan uti en kålsäng, som är fetare och underhåller en mycken slemmig wätska, hwarest gemenligen matsk förtärer kålen, och kålhwuden uti wäta sommar icke gierna mognas. Om man belägger och opblandar en sådan kålsäng med kohlstybbe, fördrifwes icke allenast matsken, utan kålhwuden [s. 159.] wäxa ock anseeligare, och mognas mycket snarare än efter wanligheten; så at hufwuden blifwa hårda och stora, jemwäl uti the wäta åhr, emedan sotet eller kohlstybbet tempererar jordens öfwerflödiga wätska, at kålen intet får ränna så starckt i bladen. Uti en kall grund, eller med lerjord bemängd, gör thet en otrolig nytta.

§. 2. Granris, Tallris, enris, gammal Halm, och annat sådant stök, samlas uti högar och brännes til aska, som sedan skal utblandas med lika mycket kalck. En sådan *materia* är af en otrolig krafft, hälst när then med andra limachtiga och bindande *materier* blir inmängder.

§. 3. Torfjord, som nödwändigt skal wara uti jordbländningen, beredes på thetta sättet. Man låter om wårtiden opskiära så mycken tårf, som nödigt kan behöfwes; dock en sådan, som är lerachtig, och har en god feter wall. När tårfwen är optorkad, opkastas han i små högar, wid pass tre skättkiärr-lass i hwar hög, at brännes. Wid brännandet är til ahta, at han intet brännes förmycket; ty om han brinner aldeles til aska, förskingras fetman och Saltbittret; therföre måste man bränna honom medelmåttig torr, och lägga något bränsla på sidorna; så lagandes, at intet elden uti högorna får bryta ut, så lærer man kunna hålla quar Saltbittret. Huru sådant

brännande wil skicka sig, kan hwar och en bäst finna, när han thet några gånger försökt. Thenna askan är af en ogemen dygd, och gifwer säden ett thet aldratienligaste *nutriment*, emedan hon både innehåller ett qwicket och genom trängande Saltbitter, såsom ock ett sådant jord-damb, som til kiärnans sammansättning fordras. Och befodrar thenna askan mäst kiärnwäxten, i stället för thet at annor dyngia befodrar halm och ogräs.

§. 4. Färdynga, eller then som fallit af boskapen öfwer sommaren, när then är wäl rutnad, är icke mindre riker af ett oljoachtigt salt; och har tå sin förnämsta wärckan, när hon inblandas med andra nyttiga *materier*. [s. 160.]

En god Lerjord, Lermylla, eller Blå Lera, är uti *jordmateriens* blandande oumgängelig.

§. 5. Urin af boskap är utaf alla thessa opräknade *materier* then aldrakraftigaste, och aldramäst öfwerflödande, af et *vegetaliskt* och genom trängande salt; så at, enär ofwanmälte *materier* med *urinen* blifwa watnade och förblandade, blir tå then åstundande *jordmaterien* ett ofelbart ämne til all fruchtbarhet. Hwar och en hushållare kan förskaffa sig så mycken *urin*, som härtil görs behof, när han förser sitt fähus med sådana rännilar eller trummor, hwaruti then beqwämt kan samlas. Salt uti wattn oplöst, eller ock salt Siöwattn, har samma nytta med sig, som *urinen*; ty när thet kommer uti en feter mull, och får ther liggia at sammanwäckas, oplöses thes *particler* och tager fetma och *nitrositet* til sig, så at thet intet är så skarpt som tilförende; och *tempererar* tå en öfwerflödig wäta, och tillika förtager rånad och förrottelse uti säd och halm.

§. 6. Thessa kraftiga *materier* förblandas aldrabäst på följande sätt. Platsen, hwarpå jordbländningen skal inrättas, bör liggia in uti fågården, eller närmast ther in til. På sådant utsedt ställe skal byggas ett Lider eller ett glest timrat hus, så at wädret någorlunda må kunna spela therigenom, med mycket låga wäggar, dock med ett godt tak öfwerlagt; som intet stort lärer komma at kåsta. Tämpen eller rummet til thetta Lider tager man intet widlyftigare än jordbländningen kan ther hafwa godt rum, och blandandet beqwämt anställas. Blå Lera eller en annan stark lerjord, förr än hon tit införes, måste sommaren tilförene ligga at solbrinna, uti små högar opkastas, och wäl arbetas; på thet at rånaden och then odugliga syran må kunna förswinna. Om wåren thereafter anställes jordbländningen. Man låter införa i thetta huset af then arbetade Lerjorden 40. tunnor. Färdynga eller Sommarbrukning äfwen 40. tunnor; tillsammans 80. tunnor. Winter-dynga dåger intet, emedan hon härtil är förswager och kraftlös. Thessa [s. 161.] 80. tunnor skola innehålla twenne delar af jordbländningen; och then tredie delen skal bestå af the öfrige *materierna*, neml. Bränder Tärfford 20. tunnor. Sot eller Kohlstybbe halfparten theremot 10. tunnor. Aska af Granris, Tallris, Enris och dylikt annat stök, 5. tunnor. Kalck 5. tunnor. Thessa 40. tunnor inblandas med the 80. tunnor af Lerjord och Sommar-dynga. Thenna *proportion* bör noga achtas, om jordbländningen til större myckenhet eller mindre del skulle anrättas. Fyra resor om sommaren bör jordbländningen omkastas och therhos lika många gånger watnas, när mullen synes litet optorkat, med then gamla Saltbitterachtiga *urinen* eller kohlen; som tilföre uti behöriga kärilen förwarad är til sitt ämnade bruk.

40. tunnor *urin* kan wara alt nog til thenna jordbländning, och kunna 10. tunnor användas til hwarje wattning: men ju mera af *urinen*, ju bättre är thet. The som försumma at låta samla *urinen* kunna spändera til watnet par tunnor grådt salt; men så är dock *urinen* bättre: och är märkwärdigt, at jordbländningen har intet hälften så starck wärckan at fortdrifwa jordwäxten, om han intet således blifwer besprängder, antingen med *urin* eller salt wattn. Sålunda förfares med thenna handtering, in til *Augusti* eller *September* månad; tå planteringen för rågsåden skal anställas, och mullen af huset efterhand utföras, alt efter som planteringen kan gå fort til, så at jordbländningens must icke må förtorckas af långligt liggande på landet. Thet öfriga af jordbländningen skal ligga qwar uti huset öfwer wintren til wåren, tå planterandet för kornsådet skal anrättas.

En sådan *Jord-materia*, som på ofwansagde maner sammanwårckas, är then kraftigaste til sädeswäxtens fortdrifwande som någon tid optänckas kan; och kåstar mächta ringa, emot then stora nytta, hon under planterandet åstadkommer, warandes 40. lass eller 120. tunnor sådan mull, enär hon rätteligen blir anlagd, af så stor drift, at med then större gagn giöras kan, än med 300. lass winter-dynga. [s. 162.]

§. 7. Förutan thenna jordbländningen behöfwer man ock en laka, hwarmed några kupor bestänckas skola; och beredes sålunda; Först låter man bränna 8 kannor swagt bränwin af $\frac{1}{4}$ tunna korn. Sedan utsiudes äfwen en laka til 8 kannor af $\frac{1}{4}$ tunna, på thet sättet, at man kokar såden til thes hon begynner spricka, och prässar så lakan wäl utur kornet. Thessa 16 kannor utblandar man med 8 kannor kalckwattn och 8 kannor dyngewattn, hwaruti 2. skålpund Saltbitter blifwit *solverat*: tilsammans 32 kannor laka, hwilka sedan förwaras til theras ämnade bruk.

Thet XVII. Capitel.

Om Pla[n]terandet.

§. 1.

Planterandet eller sådens sättiande är ett bruk, som mångestädes på the utländska orterna warit försökt, och somligstädes ännu öfligit är; och blifwit på följande sätt förrättat. Til sättning af hwete, råg eller korn utwäljer man ett så godt stycke af sin åker, som man möjeligen kan; hwaruppå man sedan låter giöra hål uti jorden 4. tum diupa, och 6. tum emellan hwarthera. Uti hwarthera af thessa låter man ett och ett korn; fortfarandes således åkren öfwer, som sedan med en lätt harf öfwerfares, at betäcka the nedersläppte kornen; hwilka, förr än the sålunda warde satte, stöpas uti en tienlig *liqueur*. Thetta gamla maneret, at plantera uti en gemen åker-mull, när thet intet blifwer *applicerat* til wissa *principer*, och förrätat med någon annan tilsatz af en kraftigare *materia*; synes intet hafwa någon särdeles större nytta med sig, än såsom ett annat åkerstycke, som på wanligt sätt warder glest och jemt besådt. Huru wida jag härmed kommit, lemnar jag under hwars och

ens ompröfwande, och skrider förthenskul til the maner [s. 163.] at plantera, som jag funnit wara långt fördelachtigare än thetta anförde.

§. 2. Man föreställer sig til exempel en Gård, som drager 40. tunnors utsäde, råg och korn, hälften af hwarthera slaget. Thetta utsädet söker man genom planterande uppå ett åkerstycke af ett tunneland, eller 14000. *quadrata* alnar, årligen indraga och *conservera*. Til 7000. alnars besättiande, eller hälften af thetta tunnelandet, görs ej mera behof än en kanna råg; emedan kornen sättias glest ifrån hwarandra, så at 12. korn allenast komma at sättias på hwarje *quadrat* aln: som *proportionaliter* theremot sig bestiger til 84000. rågkorn på 7000. alnar; hwilka giöra en kanna råg. Til then andra hälftens planterande, af lika storlek, med korn, behöfwes twenne kannor, efter såsom en kanna korn ej inbegriper flera än 40000. Thessa 3. kannor säd, som fordras til thet föresatte tunnelandets besättiande, åstundar man gierna hafwa utaf en god art; och förskaffas på följande sätt.

§. 3. Man inrättar en kupa, som håller 8. *quadrata* alner: uppå bottnen lägges några skåttkiärror brunnen hästdyngia, til en half alns högd; therofwan uppå sällas trågårdsmull, som wäl sammanpackat bör wara, ett godt qwarter diuper. Theruti opstakar man 4. hål på hwar *Quadrat* aln, och en half aln emellan hwart hål; och blir således 32. hål uti en kupa, som håller 8. alnar. Hålen böra wara ett qwarter wida uti *Diametren* eller öfwer kretsen, och 4. tum diupa. Uti hwardera af thessa stånd eller håll, sprider man först twenne eller högst trenne rågkorn, som tilförne äro stöpte uti en laka af hwete eller korn utpräsat, och rökte; hwars rätta bruk beskrifwit är uti 14. Cap. § 4. Sedan upfylles hålen med ett quarters mått mull, af then uti §. 6. af föregående Capitel beskrefne krafftiga jord-*materien*, som innehåller ett ämne til all fruchtbarhet. Tiden til thenna planteringen utställer man til begynnelsen af *Augusti* månad, så at rågen uti stånden wäl hinner utbreda sina telningar och rota [s. 164.] sig, innan winterkiölden anfäcktat honom. Och såsom rågbrådden växer här med wanlig breda och frodiga blad, och wil wäxa något för höger, så afklippas the efter handen. Om wahren thereafter, straxt snön är afrunnen, äro rågstånden nästan lika gröna, som the woro om hösten, emedan then omliggande starcka och warma mullen förhindrar all skada af winterkiölden. *Medio Aprilis*, om snön annors är afsmältat, belägges kupan med par tums hög sand oppå the toma rumen emellan rågstånden, så at man om sommaren slipper rensa bort ogräset, som wil sig opsticka, och warman af sanden må thesto starckare fortskynda wäxten; dock så lagandes, at intet sanden intager rågstånden eller mullbländningen, som the rotat sig uti.

§. 4. När nu thetta är uträttat, begynner man sedan at watna, med then förwarde och thertil ämnade lakan, som war 32. kannor, och beskrifwen är uti 16. Cap. §. 7. Watnandet anställles, tå rågstånden om wahren begynt at wäxa, och fråst-utternäna någorlunda äro förbi gångna. Hwart och ett stånd behöfwer för hwar gång thet watnas, litet drygare än ett fierdedels quartersmått laka, som gör på 32. stånd, eller hela kupan, 10. qwarter; och skal lakan spentas med en liten thertil tienlig watnspruta, in til roten, och ingalunda på then emellan liggande sanden. Siu eller åtta gånger watnas således kupan om wårhtiden, tå torckan på står och intet regn faller; och opgår allenast thertil 10. kannor af then förberörde starcka lakan, som opdrifwer the uti nedersta lederna wid roten fördolde frön til en stor myckenhet af nya telningar. Ju

mera man wil kåsta oppå kuporna af thenna förberörde lakan, ju bättre är thet. Och är intet särdeles at befruchta, thet rågstånden af rågnet kunde kullkastas, emedan the stå uppå en styf och grofwer halm: men större fara är thet för haglet, som dock kan afböjas med en liten skiärm; emedertid kan ock kupan omgiärdas med 4. smala stänger, bundne wid 4. stålpar, som nederslås wid kupans 4. hörn, så at halmen må kunna therpå lägga sig. Förkåfringen uti en så försiktigt anlagt [s. 165.] och ansat kupa är både underlig och förträffelig, så at läggarne eller stånden innehålla 70. a 80. stälkar, med stora ax öfwer 1. qwarter långa, och merendels opfyllte med 80. a 100. rågkorn, som äro mycket stora och strida. En *Quadrat* aln, som inbegriper 4. sådana stånd, gier til thet minsta 1. qwarter mått säd; hwarthemot kupan som 8. *Quadrata* alnar, kan til thet ringaste gifwa 8. qwarter eller en kanna: hwilken wäl förwaras, at hon intet må orna, til thes hon skal planteras.

§. 5. Samma wåhr anlägger man äfwen en kupa, när wid then förra, som håller 16. *Quadrata* alnar, hwaruti korn planteras; hwarmed ock likaledes förfaras skal, som med rågen; dock så at man åtskiljer tiden. Och är thetta therwid thet märckwärdigaste, at kupan bör besättias en månad eller 6. weckor efter then almänna sädestiden; som, ehuru sent thet synes wara sådt, lika fult mognas på samma tid, som annorsäd, medelstkupans starcka warma, och then underliggiande *Materien*. Härigenom bekomma sädeskornen som kupan af sig föder, en sådan krops *disposition*; at när the blifwa åhret efter sådde, eller planterade uti en annan grund, en månad förr om wåhren, eller på then wanliga sädestiden; så drifwer them then första medfödda *Naturen*, icke allenast at fullborda ther sin wäxt inom lika många weckor, som i then förra grunden, och mognas en månad om hösten förr än annor säd: utan ock at therstädes behålla och eftersträfwa sin förra ömnoget uti kupan. En sådan kupa af förenämde storlek, kan äfwen som then förra, gifwa 1. qwarter mått säd af hwarje *Quadrat* aln, eller 6. qwarter efter 16. alnar, som *reserveras* til planterande, uti thet förestälte halfwa tunelandet. Samma *Praxis* at plantera, kan ock brukas med alla andra slags sädesfrön: såsom hwete, hafra, ärter, och åtskillig annan utländsk säd: såsom winterkorn och *Indianiskt magis*; hwilka icke allenast på thetta sättet kunde *restringeras* eller wänjas til wårt *Climat*, at på kort tid fullborda sin wäxt; utan ock mer och mer *nobiliteras* til gröfre, stridare och ömnoget: ty när thessa opräknade sädesfrön, hämtas af then beskrefna [s. 166.] kupan, åter å nyo *vegeteras* eller blötas, och sedan andra åhret i samma kupa planteras och watnas, så blifwa the ännu fullkomligare, och så framgent åhr ifrån åhr bättre; emedan thes *Organa* blifwa åhrligen rummare, och thes små ådrar med en öfwerflödigare och *spirituelare* safft opfyllte. Och ehuruwäl man kåstat på thessa 3. kannor säd, som man af kuporna bekommit, $\frac{1}{4}$ tunna spanmål, at theraf utsiuda en tienlig laka til kupornas bewatnande; så betala the sig dock thesto bättre, när the uti thet förestälte tunnelandet warda *transporterade*. Thetta anförde maneret at förekomma sädens *degeneration* eller förwandling, och then til högsta fullkomlighet opbringa, är hemligheten utaf hela *Vegetationen*, och then första och förnämsta grunden til åkerbrukets förbättrande; hwarutan all *Vegetation* har förtränger andedrächt uti the smärre och förswagade frön.

§. 6. Men at man må återkomma til thet, uti then 2. §. af thetta Capitel förestälte tunnelandet, som skulle innehålla 14000 *Quadrata* alnar, och wara ett *Seminarium* til 40. tunnelandes åker; så anlägges thet på sätt och wis som följer. Man låter opbryta om hösten, eller åhret förr än såsom planterandet anställas skal, särskilt ifrån allmänna åkren, ett så stort stycke land, som inbegriper thessa *Quadrata* alnar, uppå ett emot solen wälbelägit ställe, bestående af god lermylla. Thetta åkerstycket försees med ett godt dike på alla sidor; sedan kiöres thet 4. eller 5. gånger öfwer sommaren, så at tårfwen eller swärdet må blifwa wäl oplossat och sönderdelat, och the öfriga, som trästocken intet kunnat skilja, bortrensade. Sidsta köringen emot hösten måste förrättas med en brystplog; sådan som til lindors optagande bruklig är, hwilken bäst ophöjer mullen. Under kiörandet sammanlägges 24. fårar, som ungefär giöra ett stycke land af 12. alnars bredd. På bägge sidor af thetta lilla stycket eller thessa sammanlagda fåror lemnas en stor tom får, en god half aln bred, på bottnen; som wäl måste rensas med spadan, ther mullen skulle åter infalla. Thessa små diken, på bägge sidor om the 24. sammanlagde fåror, hafwa en tredubbel nytta med sig. Först at [s. 167.] höst-watnet och isläppet intet kan ther stadna och fördärfwa säden: Sedan at sädeswäxten å alla sidor har frisk andedrächt, som eliest måste förqwäfas, tå hela åkerstycket ligger *plant* och täppt: och thernäst at then förr beskrifna jordbländningen, hwarmed planterandet fortställes, uti them förwaras skal; som dagen förr än särtiandet företages, uti små högar, längst effter omtalte diken, å bägge sidor om sängarna eller lilla åkerstycket, sammanføres, til några famnar emellan hwarje mullhög.

§. 7. När nu thetta tunnelandet är uti sängar afdelt, och then förut beredde jordbländningen å bägge sidor i högar oplagd, bör man thernest wara försedd med tienliga wärcktyg, hwarmed planteringen fortställas skal. Thet första är en järnstör af samma tyngd, som then, til giärdsel-gårds stängning brukliga dock något stackugare, och af en annan skapnad; så at klumpen skal wara 6. tum i *Diametren* eller bredden, och 6. tum i längden, och til ändan wäl spetsat, at han lätt må kunna underslås; tå han gör ett hål uti jorden, som drager ett quarters mått mull. Haken är nyttig at förhindra klumpens diupare gång, som ej längre bör nedergå än til öfwersta kanten, och therhos antekna raden, snöret eller the hål som i närmaste *Linia* komma at opstöras.

Thet andra redskapet, är en fyrkantig skiäppa, flater på sidorna, at hon må liggia wäl til och intet wälfwa. På skiäppans ena sida inåt är en liten låda, som kan hålla 1. quarters mått säd, och på then andra sidan utåt ett handtag en half aln långt; hwaruti en rem är fäst, som går ifrån handtaget twärt öfwer på andra sidan och thes nedersta kant, så at karlen må kunna kasta remen öfwer halsen, och beqwämt bära skiäppan.

Thet tredje redskapet är en liten skopa, som drager något drygare än ett quarters mått med ett skafft uti, 5. quarter långt; bredden och diupet på sielfwa skopan, bör war lika som ett annat quarters mått, och ingalunda af widare krets, så at icke mullen som med skopan höses må falla utom hälen eller kretserna. För then person som bär skiäppan, skal å bägge sidor om sängarna liggia en beqwäm [s. 168.] skopa eller skyffel i beredskap, som han kan fylla skiäppan med, när han gådt twärt öfwer

sängen, *linien* til ända. Skiäppan bör intet wara större än 4. kannor mull, ther kunna rymmas; och höses uti henne ej mera än 3. kannor, at hon beqwämt kan bäras.

§. 8. Sedan thessa behöriga wärcktyg äro för handen; låter man *Bartholomæi* tid, plantera uti thet ena halfwa tunnelandet then rågen, som then uti 4. §. af thetta Capitel beskrifna kupan af sig gifwit; hwilken til högsta fullkomlighet och af bästa art, therstädes upbracht blef, genom thet krafftia och *spirituella* watnet hwarmed kupan watnades, hwars medfödde *natur* man nu genom en jämlik grund uti thenna *Plantagien* til alla thes delar söker *conservera*.

Til planterandet eller sättiandet behöfwes 3. personer. Och tå landet eller sängarna äro öfwerfarne och jämnade med en lättharf, och rågen förut stöpter och rökter, på thet maner som uti Cap. 2. §. 3. 4. förmält är; begynna the at sätta twärt öfwer sängarna, läggiandes ett snöre öfwer sängen, eller ifrån thet ena diket til thet andra hwaruteffter anteknas the rum, therest hålen skola nederslås, til en half alns rymd ifrån hwarandra. En karl går förut som upstörar twenne rader eller twenne hål i bredden, för twenne sättare, som öffterfölja hwar och en på sina *linia*: och hinne dem som störar wäl upstaka hålen för them. Under störandet skal han wända järnstören så rätt, at haken *lit. C.* som bör wara en half aln lång, utmärcker närmaste *linien*, eller *distancen* emellan the hål, som han i nästa *linia* kommer at uppslå; hwar af skier, at snöret intet behöfwes vidare brukas, förrän såsom sängen är til sin längd upstakat, och allenast tå man begynner thet nästliggiande stycket. The som sätta, böra gå ett litet stycke ifrån hwarandra, bredwid sina *linier*, sig så skickandes, at intet hålen igentrampas: och förrättas then syslan på thet maneret: att sättiaren, som har mullskiäppan fram för sig, håller med wänstra handen uti thet wid skiäppan fästade handtaget: och [s. 167.] fyller så then lilla skopan först til hälften, wändandes skaftet i thet samma til wänstra handen, eller handtaget, och tager så straxt med högra handen twå eller tre korn emellan fingren utur lådan och nedfäller i skopan; sedan upfyller han skopan til sitt fulla mått, tager til thet långa skaftet, och höser så ett quarters mått mull i hwart hål; at mullen står litet öfwer hålen, som sedan sätter sig af rägnet: hwarwid han intet heller behöfwes bäcka sig, emedan skaftet på skopan är tilräckeligit och långt. Härigenom komma sådeskornen at liggia mitt uti mullen twå eller tre tum diupt, och hafwa således god mull både under och öfwer. När sättiaren stigit *linien* til ända som löper twärt öfwer åkerstycket, och är 12. alnar lång; så möter han diket eller tomfären, ther mullhögarna liggia för honom i beredskap; tå han åter fyller then toma mullskiäppan med tre kannor mull, som för nästa *linien* af lika längd äro tilräckeliga. Huru vidare härmed omgås skal, kan bäst fattas, tå man begynner *practicera* och läggia handen därwid. Således fortfares med sättiandet til thes thet föresatte Tunnelandet är fullsatt: och hinna thessa tre personer intet mera plantera än såsom ett fiendendels tunna hwar dag eller ett halft Tunneland på twenne dagar; som kan wara alt nog, emedan man här intet söker therefter, huru man skal anställa planterandet öfwer hela sin åker; utan allenast til ett eller några Tunneland, som man kan hafwa förråd af jordbländningen til.

Uppå hwar och en *quadrat* aln nederslås på thetta sättet, intet flera än 4. hål til en half alns rymd ifrån hwarandra; dock så til förstændes, at under denna halfwa alnen

inbegripes hålens bredd. Thenna *distencen* emellan kretserna är *steril* utan säd och giödsel; därest hon intet heller är nödig, emedan hwar och en krets innehafwer så öfwerflödigt näring för the trenne nedersläppte kornen, at then på ett åhr intet utödas kan; och upgår således til hwarje *quaderat* aln, intet mera än ett stop jordbländning, som bestiger sig til 60. tunnor, eller 20. lass, uppå 7000. alnar; til thetta halfwa Tunnelandets besättiande, [s. 168.] har icke heller mera kunnat upgå än en kanna, emedan 12. korn beräknade på hwar quadrat aln, gör på 7000. alnar 84000. korn, som blir ungefär en kanna råg.

§. 9. Uppå samma maner förrättar man korn planteringen, hwartil man äfwen anlägger ett halft Tunneland; hwar på spänderas then öfriga 60. tunnors jordbländningen, af then uti Cap. 4. §. 6. förut beredde; och the twenne kannor korn, hämtade ifrån sådan kupa, som beskrifwes Cap. 5. §. 5. Och såsom kornet, som man af thenna kupan bekom, war utaf then ädlaste och bästa arten, och intet blef ther planterat förr än en månad efter allmänna sädestiden; så söker man ther uti thetta half tunnelandet, genom planterande på samma tid och i lika krafftig grund ifrån förwandling befria; ingalunda förgiätandes, at förut stöpa kornet förr än thet sätties, och äro the twenne kannor, til thetta half tunnelandets besättiande tilräckliga.

Uppå samma sätt planterar man ock all annan säd, såsom hwete med särdeles fördelachtighet; hwilket uti en sådan grund och beskrifwen mullbländning, består sig aldrabäst emot winterkiölden, mognas fortare, växer ömrogare och af större godhet; så at man på ett sådant åkerstycke kan åhrligen både i wäta och tårna somrar, wara försäkrad om thes och all annan säds fortkomst och godhet, emedan *jordmaterien* är af then beskaffenhet, at hon både warmar och befriar roten ifrån förfrysande; såsom ock *tempererar* en öfwerflödig heta och wäta. Äfwen sammaledes kan ock *procederas* med hafra, och besynnerligen ärter; hwilka, när the sättes i thenna mullbländning, wäxa the ther ogement ömnoget, och blifwa liufliga och angenäma, tagandes del utaf mullbländningens sötma och beskaffenheter. Hwarwid dock är at märcka, thet hwart stånd skal försees med en liten smal kiäp, som wid hwart hål nedersätties; hwarwid ärtriset kan linda sig.

§. 10. Förkåfringen uti thessa på förberörde sätt planterade åkerstycken, blir förträffelig och ansenlig; ty såsom thenna ifrån kuporna *transplanterade* säden närar sig uti thessa åkerstycken, [s. 169.] af en lika riker och krafftig jordbländning, som uti kuporna; så liknar then ock sin förra fruchtbarhet; och förkåfrar sig hwart och ett hål eller stånd thet ringaste til 60, 70, 80. strån, med owanlig stora ax och grofwer halm: i uträknande hwaremot, skal en *Quadrat* aln, som innehafwer fyra sådana stånd, kunna gifwa ett quarters mått säd; som på ett helt tunneland til en ansenlig *Summa* sig bestiger. Och ehuruwäl jag intet giordt försök af en sådan plantering uti ett så stort åkerstycke, som här *Exempels* wis förestält blifwit, så har jag dock thet offta försökt uti mindre, til några *Quadrata* alnar, som är sak samma; ty hwad en *Quadrat* aln räntar, thet räntar också 14000. alnar i *Proportion* thereffter, när the äro utaf lika godhet, såsom uti thetta tunnelandet, therest hwar och en aln håller lika många hål eller stånd, och lika mycken och god jordbländning, at them emellan ingen missmån wara kan. Ibland andra sådana försök och prof, (hwarom en min *Disputation de nova agriculturam emendandi ratione*, äfwenwäl läsas kan af then

som thertil lust hafwer) försökte jag ock ett til min yttermera säkerhet härutinnan, förledit åhr om wåhren, tå jag uti en Sandbacka, på min gård i Norland, lätt upläggia en kupa eller säng af 4. *Quadrata* alnar.¹⁵³ Sanden, som war aldeles *steril*, grofwer och brännande, sammanklappades med spadan; sedan planterades uti thessa *Quadrata* alnar *ordinairt* korn, med thenna förbeskrefna jordbländning, til ett qwarters mått på hwart och ett hål. Och til at finna åtskilnaden besåddes 4. alnar näst utwid, utan en sådan mullbländning, allenast med någon gödsel inblandat uti sanden, hwarrest några strå allenast upkommo, hwilka straxt therpå af hetan och sanden aldeles förbrändes; men the uppå then kraftiga jordbländningen stående, woro frodiga til anseende, och bestodo sig så wäl emot sandens heta, som, then wåhren, för sädeswåxten nästan war odrägelig, at man icke kunde märcka något teckn til förblekande. Förkåfringen på thetta stället blef emot förmodan mycket härlig; så at hwart och ett stånd, therest thenna jordbländning [s. 170.] war lagder, innehölt 10. a 15. stialckar, grofwa nästan som siöwass, the ther intet af regnet kunde kullslås, uthan at icke hela busken skulle brytas twärt af. Axen woro upfylte merendels med 80. a 90, och somliga med 100. korn, som ock wore en god del gröfre och större än *ordinairt* korn. Thet underligaste och efftertänckeligaste härwid war thet, at wid roten på läggarna woro en stor myckenhet af små telningar eller strån uprundne, som intet ax gingo, utan stadnade mitt uti wåxten; hwaraf jag märcka kunde, at then heta sanden, rundt omkring liggande, förtårt then saft, som the skulle hafwa sin fortkomst och näring utaf, och at safften warit i behåll och telningarna kunnat komma til sin fullkomliga wåxt, ther jorden emellan stånden icke warit så brännande som sanden, utan sådan som i thessa förestälte *Plantagier*. Icke thesto mindre bekom jag af thessa 4. *Quadrata* alnar in emot tre qwarters mått säd; så at om en sådan sandbanck på berörde sätt planterat, warit 14000. *Quadrata* alnar, har then kunnat gifwa i *Proportion* theremot 20. tunnor. Hwaraf jag oförgripeligen fördristar mig sluta, at ett lika stort åkerstycke, bestående af god mull, och en sådan förenämjd jordbländning, planterat med en så god sädesart, som ifrån kuporna förwärfwades, kunde gifwa mycket mera och til thet ringaste 20. tunnor. Om hösten uptog jag läggarna utur sandbacken, och wiste them för *Comministeren* ther i sochnen, som förundrade sig hwad sådant skulle wara, förmenandes the skulle wara tagne ifrån någon siö utaf wassen, och intet utaf någon åker, fordrandes af mig *raison* til en sådan wåxt, then jag låfwade honom weta få, när jag sådant allmänt kunnogt giordt.

§. II. Ett sådant åkerstycke af bemälte storlek, bör åhrligen på förberörde maner planteras, några gånger om hösten upkiöras, och alt ogräs bortpläckas; tå thet åhr ifrån åhr blir fetare och fruchtsammare af jord-*materien*, som brukas under planterandet. Och skola kuporna äfwenwål hwart åhr planteras och wid macht hållas; ty uppå them beror sig *Vegetationens* hemlighet [s. 171.] af orsak, at sädeskornet uti them blifwer, genom thet kraftiga och *spirituella* watnet, til högsta fullkomlighets Grad upbracht; men sedermera genom planterande uti ett större stycke land af lika grund, ifrån förwandling *conserverad*: blifwandes således thessa små kupor ett *seminarium* för 1. tunneland, och thet samma åter ett *seminarium* för allmänne åkren. Härwid är också märkwärdigt, at första åhret, som man å nyo inrättat planteringen, blir förkåfringen uti kuporna och thet större åkerstycket intet så ansenlig,

som sedermera, när man några år dermed *continueras*, så sädesväxten opstiger til thet högsta. Sädeskornet, som ett så wäl tilpyntad land af sig gifwer, är utaf en ogemen dygd, och gifwer dubbelt ömrogare än annor säd, när thet til allmänna åkren blifwer *transporterat*; emedan thes medfödde *Natur* arbetar therhuppå, at uti en mager åker fortdrifwa växten, til äfwen lika fullkomlighet som uti kuporna eller then första grunden. Thesutan ock har sådant sädesfrö bekommit uti *Plantagien* en sådan *disposition* och krops beskaffenhet, at thet förmerar sig til många telningar eller strån af ett korn; hwilken art thet sedermera behåller, så thet kommer at sås uti allmänna åkren, och måste therföre spridas mycket glest, så at på thet land man sår två tunnor af *ordinairt* sädeskorn, ther görs ej mera behof än en af thetta, ja wäl mycket mindre; hwarpå åhrswäxtens trefnad til största delen beror, som tilförene uti Cap. 1. §. 2. af thenna bok widlyftigare bewist är; therest ock påmint blef, at then wanliga säden äger intet then dygden, at hon kan eller bör glest och tunt sås, emedan åkermullen blifwer öfwerlastat med tiockare och flera sädesfrön än hon mächtar nära och underhålla, hwarigenom sädeshalmen i tårta år blir smal och granner som lin, medan thet ena strå qwärfwer thet andra, och axen blifwa hel små; och åter i wäta år, lägger sig halmen och förrottnar, skuggar landet at thet ej får uptorkas, och axen blifwa toma och magra. Om någon härutaf wille sluta, thet man alltherföre borde så sin åker glest och tunt med thetta wanliga sädesfröet, som blifwer [s. 172.] hämtat af en sådan tiockt sådder åker, så slår thet felt; ty sädeskornen hafwa genom förtiockt sående, eller rätt sammanliggiande, bekommit en sådan kropps beskaffenhet, at om the än tunt och glest såddes, förmera the sig dock intet thesto mera, utan förblifwa wid sin förra art. Men när en åker blifwer twärt om, besådd med ett sådant frö, som ifrån the planterade åkerstycken hämtat är, therest thet iklädt sig en större *vigueur* och förmerande art af många strå efter ett korn; så får åhrswäxten ett annat utseende, och består sig, fast bättre emot heta och wäta; blir ock thesutan dubbelt ömrogare. *Exempel* på åtskillnaden af sädesfrö, som sig således förmerar, kan man klarligen se utaf swedieråg, som ofta i en råg-swedia förmerar sig til 50 å 60 strå af ett korn, hwilken, så han uti trädessäken skal sås, som somliga bruka, bör then intet sås hälften så tiockt som åker-rågen, emedan then bör hafwa rum at slå ut och förmera sig. Hwaraf jag säkert sluta kan, at the 20. tunnor säd, som jordägare kan bekomma genom ett Tunnelands anläggande och försigtiga planterande på förberörde sätt och wis, äro ett aldeles tilräckeligit utsäde för then 40 Tunnelandsåkeren, som man uti 2. §. af thetta Capitel för ett *Exempel proponerade*.

§. 12. I anledning af thetta anförde *Exemplet*, om ett Tunnelands planterande, hwarigenom 40. Tunnelandsåker med åhrligit utsäde kan underhållas, förmodar jag, at hwar och en Landtman, af större eller mindre hemman, snart nog skal *proportionaliter* kunna uträkna, huru stort stycke åker, och myckenhet af jordbländning han til ett *seminarium* för sin almänna åker nödigt har at uparbeta och plantera. Och har man sålunda i mögeligaste korthet förklarar; huru hwar och en jordägare skall kunna indraga sitt åhrliga utsäde; och förwärfwa sig ett sådant sädesfrö, som uti frodigt wäxande och ömrog afgift wida öfwegår, så wäl then wanliga, som then ifrån andra orter *transporterade* säden. Thetta sädes slaget, kan man, om så lyster, förr än thet sås i [s. 173.] allmänna åkern, stöpa och röka efter thet maner som uti 2. Cap.

5. §. förmält är, men så kan thet intet heller wara nödig; emedan thessa stöpningar intet så stort giöra til saken, utan thet gör thet mästa, at sädeskorntet har utaf sig sielf en god art; och kan then som intet gier sig til til sådana stöpningar, allenast gista och wäl röka sitt sädesfrö som han utaf the planterade åkerstycken bekommit, med en kall rök par dagar på Badstugu lafwen, tå thet bäst står med sig.

Thet XVIII. Capitel.

At Mälta.

Först slås kornet uti ett kar, och bäres watn på, at thet står ther öfwer, och stöpes således i 3. dygn, sedan aftappas watnet, och föres på Mältbottnen, therest thet lägges tilhopa alt som wäderleken är, kalt eller lagom höst- och währwäder, uti en tiockare eller tunnare hög, sedan efter 2 å 3. dagars förlopp, wändas och actas grant för någon stark kornhetta, och när thet börjar mältas, lemnas thet en lagom warma och omskyflas mårjon och afton, alt som man ser thet tiltaga uti warma och mältning, när thet tå begynner jemt utspricka, så skyflas thet i små runda högar til en tunnast storlek och twättas med watn, således, at watnet slås på högen, och 2:ne folck emot hwarandra skyfla om hwar hög, sedan när watnet är afrunnet, utbredes jemt öfwer mältbottnen ett quarters tiockt, at thet får taga sig lagom warma, och ther efter wäl påses och omskyflas, at thet intet ränner tilsamman i stora torfwer, när thet tå är jemt och wäl utlupit, lägges på kiölnan at torckas med lagom warma, bäst med kohl, och wändas så ofta som man finner thet understa blifwer tort: Läggandes intet för-starck eld, at maltet theraf kan blifwa bränt och således hwar torkning efter annan. [s. 174.]

At brygga.

Maltet wannas wäl mältsan ifrån och malas således at alla kornen krossas, men intet förgrant malit, afton förr än thet brygges, förskaffas brygg-watn i godt förråd, och syftas med kalt watten, arbetas wäl om med händerne, at thet blir jemt och wäl syftat. Om mårjonen ther på helt bittida kokas watten uti bryggkiettelen, och öses på samma syftningen, som brygget är stort til och man wil hafwa starkt dricka 2. 3. eller 4. kiettlar som man sig besinner, när tå lagen är pålekt, som drickat skal bli starkt til, så öses tilbakars i kietteln, uplekes och wäl skummes, öses sedan til bakars och röres wäl om i karet, och således kokas then ena kietteln efter then andra, och öses fram och tilbakars in til thes wörten blir hel klar på karet, sedan lages til ett rostkar, och lägges 2:ne floder med rost-kiäppar, kors öfwer hwar annan, och sedan med ren Råghalm 3:ne floder alt korswis, tå öses mäskningen på Rosten ur thet andra karet, sedan lekas eller kokas wörten, in til thes hon blir hel klar; imedlertid kokas humblan som tages til hwar tunna 5 marker mer eller mindre som humblan är god och af stark betska til, hwilken lekas 5 å 6 timar,

och spädes med watn så ofta thet kokas af, när han tå är fullkokt, silas up i en humblekorg, och lekas sedan bland then klara wörten i bryggkiettlen, när tå hwar kiettel lekt en tima, så silas then i Bryggkaret igenom humblekorgen, således hwar kiettel efter annan med samma humbla, när thet således är inlekt i bryggkaret, röres med ett ror, som wid bryggningen både först och sidst brukas, til thes thet blir lagom swalt at gifwa gästen uti, så thet får en god gäsning, och intet röres förr än then gifwer sig neder igen, sedan skummes gästen af, och tunnes sina kiärel.

Eljest brukas ock, när på föregående sätt, maltet är wannat eller harpat, groft malit, wattnet tilräckelig anskaffat och med kalt wattn först syftat, men sedermera lekes en panna lag [s. 175.] och slås på syftningen samt wäl omröres, hwilket tå står uti 3:ne timmars tid täckt, hwarefter silas wörten i kietteln och lekes, imedlertid bör Rostkaret på föromtalte sätt med kiäppar och halm wara tilredd, hwarpå mäskningen genast bäres, likaledes ther uppå wörten utur pannan, hwad sedan af wörten rinner, åter öses i kietteln och lekes, samt således och på lika sätt 3 à 4 gånger genom Rosten afhämtas, at wörten blir klar, tå kietteln sankes full, alt som brygget kan wara stort, tages humbla 3 à 4 marker stundom mera och mindre, efter thes god- och starklek, på hwarje tunna räknad, som bör så snart syftningen för sig gådt kokas en timma, sedan igenom humblekorg silas och läggas på wörten uti kietteln och theribland åter kokas 2 à 3 timars tid, när thet nu börjar leka, slås tå och tå litet kalt watn ther uppå, til thes wörten kommer at skiära sig, vidare med silningen uti karet, samt gästens ingifwande, förfares efter förra beskrifning;

Härwid äfwen *observeras*, at ehuruwäl godt malt och humbla när thet wäl handteras låfwer behageligt dricka, så kan thet dock genom oachtsamhet förderfwas, särdeles enär Bryggkiärel icke hållas så wäl för som efter brygget ständigt rena och i god ordning, icke mindre böra dricks-kärelen som oxhofwden, fat och tunnor wäl skiötas, på thet ej som ofta händer medelst wårdslöshet uti dricka icke må förordsaka någon widrig smak, hwilket skier när drickat blir taprunnen, lemnas luft och dels aldeles öpen, som dock ständigt bör hållas täpt, lika som ther på ännu wore oskiämt dricka, til åter näst ärnade brygget, tå the samma först öppnas, bärman utslås, och upfyller med rent wattn, ståendes thermed öfwer natten hwarefter giöres och gnides med grön granris in och ute rätt wäl ren, samt likaledes skiöljes, och sedan låta bli torr, tå kan tunnas, hwarefter och så snart gästen ther uti gifwer sig neder som bör wäl achtas, förses sprunden, några bruka allenast ther til papper och gäst, men bätter och säkrare, när ther uppå äntå lägges aske-deg. [s. 176.]

Thet XIX. Capitel.

Om Humle-gårdar, theas försicktiga anläggande och plantering, rätta ansning och skiötsel, gödande, samt humlans afplockande, torkande och förwarande etc.

§. 1.

Sedan wi nu om malt, mältning och brygning handlat, wiljom wi jemwål nu thet märkwärdigaste anföra om Humle-gårdar och humla, hwilken för oss i thesse Nordiska orter är så nödig och nyttig, som winrankor och thes drufwor i the Södra; ty hwad winet är för them, thet är ölet och swagdricka för oss, som utan thetta kraftiga balsam och dryckernas salt ej kan beredas, eller från förderfwelse befrias.

§. 2. At man här i Swerjet fordom i ställt för humla brukat malört och pors, synes icke otroligit. Så lærer ock wara swårt, at med wisshet kunna säga, wid hwad tid humle-planteringen i Swerige först kommit i bruk. Thet wil likwål Herr Probst *Serenius* i sin Engelska Åkerman försäkra,¹⁵⁴ at icke under 4000 Lispund främmande humla allena årligen i riket införes, och at Utlänningarna i många år giödt och planterat sina humle-kupor med Swenska koppar-plåtar och jernstänger, hwilket dock icke torde behöfwas, om allenast the redan mäst å alla orter anlagde humle-gårdar, och the som årligen ännu anläggias, och enligit nya lagen Cap. VII. Byggninga balk. förökas, rättsligen och med förstånd blefwo wårdade och skötte. Ty hwad för kostelige humle-gårdar finnas här icke allestädes i landet, i synnerhet kring Upsala och Skedwi sockn i Öster-Göthland, hwilka gifwa god, skiön och kraftig humla, som någonsin then bästa utlendska. [s. 177.]

§. 3. Humla är två slag, han och hon, eller tam och wild, then förra planteras af rötter med mödo och arbete, then andra hielper sig sielf fort igenom sina fröen, och är nog swagare. Then synbara skilnaden emellan them bägge består ther uti, at then förra har på sina roxnor hwassa hår eller taggar, hwar med han fäster sig på sina stänger; men then senare slät och utan taggar, thes blad äro ej eller så uddige och inklufne, som then andras. Af then tama är eljest 3 slag, then ene fyrkantig och röd wid stielken, then andra long och whit, och then tredie aflong. Then longa och hwita är then wackraste och bästa, gifwer ock bättre än the andra, wäxer wäl ock tilsammans med then aflonga.

§. 4. Then som wil anläggia humle-gård, måste nödwändigt wälja sig til en så angelägen och oumgängelig plantering en tienlig plats och jordmon. Platsen måste ej wara belägen emot Norden, ty the kalla nordan blåster förderfwa lätteligen både blomma och koppa, utan hälst bör han liggia emellan högder, som hafwa en öpning åt östra eller södra sidan, ty morgonsolen uptorkar daggen bittida och förkommer then skadelige honungs-daggen, middags-solen drifwer safterna fort, och skyndar mognaden. Hwarest en sådan lägenhet finnes, kan man lätteligen bota norra sidans

öpfung, om man ther planterar stora och fortväxande träen, som Alm, Lind, Pihl, Lön, etc. och emedlertid med höga plank eller gärdesgårdar söker at förebygga blås-ternas genomträngande skadeliga värkan.

§. 5. Icke bör humle-gården anläggias utmed något Träsk eller sumpig ort, ty ther af upstigande dunster göra humlan obotelig skada, ej eller wid någon siö, therest han ligger alt för öpen för wädret; Men om man kan finna någon tienlig plats wid godt watn; som åar, källor eller friska brunnar, wore thet en träffelig förmon uti torra somrar, tå humlan äfwen så wäl som någon trögårdsplanta behöfwer watnas och släcka törsten, och i så måtto hafwa äfwen the skiöna Upsala humle-gårdar nedre [s. 178.] wid Islandet på båda sidor om strömmen, ibland flere en stätelig förmon af sin belägenhet.

§. 6. Så bör ock vidare en humle-gård hwarken anläggias på någon öpen högd, emedan stängerna tå af wädret ofta kullkastas, kopporna afslitas eller traslas, och uti torra år aldeles förwisna; icke eller får han liggia alt försänkt och lågt, så at höst- eller wårwatnet skadar honom, utan så medelmåttigt, at han är utom fara både för heta och wäta, och om han har afhälle, bör thet wara helst til Söder, men ej til Norr.

§. 7. Har man nu en god och tienlig plats, så bör man ther anläggia sin humlegård, jordmonen må wara hur han kan. Ty belägenheten måste man låna af *naturen*, man kan ej göra then sielf, men jorden kan man förändra och bättra alt som man har lust, flit och drift til. Then tienligaste grunden är then, som är diup, lös och mör, hälst swartmylla, som alltid är then rikaste. Sand och örjord doger intet, ty hon bränner rötterna, dock om ingen annan mån är, kan man afföra sanden til twå eller halftredie fots diup, och påföra god jord i stället, heldre än man skal lemna en fördelaktig plats. Skulle jorden wara sur, kall och dinkot, kan man komma then til hielp med diupa dikens upkastande och brännande. Så bör ej eller stark lera afskräckia en, ty tå kan man giöra sina gropar, ther kuporna ämnas, så mycket vidare, och fylla med god matjord eller wäl brunnen dyngia, tå ock leran giör humlan intet ogagn, ty hon hindrar at ej rötterna får ränna förwidt omkring uti jorden, utan wäxa och förkofra sig mycket starkare inom sin egen grop, hwaraf roxarna wäxa starkare up at stången och kopporna blifwa större och ömrigare.

§. 8. Jorden, uti hwilken man ärnar plantera, måste först wäl brukas, och så munga gånger kiöras och harfwas, at alla gräsrotter och ogräs utränses och dödes, och at landet är aldeles så jämnat och myllat som en trögårdssäng. At giöda hela landet är onödigt, ja skadeligit, ty ther af får ogräset emellan [s. 179.] kuporna större trefnad. Är altså bäst at föra in uti humlegården en hel hög af mull och brunnen dyngia, och sedan efter hand ifrån then hämta til hwarje kupa. Alt efter grundens egenskap måste man rätta sig med *distancen* emellan kuporna, om then är torr och hetsig, böra the icke wara öfwer 6 fot ifrån hwar andra, men är han mustig, diup och rik, 8 á 9, och kan man alltid sedan, när humlegården kommit sig före, inläggia flera rotter i kuporna, och förmera stång-talet. Somliga iläggia sin kupeordning i fyrkant och rutwis, som är bäst, om man wil kiöra med hästar emellan; andra åter i femhörning, hwarmedelst humlan bättre beskyddes för bläst, är ock prydeligare för ögonen. Men hwilket thera sättet man följer, så märker man ut hwart ställe, ther kupan skal blifwa med en käpp eller sticka, och gräfwer ett hol af en fot eller mera i fyrkant, hwilket

fylles med mull för planteringen. Somliga råda, man skal plantera om våren, men the fleste och förfarnesta hålla *October* månad om hösten för then bästa tiden ther til, efter rötterna tå komma at fästa sig, och wara färdige til språng emot våren. Man måste wälja the bästa och största rötter man kan få, och förskaffa sig them ifrån en wälbärande och häfdad humle-gård, i synnerhet then, som året tilförene haft sine kupor förhögdade med god jord, hwilket förkofrar rötterna til antal och storlek. Utaf en humle-gård, och icke flera måste man fly sig rötter, ty at hafwa en bländning af flera slag i sin humle-gård är högst skadeligit, ty the mogna på åtskillige tider. The älsta rötter äro icke the bästa, ty the äro ofta rutne i kärnan, som noga måste efterses; Om något är rutit utan på, måste thet wäl afputsas, och then gamle barken afdragas in til then friska. Rötterna förwaras uti torr jord eller sand, och när groperne äro färdige, tager man them ut, och skiär them uti stycken wid pass en fot longa, och 3 a 4 språng eller piggar på hwarthera.

§. 9. Bästa sättet af alla wid planteringen är thet, när the omtalte fyrkantige groperne äro fylte med god jord, at man sticker [s. 180.] i hwart hörn et hål med en käpp, och ett mitt uti, i samma hål nedersticker man the ther til beredde rötterna, låtandes then ändan weta upåt, som wäxt så förr, och the inre ändarna mötas i medel-puncten af gropen: Sedan man bäddat them wäl och rätt tilhopa med jorden, betäcker man kupan med fin mull wid pass tre tumb högt, och watnar straxt ther på rätt wäl, at rötterna må så mycket bättre sättia sig, strör man aska eller kalk helt tunt på hwar kupa wid watnandet, blifwer wäxten så mycket qwickare at såltan och saltbittret, ja, matkar, ogräs och hwitrötter trifwas så mycket mindre.

§. 10. När man således planterat sin humle-gård, låter man honom liggia öfwer wintren, och om våren, om man så behagar, planterar man trögårds-böner på gångorna emellan kuporna, at icke jorden må wara aldeles frucktlös thet första året, och at humle-sprången må hafwa någon skugga emot solen: Men kuporna röras intet förr än nästa hösten, tå man åter förhöjer them med god jord, och utwidgar them til sin fulla widd och storlek. Humlan wäxer första året alt efter som rötterna och jorden är god til, 4 a 6 fot long. Uti Maji kan man knyta honom uti lösa knutar, men ingalunda stora, ty ther af wäxer roxen eller wand mera än roten. Thet andra året om våren, innan roxnen upkomma, öppnar man sina kupor, och med en skarp knif skiär af spitsarna och the yngsta sprången på sidorna wid pass en tumb ifrån stocken, at humlan ej mera må läggia all wäxt i rötterna, utan skiuta sig i högden, sedan lägger man kupan igen, och föröker henne med ny och god jord. Thet tredie året förfar man äfwen som thet förra. Om humlan wil wäl, fordrar hon thet året stänger 8 a 10 alnar longa, icke öfwer 3 wid hwarje kupa, och med öfra ändarna wetande ut åt, at icke humlen må binda sig tillsammans, och hindra solenes emellanstickande, och thetta året får man wänta förstlingen af sitt arbetes frucht.

§. 11. Här hos kan jag ej obemält lemna, hwad Herr *Mentzer* uti sin S. Åkerman p. 102. berättar, at han sedt och försökt, at på ett wäl tilredt land låta föra en wäl ruten jord- eller mulldyngia, och ofwanpå [s. 181.] marken giordt en liten hög ther af, sättiandes 4 à 5 par rötter ther uti, och them öfwerlagdt med god jord, och at then straxt så tiltagit och förkofrat sig, at han aldrig sedt så kostelig humla til färg, luckt och kraft, som then, på thetta sättet warit anlagd.¹⁵⁵

§. 12. En planterad humlegård fordrar en jämn och opphörlig ansning hela året igenom, warandes bättre wara honom förutan, än owåligt skiöta honom. För all ting måste han wäl ränsas, och hållas fri från ogräs, warandes bästa och beqwämligaste tiden til ränsning nysst efter regn, ty tå är jorden lös, at rötterna kunna med updragas, hwilka eljest suga och stjäla musten ifrån humlan. Ogräset bör icke lemnas qwart på gångerna, utan hackas sönder och läggias på kuporna, hwar af en god jord blifwer.

§. 13. När humle-rötterna blifwa gamla, och tappa sin kraft, bör man i sidesta hösten gräfwa omkring them, taga bort the odugeliga, lägga in nya i stället och god jord omkring. Om blid winter är, så at thetta låter sig göra wid Juhltiden eller senare, så har man största gagnet her af, ty winterrycktning är then förnämsta hielp för en gammal och bofällig humle-gård. Men äro rötterna goda och wäl bärande, är *Mars* månad om wåren rättä tiden til rycktning. Tå afskär man alla the yttersta och yngsta rötterna på hwar och en humlestock, at han icke må förmycket wäxa på roten. Men om stocken är förswag och icke wäl rotad, böra icke alla the unga rötterna afskiäras, utan några af the wälkaste lemnas, hwilket om thet intet acktas, kan humle-gården snart gå ut. The rötter, som wäxa nedföre, böra intet röras, utan the allenast, som rangla ut på sidorna, och utmackta jorden. The gamla rötter skiljas från the unga, i thet the förra äro röda, the senare hwita.

§. 14. Humlegårds störande fordrar ock någon kundskap. All slags träd är ej tienlig til humlestör; ty biörck-stänger äro skadelige, gran-stänger goda, asp-stänger the bästa, såwäl [s. 182.] för theas wärma, som skrofloga bark, hwaraf humlan uphielpes. The böra huggas i nedanet, tå the äro warachtigare, och om en liten qwist lemnas på öfra ändan, hålles humle-wanden så mycket bättre uppe. Längden och storleken *proportioneras* efter bredden och *distancen* af kuporna, fetheten af grunden och styrkan af humlan. Äro kuporna wida, fordra the flera stänger, undertiden 4 a 5 til hwarthera, om the stå när in til hwarandra, kunna två eller tre wara nog. Uti en hetsig och mager grund kunna stängerna stå tätare, än uti en lös och rik grund, ther humlan växer tiockare och tyngre, än smalare och tätare. Är humlan dryg och jorden fet, böra stängerna i styrkia och längd swara ther emot, eljest skiuter hon sig intet wäl. Men är grunden mager och humlan swag til wäxten, böra stängerna wara mindre, eljest förswagas rötterna, ty humlan wil snart ränna öfwer sin förmåga, om hon förstarkt störes. Begynna bör man ock at störa, förr än refworna äro wid pass två fot långa, ty ther efter kan man så mycket bättre rätta sig, så wäl wid antalet til hwar kupa, som thes tilbörliga storlek af stänger. Icke bör ther med dröjas så lenge, at refworna wäxa öfwer gångarna, och slingra sig ihog med hwarandra. Stängerna böra icke stå aldeles *perpendiculairt*, utan litet lutande ut åt, ty humlen trifs altid bäst på en lutande stång.

§. 15. När roxnorna äro 3 a 4. fot longa, wilja the ledas til sina stänger och bindas up, hwilket bör skie mycket warsamt, at topparna icke afbrytas, och efter the gierna sielfwa wilja linda sig med solen, så bör man ther uti låta them följa sitt naturliga lopp. The äro alltid ömmare at handtera om morgonstunderna, är mitt uppå dagen, therföre bör then tiden acktas. Ulgarn eller bast är bäst bruka til band, 2 eller 3 på hwar stång, och äfwen så monga refwor. Thetta knåp-arbetet måste giöras hela *April* och *Maji* månad igenom, och ej återwändas förr an hwar ref kommer til sin stång.

När the äro så höga, at man ej kan räckia them, måste man bruka trögårds-stegar, at komma [s. 183.] up efter them, och ingalunda tilstädia them, at hängia utom stängerna. Wid Midsommars tiden eller något efter wänder humlan igen at ränna på längden, och begynner på grena sig; the refwor, som intet wilja grena, utan öfwerwäxa sina stänger, må man afnäpsa toppen på, at the må slå sig i grenar, hwarigenom humlan mycket mer förkofras, än om man tilstädier honom öfwerskiuta sig på längden. Alla små öfwerflödiga språng och refwor böra upryckias. Men om kupan är ung, böra the icke borttagas, utan knyts tilhopa mit uppå kupan.

§. 16. När thetta är bestält, gräfwes humle-gården andra gången, och kastas en spada fin mull på hwar kupa; Men om refworna äro tiocka och saftfulla, låter man thet blifwa, ty altförmycken näring skadar mer än gagnar, man kan alltid föröka thes saft med tilsats af mull, men icke förminska henne, när man wil, om hon är förmycken.

§. 17. Om en torr wår eller sommar infaller, är watnande ganska nyttigt för en humlegård, som måste skie innan man lägger mull af gångerna på kupan, och om sommaren är mycket torr, må thet göras 2 a 3 gånger, ingen möda bör tyckas förmycken här wid, om allenast watn är när, ty then betalar sig med mycken fruckt, tå andra hafwa ingen.

§. 18. I slutet af *Julii* plägar humlan blommas, och om tidiga år äro, mognar hon i slutet af *Augusti* eller början af *Septembris*. Mogenheten kan man förmärkia ther utaf, at han wäxlar färg, koppbladen söndra sig lätteligen, fröet blir brunt, och kopporna gifwa en stark lukt från sig. Tå måste man sättia alla händer til arbetes at afhämta och plocka, ty en stormande dag eller natt kan tå förderfwa halfwa års-wäxten, och thes utan om humlan får stå så lenge, at bladen på kopporna få öppna sig förmycket, fröet och thet fina gula miöl-pulfret utfalla, tå är thet förlorat, som gör humlens förnämsta kraft och styrkia. Man kan plocka humlan förr än han blifwit brun, ty then som plockas grön och klar är mycket begärligare, än [s. 184.] then som stådt tils han blifwit brun, efter hwilken ej blir så klart dricka. Somlige, som icke se efter godheten så mycket som pund-talet, låta sin humla stå thet längsta the kunna, efter han tå icke minskar så mycket på wigten, ty 4. pund otorkad humla, som är genommogen, gör 1. pund torr, och 5. pund mindre mogen humla, men likwäl af sin fulla styrkia gör ej eller mer än ett: hwaraf the sluta, at winsten af en genom mogen humla uti wigten öfwerstiger förlusten utaf färgen.

§. 19. Förr än man drager stängerna, är nödigt, at man med en hwass skiära på ett longt skaft afskiär the roxnorna, som lindat sig om flere stänger, at the må wara så mycket redigare för plockande. Roxorna böra skiäras 2 a 3 fot ifrån kupan, och icke när in til, annars komma the at blöda för mycket bort af saften och förswaga roten. Man bör icke draga flera stänger, än man efter hand straxt kan afplocka, eljest äfwentyrar man förmycket för regnet. Man bör hälst wälja warm och torr wäderlek til afhämtning, efter humlan tå icke har så longsam torkning, som när hon afhämtas uti wätwäder; Men om man icke kan wälja sig tid ther til, bör man wäl skaka stängen, innan man drager henne, om regn eller dagg fallit.

§. 20. Then genaste wägen med humle-plockande är at mitt uti qwarteret upsättia en ram 8 fot long, och 3 fot bred, lagd på 4 tyfwor, uppå hwilka fasthäftas ett lakan

med 4 krokur. Stängerne läggas ther ofwan uppå med roxen och alt, och på hwarthera sidan stå 3 a 4 personer, som plocka humlan af två stänger i sänder uti thet underhäftade lakan. Således går arbetet fort, humlan blifwer ren ifrån blad och stielkar, af hwilka ölet eljest surnar, och mongen koppa behållen, som eljest igenom trasslande, utur then ena handen i then andra förloras.

§. 21. När humlan är afplockad och wäl ränsad, måste med torkningen intet drögas, ty om han får ligga otorkad, tager han en heta til sig, som skämmer både hans färg och styrkia. Om man icke thes större myckenhet hafwer, torkas humlan bäst och [s. 185.] med minsta mödan, om man sprider honom tunt på ett stort golf eller wind, therest luften kan fritt inspela, tå man esomoftast bör wända honom, at han ej må möglas eller sammanbrinna, utan torka jemt all igenom. Men om man för brist af rum måste torka honom på köln-lafwan, bör thet icke skie med wed, utan med kohl, och humlan intet wändas, förr än han är aldeles torr, hwilket pröfwat och ses, om storändan är så torr som toppen, och then inra stielken låter bryta sig, när han gnugges. Heran måste hållas jemn, och heldre ökas än minskas, eljest stiger fucktigheten och swetten, som elden utdrifwit, på humlan tilbakars igen, och skämmer honom.

§. 22. Then humla, som torkas på kölna, måste icke straxt packas, medan han är het, ty tå bryter han sig sönder, smålas och låter sig icke wäl packa, therföre måste han först liggia 14 dagar eller mera uti ett öppet rum, at luften må dåfna honom ock til packande skickelig giöra.

§. 23. Wil man hafwa sin humla lenge och wäl förwarad, bör han ej inpackas uti mattor eller stora buldans säckar, ty tå utspela thes starkaste duftar, utan intrampas uti the tätaste tunnor, fat, brädlårar eller kistor, med bräder eller botnar betäckias, och sedan stora stenar eller annor tyngd ther uppå läggias, så framt han med oförskingrad kraft skal hålla sig lenge; ty humla är af ett *subtilt* och qwickt wäsende, och kan intet kiärlil wara för tätt, at thes fina dufter innehålla.

§. 24. Sist bör man ock samla och förwara sine humle-stänger, ty om the blifwa liggande på marken taga the mera röta i 14 dagar, än af 3 års ståndande. Humlewand eller roxnen samlar man äfwen uti en hög, bränner honom, samlandes sedan askan, dock betäcker henne med jord, tils tiden kommer att kuporna skola rycktas, tå hon uti en jord- och dyng-bländning giör them ganska godt.

§. 25. Hwad humle-gårdars gödsel angår, så är wäl [s. 186.] bäst at införa gödselen i sin humlegård wid Helgemesso-tiden, när frosten begynner, och jorden är frusen, at hon kan bära wagns hjulen. All färsk dynga är skadelig för humla, men icke thes mindre kan hon införas i humle-gården i en hög, som bör liggia, tils hon äntå blandas med halfparten jord, och liggia tilhopa öfwer wintren, tå hon blir så mycket bättre *tempererad*. Then som ej hafwer mongahanda slags gödsel at wälja uti, måste wäl taga then han kan hafwa och få, dock bör man weta at efter humlan är en hitsig wäxt, så älskar han icke någon hetsig dyngia, utan hälst then som kylande är. Fä- och Swindyngia är kallast af alla. Then senare förkastas af mongom, som födande matkar och ogräs af sig, men thet är ett missförstånd, ty thet är, hwad all oruten dyngia mer eller mindre wil giöra. Therföre måste så wäl swin- som få- och all annor dyngia wara så wäl ruten innan hon lägges i en kupa, at hon är likare jord än dyngia, och tå giör hon

bättre gagn för sig, än någon annan. Några tro, at hon skal förekomma honungs-dagg, som står at försöka om så är, tå wore hon en humle-gårds gödsel utan like. Men at mullsorkar icke trifwas i en humle-gård som giödes med swindygia, är på monga ställen erfarit. Spån-dygia wäl rutnad är renast af alla, och therföre ganska god. Häste-dygia är otienligast af alla, undantagandes om humlegårds-grunden är mycket kall, på hwilken händelse ingen gödsel är at förlikna emot Dufwo-dygia, hwar af en gyppen eller två blandad med jord til hwar kupa är öfwermåttan god.

§. 26. Med minsta mödo och omkostnad kan man giöda sin humle-gård, om man om wåren wil stöpa fåre- dufwe- och hönse-dygia uti watn, så länge, at hon blifwer aldeles uplöst, sedan göra en liten hola på hwar kupa och ther uti slå en skopa eller något af samma dynga- eller watn-bländning, hwar af humlerötterna trifwas öfwer-måttan wäl. På lika sätt kan man fordra til humle-roten och andra växter thet fasta saltet af urin, kalk, aska och andra wäxt-befordrande ämnen. [s. 187.]

§. 27. En humle-gård bör gödas hwart annat eller hwart tredie år, hwilket bör skie om wåren, så framt gödselen är wäl ruten; men eljest om hösten, och behöfwes icke, at öfwertäcka hela landet, emedan ther efter växer för mycket ogräs, utan allenast något lägges på hwar kupa, tå ock rötterna så mycket bättre fria sig för vinterkölden.

§. 28. Wild humla, then man året förut böra hafwa utmärkt, när then infinner sig i kuporna, är intet wissare bot före, än när hösten kommer, at man gräfwer hela kupan ut, kastar bort alt hwad ther uti ligger, och giör sedan litet eld ther uti af ene-qwistar och god humle-wann, täpper sedan kupan igen öfwer wintren, och om wåren lägger ther uti nya rötter. Höns och Gäss böra för all ting hållas utur humle-gården, medan han står i wäxten.

§. 29. Ris-humlegårdar äro emot Stör-humlegårdar litet at ackta, emedan all kraf- ten humle koppan skulle hafwa uti sig, utmattas och förswagas af then fukkitighet, som utur jorden och ogräset upstiger.

§. 30. Emot Honungs-dagg, humlans största pest och skadeligaste åkommo, i synnerhet, om then faller i blomman och på kopporna, hwar af the förlora både sin wackra färg och goda kraft, wet jag ännu intet wara påfunnit något så säkert och ofelbart medel, som man alltid och allestädes kan lita på, wil dock här anföra, hwad jag hört och läsit ther om, som står at försöka, med ringa mödo och kostnad; skulle sådant ej alltid träffa in, har man åtminstone then *satisfaction*, at man giordt alt hwad i ens förmågo warit, at rädda sin årswäxt.

1. Man tager några horn, låter litet honing uti hwarthera, hänger them up här och ther i humle-gården, så skal all honungs-daggen *per magnetismum* draga sig tit.

2. Andra wilja man skal fylla en tunna eller fierding med friskt watn, och sättia i humle-gården straxt om wåren, när humlan störes, och hålla honom full hela som- maren igenom tå honungs-daggen ingen skada skal göra. [s. 188.]

3. Andra råda, man skal gifwa ackt uppå, när efter någon het sommardag, watnet emot aftonen ryker eller dambar, eller när thet är stark dimba, tå honungs-daggen gemenligen om morgonen efter plägar falla: tå antänder man eldar i humlegården, hwar af then af wädret omkring drefna rök honungs-daggen förhindra skal.

4. Någre säga, at tå man märker honungs-dagg å ferde wara, skal man taga ett oxhorn, fylla thet med torr nöte-dygia, tända elden ther på, ställa sig på then sidan,

hwarifrån wädret blås, och låta röken drifwa in på humlan, hwaraf honungs dagen skingras. Andra mena, man skall bränna och röka med kräfte-skal, agnar, getedyngia, skäfwor, törnbuskar, och ogräset i humlegården, och är ej olikt at all rök af hwad swafwelactigt bränsle han komma må, skal uträtta äfwen thet samma til then skadeliga honungs-daggens fördrifwande.

§. 31. Mullwadar, humle-rotens stora fiende och förderfware, kunna förekommas, om man blandar fint stött glas med mullen, hwar af kuporna upgiöres, tå han ej sticker näsan tit. Sticker man ock hwitlök i hennes hål, så flyr hon. Håller man kiäruwatn i the färskaste hålen, så dör hon. En deg af stött prust-rot, kornmiöl, miölk och ägg, kakorna ther af kastade i hålen, äro dödligt förgift äfwen för mullwadar.

§. 32. Hwit-rötter äro skadelige blodsugare, som stiåla must och kraft utur jorden, äro prof af en slätt hushållare, wanryckt och oricktig skiötsel, wåxa merendels i en kall jord, ödas bäst med brännande. Om man årligen beströr sina gånger med litet kalk, och låter humle gården få sin rätta skötsel och rensning, lærer man aldrig wara beswårad af them. Om Humle-gårdars egenskap, nytta och bruk uti hushåld och läkedommar, kan, then som lust hafwer, widlöftigare läsa uti *Doct. Olai Bromellii wackra tractat de Lupologia* af år 1687. Herr *Johan Rising* i sin Landbok och beskrifning om humle-gårdar. *Rålamb's XIII. Tom. Adelig Öfning pag. 27. seq.*¹⁵⁶ [s. 189.]

§. 33. Til slut af thetta Capitel wil jag äfwen här anföra, hwad nya Swenska lagen Cap. VII. Byggninga Balk så hälsosamt, som alfwarsamt om humle-gårdar stadgar och anbefaller med följande ord: Alle hemman böra humle-gård hafwa, och lägge bonde goda rötter till fyratio stänger hwart år, til thes the blifwa tuhundrade wid helt hemman. Sker thet ej, böte för hwart år en daler, och lägge äntå, som sagt är, utan thet pröfwat, at humle-gård ther ej lägges eller uppehålles kan. Länsman kiöre å Höstet Ting til then, som humlegård således ej lagdt hafwer, och uptage böterna innan *Tomte* dag. Försummer thet Länsman, gifwe sielf the böter ut. Finner bonde för sig humlegård til tuhundrade stänger; hållet then wid macht, och öke, ther han gitter. Låter han humle gården förfalla, böte en daler för hwarje fyratio stänger. Lägger han then aldeles öde, böte tio daler, alt silfwermynt räknat, och rätte humle-gård up igen.

Thet XX. Capitel.

Om sädens förmerande genom naturligit gödande, och om hwarjehanda slags dyngia, gödsel och urin.

§. I.

Thet naturliga gödandet består förnämligast af allehanda slags dyngia, som häste-boskaps- swin- får och gete-dyngia, samt hönse- dufwo och gåsträck, hwar wid dock wil nödigt wara at weta, hwar til hwar och en af thessa tienligast och nyttigast wara månde.

§. 2. Then naturliga grundsatsen, *ex quibus constamus, ab iisdem nutrimur*, finner billigt och här rum, hälst när wi betänkiom 1. at wi intet annat ärom än träck och orenlighet, och [s. 190.] at wi dageligen nödtwungne ärom, at ther ifrå, oss entlediga och rena. 2. At jorden ej allenast förwandlar dyngian til sin natur och egenskap, utan ock ther igenom, såsom ett *fermentum*, til en lifgifwande och drifwande fruchtsamhet upfriskas och upmuntras, i thet thes naturliga medskapande torro eller köld genom dyngans fucktighet och värma warder *tempererad*, upfriskad, lindrad, upelad och skickelig giord, at befordra allehanda växter, gräs, säd och träd, om allenast thetta i tilbörliq tid och med måtta förnufteligen och försichteligen skier.

§. 3. Så behöfwer man ock icke fruckta, at jorden igenom dyngian skulle draga til sig någon elak stank eller smak, och then växterna meddela, i ty, lika som menschian förwandlar til sin *natur* all then spis hon til sig tager; altså *reducerar* ock jorden til sin *natur* alt hwad som uti och med henne blandas, ja så, at ock *Columella Libr. 2. Cap. 15.* försäkrar, at om man wil slå menniskio *urin*, som städt ett halft år, til roten wid win-rankor och fruckt-träen, så skola the ej allenast bära langt ömngare fruckt, utan skal ock sielfwa smaken på winet och fruckten blifwa langt bättre och behageligare.

§. 4. Hwad utländska Hushålds Böcker widlöfftigt anföra, som här hos oss icke kan eller står at *practiceras*, gå wi billigt förbi, och blifwa nu wid bodskaps-gödselen, hwar ibland får och gete-dyngian har förträdet, emedan thesse Creaturen tugga sitt foder wäl, hwarigenom dyngans fettma befordras, therföre ock Holländerna bruka thenna dyngian til thesas Tobaks-*plantagier*. Thernäst är wäl Ko- och Nöte-dyngia then bästa, hwaraf ock hos oss mästa förrådet plägar finnas, allenast woro til önskandes, at man kunde hafwa tilfälle, at ett år låta henna liggia under tak, at hon ej af solenes heta och wädret blefwo uttorkad och mattad, utan fingo först wäl ihopbrinna och rutna.

§. 5. I Liffland brukar man at samla gödsel på följande sätt: Til fågård utsöker man sig en plats, som hwarken är bergig eller sumpig, rundt ther omkring bygges fåhusen i fyrkant hwart [s. 191.] och ett, ongefehr 5 alnar höga; så snart årligen wid Pingest-tiden gödselen både utur fåhusen, och stallen är utförd, beströs golfwen öfwer alt med gammal halm, then Creaturen genomtråda och genomgöda effter hand, emedan boskapen går ther icke ute både natt och dag, som här, utan drifwes hwar affton hem af frucktan för biörnar, wargar och odiur. När thet första ströet är genomtrådt och begödt, så lägges alt jemt effter hand nytt in, sommaren igenom. När wintren kommer, bindes boskapen in uti thessa husen, utan at några bås göras för hwart och ett få-creatur, och strös så halm under wintren igenom, så fort thet förra ströet är genomgödt wordet, så att gödselen i thesse hus öfwer wintren stiger ongefehr 4. alnar i högden, hwilken ock therinne blifwer liggande in uti *Junii* månad, tå then föres ut på trädes-gärdet, och kan man ther med ett boskaps-Creatur så mycken gödsel på thetta sättet åstadkomma, som här med fem. Man skulle tänckia, at then dyngian som med mycken halm blifwer blandad, icke skulle wara så kraftig, som gödselen här, men jag lemnar en hwar förnuftig at döma, om icke *urin* och sielfwa *nitrum*, hwilket effter Swenska maneret bortflyter, skaffar större nytto och gagn af sig.

§. 6. Thetta bestyrckia Herrar *Auctores* til then Saxiska och Brandenburgiska Hushålds Boken p. 328 på följande sätt:¹⁵⁷ Orsaken til jordenes fructbarhet härflyter och ledes bäst utaf then sammanpackade dyngians gäsande och beredande inne uti fåhusen, hwarigenom the saltacktige och *nitrosiska particler* och delar lika som *concentreras* och sammandrifwas, ty som *urin*, hwilken med Creaturens träck och dyngia sammanblandas, är full med salt, och *nitrum*, altså får han ock en fettma, när han *resolveras* på ett fett ställe, hwilken af jorden utsuges, som redan har någon dylik fettma. Therföre, när jorden sålunda härigenom får en dubbel fettma, så förstärkes hon otroligen, och får dubbel drifwande kraft för wäxterna. Är jorden förut mager, så drager then til sig af fordrens yttra fettma, så mycket som til fructbärande nödigt är.

§. 7. Thenna fetman kan en hwar grant förmärkia uti alla [s. 192.] våra dyngpölar, hwilka merendels stå öfwertäckte med en fet hinna, af hwarjehanda färgor, som nogsam utwisar, at *sal* och *nitrum* theruti förborgad ligger. Med salt förstås här icke vårt gemena med konst arbetade salt, utan ett oljacktigt saltbitter, rikt af en lifgifwande balsam, hwilket är alt thet, som wi med vår dyngia och gödsel sökia at uti jorden förskaffa. Ty dyngian göder icke af sig sielf, och sådan som hon är, utan igenom thet uti sin gäsning samlande saltbitter, hwilket åstadkommer drifften af the jordiska *particler* up i wäxterna, bidragandes äfwen luftten mycket här til, hwilkens saltbitteracktiga duffter af wädret omkring drifwas hit och tit, the ther ock stadna uppå hwad ställe någon mild och lös materia är, förblifwandes så länge ther, tils the af regnet eller daggen inskölgde warda, hwarföre ock then dyngia är then bästa, som är minst sträf, och kan then lättast emottaga.

§. 8. Beträffande nu dyngian, så har then sitt värde alt effter födan, hon kommer effter, och arten af hennes tilredning i kroppen; Uti en sund kropp blifwer hon utaf then grofware delen af spisen, som intet är fin nog, at indrifwa uti safftrören, såsom ock af thet afskrap, som blodet kastar ifrån sig igenom gallan, och andra inwärtens af-föringar. The Creatur, som tugga finast, giöra then bästa och tienligaste dyngian för verkande af saltbitter, så framt icke fodret the äta, gör ther uti någon ändring, sålunda är dyngan efter få-boskap, efter then idislar, bättre än utaf hästar, om the både äta gräs; men om hästen äter hafra och hö, så är hans dynga bättre, efter spisen, som han dyngar utaf, är ifrå watnacktiga *particlar* söndrad. Dyngan utaf foglar, som äta säd, är äntå bättre, och dyngan af the foglar som äta kött, är bättre än alla the andra, så är ock menniskio- och hunde-träck starkare gödsel, än all annor.

§. 9. Fädyngan är framför all annan then nyttigaste, och föder minst ogräs af sig. Hon är ganska god för sandacktig, torr och het grund, och om hon föres på för wintren, sätter hon jorden snarast i sitt naturliga stånd, och är alltså för trä- och kryddgårdar [s. 193.] aldratienligast. Wil man therföre giöra bästa gagnet ther med på en sådan torr och mager grund, är bäst breda henne något tiockt, och blanda henne wäl med jorden, at regnet må snarare drifwa in kraftten: Men thetta skier icke annars, än igenom dyngans fulla rutnande, at hon blir så gran, at hon snart med jorden kan förmyllas; Ty fast orutnad dynga skrymar mycket och gör högen större, så gör hon likwäl icke helfften så godt gagn, som then ther igenom en riktig gäsning wunnit sitt fulla saltbitter. Thet syns ganska förnufftigt, at en dyng-hög, som ligger öfwer sommaren, bör wara öfwertäckt med torf, at icke solen må uttorka thes kraft.

§. 10. Oxar eller kor, som gerna slekia sig sielfwa eller hwarannan, kunna bestrykas med theras egen dyngia, hennes bitterhet gör, at the ther med återwända; ty ingen ting drager så mycket bort theras styrkia och fetma, som ett sådant slekande med tungan.

§. 11. At föra hackat granris uti båsen hos oxar och kor, och låta thet med theras *urin* och dyngia förmängas, är ett förträffeligit förkofrings medel af åker gödsel, emedan then kådan, som är uti granbarren gör dyngan dubbelt krafftigare än eljest.

§. 12. Häste-dyngia färsk är god at gifwar en swettande heta hos klena plantor och späda växter, emedan hon är af *naturen* het och upväcker en stark och hast giäsning, brukes äfwen therföre til warma sängar i trädgårdar. Men then som i sin hög är wäl brunnen, hon är skickelig til åker gödsel, och hålles för wara nyttigast, bäst med kylande dyngia, som ko och oxedynga eller ock gyttia blandad, för sådan grund, som icke är af *naturen* hetsig. Ju mera hon är brunnen, ju lättare är hon at utföra, och ju bättre är hon. Man bör så laga, at ej swinen eller boskapen kan upstiga och nederbökia dyngie-kasten, ty therigenom hindras giäsningen, therföre kan man Juhliden göra högen rund, eller kantig, och siderna höga. Om så lägenhet är, at man på thet stället dyngie-högen ämnas, kan göra låta [s. 194.] en grop eller hola i jorden, två eller halfannan aln diup, at regnwatnet och hwad hästarna stalla, kan rinna under honom, så befordras märkeligen samlingen af saltbitter, som är thet förnämsta uti all wår gödsel.

§. 13. Hwete och korn skal trifwas bäst i häste-dyngia, men hon får ej bredas tioclt, ther af säden gierna ränner uti halm, och gräs får god trefnad. Ja, en åker, som är starckt gödd med hästedyngia är snarare tienlig til gräsväxt än säd, emedan uti henne äro så monga ämne til gräs, som hö-slagen, hwarmed hästarna fordrade äro. Hon föder ock matkar utaf sig, och lemnar, särdeles uti rötter, en obehagelig smak.

§. 14. Färdyngian hafwer ömnoget af ett *subtilt* och flycktigt salt, och är altså en mycket rik och närande gödsel, och gör största nyttan uppå kall och hård grund. Thet är ock ett godt maner, at falla fåren om sommaren på trädets gärdet, hwarigenom både dyngan och *urinen* kommer åkren til godo, then ock straxt bör brukas ned med plogen, at icke solens heta må bränna och utdraga safften. Om en karl med några hundar gå rundt omkring fållan och hissar them på fåren, släppa the straxt både *urin* och dyngan, hwilket fåren alltid göra, så snart the få se någon hund eller annat creatur, som them skrämmer och förskräcker.

§. 15. För en häst, som intet kan stalla, är intet bättre bot, än at leda honom in uti fårhuset, at han får luckta på färdyngian, och wältra sig uti henne, tå han straxt skal komma at stalla. Och kommer en sådan qwick wärckan at ett flycktigt, fint *diuretiskt* salt, som upstiger utur färdyngian och sticker til hiernan, och medelst thes sammanhang med the andra delarna öppnar rören, och utdrifwer *urin*.

§. 16. Fogel-dyngia, afhöns, dufwor, men i synnerhet watn-foglar, håller ett starkt saltbitter, och är fullt af flycktiga salt, som gör henne öfwermåttan het och brännande, och altså tienligast för then kallaste grund. Hon är förträffelig at hålla kölden ifrån jorden, brukas therföre äfwen mycket i trädgårdar at betäcka then [s. 195.] mull med, som utländska växter sättas uti. Men blir ej hettan wäl *tempererad*, dödar hon them straxt, måste altså en hel winterköld gå öfwer henne först. Bästa sättet at bereda

henne, är at göra henne fin som aska, blanda henne med mull, och straxt watna wid spridningen, hwilket har en otrolig wärkan. Men thet är en allmen och ganska nödig *regel* med all gödsel, at all het dyngja skal spridas tunt och bittida, men then kylacktiga twert om.

§. 17. Swin-dyngja har tilförene warit litet acktad, men man har sedermera genom nyttiga försök lärt, at hon är ganska god, om hon rätt brukas. Hon är minst bitter af all dyngja, och kallare än någon annan, tienar altså bäst för torr och het grund, såsom sandmo och dylik. Hon måste bittida påföras och så diupt nedbrukas, at hon aldrig syns ofwan jord, emedan hon eljest upväcker mera ogräs, än man kan bergia sig före, hwilket kommer at thessa creaturens omåtteliga slukande och owalde spis.

§. 18. *Stercus humanum* är en gödsel, som för then kraftiga spis, hwaraf hon kommer, så wäl som thes fina tilredning i kroppen, wida öfwergår all annor, hwarföre then ock i Holland och Engeland fliteligen samlas och dyrare säljes än nogor annorstädes, såsom en then rikaste åker gödsel the någonsin kunna förwärfwa. Men man får icke föra henne rå på åkren, ty tå förloras gödselen, och växten stämmes med en obehaglig smak, utan måste hon blandas med halmbyssia, jord eller annan dyngja, at sättias uti gäsning, och liggia åtminstone i 3 år för wäder och sol at *tempereras*, tå hon och sedan gör gagn för sig til allas förundran.

§. 19. Beträffande *urinen*, så har thes skarpa egenskap och dödande af jordväxter, ther han kommer at förmycket falla, giordt thes värde ringare, än then wärckeligen är. Men ingen ting annat än missbruk och öfwerflöd gör honom skadelig, och [s. 196.] wil äfwen then alrabästa dyngja hafwa samma wärkan för en tid, ther hon alt förtiockt lägges. Therföre, om *urin* skal göra något gagn uti en jord, måste han icke ensam brukas, utan blandas med jord eller dyngja til at förtaga thes skarphet och bittra salt, tå han blifwer en gödsel utan like. Ty såsom han är *alcalisk*, såsom kalk och dyngja, så drager han til sig luftens saltbitter, och ju äldre och surare han är, ju rikare är han och af större nytta. Med gammal sur *urin*, eller stoffet utur gamla pinkwår och gropar, kan man sättia på rent silfwer en gyllende färg, och hålles förthenskul närmast af samma egenskap, som *Tartari*-lut, efter hon gör äfwen thet samma, dock håller *urin* både salt och swafwel tillika, som ej kan säjas om then förra. Om gammal *urin distilleras* öfwer lågan af en lampa, kommer ther af ett flycktigt salt och watn, som gör sålsamma saker. Om man med watnet gnider händer och ansicte, och går ther på uti mörkt rum, skal en se ut, som en stodo i brand. Saltet kan man icke hålla länge i hand, förr än thet bränner; Men om man gnider på ett stycke paper ther med, begynner thet straxt tändas i eld. Om man skrifwer ther med på paper, så skal ingen ting kunna läsas, förr än man kommer i ett mörkt rum, tå bokstäfwerna synas, som the woro brinnande, men paperet brinner icke up, och har thetta blifwit hållit för ganska underligt, innan thet blef bekant.

§. 20. Alle creaturens excrementer och afskrap, som hår, skin, ben, hofwar, klöfwar och dylikt, om the sönderbultas, stampas, skafwas och spridas helt tunt på åkren, är thet en förträffelig gödsel, emedan the äro fulle med flycktigt salt. Likaledes aska, i synnerhet såp-aska, jämwäl såg-spån, ris och bark af Ek, Gran och Tall, garfware-bark och färgare-gräs, om hwilket alt widlöftigare kan läsas uti Herr Probstens *Mag. Jacob Serenii* Engelska Åkerman *pag.* 180. *seqq.*¹⁵⁸ [s. 197.]

Thet XXI. Capitel.

Om sädes-stöpande, tillika med ett förträffeligt *Arcanum Oeconomicum*, at *extrahera oleum vegetabile nitri*.

§. 1.

Ehuruwål jag här ofwanföre uti thet XIII och följande Capitel *pag. 135 sq.* widlöfteligen handlat om Sädesstöpande, på flera sätt, acktar jag dock nödigt, at här några flera maner anföra, at then som har lust at hwarjehanda *probera*, han må ther til få tilfälle.

§. 2. Herr *Salander* uti sin *Gårdzfogde-Instruction pag. 150* anförer thesse twenne följande slag, hwilka altid kunna brukas och til hands hafwas, utan särdeles omkostnad och beswär.¹⁹⁹ 1. Til en tunna bruns- men hälst regn- eller sniö-watn tages 1 och en fjerdedels mark saltbitter, 1 och en fjerdedels mark raspat eller rifwit oxer- eller gete-horn, 2 och en half mark skorstens sot, 6 stycken ko-träckar, 6 göpnar hönse- eller dufwo-dyngia, 6 hufwuden hwitlökar, 4 göpnar salt, 6 göpnar fåredyngia, thesse *species* siudas tilsammans på elden en tima, när thet kalnar, silar man thet af genom ett kläde, och gömmer tils man wil brukat. Wil man taga större sats, kunna *ingredientierna* ther effter fördubblas. Thetta watnet brukas sålunda: Säden stöpes theruti 24 timar, är thet hårdt slag, tål thet 36 timar, en twär hand skal watnet stå öfwer säden, och kiärillet wäl tiltäckias, sedan tages säden ut, och torkas uti skuggan, sås ther på i nedanet, men ingalunda förtiockt. Här uti kunna äfwenwål allehanda fröen stöpas. Om man sedan watnar krydde-sänger och bänkar med thetta watnet, komma inga matkar ther til. Så blifwer ock Lin och Hampe-frö, som här uti stöpes, longt bättre, och gifwer dubbelt mer högre wäxt. [s. 198.]

§. 3. Thet andra sättet följer nu: Man tager twenne kar, och låter thet ena til 2 delar fult med god och ren Nöte-dyngia, eller ock ren och utwald fåre- hönse- och getdyngia om så hinner til, ther på öses watn, warandes regn eller siöwatn thet bästa, låter så watnet med dyngian stå à 2 dygn at giöras, och röras stundom omkring, sedan tappas watnet genom råsten ther ifrån, som annan wört, och slås i thet andra karet, hwaruti ock måste läggias hwitlök, som är ett *preservativ* emot masken, så kan man ock läggia litet saltbitter theruti, om man så hafwer. Somlige pläga ock taga straxt dyngie-watn utur Ladugårds-pussen, hwilket tyckes ej orimligt, när saltbitter och hwitlök tilkommer; Sedan tå watnet är beredt, släppes hwad för slags säd man wil ther uti, och stöpes efter sädes art 12, 18 à 24 timar, och watnet tappas ut under botn, säden beredes så ut i solskenet och röres tils hon är torr och intet låder wid handen, bäres så ut til at så, som förr omtalt är.

§. 4. Af thesse begge instöpnings watn har man följande nytto. 1. Kan man med en iholig slef afskumma thet kärnlösa, som ofwan på flyter, som thet omröres, och ej duger til utsäde, som kan gifwas åt små-creaturen. 2. Drifwes sädes kornet at snarare

mältas uti jorden, än annars kan skie. 3. *Conserverar* thet kornet för torkan, i fall regnet skulle länge ute blifwa. 4. Blifwer både halmen grofware och större, samt axen frodigare och rikare. 5. Blifwer åkren ther igenom til sin fetma intet särdeles förswagad och utmärglad som annars skier. 6. Är säden fri från allehanda mask. 7. Behöfwes ej eller så mycket och tiockt utsäde, när then säd sås, som sålunda *preparerad* är. Ja, många hafwa bedyrat, at, näst Gudz wälsignelse och annan möda med åkerbruket at förtiga, thesse maneren at stöpa säden warit orsaken, at theras utsäde och åkrar til 20 á 30. kornet förmerat blifwit. Thetta arbetet kan med ringa mödo skie, ty en enda person kan med en flicka eller poicke altsammans beställa, och woro önskeligit at almogen will wänja sig ther wid, och med litet först försökia, som Cap. XIII. §. 1. sagt är. [s. 199.]

§. 5. Sist wil jag then gunstige Läsaren meddela ett *proberat Arcanum Oeconomicum*, som en klok och förfaren Hushållare uti Thyringen i 30 år med otrolig stor nytta *practicerat*, thet jag ock efter 2 års *correspondence* med stor kostnad mig ther ifrån förskaffat, hwars beskrifning och *recept* jag här nu ord ifrån ord wil inflyta låta:

§. 6. Jag wil nu härmedelst min Herres trägna åstundan och begäran förnöja, och wisa, huru och på hwad sätt sielfwa *nitrum* eller saltbittret står til at förwandla til ett *Oleum Vegetabile* eller en wäxtbefrämjande olja, fast jag gerna tilstår, at jag thetta ej spunnit utur min egen hierna, utan at thet af ett särdeles tilfälle genom Gudz skickelse i min ungdom blef mig af en trogen och redelig man lärdt, fast jag then tiden aldrig förmoda kunde, at jag ther af så stor nytta och gagn skulle få, som jag sedermera erfarit, hwarföre jag ock minom Gud prisa bör.

§. 7. Herrar *Chymici* och *Philosophi* giöra, tör hända, ock icke utan grund och orsak, mycket wäsande af, huru thet wid sitt *procedere* utur alla 3 the namnkunnige Natursens riken måste betiena sig af wissa hielpo-medel til *Metallers* och *Mineraliers* uplösande, när the them til *Medicin* och så vidare bruka skola. Men *Chymia Oeconomica* måste äfwen rådföra sig med alla 3 thesse natursens stora riken, när sielfwa *nitrum* skal af sin warelse och wäsande lösas.

§. 8. Thet fordras altså nödwändigt ett skickeligit och med *nitri natur* likformigt *menstruum* eller uplösnings-safft, hwarigenom *nitrum* skal kunna förwandlas, och til en olja bringas och giöras, hwar til hwart och ett af the 3 natursens riken måste något bidra.

§. 9. *Regnum animale* eller Diur-riket länar ther til sal *urinæ*, eller boskaps *urin*, i synnerhet af then, som horn hafwer, hälst af får och swin Creatur, om man then kan få. Men NB. *urin* af hästar är här til ej tienlig. Utaf *regno vegetabili* eller wäxternas rike tages aska af brände *Vegetabilier*, som i synnerhet, biörk- ek- och bokträds-aska. Utur thet tredie natursens rike eller [s. 200.] *regni minerali*, tager man osläckt kalk, som af wiss sten-art uti tegel ugnar och eljest brännas.

§. 10. Man tager altså en behagelig *quantitet* 1. af aska til fyra delar. 2. Osläckt kalk en del, 3. frisk boskaps *urin* (men ej af hästar) så mycket man behöfwes til askans och osläckta kalkens befucktande, så at thet kan blifwa, som en lagom deg, NB. man kan ock ther til bruka godt bruns-watn, *item* then efter-luten, som tages efter prof-luten, hwilken fast bättre dienst gör än dynge-watn. Sådant låter man thet

liggia i twenne dygn öfwer, så at thet får wäl *macereras*, genom-bitas och genom-frätas, och blifwer sedan på följande sätt utlutad.

§. 11. Nemligen en konst älskande *Oeconom* och Hushållare här göra sig ett kiärille större eller mindre efter behag, hwilket han sedan äfwen mycket wäl til byk- och twätt bruka kan, ther uti låter han göra sig en ordentelig stälning af bräder, som med håll genom båras, eller som man wil, ther uppå bredes något long halm, och kring om tappen lägger man en vidare halmkrants, som wid en brygge-stälning plägar skie. Här uti bäres och öses nu thenna mäskade *materien*, och slås ther på tilräckeligt watn, och låter thet stå i twenne fulla dygn.

§. 12. Efter två dygns eller 48 timars förlopp tappar man ut luten, och *NB.* om then ännu icke håller profwet, så *percolerar* eller läcker man henne ännu en eller annan gång igenom god och frisk aska, tils man sitt ändamål med prof-luten erhåller och winner.

§. 13. Profwet är thetta, som äfwen *ordinairt* brukas wid såp-siuderie, nemligen man hänger ett stycke twål på en tråd bunden uti thet kiärillet, hwar uti luten är, så snart then nu updrages och simmer ofwan uppå, som en lätt spån, så snart, men icke förr hafwer man fådt och erhållit thet rätta *menstruum*, eller *nitri* och saltbitters uplösande saft.

§. 14. Thenna luten sätter man uti en kittel öfwer en eld, låter then så koka, men ej koka öfwer, kastar så ther uti ett par göpnar [s. 201.] gement salt, ther uti slår man nu saltbittret, som tilförene i en mortare är wäl sönderstött, och rörer så althopa wäl tilsammans. I förstone får man wäl med nöje se, huru alla tre natursens riken tyckes strida med hwar annan, men omsider får man märkia, huru the förenas och förlikas uti ett ögnableck, (hwilket rönes af ett blott upstigande dunst eller rök) så at alt går tilsammans och blifwer som en miölk först, och när thet kalnar, ser thet ut som en tiock brun olja.

§. 15. Här wid bör förnämligast acktas, at askan är af god hård och faster wed, och at saltbittret wäl *solveras*, och kan wid pass 1 skålpund watn uplösa 4 Lod *nitrum*, och sedan man ther med förfarit, som i 14. § sagt är, så förwarar man thet i ett starkt och fast kiärille tils man thet wil bruka, och thet är thet rätta *Oleum vegetabile* och en träffelig wäxt-befrämjande olja. Thet är doch bäst, sedan thet swalnat, så at säden ther ut af ej förbrännes, at man slår och giuter thet tå straxt öfwer säden, som skal sås, såsom man slår bom olja öfwer sallat, ty icke en gång ett stenkiärille är god för at länge *conservera* en sådan olja, utan then *evaporerar* och dunster bort småningom.

Thet XXII. Capitel.

Om Sädes-bodar och Sädens *Conserverande* och förwarande, samt Syrsors och Möss fördrifwande.

§. 1.

Thet wil wara ej mindre nödigt än nyttigt för hwar och en landtman och hushållare, at wara försedd med ducktiga och goda Spannemåls eller Sädeshodar, i synnerhet wid the Landgods och gårdar, som någon ömnoget af spannemål faller, och på the orter ther spannemåls handel är. [s. 202.]

§. 2. Man finner än i dag med nöje, af the gamla för några hundrade år sedan uppsatte och bygde sädes-bodar eller så kallade låft af twenne dubbla rum i högden, huru försiktigt the af våra gamla åkermän warit uphuggne, och med goda tak wäl bewarade, at the ej haft nogon skada på sin säd af ohyror, ja, thet som mera är, at the haft ther sammastädes liggande sina årsmölder af miöl och malt aldeles oskadd; i ty bemälte thes spannemålslåft, woro så täta i knutarna huggna, timmerstockarna så wäl fogade i wäggarna och i såten, at alt hwad som war bark och yta, med glas war afrasspat och rent giordt, så at intet watn kunde trängia sig ther igenom; thes utan woro ock sielfwa botnarna så tilsammans drefne, och öfwer dref-skilnaden en så täta tilga lagd, at thet war omöjeligit för någon ohyra, at komma ther in, om icke mygg eller fluga wid dörarnas öfning.

§. 3. Wid Spannemåls-bodars byggande bör acktas, at the icke bygges på någon sänckt eller lågländt plats, therest upstigande dunster och fucktigheter göra lätteligen säden unken, och all mödo med hennes wändande och omkastande frucktlös. The böra ock icke stå uti sammanhang med något annat hus, hwar ifrån möss kunna sig insmyga. I synnerhet böra the stå långt ifrån stall, få- och swinhus, så at icke then ther ifrån kommande fuckt och luckt må besmitta säden, som ther med är ganska granlagad, och therför icke wäl nog acktas kan, ther någon myckenhet är. Icke böra the byggas med några syllen inunder, utan på ek-pålar, två a 3 fot höga, en under hwart hörn, eller så många som längden fordrar, hwilka pålar böra betäckas med kappor ofwan på näst sielfwa syllstocken, och samma kappor böra wara skåluge, at icke möss kunna krypa upföre, för hwilka man sedan skal wara aldeles fri, om man noga tilser, at intet kommer at resas up emot wäggarna, och at trappan, så snart hon är brukad, borttages ifrån dörarna. Ingen ting bör eller läggias under botnarna, icke eller böra swin, får eller andra små creatur ther under få hafwa sitt tilhåld. Windsgluggarna [s. 203.] böra huggas på norra, östra, wästra gafforna, på then södra bör ingen wara.

§. 4. Wäggar och golf pläga en del twätta eller bestryka med ättikia eller mal örts lut, tå otwifwelackteligen ther hwarken ängar eller matkar trifwas. Andra med årsgammal *urin*, hwaruti huslök, senapsfrö eller oxegalla stött är.

§. 5. Innan säden upplägges i boden, bör hon wara wäl tinad, ren och rensad, thesto längre och bättre håller hon sig från matk och ohyra. Ingalunda får hon eller wara däfwog, wäskog eller otorr, hwarigenom then snart ornar och brinner.

§. 6. Om säd skal lenge hålla sig, bör i synnerhet then nya års-spannemålen ej läggias för tiockt eller packas för hårt in til Juhl, utan esomoftast omkastas, wädras och wändas, ty ligger hon orörd förderfwas hon, och förloras 3 à 4 procent, men ökas så mycket, om then wändes flitigt och wäl handteras. Skulle säden blifwa unken eller eljest i brist af omkastning få någon osmak, kan man sprida henne tunt ut på kläden, låta henne liggia öfwer natten uti daggen, och sedan torcka i solen, så återwinner hon sin naturliga luckt och smak.

§. 7. Matkar, ängrar, och annan ohyra förekommes wäl, när säden ofta omwändas. Dock kan man theremot bruka antingen 1. Släppa höns på sädes-bingan, ty så lenge the finna en matk, äta the intet af säden. 2. Ett tomt kiärl mitt uti säden satt; samt ett med fläsk smordt bräde följa matkarna ock efter. 3. På sielfwa golfwen under säden strös aska af grönskande ek, ther af dödas all ohyra. 4. Wid en sida lägges fläsk-swäl, eller salt-laka efter swinkött, til hwilken all matken drager sig, som til ett gästebud, och kan borttagas.

§. 8. Then säd, som man ärnar til utsäde, bör man i synnerhet wäl ackta och ofta wända, somlige hålla före, at then bäst förwaras, om man låter then ligga i afhuggna ax. Malt håller sig icke öfwer halfannat, högst tu år, sedan kan man ej acktat för ängrar, hwilka intet kunna ödas utan med mal-ört [s. 204.] eller ek-aska, then dock warsamt bör brukas, at icke maltet ther af får någon osmak.

§. 9. Syrsor äro skadeliga och oroliga gäster at hafwa i huset, besynnerligen tå the äro många, the ther ej allenast upfylla huset med sitt skriande, utan söderbita äfwen wantar, strumpor och hwad the öfwerkomma, ja, the flyga enom uti ögonen och i maten för folk, omakandes enom swårligen. Sådana syrsor at fördrifwa kokas rofgröt och blandas *mercurium* uti, som sättes i spisar på muren eller wäggspringorna, therest the hafwa sitt tilhåld, så dö the och fly bort, men man måste ackta at ingen annan kommer at äta ther af. Andra lägga en kärftwa ärthalm om wintren i stugan, i hwilken the krypa, thenne bär man ut i sniön eller vinterkölden, så stelna the straxt. Andra lägga sura aspekäppar för them, tå the ther af äta, dö the.

§. 10. Råttor och möss äro så wäl i spanmålsbodar som eljest i huset frätande gäster och skadeliga säds förderfware, the ther ofta gjöra mera skada, än någon tror. Theremot brukas förnämligast goda kattor, egelkottar, allehanda goda fällor, warandes i synnerhet the bekanta snälla watn-fällor, i sädesbingar ganska näpne at ther med them fånga. Eljest tages *arsenicum* 2 delar, *pulveriserat* eller fint söderstött glas 1 del, och dubbelt så mycket hwete-miöl, blanda thet med watn, och gör en deg, samt små kakor, hwaraf the mästerligen äta sig til döds, och ther man ej har *arsenicum*, brukas i stället osläckt kalck, med litet socker blandat. *Item arsenicum* på litet fläsk-swäl blandat. Andra bittermandel, och fint hwete-miöl, gör ther af en hård deg, sätt för them, så dö the. *Item* strö uti theras hål och gångar pot-aska, så dö the inom några timar. Wil man fördrifwa them utur ett hus eller annan ort, så tag ett rätt-hufwud, drag huden af, och lägg hufwudet, therest möss och råtter gå, så löpa the alla flugs ther ifrån, liksom the woro förtrollade, och komma aldrig igen.

§. 11. Andra råda, man skal taga fläske-swål, låta något [s. 205.] af thet feta sittia qwart, nagla thet fast på en fierdings-botn med 2 söm, strö *arsenicum* eller *mercurium sublimatum* ther uppå, och sätta för them, i synnerhet för the stora råttor. *Item* bind en dumb-bielra på en lefwandes råtta, släpp henne lös igen, så fördrifwer hon the andra. Om the mycket skulle wancka i en krubba för hästar, tå man gifwer them hafra eller korn, så häng en skiälla på hästen, när the then höra, så fly the. Brän en råtta til pulfwer, och sätt thet i huset, af thenna luckten fördrifwas andra. Filspån af jern, blandat i en hwetemiöls deg, dödar them ock, äfwen ock *pulveriserad* ålands-rot dödar. Stundom komma möss i sänghalmen, til at söka efter rågen, som ther torde i sittia, och löpa the sedan öfwer folck i sängen, och förfära enom i sömnen, i synnerhet hafwande qwinnor, hwaraf fostret får ofta märke af en mus, i ansicktet eller hwar modren först tager sig: Om man tå sicktat gran aska genom såll ibland halmen, så måste the fly, ty askan faller them uti ögonen, hwilket them icke behagar. Warder någon biten af en råtta, han hugge eller rifwe ena sönder och lägge henne på bettet thet hielper straxt. Wagn-smörja giord af flott och tiära, struken i thetas hål och gångar, besmittar thetas fötter, thet the icke kunna lida, utan fly. Om råttor förtära såden uti tina lärar, så tag hwitlök och mal-ört, stöt them i en mortare tilhopa, och slå något watn ther på, bestänk ther med skåflen och kasta sedan såden om med henne, så äta hwarken råttor eller matkar then såden.

Thet XXIII. Capitel.

Om åtskillige slags ogräs i åkren, och thetas utrotande.

§. 1.

Then öfwer alt bekanta och skadeliga Land-hafran, hwilken om then får taga öfwerhanden, förderfwar hela gården, och förhindrar sädes-wäxten, kan utrotas [s. 206.] igenom årligit rågs utsående, til thes han aldeles blifwer förgången, som Herr *Rålam* uti sin XIII. *Tom. pag. 16.* med mera råder.¹⁶⁰

§. 2. Will-senap, som eljest af somligom kallas Åkerkål, är thet skadeligaste och förderfweligaste ogräs, som någonsin en åker kan få, om hwilken *Colerus* skrifwer: *principis obsta, nam sero medicina paratur.*¹⁶¹ Han är ock alt förswår at utrota, ty han växer af sig sielf i synnerhet i swartmylle-jord, och när fröet blifwer moget, tager thetta ogräs mer och mer til, och genom blåswäder smittar hela åker-marken. Therföre så snart thetta ogräset wisar sig i åkren, måste thet med händerna upryckias, förr än thet får utsprida thes skadeliga frö.

§. 3. Tran-ärter äro äfwen ganska skadelige, i synnerhet för rågen, ty the ökas otroligen, och förqwäfsa hela rågländen. Theras blomma är blå, och riset, när thet afskåres är skarpt och odugeligt för alla Creatur, så framt thet icke bittida borttages och handteras som hö. Arterna äro wäl swarta utan på, men in uti hwita och gifwa ej osundt miöl ifrån sig, dock är bättre wara them förutan. Här i ÖsterGöthland har

nu i 2 år thessa grufweligen fådt öfwerhanden och så innästlat sig, at nästan är swårt finna i år någon tunna säd til köps, som therföre är fri, ja öfwer alt är nästan helften tranärter. Thessa kunna ej annorlunda utrotas, än at man ombyter rågsädet hwart år, så lenge the wisa sig, til thes the förgås och aldeles utrotas, acttandes man sig granneligen, at aldrig then rågen brukas til utsäde, ther ibland de finnas. *M. Chomell* i Frankrike berättar sig hafwa erfarit, at äfwen hwete, när mycket wåta år infalla förwandlar sig uti tran-ärter, och twärt om tran-ärter til hwete.¹⁶²

§. 4. Åker-hallon är ett slags ogräs, som växer på magert land, såsom tall- och mörjerd, hafwer många och longa rötter, hwilka löpa hwar om annan öfwer hela åkren, och wisa sig i förstone såsom små humleblad, ther ibland wäxa blå bär, [s. 207] lika andra hallon. Som thetta ogräset mycket hindrar sädeswäxten, om thet får tiltaga, altså måste thet änteligen genom flitigt, rätt och diupt körande i åkren förtagas och utrotas.

§. 5. Harwidin är ett slags ogräs, som växer i god åker jord, som merendels bär wäl korn och annor wårsäd, samt råg och hwete, fast wårsäden ther bäst trifwes. Thetta ogräs har ock många slags smala rötter, som löpa öfwer hela åkren, och förqwäfa säden, om åkren ej blifwer tidt och ofta wäl diupt körder, therigenom the kunna blifwa utrotade och förswinna. Thessa rötter gifwa ifrån sig blad, lika som rönblad, gröna ofwan til och nästan hwita inunder.

§. 6. Åker-syra är också en skadelig rot, har röda och longa rötter, såsom små morötter med gröna longa blad i begynnelsen, them en del gement folck om wåren bruka til grönkål, men sedan the mognat, äro bladen röda, och hafwa rödt och trint frö. Och måste thetta ogräset äfwen igenom flitigt körande utrotas.

§. 7. Ormbunkar eller ormgräs är ock ett ogräs, som swåra öder jordmusten, växer mästendels i kall jord. Om thetta skal kunna utrotas, måste hwart åkerstycke wäl dikas, och flitigt, men ej fördiupt, kiöras och sedan lagom gödas, annars bär then åkren fögo säd.

§. 8. Räf-rumpor, är ett ogräs, som växer uti watn-siuk eller mager åker, hwilken om then ej wäl omdikas, och ofta kiöres, så har säden ingen trefnad.

§. 9. Hwit-ört, som ock kallas, prästkragar, surblommor och hunde camiller har likt en rund gul knapp mit up uti, med hwita små blad i kring, växer gemenligen i åker, ther watn eller is borttagit säden, i synnerhet på rågländ, och kan med flitigt och diupt körande utödas.

§. 10. Tistel med sina grofwa rötter och stora bål, utsuger icke minsta delen af jordenes must, om han får lof at wäxa, måste therföre med alfwaru uptagas. Han förorsakas [s. 208.] af grundt och tort körande i åkren, eller när then är frusen; måste genom redigt körande igen förbättras och utrotas, eller ock med roten upgräfwat, för än han går i frö.

§. 11. Karrborre-rot har en alns diup long rot och tiock som lagom rödbeta, är therföre swår at bortkiöra och swår at utöda, hwarest hon får fästa och rota sig. Wil altså wara högstangelägit för en landman, at alltid wäl se efter sin åker, hwilka ogräswäxter ther wilja trifwas, at han i rättan tid må them förekomma och utrota, och så laga, at åkren altid, så wida mögeligit är, hållas ren och fri från både gräs och ogräs.

Thet XXIV. Capitel.

Om ängiar och hwad ther til hörer.

§. 1.

Uti Swerjet finnes, Gudi lof, så täcka, wackra, härliga och bärande ängar, som man någonsin wil se, och thet mäst uti alla provincierna landet igenom, ifrån Skåne ända up til Ångermanland, Jemtland och Westerbotn in til Lappmarken, så at, om the Swenska ängarna blefwo wäl wårdade, som the borde, skulle man öfwer gräs och hö föga orsak hafwa at klaga. Thet säges ock rätteligen i gamla Swenska Lagen, at ängen är åkrens moder; ty som man wid ett hemman har stor, god och bärande äng til, så kan man thereafter hålla boskap, af hwilkens dyngia åkren skal giödas och fruchtsam giöras.

§. 2. Ängarna warda på flera sätt indelte, af hwilka then bekantaste och mäst brukeligaste delningen är, at the delas uti Hård-wall, Måsse-wall, Starr och Kiärrwall, af hwilka the första äro the bästa och hälsosammaste för Creaturen, the andra sämre, gröfre och obeqwämligare. Man kan ock icke neka, at ju änge-skötssel, i anseende til thes *cultiverande* [s. 209.] och förbättring, på många orter är råkad i stor lägerwall, hwarföre ock Nya Swenska Lagen hälsosammeligen Cap. VI. Byggningsabalk stadgar, at bonde bör så wäl sin åker häfda och göda, som ängar rödja och wårda, skal ock wara skyldig, ther så lägenhet är, och skog eller betesmark ej skadas, at äfwen til äng uptaga och rödia så mycket, som wäl häfdas och brukas kan, eller i widrig händelse plickta, som 27. Cap. säges.

§. 3. Then som wil ett tienligit land til äng up-odla, måste låta thet första året sommaren öfwer liggia i träde, sedan om hösten kiöra och wända thet samma. Wären therpå säs thet med Hirse, böner eller hafra, andra året säs ther på Råg eller korn, och thet tredie brukas och kiöres thet med all flit, och harfwas, hwarpå änteligen säs godt hö- och wäplings-frö. Men skulle man så lenge ej kunna wänta, så kiöres jorden, thet odugeliga i henne uträsas med skyflar och hackor, jämnas sedan och sönderrifwes wäl med en harf, när thetta skiedt, och jorden öfwer wintren af frost och sniö blifwit bruten och mör, sår man om wären godt hö-frö ther uti, harfwar thet neder, hwaraf sedan blir god hö-wäxt.

§. 4. Äng-rödning är högst-nödig, ängen må wara huru hon wil, så måste stenar, stubbar, stök, blader, qwistar, telningar, buskar, tistel, träd, orm-bunkar, ogräs etc., så wida möjligit är, utrotas och bortskaffas, och bör thetta skie, så ofta, som fordras hälst i nedanet, alrabäst om wären i *April* månad, innan thet så kallade kråk-nedanet infaller, jemwäl ock om hösten i *Michels-mässon*-nedanet infaller. Hwar på, om så nödigt pröfwat, man kan fara öfwer med en skarp jern-harf, dels at sammansamka ogräs och gammal förna, som hindrar gräswäxten, dels ock at afrifwa then öfwerwallade måssan och annat odugeligit. På bara fläckar bör hö-frö med hafra blandat säs, och nederkrattas om wärtiden i warmt wäder, tå hopp är om regn.

§. 5. Ibland the ting, som hindra gräs-wäxten på ängs-mark [s. 210.] är Mossan icke thet minsta, hon är en wärkan af blotta åldren och tröttheten af en jord, och förswagar henne år ifrån år, och hwar hon kommer at löpa som en skorpa öfwer jorden, betager hon alt gräs sin närande kraft, så at jorden, som ther utaf warder utmattad, inet annat kan än sådant odugeligit skrap af sig föda. Och skönt jordens rycktande och gödande med fet mull kan nya krafter åstadkomma, så lönar thet dock icke mödan, ty hon faller snart til samma wäxt igen, lika som en gammal kraftlös menniskia, fast hon genom någon kraftig och närande spis kan winna någon styrkia och värma, så warar thet dock icke lenge, utan så snart thet är borta, förfaller *naturen* til sin förra swaghet. Wil man therföre hielpa moss-wäxt ängwall, är bäst, at man then upbryter med plogen, och sår korn eller hafra theruti en sommar, ty therigenom kommer then jord, som lenge legat under torf, at blifwa upwänd, och kan således draga til sig utaf luft och regn sitt saltbitter som henne förr warit förment, hwilket gifwer henne åter en fructtbärande kraft.

§. 6. Skog-lupne ängiar hielpas bäst genom rot-huggning, hwilket Dale-karlarna wäl bäst pläga förrätta, men som the äro dyrlegde, och the fleste hafwa ej råd til at lega them, så måste man bruka ther til egit gårds-folck, och sielf görat så fort man kan hinna efter hand, låtandes man hugga thet bästa man kan, i nedanet upföre, lemna longa stubbar, hwilka rutna snarare, och slå ej så longa och monga telningar, som the stackote, telningarna måste årligen afhuggas, hwarigenom marken omsider blifwer släter och afrögd, kunnandes man efter 1 å 2 års förlopp i warma sommaren under these stubbar in i rötter sticka eld, som brinner in i jorden, hwaruti sås hafra och godt hö-frö, som sätter gräswäxt efter sig, så at man innom några år af skog kan få äng. Man bör ock ackta, at all biörk, gran, tall, enebuskar och skadelige ekar, borthuggas, i hopar läggas, och sedan afföras, men ej på gräswallen upbrännas; [s. 211.] men wide, giälster, stielk och ahl är ej nyttigt at utrota, utan allenast aga och skatta med löfbrytande etc. ty om these buskar aldeles utrotas, minskar höwäxten, hwilken wäl trifwes och tiltager under these buskar, allenast the ej äro alt för widt tiltagne och förtäta, på hwilken händelse the måste förminsas, och något ther af lemnas hö-wäxten til skugga, och wisar äfwen förfarenheten, thet mången giordt sig otrolig skada på sin äng ther med, at han borthuggit the löfträn, som äro wane at gifwa gräswäxten en beforderlig skugga.

§. 7. Thet samma är ock at ackta med kiärr-ängiar wid hwilka ej är rådeligit, at tillika gräfwa ut alt watnet, ty ther af blifwa ängiarna i lika måtto ofructtsamma. Man måste i alt bruka en måttelighet, man får ej så straxt och hastigt förtaga jorden sin *natur* och wana, utan allenast thet som är förmycket och hindrar henne. Annars giöra grafwar och dammar på kiärr och sumpige ängar en stor och förtreffelig nytta, ty kiärr och mossar hafwa alla af *naturen* mäst sitt aflopp, så at the kunna med grafwar igenomstickas och afledas, angående sättet, så blir wäl hwars och ens flit och idkesamhet ther wid then bästa läromästaren.

§. 8. Tufwor äro både skadeliga för ängar, och hindra äfwen slotterkarlen. Andra orsaker at förtiga, förorsakas tufwor, dels af mulwadens gräfwande, dels af häste- och boskaps-träck, som under betestiden färskt nedfallen, blifwer liggandes, upwärmer jorden, och sätter en frodigare gräswäxt, och omsider lemnar på thet stället

efter sig en sådan tufwa eller liten jordhög. These tufwor skiäras bort bäst med en torf-lia, tufworna fogas sedan ihop på hwarannan med litet dynga ther ibland at brinna tilsammans, hwar af sedan blifwer en skön åker-gödsel, theas ställen besås med hafra eller ock med höfrö och krattas ned. Andra hålla före bättre wara, at giöra en wiss jordhöfwel til tufwernas afskiärande i *form* ongefehr som en sladd, dock nästan lika long som bred, then föregående plankan går [s. 212.] platt på jorden, men then eftergående är med ett jern longs med bredden fastsatt och slätt stält, när nu en karl kiör ett par hästar för höfwelen, och en går efter och trycker på, och häfwer ut, så kan man med liten mödo få then tufwogaste äng jemn och slätt som ett stufwo-golf. Andra utöda tufworna, i thet the med en hwass spada hugga tufwan i 4 delar, lyfta up hwar del, taga then feta under-jorden ut med spadan, hwilken straxt, som en gödning på ängen kring- och utkastas, och så stielpas the 4 delarna tilhopa och påtrampas, hwar medelst jorden jämnas och gräswallen *conservetas*.

§. 9. Thet är ingen twifwel, at ju icke, förutan ängar, jemmäl och mycken *steril* och ödemark skulle kunna uphielpas och bringas i bruk genom tid och arbete. Frankrike, Engeland Holland och flera orters *exempel* öfwertyga oss ther om, the ther brakt sin gräswäxt högt, genom åtskilliga goda gräsfröens sående och ansande, ther om jag uti följande Capitel wil handla, och utur flere tyska och Swenska hushålds-böcker thet förnämsta korteligen utdraga.

§. 10. At beta hästar och boskap om wären, när ängen är blöt, och om hösten snäfwer och mager, skadar otroligen, i ty gräsrötterna trampas antingen aldeles ned, eller ock upryckas the med allo, hwarmedelst växten förminskas, mossan inrotas, och ängen omsider ju lengre ju mera förderfwas i grund. I synnerhet är thet grufweligen skadeligit beta om wären, och låta hiertbladen afbitas eller förtrampas. Så skadar äfwen otroligt, om man the första ären på nya ängar låter beta hwarest botnen ännu lös och weklig är. Men på gamlare kan wäl betas, dock med ofwannede förbehåld. Så böra ock gäss och swin wäl afhållas ifrån ängarna, ty the giöra stor skada, til förekommande ther af böra swinen ringas straxt tiälen går utur marken, tils then åter kommer, enligt Huse-syns Ordningen af år 1681. [s. 213.]

Thet XXV. Capitel.

Om hwarjehanda slags Gräs-Frö til ängarnas förbättring.

§. 1.

Angar kunna på många sätt förbättras, hälst genom gödande, och finner man allestädes i hushålds böker, huru äng-gödande bör skie. Men som man här i Swerjet mäst allestädes ej hinner sammanskrapa mera gödsel, än til åkrars och trögårdars gödande wäl betarfwas, och knapt thet på monga ställen, så håller jag onödigt, at widlöftigt skrifwa om thet, som ej syns här kunna *practiceras*. Wil altså i

thetta capitel korteligen anföra några slags gräs-frö, hwar med våra Swenska ängar märkeligen lära kunna förbättras.

§. 2. Ibland alla slags gräs, warder wäpling hållen för thet förnämsta, så wäl i anseende til then förbättring han gör på en mark, som godheten af thes hö, och nyttan af thes frö. Wäpling har then stora förmon med sig, at then förbättrar en jord och mark, medelst underhållande af en myckenhet boskap, och gör henne tienlig at bära säd igen inom 2 à 3 år, hwilket wäl är thet bästa sättet at förbättra mäst all jordmon, i synnerhet lera, therest knapt om gödsel är.

§. 3. Wäpling är af mongfaldigt slag, dock hålles thet större för thet bästa, hwars frö är likt senaps-korn, dock snarare aflongt än trindt, thet gröngula är thet bästa här af, en del är något rödacktigt, men thet swarta är ej så godt. Thet Engelska hålles altid för thet bästa.

§. 4. Beträffande såningen, så är bättre at så något för tiokt, än för tunt. Bäst trifes thet uti rik warm grund, hälst om man har råd til, at förut litet göda med dyngia eller kalk. Then [s. 214.] lera, som är sen til grönska och något fallen til ogräs, är then bästa för wäpling, ty uti then mark, som snart grönskar, blir han utäten af jordens egit gräs, hwar til all lös jord är benägen, then och snart afsqwalar från wäplings-roten, tå then lemnas bar för kiöld och frost, som henne dödar. I then alrabästa jord växer ej wäpling lengre än 3 à 4 år. Wil man wälja godt wäplings-frö, må man låta något theraf uti ett glas watn, tå thet som siunker är dugeligit, men thet som flyter, är odugeligit.

§. 5. Wäplings-frö sås uti torr jordemon alra bäst med swart hafra, så bittida om wären, som möjeligit är, at then må hinna up, medan regnet warar, och innan thet torrare wädret kommer. Somlige hålla före, at om man sår thet om Michaelis tiden, för sig sielft, kommer thet friare up ifrån ogräs och får styrkia nog at kunna stå emot winter-kiölden. Thet mognar ock icke alla år lika, thet man wid thes bergning grant bör i ackt taga och efterse. Ämnar man honom til frö, måste man låtat stå, tils thet blir fulkomligen moget, emedan thet ej är särdeles snart at skiuta sig ut. När man först får se fröet uti skalet, tål thet ännu en månad efter, innan thet mognar, och när thet begynner at wäxla sin färg, stielken förwisna och blifwa brungul, tå måste torkwäder acktas, at slå och bergat så tort man någonsin kan. När man har hållit wäplingen torr inemot halfwa *Mars* månad, tröskar man honom, rensar stielkan så wäl ifrån, som man kan, och åter bultar skalen; Sedan thet är wäl torkat i solen efter första tröskningen, samlar man ut så mycket frö, som man kan, och sedan man har tröskat och skilgt agnarna ifrån med en fin härff, och torkat åter i solen, om man tå raspar thet, kan man få ut en stor hop mera. Någre hålla före, at thet är bäst så fröet i skalen, som dock tycks något owigt. Tu års wäplings-frö växer så wäl som thet yngre.

§. 6. At fordra boskap ther med, hålla somliga bäst wara, at man lägger thet i häckar, emedan en stor myckenhet eljest nedtrampas med föttren. Man skal ock grant ackta boskap, som först släppes ther på, at han ej spränger sig, hwilket at förekomma [s. 215.] somlige pläga gifwa honom halm ibland, andra at hålla honom til wiss myckenhet. Bäst är, at släppa honom in första dagen mot middagen, när daggen är af, på en torr dag til en half tima, andra dagen en hel, tredie i 2 timar, och så uti 3

å 4 dagar släppa honom in, så snart daggen är af marken, och låta honom wara tils klockan är 4 eller 5 efter middagen, sedan är ingen fara, så framt icke wäderleken är alt för wåt. Thet är ock tienligare foder för all annor boskap, än för kor. Somlige bruka så tåtel med wäpling, som mycket förekommer all skada hos boskapen, och som tåtelen växer ända rätt up, så skiuter thet sig igenom stielkarna af then spridande wäplingen, och gör wäxten så mycket bättre.

§. 7. Then mindre eller hwita wäpling är ett finare och sötare slags gräs, än then större wäpling, och gör på somlig jord en stor förbättring. *Mag. Hartlib* säger:¹⁶³ at thet finns 23 slag ther af, och at hwart och ett wil gerna hafwa sin särdeles jord, then ena wåtacktig, then andra torr, then tredie leracttig, fierde sand, och så widare, hwaraf man sluter, at thet växer i all jord. Thet kan sås med säd, som stor wäpling och andra gräs-frö, eller ock för sig sielft allena för gräs. Om thet smålas på ångar, förbättras höet både til myckenhet och egenskap. Thet hålles före wara mycket waracttigare grässlåg än tåtel, i synnerhet then gula små wäplingen.

§. 8. Ibland the utländska gräs och hö-slag nämner jag billigt här första *Esparcet*, *Saint Foin* eller Heligt Hö. Thetta är ett groft och stadigt, wäl födande och kraftigt hö, som icke fordrar så särdeles god jord, utan thet trifwes fast heldre på ofructbara, torra, sandiga och steniga platser, hwilka med liung, lingon-ris och mossa öfwerlupna, eller ock eljest skarpa och ofructsamma äro, växer alrabäst på the platser, som sluta emot middags- eller morgon-solen, dock icke på wätskoga och wåta, hwar est thet intet kommer fort; så bör ock jord-grunden wara 1 til 2½ aln diup innan berg och jordfasta stenar möta, ty thetta gräs-fröet skiuter efter ett år, inemot 2 å 3 alnars diup, [s. 216.] fast än jorden wore grusacttig och stenblandad, allenast hon är någorlunda mör, men råka the på lera och watn-såg, så förderfwas altsammans. På moga ställen warar thetta gräset i 20 a 30 år, och förbättrar jorden otroligt, ty rötterna ther af, tå the warda nederplögde, göda förträffeligen, hwilket eljest är owanligt med gräs-arter.

§. 9. Man kan altså lätteligen sluta, at fast moga lägenheter här i Swerjet finnas, som therigenom lära kunna förbättras. Men marken, hwaruti man tänker så, måste så snart sniön går bort, eller så snart möjeligit är, upkiöras och tilredas liksom til annan wårsäd. Är platsen stenig, så kan then med hackor, krattor och skyflar upbrytas, sedan sås thetta fröet med litet hafra, nästan som hampan, hälst tager man 4 femte-delar frö, och 1/5 del hafra god, skadar ej, om thet sås tiockt, ju snarare wallar thet sig och förqwäfwer annat ogräs. När thet sålunda är sådt och nederbrukat, bör thet straxt inhängnas och stängas i kring, at thes sötma ej må locka tungan, och första året besynnerligen ej af hästar, boskap eller får betas, uprifwas eller förtrampas, och måste jorden förut, så wida görligit är, göras fin och grann, så för thetta, som alla andra fröen.

§. 10. Sädes-tiden ställes efter, som man ärnar så thetta fröet. Om thet sås för sig sielft utan hafre-blandning, som ock går an, så är bäst så thet ifrån *Augusti* början til slutet af *Septembris*; men blandas thet med hafra, måste man passa tiden sist uti *Martio* och *Aprili*, just then wanliga sädestiden til at så hafra. Skulle marken, hwaruti man wil så, ingalunda kunna kiöras och harfwas, så krattas och rifwas then samma något, och sås sedan thetta *S. Foin* eller heliga frö ther på, och kastas litet af annan

jord ther på, thet växer lika wäl, dock ett år senare, innom hwilken tid thet ej får afslås, ej eller förr än fröet faller ut, tå thet växer sedan af sig sielft, änskiönt höet här efter blifwer något sträfwigare, så är thet dock ganska kraftigt [s. 217.] och godt för boskapen och miölke-kor, hwarefter the gifwa en god och ömnic miölk, och blifwer ett mäcka godt smör.

§. 11. Bergningen af thetta heliga hö första året är, at hafran afskiäres när han är mogen med thet ther ibland warande gräset, lik som annan fruckt eller säd. Andra året börjas at slå *Saint Foin* för sig sielft, och när thet fådt wäl rota sig, samt hunnit til någon styrkio, så kan thet om sommaren wäl 3 gånger afslås, så framt man icke wil låta någon del ther af mogna til frö. Men wil man hafwa rätt godt och dugeligt frö, så måste man wänta til thet tredie året, tå thet bilfwer kraftigt och frucktsamt, dock får man tå icke mer än 2 gånger afslå thet samma, och thet således, at man samlar fröet första gången, och angångs-slotten blifwer utan frö. Fröet samlas på tweggehanda sätt. 1. Kan det afslagna gräset läggas på luftig botn at torkas, och sedan på logan liksom hafre tryskas, men som Creaturen ej så gerna äta thet tröskade gräset, så är thet 2 sättet bättre; i ty man låter pigorna gå, innan gräset afslås, och samla fröet i sina förkläden, dock rättar man sig efter som man har mer eller mindre utsäde til thetta höfrö. Wil man ock i blomman eller litet ther efter slå af gräset, så är thet fint och lent, samt en förträffelig födo för kalfwar och ung-boskap.

§. 12. Nyttan här af är margfaldig, för kor och boskap, som omtalt är, äfwen wäl för hästar, dock måste thet med hafre blandas, eljest warda the alt för fete och slappige. Thetta hö-slag behöfwer hwarken gödsel eller watn, sår sig sielft nästan alla månader, undantagandes tå thet frys. Thet warar i 12 a 15 år, efter hwilken tid thet går ut, ther på marken i *Septembris* eller *Octobris* månad kan omkiöras, på thet the longa rötterna måge rutna, och dymedelst göda jorden, at man theruti kan så spannemål eller säd, med större förhopning, genom Guds wälsignelse, om helften mer, än på the bäste och wäl gödde åkrar. Eljest kan man ock i *Augusti* eller *Martii* månader så ånyo the platser, som gådt ut. *Herr Salander* berättar,¹⁶⁴ [s. 218.] at en wiss man, som wid sitt hemman ej kunde föda mer än 12 boskapsnöt, begynte at så och bruka thetta gräs-frö, och hinte innom 4 år så longt, at han förmätte rikeligen och wäl hålla 36 stycken nöt, hwar af man kan sluta, huru nödigt och nyttigt thet skulle wara, om thetta gräs-fröet äfwen af flere hos oss häfdades och kunde komma i bruk.

§. 13. *La Lucerne*, prisas för ett ganska godt gräs och närande foder, brukas mycket i Frankrike. Thet wil heldre hafwa lätt och lös än hård jordmon, dock är sandblandad jord tienlig, men wåt och wåtskog odugelig. Ny-plog, plöja eller jord nyss uptagen tienar jemwäl för thetta fröet. Bruket skier således, at landet 3 gånger kiöres, en gång om hösten, andra gång tidiga om wåren och tredie resan wid sädestiman, wid hwilken harfwen wäl brukas bör til at söndersmåla jorden och bortskaffa ogräset, så at jorden blifwer både fin och ren. Sädestiden passas lika med rofwe-frö, och sås äfwen som rof-frö med 3 finger til 8 pund på ett span land, thet tål ingen köld i början, bör sås jämt och tiockt, at på bara fläckar inet ogräs må wäxa, och sedan uthungra gräs-fröet. När thet på ett ställe fådt någorlunda rota sig, bär thet härligen i 8 a 10 år, kommer likwäl mycket an på ortens belägenhet, som för kiöld och skarpa wäder wil wara befriat.

§. 14. Bergningen beträffande, så gifwer thet första året litet, tå thet ock ej mer än en gång kan slå, men från 2 och tredie året til 8 a 10:de kan thet slå 3 a 4 gånger om året. The afslås så ofta, som thet kommer i blomma, eller ock så snart man märker ändarna hwitna, utan at wänta på blomman. Til slotten wäljas en klar dag, ej bör gräset lenge liggia på slag, utan straxt ifrån stubben afföras, eljest hindras then andra wäxten, och fast regn inföllo, skal thet dock straxt afföras, och torkas til hö på ladan eller annorstädes, och får högst ej liggia ifrån 1 a 2 dagar på slag. Andra wäxten är underkastad [s. 219.] maskar på gräset, som förorsakas af hetan, men slå thet af, när the märkias å ferde wara, så har thet ingen skada.

§. 15. Wil man hämta frö ther af, så slå gräset allenast 2 a 3 gånger i stället för flere, dock icke förr än gräset blifwit 2 a 3 år gammalt. Fröet är litet, och växer i små skal, som wid mognaden, tå thet är gult, helt bittida om morgonen afskiäres, at icke knoppen sig öpnar och fröet utfaller, så fort thet skiäres, lägges thet på ett lakan, at torkas i solen, utbultes, sålles och förwares. Nyttan af *Lucerne* är förträffelig, föder boskapen wäl, gifwer Creaturen en lindrig *purgation* om wåren, är i synnerhet godt för hästar, och all boskap fetnar ther af i 10 a 12 dagar.

§. 16. *Clower*, Spanskt Klee och Klöfwer-gräs, är en besynnerlig art wäpling, ganska närande för allehanda slags boskap, hwars frö är ej olik senaps-frö, til färgen som gröngålt, och somt rödbrunt. Thet triffwes i lagom god jordmon, hålst uti warm grund, ther fet lermylla finnes. Man tager ett tunneland in, antingen på åker eller äng, eller annorstädes, brukar jorden lös och gran såsom en trädgårds-säng eller linland, sist i *Mars* eller *Aprilis*, eller ock aldräförst i *Maji*, om kalla nätter äro, ther uti sås en tunna hafra, och thet ofwan uppå 8 skålpund klöfwer-frö, som först wäl beblandas med fin sand eller jord, och brukas ned som lin eller hampefrö, icke mycket diupt. Uti *Junio*, när hafran wuxit ett qwarter hög, afskiäres then samma, i *Julii* månad lika så, och i *Augusti* månad sammalunda. Skulle klöfwer-gräset med hafran wara upkommit, så skadar thet ej, at thet tillika afslås; Ty alt thetta afslående tienar ther til at hindra och utöda ogräset, som på thet sättet ej får frö och mognad, hwad som afslås, kan antingen gifwas boskapen, eller ock torkas til hö och förwaras. Andra året kommer klöfwer-gräset af sig sielft ensamt och rent up, och *continuerar* sedan wäxten utan beswär 4, 6 a 8 år bort åt, allenast thet är inhägnat och fritt från mulbete. Efter ett tunneland, [s. 220.] som således är sådt, kan falla, som för wisso berättas, 4 parmar hö, hwilket är ansenligt. Nyttandiet här af är thetta: När gräset om wåren är $\frac{1}{2}$ eller $\frac{3}{4}$ aln högt, så begynnes wid then ena ändan at afslås så mycket 6 a 10 kor kunna förtära om dygnet, hwar med fortfares i 14 dagar mer eller mindre, tils hela åkren är afslagen, hwilket skier 3. gånger om året. Så mycket gräs, som upfodras, måste dagen förut afslås och i wädret hålst i solsken brinnas 24 timar, på thet fränheten må afgå, som eljest skadar Creaturen. Om boskapen bör hållas fet, måste then stå på stall hetaste dagen öfwer, och fodras med thetta gräs, men om nätterna böra the gå uti hagarna, tit något af gräset, om man så wil, kan inkastas; för hästar blandas thet med hackelse och halm, likaledes för kor och kalfwar, och thetta kan således om sommaren, ther magert mulbete är, wara Creaturens rika föda; Men eljest kan gräset jemwäl afslås och torkas samt bärgas, som annat hö, hwar til ock thet kommer, som boskapen efter sig lemnat och ej upätit. Man måste alltid så laga, at fröet är godt och färskt, eljest kommer thet intet up.

§. 17. *La Romain* är ett utlänskt slags frö, som i Frankrike sås årligen, växer snabbt, och gifwer ganska godt foder för boskapen, särdeles hästar. Sedan den bett thet först på sommaren, låta thet wäxa för hö, förmenas wäxa uti mager och torr jord.

§. 18. Wicken eller mus-ärter äro äfwen ganska nyttige, gifwa ett godt foder för hästar, swin, höns och dufwor. Jordemon af medelmåttig godhet fordras ther til, allenast then icke är förmycket sank, ty mycken fucktighet hindrar wickens högd och wäxt, ja, then rutnar om watnet stadnar på åkren, på trådes-gärdet, så wäl som annorstädes wil thet fort lik som ärterna. Marken kiöres och brukas lik som til ärte-land. Jorden, hwar på thet wäxt, hafwer af wicken mera gagn än skada, allenast hon upkiöres straxt efter bergningen, tå man skal finna, at [s. 221.] wickerötterna göda så wäl som dyngia. Sädestiden är i *April*, när wäderleken medgifwer, i sista qwarteret af nedanet, Twå firdingar wicken sås alltid emot 3. firdingar korn. Somlige blanda wicken med hälften hafra och så thet, hwilket bland annat tienar ther til, at wicken lutar sig mot hafran, och skiuter således högre up, eljest måste fröet rent och utan fnask wara. Ej får wicken sås nära in til träen, ty then skadar rötterna. Beträffande bergningen, så måste wicken afslås, dels förr än then blommas, dels ock wid samma tid, som rågen skiäres, medan thet ännu grönt är, låtandes thet liggia på åkren, och wäl torkas, aktandes grant, at ej regn kommer ther på, medan thet ligger ute, ty ther af tager thet stor skada. Til boskaps och Creaturs födande är thet en stor hielp och lisa, ther litet hö finnes, är bättre än hafrehalm, stärker hästarna mycket, när the tungt arbetat, kor och oxar äta wicken-halm gerna.

Låter man wicken något när mognas och trysker fröet ut, så kunna höns och dufwor spisas, och swin mäckta wäl ther med gödas, thet man ärnar til utsäde måste wäl mognas. Ther wicken ståt, kan om hösten sås hwete eller råg, eller ock winter-korn, växer rätt wäl. Thesse wicken äro än icke hos oss i bruk, wore önskeligit thet kunde uphielpas, ty våra mus-ärter äro af annan beskaffenhet.

§. 19. Sist wil jag här ock införa, hwad *Herr Salander pag. 182.* berättar om magra och torra ängstyckens förbättrande med dynga och gödande,¹⁶⁵ hwilket bör skie wintertiden i wätwäder, på thet fetman thesto bättre må flyta til gräsrötterna, och jorden ther af få kraft. Gödselen består antingen af lös och fet mull, som blandas med dyngia eller ock skorstens sot, träck och gatu-jord, höns- och hästedyngia med hwart annat, hwilket måste frysa, at thet blifwer löst och mulligt, tå thet sedan beströs på ängstycken, som gödsel fordra. Wil man rent af sådana stycken med nötedyngia göda låta, måste ny eller färsk dyngia ther til tagas, hwarefter mycket wacker gräs-wäxt [s. 222.] faller. Ju gamlare äng, ju mer gödes then, högder gödas mer än dälder. Ibland annat är ej orädeligit samka gammal urin och piss, och uti en tunna på en kärra öfwer ängen föra låta, bak efter insättes en watn sprutpip, så at urin lik som regn befucktar then torra ängen, och thetta gifwer äfwen en ömnig wäxt på monga ställen. Häste-dyngia tienar wäl til änggödsel på sankta orter, utföres färsk i nyet.

Thet XXVI. Capitel.

Om Brännande och åtskillige slags hälsosamma bränwiners *preparerande*, färgande, *Conserverande*, *Lillje-Convallie-essence* &c.

§. 1.

Som hwar redelig Borgare- och Bonde-hustru nogsamst förut wäl wet och har sig bekant, huru och på hwad sätt en *ordinair* bränning och bränwins-brännande bör handteras och skiötas rätteligen, så wil jag sådant här förbigå, och allenast korteligen anföra then beskrifning, som en god wän mig nyligen tilstålt, then ock utwisar, huru en hushållerska bör handtera säden och bränneriet, så at hon, näst Guds wälsignelse, efter en tunna Råg afradsmål, skal kunna få 18 a 20 kannor godt och starkt swenskt brännewin, sedan thet til sin tilbörliga styrkia blifwit upblandat med friskt godt rinnande watn, eller i brist ther af med godt kiäll-wattn, hwarwid acktas följande. 1. En tunna Råg afradsmål lägges först i mältan, och så snart thet är litet utsprungit, bredes mältan genast ut, at något wädertorkas en dag eller två, at thet ej må komma i någon stor görning, hwarmedelst säden mister sin [s. 223.] must. 2. Lägges thet på en tork-lafwa, och bör mältan medelst ofta omrörning, lagom och *ordinairt* torkas. 3. Thernäst males thet icke annars, än som *ordinairt* groft brödmjöl. 4. Mäskningen skier på *ordinairt* sätt. 5. Sedan mäskningen är wäl igenom arbetat, at thet fådt sin sötma, bör thet stå och swalas med en öfwerhölgnung uti 4 a 5 timar, thernest, enär thet är lagom swalt, slås therutinnan tunner dranck eller öl-berma och gammal gäst, och så bindes karet igen efter wanligheten at ernå sin syrning. 6. NB. Med kall- eller warmgiäsningen rättar sig hwarje hushållerska alt som hon wet thes panna thet tåla.

§. 2. At bereda och *preparera* ett hälsosamt och kosteligt *Madagascar*-bränwin.

Tag Alant-roth för 3 öre, Baggösöta för 3 öre, Citronskal 6 öre, Pomerants-skal 3 öre, Angelica 3 öre, Rosenmarin 2 öre, Bäfwergjäl 8. öre, Deuwelsdreck 8 öre samt 3 korn hwitlök för 4 öre kopparmynt, thesse *species* skiäras något smått och läggias i en *Boutellie*, hwar på slås 1. stop godt bränwin, som saften utdrager, tå thet stådt några dagar i värman. Thetta kan man sedan efter behag utblanda med 4 eller 5. stop bränwin, alt som man tycker man wil hafwa thet starckt til. Hwilket skal wara en kostelig och hälsosam sup at måtteligen bruka emot *Colica*, skiörbiugg, etc. etc. etc.

§. 3. At gjöra Pomerants-Bränwin.

Skiär Pomerants-skal helt *subtilt* och på längden, så at intet hwitt mer på them synes, lägg them uti en glas-flaska, slå starckt bränwin ther uppå, lät thet stå i solen, och så ofta tu får nya Pomerantser, så öka och lägg mera skal til, så at thet blifwer starckt och kraftigt. Then som har ondt af wäder och upstigningar, kan wärfwa ett dubbelt linkläde öfwer elden, [s. 224.] eller ock tunt bröd öfwer glöden, doppa thet i

Pomerants-bränwin och lägga öfwer magen liumt, thet hielper. Wid kräkningar och brytningar, om man gifwer *patienten* 1 eller 2 skiedblad ther af, lärer han finna sig ganska wäl ther af.

§. 4. At gjöra Bränwin af allehanda örter och rötter.

Tag malört til *exempel*, eller hwad för örter tu hälst behagar, som i skuggan är något torkade, men ej aldeles torra wordne, hacka them sönder och stöt them, slå them i en ek-tunna, giut warmt watn ther på, lägg ther til en näfwa salt, och litet surdeg i watn sönderrifwen, så at thet blifwer som ett mos. Lemna trediedelen af kiärrillet ledigt, täpp sprundet igen, dock icke alt förhårdt, at thet må hafwa något luft. Lät thet sedan stå och giäsa och giöras i en stufwa, til thes thet blifwer surt nästan som en ättikia. *Distillera* thet sedan i en panna, tils thet, som rinner, börjar blifwa watn-acktigt, hör tå up. *Distillera* så andra gången om thet som runnit, så har tu af örterna, bränwin, ware sig af malört eller annat.

Man kan thet ock på annat sätt gjöra. Nemligen uti *Majii* månad, tå örterna äro som bäst och fulkomligast, så prässa saften utur the örter, tu wilt hafwa bränwin, lägg så litet surdeg och humla til örterna och then utprässade saften, lät thet stå 14 dagar i kiällaren, dock at thet wäl omröres, när thet blir syrligt, så *distillera* thet, så är thet godt.

§. 5. Med allehanda slags rötter kan man äfwen så gjöra.

Medan the äro friska, dock något wisnade och torkade wordne, så hacka them smått sönder, tillaga them med warmt watn; humla och surdeg, och lät them så syras. När man [s. 225.] har bär, som enebär eller andra, så krossa the först wäl med en stötel eller uti en stor mortare, slå watn ther öfwer, lägg them i en eketunna, at the blifwa som ett tunt mos, lät them göras, och rör them wäl om dageligen med en long kiäpp. Så lenge the stå i giörningen, så gäsa the up, men när the äro fulgiorde, så falla the och gifwa sig neder, hwilket är profwet och teknet til at the äro fulgiorde, och tå är *materien* sur, som ättikio. Står kiärrilet i ett warmt rum, så multna bären af sig sielfwa utan syrning. Men kan man icke hafwa *materien* i ett warmt rum, så måste man med wist mått af winättikia eller något annat, alt efter som man hafwer myckenhet af bär til, komma thet at syras och til *Fermentation*. Sist *distillerar* man thet som annat bränwin. Först gifwer thet tämmeligen olja, som måste *rectificeras*, och kan man äfwen bränwinet annan gång med *distillera*.

§. 6. At *preparera* en kostelig *Lilje-Convallie-Essence*.

Tag *pulveriserad Lillie-Convallie*, och lägg uti en glasflaska eller *bouteil*, at then blifwer halft full, slå sedan rätt godt rent starkt bränwin ther på, at flaskan eller *bouteilen* blifwer aldeles wäl full. Lät then altjemt i 14 dagar stå wäl tilbunden uti starkt solsken, dock tages then in hwar afton, och sättes ej förr ut, än thet om morgonen begynner blifwa wäl warmt i wädret. På ofwanstående tid slås eller silas thet 2 a 3 gånger af, at thet tiocka, som siunker til botn, kommer ther ifrån, och således måtte thet blifwa hel klart. Thetta måste *prepareras* uti *Maji* månad, eljest doger thet icke. Thenna *essences effect* och nytta är stor, ty then är ganska god för slag, hwilket ofta

proberat är, at thet, näst GUD, har hulpit, ja, thet har hulpit then, som har några dagar legat [s. 226.] mål-lös af slag, at när *patienten* fådt 5 a 6 droppar på tungan ther af, hafwa the straxt kommit til sitt mål igen. Thet hielper ock wisseligen för allehanda hufwud-siukdomar, såsom swindel, flussar och susande för öronen, swaga ögon, stillar tande-wärck, förorsakar god och stadig sömn, styrker hiernan och betager *Melancholie*. In *summa*, thet är godt och synnerligit *recept* för alla flussar.

§. 7. Ett annat kosteligit Bränwins-*preparatur*.

Til 6 kannor godt bränwin tages 2 lod spis-kummin, 1½ lod Coriander, ¼ lod Cobeber, 3 lod Anis, 1 lod Angelikerot, 1½ lod long-peppar, 1 ¼ lod hwit Ingefära, 4 lod Citron-skal, 1 lod Muskat-blomma, ¼ lod Neglikor, thesse stötas wäl och blötas i ett stop bränwin ongefehr, som står täpt i några dagar och omröres wäl, sedan slår man mera bränwin til, at thet blifwer 6 kannor, och så *distilleras* thet. Sedan kokas Socker-Sirap, som *filtreras* genom grått paper i en tratt, och när then tillika med bränwinet är kalt, så kan then islås, och med godt kiäll-watn utblandas alt som man wil, och så är thet färdigt at brukas.

§. 8. At färga Bränwin på flera sätt.

Bränwin kan man på oändeligen många sätt och maner färga. Blåt med kornblommor, grönt med allehanda örter, som *Melisse*, Krusemynta etc. gult med smått socker, Näglike-färgat med stötta Neglikor, rödt med röd Sandel, eller med *Torna Solis*, eller med *Cochenille*, ja stielkarna af rödbete-blad medan the wäxa, afskorne, och sönderskorne gifwer bränwin en täck röd färg. Wil man ock hafwa, at bränwin skal få en färg, som Franskt bränwin, med ganska ringa mödo och utan kostnad, så tag understa brödskorpan af wörtebröd, stek then litet först på glöden, beta then sönder i små bitar, [s. 227.] lägg i en bränwins flaska, thet gifwer en behagelig färg, och kan utblandas efter behag.

§. 9. Wil man hafwa bränwin någon tid liggandes på större eller mindre kiärill, som ankare, halfåmar etc., så måste man icke läggat hwarken i förvarmt eller förkalt, utan i ett medelmåttigt rum, som i ett hwalf eller dylikt; ty är thet förkalt, så förlorar thet sin kraft, och blifwer helt watn-acktigt, men är thet förvarmt, så täres thet altförmycket bort. Man måste ock fylla bränwinsfaten äfwen som winfaten, wil man ock kasta ett stycke Calmus ther uti, så är thet godt, och håller sig stedsse godt. Huru man skal *preparera* åtskillige slags *aqua vite* af enebär, tallstruntar, Citroner, *distillera* Malört-bränwin, *Muscus*-bränwin, etc. finnes utförligen afhandlat uti then siette afdelningen eller koke-boken *pag. 81. seq.* [s. 228.]

Then tredie Afdelningen.

Thet I. Capitel.

Om Boskaps-Skötsel i Swerige i gemen.

§. 1.

Såsom Swerige är med andra saker, så är thet ock ett med härlig boskap af Gud rikeligen wälsignadt land; och är then bäste boskaps afweltn, som sköna ängar och god gräswäxt är, och sött foder wäxer. Här uti äro wäl Finske orterne, samt Helsingeland, Småland och Skåne förträffeligast; dock är i the mästa öfriga landskaperna jemwäl godt förråd på gräswäxt och bete, fast än någrastädes af gröfre och kärfware slag.

§. 2. Här och ther äro rike löfskogar och Jungmarker, samt sältings wall, hwar af boskapsen wäl trifwes; hwilken, så snart sniön gått af om wåren, kan mätta sig af jung, i fall at höet är ändadt. Utom förråd på hö finnes ock i Swerige gemenligen mycken halm af hwete, råg, korn, hafra, ärter och bönor, samt rofkål at föda boskap med. På många ställen flöda siöar, åar och kärr wid islåssningen öfwer ängarna och betesmarkerna, och giöra at gräset sedan så mycket tidigare och ymnigare wäxer.

§. 3. Hart när Städerna, ther miölk kan säljas, plägar en Deja gifwa 24. eller åt minstone 20. dal. Kopp:mt om året i *arrende* för hwar ko.

§. 4. At the, som bo i städerna och Bergslagen måga få tilhandla sig boskap, så hållas årligen på wissa tider och ställen boskaps-marknader; och föras som oftast til *residence*-staden *Stockholm* ifrå Finland både oxar och kor, ifrå Gottland äfwenledes [s. 1.] samt ock stora kosteliga Får; ifrå Skåne stora feta, och ifrå Småland små tiocka oxar.

Thet II. Capitel.

Om Nöt i synnerhet, och hwad wid thetas köpande, ansande, fodrande etc. bör i acht tagas.

§. 1.

Wid nöts köpande måste man först se på åldren, hwilken någorlunda finnes af tänderna. Ty the smala kalftänderna utfalla efter handen i andra, tredie och fierde året, och breda skåfweltänder wäxa i stället; hwilka i Creaturens bästa år äro alla lika, hwita och långa, men warda i ålderdomen olika,

swarta och korta. Af hornens ringar är fåfengt at wilja döma om ett nöts ålder: och then, som säger en ko wara gammal för hennes grofwa liud och breda klöfwar, felar lätteligen.

§. 2. Ther näst är nödigt at se efter huru många tänder ett nöt hafwer. Thet som hafwer allenast 7 eller 8 föder sig illa, och är swagt; men thet, som hafwer 9, 10 eller 12 tänder, och bred mun, så att käftarne äro hwidt ifrå hwarannan, föder sig bättre och är förmer.

§. 3. Hel hwit boskap hålles för wara semst, röd bättre, och ju mörkrödare ju bättre, och then mörkröda med stora hwita fläckar eller hwitt hufwud aldrabäst. Bred panna, friska swarta ögon, hårrika öron, stora näsebårar och bredt rum imellan framhogarna, äro ock teken til godt boskapslag.

§. 4. För öfrigt är nödigt wid nöts köpande at förorda til wiss dag om penningarnas återfäende emot nörets igengifwande, om en märker sig wara bedragen, samt at noga minnas säljarens namn och hemwist, så at en kan få rätt på honom.

§. 5. Then som wil hålla boskap, måste hafwa tätt, warmt, [s. 2.] fåhus, något högt och rumligt, wäl förwaradt för tiufwar, och starka binslen, at intet nöt sliter sig lös, och stångar the andra. Thet skola ock wara fenster i öster och söder, at Creaturen måga hugna sig af liuset, och icke ängslas öfwer mörkret. Jemwäl måste på fåhuset wara några gluggar med skruf-luckor före, igenom hwilka i wackert wäder frisk luft kan insläppas.

§. 6. Näst thet, at en huswärd beflitar sig om at hafwa godt boskaps slag, måste han icke lägga på flera nöt, än han wäl kan försörja, och hafwa för 20 kor en tiur, men för flera kor 2 tiurar, achtandes noga at tiurar och qwigor ej få löpa, förr än the äro 3 år; ty therigenom komma the af sig, och all theas afwel warder swag.

§. 7. Under boskopen måste hållas wäl rent, och honom gifwas ofta och tilräckeligt foder, samt waten morgon och afton. I sträng köld är godt, åtminstone för ungboskopen och miölke-korna, at hafwa ett kar i fåhuset at slå waten uti, at kölden i några timar får slås af förr än the dricka. Thet är jemwäl nödigt at boskopen skrapas med en förnött jernskrapa eller träskrapa och afborstas medan han står inne en eller två gånger i weckan til Pålsmessan, för hösmål skull och annat, som faller i håren, och gör honom klädig; och sedan i wårtiden, tå håren låssna och förordsaka klåda, hwar annan dag, ty af klådan wantrifwes han.

§. 8. Salt gör boskopen mycket frisk och treflig; men at icke förspilla thet torra dyra saltet, kan man af sille- eller köttlaka och hafremiöl göra ballar så stora, som walnötter och små hönsägg, hwar af gifwes åt ett mindre nöt en liten, och åt ett större en stor bäll morgon och afton. Här til dåger ock förskämd sill eller ströming, samt hwart och ett sille- eller strömingshufwud. [s. 3.]

Thet III. Capitel.

Om Oxar.

§. 1.

Förutan the teken, som i föregående 2 Capitlets 2. och 3. §.§. säjas utwisa godt boskaps slag i gemen, känner man ock en god Oxa af hans bruna eller swarta mula, af hans tiocka ben, breda manka och sidt hängande hals, samt stora och tiocklemmada kropp. Förnemligast finnes en oxas starklek af hans rumpetånga, om then är tiock och räcker neder om eller åtminstone til bakknäet. Dragoxar måste hafwa tiocka horn, och icke när afskurna öron.

§. 2. Then som icke hafwer råd til annat, än groft hö, må icke skaffa sig dragoxar, som äro upfödde med godt grant hö; ty tå utmagras och förswagas the af thet grofwa höet. Men wäl må then, som hafwer förråd på godt hö, skaffa sig Oxar ifrån ett kärfware ställe; ty tå försterckas the än mera. Om nätterna, och then tiden som oxar icke köras, begå the sig wäl med halm, och litet hö ther ibland; men the dagarna, som the köras, behöfwa the bara höet.

§. 3. När stutar tämjas för kälka eller plog, måste thet ske ofta och litet i sender; annars förlora the igenom långsamt körande, för sin yrhet skul, så sina krafter på en gång, at the icke kunna snart spännas före igen, och om the sällan köres, warda the sent tamde.

§. 4. Slachtoxar måste gödas med godt hårdwals hö. Then som hafwer råd til, kan gifwa them mäsck och drank, samt miöldrick af korn, och hälst af hafra: men hwete och råg är osund för boskap. Grofwa kålblad och rofwor göra god fetma och mielt kött. Thet späda wårgräset är icke så kraftigt til oxars gödande, som thet fullwuxna och i frö gångna.

§. 5. Antingen man wil sälja eller sielflåta bereda oxehudarna, [s. 4.] är bäst at göra thet straxt, emedan the tå wäga mäst, och äro beqwämligast at handtera.

§. 6. Hornen kunna säljas åt Kamb-makaren til kambar och kruthorn, och af benen brännas en kostelig swart målare-färg, kallad benswart. Af brusken och senorna kokas med watten lim, som slås först i formor, sedan skärs i skifwor och ändteligen torkas på note-trasor.

Thet IV. Capitel.

Om Kor.

§. 1.

Then tappre och wise Prints *Mauritz af Oranien* war en gång til gäst hos *Spinosa*,¹⁶⁶ hwilken tracterade honom med Citroner och Pomerantzer, säjande, at han skulle se hwad Spanien wore för ett land, ther man 2 gånger om året kunde få sådana fruchter. En annan gång böd Printsens honom igen, och lät sättia för honom miölk, smör och ost, med thessa orden: han skulle se hwad Holland wore för ett land, ther man kunde hwar dag 2 gånger hafwa sådan spis. Här med påminde then kloka Printsens, at goda miölkekor äro en stor skatt.

§. 2. En god miölkeko kännes ther af, at hon hafwer (1) en eller två mindre pappar bak om the 4 stora papparna, (2) lång rumpetånge, som räcker neder om knäet, (3) stor buk, (4) 9 eller flera tänder, och them alla hwita: äro the rödgåla eller swartfläckota, så är koen siuklig, (5) stora miölkeådror, (6) at hon wäl äter nog, men är doch mager.

§. 3. När en ko burit andra, tredie, fierde och femte kalfwen, är hon bäst, sedan tager hon af, om hon icke är af thes starkare natur. Så snart hon hint til 16 år, är tid at göda och slachta henne.

§. 4. I stark dimba är rådeligit, at icke släppa ut sina kor [s. 5.] i bete, efter som the ther aflätteligen warda siuka; utan en råghalms kärfwé är them nå nyttigare.

§. 5. En god miölkeko måste icke hafwa mäsck och dranck, ty han öker hennes hull, men icke hennes miölk. Ju bättre hö hon får, ju mera och mustigare miölk gifwer hon. Förr än en ko kalfwar, måste hon en weka eller något, förutan godt hö, hafwa i liumt watten eftermiöl eller kli, samt rofwor och kål, om så finnes råd och lägenhet til. Wid kalfningen måste en ko wäl achtas, at hon icke skadar sig. Wil kalfwen ej fort, så kokas litet saffran, eller kumin, hampefrö och rödlök skal i en kannä öl mindre eller mera såsom koen är stor til och kalfningen farlig, och gifwes henne in med litet salt en eller annan gång, så går kalfwen fort, och koen lättas snart.

§. 6. Sedan en ko kalfwat, beströs kalfwen strax med salt, hwilket koen afslekar, och renar honom, ther näst gifwes henna malit malt eller kli med stött bränsten, små skuren hwitlök och stötta lagerbär. Andre gifwa henne en smörgås med påströdd kummin. Ändteligen, när hon sluppit efterbörden, miölkas hon, och får i sin egen miölk eller i sommarliumt watn nog hafre- eller rågmöl med några malört-stielkar uti. Ther efter bör hon dageligen hafwa miöldrick at styrkas med en tid bort åt, til thes hon fått sina krafter igen.

§. 7. Widare bör en god miölkeko alltid hållas med godt bete then tiden, som thet wankar ute på marken, och, medan betet ännu är spädt, hafwa stundom litet miöldrick, och dageligen något saltadt. När betet är mera wuxet, gifwes henne allenast salt. Så länge hon spises inne, är beforderligit til miölkens ymnighet och styrko at

gifwa henne tå och tå af watten kokadt med höfrö, libbestickerot eller stielkar, fennekål, anis, kumin, stötta lagerbär, pimpinella och dillfrö, hwilket watten blandas i hennes dryck litet i sender, och lägges litet salt ther uti. Wil man gifwa koen hackelse af råghalm kokad i watten eller skulor, gör thet henne godt, i synnerhet om hon får torra agnor ther efter. [s. 6.] Hafrehalm torkar förmycket, och är otienlig för miölkekor, men kornhalm är them god. I synnerhet må the i sträng köld wäl af ärtehalm.

§. 8. Om en ko wil löpa föga långt efter sedan hon kalfwat, må hon ej hindras, ty tå sinar hon af trängtan.

Thet V. Capitel.

Om miölkande och miölk.

§. 1.

Wid miölkande måste en matmoder se til, at koerna stadigt och wäl utmiölkas. Ty om pigan miölkar ostadigt, och tå och tå stadnar med miölkningen, så plägar koen draga up miölken; och om hon icke miölkar ut hwar gång så mycket som är i jufret, så sinar koen ther af. The ikalfwa koerna miölkar man i thet längsta, låtandes them knapt 8 wekor stå i sin: men gällkoerna miölkas hela året, om man så länge får någon miölk af them.

§. 2. Förr än pigan miölkar, bör hon twätta sig wäl ren, och thet imellan hwar ko medan the äro inne och snarare orena sina pappar än på betesmarken. Miölke kärilen skola göras mähta rena, och miölken silas igenom en ren hårsil eller ett rent kläde. Hålles miölken icke ren, så lägges ingen grädde på henne, utan hon surnar strax, och fetman blifwer i henne qwar.

§. 3. Bästa och sundasta miölken är, som fås (1) af en frisk ko, (2) af en ko, som är hwarken för ung eller för gammal, ej heller löpsk, (3) af en ko, som hafwer sundt bete, (hwaruti backarne öfwergå dalar och kärr) och inne i fåhuset får godt rent foder. (4) Wär- och sommarmiölken är sundare än höste- och wintermiölken, (5) som smakar och luchtat wäl, och är litet whit-gål, (6) som icke är af en nyboren ko, (7) som icke är förtun eller förtiock, hwilket finnes när hon droppas på naglen, (8) som är spenwarm eller upkokad. [s. 7.]

§. 4. *Medici* pläga förordna för them, som hafwa *podagra*, en besynnerlig miölkecour, utwäljandes ther til miölk af unga kor, som icke längesedan kalfwat, och ännu icke lupit igen, the ther betas på torr wall, och icke slippa til sumpiga orter. *Patienterne* skola dricka henne hel warm, och ther wid besynnerligen i förstone håla en god *diet*, intet annat äta än ris-miölk, hönsesåppa, osaltadt smör med simla, stora russin etc. Förut skadar thet icke, om the *laxera* litet med *rhabarbara*. När the imellan miölkens drickande törsta, pläga the dricka litet kornwatten. Huru mycket hwar dag och huru lång tid en skal dricka af miölken, thet lämpas efter hwars och ens *complexion* och maga, och som han eljest kan fördraga miölk til.

Thet VI. Capitel.

Om Kärnande.

§. 1.

Kärnandet kallas tå en utur miölken skaffar kärnan eller musten, som är smör. Somlige kärna af kall söt miölk eller söt grädda, hwilket är godt nog om winteren, men om sommaren härsknar sådant smör snart. Andre koka strax up söta miölken, och så snart hon är kall igen aftaga gräddan, och kärna ther af, hwilket smör ock tyckes wara godt: men thet smöret, hwilket om sommaren kärnas af surmiölks-grädda, som är allenast 3 eller 4 dagar gammal, är bättre, och kan hållas godt mäst hela året igenom. Smör som kärnas i Maj månad eller tå koerna äta allahanda blomster på marken, är behagligast, helsosammast och bäst, thet hwar och en hushållare gärna plägar göma til sitt eget bord.

§. 2. The som hafwa litet grädda, wispa smör ther af i en stenrukka. The som hafwa mera grädda, kärna honom i en smörkärna af trä, som står rätt up med ett löst lock ofwan til, [s. 8.] hwarigenom kärn-kylen föres up och ned til thes man får smör. The som hafwa största förrådet på grädda, bruka en liggekärna, giord som en Finneströmmings halftunna wid hwilkens sidor inwärtens fyra laggar stå å kant, som räcka imellan båtnarna, med stort sprunshål på, hwarigenom grädden höses in, och sprunnet bindes tätt til. Mitt uti hwarthera ändan är en jernaxel med 3 spikar fastslagen, hwilke axlar ligga i skodda brädkläfwar, och är på ena axel-ändan en wef, hwar med smörkärnan drages omkring til thes man får smör.

§. 3. Smöret skal sedan wäl twättas i några watten så länge man ser någon miölk komma ther utur; och med en knif grant rensas ifrån hår och annat orent; ther näst saltas thet wäl, och ändteligen inpackas i en bytta, som förut sköljes in uti med watten, och beströs med salt. Wil man länge hafwa smöret godt, så kramar man efter 14 dagar på nytt miölken uthur thet, gör ny salt-laka ther på, och sätter thet i ett kalt rum, hwarest thet af fuchtighet icke möglas.

Thet VII. Capitel.

Om Ystande.

§. 1.

Til at ysta fordras löpe, som på bästa sättet sålunda tilredes. Utur en slachtað kalf, som druckit bara miölken, tages magen, i hwilken ligger en hop ost, then ther måste wäl rensas och twättas, och läggas i ett litet fat. Sedan slås ther til en sked spenwarm miölk och ett ägg, samt litet saffran, och röres en sked fint

hwetemiöl ther uti. Alt thetta höses åter i then rengiorda kalfwe-magan, som bindes igen och hänges i eller när wid spiseln til thes han är torr.

§. 2. När man nu wil ysta, skäres litet af löpet, och lägges öfwer natten i friskt watten; af samma watten slås lagom [s. 9.] mycket i söta kalla miölke-grytan, som liumas öfwer tågelig eld en tima eller något, til thes miölken löper tilhopa i en löser ostklimp, hwilken lägges i ystekaret, ther kramas, uttages, wändes och åter kramas, och så fortfares några gånger, så at ostwaslen kommer ifrån. Wil man inknåda i osten litet gran-stött neglika och kumin, så får han god smak ther af. Sedan osten legat en tima i ystekaret, beströs han wäl öfwer och under med salt, lägges i skuggan ther luften får torka honom, och wändes offta til thes han är torr. Af råmiölk med litet kumin uti får man god ost. Komiölksosten är god, fårmiölksosten bättre och getemiölksosten aldrabäst.

§. 3. Torre osten gömes i ett ren-luftande rum, omswepes med rena lintrasor för flugespyror och damb skul. *Paraselsus* säger, at om en lägger *Johannis* ört omkring osten, så växer ingen mått i honom.¹⁶⁷ Gemenligen plägar ost läggas ibland humla at förwaras för matkar, men får en bitter smak, hwilken icke alle tola.

§. 4. The Swenske pläga ock giöra utan löpe ett slags ost kallad klädes-ost, hwilken görs sålunda: När söta miölken siuder up, slås i henne en hop sur miölk, hwar af strax blifwer ost; hwilken öfwer ett fat lägges i ett linnet kläde, och krammas ther med tilhopa. Sedan tages han utur klädet, och stekes på ett halster at han får brun färg, hwar af han ock kallas brun- eller bryn-ost.

§. 5. Wasslen efter brynost dåger allenast at gifwa åt swinen, kalfwarna eller hundarna, men efter löpsost dåger wasslen til wälling, när man tager litet söt miölk ther til. Somlige koka up löpsostewaslan, och slå wid upsjudandet sur miölk ther uti, som med wasslan warder til söt ost kallad wede, hwilket wede smakar wäl.

§. 6. På somliga orter, i synnerhet the Norrländska kokas af sielfwa ost-wasslan en annan slags ost, som hos them kallas Mes-ost, eller Miss-ost, på thet sättet, at sielfwa wasslan [s. 10.] kokas på en jämn eld tils han *evaporerat* och börjar tiockna, medan han kokas, röres altjemnt i grytan, sedan tages han af elden, röres alt medan han swalnar, öses sedan up med en slef, lägges i ett linkäde i ett ostkar eller liten trind korga, tages up och wändes esomoftast tils han torkas. Thenne Mes-osten är rödacktig och små-grynig, och om man slår litet söt miölk til wasslan, innan eller medan then kokas, och om i osten blandas litet stött Neglikor och kummin, smakar han rätt wäl och är god, i synnerhet, så lenge han ej är gammal. Jag såg en gång i Stockholm med nöje, huru en skämtactig Fru inbillade ett stort förnämt Compagnie at thet war Reen-tunga, och therföre åto ock alla Mes-osten med stor *appetit*.

Thet VIII. Capitel.

Om Kalfwar.

§. 1.

Then som wil hafwa godt boskaps-slag, måste gifwa acht på (1) at tiuren är någorlunda stor och frisk, som skal alstra til Kalfwarn, och at han är försedd med the tecken som anförda äro *cap. 2, 2* och *3 §. §.* (2) at koen ock hafwer goda tecken. (3) Är tredie, fierde och femte Kalfwen bäst at påläggga, så framt han är kalfwad imellan Jul och Fastan, och alltså aflad om våren, tå koen tiden framåt ätit the kraftigaste gräset. (4) Efterses om Kalfwen hafwer the goda tecknen, som *cap. 2* upräknas. (5) Om han hafwer hwita tänder; ty äro the gåla, så är han af en siuk moder, och ej wärd at påläggas. (6) Ju större skankor och benlägggar, ju längre kropp, bredare buk och miukare rygga han hafwer, ju bättre warder han.

§. 2. Af sin egen moders miölk trifwes Kalfwen bäst, och ju längre han får dricka söta miölken, ju starkare warder han. Sedan bör han spisas med smått och godt hårdswals hö, och watnas [s. 11.] med tunt liumt miöldricka, eller wälling, sur miölk och wassla. Kokar man eneris med bären i watten, och blandar litet af thet spadet i Kalfwedrycken, så gör thet Kalfwen ganska godt. Jämwäl bör en Kalf stundom hafwa litet salt, och hans tandkött gnidas med salt eller *urin*, hwilket gör at han äter starkare och trifwes bättre.

§. 3. Kalfwar skola wara i ett warmt rum, stå torre om fötterna och hafwa rent ströfoder under sig, samt om våren underhållas inne i thet längsta med hö, aspelöf, säldelöf, nässlor, runlöf och sådant; ty af thet späda gräset warda the magesiuke, twingas hårdt och merendels dö. Sedan när the komma til at gå ute at äta mognare gräs, är godt om the hafwa skugga af skog eller något skiul medan solens warme är som starkast på dagen, at the ther af icke twingas alt förmycket och omkomma, och måste i förstone morgon och afton gifwas them litet tort foder och salt, at rå gräset icke må skada them.

§. 4. Thet hafwer sin nytta med sig, om en matmoder uppskrifwer efter pigans berättelse när then eller then Koen tagit sig Kalf; ty tå kan hon weta på hwad tid hon får nybärande Ko, och rätta Koens skötsel, samt anställa hussyslorna, ther efter. Äfwenwäl, om Kalfwen ärnas til påläggning, måste honom gifwas namn, och hans bördsgdag och är antecknas, så at framdeles alt må kunna i acht tagas, som med hans ålder öfwerens kommer.

Thet IX. Capitel.

Om läkedomar åt Fäboskap.

Thet äro åtskilliga ordsaker til, at boskaps-creaturen warda siuka, nemligen, när man watnar them tå the äro förwarma af hetta eller strängt arbete; watnar them med elakt illaluchtande watten; när man illa slår them med stakar, [s. 12.] tiocka beck-klumpota tagelpiskor, med stener etc.; när the köras förhårdt; när the frysa illa, dricka för kalt, warda ormhuggna etc. Tå nu något creatur finnes wara siukt, är nödigt at weta hwad läkedom man skal bruka för thes sjukdom. Til then ändan följer här en nöjachtig beskrifning på läkedomar emot alla boskaps siukor, som plåga påkomma.

1. När boskaps-creaturen icke wilja äta.

Thet kommer ther af, at the någon tid äro wordne för öfwerflödigt fodrade, eller ock at the någon gång ätit för hastigt och snålt. Tå plågar man gnida them wäl i munnen med salt och skarp ättika, så få the sin *appetit* igen. Men om the hafwa ondt i munnen, och therföre icke wilja äta, så tag Wägward, Salwia, Konungs-ört och Alun, koka thet tilsamman i watten, doppa ren sudd ther uti, och twätta them ther med wäl i munnen, så går thet onda bort.

2. När Koerna hastigt warda siuka.

Bryt up munnen på them, doppa en ren sudd i skarp ölättika, och twätta thetas tunga ther med, så får tu se blåsor på tungan, skär up them med en uddwass penneknif, bestryk sedan tungan på them med *Theriac* stort som en hasselnöt, eller tag en sked full med tiersmörja, ströd grant swafwel ther på, och bestryk ther med tungan på them.

3. För boskapens skabb.

Oxar och koer hafwa stundom skabb under strupan, på kindbenet eller på halsen, hwiken för somliga går bort af sig sielf, men för somliga warder til ett farligt ondt. Therföre när man warder sådan skabb warse, är bäst at icke wänta på thes förbättring, utan strax twätta them med menniskio-pink eller med salt-laka, och smörja efter åt med ihopsmålad tiera och swin-ister. Gå thet bort, är rådeligit at snart göda och slachta eller sälja creaturet, emedan, tå skabben kommer igen andra och tredie gången, thet gemenligen dör ther af. Somliga nöt få ock ögon-skabb; tå görs af hwetemiöl och honung ett plåster, och lägges öfwer ögat. Andre [s. 13.] bruka för thetta rödlök-safft. Stötter Walmoge-ört med honung eller olja är wissaste medlet.

4. För swulnad på halsen.

Twätta them med menniskio-pink eller salt-laka, så går han bort.

5. För hinna på ögat.

Tag kalfwe-löpe, grädda, ättika, salt och fint stött hwit ingefära, blanda thet tilhopa, och stryk i ögat på nötet, thet är igenom försöket godt befunnit.

6. At fördrifwa hungertyttor.

Thet pläga i munnen på fåcreaturen wäxa ut taggar lika som uddhwassa tänder, the ther kallas hungertyttor, emedan the hindra them, at the icke kunna äta, utan måste hungra och utmagras. Tå afklipper man sådana hungertyttor med en sax, och sedan gnider them wäl med salt, eller med winruta och aska, hwarefter creaturen flitigt sleka til thes hungertyttorna går bort.

7. För ormbet.

Gif nötet strax getemiölk at dricka, och bind libbesticka på thet. Eller: gif thet in gråbo, blöt sönderrifwit ormebo i win, och lägg på betet.

8. När ett nöt är såradt.

Stöt katt-ost, och lägg på såren, så helas the.

9. När ett nöt swulnat af orent foder eller förgift.

Gif thet in åkerleja, så går thet snart bort. Thenna örten är besynnerligen god emot alt förgift. Samma wärkan hafwer ock loppegräs, hwilket wäxer wid bäckar, och hafwer bruna blad.

10. När ett nöt pinkar blod.

Rif blodsten helt fin, blanda honom med kornmiöl i lium ättika, och hös i nötet. Eller: gif thet smått karbårregräs at äta. Eller: tag winruta, och litet abrodd samt dill, stöt thetta wäl, at saften utkommer, koka thet i 3 qwarter ölättika lyckt och tiltäpt, så at immen icke går bort. Lät thet swalas, och gif [s. 14.] nötet in twå dagar å rad, låtandes thet sedan några timar hwarken äta eller dricka.

11. För rödsot.

Tag 3 källefröar, och ståppa neder then ena efter then andra i nötet, thet plägar strax hielpa. Eller gif thet af samma blodet i sig. Thet hielper.

12. För utsot åt stor boskap.

Gif them i miöldrick af kornmiöl ny sönderstött tegelsten och stillefrö, libbestickeblad, små skuren hwitlök och ekswamp.

13. För utsot åt kalfwar.

Stöt krika och koka them samt sot i miölk, och gif them in, så stadnar thes utsot.

14. För kalfwars raglande.

När kalfwar warda swage i bakdelen, ragla och wilja falla om kull, stryker man först liumt brenwin öfwer theres korslånd några gånger, och sedan warmt watten i några dagar; ther igenom komma the sig gemenligen före, och blifwa wid lif, tå the ther emot utan thenna *curen* pläga dö.

15. För Kojufrets swulnad.

Om en ko får ondt i jufret någon tid efter åt, sedan hon kalfwat, så at thet swulnar och wil slå håll, så blandar man små-skuren hwitlök med osaltadt smör, och smörjer jufret ther med några dagar morgon och afton, så förswinner swulnaden.

16. För sår på Ko-papparna.

Smälta gammalt swinister ibland litet tiära, och smörg them ther med några gånger, så helas the.

17. För ett nöts hosta, lungesot och andetäppa.

Gif thet in torr lunge-ört och salt. Eller koka Kongslius i watten, och håll soppan i nötet.

18. För lungans och lefrens förråtnelse.

När boskapen i sommarhetan dricker i hast af elakt watten, skämnes han läteligen til lungan och lefren, och kan framdeles dö ther af. Til at bemöta thetta, är nyttigt i the warma hunde-dagarna at [s. 15.] gifwa boskapen in, fast än man icke ser något fel på honom, sådet af kokad lungeört, ährenpris, hiortetunge-ört och malört.

19. För matkar i kroppen.

Gif fåcreaturen in skomakare-swärta, så fördrifwas matkarne ther af. Eller håll i them watten och bomolja, och lät them ett dygn törsta ther på.

20. För röda matkar på tungan.

Stryk honung på ett stycke af en ny tegelsten, och gnid wäl ther med tungan på creaturet, och smörg jemwäl honung nederst wid hornens rötter, så gå the bort.

21. När ett nöt mister sitt dröpiande eller idislande.

Tå tager man utur munnen på ett får eller en get thet som fåret eller geten idislar och återtuggar, och gifwer nötet som fått laketorran eller uphört at dröpia. Eller tag mångfällan utur ett får, när tu slachtat, och torka up then tillika med thet idislada fodret som ligger theruti. Haf jemwäl tilreds uptorkad swinegalla, och skär sönder något af swinegallan och en hop af mångfällan med thes inkräm åt nötet.

22. För bukref.

Thetta kan man se på nötet, när thet hastigt kastar sig omkull, snart reser sig up igen, sparkar och stampar med fötterna, och wältrar sig hit och tit. Bästa medlet är at man låter thet åder en gång i månaden. Eller lägg en hand full salt i spisöl, at thet skummas, tag bort skummet, och håll drickat i nötet. Eller gif thet *Theriac* i win at dricka.

23. För oxarnas feber.

Thetta märckes när the icke wilja äta, se holögde och wätögde ut, och stå ömkelige. För thenne siukdomen, som kommer gemenligen af stark hetta eller strängt arbete, måste man gifwa them winrefwe-blad ibland theras hö, eller slå up panneådran på them, eller then ådran som är wid örat, och gifwa them allahanda kylande spis, såsom lacktuka och flera sådana slags gräs. [s. 16.]

24. När en oxe swulnat af oket.

Koka ihop nöte-märg, swine-ister, bocketalg, litet tiära och bränwin, och smörg honom några gånger ther med, så går swulnaden bort.

25. För klöfältan.

När ett nöt haltar för swulnad i någon fot, för ond blod skul som ståcket sig ther uti, så lät någon hålla up foten, och en annan draga en swinehårs giording fram och tillbaka imellan klöfwen, til thes bloden går ut, lät sedan gnida med samma giording ofwan för klöfwen, til thes bloden börjar synas i skinnet. Smörg ther på imellan klöfwen och ofwan före med ister och tiära, och lät nötet icke snart gå i watten. Men hafwer ett nöt förkylt en fot, och ther af haltar, så twätta then flitigt med gammal warm pink. Hafwer thet stuckit sig i foten på törne eller någon spik, så twätta hälet wäl rent, stick en beta fläsk ther uti, och bind en trasa ther om.

26. För swulnad i knäet.

Twätta thet med skarp winättika, eller med härs- och lin-frös sod.

27. För oxens haltande af förryckt sena.

Twätta hans ben med salt och olja, och lät honom gå ledig ifrån arbetet några dagar.

28. Om en arg hund bitit ett nöt.

Tag swaleört, åkermönia och fenekåls-gräs, stöt ther tilsamman, pressa safften ther utur, blanda honom med *Theriac*, twätta med en del ther af såret wäl rent, och gif nötet then andra delen warm at dricka.

29. Om ett nöt stångat hornet af sig.

Blanda tilhopa swine-ister och tiära, och smörg tiocckt efter thet afstångada hornet, lägg isterhinnor ther utöfwer, och bind tiärada trasor utom altsammans. [s. 17.]

30. För ändetarmens utskridande.

Beströ honom med tormentille-rot, och stoppa sachten in honom igen.

31. För löss på boskap.

Torka tobak, mala thet til snus, och gör starkt bränwin eller fördroppor ther med som en tunn wälling. Smörg Kalfwen eller nötet ther med så dö lössen.

32. För skabb och klåda.

Smälta gammalt swine-ister och tiära tilhopa, och smörg nötet ther med.

33. När en ko miölkar blod.

Tag dyfwelsträck och bäfwerigäll, samt swafwel och hwitlök, gör alt thetta smått, blanda thet i litet af Koens blodiga miölk, och gif henne in.

34. När en ko löper, och warder icke ikalf.

Sådant finnes ther af, at hon som oftast klifwer på andra Kor, och at tiuren icke kan förnöja henne. Somlige slå koen med ett par manfolks-böxor, och säja at thet hielper. Jag menar mera wantro än naturlig kraft wara här uti. Andre gifwa henne taskegräs sönderstött i spisöl, eller ibland malit malt.

35. Om en ko kastar kalfwen.

Tag hufwudet af en sådan otidigt född Kalf, brän thet til pulfwer, lägg ther til salt och grant skurit tibost, och gif Koen något ther af när hon tagit sig tiur, samt ock en liten tid förr än hon skal Kalfwa, så kastar hon icke.

36. När en ko är trög til at taga sig tiur.

Tå plägar man gifwa henne skinn af rökd eller insaltad Lax.

37. Mot boskaps siuka och död.

Slå i en ny lerkruka litet win eller öl, tiära, *Theriac*, torr swinegalla småskuren, malörtfrö, winruta, ålandsrot, angelica, senap, dill, litet sillelaka, libbesticke-blad och rot, meiran, enebär och dyfwelsträck, stöt och blanda thet wäl tilhopa, och gif Kalfwarna och the större nöten hwarthera en god [s. 18.] knifsudd på litet bröd 2 morgonar i wekan om hösten, förr än the släppas ut i bete, at ther med förwara them för siukdom. Men upkommer siukdom och död, så gif hwarthera 3 goda knifsuddar. Wil thet äntå icke hielpa, så doppa en hel sill i krukan, och häf i nötet, och lät öpnatunge-ådran på thet, så wederfås thet förmodeligen.

Thet X. Capitel.

Om Stodgång i Sverige.

§. 1.

Förutan thet at Konungen sielf hafwer stora stodgångar, af utwaldaste slag och ädlasta färgor, wid åtskilliga sina slott, så at årligen en ansenlig myckenhet af sköna alster pålägges, och så wäl ut- som inländske få ther tilhandla sig unga stoen och hingstar til egen stodgångs inrättande, samt eljest kosteliga wagns-hästar, och konstigt öfwade redhästar at bruka i Krigs- och frideligt wäsende.

§. 2. I Skåne på the stora Herregårdarna hållas ock wackre stodgångar, hwar af alla år en hop store hästar föras på marknaderna til sälgs: och i the öfriga Swenska orterna hafwa Herrskaperna, om icke alla hästar at sälja, doch merendels så stora stodgångar, at the til egit behof få tilräckelig afwel. Wid the mästa Prästegårdarna och bondegårdarna hållas jemwäl stoen af medelmåttig wäxt til nödortftig afwel, fastän åboerne sällan mächtas med at hålla hingstar sielfwe, utan måst nödgas tillita andra för betalning.

§. 3. På Gotland hafwa många bönder årligen hästar at sälja af tämmeligen stort slag; och ifrån Öland kringföras siöledes många af böndernas ganska små, men starka och snällfotada hästar at säljas, hwilka herrskaper gemenligen köpa åt sina unga söner til at först lära rida på. [s. 19.]

§. 4. Emedan nu så tilräckelige stodgångar äro i Sverige, så följer ther af then förmonen, at the Swenske icke nödgas med stor omkostnad och fahra skaffa sig hästar ifrå främmande orter, utan kunna dels sielfwe af sina stodgångar hafwa hästar tilfyllest, dels ock betiena them, som inga stodgångar hafwa, eller eljest för särdeles orsak tränga til at köpa, med äfwen så goda hästar, som hos utländingarna finnas, gemenligen för halfparten så stor summa.

Thet XI. Capitel.

Om Stodgångs anläggande, och hwad ther wid bör i acht tagas.

§. 1.

Then som wil anlägga en stodgång, måste för all ting öfwerwäga, om han hafwer lägligt ställe ther til, hwarest är frisk luft, godt watten, tienligt och tilräckeligt bete så wäl i tork- som wätår, om han ther kan få så mycket hö och annat foder, som wäl förslår medan stodgången spisas inne. Finner han hos sig

alla sådana nödwändigheter, så må han anlägga sin egen stodgång; hwar med när han kommit sig före, behöfwer han icke fruchta, at hästehandlare skola narra på honom odogeliga hästar.

§. 2. Något backug ort är tienligasta betesmarken til stodgång; ty (1) är luften ther renare och sundare, än ther som är sidländt, (2) växer ther bättre och helsosammare gräs, (3) warda hästarne ther, igenom mödosamt up- och nedstigande efter födan, starkare och biständigare. Doch kan stodgång ock någorlunda wäl trifwas på jemn mark, i synnerhet om ther är sältingswall. Thet är godt, om stodgången i sommarhetan kan hafwa skugga af trån eller buskar. Betesmarken bör delas i åtskilliga små parkar med glesa gårdesgårdar eller fallar, dels på [s. 20.] thet en hop hästar få litet i sender för sig at äta på, ty få the mycket, så tumla the neder och förderfwa mer än the förtära; dels ock på thet unge hingstar och stoen måga sålunda kunna skiljas åt. Alla föl måste ifrå början wänjas wid klart friskt watten, och alt framgent ther wid hållas, om the eljest skola få en frisk och stark kropp.

§. 3. Ifrå Michelsmessan skal stodgången til wåren spisas inne i stallen, hwilka stall skola hwarken ligga förlågt, at the icke, medan kälen är utur jorden, äro sumpiga och osunda, ej heller för högt, at the icke om wintren äro för kalla. The föl, som sidsta wåren äro födda, skola til at afwänjas ifrå modersmiölken, och at wänjas til at äta hö, Michelsmessan insläppas för sig sielfwa i ett stort stall, med inga spiltor, utan allenast låga krubbor uti wid wäggarna, hwarest the gångandes lösa kunna äta när the wilja, och ther imellan springa och leka med hwarannan, hwaraf the bättre trifwas och wäxa, än om the stodo bundna. Utan för thes stall kan trumman togeligen röras hwar middag, at the måga wänjas til frimodighet. När fölen warit i sitt eget stall öfwer wintren, och åter följt mödrarna i bete ifrå wåren til Michelsmessan, föras the i ett annat stall ock förutan spiltor, ther krubborna äro högre up efter thes wäxt. Tå man haft them i thetta stallet öfwer andra wintren til wåren, skola stoen och hingstar skiljas åt, och hafwa bete hwart kön för sig, såsom i föregående §.2. sagdt är, at the icke igenom förtidig sammangång förderfwas. The unge hingstarne i synnerhet böra icke allenast i stallet wänjas wid at höra trumman, och när the utföras til watten at se fanan, utan ock i sin betesmark, hwarest jemwäl tå och tå må skiutas och eld upgöras. Ty en rädder häst kan snart göra ända på ens lif, och then, som köper en sådan, bör icke mer gifwa för honom, än huden är wärd.

§. 4. The som wil utwälja stoen och hingstar til stodgång, han gifwe acht på följande skönheter: En stor och bred panna; [s. 21.] stora, klara castaniebruna ögon, som sittia wäl ut, och icke äro insunkna; kort magert hufwud, som hålles i wädret; korta och spitsiga öron; en bred, hög och krummer hals; lång och tunn man och swants; en bred bringa, i hwilken alle *muscler* synas; bred och hög rygg; bred, kort och rundachtig länd; icke sid buk; smala och medelmättigt långa ben; höga, släta och något breda hofwor; niuggt hår och mörkt; ty the liusa äro swagare.

§. 5. Ett stod måste icke wara mindre än 5, och icke äldre än 15 år, när thet hafwes til hingst at betäckas; och måste hingsten icke wara yngre än 6, och icke äldre än 14 högst 15 år, när han brukas til beskälare, så framt man wil hafwa stark och warachtig afwel af them; hwilket hwarken kan förmodas medan the ännu draga mästa styrkan af fodret til sin tilwäxt, ej heller tå the af alstrande och ålder äro förswagade.

§. 6. Stoen och hingstar skola icke fordras förwäl, at the icke warda för fete, tå näppeligen någon lifsfrucht kommer af them. Om the som oftast togeligen brukas, så må the bättre af fodret, och warda tienligare til at afla. Kan ett stod icke förnöjas af hingsten och warda drägtigt, så är thet för fett och hetsigt, och måste 2 dygn hållas ifrån äta och dricka, och sedan hafwas til hingsten, samt efter åt fasta och törsta äfwen så länge, så warder thet fruchtsamt.

§. 7. Rätte beskåletiden är ifrå slutet af *Martio* til halfleden *Junium*. Ty ett stod går med fostret 11 månader och 10 dagar wid pass. Kommer nu fölungen fram i *Februarii* månad så är thet för kalt för honom, at han ther af kommer på kneken. Höste-föl äro swaga til naturen, såsom mödrarna, the ther icke bittidare på året haft mod til at taga sig hingst, än så sent, med tiden tola the föga at köras eller ridas förr än the warda heta och wanmächtige, och lägga sig gärna i watten när the skola gå ther öfwer; hwilket för en ridande är stundom ganska fahrligit.

§. 8. Medan stoet är drägtigt, bör thet hafwa sitt fulla foder, och, om thet ännu försörjes inne, en tima om dagen ledas [s. 22.] omkring eller gå löst på stallgården, samt wäl achtas för elak lucht och annat, hwar af the hastigt kan få ondt, och kasta fölet. Jämwäl måste hingsten hafwa godt bete sedan hans beskåle tid är ute.

§. 9. Alla föl, som falla af stodgången, måste strax namngifwas, och antecknas til år och dag, som the äro födda på, samt af hwad färg och föräldrar the äro; hwar efter ägaren sedan hafwer at rätta sig wid säljandet och eljest.

Thet XII. Capitel.

Om hästars köpande och rycktande.

§. 1.

Then som wil köpa en häst, måste, om han är ifrån en bekant stodgång, först fråga undan hwilket sto det han fallit, och sedan, om han är sadlad, låta afsadla honom, och betrachta hela hans kropp. Han måste se om han står lika på alla fyra fötterna, i synnerhet om han en god stund kan stå stilla på framfötterna, hwilket är ett godt märke, eller om han ömsar snart then ena foten fram, snart then andra; han måste stöta hästen i knäweken, och märka om han ther är swag eller stark. Gifwes läglighet, så kan han rida hästen up för en backa, tå thet bäst finnes om han kastar fötterna wäl, om han knekar af swaghet på frambenen, om han bär lätt eller tungt. Han måste se på hofworna, om the hafwa öfwerben; om the in under fylla sig wäl, så at icke qwecken är mycket i fahra för små stenar, hwar af hästen på sådan mark warder snart ömfotad, samt om hofworna äro fasta eller sköra at sko. Han måste wäl se på benen, i synnerhet wid lederna, om hästen hafwer gallern, spatten eller annan oförsel, jemwäl ock wid fötternas uplyftande märka, om han är ond eller god at sko. Om frambenen äro förlånga, så stöter han och stupar lätteligen. Om andedrächten går tätt och beswärligen, och liuskarne ther [s. 23.] wid mycket

röras, så är hästen lungesiuk. Han måste lyfta på hästens rumpetånge, om then är wek, så hafwer han en swag rygg at bära på. Thes utan måste han försöka om han är lättstyrd, god at sadla och betsla, god at stiga på och af, om han är rädd för sporarna eller eljest skygger, om han icke är istadig at köra med, i synnerhet öfwer diken.

§. 2. Hästens ålder är swårt at finna vidare, än tänderna then til känna gifwa. Fölungens tänder, som han är födder med, utfalla i tredje året. När hästen är halftredie år får han 2 tänder uppe och 2 neder i munnen. I fierde året får han en på hwar sidan om the förra tänderna, och i femte året äfwen så. Til thes han är halvesiette år, hafwer han fått tänder bak i munnen til at tugga fodret med, hwilkas swarta prickar bortnöts til thes han är 12 år gammal, och ju äldre hästen warder, ju längre och hwitare tänder får han.

§. 3. Stallet, ther man wil hafwa sina hästar, måste wara om sommaren swalt och om wintren warmt och wäl liust. Ty om hästarne stå i mörkret, warda the rädde, när the komma ut, för alt hwad the se. Gången imellan hästarna måste wara wäl bred, at the icke kunna spierna hwarannan, och gålfwet under spiltorna luta bak til, at pinken kan hafwa sitt aflopp. I stallet skal med all flit hållas rent, och inga swin, gäss eller höns hafwas ther wid, om hästar eljest skola wäl trifwas.

§. 4. Hästarne skola, medan the födas inne, morgon och afton wäl skrapas, med ströborstan renas och med groft lintyg aftorkas, rent strö-foder under them bredas så snart thet förra är orent, och theas täcken efter skrapningen fästas på them; ty thenna renligheten gör them så godt, som halfwa födan.

§. 5. Hästarnas foder måste rystras wäl rent med en kyfwa, theas hafre med wanna, och theas hackelse med såll renas ifrå damb, emedan the af orenlig spis få qwarka eller hosta. The måste ingalunda få dricka medan the äro warma af ridande eller körande, hwarigenom the få lungesot och qweddrag. Somlige [s. 24.] blöta hackelsen i watten förr än han lägges i krubban, men ther af få hästarne sådant sugande och niupande i buken, at the kasta sig omkull, sträcka hufwud och fötter ifrå sig, och kan ske dö. När hästarne få torra fodret ofta och litet i sender, och dricka morgon och afton, så må the bäst.

§. 6. At en häst må warda sedig och biständig, är nödigt at man låter wallacka honom, hwar til han är tienligast, när han är allenast några wekor gammal, och löper med modren i betesmarken, tå han af sådant togeligt mödande och af moders miölkens diande snart helas. Wid wallackningen måste mer eller mindre tagas ifrå hästen, alt som han är af hitsigare eller kallare natur, hwilket af färgen någorlunda finnes.

§. 7. Swarta hästar äro af *melancholisk* eller kall och torr natur, the röde hafwa en *colerisk* och hetsig, och the brune jämwäl en hetsig natur, ty the äro *sangwiniske* eller blodfulle. The hwite äter äro *phlegmatische* wäte och kalle til naturen. Här efter kan man rätta sig wid wallackningen.

§. 8. Ifrå fölunge-ären måste stalldrengearne som oftast lyfta up fötterna på en häst, och klappandes på the med en pinna eller annat wänja honom til at gierna låta sko sig; the måste togeligen skrapa honom öfwer hela kroppen, at han wänjes til at icke wara kitzlig, samt wänja honom til at bära sadelen, först med ifråtagna stegbyglar och ryggstycke, och sedan med them etc.

§. 9. I fjerde året tilses, om en häst är trånghofwad wuxen, och om bak i qwickstället äro såsom höge knutar. Sådane måste afwärfkas, och hästen sedan stå i några dagar i färsk kodynga. Ther efter jämnas föttren, och beslås först med tunna skor utan hakar, som ligga en weka eller två, skolandes wid thenna första skoningen hofworna raspas upomkring under håret, och sedan gnidas med rödlök och fläskswåle, hwar af the warda sega, släta och swarta. Ther näst beslås han med skor med hakar under.

§. 10. På swansen ända nederåt på kött-tampen och jämwäl under manen wäxa styfwa hår såsom börster, hwilka hindra swansens [s. 25.] och manens wäxt, och böra uttryckias första hösten på fölen, och sedan årligen på sidsta qwarteret i nedanet, samt halsen wäl twättas med kallgiord lut, i synnerhet up in under manen.

§. 11. När fölen första hösten tagas up, skola theas ben 8 dagar å rad wäl twättas med swag kallgiord lut, och sedan i några år två eller tre dagar å rad hwar höst och wår. Man kan ock undertiden twätta theas ben och höfftor med gement bränwin, så förwaras the för ondt i benen.

§. 12. På hästar och stoen bör icke förr betsel läggas i munnen, än the äro på fjerde året, och fålt oxeltänderna, samt fått nya igen; annars hårdnar thet weka och öma tande-köttet, så at the med tiden icke ackta betslet. När två betsel lägges i munnen på them, skal man förut gnida them i munnen med Lüneburger-salt, och bestryka betslet med honung: thet håller tandeköttet färskt, och gör them modiga.

§. 13. Then som behöfwer skona höet om hösten, kan taga korn, blandkorn, eller hafra med halm och ax, och skära thet til hackelse, hwar til blandas hackelse af ärte-halm, och gifwes åt hästarna. Här af hållas the wackert smale och qwicke, men få the hö medan the så spisas, så warda the sidbukote. Doch gör thet icke til saken, om man på en resa i några dagar gifwer them hö.

Thet XIII. Capitel.

Om Läkedom för Hästar.

I. *Præservativ* för hästar.

Tag brudtwål eller loppegräs om wåren två thet är fingers högt, och koka thet med mycket watn uti en stor bryggepanna til thes lagen blifwer så brun, som starkt öhl, och gif föl, hästar och stod några morgonar å rad 2, 3 eller 4 qwarter hwartera i sender om hösten, när the först sättias på stall, och äfwen så om wåren, när the först släppas ut. Man skal togeligen [s. 26.] hålla thet i them, at the hinna til at swäljat, och icke storckna och dö ther af. Wänd hästen bak och fram i spiltan, sedan lägg en grimma om then öfwersta läppen och tänderna som en ränsnara, och så en spik i then andra spiltstücken så högt, at man med grimman kan böja halsen och hufwudet på hästen så mycket tillbaka, at han kommer wäl åt at swälja, på thet sättet kan man slå i honom så nog man wil. Föhlen gifwes thenna drycken icke förr,

än om hösten när the tagas up af gräset första gången, tå the om natten icke skola få di, och sedan thet är ingifwit skola the ock en tima stängas ifrån stoen. Hästar och stod skola dricka thet förr än the fodras om morgonen.

Om man förskaffar sig en myckenhet af thetta gräs emot hösten, och låter thet torkas wäl på badstuglafwan, sedan röken är först wäl utsläpd, med lagom heta, tå thet imedlertid flitigt med räfsor kastas om på lafwan, så hafwer man förwarat sig ett godt *preservativ* at ock om wintren undertiden ingifwa hästarna smått skurit ibland hackelse; ty the kunna bättre få thet in, när thet blandas ihop med halmhackelse, än ibland hafra. Jemwäl när en häst icke tyckes wara frisk så gifwes honom tort brudgräs eller watnet ther af. Boskapen gagnar thet i lika måtto, och har lika kraft så tort som wått eller friskt. Man kan ock wäl komma them til at dricka thet sielfwe, när man öfwer tiden håller up at watna them, fast thet skulle ske hela dagen. Thetta renar blodet, och drifwer all onyttig wätska och slem ifrå them, som är orsaken til alla siukdomar.

2. Om Qwarkan och thes teken.

The hästar, för hwilka förenämnda *preservativ* icke brukas åtminstone i the 4 förste åren, kunna icke undgå qwarkan. Emedan nu icke alle kunna förstå när hästar, föhl och stoen hafwa qwarkan, utan när the blifwa siuke, och man icke hörer them hosta, mena thet icke wara qwarkan, tilskrifwa thet andra siukdomar, och alltså bruka otienlige medel och *recepter*, som hielpa allenast til en tid, at qwarkan ther af litet dämpas, hwilken sedan [s. 27.] kan warda hästens hastige död; så är at weta, at thessa äro qwarkans rätta känneteken: 1. När en wuxen hästs dynga är torr och smuloger. 2. När hästen icke förer hufwudet friskt öfwer krubban, och om öronen slakna. 3. När man leder hästen längs åt stalsgålfwet, och han lyfter bakbenen långt up och icke kan stiga friskt öfwer tröskelen. 4. När qwarkan är blefwen mycket förstoppad pläga hästarne warda ye och oregerlige, stampa och slå med framfötterna i spiltan, bita efter kroppen på sig sielfwa, äro intet af sig sielfwa mycket starke uti länderna, och rå icke mycket med bakdelen, så at the intet kunna biuda til at slå up med bakfötterna. Man måste wäl taga thessa tekn i akt uti tid; ty om man intet förr något brukar än tå hästen börjar hosta, så är qwarkan mycket inritad. När tu märcker qwarkan af första teknet, at dyngan är torr och smuloger tå gif hästen strax tre-hackelse och brännewin. Man måste ock weta om stoen, unge hästar och föhl som gå i gräs, af qwarkan äro beswärade. 1. När stoen icke taga hull, 2. Om the hängia hufwudet när the löpa, 3. At the icke orka friskt löpa.

Tecken om föhlen, som gå i gräs hos stoen, hafwa qwarkan: 1. At the icke taga hull. 2. At the icke följa ston tätt efter. 3. At the hwila sig gierna eller ock löpa tungt, när the drifwas til at löpa.

3. För Qwarkan.

Til en stor häst skal man taga gement brännewin 12 eller 13 skedar, som han är gammal til, dock åt ingen mindre än 6 skedar, ther uti låter man af then gemena trehackelsen så mycket, at brännewinet smakar sött och något starckt ther af, och gif honom thet om morgonen in, sedan lägg ett täcke och en rya på honom så länge han blifwer warm, sedan tag ryan af honom och lät honom behålla täcket allena, led honom ut, men rid icke på honom, utan för honom lös, sackta i begynnelsen sedan

fortare, kan han icke ther af blifwa swettig, så lät honom löpa på linan; när han nu i stallet är insatt, stäld bak och fram i spiltan och blifwen kall, så wänd honom til krubban, lägg för honom i förstone litet hö i sänder, men [s. 28.] lät honom likwäl äta til sitt nöje. Förr än hästen ther efter watnas stötas lagerbär 1 ¼ skålpund. Saltbitter 2 skålpund. Swafwel ½ skålpund. Thessa *species* sichtas och blandas wäl. Sedan tages en sked theraf, och strös på wåt hafra åt hästen. Ther på watnas han. Trehackelse och brännewin kan brukas för hwar och en hastig sjukdom, som hästar få.

När man märker at qwarkan flyter ut, och hästen warder frisk igen, skal man gifwa honom några skeder thran in, hwilken *purgerar* och rensar tarmarna ifrån all slem. Men hafwer man icke thran, så skal man röra färedyngia i ett halfft stop öhl eller spenwarm miölk, så mycket at thet blifwer något tiockt. Thet skal man sedan sila igenom ett kläde och krammat ut och gifwa thet hästen in, men kunde man få thran wore thet fast bättre.

4. At hästar ej måga smittas.

Ofwannämnda pulfweret hafwer en stor krafft at behålla hästar sunda, är ock nyttigt at bruka på resor när hästar komma at stå i främmande stall, at the icke skola smittas af siuka hästar. Stryk ock tiära på krubban och under näsan.

5. När Qwarkan utslår och swullnar.

Man skal skära skårpan af färska rågröds skifwor, och taga allenast thet blöta, skära thet i små betar uti en kanna gammalt öhl så mycket man kan hålla 2 gånger i handen. Tag sedan *Terpentin* 2 skeder, brödkummin, Linfrö, Knopparna af Camelblomma, och gnugga them små. Thessa try slag skal man taga så mycket af hwarthera som brödet, blanda them wäl tilhopa, och lät them kokas, til thes the blifwa som en tun gröt. Thet måste altjemt röras medan thet siuder, at thet icke brännes wid bätten. Sedan tages thet samtiockt, och bindes på swulnaden thet warmaste hästen kan tåla. När thet kalnar så wärm up thet igen, och bind thet åter på; gör thet några resor, til thes all swulnaden blättnar: ty thet drager *materien* ihop, och när man kan se, at thet någorstädes blifwer wekt, så rista någorlunda långt hål på thet med en knif, så löper *materien* ut. Så skal man låta rida hästen warm, och krama wäl ut omkring, at [s. 29.] thet må bättre flyta ut. Sedan skal brödet allena kokas i öhl, at thet blifwer tiockt som gröt, och bindas på såret; thet drager wäl ut, och läker med. När thet intet mera flyter, skal man hwar dag twätta skadan med skarp saltlaka, och alsintet mer ther til bruka; så wäxer ther af stadig hud igen, och hår af samma slags färg. Kan tu icke hafwa alla fyra slagen som förr äro omtalde, så tag thet sura brödet, linfröet och *terpentin*, kokat med öhl, som förbemält är, och brukat lika så, ty thet öpnar swulnaden. Doch måste man, när qwarkan utslår i swulnader, ock bruka inwärtets *cour* med lagen af thet gräset, som bäst är at dageligen gifwa them in at dricka, och när hästen watnas pulfret, sedan thran.

6. Ett annat för stark Qwarka.

Stöt *Fænum Græcum*, och blöt thet uti ättika tils ättikan blifwer något slemmig ther af, giut en skied lager oljo ther uti, och rör thet wäl tilhopa, gif hästen thet om morgonen något warmt in 10 eller 12 skieder wid pass, några dagar å slag, och hwar gång skal blandas uti bemälte ättika en skied lager-olja.

7. Ett annat.

Man tager en myrstack i en säck wid pass half, och lägger then i en panna med siudhet watn, och låter honom litet koka, så at myrorna wäl dö. Lät thet så litet kalna at thet intet är för hett, bind säcken igen up om näsan på hästen at then ången stiger honom up i hufwudet.

8. Än ett annat.

Skiär rättika små och blanda i fodret så brister qwarkan, sedan tag winärttika 2 skieder, bomolja en skied, blanda thet wäl tilsammans och giut thet i näsbårorna på hästen, thet kommer qwarkan til flyta. Man skal ock märkia, at när hästen är beswärad af qwarkan, må man ingalunda slå honom åder.

At gifwa them Trehackelse och brännewin höst och währ, efter beskrefwen ordning, fast än them intet fattas, är them nyttigt, ty thet afdrifwer igenom swetten.

9. När hästen stönar och har stockot andedrächt.

Tag *Fenum Græcum* 8 Lod. *Anis* 1 *dito*. droppswafwel 1 *dito*. [s. 30.] baggesöta som kallas på *Apoteken entian* 1 *dito*. Thetta skal stötas hwart för sig, siktas och blandas wäl tilhopa, och gifwas hästen in i fodret 2 resor om dagen en god sked i sender och thet i några dagar å slag, och måste fodret först giöras wätt at thet thesto bättre kan blanda sig, ty eliest ryker pulfret bort.

10. När hästen icke wäl äter.

Så tag en kärna hwitlök, hackan små och blanda halfparten mindre peppar ther til och gnid tandkiöttet ther med afton och morgon. Synes thet intet wilja wäl hielpa, så tag en kärna hwitlök, hackan små, lät ther til $\frac{1}{2}$ *quintin* af ett gräs, som kallas säfwenbom, stryk the gröna bladen af, gnid the små bladen wäl tilhopa, giut ther uti en skied lager olja, wärm thet i 10 eller 12 skeder gammalt öhl eller win, och gif hästen in.

11. Pulfwer för hästen at bekomma en lätt ande dräckt.

Tag Sefwenbom 16 Lod, Lüneburgersalt 16 Lod. Tag 2 nya stenplattor, som äro lika stora, och i then ena af krukorna lägg ett hwarf salt och ett hwarf Sefwenbom hwart om annat tils pottan blifwer full, men begyn med salt, lägg ock öfwersta hwarfwer med salt; hwälf så then andra pottan ofwan på, och täpp henne wäl til med deg; sätt samma potta i en bakugn medan brödet är inne, lät henne stå ther inne til thes degen är torr och hård. Tag så up pottan; är tå saltet smält, så är thet nog, hwar ock icke, så täpp med ny deg, och sätt i ugnen igen, doch icke länge, se alltid wäl efter när saltet är smält ofwan på. Stöt thet sedan til pulfwer, tag ther til dubbelt så mycket *entian*, och två händer fulla med enebär, stöt them grant hwar för sig, blandat wäl tilhopa, och gif thet hästen bland fodret in, och förgät icke at först giöra fodret wätt, gif honom thet några resor in hwar annan dag, doch 2 gånger om dagen, och skal hästen icke få mer om dagen, än 2 foder så länge thet brukas.

12. När hästen hafwer skadat sig af dryck.

Så hölg honom ett kläde öfwer hufwudet, satt ett bäcken eller en kittel med glöd under klädet, lägg torr malört ther på, at thet [s. 31.] wäl kan drifwa rök ifrån sig, och skal malörten icke låga, utan allenast röka wäl.

Tycker man at röken icke wäl kommer in i hästen, så hwälfwes en stor tratt öfwer kärillet som malörten röker uti, och sättes then spitzige änden i munnen på hästen,

så at röken går in. Lät thet icke heller röka för starckt, utan långsamt at han må kunna bättre swälgat ned, när röken icke är för het.

13. För Matkar.

Efter som man inga tecken wist kan hafwa til at weta när en häst är beswärad med matkar utan at han allenast swäller up eller blifwer stinner, så skal man gifwa honom undertiden in af the små nesslorna med the hwita blomstren, hackada små ibland foder eller hö, at han wäl får them uti sig, så gå the ifrån honom.

14. När hästen icke har mod.

Man skal gifwa akt på när stoen framkomma med sina föhl, och taga then tiocka huden som födes med föhlet, doch taget efter ett hästeföhl, then skal wäl torkas och stötas til pulfwer; gif så hästen ther af ett skiedblad in med öhl, när han tyckes wara modstulen.

15. När hästen är anwuxen.

Gif honom frö af the stora nässlorna uti foder wid pass et skiedblad i sender. Emot hösten skal skäras öfwerste toppen af the stora nesslorna, så widt som sielfwa fröt är, och bredas tunt ut, at thet kan torkas, så faller fröt sielft af, och må tu icke tagat af förr, än thet är någit moget, och tå blifwer thet som små knoppar. Thes utan skalt tu bruka efterföljande salfwa at gnida hästen i båda juskarna under buken: med Biörn-ister 4 Lod, Lagerolja 4 Lod, *Terpentin* olja 6 Lod. Med thetta wäl sammanblandat skal man smörja hästen. När tu nu i 3:ne wekors tid har alla dagar med föreskrifne salfwa smort honom afton och morgon, skalt tu sedan binda på hans länd en säck med sand, som tig tycker inte wara för tung för honom, bind så ett band om säcken mitt på, så ock för hwar ända, at thet blir lika tungt på båda [s. 32.] sidor, sätt tig på honom, doch utan sadel, och rid up och neder i backar två gånger i wekan, och bruka så salfwan medan han är warm.

16. För Skabb.

Tag runnebark om våren, förr än löfwet spricker ut, och kokan i ett stort kärile til thes han blifwer brun som öhl, lät thet sedan kallna, och lägg groft salt theruti, så at thet blifwer som en starck sallaka, stöt sönder the största stycken af saltet, och lät så mycket aska ther uti, at thet blifwer wäl lutigt, twätta så then skabbota hästen med samma bark, som ligger i lagen, och gnid thet som knagglot eller sårt är, tils thet blöder, hästen kan wäl tålat, ty thet kliar; thetta skal giöras hwar annan dag til thes at skabben går bort, doch skal man gifwa honom några skeder thran in en gång eller två, som man ser at thet behöfwes, och skal hållas up några dagar emellan. När håren börja at wäxa skal man twätta honom undertiden med kallgiord lut: blifwer han ther af bättre, så giöres icke annat medel behof, men är thet så mycket inritadt, at thetta föreskrefna intet kan hielpa, så bruka följande. Tag ekeaska, osläkt kalk, hönseträck lika mycket af hwartera slaget, blandat wäl tillsammans, och slå friskt watn uppå uti ett tråkärile, och lät ståt tu dygn i blöt, läck thet sedan igenom en walmars påsa lika som annor lut, men lät löpa några resor igenom påsen, twätta hästen ther med alla dagar til thes at skabben begynner torckas, och thet blir hud uppå. Smörg tå hästen med föreskrefne salfwa, så blir han aldeles hel, och med lika hår. Med föreskrefna *recept* äro ock hästar wordne hulpane för ormen.

17. För Ormen.

När hästen hafwer fått ormen, skal man först ryckia uti håret ther man menar ormen hafwa sin gång, så finner man at thet är gropigt i hullet, ty han tränger sig alstädes omkring kroppen. Sedan skal man blanda katteträck i litet win at thet blifwer samtiockt som en deg, och låta litet honung ther uti; rör thet wäl tilhopa, och strö två finger bredt rundt omkring, så [s. 33.] komma matkar ut, hwilka äro wuxne af slemmig wätska: lägg ther på människoträck efter en mans person, ther af dö the. Bruka så then runnebarken och salfwan, som i näst föregående 16 §. är omtald, och gif hästen thran in at *purgeras*; sa skal tu finna, at han blifwer wid lika sköna hår, samt frisk och sund.

18. När hästen hafwer fått runnen blod i sig af skott eller fall.

Blanda en half sked *Terpentin* med 6 skedar winättika, warma thet så mycket, at *Terpentin* kan wäl smältas och mængia sig ihopa med ättikan; gif hästen thet in något warmt, men icke hett, så öfwerwinner han thet som eljest kunde blifwa hans hastige död.

19. När hästen stallar blod.

Så stöt röd senap, och bind wid stallningen.

20. När han intet kan fälla sitt watn.

Stöt kräftstenar rätt små, och ett skedblad ther af med ett rätt ägg; slå thet i hästen, thet hielper strax; men om han rätt hårdt wore ther med beswärad, må man gifwa honom thet in andra gången, men halffparten mindre af kräftstenarna.

21. När hästen icke kan träcka.

Gifhonom in om morgonen några skeder thran. Om man icke hafwer thran, så tager man färdyngia, och lägger then i blöt i öhl eller spenwarm miölk, så at hon blötnar, silat så igenom ett kläde och kramat wäl ut, och gif hästen thet in; thet är försökt.

22. För swulna leder.

Siud linfrö i watn at thet blifwer litet slemmigt, tag thet watnet och blanda så mycket Lager olja ther til, at thet blir litet fetacktigt, gnid länderna ther med afton och morgon i några dagar, så skal thet förswinna.

23. När en häst swäller up, och man wet icke af hwad.

Giör ättika het på elden, lägg ett stycke talg ther uti, och lät thet smälta, men icke siuda; giör thet sedan så tiockt med hwetekli som en tiock salfwa, och smörg honom ther med. Eller koka humbla [s. 34.] i gammalt öhl, och ett stycke smör, och badan ther med. Sedan bruka efterföljande salfwa, tag blyhwitt 4 Lod, skaf thet smått och siktat grant, och rör ther i osaltadt smör, intet mera, än at thet kan blifwa som en tiock salfwa, bred thet tiockt på swulnan två gånger om dagen, och bind så ett handkläde om lifwet på hästen om span ifrå jusken, at hans lif står wäl tilbundit.

24. För alla hetziga swulnader, som hästar kunna påkomma, som ock för skätt och brått, eller eljest.

Tag ett stop win och giör thet warmt, och lät så mycket Lyneburger salt ther uti, at thet blifwer samtiockt. När saltet är smält, så lägg ther uti 8 Lod smör, som miölkten icke är utwättad utur, lät thet siuda at winet torkar bort, och salfwan begynner at tiockna, rör wäl uti medan thet siuder och alt jämt, til thes thet blifwer kalt, så hafwer tu här til en god och nyttig salfwa.

25. För swulnad af sadelens klämmande.

När hästen är bruten af sadelen på resan, och man måste fortfara med resan, så skal man taga en jordtårfwa så stor som kan räckia öfwer swulnaden, thet drager honom ut på några timar.

26. När hästen är bruten så at skadan är öpen.

Skiär ett stycke swål af en okokader skinka, så stor som skadan är, med litet fläsk wid, sy thet fast under sadelbomen gent emot skadan, så får tu rida som tu wilt; ty thet förtager icke allenast at hästen icke mera brytes, utan håller ock såret friskt och rent. Men när tu om aftonen tager sadelen af, så twätta såret med skarp sallaka eller smörlaka, så kan tu utan skada rida hela resan, och hästen lamas intet ther af. När tu fulländat resan så bruka efterföljande *recept*:

Twätta hästen med sallaka eller smörlaka, tag runnebark som intet är på tiockare qwistar, än som en tumme, tag bort utan barken, och torkan i ugnen, stöt honom små och siktan igenom en grof hårsikt; när såret är ren twättadt, så strö af thetta pulfweret ther uti, gör thetta dageligen, så läker thet på en kort tid aldeles, [s. 35.] och växer så tiock hud, at hon icke mer brytes up och bekommer lika färgadt hår.

27. För gammalt brått.

Tag osläckt kalck, stöt honom rätt små, och rör honom i rå honung, at thet blifwer så tiockt som en deg, lägg thet några resor uti såret; thet rensar ut alt dödköttet och all orenlighet, doch twättat hwar gång wäl med swagt brännewin, och när tu lägger salfwan på, skal tu ock läggia ett stycke papper på, thet hielper til at utdraga *materien*. Sedan bruka thet pulfweret af runnebarken som bemält är, så blifwer thet wäl läkt.

Thetta pulfweret, så wäl som then torkade runnebarkens pulfwer, kan man ock wäl hafwa på resor:

När hästen är bruten, tag litet honung och litet osläckter kalk, rör thet tilsamman at thet blifwer tiokt som en deg, torka thet i ugnen, och stöt thet til pulfwer, strö thet i såret, thet renar, torkar och helar.

Ett annat för brått.

En råd Gädde-käffte torkas, sedan köttet är aftagit, antingen i ugnen efter bakning eller på annat varmt ställe, så at han icke brännes; thenne stötes til pulfwer, hwilket blandas med äfwen så mycket socker. Hästebrottet twättas rent med twål och brännewin, och pulfret strös ther uti. När man ser pulfret hafwa utfallit, strör man åter pulfwer i såret, men twättar thet icke flera gånger, så warder the wist innan kort helt.

28. Medel at behålla hästarnas ben och hoffeder rena och goda för sprit.

När hästen af wårdslöshet blifwer beswärad af sprit, så twätta honom med kallgiord lut. Sedan gnid honom med kornhalm som är kokad i spisöhl. När tå benen äro wäl tårra som ock hoffederna så skal man taga efterskrefna Salfwa, hwilken icke allenast är wiss at hielpa them af ther med, utan ock gör at the ther af icke skola få någon skada:

Tag öhlättika ett halft stop, och osaltadt smör, och några salta [s. 36.] *lemoner*, och hacka them thet smärsta tu kan, sedan tag en swärtbössa til hwar *lemon*, och stöt them wäl tilhopa i en mortare, när thet är sammanstött, blanda thet wäl tilhopa, så är thet färdigt.

Tag tå öhlättika ett halfstop, och osaltadt smör, så stort som ett höns ägg, koka thet på elden en god stund, til thes thet blifwer sammantiokt, och rör ther uti så länge thet kokar, gnid ther med benen några dagar å slag morgon och afton sackta med en linnen klut; när tu nu afpläckt thet, som lässnat är, skal tu sedan gnida benen med föreskrefne salfwa ock bruka henne dageligen, så warder han fulkommeligen hulpen ifrå bemälte sprit. När man om hösten reser eller rider ut, skal man smörja hoflederna och benen wäl med ofta bemälte salfwa, så kan intet ler fastna i benen, dock skola the wäl gnidas in til hullet wid senorna.

29. För Spatt.

Lägg hästen på sida och bind båda vänstra benen tilhopa, gör så ett jern warmt sådant som ther til tienar, lägg thet ther som spattet är, så länge som tu ser at huden blifwer röd, men bränd och icke igenom huden. Hacka sedan wägbrefs gräs, bind thet wäl tiockt uppå öfwer natten, om morgon skalt tu gnidat til thes thet blir öpet, sedan tag Kopparrök 2 Lod, Spanskgröna ½ Lod, stöt thet smått, blanda thet ihop och strö thet dageligen i såret, til thes thet läkes.

30. När gamle hästar få hoftrång.

Tag först skon undan, tag så ett stop råg och 8 Lod swinister, koka thet tilsammans i watn til thes rågen spricker, och bind thet så warmt på hästen i tre dagar å rad, doch på en fot i sender. Hielper thet icke, så hålt i 11 dagar up at foten icke blifwer för blöt och widgar sig för mycket, bind thet sedan igen i 3 dagar uppå, så hielper thet wist.

31. För spruckne hofwor, som ock kallas hornhofwor.

Tag Klöfwefett 2 Lod, *Terpentin* 2. skedblad, Bomolja 2 Lod, Bäck- eller annan talg 4 Lod, Honung 2 Lod, Skirdt [s. 37.] swinister 2 Lod, Wax 16 Lod. Smält waxet först, lägg så *terpentin* ther uti, men lät icke siudat, lät sedan the andre Persedlar ther uti, lägg stött werak ther til 2 lod, lät thet sedan stå på elden något litet så länge at thet kan smälta tilhopa, och rör ther uti så länge thet står på elden, och jemwäl sedan til thes thet är kalt, så har tu en försökd och kostelig hofsalfwa. Och på thet hofworne skola blifwa swarta och skinande, så tag lafwendel blomma, en hand full, eller mera efter behag, giut bomolja ther på at oljan står öfwer, lät så stå i blöt i några dagar, sedan koka thet i en gryta eller potta, rör jämt uti, och när thet något hafwer kokat, så at gräset blottnat, at man kan handterat, så gnid hofwarna både med gräset och oljan, och sedermera med en yllen klut, så at hofwen blifwer warm, gör thet några resor, och thet warmt, så skalt tu finna, huru goda och swarta hofwarna blifwa.

32. När hästen blifwer trött och ömfotader, och man måste likwäl fortfara med resan, så är thetta ett hastigt och försökt råd.

Blanda siktad aska och ärtika tilsammans, at thet blir tiockt som en deg, slå thet i hästfötterna öfwer natten, så warder han fulkomligen hwil; Thet är ock eljest nyttigt, när hästen är ömfotad af någon annan orsak.

33. För krubbbitande som försakas af fel i lungan.

Tag Sefwenbom, afstryk thes stielkar, och gnugga them små, ty the äro mycket wasse, blanda så ett skedblad ther af i hafra, håll thet i handen och lät hästen äta thet af handen, gör så några dagar å slag.

34. Om hår äro enom häst afstulna.

Skär litet af hwarje fot in under och af kråkan på hästen, tag ther til några hår af hans swans och några hår fram i pannan på honom, gör thet wäl smått, blanda thet med litet hackader hwitlök, och gif hästen thet ibland hafra, så får han sitt mod igen.

35. När hästar eller stod pincka blod.

Man gifwer them såsom boskapen för thenna siukdomen 3 stycken fröar. [s. 38.]

36. Om hästars åderlåtande.

Låt them icke halsådran up förr än then 13 *Martii*, men the små ådrorna kan man öppna när enom behagar.

Thet XIV. Capitel.

Om Får i gemen i Swerige.

§. 1.

Swerige är ett beqwämligt land nog til fårahiordars hållande, men inbyggarne hafwa här tils alt för litet warit ther om angelägne, hwilket kommit mycket ther af, at the merendels icke wist att rätteligen sköta them, och rätt som bäst the haft 2 eller 3 tiog, så hafwa the igenom döden wist bort the mäste eller allasammans.

§. 2. Wid en hel gård försörja the Swenske sällan flera, än 20 får öfwer wintren, hållandes gemenligen en gumsa til fem tackor. The Swenska fåren äro små, undantagna the stora som finnas på Gotland, mäst hwita, somliga swarta eller grå, få tegelbruna. När ett Swenskt får gifwer en mark ull och en mark lödja om året, så är husmodren glad.

§. 3. Thet är godt, at the Swenske af sådana små får beflita sig wid alla gårdar och nästan alla torp at hålla så många, som försträcka them ull til walmars kläder, sticktröjor, strumpor och wantar, samt skin til tröjor, pelsar, böxor och handskar: men thet wore ännu bättre, om the efter handen, såsom några Herrskaper redan giordt, skaffade sig goda Ängelska eller hel Tyska får, och noگا achtade, at the icke bortblandades med the Swenska, och thes utan rätteligen skötte them, at the med tiden öfwer alt kunde hafwa goda får, och niuta ymnig frucht af them. På sådant sätt kunde the siefwe få tilräckelig och god ull til *manufacturerna*, som nu mer än någon tid tilförene äro här i landet berömligen inrättade, [s. 39.] och icke allenast slippa at köpa ullen, utan ock at köpa kläden och andra yllna tyger af utländningarna.

Thet XV. Capitel.

Om Får och theras skötsel.

§. 1.

Fårens bästa ålder är emellan andra och siunde året, hwilken ålder någorlunda märkes af tänderna. Så länge the hafwa 8 små spitsiga hunderänder, kan man hålla them för årsgamla. Finnas 2 breda och 6 spitsiga, kan man döma them snart wara tu år gamla. Finnas 4 spitständer och 4 breda, så äro fåren try år. Ser man allenast 2 spitsiga och 6 breda, äro the fyra år. Ändteligen när the hafwa alla 8 tänderna breda, äro the fem eller sex år. I siunde året börjar tandeköttet rotna och then ena tanden efter then andra lossna och utfalla.

§. 2. Goda får kännas af thessa teken, at the äro lågbenta, sidbukota, hafwa tiock, len och hwit ull, uthärda wäl öfwer wintren, och hafwa sköna lamb.

§. 3. Höglände orter måste wäljas til fårens bete, och icke wåte och sumpige, emedan the af mycket wått få lungesot. Doch kunna the wid middagstiden, när the skola watnas, få äta litet på kärr-wallen. Af sidländt ymnigt gräs äta the för mycket och sig til skada, om the få hållas ther länge. Ther the betas, skola ej wara törnen, borrebuskar eller andra växter, som kunna utrycka theras ull, ej heller nässlor, af hwilkas brännande the få skabb. Trädesåker är tienligast at beta får på, hwarest bör göras fäll, så at the måga göda ett litet stycke i sender, och skal fällen flyttias en gång i wekan.

§. 4. Strax efter sädes bergningen trifwas får wäl af betet på stubben, i synnerhet ther hwete och råg wuxit; men när starkt regn öfwerstänkt stubben med mull, warda the siuka af [s. 40.] thes åtande. Rimfråstigt och daggigt gräs höst och wår skadar fåren. Om honungs dagg fallit på gräset, och fåren få äta ther af, så äta the alt för snålt, och om the ther jemte komma til watten, dricka the gemenligen sig til skada. Sommardagg är fåren föga skadelig, therföre kan man bittida i morgon-swalkan drifwa them i bete, och sedan i starckasta solhettan hafwa them under stora skuggerika trän, eller bak om något högt berg; ty för sin swaga hierna warda the lätteligen af solhettan hufwudyra, äfwen som thet ock stundom sker af stark blåst.

§. 5. Öfwer wintren räknas ett lass hårdwals hö ått Swenskt, och halftannat lass ått ett stort utländskt får, hwilket betalar sitt foder med mera och bättre ull, än 4 Swenska. Mindre hö kan man komma ut med, om man hafwer ått fåren förråd på löf af alm, ask, al, asp, biörk, pil och wide, hwilket måste wara hugget grönt och kraftigt, och mycket wäl torkadt. Humle-blad och refwor, rofwe- och rote-kål, samt halm och agnor af all slags säd, äro ock godt foder för fåren jemte höet. Råg- och hwetehalm skärs til hackelse. Födas fåren illa öfwer wintren, så gifwa the mycket sämre och mindre ull. Til lamb-tackornas bättre styrka må malas korn och ärter tilsammans, och strös ått them i krubban ibland löfwet.

§. 6. Om bare platsar i wintertiden finnas hart när, måga fåren i wackert wäder släppas tit emot middagen, så wäl som ock på bara och wäl frusna rågåkrar, til at

spara fodret och hämta frisk luft. Eljest måste the i wackert wäder en gång om dagen utsläppas på ladugården at förfriska sig, och at släcka törsten med sniön, och foder them gifwas morgon, middag och afton.

§. 7. Wäduren är ifrån andra til femte, högst siette året tienlig til at bestiga fåren, och hans godhet finnes ther af, at han hafwer hwit hud, hwit, len, lång, och tiock ull, at han är stor och lång, med bred och rund panna, stora och friska ögon, rak och kort näsa, samt utan horn, hwarefter lamben pläga artas. Hornbagge lamb, äro wärre at framföda, och til hornen drages sedan [s. 41.] mycken styrka ifrå kroppen och ullen. Grannar, som hafwa jämgoda baggar, måga byta med hwarannan hwardt tredie år, äfwen som man gärna skaffar sig främmande sädes-ärter; ty eljest förminskas fårens art såsom ärternas. Tackan är tienlig til bespringning ifrån andra til siunde året, och af god art, om hon hafwer lång uprätt hals som en gås, bred rygg, är rund och tiock öfwer länderna, med tiock swants, hwit, len, lång och tiock ull öfwer hela kroppen.

§. 8. En god wädur är lagom til at bestiga 20 får, hwilket bör ske 8 eller 14 efter Michelsmessan, tå lamben framkomma i Mars månad. Och skola baggarne Jacobsmessan stängas ifrå fåren, och imidlertid wäl fodras til rätta springetiden. Medan tackorna äro drägtiga, bör wäl tillses at hundar ej få jaga fåren, hwar af the pläga kasta lamben, eller lamben få hundens färg.

§. 9. Om en tacka hafwer swårt wid at lamba, gifwes henne krusemynta eller åkermynta sönderstött, eller saften ther af, i starkt öl, hwar af fostret framskyndas. Wil modren ej afsleka lambet, måste thet aftorckas, eljes fryser thet. Förr än lambet får di, måste en del af råmiölken utmiölkas, at thet ej warder för löslifwadt: någon råmiölk gör thet godt til magans ränsning. Mödrarna skola icke drifwas hårdt eller långt i bete; ty tå the skola hem igen, löpa the sig trötta af längtan efter lamben, och hafwa år them en förhitsad och skadelig miölk. Sedan lamben äro 8 dagar gamla, kunna the i wackert wäder gå med i bete, men skola grant achtas för kråkor, skator etc. Får en tacka tu lamb, måste thet ena födas med miölk, annars skämmas the båda och hon med. Dör lambet för en annan tacka, så afflås och swepes thes warma skin omkring thet fräntagna twillings lambet, tå hon låter thet di i stället för sitt döda lamb.

§. 10. Om ett lamb är af god art, finnes af thessa teken: 1. Om then wätska, som sitter på thes nyfödda kropp är golachtig, så äro både modren och lambet friska, 2. Om lambet hafwer [s. 42.] på tredie eller fierde dagen långa och strånga hyhår öfwer halfwa eller hela kroppen, så får thet lång och fin ull, 3. Om thet hafwer tiocka leder och ben, så får thet stor wäxt, 4. När thet är 14 dagar gammalt, synes hurudant thet i fulla wäxten skal warda. Hafwer thet ej tå the goda teknen som nämnas §. 7, så bör thet ej märkas lika med afwels-fåren. Miölka ingen tacka, ej heller om hennes lamb dött, hon warder thesto bättre til kroppen och ullen.

§. 11. Fåren böra wäl twättas i en bäck eller å 3 eller 4 dagar förr än the klippas, at ullen hwarder hwit och torr, hwilken skal hel när afklippas. Får och lamb af god art klippas en gång om året, nemligen 1, 2 eller 3 wekor för Midsommarsdagen.

Sämre får klippas wår och höst, men lamben imellan Pingest och Midsommaren, och om hösten. Först om wåren måste ullen wäl klippas af benen på the gamla fåren, och af swansen, at ther wid ej samkas och fasttorkas någon träck, hwar med the

kunna slå sig håll på benen, ther i flugor spy och matkar wäxa. När ett lamb är 6 eller 8 wekor gammalt skal på ett tackelamb rumpan afskåras 2 eller 3 tum, på ett wädurslamb 1 eller 2 tum, at orenlighet ej må fastna wid henne. Sedan ullen är klipd af fåren skola the ej hafwas ute i mycket kalt wäder, af hwilket the lätteligen warda siuka.

§. 12. Fårahuset skal byggas stort och på en hög plats emot middagssolen, så at fåren ther hafwa en frisk luft. Ett stycke theruti skal stängas af, at man hwar fiortonde dag kan ther inne ransaka fåren ett i sender om the äro friska, samt ther låta them stundom swettas. Thes utan göras andra små afdelningar eller fäll-käftar, dels åt the lamdigra, dels åt lamben. Krubban bör stå lågt och mitt i huset, at fåren få äta på båda sidor. Omkring krubban skola rätt up sättias höge häckar med så täta spiälar, at fåren ej kunna hoppa in i krubban. Häckarne fyllas med foder tå fåren äro ute, at intet småll faller i theas ull. Gålfwet i fårahuset lägges med släta stenar lutande til sidorna för watnets aflopp [s. 43.] skull, hwilket om wintren icke rensas, utan beströs som oftast med torr halm, som håller fåren rena, och öker gödslen. Wil man hwar höst fylla med ett quarters diup sand eller torf på gålfwet, som drager wätskan til sig, så skal gålfwet slutta in åt, och icke ut åt. På fårahuset skola wara många små gluggar, at then hete immen af fårens anda och gödsel må utblåsas. Ty fåren måste hafwa föga warmt i huset, om the utkomma icke skola siukna af kölden.

§. 13. Så nyttiga som får äro, så benägna äro the ock til siukdomar, och behöfwa *präservativ*, hwilket är ett Sleke af salt, malört, salwia, rosenmarin, osterlung, *entian*, ålandsrot, mogna enebär, ährenpris, winruta, winranks-ört, nys mogna fläderbär och lagerbär. I stället för tort salt kan brukas salt-lake, sille och strömmings hufwud. Thetta lägges åt them i en lång ho hwar fiortonde dag om sommaren, men om wintren hwar femte weka, och watnas the om wintren måtteligen hwarannan dag.

§. 14. Ett annan *präservativ* för får. *Antimonium* 4 lod, lagerbär 8 lod, swafwel 8 lod, saltpetter 4 lod, stötas wäl, blandas med ett halft lispund salt, och gifwas fåren om hösten i hoar at sleka på, när the efter wåt sommar komma til at stå inne, och man fruchtar thet the af wätan fått skada. Thetta Saltsleket kan räcka til för 40 får i 3 å 4 wekor.

§. 15. Ännu ett annat *präservativ*. När tu om hösten wilt släppa in fåren, så tag saltpetter 2 trediedelar och olsten 1 trediedel, stöt thet wäl tilhopa, och gif ther af i en sked söt miölk 2 fingerborar åt ett gammalt får, men en fingerbär åt ett ungt får, håll strax ther på 5 å 8 skedar söt miölk i fåret, ty saltpettern är mycket brännande.

§. 16. För lungesot och fårahosta gifwes til *vomitiv* ett quarter *mixtur*, af mennisko-*urin* och salt på nychter maga åt ett får, hwar på thet skal fasta i 2 timar. Eller gif thet brom, skörbiugs gräs, persilja, senap och timian. Eller gif thet wäl saltada skifwor af swarta rättikor. Är hostan långwarig, gifwes fåret mandelolja i liumt win hwar morgon, eller *fenum græcum* med kumin och råg. [s. 44.]

§. 17. Af wäggräs (*centumnodia*) eller qwickrot, swulna fåren, och sputa en illaluchtande wätska ifrån sig. I thet fallet öppnas them som oftast ådren under swantsen, och någon gång ådren på läpparna.

§. 18. För frässan, gifwes fåren at dricka af en swinemaga kokad i win eller waten, eller en sked bränwin med *theriac*.

§. 19. För stackot anda ristas näsebårorna up på them, eller skåras the i öronen.

§. 20. Emot galleſiukan, hwilken om ſommaren ofta twingar fåren, och märckes när ſkinnet är golachtigt, hielper ſwinegalle, ſom bakas til en kaka, och gräddas i ugnen, hwar af gifwes morgon och afton åt fåret. Malört och andra bäſka saker hielpa ock för galleſiukan.

§. 21. Såremäſſling och koppor twättas med ättika, hwar i roſenmarin är kokad.

§. 22. För fårens ſkabb eller ſkärf tag ålandsrot, Romersk Eibisk och wintergrön, ſiud them i en kiettel, kasta hönseskarn theruti, lät ſedan stå i try dygn, döda qwickſilfwer med gammalt ſmör i ett kärile, lägg ther til gammalt ſmör och beck ſom fåren äro många til, blanda thetta alt tilhopa, och ſmörg fåren ther med. Eller koka ſöt grädda och tiära tilsamman, ther med ſmörg them, ſå går ſkabben bort. I Ängeland brukas för fåreſkabb, at man kokar tobaks ſtielkar i gammal *urin* lyckt i en kruka, hwar med the wäl twättas, hielper thet tå icke, ſå tillägges litet *victriol*, tå ſkabben wiſt går bort.

§. 23. För fårens matkar i lungan, gifwes them haſſellöf, ſommarsallat och hundekaks frö alt smått blandadt med ſalt.

§. 24. För iglar eller matkar i lefren gifwes them sönderstött malört med ſalt.

§. 25. För fårelöſs stötes örten *aceris* i waten, ſom giutes ända ut åt ryggen på fåren.

§. 26. För fårens durchlop, bakas kakor af krita och hwetemiöl, ſom torkas och stötas, hwar af gifwes them in. [s. 45.]

§. 27. För någon utwärtas böld på ett får, är bäſt at förſt låta them mogna, ſedan öppna henne, och ſmörja såret med wekt beck, ſwine-ister och winättika.

§. 28. Om fåren piſſa blod, ſå gif them in blodlaka af nötekött til thes thet ſtadnar.

§. 29. För fåreſnufwa, hwar af thet flyter utur näſan på them, gifwes them stött ålandsrot med ſalt at ſleka.

§. 30. För fårens ſwulnad och raglande gifwes them in litet *theriac* på en ſkifwa bröd.

§. 31. För fårens ögonſiuka bläſes ſnus och fint ſocker i ögonen på them.

§. 32. För hwarjehanda inwärtas ſiukdomar köpes på *Apotheket zibeth* ett gran för hwart får, ſom med en knif blandas ihop med en äggebomma. Sedan ſlås thetta i ett halft eller helt ſtop godt bränwin, ſom fåren äro många til, hwilket kokas lykt, och ther af gifwes hwart får 2 ſkedblad. *NB.* Thet mäſte wara wäl tilbundit innan thet kokas, eljeſt flyger thet up i ſkärſtenen, och tager eld i ſotet. At ſläppa fåren in i ſin fårhus fäll trångt tilhopa at ſwettas en eller annan gång om året, är them helſoſamt.

§. 33. Får kunna bäſt gödas med drank, haſra och rofwor på påſtrödt ſalt, hwar til gifwes them watn en gång om dagen.

Thet XVI. Capitel.

Om Getter.

§. 1.

Hwarest någorlunda skogsmark är i Swerige, ther hafwa inwånarena gemenligen Getter, hwilka när the styras af herdar, at the igenom sitt gnagande icke få skada the unga skogarna, med ganska ringa omkostnad til stor myckenhet [s. 46.] kunna försörjas. Ty när ett eller annat träd, som ärnas til wed, kullfålles åt them, så mätta the sig af thes bark och qwistar. The äta bergmåssa, granelaf, sågfnas wid sågqwarnar och thylikt, så at man icke behöfwer mycket gräsbete, löf, hö eller halm åt them.

§. 2. Af getter, som med så ringa underhållas, kan ägaren hafwa mycken fördel. Åt minstone fås af en get 1 lispund ost om året, som kostar 6 Dal. Kopparmynt. The utan klippes getter årligen som får, och brukas thes ragg til inslag i ryor och åkläden, til rep och til *peruquer*.

§. 3. Getternas ålder märkas äfwen som fårens af thes tänder. Bockens bästa ålder til at bespringa getterna är ifrån andra til femte året, och geten god at lägga på efter ifrå 2 til 7 år. Kullota getter och bockar hållas för wara bättre, än the som hafwa horn. Ju större slag, ju bättre.

§. 4. Merendels får en get 2 eller 3 kedlingar om året, hwilkas kött, när the äro månads-gamle, smakar mycket wäl ehwad thet är stekt eller kokadt. Getskin äro dubbelt bättre än fårskin, och hårdna icke af wäta. *Medici* förrätta stora *curer* med bockablod, med bockatalg etc.

§. 5. Af sitt omåtteliga drickande bekomma getter gemenligen wattusot. Tå gjörs ett litet hol med en knifsudd under then ena frambogen, at watnet får utflyta; sedan läkes hålet med hwit granekåda.

§. 6. I stark hetta bekomma the swulnad i jufret, som går bort, när thes pappar några gånger smörjas med grädda.

§. 7. Hafwer en get killat och mist miölken, så måste man hålla fort at miölka up henne.

§. 8. För laketorran eller förlorad matlust gifwes åt en get tuggan utur ett fårs mun.

§. 9. För öfrigt, såsom getter i många stycker hafwa lika natur med fåren, så komma the ock med them i sjukdomar mycket öfwerens. Kunna alltså samma läke-domar brukas för them, som för får. [s. 47.]

Thet XVII. Capitel.

Om Swin.

§. 1.

The Swenske beflita sig öfwer alt hafwa Swin, för theras nytto skul, at en wäl-född sugga grisar 2 och stundom 3 gånger om året, och får, om hon är af godt slag, 10, 12 ja ock stundom flera grisar i sender, samt at the kunna snarare gödas än andra creatur, och hafwa ett godt och spisesamt fläsk.

§. 2. Långsidiga, swarta, grå och hwita swin hållas för bästa slaget. Röda swin äro benägnare til dintor eller finnar. Goda grisesuggor kännas thes utan af sina många pappar.

§. 3. Så länge kälen är utor jorden, kunna swinen föda sig af henne. Men om wintren gifwer man them om morgonen agnor blandada med mäsk, hwar på strös litet kli, och om aftonen drank, eller agnor med påslagit siudhett waten, som måste swalna at thet bara är liumt åt swinen, eller ock gifwes them sliösäd, sådor eller annat, som en hafwer råd til, skolandes man så laga, at thet ena målet få tort, och thet andra wått at äta, och achta them för mycket saltadt, men ganska litet saltadt är them icke skadeligit. I sommar-hettan skola the hafwa waten at swala sig uti.

§. 4. Af ekällon och boknötter kunna the sielfwa göda sig i skogen, och böra ther hafwa dricka som oftast för thenna spisens hetsighets skul. Hema plåga swin inläggas at gödas något för eller wid Michels-mässan. Gödas the hema med ållon eller boknötter, skola the icke hafwa dranck ther til, utan waten. Eljest gödas swin med mäsk, drank, kli, kokada bönor, kål, rofwor, hafra eller blandfrö; alt thetta kokadt. *Auctor Journals des Sçavans* säger *antimonium crudum* hafwa en besynnerlig kraft at göda creatur, och at man hade försökt thet på ett swin, som man gifwit [s. 48.] en enda gång *antimonium*, at thet på 15 dygn är wordet mycket fetare än andra swin, som fått intet *antimonium*, men annars lika underhåll.¹⁶⁸ Botten i swinstigan bör wara gleser, at orenligheten rinner ifrå them, och stängslet för swinen wara fast och starkt, at the icke bryta sig ut.

§. 5. The grisdega suggorna skola wäl födas, och icke jagas eller slås, hwar af the lätteligen kasta. Och när man märker at the hålla på at grisa, skal man sättia åt them wäl miöldryck at fylla then tomma buken med, annars äta the af snålhet up grisarna. Ju bättre the jämwäl sedan födas, ju bättre warda theras digrisar; hwilke skola afwänjas när the äro 6 eller 7 wekor gamla, at suggorna måga snart taga sig fargalt igen. Suggor gå fyra månader med sina grisar, och böra så släppas til fargalten, at the grisa then ena gången i *April* eller *Maj*, och then andra gången wid Berthelsmessan.

§. 6. Galt grisarne skola snöpas i nymånaden, och thet hålst medan the di, tå the hafwa minsta wärcken ther af, snarare läkas, och wäxa sedan mycker bättre.

§. 7. Förr än grisar afwänjas ifrå modersmiölken, skola the tilwänjas at äta kli, miölk och bröd, råg, korn och thylikt, och, sedan the tagas ifrå mödrarna, wäl födas,

at the måga wäxa braf och alltid få watten när the wilja, samt hafwa ren halm i huset at krypa tilsammans uti.

§. 8. Sidhöste- och wintergrisar äro icke värde at påläggas; ty the warda gemenligen lungefrusne, och dö fram på sommaren. Åt minstone warda the småwäxte, och förslå litet at slachtas emot thet som länge kostas på them.

1. *Præservativ* för Swin.

At förekomma swinens siukdomar och död, lägges efter Påsk i thes drickes-hoar *angelica* med ört och rot, och när musten är utdragen, lägges frisk *angelica* tit igen för then förra. I *Majo* äta the på betesmarken många kålmatkar i sig, hwar af the warda siuka: tå måste man lägga prusterot i drickat åt them, at the måga [s. 49.] rensas. Höst och wår böra the åderlätas. Stundom få the matkar i öronen, som ther af swulna: när på öronen här af slagits, och bloden utflyter, måste swinen hållas hema, Persiker-löf stötas imellan 2 stenar, thes saft kramas igenom ett kläde, och blandas med prusterots-saft. Sedan rensas swine-öronen med en träspada, och then blandade saften giutes ther in. Under thenna siukdomen äta the icke gierna, och måste therföre spisas med bröd och annat godt.

2. För Löss.

Blanda gåse-ister och lin- eller rofweolja med sönderstött hwitlök, smörg swinen ther med, och gif them linfrös knopp at äta. Eller smörg them med en wäl ihoprörd salwa af gammalt swin-ister och qwicksilfwer.

3. För dintor eller Finnar.

Om ett swin hafwer dintor, hwilka sittaa såsom runde hwite körtlar i köttet, thet märkes ther af, at thet hafwer swarta blåsor på tungan, är hest, ömar i gåendet på bakföttren, och at thes börster äro blodiga eller rödgåla i rötterna, när man utrycker them. Tå skal man stundom gifwa them ärter eller hampfrö at äta, eller såplöder at dricka. När man wil göda ett sådant swin, gifwer man then *antimonium* at *purgeras* af.

4. För Kornet eller Ordet.

I munnen up i gommen wäxer stundom på swinen lika som ett hwitt korn, hwilket när thet wordet swart, pläga the dö ther af. När the icke orka äta, och warda toma och fula, kan man se efter om the hafwa kornet. Är thet så, måste kornet med en knifsudd bortskäras, och hålet beströs med sammanblandad stött ingefära och ugnsot. Man ristat och swinet med knifsudden i alla fyra fötterna, at litet blod går ut, och lägger döde nässlor i thes dricka, eller gifwer thet stött olsten, osläckt kalck eller miölk.

5. När swin om sommaren hafwa både äta och dricka, och än tå warda magra; äro the wist siuka. Finner man tå icke hwad [s. 50.] som fattas them, kan man *purgera* them med *antimonio*, eller bruka föregående *præservativ*.

6. För swinens död och allahanda siukdomar.

Koka en myrstack i watten, och lät them dricka ther af. Eller tag ett skålpund wällutrad saltpetter, 8 lod stötta lagerbär och något stött sewenbom, koka thet med *urin*, krama thet igenom ett kläde, lät thet kalna, slå thet i en lerkruka, och litet bränwin ther til. Så snart nu ett swin warder sukt, så gif thet en sked af thenna drycken. Han kan hålla sig god i twå års tid.

7. När en swinedöd är at befructa.

Bora ett litet hål i theras swineho, håll ther i litet qwicksilfwer, slå igen hålet med en plugg, och lät swinen äta ther ur, så *præserverar* thet them för allahanda siukdom, eller blanda med theras äta örten och roten af *entian*, och ängelsöte-rot. Thessa örter dämpa förgifft.

8. Om ett swin warder wildt.

Tag krut, rör sönder thet ibland getemiölk, och gif swinet in. Thet hielper.

9. Om ett swin får halsbränna.

Sådant märkes på tungan, när hon är swullen, brun, blå, eller swart. Thenna siukdomen plägar tiltäppa lufftrören, at swinen ther af lätteligen storckna och dö. Til at öfwerwinna thetta onda, öppnas en ädra under tungan, och swinet gnides i munnen med salt och hwetemiöl.

10. För mielt-siukan.

Kasta brinnande Pors i watten, och lät swinet dricka ther af.

Thet XVIII. Capitel.

Om Höns.

§. 1.

Förfarenheten lærer, at swarta och röda höns äro fruchtsammare, [s. 51.] än hwita och gåla, the stora bättre än the små, och behöfwes en hane til 15 hönor.

§. 2. Höns böra wäl omstängas, at the icke slippa ut på åkern eller i sädesladan til at giöra skada.

§. 3. I theras hus skal hållas rent, theras waglar eller sitte-stänger hwar weka afkratsas, theras drickes tråg 2 eller 3 gånger om dagen afsköljas, och rent watn them gifwas, at the af orenlighet ej måga warda siuka.

§. 4. Änskiönt the om våren, sommaren och hösten kunna sielfwa föda sig af gräs, matkar och annat på marken, doch måste man dageligen emot aftonen strö någon säd åt them i hönshuset, at the gierna taga ther natt-härberge, och man sålunda får rätt på theras ägg. I synnerhet skola the försörjas ifrå Martini tid til Jul med säd så mycket, som the wilja äta: sedan skal man minska något för them, at the icke warda för feta, tå the wärpa litet eller intet.

§. 5. Stora, tiocka ägg, wurpna i nymånaden, imellan 6 och 14 dagars ålder, skal man wälja til afwel, och lägga hönan på 10, 12 eller 13 sådana om en affton strax tå solen gått neder. När then kalle tiden ännu är läggas icke så många ägg under en höna, som i sommarwarman. Sina 21 liggedagar måste hon wara i ro, och hafwa sitt richtiga underhåll.

§. 6. Kycklingar trifwas bäst af korngryn och watten en tid bort åt; sedan gifwer man them sliöhwete.

§. 7. Ju bättre man kan utestänga lufften ifrå ägg, ju längre ligga the goda, och kunna alltså förwaras i miöl eller aska.

§. 8. Höns måste få ofta äta, och litet tillika. Man kan gifwa them, medan thet är mildt wäder, draf af hwetekli och hafre-miöl tå man wil göda them, eljest gödas the med hwete och hafra och korn, men råg är hönsen ogagnelig. Sand måste the alltid få pläcka i sig, til magans rensning. [s. 52.]

För Pippen.

Undertiden få höns en hwit tiock hud under tunge-åndan, hwar af the hindras at äta, och kunna dö ther af. Thenna huden eller pippen skal borttagas med en knivsudd, och i en liten smörbit stoppas i hönsen igen. Jämwäl skal man sticka en liten penna igenom näsebårorna på them, och draga then fram och tillbaka några gånger, at the få andas ther igenom; ty näsan gror igen när the hafwa pippen.

För Löss.

När hönsen swälta, så få the löss: tå twättar man them med mennisko- eller kopink.

För durchlopp.

Smälta ett stycke wax i en lerpotta, slå ther til litet ättika, och rör ther uti medan thet siuder en hand full kornmiöl. När thet är kalt, så gif thet åt hönsen.

För ögonsiuka.

Smörg theras ögon med qwinnomiölk.

För hinna öfwer ögonen.

Tag *sal armonicum*, kummin och honung, lika mycket af hwarthera, stöt thet til-hopra, och smörg them ögonen ther med. Eller tag bort hinnan med en uddwass nål.

Thet XIX. Capitel.

Om Kalkoner.

§. 1.

Emedan kalkoner äro ganska kostsamme och frätande creatur, sköta inge fattige hushållare, utan allenast the förmögne, om at hafwa them; hwilket thesse i synnerhet göra för theras wäl smakande kött skul.

§. 2. Theras ägg måste man söka up med flit, ty the krafsa [s. 53.] gemenligen neder them diupt ibland halmrask och thylikt. Therföre skal pigan i theras wärpethid warligen trefwa med handen hwar morgon i halmen efter ägg, och stänga the hönor inne qwar, som ännu icke wurpit.

§. 3. När the läggas på sina ägg, måste thet ske på ett sådant ställe, hwarest the kunna ligga wäl i ro. Imedlertid gifwes them, så wäl som ock eljest, dageligen 3 gånger äta af korn eller hafra och sönderhackade näslor, samt rent watten. Tå någre ungar äro utkläckte, skal man plocka them ifrån hönan, och lägga them i ett kärile ibland en hop fiedrar, och sticka them under en annan höna, til thes ock the öfrige äro utkläckte: tå man lägger them alla under theras höna igen. Annars wil hon blifwa allenast wid them, som först kommit fram, och sparkar ifrå sig the okläckta äggen.

§. 4. Ungarna gifwer man först hårdt sönderhackade hönse-ägg; ther näst miuka brödsmlur; sedan korngryn, draf af hafremiöl och sönderhackada nässlor, och watten. The måste ock hafwas inne i kalt och regnachtigt wäder, och eljest wachtas noga för nässlors brännande, hwar af the warda lame. Medan the ännu äro små, kan man stundom twätta thes ben med förbränna eller swagt bränwin.

Thet XX. Capitel.

Om Gäss.

§. 1.

Utan påminnelse wet hwar och en, at gäss äro ganska nyttiga creatur, icke allenast för sitt goda kött, utan ock för thet goda smullet som är så spisesamt at baka pannekakor och annat med, samt för thet lena dunet och the goda fiedrarna, som hwar och en behöfwer til sängkläder, förutan thet at pennarne äro oumgängelige at skrifwa med. [s. 54.]

§. 2. The som mycket warit wane at hafwa gäss, tilstå gemenligen, at the grå äro treffligare, än the hwite, och öka sig ansenligare.

§. 3. En gåse behöfwes til 4 gäss. Mången husmoder, när hon om hösten skal wälja sig en gåse och 2 eller flera gäss at lägga på afwel efter, far wil, och får flera gåsar, än hon wil hafwa, menandes lätteligen gåsen wara en gås. Gäskarlen kännes wäl någorlunda theraf, at han torde hafwa litet längre ben och hals och gröfre liud, än en gås; doch i synnerhet theraf, at när man krammar honom under buken, sticker hans lilla pick sig ut.

§. 4. Gässens foder bör strös på rena ställen, och lägger man 2 näfwar sliösäd af korn eller hafra åt hwar gås 3 gånger om dagen, morgon, middag och afton, och måste the hela dagen få gå ute, antingen thet är winter eller sommar. Man får ock gifwa them af hwad annan slags säd man wil, som är sliö til Kyndersmessen, och låta them alltid få friskt watten. Efter Kyndersmessen spisas the med strid hafra och stundom malt 3 gånger om dagen, börandes noga achtas, at the ej warda för fete, hwar af the wärpa kåtäg, som ingen frucht gifwa.

§. 5. Gäskarlen måste hafwa något diupt watten at älska gässen uti, om thet skal lyckas, och bör then tiden han älskar läggas en näfwe mera säd för honom, än för en gås.

§. 6. Medan gässen ligga, skola the hafwa wäl halm under sig, och spisas med hafra och watten hwar tredie dag, hwilket sker tå the äro uptagna af äggen och utsläppas. Men the sidsta dagarna skola the en gång hwar dag släppas ut ifrån äggens hetta, annars förderfwas the; doch gifwes them icke äta och dricka mer än hwar tredie dag. Högst 15 ägg läggas under en gås.

§. 7. När the legat i 14 dagar, skal man skira äggen emot solen, hållandes ett i sender med storändan på handlogan, och läggandes fingrarna öfwer thes spits, at the göra lika som en skugga. Tå ser man hwilka ägg som äro runna och liusa, the ther

bortkastas, och hwilka som äro mörka, the ther läggas under gåsen igen. [s. 55.] Fyra wekor äro gåsens hela liggetid. Wil thet tå gå wäl, så hacka ungarne sielfwe ut sig. Märcker man at någon unge är för swag til at sielf hacka sig ut, måste man i sådant nödfall togeligen öpna ägget för honom, görandes sig föga hopp ther om, at han skal blifwa långlifwad.

§. 8. Sedan gåsungar äro utkläckte, gifwer man them första dygnet intet äta eller dricka, utan låter them ligga i sin bale och plåcka dun. Andra dagen hämtar man them in i warman, och gifwer them gryn och watten. Så snart görligt är, gräfwer man åt them en stor grön grästorfwä, hwaraf the wänja sig at äta, men skola thes utan hafwa gryn och watten. Gåsen skal ock wara hos ungarne, at the få warma sig under henne när the frysa, och gifwas henne tå dageligen 6 näfwar säd och watten.

§. 9. I warmt wäder hafwas ungarne ut tillika med gåsen at nära sig med gräs och watten, och måste wäl achtas för nässlors brännande, för törnens stickande, för råfwar, skator och andra skadediur. Så snart the börja få blodpinnar, äro the ganska swage, och måste morgon och afton hafwa litet hafra at stärka sig med. För regn och kall blåst skul, som med hast kan komma, måste then, som wachtar små gåsungar, hafwa en korga til reds at lägga them i, och ett litet täcke at hölja öfwer them; eljest få the lätteligen krampedrag, och dö.

§. 10. Första hösten får man icke rycka dunet och fiedrarna af unggässen, undan-tagit när the äro slachtade: men sedan the äro årsgamla, får man rycka af them wår och höst: åtminstone bör man en gång om året, nemligen wid Walborgmessetiden, rycka af them, annars fälla the bort dun och fiedrar ute på marken.

§. 11. När gäss läggas in at gödas, hwilket bör ske i månadens tilwäxande, skal man utrycka fetfiedrarna på them, hwilket sittia wid ändan mitt före ther ryggen släpper. Man slår sedan i thesas ho watten, hafra och några näfwar grof sand, så lagandes at hoen aldrig är tom för them. Judarna göda sina gäss på 14 [s. 56.] dagar, at the warda wäl fete, sålunda: The taga lika mycket rågmjööl och rågkli, göra ther af med watten en hård deg, hwilken the göra små runda kulor af, thessa baka the togeligen i ugnen eller på spiseln, och doppa them i watten förr än the stoppa them i gässen: ther til gifwa the gässen som oftast watten at dricka, och stoppa i them fem gånger om dagen, så länge gässen wilja emottaga. Wil man göda gäss med sönderstampade morötter, så behöfwer man icke gifwa them mycket dricka ther til, emedan morötterna hafwa mycken saft i sig. Thet säges ock göra gäss snart feta, om man af groft rågmjööl, litet salt och peppar med watten knoder en hård deg, gör ther af ½ fingers långa welar, och 1 finger tiocka, spitsiga åt båda ändarna, torkar them hårdt i ugnen, gifwandes hwar gås häraf 3 gånger om dagen, några och tiugu å rad doppada i watten, och wäl watten at dricka.

Undertiden drabba siukdomar på gäss; therföre wil man här anföra några besynnerliga tillika med läkedomar ther emot.

1. När the loka wingarna, och föga orka äta.

Tå skal man röka them med äggeskalen efter gåsungar, och lägga Win-Ruta i thesas dricka.

2. För löss.

Strö ormbunkar i huset hos gässen 2 eller 3 gånger i twå wekor å rad, så fördrifwas lössen, af hwilka the eljest mycket wantrifwas.

3. För Pippen eller Tippen.

Koka stor-Pimpinellegräs i mycket watten, och lät gäss, som hafwa Pippen äta samma gräs, och dricka thes sod, så går pippen bort.

4. För muggor och ohyra i öronen.

Thet plägar om sommaren flyga allehanda ohyra i öronen på gässen, hwar af the warda helt eländiga. Til at förekomma sådant, så smörg i *Junio* och *Julio* 2 eller 3 gånger bomolja eller linolja på theas öron. The öfriga siukdomarna hafwa the allmänna med hönsen, och kunna botas med sådana läkedomar som the. [s. 57.]

Thet XXI. Capitel.

Om Ankor och Dufwor.

§. 1.

Ancor kunna om sommaren wäl födas, men för theas snällhet skul är thet swårt at föda them om wintren. Hafwer man ock icke watten at låta them simma i, så trifwas the icke. Om wintren trifwas the wäl af sådor, kli och hwarjehanda slags säd; Om sommaren föda the sig wäl ute. Icke thes mindre kan man om qwällarna kasta några korn för them, at the gärna måga gå hem. Ibland rör och hwass plaska the sig gärna.

§. 2. The wärpa många ägg, begynnandes ther med wid Midfastan, och hållandes fort in til thes hwetet blomstras. Knapt öfwer 10 ägg får man lägga under en anka, the öfriga kunna efter handen brukas til pannkakor, eller läggas under någon höna eller kalkonhöna at utkläckas. Under them skal strös ren halm i huset tå och tå.

§. 3. Ankor äta hwarjehanda ohyra, och hafwa ingen skada ther af, undantagne kålmatkar, hwaraf the pläga dö. I fiskedammar öda the mycket ut fisken.

§. 4. Öfwer wintren är fåfångt och alt för kostsam at försörja många ankor, och bäst at om hösten göda nästan alla på samma sätt som gässen, undantagno at the hela dagen få gå ute, och sedan slachta them.

§. 5. Dufwor äro nöjsamma och nyttiga creatur at hafwa, och af åtskilliga slag. Turkiska dufwor äro större än andra gemena, och hafwa stora, röda ögon; Påfogel-dufwor sättia stierten i wädrät såsom tuppar; Kroppdufwor hafwa stora upblåsta krafwar; Krondufwor hafwa lika som kronor på sina hufwuden. Ibland alla dufwor hållas the blå, askfärgada, swarta [s. 58.] och bruna för the bästa och fruchtsammasta. The hwita äro ock godt slag, men ägaren får icke alltid gagn af them för gladan skull, som ser them på så långt håll, och tager bort them. Somliga dufwor utkläcka 7 eller 8 par ungar om året, ett par hwar gång, hwar wid är berömligt, at the två, som äro makar, hielpas åt at ligga på äggen.

§. 6. Om sommaren flyga the omkring efter födan, så at man tå icke behöfwer gifwa them något, men om wintren måste man dageligen kasta för them hwete, härss, linsor, ärter, korn, somt i sender. Ungarna hafwa *delicatare* kött, än the gamle.

Then som will taga nyss fullfrädrada ungar, och spisa them 3 gånger om dagen med hwetebröd och watten, han kan få them ther igenom på 12 eller 14 dagar ganska wälsmakande.

§. 7. Dufwehuset måste wäl förwaras för kattor, råttor, hökar etc. samt hwar weka giöras rent, och är thessa foglarna nyttigt, om man stundom beröker thesas hus med wälluchtande saker.

§. 8. Dufwor äro the friskaste af alla hemfoglar, och tilstöter them knapt någon siukdom, när the wäl skötas. Swälta the och hafwa gammal träck hos sig, så pläga the få löss: tå sopar man wäl rent hos them, kokar sedan malört och lisegräs, stäncker med lagen ther af på thesas gålf 2 eller 3 dagar å rad, och sopar ut orenligheten igen, så förswinna lössen. The dufwor, som hafwa mycket ludna ben, måste flitigt efterses, och orenligheten borttagas, när han klimpat sig wid them.

Thet XXII. Capitel.

Om Bi.

§. 1.

Bi äro flygande kräk, med något stort hufwud, ganska smal hals, medelmåttig kropp, fyra wingar, sex fötter, tw horn, och tw ögon imellan hornen när intil them och *linea* [s. 59.] med them, warande, til största delen, med gadd försedde, och gagnande, jämwäl til största delen, menniskiorna med wax och honung. At biens horn sittia på ofwansagda sätt, och icke efter *Triwalds* utsago *pag.* 2 öfwer ögonen, hafwer Ant. Münckenberg, Probst i Wreta Kloster, med *microscopio obseruat.*¹⁶⁹

§. 2. Bi äro try slags: a) Wisar, the ther såsom Drottningar härska öfwer andra bien, och wisa them hwad the skola giöra. Thessa äro mindre til hufwudet, och något smala men längre til kroppen än andra bien, samt försedda med gadd, se kopparfärgade ut, hafwa längre ben, och allenast så stora wingar, som andra. b) Wattubien äro något större än wärkbi, och tiockare än wisar och wärkbi, alle hannar såsom *Triwald* säger *pag.* 19, och hafwa ingen gadd. c) Wärkbien, the ther allena äro wax- och honungssamlande creatur, mindre än wisar och wattubien, och hafwa större gadd än Wisar.

§. 3. *Dict. Joh. Warder* i sin *True Amazons, or Monarchy of Bees v.* 8. håller wärkbien för honor.¹⁷⁰ *J. A. Beck* håller ock före wisarna wara honor.¹⁷¹ At wattubiens beblandelse med wisar framskaffar wattubien och wisar, säger Sachsisk- och Brandenburgiska Lands- Hus- och Wårdskaps Bokens *Auctor* i Förra Delen *pag.* 542, men at af wattubiens beblandelse med wärkbien idel wärkbien komma.¹⁷² Troligare är thet som *Triwald* skrifwer *pag.* 26, at Wisen är then endasta honan i en stock, och at wärkbien äro *neutrius generis*, så at wattubien och wisen afla alla try slags bien tilsammans.¹⁷³

§. 4. Thet första bien kommit i en ny stock, börja the bygga sina boen, hwar til wärkbien taga wax af ludna blommor, fästades waxet wid bakbenen på sig, och förändes thet så in i bistocken. Theras arbete går så fort, at the på ett dygn pläga förfärdiga en kaka af en fots längd och 6 tumars tioclekk, med wid pass 4000 boen uti. På sådant sätt går thet icke långt ut på tiden [s. 60.] förr än the få så många kakor färdiga, som the wilja hafwa.

§. 5. Honungen suga wärkbien med sina rörichtiga tungor utur blomsterkalkarna och af ekars och andra träens löf, när Honungs daggen fallit ther på. Så fort the suga honungen i sig, rinner han neder i en blåsa, som är i magan; hwilken blåsa, när hon worden full, the skynda sig hem at utspy, fyllandes ther med thet ena boet efter thet andra. Hwar wid dock synes wara sannings-lik, at bemäldte honungsdagg, igenom blomstrens utwittring och någon undergången förändring in om biets blåsa, mognas och förbättras.

§. 6. Wisen får af sammangången med wattubien stora äggstockorna i sig, och wärpen them efter hand i the ther til lediga boen, skyndandes sig ifrå thet ena boet til thet andra at wärpa, så at af en wisa komma 9 eller 10 tusend ägg på ett år. Af hwart ägg warder efter fyra dygn en matk, som af honungens underhåll, then andra bien skaffa i boet, tiltager, och warder ett fullkomligt bi på 20 dygnet, sedan ägget wärptes. Tå kryper thet unga biet ut, flyger bort, och kommer lastadt hem igen. Kan ske samma dag wärper wisen i boet efter thet utkrupna biet, at på tre månaders tid biungar fem resor kunna finnas efter hwar annan i ett enda bo.

§. 7. Förutan biens flitighet och snille, hwilka theras egenskaper nogsamnt finnas af thet, som redan är sagdt, älska the ock högeligen renligheten. The lida icke något otäckt in om stocken, ja, icke en gång utpå brädet fram för mynningen. Hela sommaren göra the sitt tarf utom stocken, och mäst i flychten, och om wären är theras första arbete, at utrensa utur stocken all orenlighet, som sig ther samlat öfwer wintren.

§. 8. The bruka ock en underwärd försigtighet at afwärla alt thet, som kan skada them. Om hösten tilsmeta the på stocken, med särdeles wax eller fogel-lim, alla små hål och springor, igenom hwilka winterkölden kan tränga sig in til them; och eljest, [s. 61.] medan kölden icke låter känna sig stark igenom mynningen, stå alltid några ther på wacht at märka om något fiendteligit är på färde. Theras syn är wäl swag, emädan en hornachtig hinna betäcker theras ögon; doch gör then tilfyllest wid theras syslor ute och inne, och hinnan är them gagnelig emot all hwasshet, som finnes på somliga örter och wäxter. Luchten hafwa the så skarp, at the på långt håll märka hwarest wax och honungs-dagg wanckar. At theras känsla, smak och hörsel är icke mindre fullkomlig, finnes ther af, at the wredgas så snart stocken röres, dricka gierna saltadt watten, och wid swärmandet förnimma liudet af mässingsbäcken etc.

§. 9. Bien äro icke argsinta när the få wara i frid; men när så händer, at en bistock hafwer litet til födan, och angriper en annan hwarest ymnogare förråd förmodas, tå warder emot sådant röfware-partie en förbittrad strid, och the rätta ägare förswara sin stock thet tappraste the kunna. Warda thesse öfwerwundne, och röfwarne mäs-tare af theras stock, så hielpa the til at uttöma honungen på en kort tid. Förutan thessa fiendar hafwa bien jembwäl andra, som söka til at stjäla sig in til them och upäta

theras honung, såsom myror, möss, små foglar, gråsuggor, ett slags matkar, bromsar, som i flychten pläga opsnappa bien, och spinlar, the ther stundom bygge utan för mynningen, och använda sig til födo the bien, som fastna i theas nät. Getingar göra undertiden stor skada i bistockar. Til at afstänga sådana fiendar är nödigt, at man stundom utsopar skämda ägg och annan orenlighet, som finnes in för bottnen, med fin kalck och hår wäl tillsmetar bottnen, gör låg mynning på stocken, at möss och foglar icke slippa in, borttager spinnelwäfwarna så snart man får se them, och strax om våren med flit dödar getingarna och förstörer theas boen.

§. 10. Är stocken tun, och starck solhette kan smälta waxet och honungen, tå giöras skugge med bräder; annars komma röfwarebi, som upäta honungen, och förstör stockens rätta inwånare. I regn och kalt wäder flyga wärkbien icke ut at samla [s. 62.] hem något, utan äro tå sysselsatta med at utsläpa sina döda, och at göra rent hos sig. Ty bien hafwa en kort lifstid, som, efter the naturkunnigas utsago, icke sträcker sig längre än til ett år. Emot wintren dräpa och utbära wärkbien mäst alla wattungien, som i stocken äro, lemnandes ganska få qwar, som raskast synas til at i följande wårtiden fortplanta släktet. Om något ungt bi hafwer ett lyte, hafwa the andra thet strax utur stocken.

§. 11. Så snart flera ungbien äro kläckta, än som behöfwat at ärsättia the gamlas afgång, och i stocken kunna få rum, ser man them ligga som stora klimpar utan för mynningen på stocken, eller ock hänga som en liten sockertopp under fram-ändan af stocken. Infaller tå en warm och klar dag, så swärma the, om eljest wisen är tilreds, eller frisk och wid lifwet. Men utan wisens anförande swärma the aldrig. En April-swärm hungrar gemenligen ihial, emedan han tå ännu för köld skol föga kan skaffa sig til födan. En swärm som kommer i *Julio* hinner knapt samla så mycket som förslår til underhåll öfwer then kalla wintren. Äro alltså the swärmar, som komma i *Majo* och *Junio* the bäste. När man med slående på messings bäcken, eller med ringande i en mortel, eller med wattens stänckande och mulls kastande öfwer en swärm, kommit honom til at sättia sig hema, måste man strax stocka honom, annars flyger han bort, och kan sällan återbekommas. Sätter han sig hema på en qwist i ett högt trä, måste man sachteligen skära af qwisten, och imedlertid göra skugga med lakan på stänger imellan solen och swärmen, at han sitter stilla, och man med en sked får hösa eller med en borsta sopa honom in i en ren stock eller biask. Får man se wisen, må man beflita sig at taga honom, afklippa en winga på honom, och släppa honom in til then bistocken eller asken, som man wil hafwa swärmen uti, så samlar swärmen sig til honom efter hand. Flyger swärmen bort, och man ther ser honom hafwa satt sig, så måste ther giöras skugga för honom til aftonen, och stocken hafwas til hands, at han får hösas in, och sachteligen hembäras. Stocken skal jemwäl förut [s. 63.] wara bestruken med honung och watten tilhopa, at bien finna ther nöje. Stundom delar sig en swärm, at en del sätter sig här, en del ther. Tå skal man biuda til at få in them i hwar sin stock, och låta stockarna stå stilla til natten klockan 12. tå sätter man stockarna eller biaskarna på ett lakan tilsamman, så förfogar then afsöndrande hopen sig i then stocken eller biasken, som wisen förnimmes wara uti.

§. 12. I fall någon swärm kommit sent på året, såsom förr än sagdt i *Julii* månad, at han ej hinner skaffa sig tilräckelig winterfödo sedan han byggt sina bo, tager man 8

skålpund af thet grofwasta pudersockret, och ther til en kanna watten; thetta kokar man på togelig eld i en wäl förtenad panna, til thes thet är så tiockt som honungen plägar wara om sommaren. Thenne sirapen höses på tentalrikar, som öfwertäckas med hwitt paper, hwarpå med en syl göras små hål, at bien ej smeta sina ben och wingar. En sådan talrik sättes i wackert solskins wäder in under biasken eller fram för mynningen på stocken, så infinna the fattiga bien sig, och föra sirapen ther ifrån til sina boen. Wil man til en senswärms födo gifwa honung i stället för pudersocker, så tages til 8 skålpund honung ett stop watten.

§. 13. När man wil skatta bien eller taga honung och wax ifrå them, sker sådant på en liggstock sålunda: Bakbotten tages litet i sender ifrån, och imedlertid rökes starkt med *Gummi Galbanum*, eller malört och torr kodynga, at bien drifwas undan åt framändan. Ändteligen tages botten aldeles ifrån, och honungskakor med nätta träspadar så många man tycker bien kunna mista, sedan tilsmetes botten wäl med fin kalk och hår. Sedan wändes bakändan fram, hwar på görs mynning, och framändan tilsmetes och wändes bak åt. Skattandet sker hälst i månadens tiltagande.

§. 14. At i ugnen skira honung, thet doger intet, utan ther med förfares rätteligen sålunda: 1. Lägger man 3 eller 4 långa stickor på ett stort fat, 2. Sättes en sicht ther uppå, och 3. Läggas [s. 64.] så många stickor öfwer sighten, hwar uppå ett grynsåll sättes med honungskakorna uti. Thetta låter man stå i ett rum, ther intet dambas. Utan kan ock hafwa thet ute i solwarman stundetals, til thes honungen runnit utur waxet någorlunda. Sedan slår man thet, som är qwar i sållet, uti en förtenad kopparpanna eller en malmgryta, samt lagom watten ther til, och kokar thet. Ther efter höses thet i sållet igen at rinna igenom sighten i ett annat fat. Waxet sökes tå up, och honungswatnet gömes at hafwas när man kokar drickssoppa, eller til annan nytto. Waxet kokas åter i watten, och skumas af, och hålles så i ett kärile at swalna. *NB.* Ser man at somliga honungskakor äro liusa, och somliga mörka, är bästa at skira the liusa särskildt, så får man af them en lius och klar honung, hwilken, med tiden warder hård och hwit.

§. 15. Biaskar, som jag tilföre i thetta *capitlet* nämnt om, bestå af fyra hufwudelar, 1. Af lösa ottkantiga bottnar 1 ½ fot brede, i hwilka 2. är ett lång-fyrkantigt hål mitt uti 10 tumb långt och 5 bredt, som med ett skufbrede up- och tilsutas kan. 3. Biaskstommar af samma widd och skapnad, som bottnarne, och 4. twenne twärkäppar uti the samma, som kunna fästas och löse göras med fyra ther til tienliga pinnar. Til en fullkomlig *Bi-Colonie* behöfwas fyra löse ottkantige bottnar och tre askstommar. Skufbrädet görs af ek eller annat hårdt trä 1 fot och 2 tumb långt, och skarpt i ändan, at thet så mycket lättare må kunna skära af kakan, när thet inskufwas. Mitt emot skufbrädet på samma botten görs öppningen, hwar igenom bien gå in och ut, til fyra tumbs längd, och allenast en half tumbs högd, hwilken med twänne inpassada skufware, som möta sig sidowis mitt uppå, kan igenslutas. På hwar sida af biasken böra två, tre eller flere små jernbalkar med märlor fastspikas, som sedan inpassas uti andra små märlor, hwilka i behörig widd slås i botten. Asken görs af ½ tumbs tiocka furubräder allenast en fot hög, hafwandes på twänne emot hwar andra stående slåta sidor af ottkanten [s. 65.] fyrkantiga öppningar efter behaglig storlek, hwar uti glasrutor inpassas, och hwilka med sina luckor af mycket tunt bräde, the

med läder i stället för gångjern äro fästade, up- och igenslutas kunna, och öppnas när man wil se hwad bien sig företaga. På the twänne flata sidor, som med them, hwarpå fenstren äro, stå korswis, fästas twänne starcka jernhandtag eller grepar, hwar med asken lyftas kan. På en af the öfriga sidorna, til höger eller vänster om fenstren, båras små lufthål, hwilka efter behag med ett wid en punct fästadt bräde up- och igentäckas kunna, at gifwa bien luftt om sommaren, och skydda them för köld om wintren. In uti lådan sättias twänne smale käppar i korswis, hwilke på the sidorna, ther jernhandtagen äro, med fyra pinnar fästas, som gå igenom fyra på lådan giorda, och emot fyra andra på käpparnas ändar befinteliga hål swara, samt utan på asken uttagas kunna. These tiena bien at ther wid fästa sina kakor, och gifwa theras byggnad stadighet.

§. 16. Then som wil bruka sådana biaskar, måste nödwändigt låta göra sig til them skåp eller hus, emedan hetten eljest skulle tränga sig igenom the tunna bräderna, smälta både wax och honung, och förstöra hela swärmen. Ett hus, hwar uti man wil sättia twenne rader biaskar, görs af tunna furubräder, såsom askarne, 3 alnar til längden, 1 aln til gålfwet eller bredden. Askeraderna sättias på thetta gålfwet lika långt ifrå hwar andra; the twänne wid ändarna ställas åt minstone 4 a 5 tumb ifrå sidowäggarna, at man beqwämligen må kunna taga i greparna, och, när thet tarfwas, lyfta then ena asken öfwer then andra. Sedan gålfwet är tätt tilsammans fogadt, tagas 4 lagom tiocka stolpar til the 4 hörnen, hwar wid sedan hela wärcket fästes. Af thessa stolpar böra 2 wara 2 och $\frac{1}{4}$ aln, och the öfrige twänne 2 och $\frac{1}{4}$ aln och 3 tumb höge, förutan then delen som, för bättre fäste skull, nedgräfwes i jorden. The twänne längste stolpar brukas til *fronten* på skåpet, therest bien ut- och ingå, på thet taket må luta slutt bak åt, och således regnet ther, och icke för mynningen, aflöpa. [s. 66.] These stolpar bindas längs efter, och på sidorna med fyra andra twärsparrar liksom en ram, på hwilka å alla sidor bräderna komma at fästas. Ifrå marken står nederste bottnen 1 fot. På skåpets framdel insättias trenne fensterrutor, hwilka med skuffluckor innanföre kunna til- och upslutas, när man wil se hwad bien inom asken sig företaga. Theslikes bör näst in til och längst gålfwet inskåras lika som en ränna eller fals, som går 5 tumb in åt, på hwilken trenne långlig-fyrkantiga hål göras, hwar uti sig mynningarna på bottnen af the understa askarna någa passa: the 4 tumb, som tå af bottnen öfrige blifwa, tiena bien at landa på. Här igenom komma bemäldte askar at stå 4 tumb ifrå skåpets främsta vägg, hwilket gör at the om sommaren hafwa swalka: stodo the tätt til wäggen, på hwilken solen stadigt och starckt skiner, kunde hetten lätt komma waxet och honungen at flyta: för samma ordsak böra ock fenstren stadigt med skuffluckorna egenhållas, och aldrig, undantagno förr omtallda mål, öppnas. Skåpets hele bakdel består af twänne dörrar, som på wanligt sätt öppnas, och med lås tilslutas kunna: thessa gagna, at man kan komma til askarna, när the böra lyftas. På skåpets båda twärsidor göras äfwenwäl twänne dörrar 2 och $\frac{1}{2}$ fot höga, och 1 och $\frac{1}{2}$ fot breda: innan för the samma inpassas en med hårdduk öfwerspänder ram, hwar igenom lufften om sommaren spela kan; ty hölles huset then tiden aldeles igentäpdt, kunde bien icke trifwas, utan man finge se them hopetals ligga för mynningen, lika som the wille swärma. Af samma ordsak, ehuruwäl skåpet så mycket, som någonsin ske kan, bör ställas til söder något til öster, på thet solen må skina så

länge, som möjligt är, på holen eller mynningarna, at reta bien så mycket tidigare til arbetet, så kunna likwäl sielfwe biaskarne om sommaren aldrig stå för swale. Skåpet anstrykes ock med en hwit färg, på hwilken solens strålar bäst tillbaka stutsa kunna.

§. 17. Skulle någon åstunda hafwa en *Bi-Colonie* i sin säng- eller *studer*-kamar, at med så mycket större nöje närmare kunna betrakta thessa creaturen, så kan sådant mycket beqwämt [s. 67.] ske. Man tager ut ett fenster, som wetter til öster några strek i sunnan, hwilket med ett eller flera sammanfogada bräder sålunda igenslutes, at brädets öfwerste ände fogas til öfra kanten, then lägre til fensterbrädet 4 eller flera tumb in åt, så at biasken kommer at stå öfwer 4 tumb ifrån yttersta kanten in i kamaren på fensterbrädet: och skulle thet icke wara bredt nog, at asken kunde beqwämligen stå ther på, görs ett litet bord af lika högd med fenstret, på thet asken måtte stå thesto tryggare. Som ock förr-omtaldta bräde kommer at göra med fensterbrädet en winkel, mer eller mindre 45 *grader*, hvars ena sida sluter rätt in til ena väggen, och then andra blifwer öpen, så infogas i thenna en fensterruta, som både hindrar at bien icke kunna flyga in i kamaren, och gagnar enom at se huru the landa, och eljest hwad the på andra sidan om brädet sig företaga: nederst på thet samma skärs en lång öfning, hwaruti sig mynningen uppå understa askebottnen noga passar. För thet andra fenstret kan efter behag sättias en karm med öfwerspänd hårdruk; på thet luften må så mycket bättre *circuleras* in om kamaren, och asken stå thesto swalare.

§. 18. The som icke wilja påkosta at låta förfärdiga biaskar och sådana skåp, och likwäl åstunda hindra swärmandet och förrätta skattningen på behändigare sätt; kunna nå sitt ändamål, om the, i stället för askar, utgräfwä en stock af samma högd, som bemälte askar äro inuti. Stocken får wara rund, sex- eller ottkantig, och så wid man nånsin wil, öpen på båda ändarna, men icke högre än the beskrefne askarne, nämligen en fot. Til trenne sådan öppna stockar förfärdigas fyra, alt som stocken är til, runde, sex- eller ottkantige löse bottnar med lång-fyrkantiga hål, och en skufware mitt uppå, samt en mynning med twänne skufdörrar, aldeles som ofwanföre beskrifwit är, hwilka man med en rad kring stocken slagna små spikar, som swara emot äfwen så många andra spikar, the ther slås på randen af bottnen, med starkt segelgarn eller smalt rep kan fästa til stocken. Uppå stocken böra ock twänne starcke jerngrepar fästas, och i acht tagas, at [s. 68.] thes väggar måste lämnas af then wanliga tiockleken, som the uti the här tils brukeliga stockar hafwa, på thet stocken må kunna stå under ett blott skiul utan skåp, och solens strålar likwäl icke tränga sig ther igenom och smälta honungen; hwar til ock mycket hielper, om stocken hwit anstrykes.

§. 19. När man fått in en biswärm uti the beskrefna askarna eller stockarna, på thet sätt som sagdt är iföregående §. 11, och märker then samma med wax och honung wara upfyld, så at bien tryter rum, samt at the igenom en särdeles låt och uteliggande för mynningen gifwa til känna, at the wilja swärma, tilsluter man om aftonen, när the alla äro inne, mynningen med thes twänne skufbräden, uplyfter asken med greparna, medan någor en annan ask undersätter. Sedan fästes then öfre asken ihop med then nedre asken med the ther til tienliga hakarna, och skufbrädet imellan then fulla och toma asken drages ut, tå bien andra morgonen igenom

then lång-fyrkantiga öppningen intaga then toma asken, flyga ut och in igenom thes nedersta bottens mynning, som tå allena är öpen, muntert och willigt fortsättia sitt arbete, thet wid korskäpparna fästa, och hela then asken med, på en tämmelig kort tid, upfylla. När sådant skett, och ny begärelse til swärmande yppar sig, fogar man på lika sätt ännu then tredie asken under the twänne förriga: och trenne sålunda på hwarandra stälde askar kallas en fullkomlig *Bi-Colonie*. Ändteligen när man sent på sommaren igenom glasfenstren ser, at inga bien mer infinna sig i then öfwersta asken, samt at the små boen, i hwilka honungen är inlagd, äro igensmetade, tå är thet tid at förräta skattningen sålunda: Sent om qwällen slår man makeligen med en trä-klubba på thet utdragna skufbrädet imellan öfwersta och medlersta asken, til thes thet aldeles gått tillbaka, skurit af kakorna, och betäckt then lång-fyrkantiga öppningen. Sedan öfwerste asken är lös giord ifrå bottnen, som wid medlersta asken blifwer qwar, tages han af, sättes med sin öppning på ett stort rent fat, pinnarne, som fästa korskäpparna, utdragas, [s. 69.] och göras med en stark käpp tv eller try dryga slag på öfwersta bottnen, så står hele byggnaden i full skapnad på fatet när asken uptages. The öfriga två askarna lemnar man orörda til biens uppehälle öfwer wintren, hwilke doch igenom thessa creatures sparsamhet i följande sommar komma ägaren til godo til största delen. Then aftagne asken och bottnen göras rene, och brukas ett annat år at sättia under the förra igen.

§. 20. Af sådana biaskar, eller ock thet slags stockar, som omtalas §. 18, hafwer man stora förmoner, fram för af the här tils brukeliga liggstockarna. 1. Slipper man at i brådsta tiden gifwa acht hela tre månaderna på biens swärmande, ty the swärma aldrig, när man allenast sätter en ask under åt them at få rum uti. 2. Mister man icke hela hopen af sina bien, som ofta sker när the swärma utur liggstockarna. 3. Är skattande utan fahra för biens stickande, och honungen och waxet fås renare, smakeligare och wackrare, än när åtskilliga bien ihiekramas ibland kakorna, ehuru grant man achtar sig, och man måste släppa mycken rök in i bistocken. 4. Slippa inga möss eller andre biens fiender til at göra them skada, såsom i liggstockar lätteligen sker. 5. Får man igenom fenstren se i hwad tilstånd bien äro, samt med nöje och förundran märcka thessa creatures flitiga, ordentliga och konstiga arbete.

§. 21. Wax blekas på följande sätt: Man hafwer två kittlar när in til hwarandra, then ena inmurad, then andra intet. Uti then inmurade smältes waxet, then andre fylles med kalt watten, och hafwer öfwer sig en trä-*cylinder*, som låter kring-wända sig, och hwars sidor alltid röra wid wattu-brynen, och ther igenom stadigt hållas wåta. När nu waxet är smältadt, höses thet med slefwar på thenna *cylindren*, hwilken stadigt kringwändes, och hwar på thet för wätskan skul ej kan fastna, utan delas alltså uti helt tunna rimsor, hwilka sedan på ther til förfärdigade ramar af groft lärft uti solen blekas, och som oftast [s. 70.] med friskt watten öfwergiutas. När nordanblåst kommer, måste waxet öfwerhöljas, ty han är waxet skadelig.

Thet XXIII. Capitel.

Om Boskaps-Siukor.

§. 1.

Boskaps-siukor härröra af mångahanda orsaker. Stundom är stor hette skulden til, at kor och hästar mycket swulna. Ty när ett nöt arbetat starkt, och ther wid törstat, dricker thet så snålt, så thet kommer til watten, at thylik siukdom sig ther aflätteligen yppar. I ögonswulnader gör följande pulwer godt. Båra med en nafwer ett hål i asketrä, lägg ther i kokadt salt, täpp thet igen, lägg thet i elden, bränn thet til kol, lät thet swalna, stöt thet til pulwer, och blås thet siuka nötet dageligen ett par knifsuddar theraf i ögat, thet hielper.

§. 2. Boskaps-siuka kommer stundom af tort och hetsigt foder och brist på watten, hwarpå boskapen ändteligen wid tilfälle dricker alt för nog i en gång. Widare plägar här til gifwas orsak af förbrändt bete, långa och kalla wintrar, så boskapen icke nogsam kan fodras, jämwäl af förgift, som elaka menniskior strö på betet, och när om wårtiden betet är fult af spinnelwäfwar, förgiftiga matkar och ohyror, hwar af gräset warder förgiftadt. Här af plägar boskapen få stora bölder, och warda många, när man binder grodor ther på, botade.

§. 3. The yppa sig ock boskaps-siukor, när kål-matkar mycket ätit örterna, och boskapen sedan äter ther af. När förgiftig dagg faller, så pläga swin siukna, och få stora bölder på halsen, doch helas the merendels igen, i thet antingen af sig sielft hål slås på them, eller at man öpnar them. Man hafwer förnummit, när boskaps-as icke warit wäl nedergrafna, at gäss och ankor af gräset, som wuxit ther öfwer, siuknat och dött. Thet är wist, at stark [s. 71.] *October*-dimba ock mycket *contribuerar* til boskaps-siukor, när then fallit på gräset, och boskapen om morgonen bittida kommer til at äta ther af.

§. 4. När boskaps-creatur af spinlars ätande eller af förgiftigt gräs blifwit siuka, kan man gifwa them in wagn-smörja at *purgera* them med, slå them åder, gnida them i munnen och näsan med salt och peppar, och sedan låta them äta up thet.

§. 5. Boskaps-siukor kunna ock igenom menniskior, få, hundar, kattor och swin fortplantas. Och är thet icke mycket at undra på, när ett siukt nöt smittar ett friskt; men at ett nöt är wordet siukt bara ther af, at thet luchtat på then halm, hwaruti ett stycke kött legat af en slachtad siuk oxa, som *B. von Rohr* säger wara skedt, må man wäl undra på.¹⁷⁴ Så snart man märcker en pest wara ibland boskapen, skal man med en syl göra ett hål i korsset på nöten, sätta ther i en röd tre- eller fyradubbel garnända, draga then dageligen fram och tilbaka, at then förgiftiga *materien* kommer til at flyta ut. Sedan gifwes hwar nöt ett skott krut i ett qwarter ättika, rördt wäl tilhopa, hwar af giutes hälften i halsen och hälften i öronen både på sunda och siuka. I Slesien [Schlesien] äro många nöt ifrå pesten *curerade* med *Terra sigillata* och winättika. Man plägar ock gifwa them in oluttradt swafwel, hwitlök och salt på en

skifwa bröd. Til at *præservera* the ännu friska creaturen, kan man låta öppna ådran på them, och lägga lindeswamp i theas dricka. För öfrigt skal man achta, at icke folk, kläder eller annat inkommer i fåhuset ifrå thet stället hwarest boskaps-siukan är, och at man icke wattnar sin friska boskap i the hoar, iswakor eller andra ställen, ther siuk boskap nyligen druckit; ty therigenom kan then friske smittas. [s. 72.]

THEN FIERDE AFDELNINGEN.

OM TRÄGÅRDS-BRUK.

Thet I. Capitel.

Om Swenska Trä- och Lust-gårdar i gemen.

§. 1.

E huruwäl sielfwa belägenheten af wårt kiära fädernesland, Swerige, såsom ett, uti kalla Norden belägit rike, skulle kunna synas wara ganska hinderlig, at kunna framgifwa sådana växter, som the södre och wärmare orter äga; icke thes mindre hafwom wi stor orsak, at prisa then alwise Skaparen äfwen ther utinnan, som nådigst wälsignar thetta *Climatet*, och förlänar årligen en så beqwämlig wäderlek, at icke allenast the fläste växter och fruckter, som i andra länder gifwas, utan ock sådana som andra icke hafwa, hos oss mycket wäl trifwas, så at wi nu rätt såwäl som andra Nationer kunna gagna och fågna oss af våra inhemska Trä- Kiöks- och Lust-gårdar.

§. 2. At nu här förbigå the nästan oräkneliga kostbara, herliga och präcktiga Kongeliga, the många uti och kring om Stockholm, som ock uti mäst hwart enda landskap och stad i hela Sweriges rike, anlagde, och uti fullkomligt stånd redan brackte trädgårdar, wil man allenast, til litet bewis här af, korteligen nämna några af the prächtigaste och importantaste, hwilka then enda *Provincien* Öster-Göthland kan upwisa. Såsom wid *Thurefors*, *Grensholmen*, Fogelwik, Säby Säterier i Wists sockn, *Charlottenborg*, Fyllingerum, Hylinge [s. 1.], Forsby, Landsiö, Gräf-sten, Ekenäs, *Norsholm*, Perstorp, Dahla, Memm, Stafsätter, Distorp, Löfstad, Ekhult, Biörn-wiken, Hielmsätter, Sörby, Thuna, Mantorp, Onfors, Borg, Ringstad och monga flere städes, förutan the många härliga som i Norkiöping, Linkiöping och flere städerna finnas, af hwilka större delen hafwa präcktige *Orangerier*, skiöna och wackra fruckt-träen, samt ömniga kiöks-saker.

§. 3. Om man nu skulle utföra hwad besynnerligt, then ena fram för then andra af thessa eller andra trädgårdar kan hafwa, kunde the wäl wara *curieust* at höra, men blefwe för widlöfftigt at berätta.

§. 4. Dageiligen dags täflar then ena at öfwergå then andra uti kosteliga *Orangerier*, ömnoget at the ädlaste fruckter och växter, skiönhet och prydelighet, *propre* anläggning och *accurat* ordning.

§. 5. Hade then öfwermåton stränga och kalla wintren 1708. icke giort så stor skada, och thet bedröfweliga kriget warit så longwarigt, förmodar man säkert, at trågårds wärken ännu langt fullkomligare, wid thenna tiden, uti Swerje, skolat lysa.

Thet II. Capitel.

Om Lust- och Trä-gårdar i synnerhet.

§. 1.

At wäl anlägga Trä-gårdar skier på åtskilligt sätt och wis. Kommer mycket an på hwars och ens behag, ortens belägenhet och theras skickelighet, som thet werket förrätta. Enkannerligen måste man här utinnan mycket rätta sig efter rummets och platsens beskaffenhet, therest man tänker plantera trågården, såsom ock i noga betänkiande taga then årliga omkostnad man på thes anläggning och wid mackthållande måste använda.

Orten får icke wara för högländ, så at växterne af blomstren [s. 2.] och träden, för kiöldens skuld, icke kunna hinna til sin mognad och fullkomlighet; utan til större delen förderfwas.

§. 2. Wäl bör lust- trä- och köks-gårdar wara förwarade, at the af för mycket watn icke taga skada; men har man lägenhet, at låta leda watn ther in, är thet likwäl nyttigt, så för växternas watnande, som til allahanda watnkonsters anställande. Lust-gårdar på landet, om hwilka här enkannerligen talas, böra för större nytta och nöje skull icke långt ifrån gårdshuset anläggas; ty tå, har man utur sielfwa boningshusen en behagelig utsikt uti them; behöfwer icke gå lång wäg, när man wil förlusta sig af them; kan stundeligen, utan serdeles mödo och beswär, få se, huru troligen trågårdsmästaren och thet öfrige arbetsfolcket sina syslor förrätta, och om otroget folck eller creatur någon skadelig åwerkan wilja ther å giöra.

§. 3. Så nöjsamt och fördelactigt thet alltså är, at kunna hafwa sina lusttrågårdar nära sina boningar liggande, så oangenämt och offta skadeligit är thet, at hafwa them när wid Fägårdar, så för then misshageliga stanken af then ther warande gödselen, som för then skadan, swin, giäss, höns och andra creatur hwilka ther förwaras, lätteligen kunna åstad komma. För foglarnas, flogmatkars och annor ohyros skull är ej eller rådeligit, at hafwa sina lustgårdar, för när stora skogar anlagda.

§. 4. För all ting måste en landtmand hålla rictig räkning på thet han årligen giör omkästnad, och så laga, at then swarar emot inkomsten och gewinsten af trågården, sedan alla utgiffter och trågårdsfolckets löningar äro betalta. Så må man ock besinna hwad winning man af fruckt och kiökssakers försäljande, i när belägna stora städer kan hafwa af sin trågård och alså icke just för blotta nöjets skul, sin kästnad giöra.

§. 5. Widare måste han wäl öfwerlägga hos sig sielf, förr än lustgården anlägges, om han, på sitt gods, hafwer sådant eget arbetsfolck, som utan näfwelön, kunna brukas, at gräfwa, ränsa och annat arbete giöra; eller om sådant af främmande för wiss

dagspenning [s. 3.] skal skie, och thefter sielfwa anläggningen ställa. Rådeligare och drägeligare är thet ock, at effter hand mer och mer föröka och utwidga sin trädgård, än then anlagda förminska och ödelägga.

§. 6. Fast än thet wisseligen är långt bättre och fördelaktigare, at, på the orter lägga an sina trädgårdar, hwarest god jordemån är, så kan man likwäl, ehuru dan jordmånen ock är, enteligen genom konst och osparde påkåstnader, gjöra honom så fruckt-bärande och dugelig, at han kan gifwa af sig allehanda fruckter, blomster och kiökssaker, i thet man then skrinda jorden med god förbättrar, then odugeliga bortförer, annor tienlig i stället skaffar, syran i jorden genom diken utdrager, och honom i annor olägenhet på annat sätt til rätta hielper.

§. 7. Inga wissa regler kunna föreskrifwas, huru trädgårdar böra anläggas, utan thet kommer mäst an på rumets belägenhet, anläggarens skickelighet, och ägarens behag. Få trädgårdar i hela werlden finnas lika i alla måtto. Aldrig ingen plats är så obeqwämlig til trädgård, at thes naturliga felachtigheter ju icke, medelst konst, antingen kunna döljas, eller också ansas, at the för en prydnad tiena kunna. Ther mycket watn är, kan man gjöra diken och dammar, them med målade fartyg och watnfoglar bepryda; eller ock karp, ruder och dylik fisk ther underhålla. Hwarest mycket buskar wäxa, kan man inrätta willgångar och fogelfängerie, eller ock hafwa näcktergaler och andra sångfoglar ther. Är orten bergig, kan man låta the uthåla med brännande eller sprängande allehanda slagz *Eremitagier*, bygga *Orangerier*, eller drifhus ther emot, eller ock lusthus ther uppå, utur hwilka man kan se öfwer hela trädgården. Kort sagdt, hwar och en platz kan gifwa ett försiktigt hufwud, som förstår *Rit-Perspective* och bygnings-konsten ett artigt ämne til en *regulier* och nöjsam lustgård.

§. 8. En försiktig hushållare på landet måste biflita sig om sådana ting, när han sina lustgårdar anlägger, som icke äro honom för kåstsamme, men kunna likwäl tiena honom och androm [s. 4.] til nöjsamt tids fördrif. En del förtära några 1000. daler på sina lustgårdar, och hafwa ändå hwarken så stort nöje eller gagn ther af, som andre the ther några 100. daler på sina allenast användt. Bland the mindre nödige och nyttige prydnader, i skika gårdar kan man räkna the *massive* af sten bygda trädgårdshusens kånstige watnbrunnar och sprutande, stenbilder o s. w., som alt wäl kan umbäras i en lustgård, så framt man icke har mer penningar än man wet råd före.

§. 9. Then som har så rum och tilfälle ther til och lust at kosta på, han kan i sin lustgård allehanda förnöjligheter inrätta, såsom willgårdar, them man gör af unga bookträen, win- eller krusbärsbuskar och dylikt; til at förwilla them wid utgåendet, som icke gifwit ackt på huru the gådt therin. *Item* utgröpta håler i bergen och marken, uti hwilka man sig för solenes starka heta kan förwara. Thesse böra, til at likna the naturliga klyffter, wara besprängde med mässä, *corall*kokor, muskelskal och allehanda brotkuglt slag. Kan man skaffa watn thit in, är thet thes behageligare. Thesutan öka ens nöje icke ringa the kåsteliga watnkonster och brunnar, som uti allehanda *Figurer* och sätt gifwa genom wissa fördålda rör i marken, sitt watn rätt lustigt och artigt ifrån sig.

§. 10. Besynnerligen wil en wacker lustgård hafwa allehanda *alleer*, *Espaliers* och *Treilagier* o. s. w.

Alleer äro the stora hufwudgångerne; ju högre theras buskar, ju bredare och längre the äro, thes kosteligare äro the. The göras antingen af bok, lind, lönn eller annor trän. Gångarne måste wäl sannas och hållas rena, och wid änderna med stoder eller annor målning utstofferas.

Jemte thessa stora kan man ock göra smalare *alleer* på ömse sidor, them Frantzosen kallar *Contre-alleer*, hwarutinnan en ensliger kan för sig sielf gå at grunda. Man kan så anlägga them, at the antingen *parallelt* eller ock alt smalare åt något af löf och bindewerk giordt lusthus stöta tilsammans. Hwarest [s. 5.] man ej kan hafwa näcktergaler, hänger man up i träden och buskarna fördålda burar med andra sångfoglar uti, och förnöjer sig af theras *vocal musique* och sång.

§. 11. *Espaliers* äro frucktbärande trä, them man antingen fäster wid stafrar eller ock genom behändigt skärande så ansar, at the allenast på bredden wäxa tilsammans och göra häckar af sig til *alleernas* prydande. Hwarest murar äro, sätter man in jernhakar, wid hwilka man trädets qwistar och grenar fäster och binder. Har man rum nog, gör man ock trädgårds-salar. Thesse äro stora skiöna prydliga och med gröna binslen ihopafogade ypna platzar i trädgården, på hwilka åtminstone åtta *alleer*, såsom uti en medelpunct stöta tilsammans. Rundt omkring sätter man up til stor myckenhet lycktor och blåss, at ther med, nattetid, göra *illuminationer* uti *alleerne*, äta och dansa.

§. 12. *Treillagier* äro 2:ne slag: antingen the kårswis wid sina pålar öfwer sina stänger, på bygnings-konst fästade wäggar af löfwerk, eller ock the höga beskurne häckar, under hwilka man för regn och solskien kan wara säker. Och omskiönt thessa hwälfda gångar nu hållas för gammal modige, är the likwäl för åfwannemde orsaker mycket nyttige. Ju tiockare och konstigare the äro bewuxne, ju angenämare äro the.

§. 13. *Parterren* och lustsengiar måste man så inrätta, at alt ifrån wåhrens begynelse in uppå sida hösten, ju alltid något slag på them blomstras, thet ena efter thet andra, gifwer ett wackert anseende, när man höjer them mitt uppå. The mycket stora och höga blomstren, såsom stäckroser och Solblomer, skicka sig icke wäl ibland the andra, utan snarare för sig sielfwa uti en rund eller kantig lustsäng, fast än en part tycka mer om, at stora och små blomster bemängias med hwarannan.

§. 14. Lusthus, hwilka, efter ägarens behag, råd och emne, kunna göras af sten, timmer, träd och löfwerk, äro nöjsamme at *studera*, *meditera* och *moralisera* uti; til hwilken [s. 6.] ända somlige pläga i them förwara ett litet *Bibliothec* med allehanda *Botaniska- Architectoniska- Poetiska* trädgårds-böcker och *Moraliska* skrifter om thenna werldens förgängeliga fäfängia.

§. 15. I somliga trädgårdar uppbyggas ock *Amphitheatra*, skådesalar, med watnkonster och bilder beprydde. Wid rapporne til theras ingång sättes allehanda af sten giorda ormar, fröer, groder, fyrfötter och dylikt, som genom hemliga rör spruta watn ifrån sig. Man finner ock i trädgårdar snäckeberg, hwarest snäcker underhållas och förökas, förwarade med spitzigt gallerwerk af jern, och thesutan *Pyramider*, par om par, af sten eller listwerk. I the prächtige och kåstbare trädgårdar finnas ock *Cascader*, utur hwilka watn faller neder ifrån thet ena wathn-håll uti thet andra. Ju högre thet faller, ju angenämare brusande gör thet.

§. 16. Til lust-trägården hörer nödwändigt ett wackert *Orangerie*, med allehanda utländska träd uti, såsom, *Citroner-Pomerantzer-Lagerbärs-Cypressers- och Granate-träd*. o. s. w. Then, som mer för nöje än prackt skul wil hafwa sådana hus, gör klo-kare, om han helre skaffar sig en myckenhet af åtskillig slags växter, än som, om han af ett slag underhåller många kåstbara och stora trån. The skola byggas emot söder-solen och förses med fenster, som icke förtiockt glas är uti, och ugnar, många alt som huset är stort til. Med *Pomerantz*-hus är intet rådeligit at befatta sig mycket, med mindre man hafwer godt förråd på wed och pengar. Hyller måste ock wara i thessa husen, hwar öfwer annan, at man må kunna sättia växterna högt eller lågt til, som theras natur kräfwer. På golfwet kan man hafwa sänger för jord-gubbar, ert-skider, gurker, meloner och annor trögårds-fruckt.

§. 17. I stället för utländska trån, som til zirater i lust-trögårdar brukas, kan man med större nöje och nytta betiena sig af inlänska. Til *exempel*. I stället för thet dyra *Taxus*, [s. 7.] tager man thet ganska nyttiga och hälsosamma Enebärsträdet, hwilket äfwen så wäl låter skära och ansa sig til hwad *Figurer* man hälst behagar, som någon-sin thet förra. Gifwer äfwen så wackert anseende och tål bättre kiölden i vårt land.

§. 18. Följande regler har man, wid en ny trögårds anläggande, at i ackt taga: Ingen plats, han må wara så liten eller kiärfwer som han kan, låter man obrukad ligga. Alt hwad som synes obehageligt, förbättrar man til trögårdens prydnad effter the regler, som en riktig *proportion* och *Symmetrie* gifwa enom anledning til, så at thet gifwer nöje och nytta af sig. Många trögårdar kåsta många tusend daler, äro med *orangerier, fontainer, statuer* och annat dylikt, som til prydnad tienar, til öfwerflöd utzirade; men så litet gagnetige, at theras ägare föga eller intet ther af hafwa; andra åter så för-delacktige, som man nånsin wil önska; men så oordenteligen stälde och se så gement ut, at then, som har sin lust af trögårds-wäsendet, ingen then ringaste förnjöelse ther af hafwa kan, hwilket icke eller dåger.

§. 19. Har man penningar, rum och lägenhet ther til, så är thet ganska angenämt, när man, antingen bredwid hwarandra, eller ock i rad effter hwarannan, så at man kan gå utur then ena i then andra, anlägger Lust-kiöks- fruckt- *medicinska* och wingården, alt som thet bäst skickar sig. Större delen på landet äro bäst nöjde med, at i lusttrögården jämwäl hafwa the nödwändigsta kiökssakerna och thesutan frucht-trögården. Och är ingen twifwel, at sådana gårdar kräfwa mycken omkåstnad til anläggningen och underhålningen och kunna omöjiligen af en trögårds-mästare allena tilböriligen skiötas och ansas.

§. 20. Somligstädes finner man wid ändan af trögården en diur-gård eller ock en liten lust-park med allehanda wildt uti, then man ock kan uptänckia med något prydeligit at zira. Såsom med rätta *alleer*, häckar af hallon, *item* lister med blåbär, [s. 8.] jord-gubbar, kröson, maij blomster, nat-*viol*er och andra dylika wällucktande blomster. Thes utan wid ändarne och mitt på *Alleerne* allehanda uthuggna och förgylta eller ock målade bilder, såsom jakt-gudinnan *Diana* o. s. w.¹⁷⁵

§. 21. Få wilja anlägga *Medecinska* gårdar, hwilka likwäl äro icke allenast ganska nyttige, utan ock mycket nöjsamme, i thet man uti them, på en ort, kan få se och äga the örter, som, ifrån fierran landsorter, af bergen, moras, och slättmarker, icke utan stort beswär äro sammansökte. Dock, then, en sådan örtegård wil plantera, måste

hafwa en stor plan af åtskilliga jordarter uti, såsom sandjord, swartmylla, stengrus, sumpig wall o. s. w. effter hwar och en ört trifwes bäst uti sin egenteliga jordmon. I ricktig ordning måste örterne planteras, och wid hwar och en af annat slag en på sättas med papper uti, på hwilket örtens namn antecknas, emedan man beswärligen eljest lærer kunna minnas them, för theras myckna mångfallighet skull. I örtegården bör wara ett hus med åtskilliga rum uti, såsom: nederst ett köök, med allehanda slags ugnar uti, för *distilleringen* och watn-bränneriet skull. Ett hwalf, at förwara Spiritus, *Essenzer*, brända watn och andra *Medicamenter* uti. Äfwen, åtskillige botnar och Camrar, at hänga up och torka örterna uti. Thes utan *Herbaria viva* och andra *Botaniske* böcker, såsom ock skranck til rötters och låder til fröens förwar.

§. 22. Hängn och stängn för trä- och örte-gårdar måste noga acktas, at tiufwar och creatur icke må gjöra någon skada. Then inrättar man altsom ägaren finner landsorten och kostnaden wara til, dock så, at then gifwer ett wackert anseende. Hwar och en kan sielf bäst finna sig theruti. Wil man bruka wäxande häckar af bok, slånaser thet wäl ut och warar lenge. Eliest kan man stänga med målade staketwerck etc.

§. 23. För alting är nöwendigt, at man är omtäncker, skaffa sig en förständig, trogen och flitig trädgårds-mästare, honom [s. 9.] med tilräckelig lön och underhåld ricktigt förse, at han ej må nödgas med orättmättiga tilgrep skada sin husbonda: Gifwa honom en utförlig *Instruction* och skaffa honom nödwendigt dagswercks-folck i rättan tid. Men en sådan trädgårds-mästare han måste, förstå sig på watn-konsten, allehanda slags rara löfwerk och blomster-qwarters utstickande: Kunna gifwa förslag på allehanda sköna *Portaler*, lusthus, *Sales*, *Gallerier*, *Pyramider*, *Obelisker*, Bågegänger, *Eremitagier*, *Alleer*, *Labyrinther*, *Espaliers* och *contre Espaliers*: Måla, rita och bygga; wara en god *Physicus*, at han wet jordarterna, theras naturs åtskilligheter och planters *Temperament*, och huru the i alla mätto böra handteras. För all ting hafwa en ricktig kunskap, huru han skal umgå med *Citron-Pomerantz*; och andra utländska trän etc. ympa i kärnan, klyfwa i barken, *oculera* o. s. w.

§. 24. The förnemsta och största arbeten en trädgårds-mästare hafwer, är följande: Gräfwa, giöda, så, rensa, utplantera, watna och skiära.

§. 25. At Gräfwa är en af the första och nöwändigsta syslor, thesmedelst icke allenast ogräset, som eliest förtager the goda wäxterna sin behöriga näring och förqwäfwet them, utränses, utan ock sielfwa jorden blifwer ther igenom mör och öppen, at emottaga fröen, watnet och solens skien. Kan alla tider skie när thet behöfwes, allenast man gräfwer grundt eller diupt, alt efter thes beskaffenhet, som ther utsås, tager wäl bort stenarna, qweck-rötterna och alt annat ogräs med sina rötter.

§. 26. Wid giödningen har man at ackta hetan eller kiölden, torkan eller wätskan i jorden och thefter lämpa gödslens utdelande, så at man hwar och en jordmån med sin behörige gödsel förbättrar. Färskt gödsel må man icke lätteligen bruka, efter then föga gagnar och förorsakar mycken ohyra af sig, men 2. eller 3. års gammal, som then tå är wäl brunnen, så är hon ock then bästa. Icke må man giöda alt för tiockt, ej eller straxt gräfwa ned henne, utan först låta henne utbredder ligga til thes hennes [s. 10.] fucktighet endels blifwit indragen i jorden, endels förtorkad, och tå sedan nedergrafwa henne och med jorden wäl bemängia.

I *October* månad måste man göra trädgården väl ren ifrån alt ogräs, föra gammal gödsel på honom och låtan öfwer wintren ligga åfwan jord, så warder jorden lös och fruktbar theraf.

§. 27. Wid såendet, måste man göra åtskilnad på thet som bör sås tunt eller tiockt. Straxt harka neder thet utsådda fröet, at icke foglar bortpläckt. Fröet må icke wara öfwer ett eller 2. år gammalt, icke ornat, dunkigt eller af möss ätit. Skadar intet om thet förut stöpes, och utsås en klar dag, tå något förut regn kommit, som öpnat jorden. Alltid laga, at man af the *ordinaire* fröslag sielf hafwer egna fröen, så wet man huru dana the äro och slipper kiöpa them. Utmärker the utsådda fröen med påskrefna papperslappar uti pinnar fästade wid hwart slag.

§. 28. Som ogräs med then goda växten, om icke förr, skiuter sig up, så är ränsningen ganska nödig, at ogräset ej må få öfwer handen och then fruckt man wäntar, blifwa förhindrad. Wid ränsningen acktes, at man enteligen tager up ogräset med sina rötter, ty eliest är thet fåfengt; Icke hafwer bredare sänger, än man med handen kan räckta mitt uti sengen. Icke förbittida begynner at rensa, ty tå kan letteligen thet som bör blifwa qwart, följa med up och bortkastas. Bättre bruka gamla kåringer ther til, än ungt folck; underwisa them om the icke kiänna växterna. Med en skarp gångskiöffel måste man hålla gångarna wackert rena.

§. 29. När växterne komma alt för tätt at stå, är bästa rycka up the semsta at the andre thes bättre må wäxa och förkåfra sig. Bäst lyckes then utplantering, som skier näst efter regn, tå jorden ännu är blöt. Somliga slag planterar man om, om wårtiden, andra mitt på sommaren. Hwad som är förwisnadt eller förbleknadt skiär man bort. Somlige rättta sig efter månans til och aftagande, somlige bry sig åter intet ther om.

§. 30. Wid watningen acktes följande regler. Man måste noga weta, hwilka växter behöfwa mycken eller liten fuktighet, [s. 11.] och them then therefter meddela. Regn är thet bästa, hwarföre thet ock förwaras i stora kar til thes thet behöfwes. Dyngbruns watn är ock intet oäfwet. Wid solens nedergång om afftonen bör watningen förrättas.

§. 31. Tre tider om året befodrar ett godt och liufigit regn ganska mycket växten. Först, för blomster-tiden, emedan växterna tå betarfwa mycken fuktighet til thes blomsterknåppars befrämjande: Sedermera, efter blomstringen, at fruckten må warda större. Sist, när fruckten är blifwen, til at årsättia the förlorade krafter i roten. Här afser man ock orsaken at alla växter icke alla är lika lyckas, nemligen efter the icke alla lika blomstras, så få the icke alla sitt regn i rättan tid.

§. 32. At beskiära träden är ock ett ganska nyttigt arbete, för följande 8. orsaker skull:

1. At the må wäxa tiockare, som man ser på winruta, Salwia, Lawendel, Timian och Roser o. s. w.

2. Bättre behålla sin krafft, ty utan skiärning wäxa the wäl högre, men blifwa krafftlösare och aldeles oduglige, som thet sker med winstäcker.

3. Gifwer thet en behageligare smak, såsom man kan finna af kåhl, när thes första blad warda aftagne.

4. Få the större och fylligare blomster, som nogsam tå skiönjes på neglikor, när några grennar och knoppar tagas bort, blifwa the öfriga merkeligen förbättrade.

5. Mognas fruckten thes beqwemligare, som man ock therföre the öfwerflödige stielkar af krydderna afskärer, at the icke må gå i blomster och frö.

6. At man thet afskurna må nyttia til spis, såsom lök, gräslök, petersilja, kerfwel, spinat o. s. w.

7. För prydnad skull, såsom boxbom, winruta, salwia etc.

8. När något tagit skada, wisnat eller förtorkadt til endel, at ock the öfriga qwistar ej måge besmittas och vidare förderfwat, [s. 12.] såsom ock at thet må se bättre ut när the wisnade bladen och torra qwistarna af krydder och växter afskorne warda.

§. 33. These äro nu the förnemsta bestälningar i gemen som en Lustegårds mästare, wid the wanliga och hemlänska växter har at i ackt taga. Nu wiljom wi ock något litet omtala, hur han med främmande växter, som i *Pomerantz*-hus förwares, skal umgå. Först måste han wäl weta, när han höst och währ skal flötta them ut eller in af theras hus, at the af thet kalla wädret ej måge taga skada. Han måste tänka effter, hwarest the skola sättias, alt efter hwar en af them behöfwer mera heta eller kiöld än then andra. Han måste ock untertiden när sunnanwäder blås, eller ock om middagarna när solen skiner temmeligen warmt, låta up sina fenster, at växterne någorlunda måge wederqweka sig; men när solen går neder, eller eliest stark frost infaller, får han intet låta något stå wid fenstren, at thet icke må förfrysa sig. Med eldningen måste han rätta sig effter wäderleken ute. Är thet liumt wäder och dåfwarmt ute, behöfwer han icke så starkt elda ther inne, utan snarare låta up fenster och dörar. Wid watningen måste han icke mindre wara försiktig. Wintertiden måste han alltid hafwa warmt watn til hands, at ther med göra thet kalla liumnt. Åt somliga växter måste han hwar 14. dag öppna hålen i botnen på theras krukor, at jorden icke må surna och röttren förwisna. Thet är bättre, at watna ofta, än alt för mycket tillika. Mera här om kan man finna uti *D. Lehmans specimine 3. utilitatis Physicæ veræ*.¹⁷⁶

Thet III. Capitel.

Om the Blomster, hwilka årligen böra sås, och om the, hwilka beständigt wäxa.

§. 1.

Wid the växter, som måste årligen utsås, är intet mer at i ackt taga, än at man om währtiden sår godt friskt frö [s. 13.] i en warm bänk, håller them rena från alt ogräs, watnar, beskiärer, om så behöfwes, utplanterar och eliest tilböriligen skiöter them. The kunna beqwämligen fördelas i 3. *Classer*, såsom: Först, i the slagen, hwilka när the äro wuxne, skola utplanteras på andra ställen. För thet andra, uti sådana, som stadigt förblifwa ther the en gång äro sådde. Och för thet tredie, the som så sig sielfwa, så at man icke behöfwer årligen så om them.

§. 2. The, som höra til första *Classen* och måste omsättias, äro ganska många och jemwäl följande: *Nasturtium indicum majus*, Indianisk peppar, *Cyanus muscati flore*

luteo pleno, wädreroser, *Chrysanthemum Cretium mixtum flore luteo & albo*, *Lupinus Turcicus & Indicus*, *Basilicum*, *Flos mirabilis Peruvianus*, hwilket genom flitigt omflötiande warder alt jämt större och enteligen på slutet som ett trä, *Deuativum barbatum*, som har skiöna Citron färgada blommor, Spanska wägegräset, *Rapunculus Creticus*, *Abutilon Avicennæ*, Cretiske stenklen, *Stakis* örten, *malva hortensis flore pleno & simplici*, nat-violer, *Chamillis Italiæ flore luteo*, *Balsamine mas & femina flore purpureo albo*, *Momordica*, *Gossypium indicum*, *Aquilegia flore pleno*, åtskilliga slags *amaranther*, jordrök, musgräs, som är en späd wäxt och mognas icke gerna, *Cyanus odore Cibeti flore pleno*, som är tre slag, brun, hwit och gul, lejonmuler, som först i andra året efter få blomster, kiärleksgräs, *apostem* ört, som bär åtskillig slags blomster, *Laderus flore albo purpureo*.

§. 3. Yttermera höra och hit: *Flos princeps flore purpureo*, *Spicanardi*, *Calendula Africana*, *Borrago Cretica*, hwilken ofta håller sig wintren öfwer til andra året, *Olsaturum Alexandrinum*, *Flos Cejoides flore luteo*, som ock några åhr warar, förr än hon går ut, *mala insana Africana*, *Flos Africanus flore luteo pleno*, Springkorn, hwilken om hon flitigt watnas, växer större än en buska af temmelig högd, kiärleks äplen, som man allenast för thes röda fruckt älskar, then *Molluccaniska melissan*, *Turkiska Dito*, *Sonchius Africanus*, som dels har [s. 14.] små dels hwita blomster, *Cenidoides* med gul blomma, *Cepæa* med then hwita, *Carlina*, *Crithmum Italicum* med röd blomma, som på stammen och löfwen är nästan lik ett slag som kallas Süssholdts, *Indianiskt hafra*, *Galega Ægyptiaca*, *Alcea Ægyptia Willosa*, och åtskillig slag af *Certolaria*, med mera.

§. 4. Af the blomster slagen, som måge stå stilla på thet stället the en gång äro sådde, äro följande: Lin örten som har röda och hwita blomster, *Nigella* med the stora, fulla, blå och hwita blomster. Några fästes wid stakar eller staketen, at the ther wid hålla sig fast och wäxa i högden, såsom *Nasturtium Indicum majus*, *Indianiska böner*, säkererter, *Turska böner*, *Purgir erter*, *Convolvulus Indicus Orientalis flore albo purpureo pleno*, Spanska wicken o. s. w.

§. 5. Följande så sig sielfwa, *Urtica romana major & minor*, *Chondrilla hispanica Narbonensis*, *Scharlach*, *Cerinth major flore luteo*, *Belvidere flore albo*, *Mexicanisk drufwört*, winruta, åtskillig slags wallmoge, gemen wildsenap o. s. w.

§. 6. Ibland the in- och ut-ländska växter, som gifwa en behagelig och angenäm luckt ifrån sig, och tåla stå på ett ställe, äro, then *Cretiska dictam*, som om wåhrtiden sönderdelas och utplanteras, åtskillige *Sorter* af then *Americaniska* och *Indianiska Campanula*, gula och hwita *Salwia*, *Cretisk Timian*, som är både starkare och ser bättre ut än then wanliga, *Tanacetum anglicum Camphoratum*, *marum verum*, *Creticum* har härlig luckt, *Halimus*, *Portulaca Italica*, *Lavendula Frutescens sine flore*, gula *Majoran*, *spica Cretica major*, *Abrotanum Africanum*, *Buglossum Creticum flore odoratissimo*, *Hysopus umbellata annosa*, *Hysopus cristata*, som har krusige blad och inga blå blomster, then gula *Isopen*, *Limonium maritimum majus & minus Italicum oleæ folio*, som planteras i krukor. Måstedelen af thessa slitas sönder i rötterna [s. 15.] och utplanteras; man måste wäl hålla them rena, och flitigt watna, så ofta thet behöfwes.

§. 7. Widare har man ock andra stadigt warande planter, som wäl icke hafwa någon särdeles luckt, utan allenast för sitt anseende skul hållas i Trägårdarna, såsom *Cardinal-blomman* med sitt sköna röda blomster, *Jacobæa maritima* med sitt gula,

then tyska *Dictam*, med sin purpur färgade, *Lathyrus Americanus* med sin röda och hwita blomma, thenna är en wacker wäxt, som måste hwid en stengel eller kiäpp fästas, Biörnklo med whitactigt blomster, *Cali Americanum* med gula och röda blomster, som om wintren måtte hållas wäl torr och i warma stufwor, *Pyrethrum Hispanicum* med purpurfärgade blomster, Spanska kläckor med blå och hwita, *Anonymus indicus*, som har gul blomma, *Apios vera Cretica* med en rödactigt stielka och en liten hwit drufwelik blomma, kårs ört, som blomstras ända fram på wintren, *Myrtilus Italica* med hwit fyllig blomma, *Acacia Ægyptica*, Trägårds Tupsot, som mycket öker sig, at man flitigt måste aga honom, men gör dock en wacker *parad*, *Primula veris hortensis umbellata*, som på endan hafwer otta eller nie bruna, purpurfärgade, gula, hwita och högröda blommor, *Lochus tetronogolobus* med röd och gul, then Turska och Indianiska *Lupinus* med hwita, blå och gula blomster, *Antocella trifolia erecta indicia* med gula och hwita blomster, *Pfyllium Indicum foliis crenatis*, som om wahren säs i en warm bänck af thet fröet, som kommer från *Italien*, och watnas flitigt, then *Italienska Vulneraria* med sin purpurfärgade blomma.

§. 8. Widare brukas i trädgårdar *Phefeminum Matthioli*, som klufwen i roten planteras, får wäl inga blomster, men ser likwäl wäl ut med sitt löf, *Viticus marustus Hispanicus* med gul blomma, som med roten fortplanteras, then store och lilla *Flora Hispanica* med gul blomma, som om wahren uti warmbänkar af frö updrages. The Italienska Bintzen med purpurfärgade blomma planteras i lådor, och wilja wäl watnas, *Teucrium* [s. 16.] *Americanum*, en *medicinsk* ört, *Aster Americanus latifolius maximus*, har bruna swart fläckuge blommor, som stierner, *Gramen Parnassi* med hwit blomma, fås ock af frö, *Guacara Indica & Hispanica* med hwit och röd blomma, *Cali Americanum* med gul och röd, *Lychnis multiflora Africana* med röd och hwit blomma, och om wahren af frö, *Pyrethrum Hispanicum* med purpurfärgad blomma, *Aster Æthiopicus Stæchadis foliis* med *Orange* färgad blomma, *Olusatrum*, *Malva bona spe Italica* med gul blomma, kommer ock af frö om wahren, *Parpatum Hispanicum*, som om wintren måste betäckter förwaras, bred lungört och många andra flere, hwilka, at här alla anföra, skulle blifwa alt för widlöfftigt och onödigt.

Thet IV. Capitel.

Om allehanda andra blomster, som i Lustgårdar förwaras; och om åtskilliga andra anmärkningar angående Blomstren.

§. 1.

Tulipaner äro ett bekant och präcktigt slag, som med sina sköna färgor förträffeligen zira en Lustgård. Bland thessa är en märkelig stor åtskilnad emellan the gemena och the Hällenska. The förra betarfwa ingen besynnerlig ansning; men the senare, änskiönt man them i rättan tid årligen uptager, tilbörigen

omplanterar, jorden effter all möjligheit förbättrar, och aldrig så wäl och flitigt wår-
dar, plägar dock en stor myckenhet af them, i synnerhet, när wåt och kall winter är,
förwissna. The måste stå för solen och fri lufft uti en öpen och med sand beblandad
jord. När the uptagas, måste man se til, at theras stielka är aldeles förtorkad och jorden
af solen wäl torr worden, hwilket gemenligen skier wid *Jacobs-messan* eller ock något
tilförene. [s. 17.] Så snart the äro tagne utur jorden, böra the föras på en torr wind eller
bottn och theras lökar wid söndertagande noga acktas, at the icke något blifwa ska-
dade; lägga them sedan i en sådan wacker ordning, som man sedan wil plantera them:
När the så i fiorten dagar legat kan man rensa them ifrån röttren och the odugelige
skalen, och så sätta hwart och ett slag på sitt ställe, alt in uti halfwa *September*. När en
wil hafwa them af frö, går thet ganska långt ut, så at the icke som negliker i första åren
utan i femte och siette först gifwa blomster. Thet gifwes många älskare af Tulipaner,
hwilka til at bewisa sin stora konst på them, skaffa them allehanda sälsamma och
oordenteliga färger, såsom gröna, snöhwita, spräcklotta och aldeles swarta. I många
trädgårds böcker talas här om; men thet låter sig icke så lät giöras, som sägas, ty under-
stundom förwandlas the allerbästa och skiönesta Tulipaner uti en färg.

§. 2. Narcisser äro många slag. Gula och hwita enkla, stora gula dubla, små swaf-
wel gula dubla, hwita dubla af större och mindre slag. Man behöfwer icke årligen
stötta them, hwart tredie år kan wara nog utaf, och om landet, ther the stå med
litet bänkjord blifwer förbättradt, upgräfwet och rensadt, så komma the wäl fort
therutinnan. Andre, som äro ifrån Hålland, *Indien* och *Italien* kräfwa en fliteligare
upwackning, och behöfwa wintertiden förwaras i krukor och låder, eller ock på
ett warmt land, at frostet ej må giöra them skada. Wintertiden måste man icke för-
mycket watna them, ty tå gå the i frö och gifwa inga blomster.

§. 3. Hyacinthen är ett tidigt wårblomster, af förträffelig luckt. The gifwas blå
och hwita, enkla och dubbla. *Hyacinthus Constantinopolitanus* af askefärgad och
violbrun *Chatterad* blomster, blomstras ganska bittida, och måste i ett kiärl planter-
ad warda. Then *Peruvianiske* älskar helre skuggan än solen, spångjödzel, litet watn,
och om wintren warm frisk lufft. Som alle thesse äro af åtskillig *natur*, så fordra the
ock olika skiötsel. [s. 18.]

§. 4. *Fritillarier* är wäl många slag, men ansas dock alla på ett sätt. Theras lökar
äro trinna och aldeles blotta såsom Keysarkroner, therföre kunna the icke lengre
trifwas ofwan jord, utan när the, *Jacobs-messan*, uptagas, måste the uti frisk sand
nedmylte förwaras tils helfften af *September*, tå the med andra lökar utplanteras.
The unga sättias icke öfwer tre fingers diup i jorden. The blomstras i *April*, ja ofta
uti *Martii* månad, alt som wederleken är til. Älska en lätt jord med spånegjödzel och
litet sand beblandad. Måste årligen uptagas.

§. 5. *Crocus* är dels whit, guhl, purpurfärgad, violblå, spräcklotter, enkel, dub-
bel och mång annor slag. Står gerna för en solrik ort uti en lös jordmån. Planteras,
i *September* månad, tre tumb ifrån hwar annan, tre tumb diupt i jorden. Blomstras
i början af *Martii* och ofta i *Februari* månad, altsom wäderleken är til. Giör en
wacker *parade* i trädgården.

§. 6. *Leucoijer* äro många slag; enkle, dubble, blå, hwite, röde, purpur- violet-
färgade, och andre flere; men alla ansas the på enahanda följande sätt. Men söker ut

några goda stielkar, som äro låga och runda, bryter them alla blommor af, och låter them icke så blomstras, på thet krafftens thes bättre må stanna i stielkan. Sådana stielkar måste man i tid plantera i krukor och kiäiril, at the måge kunna rota sig förr än wintren kommer, sedan kan man förwara them, wintren öfwer, i en kiällare, eller någon annan warm ort, tils wahren tå man sätter ut them, antingen i trädgårdsjorden, eller låter them stå i sina förra kiäiril. När the nu begynna blomstras, hafwer man noga acktning, at alla jemte blomstren blifwa afplåckade och hiertstielken allena ståndande. När fröet på them är rätt moget, bör man om en torr klar dag aftaga, wäl förwarat, och uti *Martii* eller *Aprilis* månad, alt som wintren skickar sig, utså thet uti ett kiäiril eller ock warm bänk, tre dagar för fullmånaden. På thet stielken thes bättre må hålla sig, måste man, wintertiden, aftaga alla blomstren; och om man them gerna wil hafwa, kan man [s. 19.] låta några stå til fierde året, thereffter är thet bäst, at man planterar them i thet landet man wil hafwa them ständigt ståndande, tils the förgås, och emedlertid laga, at man årligen har unga igen i stället af frö. The tvååriga äro the bästa.

§. 7. Roser äro wäl ett gement blomster, som nästan finnas i alla bonde trädgårdar, men likwäl ganska täckt och nyttigt. Förutan the röda och hwita roser, som allom kunnige äro, har man ock gula, spräcklota, röd och hwit marmorade, som icke äro så gemene. Thet är rätt artig, när man gör en rosen stielka lång och starck, borttager the nedersta utskätten, binder honom wid en stake, och the öfwersta qwistarna, som på ett träd utbreder. Eliest finnes ock åtskillige slag *Indianiske* roser, af hwilka en part luckta som rotneglig, andra som balsam eller desme-olja, och the tredie har en särskilt luckt för sig sielf. I *Julio* och *Augusto* begynna the at blomstras, men få litet blomster, fast knopparna komma hopetals ut. The blomstras icke öfwer 8. dagar, så blekna the och falla af; men ther komma altjämt andra i stället igen. The Arabiske roserne äro ganska rare, men gifwa en kästelig desmeluckt från sig.

Rosa formosa Americana flore pleno luteo & albo är en fullkommen Kamukel lik, dock mycket större, til färgen gul och rödsprängd och mångdubbel, har många blomster på en stielka, som äro mycket sköna. Then wäxten är likare ett träd, än ett stånd, ty thet blifwer temligen stort och pryder trädgården ganska wäl.

§. 8. Keyserkroner äro ock en ståtlig wåhrtids wäxt, som mycket tideligen kommer fram. I god jord föröka the sig wäl. När the sättias, måste man först gräfwa en tre fots diup grop, fylla then half i botn med gammal wälrutin giödzeln och sedermera när löken sättes fylla med en half fots sandjord, så hielper thet henne wäl fort. Man behöfwer icke årligen ömsa henne, utan låta henne hela tw och flere åren ligga stilla. När hon med tiden skiuter många unga af sig, tager man them bort med röttern [s. 20.] och planterar them annorstädes, *Jacobs* messe tiden, när stielken är aldeles torr, hwilken icke måste när wid jorden afskiäres, utan til helfften lemnas qwar, at safften, så mycket bättre må draga sig til roten. När löken är aftagen måste man lägga honom i frisker sand, til thes han uti medio *Septembri* åter utplanteras. Man kan ock wäl låta honom, på en bottn, torkas i fiorton dagar eller något mer förut.

§. 9. The hwita Liljer få blomster uti *Junio* och tagas ut, *Jacobs* messan, uti *Julio*; torkas allenast 4. dagar, beskiäras något litet och rensas; uti *Augusto* kunna the sättas uti god, fet, skuggerik jord, 4. tum diupt och en god half aln långt ifrån hwar annan.

Så kunna the stå i tre eller fyra åhr. Ännu har man sedt ett slags purpur strålade Liljer, hwilka wäl hafwa en mycket angenäm, men ther hos stark och genomträngande luckt, som så hårdt angriper hufwudet at then kan snarligen försorsaka en slagflus. En i *Apothequen* bekant olja och watn som fruntimber för solbränna pläga bruka, kan man bereda sig här af.

§. 10. *Anemoner* äro ock behageliga blomster, som gerna wilja hafwa solskien och lindrig sandjord med spångödzel bemängd. The äro åtskillig slag, enkla, dubbla, röde, hwite, store och små. Planteras eller ock sås i *April*, uti en wäl het warm bänck, twå tum diupt när the med röttren sättias, hwilka en natt förut hafwa måst legat i watn, så at the wäl bulnadt, tå få the skiöna blomster. Uti *September* tager man them af och låter them tårkas; sedan wäl renegiorde förwaras the öfwer wintren uti ett papper.

§. 11. Negliker är med the prächtigaste blomstren i en trädgård til thes prydnad, och hålla sig långt in på hösten. Ärhållas så wäl genom afsättning af andra stielkar, som medelst frö, hwilka böra sås i *Martii* månad uti en lång warm bänk, som är fylter med wäl ruten spån- och annor-gödzel, i lungt och stilla wäder. Fröet watnas tå och tå, och, så snart the unga äro så wuxna, sätter man them i god jord, ther man wil hafwa them, en [s. 21.] half aln ifrån hwar annan. Midsommaren wentar man blomster af them. The raresta och skiönesta söker man ut och försätter them i blompåttor, sedan man skurit af stielkan nedre wid jorden. Så handlar man med the raresta, the andre dubbla kunna wäl stå til hösten, ja om thet ock wore öfwer wintren.

§. 12. Man kan ock skaffa sig negliker på följande sätt: När man sådt frö af skiöna neglike slag, måste man, utwälja af the bästa stielkarna, the unga utskätten, som thet året wuxit och *Jacobs* messan lägga them in, sedan man först beskurit them och tagit bort the nedersta bladen, sedan sätter man them i jorden, skiär en tum diupt, til leden, sätter ett wekt blad ther emellan, at thet thes förr må slå sig rötter, sedan trycker man them wäl diupt och fast i jorden, betäcker med jord, watnar, acktar them för solen, at the innan kort må få rötter. Har man här til ingen lägenhet, måste man låta sig giöra en kruka med hål i botn på och öpning på sidan, at draga ut stielkan igenom.

§. 13. Then som wil hafwa dubbla blomster, kan, til *exempel*, taga några lökar af Tulpaner, skiära them mitt i twå på lengden, så at medlersta delen intet skadas, fogar them ther på just tilsammans, omhwefwar them uti litet paper, med en trä, at the se just ut som the woro en lök, sätter them ther på i jorden, så blir thet en dubbel stielka, icke trinner utan breder, och blomstren ther åfwanpå blifwa tvåbladige. Men, som knapt ett par af 10. sådana taga sig, måste man försöka med många. Thenna fördublingen skal ock kunna låta sig göras, efter någras mening om man trycker några fröen tätt tilsammans uti en Fårträck, lägger papper therom, förwarar i god jord och watnar.

§. 14. Then som wil wara flitig och arbetsam kan förwara i sin Cammare och ther komma många slag at blomstras, allenast man lagar, at therom nättren är warmt och om dagen flötter wäxterna lengre eller närmare wärman alt som wäderleken är; rörandes them thet minsta man kan med hendren; icke förgiätandes, at gifwa them sitt nödtorfftiga watn. Tå man [s. 22.] med thet samma hafwer tilfälle at se mycket *curieust*, som tilförne kunnat warit obekant.

§. 15. Til at förwara af brutna roser lenge friska, sätter man them uti ett kiärel med sand, uti hwilken man med en träpinne förut gör hål för hwar stielka, watnar them dageligen, låter them stå uti ett kalt rum, hwarest solen icke kommer åt at skina, så hålla the sig hela 14. dagarne, allenast at the icke äro hårdt och tätt samman bundne och i bara watnet stälte, ty tå förlora the straxt sin luckt snart.

§. 16. När man wil senda sin blomster öfwer land, har man följande at ackta. 1. Måste man icke taga the mognaste, utan them, som nys begynna til at slå ut. 2. Så mycket möjligt är låta them få långa stielkar med sig, at the måge hafwa något at tära på i några dagar. 3. Sätte en klick grönt wax på then endan, man skiär af, at wädret icke må förorsaka hos them någon hastig ändring. 4. Packa in them uti fucktig måssa, dock så at bladen och blomstren åfwan til äro aldeles ledige. Sendas the när warmt är, måste the begiutas med litet watn, at the intet må förtärkas; men wintertiden kan man them uti papper inswepte och uti hackelse förwarade ofrusne öfwerstyra tit man wil.

Thet V. Capitel.

Om allehanda främmande växter, hwilka merendels höra til Blomsterhusen.

§. 1.

Alle *Indianiska* trän och växter måste man effter nödtorfften först beskiära på rötterna, innan man planterar them, och sedan intet diupare sätta them, än the tilförne städt, hwilket man lätteligen kan se af stammen. Wintertiden måste man antingen ganska litet eller ock aldeles intet watna them. The [s. 23.] som hafwa sina löf qwar kan man wid sidorna af theras påttor gifwa litet watn dock liumt, dock se at intet kommer på stammen eller qwisterna för förwisning skull. The måste ock för *Michaelis* sättas under tak, at fucktigheterna måge uttorkas af them, innan the flöttas tit the öfwer wintren blifwa skola, aldenstund all öfwerflödig fucktighet är thessom wintertiden skadelig. Om wahren måste man för *Maji* månad icke eller ömsa them ut i fria lufften.

§. 2. Them man här i landet updrager af frö, får man andra eller tredie året plantera om, om wahren, sedan växterne en fierton dagar städt utur blomsterhuset i trädgården, så at the först något blifwit wane wid lufften. Får man en aldeles främmand och späd *Indianisk* växt, hwars *natur* man ännu icke kiänner, så måste man icke straxt plantera then uti en god fet jordmän, utan förut sättia henne uti en lös sandblandad torr jord, ty therutinnan fördärfwes ingen växt så letteligen, til thes man egenskaper utfärskadat.

§. 3. Alla *Indianiske* trän äro gemenligen torre och hitzige, och rota sig icke förmedelst insättiande, ej eller förökas; therfore, när man wil *oculera* sådana, måste man utwälja sådana stammar, som äro af en kall och safftig *natur*, och göra thet i

Julii månad, när stammen och qwistarne äro safftfulla. Emot söder får man intet *oculera* them. Kiärilet, the stå uti, måste en tid stå på en kylacktig skuggerik ort, til thes theras ögon begynna at drifwa.

§. 4. *Citron-* och *Pomerantz* trän fordra en temlig fet jordmån, såsom wäl ruten nöte- spån- och sågespårs-gödzel, o. s. w. alt thetta måste man utsudit wäl blanda med hwart annat, och währtiden fylla theras kiäril ther med; Sedermera måste man them, på sätt och wis, som förbemelt är, insättia, watna och på skuggerika ställen stå låta, til thes the rotat sig. När man köper sådana, måste man wara försicktig och wäl förstå sig på, om the äro friska eller torre, hwilket man af barken på stammen letteligen [s. 24.] finna kan; ty, äro the friska, är barken än grönacktig och fast wid stammen, men äro the torre, så är barken wek och wisnad, och tå är thet fara med, at the kunna wäxa. Then som wil befrämja thessa trädens tilwäxt, måste währtiden lägga raspat horn wid roten och sedan watna med dyngbruns watn.

§. 5. Hwärt tredie år måste the utur sina kiäril uptagas, rötterna beskiäras, och sedan, åter så diupt, som the förr stådt, uti theras tillhörige jord nedsättias. The som altjemt stå i *Pomerantz* husen kunna wäl blifwa större och högre trän, än the som stå i lådor; men the som stå i kistor äro ju lägre, ju bättre. Man kan ock letteligen draga them up af theras kiernar och fröen, hwilka någre hålla för bättre och waracktigare, än them som komma från *Italien* och *Spanien*, aldenstund thesse ifrån begynnelsen äro wane wid then jorden och lufften the hafwa. Man sår eller sätter them i *April* månad, ordenteligen tre tum diupt och fyra tum åtskildt i lådan, uti god, fet sandblandad jord, och ställer them så uti drifhuset, til thes tider blir, flötta them i trägården, therest the icke förmycket i solen, utan snarare på en kylacktig ort måge sättias.

§. 6. Aldenstund *Citron*-träden älska en fucktig jordmån, så tåla the ock, sommartiden, bättre watningen, än *Pomerantz* och andra trän. Hela sommartiden måste man hålla jorden kring thessa träden öppen och lös, at fucktigheten må kunna komma til röttren. Aldenstund frost skadar mera *Citron*- än andra trän, måste man alltid afskiära the spåda qwistarna, effter the hafwa mera wätska än the andre, at trädet må behålla thes bättre sin styrkia. Och emedan på *Citron-* och *Pomerantz*-träen, för theras myckna fucktighet eller orenlighet, på barken små knöler upkomma, är wäl giordt, at man om hösten, när wåtacktigt wäder är, skafwar alla qwistarne och stammen wäl rena med en yllen trasa doppader uti bittermandel-olja, som är förmängder med någon winrute- och spick-olja, och thetta några dagar å rad. [s. 25.]

§. 7. *Arbor Draco* kommer ifrån *Ostindien*, behåller oföränderligen sina grenar, qwistar och löf. Föröker sig i sitt land hopetahls af fröen, när the tideligen affalla; men här hos oss går han icke af frö up.

§. 8. Myrten-trän äro många slag; några med gula blader, dubbla blomster, runda och långa blad o. s. w. I gemen bestå the af tre *Sorter*, af stora, medelmåttiga och små blader, måste alle på ett sätt ansas. Thet finnes ock små wilda Myrten-trän med hwita och swarta grenar, hwilka icke blifwa så kioke som the tame, utan äro låge och kårte, utwidga sig temmeligen och så sig sielfwa währtiden. Man kan them ock som Rosenmarin af andra afbrutna qwistar upfostra, när man tager them quarters långa, sätter them tre tum diupt i lös sandmylla, uti skuggerikt ställe, watnar them offta, til thes the rota sig. Man plägar offta giöra wackra häckar theraf i *Pomerantz*-husen,

hwilka, ordenteligen skurne, se wäl ut. Så kan man ock *oculera* thet ena slags myrten-trädet uti ett annat.

§. 9. Thet *Indianiska* Fikone bladet är en underlig wäxt i thet ju alltid thet ena bladet växer af thet andra, til thes thet warder en stor och widlöfftig wäxt; Thet tål ingen kiöld; måste planteras i lådor med lös sandjord uti; watnas om sommaren, när thet är torka, med liumt watn. Grant acktas, at thet om wintren icke skadas något, ty tå förwisnar thet. Thes fortplantering går letteligen för sig förmedelst the afbrutna bladens insättiande i behörig jord och tidiga watnande.

§. 10. Fikon-trän finnas åtskillige slag. I gemen fördelas the i twenne sorter; Bruna och hwita. Wilja gerna stå i solen emot något wägg eller mer som friar them för nordanwädret. Tager man then wintertiden utur sina lådor, är bäst at man uti kiällaren planterar them i friska sand, ty tå blifwa the kioke. Wil man ock låta them, wintertiden, stå ute, måste man wäl wira them med halm och göda them med hästdynga; om wahren öpna thet, rensa och bortskiära hwad som kunnat blifwit förtorkadt. [s. 26.] The hwita äro af naturen spädare än the bruna, therföre måste man plantera them för sig sielfwa, och om wintren förwara them i någon kiällare. The föröka sig, på en kort tid, ganska mycket genom röttren. The unga telningar tager man währtiden ifrån the andra, planterar them ut annorstädes ordenteligen, uti en säng, på något warmt ställe; och ansar them flitigt, så bära the fruckt snarligen.

§. 11. *Agnus Castus* har blå blommor, nästan som salwia; utplanteras förmedelst the, om wahren, wid roten utslagne skåttens utsättiande. Har en temlig hård natur tål wäl allehanda och behöfwer alltså icke så flitig ans som the andre. Twenne slag af thenne, ett större, ett mindre, ett hwitt ett swart finnes i våra trädgårdar. Thet stora blifwer til ett träd, thet lilla til ett stånd eller buske. När thes frö är wäl moget kan man, om wahren, så thet på en warm bänk, och sedan plantera ut the unga telningar, när the äro upkomme, uti andra käril.

§. 12. Lagerbärs-trädet hafwer som bekant är, ett mörk-grönt waracktigt löf både winter och sommar. Wil hafwa en lika ans med the andra *Italienska* träden. Kan ymnigt nog, förmedelst utslagen wid röttren, utplanteras, så at man icke behöfwer vidare bekymra sig, om thes förökelse. Sådant sker om wahren, när växterne *in medio Maji* sättas ut i trädgården. The unga måste man ofta taga up, beskiära röttren och giöda them. Man har åtskilliga slag här af, men then *Mexichaniske* hålles, för sina anseelige kiocke blader skull, för then yppersta.

§. 13. *Alaterni* äro fem slag, thet förste är med taggiga blader; thet andra med lindefärgade, thet tredie med gula, thet fierde med smala, thet femte med wida blad. Wilja alla lika ansas. Äro til bladen nästan som then stora myrten, hafwa inga blomster; Blifwer grön winter och sommar. Utplanteras währtiden af telningarna, som hopetals uprinna. Ställas i solen allenast halfwa dagen.

§. 14. Oljeträdet växer mycket uti Italien, bär och ther [s. 27.] sin fruckt af hwilken bomoljan prässas. Här kan thet icke få någon fruckt. Planteras ut af telningar wid roten, om wahren. Af friska *Oliver* kan man wäl ock hos oss få sådana trän, enär man them, währtiden, sätter uti behörige kiärl i jorden, flitigt watnar och ansar them. The äro sins emellan tre slag; bland hwilka, thet förste är brunt och litet, men bär kästelige *Oliver*, som wäl äro gode at äta, men dåga intet til olja; thet andre

slaget äro större och skönare, the besta til at prässä olja utur; thet tredie är uti *Italien* ganska alment och gifwer jemwäl god olja. Thet lider ingen stanck eller orenlighet omkring sig; när the stå tätt tilsammans, wäxa the thes bättre.

§. 15. *Acacia Indiae Orientalis* är af naturen en ganska späd wäxt; som tål litet kiöld. Måste årligen beskiäras för the många öfwerflödige telningar, som af roten skiuta sig hopetals up. I tredie året, sedan thet af frö upkommit, får thet blomster.

Af *Indianisk* peppar har man åtskilliga slag, såsom: *Piper Indicum fructu rubro, fructo luteo* o. s. w. af hwilka, en del wäxer ned- en del up-före.

Cassia Fistula är ett trä af medelmåttig storlek, nästan likt ett *Citron*-trä, har askefärgader bark, stora spitzige blader, som stå kiockt omkring behåller them ock winter och sommar.

Af the unga trän, som komma från *Ægypten* låter han bäst updraga sig; kan wäl ock eliest komma up af frö som är likt *Johannis* brodd frö, men mindre och swartacktigare. Man blöter sådant frö en dag förut i litet varmt watn och bränwin, efter thet är ganska hårdt sedan sätter man thet tre fingers diupt i jorden och watnar thet fliteligen. Alt efter som fröet är ungt eller gammalt til, plägar thet i andra eller första året komma up til. Man flötter intet thesa första året, utan låter them stå til thes the förstärckt sig, tå kunna the sättias i större käril, men intet diupare, än the stådt tilföre, watnas och ansas flitigt.

§. 16. Granathen-trädet hafwer blad nästan lika myrten [s. 28.] blader, allenast något större och ofwan til mera *ovale* än spitzige. Fortplanteras tryggast af telningar. Watn om sommaren wilje the så öfwerflödigt hafwa at man nästan icke kan gifwa them förmycket ther af. När the wenda igen at mera wäxa och skiuta telningar ifrån sig, är tekn, at kärillet the stå uti är förlitet, och at the hafwe förmycket rötter; therföre måste man taga them up, skära bort the öfwerflödiga röttren sedan at skuggerik ort, i god annor jord åter sättia them neder igen i sina kiäril.

§. 17. Med Palm-trädets upfostran går thet hos oss beswärligen til. Man blöter några friska dadelkiernar i watn, *Martii* månad, lägger them i fucktig jord, låter them wintren öfwer stå i en stufwa til the komma up, sedan planterar man them in *Aprili* uti fet god jordmån, så drifwa the en torr rot rätt under sig alt ned til botnen, sedan skiuta the ock up en spetz åfwantil, som om hösten blifwer til ett hårdt blad, en half finger långt. Efter wintren blifwer bladet större och hårdare, drifwer ock mitt uti ett annat sådant blad från sig på samma sättet; sedan gifwer thet årligen sådana blad ifrån sig och warder altid större.

§. 18. Then Spanska *Jasmin* är en mycket wällucktande och wacker wäxt, som uti wäxthusen ock gemenligen förwaras. Här få wi them af unga trän som komma från *Italien*, så wäl som genom *oculerande* uti wilda *Jasmins*-stäckar. Man kan ock hafwa them förmedelst inläggande af the unga qwistar. Sedan man beskurit röttren och låtit them några timar stådt i watn, kan man sättia then uti god fet span och dyngje jord så diupt som the förr stådt. Man hafwer *Jasminer* så med hwita som gula blomster. I *Italien* prässas then bekanta *Jasmins*-oljan af them.

Thet VI. Capitel.

Om allehanda willa, dock besynnerliga och artiga Blomster.

§. 1.

Många *Physici* och Trägårds-mästare lära sig ofta kienna [s. 29.] många hundrade slag *Asiatiske*, *Africaniska* och *Americaniska* växter; men weta intet af våra inländska örter och växters både nyttigheter och fågring, ther likwäl många af thessa wida öfwergå the förra ofta i luckt, nytta och krafft. Thet går med the inländska växter, som med the inländska wahror. Hwad man med ringa mödo och omkåstnad hafwa kan, skiöter man intet stort om; thet allena är angenämt, som kommer ifrån fierran orter och kåstar mycket pengar.

§. 2. En *curieus* skulle kunna finna nog til at giöra med the wilda örter, rötters och blomsters undersökande; och borde billigt mera håg och flit anwendas, til at kunna förfara hwad för egentelig til *dato* outgrundad krafft then gode naturen lemnat the *aromatiska*, *balsamiska* och andra örterne allena thet kåsteliga och til många handa ting nyttiga *Johannis* blomstret, som på ängeskullar hopetals växer, och mid-sommaren bör afpläckas, kunde sättia enom sysla nog.

§. 3. The täcka *Maji* blomstren äro ej heller så oäfne, som the äro gemene til. The hafwa en luftlig luckt, kunna brukas til at giöra ättika af, som för slag flus är mycket hälsosam. Man kan och giöra en *Conserv* och en *Spiritus* theraf, som är mycket god för wanmäktighet, hierte-klapp, swindel och andra af ett illa *disponerat* hierta och hufwud härrörande tilfälligheter. Finnas ock i trädgårdar.

§. 4. Såsom många blomster och örter äro hwarannan i prydeligit anseende like; många af them öfwergå hwarannan ther utinnan wida; alltså hafwa *curieuse* trädgårdsmästare ganska wäl gordt, at the planterat många af them uti sina lustgårdar.

Hit höra *Dictanus Germanicus flore purpureo* som hafwer träuge rötter och purpurfärgade blomster. Hwita och gule siö-bloster, som man måste hafwa i stora kiärril, som inga hål äro på i botn, at the måge alltid stå fucktige. Dubbla Tusenskiöna: Sammets-roser, dubbla *Violer*, *Maji*-blomster [s. 30.] hiorttungor, hwilka förmeras, när man, om wahren sönderdelar thes rötter, brukas i öhl och win. Stenört, *Millefolium* med gul och röd blomster o. s. w. alla thesse växter skiöta intet om mycken ansning, allenast at the sättias i skuggan eller solen alt som the äro wane til at wara, watnas flitigt, när så behöfwes och hållas från mycket ogräs rene.

§. 5. Man kunde ock läggia an en wild lustgård af allehanda slagz gemena blomster och växter, hwilken skulle blifwa så wacker, som man nånsin wille hafwa. I stället för *taxus* kunde man taga Enebärsträ och för båxbom preuselbär uti rabbaterne. Icke behöfde man taga af alla slag, som allestädes wäxa, utan allenast them, som gifwa god luckt ifrån sig, se wäl ut, icke finnas allestädes, eller ock hafwa andra besynnerliga egenskaper.

Thet VII. Capitel.

Om örter och allehanda öfwer them giorde *Physicaliska*, *Oeconomiska* och *Mediciniska* anmärkningar.

§. 1.

INorrige skal finnes en ört, Bengräs kallad, hwilken gör benen och knokerna så miuke på creaturen, som ätit then samma, at the kunna wefwas om en stake. Creaturet dör intet theraf, allenast at man lägger för them andras ben, som af thet gräsets ätande blifwit döde. *D. Simon Pauli* menar, at thet skal war stark bly eller *Mercurii Minerali* i Jordan hwarest thetta gräset växer, hälst som alla örter i gemen af *mineraler* sin förnämsta föda hafwa.¹⁷⁷

§. 2. *Lycopodium* i *Augusti* och *Septemb.* månad uphemtad, låter göra sig til et grant pulwer, som wäl tårkar sår ut; skal ock hos *Persianerna* brukas, wid theras fyrwerkerier, i stället [s. 31.] för krut, för thes besynnerlige blixande krafft.¹⁷⁸ Blandadt med winruta, mastix, agatsten och pulweritzerad bentzor, blifwer thet ett härligit rökwärk af.

§. 3. När man betracktar, genom *Microscopier* örters beskaffenhet, finner man på them allehanda besynnerlighet såsom på theras blad rätte ådrar och *Canaler*, genom hwilka närungssafften kommer. Modergräs är aldeles fläckigt; Skiälgräs ihåligt, *Borrago* har wederstyggelige taggar, Mullbärs-blad se ut, som the woro med gult silke öfwerdragna, några, som the woro med stiernor beströdde. Förmodeligen äro hwar och en landsorts örter, til läkedom, the förnämsta, för thet folcket, som bo isamma orter. Så är ock offta the enkla hielpe medel krafftigare än the mångfaldiga. *D.P.J. Sachs a Lewenheimb* berättar, at han *curerat* håll och styng med korndricka; Skiörbiugg med *Folio aquatico* kokad i gammalt öhl och watnsot med the späda bladen af holunder-trän.¹⁷⁹

§. 4. Förfarenheten hafwer, förmedelst the *Chymiske* undersökningar och uplösningar, gifwit oss wid handen, at uti åtskilliga plantor finnes en stor myckenhet af salt; uti andra swafwel, wäder, watn och jord. The planter, uti hwilka mycket salt, något swafwel och litet wäder finnes, äro merendels waractigare, stora och hela wintren öfwer gröna, såsom eker, båxbom o. s. w. uti följande är mera swafwel, något salt och wäder, såsom: uti Tall, Cypres, Enebärs-olje Myrten-trän, hwilka merendels gifwa en liuflig luckt och äro stadigt gröna, emedan theras friska safft icke så lätteligen *dissiperas*. Uti några är åter mera wäder än salt och swafwel, såsom i frucktbärande trän och winstäckar. Til thenna sorten höra större delen af läkedom örterna såsom och the hwilka hafwa wällucktande blomster. Uti the kalla planter, som wäxa i fet och aflig jord, finner man icke mycket annat än watn och jord.

§. 5. Thet wore en härlig sak, om Herrar *Physici* och *Medici* kunde finna på, huru man en *Spiritus* eller *sal volatile* måtte [s. 32.] få af örterna, förutan eldens tilhielp, at man thes bättre måtte komma under grund med theras egenteliga natur och

Materia, hwilken genom elden ofta förändrar sig. Thenna wettenskapen kan man med tiden förmoda, ty alla planter hafwa ett flycktigt salt hos sig, dock then ene mer, then andre mindre, när man nu lägger them i en stor myckenhet på hwarannan och prässar them, blifwa the warne, och ju hårdare och lättare the siunka tilhopa thes mera heta taga the til sig, såsom hö, malört, humbla, Cardenbenedicka o. s. w.

§. 6. Wil man rätt utfärskä wäxters synnerliga egenskaper, måste man ther til betiena sig af allehanda medel och sätt, såsom bära håhl och sticka up them, at the inwertes wätskor måge komma ut, stöta, rifwa them, låta them giäsa, *calcineras*, brännas, warda til salt, *distileras*, kokas, slå watn på them o. s. w. Man måste ock undersöka thes smak och luckt, och eliest allehanda försök giöra, så kan ännu mycket okunnigt upträckt warda.

Thet VIII. Capitel.

Om Kiöks-trägårdar i gemen.

§. 1.

När en landtman låter anläggia sin kiöks-trägård bör han besinna, om hans gård är när eller fiärr til eller ifrån någon stor stad belägen, hwarest han kan hafwa fullkomlig afsättning med sina wäxter, och få wäl skiäl för them; tå han wäl kan lägga honom större an än eliest, tå han allenast behöfwer honom til sitt eget hushåld. Han måste skrifwa ricktigt up huru mycket han årligen kan hafwa för thes wäxter som säljas ther utur, såsom ock hwad han kåstar på trägårds-mästare och annat arbets-folck, som måste grafwa, rensa o. s. w. så at han må weta huru mycket hans kiöks trägård *importerar* honom om året. [s. 33.]

§. 2. Til en kiöks-trägård behöfwes god swart mylla, något sandblandad, eller ock annor jord med god stall- eller fåre-gödzel förbättrad. Then nya platsen måste man, om hösten wäl diupt upgrafwa låta, jemna, och alla qwek och gråsrötter wäl utrensa. Sedan giöres sängiarne och *rabaterne*, alt som platsen är stor til och husbonden hafwat wil ordenteliga, at man må hafwa nöje och nytta theraf. The stora gångarna kan man besättia med win och krusbärs-buskar, effter the med rätta höra til kiöks- och icke lust-trägården. The små kan man bordera med allehanda slagz nyttiga krydder och örter, som winruta, salwia, timian, gräslök och dylikt. The stora trän giöra intet godt uti en kiöks-trägård, när the blifwa stora, therföre är thet bäst, sättia them på en plan för sig sielfwa, utan före, ther nordanwädrret kommer ifrån, at the måge något afhindra then kalla blåsten. Bredden på gångerna blifwer efter storleken af platsen. Kiöks-trägården bör ock, äfwen som the andra gärdas med wäxande häckar af hagetorn, eller ock på annat sätt förwaras. Watn måste ock wara til hands, som uti stora kar liumas litet wid solen; ty thet tycka kiöks-wäxterne mer om än thet kalla watnet.

§. 3. Emot södersolen giör man warmbänkar, antingen öfwer jorden uti några warf hugna stäckar, eller ock nedre uti jorden; trampar uti them gödzlen wäl tilhopa;

Betäcker med glasfenster eller halmmattor, på thet man må tideligen kunna hafwa allehanda kökssaker, såsom sallat, gurker, meloner o. s. w. Qwarteren delar man gerna så in, at man hafwer hwart slag för sig sielft på sin säng, såsom på en ort, forellsallat, then spräcklotta, gula, gröna, hwita, krusiga, hufwudsallat o. s. w. På en annan, *Portulac*, Sillerie, Endiwier o. s. w. På then tredie, kåhlkrydder, såsom: Blomkåhl, *Savoy*-kåhl, rofkåhl och rotkåhl o. s. w. Wid sidorna af trägården planterar man såcker-erter, böner och jord-ertskiäcker o. s. w.

§. 4. För all ting måste man icke låta någon plats i köks-trägården ofruktbar, ej heller lida någon växt ther inne, hwilkens [s. 34.] ört, blomster, frukt, rot eller frö man icke kan gagna i hushållet. Så må man icke heller förgiäta, at låta giöra en god kiällare under trögårds husen, at förwara rofwer, morötter, palsternacker o. s. w. uti öfwer wintren; såsom ock goda windar och botnar, at tärka hwad som bör uptärkas.

Thet IX. Capitel.

Om åtskilliga Kiökssakers skiötzel.

§. 1.

Kiöks-örter äro många och mångahanda slag. Uti följande wil jag wisa huru the fläste böra sås och hanteras. Spinat är 2:ne slag; Winter-Spinat, med långa breda blad, then andra, med stora runda, och trint frö, är then bäste. Han sås åtskilliga tider. Then man, om wahren bittida, wil bruka, sås gemenligen, Jacobs-messan, uti god fet och lös jord, som ligger wäl emot solen. Then andre sås, i *April*, så snart wäderleken tillåter, intet för tiokt, och watnas undertiden. Ju tunnare han står, ju större blifwer han. Then strängaste wintren tål han wäl; men, om wahren, när starka frost-nätter äro, tager han snarast skada; therföre måste man taga af honom the nedersta hierte bladen wid jorden, så kommer han sig å nyo igen. Kierfwel ansas äfwen så; men then, som sås om wahren, går gemenligen i frö.

§. 2. Af Mayoran har man tw slag: Winter- och sommer-Mayoran. Thenna fortplanteras, om wahren, thes medelst at man delar sönder rötterna: Om wintren förwaras han i kiällare eller wäxthuset: Then andra sår man om wahren, planterar ut honom, när han blifwer en finger lång, watnar honom flitigt. Wäxer han starkt, kan man en gång skiära af honom och emot hösten åter igen. [s. 35.]

§. 3. Bassilika är wäl egentligen en lustgårds växt, men man kan ock bruka then uti maten. Hon finnes stor, liten, grön, brun och aldeles swartbrun. Man umgår med henne som med the andre örterna.

§. 4. Bland Syre slagen räknas then stora, breda, medelmåttiga, spanska, runda, lilla och wilda. Then stora runda hålles för then bästa. Hon skiuter sig bättre af stand än frö i högden. Hwart tredie år måste hon planteras om, så warder hon gemenligen större och bättre.

§. 5. Sauerklee, som ock är en art af syre, gräfwes wild up, och planteras i kiöks-trägård, hwarest hon årligen warder större, thes oftare man henne omplanterat. Man kan hafwa henne så af röternas delning, som af frö.

Pimpinella, som man ock brukar bland sallat, växer på ängiar wild, men i trägårdar tam. Hon kan omflöttras, eller ock standen ther the äro tiokast upryckias.

§. 6. *Salvia* finner man i trägårdar af then bredbladige, smale och brune. Hon sås Bärthelmessan i god jord och rensas flitigt. Midsommaren skiärs hon up, torkas och brukas uti korf, kalfkiött och skinker o. s. w.

Af Isop har man många slag, såsom: Then blå- hwita- röda- och gul-blomstrige. Af Timian tw slag, ett med större, ett med mindre blader. Wid Lavendel, winrute och spanska Isopen är intet särdeles at märkia; utan the fortplanteras nu genom standens delning, nu förmedelst frös utsäende, och sättias sedan ut.

§. 7. Löffelkraut är mångehanda; nyttigt så wäl i *Apotheque*, som kiök. Wil hafwa en fet jordmån, fucktig och skuggerik ort. Sår sig sielf, dock icke alltid. Ruckete blander man gemenligen ibland annor sallat och när then en gång kommer in i trägård, öker hon sig sielf, af sitt utfallande frö. [s. 36.]

Winter-kross, som står sig hela wintren, gör äfwen så. Skiär man af bladen, slå sig straxt andre nya ut igen.

§. 8. Pettersilja är en bekant kiöksört, måste sås åtskillige gånger, at man hela året kan hafwa henne frisk. På wätstackiga och skuggerika orter växer hon bäst.

Dragon behöfwer ej heller stor skiötzel, ty ther han kommer at stå, öker och växer han altjemt. Senap är tu slag, hwit och brun; Han sås om wåhren uti en kåhlgård, i medelmåttig jord, sedan then är wäl rensad, mot hösten blir han mogen.

§. 9. Sillerie sås, *Martii* månad, uti en warm bänk, planteras sedan ut, när thet blifwer fingers långt, enkelt eller hwart stånd för sig, uti en god fet jord något diuvt. Fröet tager man af the bästa standen, som är wida i röttren och korta på blasten, förwarar thet i kiällaren öfwer wintren och sår thet ut om wåhren i swolgana.

§. 10. *Portulac* är tre slag, then stora, gula, gemena stora, och lilla wilde. Then gule är then bäste. Han sås, *in medio Aprilis*, uti god jord, watnas flitigt, och planteras sedan ut, ett qwarter ifrån hwar annan. Then som wil hafwa honom bittida, kan så honom uti en warm bänk. Then som wil hafwa tidelig krassa, kan om hösten så thes frö, i några käril, hwilka när wintren kommer förwaras i en warm stufwa och watnas flitigt.

§. 11. Sallater delas i gemen uti twenne släckter; en senare och en tideligare; bland thenna är först Printzen-hufwudsallaten, then gula Romerska hufwud-sallaten, then lilla röda hufwud-sallaten. Bland then förra är then store gröne Präl-sallaten, then gula *Dito*, then bruna och gröna *monterry*, then gröna waracktiga sallaten, then stora Hällenska o. s. w. then tidiga måste man så förr än then andra uti någon warm bänk, at man så mycket snarare må få hufwuden af honom. Wil hafwa god fet jord, både när han sås och planteras, hwilket skier ratals [s. 37.] en half aln mellan hwar planta. Hwart sallats slag sås för sig sielft och utmerkes, at thet igenkiennes.

§. 12. *Andivier* äro åtskillig slag, then gula, röda, bruna, och gröna. Ansas äfwen som sallat uti ett fet land. Wil man hafwan bittida, sår man i en warmbänk, thet fröet, som sielft faller ut; Then senare sås och planteras med then andre hufwud-sallaten.

Til thet minsta måste the sättias fem fjerdedels qwarter ifrån hwarannan, at man må komma åt at watna och rensa them. Fröet håller sig godt öfwer fyra år at så.

§. 13. Blåkåhl är ock åtskillig slag, then höga, breda, krusiga, slätta. Til then bruna sommar-kåhlen sår man fröet, *Martii* månad, uti fucktig skuggerik ort och watnar thet fliteligen. När planterne äro sättstora sätter man ut them i ett löst land, hälst, när nys förut något litet regnat. När the blifwa något stadige, måste man utrensa ogräset, och stuka kåhlen. The frö däger i fem, sex eller siu år.

§. 14. Af *Savoy*-kåhl har man then stora Hällenska hufwud *Savoyen*, then lindiska gula med breda bladen, then Ulmiske blå krushufwud o. s. w. The ansas alla på följande sätt. Fröet sås, om wåhren, på ett varmt ställe, emot någon mur, som wärjer för nordanwädret, antingen hwart slag för sig eller ock tilsammans, watnas flitigt. När planterna blifwa sättstore, flöttas the, ratals, lagom långt ifrån hwar andra, uti en god fet jord, sättias alt til hiertebladet diupt neder i jorden, och watnas flitigt. The öfwerflödige bladen måste afpläckas, at hufwuden må blifwa så mycket bättre. The skiöna, hårda, krusiga och rätt fullkomliga kan man låta stå; men the andra til daglig spisning i kiöket bruka.

Thet X. Capitel.

Om allehanda rötter och andra Kiöks- växter, som wäxa nerföre.

§. 1.

Palsternacer äro twenne slag, ett som hafwer långa tiocka, thet [s. 38.] andra korta och runda rötter, kallas, för theras sötma säckerpalsternacker. Alla rotqwarter måste om hösten upgräfwas, at wintren må bråka jorden. Thetta fröet sås alltid tiockare än annat frö, efter mycket ibland thet är ofta slömt och ofröt. Komma the för tätt up, kan man alltid gälra them. I torr jordmän, tårra somrar, komma the intet gerna fort. The som öfwer wintren få stå qwar i jorden äro mycket friskare och smakligare, än the man uptager och förwarar i kiällare.

§. 2. Hafwerrot sår man i ett fet, löst och fucktigt land wid stilla wäder, intet för tiockt at hon må warda stor. Then man intet brukar om sommaren, kan man uti sand förwara om wintren i kiällaren, Til fröstäckar söker man the största och rätaste ut, förwarar them i kiällare, och om wåhren sätter them ut igen, tå the omsider gå i frö. *Scortzonera latifolia, sinuata*, som ock är ett slag af hafwerrot, har then arten, at then några år bort åt håller sig god i jorden, och warder årligen större. The frö blifwer, samma år, som thet sås, moget igen. Skal wara godt för hiertklap, swimmingar och förstopning.

§. 3. Petersilje rötter äro ock åtskillige slag. The frö kommer sent up, therföre måste thet några dagar förut sättias i stöp förr än thet sås. Wil man hafwa Petersilja tidigt om wåhren, kan man så fröet om hösten förut, så tidigt at thet tå upgår och

förwarat täckt med granis. Säck-rötter kan man hafwa af frö, när thet om wahren sås uti en lös fet jord, så snart man kan för kiälen skull giörat, ty thet ligger offta en månad i jorden förr än thet kommer up. Then som wäxer up af frö är spädare och smakligare, än then man får af grenarne på röttren. När ståndet skiuter sig up, måste man icke skiäre thet twert af, ty tå förhindras röttren i sin wäxt och nytt stånd slår sig åter ut igen, hwilket intet giör roten god. The äro en sund, närsam och wälsmakande spis. Låter man them om hösten länge stå ute, äta mullwader och jordrätter up them, therföre är bäst, at förwara them, med andra rötter, i en kiällare. [s. 39.]

§. 4. Röda Rofwer äro tw slag; ett wäxa tiocke och runde och äro smakeligare; Thet andra, äro långa. The planteras i en lös, fet och fucktig jord, ett qwarter ifrån hwarannan. Twå fröen kunna läggas i ett hål. Gå the begge up, tager man thet sämste bort, så blifwer thet andra större och bättre. Blifwa the fullwäxte til hösten, gräfwär man them up och lägger them uti sand in i kiällaren, the öfrige låter man stå ute öfwer wintren, sedan man skurit halfwa blasten af them the Hällenska *Carotter* är nästan lika morötter, undantagandes, at the äro blodröda. The sås om hösten i god jord, och ansas som andra rötter.

§. 5. Rättiker har man the som komma bittida up, radiser, Hällenska runda, månad radiser o. s. w. The sås så wäl i warmbenkar, at man må hafwa them tideligen, som sedermera på rabbaterne, at the kunna både förr och senare nyttias. När the wuxit så store, som behof giörs, kan man söka ut the bästa och plantera them til fröstäckar. I fucktig sand blifwa the intet så stora; i fet jord blifwa the wäl store; men swampuge; therföre måste man utwälja en tienlig jord til them.

§. 6. Rofkähl finnes intet i alla trädgårdar. Säs om wahren i ett fett och fucktigt land. När the äro unge, äro rötterna runde, som en liten kägla; hafwa en hwit märg in uti med swart skahl om. Thessa kan man i förstone bruka för sallat, efter the hafwa en liuflig smak. Tartuffeln eller jordäplen äro tw slag; thet ena liusbrun; thet andra aldeles hwitt och thet är mycket rart. Efter thet går så långt ut, när man wil hafwa them af frö, måste man i *Martii* månad, när månen är i fylle, i god jord plantera the unge utskätten, som stora erter, ett qwarter ifrån hwar annan, tre tum diupt, i jorden, så öka the sig wäl och blifwa stora. Man får intet bryta af thetas gräs när the blomstras, ty tå blifwa intet röttren store. The gemena jordäplen behöfwa ingen särdeles ans, utan röttren gräfwäs allenast up emot wintren dels ock om wahren. The första skär man [s. 40.] sönder i stycken, och planterar them tre tum diupt i någon wrå i trädgården, uti ett rent och fucktigt land, så wäxa the wäl, utan widare skötzel, allenast at man håller them rene ifrån ogräs. Ofta wäxa af the unga, som komma at blifwa qwar liggande i jorden, andra up igen, at man icke behöfwer plantera them.

§. 7. Lök är många slag, dels af lösare, dels hårdare natur. Wäxer gerna i swart, fet och fucktig jordmån. Thes frö sås bittida ut om wahren, efter thet tål kölden wäl. Man kan så anis, hufwudsallat, pettersilje frö ther ibland, ty the hindra intet löken. Man får intet så fröet förtiockt, och alltid beflita sig om friskt, ty then som är öfwer tw år dåger ej at så mer af, hållan wäl ren från ogräs och när torka är wäl watna honom. Efter rötmanan plägar han gemenligen mogna, tå måste man, wid torr wäderlek taga honom up, låtan på en botn wäl torkas några wekor, rensan och läggan åtskildt, tils thet begynner frysa, tå han förwares för kiölden. Regnar thet mycket

then tiden löken mognar, håller han sig intet lenge. The unga och små lökarna måste man söka ut, torka them wäl på ugnen ther något warmt är; ty ju mindre the äro, ju mindre slå the ut. Höstlök, som sås för wintren, tål ej heller ligga så lenge god, som then, hwilken sås om sommaren, kan alltså först brukas up och med then planterade uptagas. Man måste enteligen se wäl til, at lökfröet uti hufwuden warder wäl moget, innan man tager thet af, annars blifwer thet slött och skiämt.

Thet XI. Capitel.

Om andra Kiökswäxter, som merendels wäxa öfwer sig.

§. 1.

Ertskåcker äro en främmande wäxt ifrån Italien. Åt them måste man för alting utwälja en warm ort, och ett fett, [s. 41.] öppet land, som förut är upgrafwet, wäl rensadt och giödt. Wil man hafwa them af frö, måste man wara rätt försicktig, at man får then som är rätt *Oriental*, han måste en half dag förut blötas i liumt watn och mitt i *April* planteras, uti små groper half tredie qwarter åtskildt, tre korn i hwar hålan, ther på föra gammal dyngjord, flitigt watna och nedsättia en stake ther brede wid. Är fröet gådt, får man på 8. dager se the unga planterna, hwilka man ock måste flitigt watna och från ogräs förwara. När the äro något för sig komne kan man stötte them på annat ställe, och alltid låta en stå qwar, så bära the sin fruckt emot hösten, om icke alle, dock någre.

§. 2. Spargel kommer först af godt frö, hwilket, at thet thes förr må taga sig, man förut stöper, sätter thet så på en solrik ort, ordentelig i rad wid hwart annat, betäcker thet med dyngjord, watnar flitigt, rensar wäl, så kommer thet i rättan tid up. När thet blir tw åhr gammalt, gör man så många sängar åt thet som behöfwes och ther blifwer thet stadigst ståndande. Ty när thet en gång är omplanterat, låter thet knapt mer ömsa sig. Wid omplanteringen måste man wäl rensa the unga rötterna och them något beskiära, en buska tillika taga och i ordning, efter snöret, uti sina groper tilböriligen sättia. För tredie året måste man intet spargelstand beskiära, utan låta thet obehindradt wäxa; men om hösten, när then förwisnar, wid jorden aftaga, landet rensa och uphacka, samt med god gödzel beläggia.

§. 3. Meloner blifwa med stort beswär och försicktighet updragne, och när kalla wäta är infalla, är dock all mödan ofta förlorad. The äro ganska många slag; i gemen fördelas the uti tidigare och senare kommande. The tidigare måste, uti *Februarii* eller *Martii* månad, planteras uti en ther til beredder warmbänk, som med glasfenster och halmmatta är wäl förwarad, sedan när plantan fådt fierde bladets stötta henne, och tå och tå med liumt watn begiuta henne. På samma sätt måste man ock förfara med the senare kommande. Man måste alt jemt afbryta [s. 42.] hiertkolen, althenstund the aldrig af thet första, utan af sido skåtten bära fruckt, ock när thessa få watn blomster, måste man straxt taga them af. Thet skiuta sig ock wäl af thetta *Melon* slaget

andra sido skått, jemte stammen, som ock merendels äro ofructsamme. På thessa måste man gifwa en noga acktning, at the när in til hufwud stielkan blifwa aftagne, ty annars förtaga the them frucktbärandom all thesas näring. När the begynna at mogna, måste man lägga tegelstenar eller taktegel under them, at the af solen och wädret thes bättre måge kunna komma til sin mognad. Ty om the ligga på bara jorden blifwa the rätt osmakelige och icke rätt mogna.

§. 4. Gurker har man fyra slag, the långa hwita, gröna gemene, och så the tidige, som uti en warmbänk bittida planteras, the runda som icke äro så länge, som the gemene, och sist peppargurker. The sättias, wid begynnelsen af *Maji* månad, uti en solrik ort, icke förnär in til hwarannan, betäckas med god sållader dyngjord, watnas alla dagar flitigt, så komme the på fyra dagar up; om alt för tiockt och tätt, tages somlige bort och planteras annorstädes. Then som wil taga the onyttiga ranker eller refwer bort på thessa, likasom på *Meloner*, allenast icke så nära, får mer gurker, än om the få wäxta wildt. The som wil hafwa frö af them, måste låta the första, som äro långa, tiocka och släta blifwa liggande, så många ther til behöfwes.

§. 5. Kurbitzer äro stora, runda och hwita, the största at koka the bästa, grönacktige stora flata, långa runda knackgnula, the falska, Pomerska o. s. w. När man wil sätta them, gör man runda diupa hål, alltid ett qwarter ifrån hwar annan, fyller them med god fet warmbänks-jord, lägger tre eller fyra kärnar i ett hål, watnar them flitigt, så komma the på fyra eller fem dagar up. Sedan låter man icke mer än två kurbisar på en ranka, the öfriga borttagas, så wäl som all odugelige sideskått, at fruckten må blifwa större; ej heller må fler än två planter stå qware i ett hål. När the begynna blifwa stora lägger man tegelstenar [s. 43.] eller taktegel under them, eljest mognas the intet. Til frö tager man alltid the största och bästa. Kurbisar kunna wäl brukas i hushället för tienstefolket, efter the länge hålla sig. The måste flitigt watnas, och när the stå wid watnacktiga ställen komma the mycket fortare.

§. 6. Erter, som ock äro många slag, fordra samma jordmån och ansning, som kurbisar. The planteras radetals, två tilsammans, i fall entera ej skulle komma up; på åtskilliga tider om åhret, alt som man wil hafwa them tideligen mogna. Risas wäl och stängas, at the icke förrutna på jorden. The tuårs gamla äro bäst at så, ty the gifwa icke så långa refwer, men bättre skidor. Måste som oftast ömsas på annat land, eljest förwandlas the uti åkererter.

§. 7. The stora trädgårds-bönerna äro åtskillig slag. Sättias *in medio Aprilis*, radetals, ett qwarter ifrån hwar annan. Ansas likasom erter.

§. 8. *Schalotter*, är en art af lök, kunna icke gå i frö, här i landet, utan sönderdelade utplanteras, Michelsmessan i wacker ordning, af the små lökarne, som uptagas sedan thesas uppskutna gräs blifwit förwisnat. Hwitlök planteras äfwen så, dock om wåren. Midsommaren knyter man thes stengel, så blifwer roten starkare och fullkomligare. Thenna är twå slag; then bäste har fruckt öfwer och under sig, then andra allenast nedre i jorden.

§. 9. Senap är twå slag. Hwit och brun; sås om wåhren, som förr är sagdt.

§. 10. Swampar eller *Champignioner* wäxa wäl i skogen, men wil man hafwa them i trädgårdar, gör man en säng af färsk hästedynga, watnar wäl med thesas *Urin*, så komma the af hetan och fuktigheten snart up.

§. 11. Turkiskt hwete är tw slag, ett med gula, thet andra med bruna korn. Sås sent, efter thet tål ingen köld.

§. 12. Jordgubbar, än skiönt the offta finnas i lust-trägårdar, [s. 44.] höra the likwäl egenteligen til kiöks-trägården. Wid Barthelsmessan planteras the uti en lös, god jord, icke förmycket i skuggan, sedan the ras rötter äro wäl rensade och gräset aftagit. Hållas wäl rene och watnas flitigt när torka är. The wilda blomstren, som grant kiännas ifrån the andra, måste man med stielkan borttaga, så blifwa the andre större. Hwärt tredje åhr böra the planteras om uti en wäl ren gjorder fet jord, och om wintren betäckia.

§. 13. Wintertiden måste man flitigt se efter saker man hafwer i kiällare, och taga bort thet som rutit är, at thet icke må förderfwa thet andra med sig. Om hösten föres til then ändan wäl torkad sand i kiällaren, therutinnan alt, som ther förwaras, nedsättes.

§. 14. Om man wid utsående eller wäxternas uptagande skal rätta sig efter månans til- och aftagande twistas mycket ibland förfarne trögårds-mästare. Både *pro* och *contra* gifwas *Raisoner*.

Thet XII. Capitel.

Huru trån skola planteras, försättas, proppas och *oculeras*, sättia ferg och smak på fruckt, giöra godt ympe-wax, med mera.

§. 1.

Aple och Pären-kiärnar kunna wäl höst och währ sås och planteras uti ett wäl tilredt land; men fortare går thet för sig om man tager en bytta eller embar, först i *Januarii* månad; bårar så tätt med hål på bottn, som på ett såll; fyl-ler halfwa byttan med god matjord eller sand, ther på strör kiärnar, nederst i första fylningen kierssebärs och plommon, sedan af then sandblandada matjorden ett lag, åter kiärnar och så widare af hwad slags kiärnar man behagar. När nu byttan således är [s. 45.] färdig, steller man henne i sin kammare, hwarest eldas; watnar flitigt til slutet af *Martii* månad, tå thesse kiärnar uptagas och radetals utsättias på en wäl tilredder dyngesäng, en god span ifrån hwar andra; och lägges ther ofwen på 3. tum gjödzel; tå thessa mera skiuta sig på ett, än andre på 2. åhr, allenast the flitigt watnas och rensas från ogräss. När nu thesse unga telningar stådt til andra eller tredje wären, altsom the wuxit stora til, kunna the aldeles intet ympas efter gamla *Praxin*, dock *oculeras*, men likwäl på annat sätt förbättras, at så mycket snarare kunna bära fruckt, som i sitt rum skal blifwa omtalat.

§. 2. Huru thet wanliga ympanDET och *oculerandet* bör skie, thet är allment kun-nogt, thet förra skier om wären, och thet senare uti slutet af *Julii* månad, thet senare går fortare än thet förra, och är waractigare, kan ock förr förrättas, emedan tel-ningen ännu är späd.

§. 3. At proppa skier om vår tiden. Om gamla träd ej wilja bära fruckt, eller om thet är siukt, som nog kan skönjas af toppen, at hwarken beskiärande eller åderlätande wil hielpa, så skiär man thet af neder om Cronan, at man igen hafwer allenast stammen, ther uti är bäst at proppa, som sålunda skier: Man giör en *subtilig* tingst af ben halfrund, spetzig åt ändan och iholig innan före, sedan skiär man ock ympeqwisten halfrund på ena sidan in til kärnan, tager så i thet samma then bruna barken bort, med thet omtalte *Instrumentet* lossar man barken ifrån trädet, och sätter så then tilskurna qwisten intil, kunnandas man, alt som stammen är tiock til, flera dylika insättia, som hårdt med bast tilbindas, och sist med godt ympe-wax öfwerbredas, så at ingen wäta til kommer. En månad thereafter lossas bandet, thesse insatte qwistar wäxa sedan tilsammans, som fingrarne på handen. När thet beskäres wäl och får sin Crona, är trädet *renoverat*, skiuter starkare är tilförena, allenast man gifwer thet lufft wid jorden och förstår thes krämpor; ty ett träd är äfwen som en menniskia monga siukdommar och bräckligheter underkastadt. [s. 46.]

§. 4. Nu följer ett behändigt sätt at *Copulera*, som skier både om våren och uti *Julii* månad: Jag tager mig en ung telning före, af them, som nyligen af kärnar wuxit, then samma af skiär jag, ther then är slätast, och så tager jag ifrån ändan en god tum sielfwa barken af, at baraste trädet är qwart; här uppå söker jag mig en ympe-qwist af lika stor- och tiocklek, af then samma tager jag en knopp med bark och alt, så at trädet utwrides, lika som barnen pläga giöra sig pipor af pil, thenne tutan sätter jag på stammens ända, binder wäl om, och förwarar med ympe-wax, thet blifwer ett *durabelt* träd, och kan ej sedan märkas, om thet är tamt eller ej, enär thet börjar wisa sina stora fruckter på en späd telning.

§. 5. At *Copulera* på ett annat sätt. Thetta skier allenast sielfwa rätta ympe-tiden. Jag söker mig en telning och ympeqwist af lika tiock och storlek, hwilka måste wara helt släta, them skiär jag emot hwar andra nästan at kiärnan synes 1. tum in på hwart annat, sedan lägger jag ett tunt röte-bast omkring, at thet håller wäl tilsammans, och så en ränga ympe-wax, och binder thet fast wid 2:ne pålar, at wädet thet ej oroar; När man nu ser knopparne på ympeqwisten utslå, är tekn til, at thet tagit ihop, så skiär man med en penknif bastet af, at trädet ej tager skada, och får så med nöje se thet tilwäxa och innan kort bära.

§. 6. At skocka eller underjorden ympa träd, som snart hinner til sin fullkomlighet, allenast at thet rätt *practiceras*. När rätta ympe-tiden är inne, så hugger man ett stycke af en pihl $1\frac{1}{2}$ aln longt, tager så en lagom stor nafwer, och bärar hål twert igenom $\frac{1}{4}$ aln emellan hwarthera, söker så grenar af goda äple och päronträ, som kunna upfylla thesse bårade hålen i pihlstocken. Med en skarp knif borttager man then ytterste barken på ympeqwistarna, så longt, som kubben är tiock til, och sticker them så in i pihl-stocken, och förwarar med ympe-wax. Sådan lägger man thenne så tilredde pihl-stocken i ett dicke uti trädgården, som [s. 47.] är hwarken för wätt eller tort, hwilket först med god matjord måtte tilredas och öfwerhöljas. När nu thetta här stått första året öfwer, andra sommaren in til hösten, har thet säkert, om thet rätt giöras, tagit sig rot af pihlen, så thet upgräfwes, och sågas af emellan hwart trä, och försättes så i god jord uti *Linien* i trädgården; blomstren och frucktkarter, som under thenne tiden wisa sig, afplockas, ty annars förswaga the roten.

§. 7. Än ett sätt at ympa, som skier om wårtiden. Man tager en ung telning, så tiock som en gåspenna och ther utöfwer, then skär man af mitt på, klyfwer then så litet i ändan, sedan tager man en ympeqwist, som aldeles här emot swarar, skiär then samma på ömse sidor, nästan in til kärnan, och åt ändan lik en wigge, thenne sätter man i then klufne stammen, så at thet ena emot thet andra swarar, binder om med ett grant bast, och lägger lite ympe-wax om. Första månaden ther efter, eller så snart jag ser knopparna slå ut, lossar jag bastet med en knif, utan at skada ympen, eliest åter thet sig in i barken, at skarfnigen thesto mera kan *observeras*.

§. 8. Ännu ett annat sätt at ympa, som jag kallar skarfwä, och äfwen om wårtiden skier. Man skär snett af en ung telning eller wildstam, sedan tager man en tilreds hafwande ympeqwist af samma tiocklek, then skiär man äfwen snett emot then andra, förbinder och omplåstrar med ett grant bast, och litet ympe-wax, lossar i rättan tid, thet växer så tilhopa, som en feldschärare läker ett afbrutit ben, och är ett Guds underwärd i *naturen*.

§. 9. Thet bör man ock vidare här wid märkia, at alla ympe-qwistar böra gerna skiäras uti *Mars* och först uti *Aprili* alt som thet bittida wäras til, när nedanet är 3. a 4. dagar gammalt, på thet barken icke skal wara alt för lös wid insättningen: the tagas ock så af the träen, som bära nog fruckt, och hafwa fult blomster-knopp på sig, på södra sidan och högt uppe, dock så at ingen blomster-knopp är på sielfwa ympe-qwisten; ty ther igenom förswages the. [s. 48.]

§. 10. I Jungfruns och Stenbockens tekn och nästa ny ther efter, när thet är 2, 3, eller 4. dagen lidet, ympar man aldrahålst, ty tå slår intet felt, at icke ympen, näst Guds wälsignelse framter sin fruckt efter 3. års förlopp eller ock i tredie året.

§. 11. Ympas Äple uppå äple, päron, plummon, oxel, hägg, rönn, lönn, alm, ahl och wida.

§. 12. Päron ympas uppå päron, äple, plummon, oxel, lönn, rönn, hagtorn.

§. 13. Plummon ympas uppå plummon, krikon, slåbär, päron, äple-träd.

§. 14. Walnötter uppå ek, book, plummon och hagtorn.

§. 15. Kirsebär på kirsebär, krikon, hägg, asp. *NB.* Bäst är dock alltid, at ympa art på art, ty när det rätt *opereras*, så slår thet fast, thet andra kan wäl en tid hafwa bestånd, men går dock mäst ut, och är så fåfengt.

§. 16. At sättja färg och smak på fruckt, ther til fordras stor behändighet wid ympningen, om thet skal gå an. Om man wil hafwa röda äplen eller blodstänckta, doppar eller bestänker man then tilskurna ympe-qwisten i gete- killinge- grise- eller gädde-blod, rätt som man wil insättjan i stammen.

§. 17. Gula *dito*, så tager man Citron-safft, och *practicera* på samma sätt, så få the både färg och smak. Wil man ock hafwa följande smak på äple och päron, så tages *Muscat*-blomma, *Canel*, Neglikor eller dylikt, hwaraf en liten smola lägges i ympningen. *Item* giöres socker watn och saffrans-safft, hwar med ympningen bestrykes, thet gör en skiön smak och färg, allenast man hitter på at ther med rätteligen och i rättan tid umgås.

§. 18. Godt ympe-wax at giöra.

1. Tag 5. skp. kåda, 2½ skp. wax, ¼ lod osaltat smör, smält thet wäl tilhopa, red eller bruka thet för elden med händerna flitigt, til thes thet blifwer segt.

2. *Item* 5. skp. wax, 5 skp. hårpös, sådan som man köper [s. 49.] ifrån *Apothequen* ½ pund *Terpentin*, 3. lod osaltat smör, smält och blanda thet wäl tilsammans, och arbetat för elden.

3. *Dito* 5 skp. renluttrad kåda, 2½ skp. rent wax, 1½ skp. fogel-lim, blanda thet tilhopa och bered thet, thet blifwer ett godt ympe-wax, och håller wäl för watn.

4. Tag 1. mark godt wax, 2. marker ren gran kåda, 8. lod *Terpentin*, 4. lod rent swinister, smält thet tilhopa i en gryta för elden, rör thet med en trädspade wäl tilsammans, tag sedan grytan af, och stöp utur altsammans i ett ämbar med kalt watn, tag thet sedan up, och red thet wäl med händerna för elden, miuka thet med litet ister, så hänger thet ej wid händerna, arbeta thet tils thet blifwer segt, lägg thet sedan i stänglar med paper omkring, så är thet tilreds at bruka, när ympe-tiden infaller. Thetta ympe-wax är ock ett kosteligt pläster för allehanda skadar, rensar och helar sår och benbrott, skulle thet draga för starkt så kan man ofwan på waxet lägga en ister-hinna, hwilket lindrar och hindrar dragandet, och så vidare.

Thet XIII. Capitel.

Huru fructbärande Trän skola ansas.

§. 1.

Om hösten måste man enteligen gräfwa 1½ aln kring stammarna, skyfla god jord til them. Fylla med färsk kodynga, så, at then likwäl hwarken rörer wid trädet eller rötterna; ther på lägger man sedan åter then förra jorden igen. Kan man få skaffa sig så mycket hår af skin och huder hos garfware, som ther til behöfwes, må man ock ther med giöda träden.

§. 2. All tw eller try åra gammal gödzel är bättre än then färska, dåck måste trän ther med gödas alt som theras natur och jordmån är til. [s. 50.]

§. 3. Om hösten, när löfwen affalla och safften är utur träden gången, måste man rensa träden, taga bort qwarsittande löf och torra qwistar, samt all mässä med en yllen trasa, sedan thet förut nyligen regnat.

§. 4. Wil man hafwa wida trän, måste man wäl hålla them ypne inuti, och om grenarne eller qwisterne wexa för smale, toppa af them lagom.

§. 5. Stammen på ett trä bör med rätta wara så hög, at en karl kan gå raker under the nedersta grenarna. Många grenar nedantil på ett trä giöra thet buskelikt, och måste på slutet dock bortsågas, effter the draga all then krafften til sig, som trädet behöfde at skiuta sig i högden med. Medan trädet är ungt skal man ansat, som man wil hafwat, ty thet är intet rådeligit, at röra mycket wid thet, tå thet warder gammalt.

§. 6. Så snart the små afkärnar upgångne träden wisa sig, måste man bryta fogliga af theras små ögon och blader, så at the drifwa wäl up i högden. När man wil hafwa them at wexa på tiockleken, skär man af theras topp och rot och gör Cronan som man wil hafwa henne.

§. 7. När träden hafwa mera fruckt än the kunna bära, måste the stödiäs wackert under, then små och maskstungna fruckten afpläckas, så kan trädet blifwa *conserve-rat* och then öfrige fruckten kåsteligare.

Thet XIV. Capitel.

Om allehanda trädens tilfälligheter och siukdomar.

§. 1.

Träden äro, lika som menniskian, margfalliga anstöter underkastade. Såsom 1. af förtorkenhet, när barken blifwit skadad; kan botas, när man bestryker trädet med [s. 51.] kalfweblod. 2. Twinesot, för hwilken gammal god dynga är thet bästa *Recept*. 3. Brand, när träden förtårkas och barken alt öfwer synes swartna. Til at förekomma thetta onda, måste man i tid antingen öppna trädet, at then elake fucktigheten må komma ut och safften få luftt, på thet sättet, at man med en gran knifs ud, uti *Aprilis, Maji, Junii* eller *Julii* månader, ristar then yttersta trädets bark eller ock skiära bort thet förbrända, taga bort then elaka och föra til trädet god jord; smörja thet med följande brandsalwa: ½ skp. bomolja; 2. lod wax; lika mycket kåda och smör, som blandas med hwart annat och siudes.

§. 2. Matkar fräta ock offta hål på träden, at then närande safften, til stor skada för trädet utrinne. Wäxa uti them endels af theras ålderdom, endels ock när the blifwa slagne och stötte, så at barken läsnar på them. Therföre måste man granneligen ackta sig, at träden icke stötas, skafwas eller fara illa, när the flöttas och omplanteras. Om redan sådana matke hål wisa sig, måste man fliteligen skafwa bort sådan oråda och smörja trädet med träsälwa, eller ock öppna then swulna barken, at then onde fucktigheten, hwar af matkarna wäxa, må flyta ut.

§. 3. Kräfwetan, hwilken yttrar sig ther med, at barken swartnar och grenarna dö bort, *cureras* thermed, at man uti *Februario* bärar små hål alt in til kiernan på sielfwa stammen, och täpper them igen med enepinnar.

§. 4. Trädens ofrucksamhet förorsakas offta af theras för höga ålderdom, en alt för torr eller wåt grund; af ogräs wid rötterna, som drager all musten ifrån them. När the af storm och owäder slitas sönder, eller af creatur gnagas, måste man skiära bort thet skadade och smörja trädet med fåre eller swine-dynga och träsälwa.

§. 5. Matkebo förstörer man antingen ther med, at löfwen afpläckas, eller ock med små halmtofsar upbrännas i god tid.

§. 6. Foglar skrämmer man ther med, at the döde uphängas skråpuken och slammerwerk upresas, gewär lässas offta, eller ock [s. 52.] thet mäst frucktbärande träden med nät öfwerhöljas. Från myrer förwarar man träden bäst genom fogellim, wagnsmörja eller dylickt.

Thet XV. Capitel.

Om frucktens aftagande och förwarande.

§. 1.

Fruchten pläckas och hämtas af träden, så snart then blifwer mogen, som warar gemenligen ifrån *Junio* in i *Octobris* månad efter fruckternas åtskilliga art och beskaffenhet. Hwarken bör man låta fruckten blifwa alt för mycket mogen, ty tå håller hon sig ej så lenge, utan rutnar förr, så plägar then söta fruckten i synnerhet ock tå af foglar, getingar, och annor ohyra jemte tiuwars händer skadas och förminskas dock får man ej eller altför tidigt och bittida then aftaga, ty tå blir hon skruppig och ful, är ock tå ej eller så god och smaklig at äta, undantagandes några wissa fruckter, som man brukar at insylta, som icke få blifwa rätt wäl mogna. Som ock icke all frukten på ett träd tillika och på en gång mognas, så kan man undertiden litet skaka träen, tå man borttager thet som nederfaller och mogit är, och låter *Resten* sittia tils then bättre mognat. Then fruckt, som är största faran underkastad, måste man först aftaga och förwara granneligen. Then fruckt, som sielft affallit, tages thet bästa ut, *Resten* kan kokas för ladugårds folket, så mycket som duger, och thet som ej dugeligt är för folket, kastas ut för swinen och creaturen. Med ligg- eller winterfruckten får man ej wänta tils then blir mogen, ty winter-päramutter och dylik fruckt, plägar först efter 6. a. 8. weckors liggande, winna sin rätta mogenhet, godhet, mörhet och smak, sådan fruckt måste man ock ingalunda rysta eller skaka neder af träden, ty tå stötes then och tager lätteligen skada, utan måste then sackta och warsamt afplockas, och i en korga eller påsa wackert läggias. Skulle något [s. 53.] träd stå nära in til en dam, graf, dicke eller watn, kan man ett nät ther under upställa.

§. 2. Man måste ock ingalunda förhasta sig at straxt nederläggia fruchten i kälrar eller hwalf, utan låta then först wäl på torra kamrar eller salsgolf utswetta, icke på bara jorden läggia, utan breda halm eller täcken ther under, hwar *sort a part* för sig läggia, icke eller för tiocckt på hwart annat, eliest rutnar then snarligen. När then kommit i fruckt-Camaren, bör man utplocka först thet som fådt någon skada, och blifwit stött, som eliest rutnar och sticker thet friska an, sedan thet som matkstungit är, som kan nyttias, och sist lägges *a part* the skiönaste och wackraste, som man antingen wil åt wänner bortskiänckia, sielf förwara, eller för högre pris bör och kan föryttras. Hwar tredie dag måste man ock se om fruckten, och the som blifwit blöta, skadde eller anstuckna, borttaga i tid.

§. 3. Fransk fruckt, som gemenligen har hårda skal, som *poires blanches*, *Bonchretiens* och dylika, hwilka man icke med bara händerna offta får röra, ty tå blifwa the swarta, fula och anstuckne, måste man inweckla hwart och ett för sig i paper, tå the ej röra hwar annan, och behålla sin naturliga skönhet, hälst tå the på ett tort rum förwaras. Om fruckten råkar at frysa, kan man läggia then i en kittel eller ämbar kalt watn, sättia then in i ett warmt rum, tå man med nöje får se, frosten och kiölden slå

ut och utdragas, lägger man så litet is eller sniö i kring, så får then förfrusna fruckten igen sitt förra anseende, egenskap och smak.

§. 4. Wil man lenge gömma och förwara Borsdorffer-äplen eller andra, så måste man först låta them på ett tort rum en 14. dagar utswetta låta, sedan utwälja the hårdaste, som ingen fläck eller märke hafwa, icke ned rystade, utan wackert och sackta ned tagne äro, med ett rent kläde them wackert aftorka, i ett käril them inläggia, som lufften ej kommer thertil, hänga them up i ett tort rum, så hålla the sig öfwer år och dag. Kiärillet [s. 54.] torkas wäl innan til med ett rent kläde, dock understundom måste man se om them, och bortaga, om man märker något börjat taga skada.

§. 5. En god hushållare måste i tid föryttra och försälja then bittida mogna fruckten, och som ej lenge håller sig, eller ock en del torka, at bruka i hushället. Han bör ock öfwer alt hålla räkning och pris skäligt utsättia, at han må kunna märkia, om han winst eller förlust har af sin trögård.

Thet XVI. Capitel.

Om Äplen och Päron.

§. 1.

Äple-trän fordrar en fast, starck och fucktig jordmon, och wilja heldre på en kylande än het ort warda planterade. Sand och limacktig jord måste man förbättra och underhielpa, wilda grenar flitigt borttagas, i *Octobris* månad, när löfwet affallit, undertiden göda, så at dyngan ej lägges på bara röttren utan alltid först med jord betäckias, jorden ikring hackas up ibland, at mullen kring röttren blifwer lösare. I stora äplestammer ymper man heldre i barken, än i skorssan och klyfningen. Wid unga träens beskiärande måste man ock wara warsam, at man ej skiär bort för många qwistar.

§. 2. Som thet ganska zirligit i en fruckt trögård är, när ther finnes allahanda *Sorter* af in- och utländska träd, så wida platsen och andra omständigheter tillåta; altså måste wäl en hushållare winläggia sig om allehanda slags äpleträd, hålst at plantera sådana, hwilkas fruckt tål längst liggia, af hwilka man kan hafwa bästa nyttan så at föryttra, som til sitt eget husbehof, så framt man annars icke hafwer större afsickt på sitt eget *plaisir* och nöje, än på nyttan och inkomsten.

§. 3. Ibland then hårda fruckten är wäl Borsdorffer-Äplen [s. 55.] the förnämsta, hwilka äfwen här i Swerjet finnas och wäxa til ömnhighet på monga ställe och orter. The wilja bättre orter och wäxa bättre på höga och bergacktige orter, än på nedriga slätter. Til smaken lära knapt bättre finnas, än the som wäxa på winbergen emellan Meiser och Dresden. These äplen smaka wäl, äro hälsoamme, så at ock *Patienter* kunna äta them. Om the wäl skalas, doppas i litet salt och ätes, skola the gifwa en lindrig *Laxative*. Mot aftonen skola the wara ganska hälsoamme at äta, om man

doppar them i litet win, men äter, man them sent om aftonen, tå man wil gå til sängs, äro the öfwermåttos osunda och skadelige.

§. 4. Thernäst följa Stetiner äplen, som ock äro ganska goda, och offta 2. a 3. gånger större än the förra. När warm sommar är, warda the altöfwer röda, när träden stå rätt i fria solhetan. The äro safftiga, wälsmakande, och tåla liggia in til Påsk.

§. 5. Utom these nämnda finnes ännu oräkneliga monga slags äplen, som läderäplen, smöräplen, hwetäplen, Pingstäplen, Jungfruäplen, hwilka äro öfwer alt röda, aflonga något, hafwa röda strimor in uti, smaka wäl och gjöra en ansenlig *Parade* på bordet. Sötäplen äro ock monga slag, somlige hel hwita och tämmeligen stora, små hwita, gula med röda strimor, alla goda i hushållet. Winäplen hafwa en winsur. Kantäplen äro ock stora, goda, mognas sent.

§. 6. Thes utan finnas än monga slag, som röda äplen, Herräplen, Johannisäplen, Qvitten, Ungerska äplen, etc. Af Frantsoserna hafwom wi ännu många flera arter, som hwita, röda, grå och gula *Reinetten*, hwilka äro tämmeligen safftige och hålla sig länge, röda och hwita *Passe Pomme*, *Pomme de Cardinal*, *Pomme Noire*, *Pomme Leopoldus Rouge*, *Rambouchet*, *Rabea d'Angletere*, *Pomme de Prince*, *Pomme de livre*, *Pomme Violette*, *Robillard &c. &c.*

§. 7. Wil man för ro och nöje skuld hafwa äplen, som se [s. 56.] ut, som woro the med grönt och rödt *illuminerade*, så kan man af *Pergament* skiära ut bokstäfwer, eller hwad för slags *Figurer* man wil hafwa, och klistra them på gröna Stetiner äplen fast med mundlim, medan the sittaa på träen i wäxten, när nu solen skin på them, warda the på then delen och sidan, som icke med *Pergament* betäckt är, hel röda, men under *Pergamentet*, ther solen ej kan bita på them, helt gröna, så at then, som ej wet af thenna konsten måste sig högeligen ther öfwer förundra. Ja, jag erindrar mig en gång sedt, at en wiss Herre blef öfwertalt och trodde, at thetta war en besynnerlig rar art af äplen, som och skickade och begärte ympe-qwistar theraf.

§. 8. Af Pären finns här i Swerjet oändelige monga slag. The kunna delas i miuka och hårda. Ibland the hårda räknas billigt winter-*pergamotter* för the bästa, som mot Juhl-tiden först duga at äta, och äro tå först ganska safftige och wälsmakande. Thesutan äro monge *Sorter*, runda, aflonga etc. hafwa intet wist namn, kallas nu så, nu annorlunda. *Item* Olofsmesso päron, som ibland the första här mognas och äro rät kostelige. *Muscatteller* päron äro wäl små, men smaka och luckta ganska wäl, äfwen så *August-päron*, oräkneliga andra arter at nu förtiga. Then som har lust af få namnen på them, kan skaffa sig then longa tryckta *Specification* som på Franska och Tyska fruckter finnas plägar hos Trägårds-mästare.

§. 9. Thet händer undertiden, at päron träd förwändas och bära stenig fruckt, sådant kan förekommas, om man i *Octobri* tager wackert up mulden kring rötterna, och lägger thet på en hop rutna päron, så bära the äter god och ömrog fruckt. Pärön-träd wäxa annars högre än äple-träd, thes bark är ock hårdare och gröfre. The äska lerblandat, god, mör och fet jord, och fordra enehanda ympande, omsättiande, skiötsel och ansning med äpelträden. Och efter som the ej hafwa särdeles wida rötter, måste the bindas wid starka äplar, tils the blifwa så starka, at wädet ej mer kan skada them. I brist af god jordmon och af en osund ympe-stam få the ofta matk som swärligen står at rättas. [s. 57.]

Thet XVII. Capitel.

Om Winbär, Stickel- eller Krusbär, Berberisbär, Mullbär, Kirsebär och Plommon.

§. 1.

Winbär finnas här i landet i åtskilliga slag, som hwita, röda, lif-färgade, större och mindre ja ock swarta winbär, som hållas för mycket hälso-samme, fast somlige tyckia icke stort om theras smak. Winbär wäxa mäst allestädes wäl årligen, och kunna på mongahanda sätt ansas, ympas, och både til zirath, nöje och nytta brukas i trädgårdarna, och på bordet at ätas och syltas.

§. 2. Stickel-bär eller Krusbär fordra en god sandblandad jordmon. The planteras om hösten i häckar i kiöks-trädgården, och the upammas som winbärs-buskar af unga qwistar utan rot. När man skiär them $\frac{1}{2}$ aln longa, lägger helfften i rad neder i god jord, så få the nästa sommaren rötter, som man följande hösten plantera kan effter behag. Af thessa äro ock monga slag, stora blanka, stora gula, gröna, röda etc. etc.

§. 3. Af Berberisbär äro 2:ne slag, thet ena med stenar eller kiärnar, thet andra utan kiärnar, och är något rarare. Man kan om hösten taga af them, när 2:ne gånger starkt rimfrost kommit, tager man ej af them, blifwa the sittande öfwer wintren tils andra året. The planteras gemenligen wid plank eller murar wid ändan af kiöks- eller trädgården. The som äro utan kiärnar, äro the bästa, the betarfwa icke eller stor ansning. Ty hwarest the en gång planteras, kunna the wäl blifwa, allenast the upbindas. The hålla til godo, hwad jordmon the få, planteras höst och wår. Wäxa the för stort och bredt, kunna the klippas och skiäras.

§. 4. Mullbär äro 2:ne arter, hwita och swarta. The swarta planteras mäst, emedan theras fruckt är större, bättre och angenämare. The pläga af all träd sist slå ut, therföre kallas Mullbärs-trädet thet klokaste träd, ty när thet begynt spricka ut [s. 58.] kan man wara säker och fri för köld. På samma tid finner man gröna, röda och swarta Mullbär på träden, och warar från *Julii*, in i *Octobris* månad. The stå gerna på torra platser, och får man ej diupare plantera them, än the af *Naturen* tåla, emedan the ofwan i jorden medelst sina rötter sin näring sökia. The planteras ock bäst genom the unga telningar och sido skott, som hopetals wid roten slå ut. Wäxa gerna i gammalt kalk- och murgrus. I planterandet skäras rötterna tämmeligen, på thet the må få lufft, och sig thesto widare utwidga och utbreda.

§. 5. Kirsebärs-träd finnes här i Swerjet mäst i alla orter och trädgårdar til stor myckenhet, ja offta på bondgårdar, i synnerhet i gräntsen emellan Öster-Göthland, Södermanland och Neriket, hwarifrån bönderna en ansenlig *Quantité* här i Norkiöping årligen försälja. Kirsebär äro af mongahanda art, som sura, hwilka uti hushållet til åtskilligt oconomiskt bruk giöra största nyttan, som til mos, kirsebärs-win, brännwin, ättickia, och dylikt, *item Italienska Amouretter*, Spanska kirsebär, swarta,

hwita, röda, *Maji*-kirschen, som bittida mogna, *Doctor*-kirschen ganska stora, *Amarrell*-kirschen, och monga flere namn.

§. 6. Kirsebärs-träden tåla intet gerna dyngia, therföre när unga träns rötter ther med omläggias, lossnar barken offta på några ställen från trädet, hwilket bör hielpas i tid. The trifwas bäst i medelmåttig jord, som icke är för fucktig, och ther hos något kylande.

§. 7. Som wid beskiärandet ytterste barken på kirsebärs träden gerna plägar skalas af, hwaraf trädet sedan i sin wäxt hindras, så måste man laga, man har en god skarp knif thertil, så at barken äfwen glatt afskäres. Så mycket möjligt är planteras the i ordentelig rad emot söder, så at the stå frie för nordanwädet. När the omplanteras, måste the ej sättias diupare än the förr stådt, och icke diupt, emedan äfwen the sin näring ofwan i jorden sökia och finna.

§. 8. Af Plommon finnes här ock många slag, som Franska plommen, *Cœur de Pigeon*, blå eller *Violetta*, *Damas blanc*, [s. 59.] *Damas jaune*, *Mirabell* röd, *Mirabelle blanc*, *Prune d'apricos*, röda ägg-plommon, krikon etc. Plommon-träd växer mycket fort och fordrar ej så stor ansning, man ser ock therföre nog plommon träd här i Swerjet, äfwen wid monga bond-gårdar. Af plommon giöres ett godt och wälsmakande mos, man kan ock torka them, och på flere sätt them nytja. Gula plommon, änskiönt the hafwa en söt smak, äro the dock ganska ohälsosamme, och borde med rätta i trögårdar ej lidas, som the ock therföre på monga orter förbudne äro at i städerna säljas.

§. 9. Plommon-träd kan man wäl flötja, änskiönt the äro stora, och när man them planterar om, bör man ofwan til qwistarne aldelas afskiära, jemwäl roten, dock at man skonar kiärnan. Plommon-träd beswäras mycket af mossa, hwilken i tid bör afskrapas, jemwäl af ofrucktsamhet, i thet the bära mycket löf, men litet eller ingen fruckt, tå grunden måste förbättras med god gammal gödsel, så ock af monga torra qwistar, som i tid böre borttagas, annars förderfwas trädet.

Thet XVIII. Capitel.

Om *Apricoser*- *Persike*- och *Castanie*-träd.

§. 1.

Af *Apricoser* har man the tidigare, gula, hwita etc. The hafwa en förträffelig smak, besynnerligen the stora och när the i socker insyltas, äro the rätt hierte-styrkia. The små kallas *Moreller*. *Apricose*-träden sätter man gerna wid trögårds-planken eller murar, emedan the therstädes bättre och snarare mognas, och kunna ther för allehanda stormwäder säkrare stå. The fördra samma grund och skiötsel som persike-träden. Wil man af kiärnar updraga them, så blifwer fruckten små, fast man ock planterar kiärnar af thet allerbästa slaget. Wil man sättia then af kiärnar, så måste man sättia them straxt på thet stället man wil hafwa them

ståndandes, eller ock andra året utplantera them, ty roten växer gerade neder i jorden, och tager [s. 60.] sig ganska få sido-rötter. Proppar man them två eller flera gånger på ett Persike-träd, så blifwa the nog större, wackrare och smakeligare. Alla persike och *Apricose*-träd, som proppas på Mandel-träds stammar, wara längre, och få en sötare smak, när the stå i sandig jordmon, dock wilja Mandel-träd här i Swerjet, så wida mig kunnigt är, icke särdeles fort eller arta sig.

§. 2. Persike-träd är af åtskillige slag och namn, som blod-Persikor, Mandel-persiker, *Morell*-Persiker, *Violette Pers*, *Royal Pers*, *Swolse Pers* &c. The älska stå mot middags-solen, och wilja gerna hafwa warm, sandig och fucktig jordmon, therföre man ock gerna planterar them i kiöks-trägårdar, therest the gemenligen wilja bäst fort. I torra somrar måste man undertiden watna them, emedan theas rötter liggia ej särdeles diupt, om hösten gräfwer man ock kring röttren, och lägger löf af theas träd kring rötterna.

§. 3. Wil man sättia them af kiärnar, så öpnar man spetsige ändan på them, lägger them några dagar i sött win, och sticker them höst eller wår i god mör jordmon. När the 2 år stådt, kan man taga up them, och om wåren uti annan god jord omplantera, tå man alltid först litet beskiär roten, och tager bort nedersta qwistarna, sätter them så ordenteligen efter snöre halfredie fot från hwart annat, och skiöter them sedan wackert.

§. 4. Persike-träd blifwa intet gerna gamla, ty the äro underkastade många farligheter, therföre måste man årligen sättia kärnar och proppa them, som af god art äro. När the wäl sittia, måste man likwäl understödia them, emedan roten står platt i jorden, och trädet kan eliest lätteligen af wädret rubbas och taga skada. Om ett persike-träd förfrys, måste man likwäl hafwa tolamod ther med til nästa sommaren, slår thet tå ej ut, så måste man samt med roten gräfwa up thet, och ett annat på thes rum plantera.

§. 5. *Castanie*-träd finnes här i landet icke til någon myckenhet, dock här och ther likwäl några få. Then kalla luftten kunna the ej gerna fördraga, och kräfja en frucktbär fet jord. The [s. 61.] måste langt från hwarandra planteras, emedan the wäxa ganska stora. The breda sig träffeligen ut, och passa ej wäl ibland the andra träden, tiena bäst at stå för sig sielfwa, eller ock i *alleerna*. The updragas genom sin egen säd eller fruckt, then man i god och sämre jord äfwen kan plantera, när then är mogen. När the äro 3. år gamla, kan man altid om hösten plantera them på the ställen the stadigt skola stå. *Castanie*-kiärnar gå up på några wekor.

Thet XIX. Capitel.

Om hwarjehanda slags Nöte-träd, som wahl-nöte, Lampertska etc.

§. 1.

Nöte-träd finnes både wilda och tama. Af the wilda finner man här i Swerjet allestädes många ängiar och hagar fulla, hwilke om the blefwo bättre wårdade, och fingo stå i fred tils the blefwo rätt mogna, skulla the tilskynda ägaren fast större nytta, än nu gemenligen skier på the fläste ställen. Ifrån Smoland, Öland och Gottland få wi här the bästa och mognaste wilda nötter.

§. 2. Af the så kallade welska eller wahl-nötter finnas både stora, medelmåttige och hel små. The trifwas bäst i sandig och något wåt jordmon, och hwarest the en gång planterande äro, betarfwa the ingen särdeles skötsel eller wårdnad mera. The updragas alltid af friska nötter, som om hösten ordenteligen efter snöre sättias och planteras $\frac{1}{2}$ fot från hwar annan. När the äro 2. år gamla, måste the straxt omplanteras för then longa roten, som skiuter sig gerad neder i jorden, ty om the blifwa för stora, kan man sedan intet wäl få them up utur jorden. Emedan andra träd intet gerna kunna komma fort ut med them, planteras the hälst i *Alléer* eller på sådana orter, som the ej hindra andre träd.

§. 3. Walnötterna kan man allestädes i städerna med god nytta föryttra och försälja, och när träden blifwa gamla, kan man både för träd och rötterna få wäl skiäl och betalning af snickare [s. 62.] och bildhuggare, som wäl weta, hwad thet duger til. Wid *Johannis* tid tager man af the gröna omogna, så mycket man behöfwer at insylta. Eliest är nog bekant, at tämmelig tid och år fordras innan at walnötte-träd börjar bära fruckt.

§. 4. Af Lamperska nötter fins både med hwitt och rödt skal. Man planterar them om hösten af unga telningar eller ock nötter i en kista, then man i kiällaren förwarar. Om våren, när the begynt skiuta sig, tager man them utur kistan, och planterar them i rad, ther the skola blifwa ståndande. När man wacktar them för sidoskott, och lagar, at the wäxa rätt up i högden, så bära the en gång större och fylligare nötter och kärnar.

Thet XX. Capitel.

Om hwarjehanda *Oeconomiska* och *Medicinska* sakers tilredande af fruckt, blomster och örter.

§. 1.

At torka allehanda slags fruckt. Plommon kan man antingen skalade och kiärnarna uttagne, eller ock oskalade tillika med kiärnarna insättia på torck-bräden i en bak-ugn, sedan brödet är uttagit. Man måste flitig tilse, at the ei brännas, och sådane andra eller tredie dagen utplocka, och the som än icke äro wäl torra å nyo i en warm ugn insättia. På samma sätt förfares äfwen med päron och äplen. Kirsebär kan man likaledes på torck-bräden i ugnen torka, dock låter man på andra ställen them i knipper sammanbinda, hänger them i lufften at torkas. Persicker måste man skala, skiära sönder, kiärnarna uttaga, och sackta på ugnen torka. Päron och äplen kan man träda up på en stark tråd, och i lufften torka. Stickebär kan man äfwen som annan fruckt torka, och på höns- dufwo- och kalfkiött koka.

§. 2. At koka Plommon-Mos.

Skiär up Plommon, tag ut kiärnarna, koka them i en stor kittel, rör wäl om, så at the hafwa rum och icke brännas wid [s. 63.] tils thet blifwer så starckt, som tu wil hafwat. Men wil man giörat rätt godt, så rifwer man the kokta plommon genom en sickt, så at skalen och thet grofwa wäsendet blifwer från tagit, och safften går igenom. Ther til lägger man litet Canel, Negliker och *Citron*-skal, men *Citron*-skalen böra antingen ganska litet eller intet koka, ty eliest blir thet theraf bittert. Sedan slår man thet i krukor och smältter brunt smör öfwer, och förwarar thet sedan i högden på ett tort rum, ty i ett wått rum doger ej hafwat. Thetta moset är i ett hushåld rätt godt, och kan man ther af sielf äta, samt gifwa barn ock folket theraf til bröd frukost och afftonward, och dymedelst spara smör och ost. Man plägar af thetta allena eller ock blandat med Kirsebärs-mos fylla och baka goda pankakor och munkar.

§. 3. Slåna-safft eller Mos at koka.

Tag 12. skålpund goda, mogna och i *Septembri* samlade slåna-bär, rensa them wäl, stöt them något grofft, slå ther på fyra gånger så mycket friskt bruns-watn i en kittel, lät thet til helften inkoka, pressa them sedan, silat genom en duk, at stenarna och fröen blir borta; slå thet åter i en kittel, lät thet koka up, och rör altjemt, tils thet blir tiockt, dock lätt ej brännas wid. Lät thet sedan kalna och swalna, förwarat så i glas-brukar, så kan thenna safften hålla sig i 12. år, och är ett härligit medel för mongahanda. Thet hielper emot stackot anda-dregt och hosta, fördrifwer swindel, fördelar wäder, är förträffeligit emot förgifft och pesten, och är sålunda ganska nyttigt i hushället.

§. 4. Om *Cider* eller Äple-Mos.

Thenna drycken, som beredes af äple-mos, och får genom gäsningen en fullkomlig win-smak, beredes på följande maner och sätt: Man tagar goda, wäl mogna och

safftige äpplen, som redan en god tid legat, stöter them små, och pressar them så i en press. Safften, som the ifrån sig gifwa innan the komma i pressen, gifwer en härlig *Cider*, men then, som i pressen utpressas, hälst tå then fådt *fermentera* och giäsa, är långt *durablare*. Man gör en slät *Cider*, när man låter äple-safft i watn *fermentera*, och är thenna *Cider* ej så [s. 64.] starck. Wil man om äple-mustens egenskap dömma, så måste man betrackta thes tilredande, thes smak och ålder. Hwad smaken angår, så närer then söta mäst, och som then är medelmåttigt warm, så är then ock tienligast för kalla och torra *temperamenter*. Then som stöter på syrlig, är watn-acktig, kylande, går lätt igenom, och skickar sig för hetsige magar. Then som af söta och goda äpplen beredes är bättre, än then som göres af sura. Af wilda sura skogsäpplen giöra ock somlige, men then är öfwermåttan slät och ringa.

§. 5. I anseende til åldren kan then betraktas i treggiehanda tilstånd, antingen som han kommer först utur pressen innan han giäsit eller tå *Fermentation* och giäsningen är förbi, och han ifrån sin orenlighet är ränsad och klar worden, eller ock tå han genom tidens längd är aldeles sur worden. Så snart han kummit utur pressen, liknar han en must och nytt win, thes flycktige och *sprituose* delar äro ännu beständigt med the grofwa och *Tartariska* delar förenade. Therföre är han ej så lätt utan swår för magen at fördraga, förorsakar durchlopp, som ofta slår ut til rothen Ruhr. Men sedan han giäsit, och fått en winacktig sötma, är then ganska hälsosam och god. Men blifwer han altförgammal, *degenererar* han til en syra, och förorsakar i menniskians kropp en skarphet, som är skadelig både för bröstet och magan.

§. 6. Af Pärön *preparerar* man wäl ock en slags must, men håller sig ej så lenge, som *Cider* eller äple-must. Ty then håller sig wäl uti 2. eller 3. år, när han rätt handteras och acktas, men them som af pärön göres håller sig icke öfwer 6. månader. Är ock icke så mycket uti bruk. Jag håller före, om man wore *curieus*, at *experimentera* allehanda sådana dylika dryckar, skulle man kunna påfinna ännu longt flere slag, som skulle om sommaren ej allenast wara ganska angenäma och liufliga, utan ock, tör hända mycket hälsosamma. Så kunde man kan skie af plommon, *Apricoser*, persicker, kirsebär etc. monga härliga winer giöra. The som ej wilja giäsa, kunde man genom konst til *Fermentation* twinga, man kunde förbättra them med allehanda krydder, som Neglikor, *Citron*-skal etc. och giöra them liufligare och sundare. [s. 65.]

§. 7. At giöra ättickia af allehanda wild skogs-fruckt.

Stöt skogs-fruckt en hop med ett besynnerligt jern, uti behörigt kiärille, pressa ut safften under en press, slå honom i ett kiärill, hwaruti redan ättickia warit, så at then göres, sedan fyll thenna safften på små kiärill, och ställ them in i stufwan ut med ugnen, at the hafwa wärma och än surare warda. Fyll på kiärille altjemt, at the ej gistna. När nu ättickian är rätt sur, kan man fylla på flera kiärille, och så har man god ättickia hela året öfwer.

§. 8. At giöra Viol-Sirup.

Thet är twenne maner at giöra Viol-Sirup. Thet ena är, när man stöter 1. pund Violer i en sten-mortare, som wille man giöra en *Conserve* theraf, slår them i ett starckt linkläde, som kan hålla under pressen, tå thet stötes och tryckes, siuder så 1. Pund fint socker så tiockt som en *Conserve*, när the nog kokat, tages then af elden,

tå Viol-safften wackert theruti giutes, och med en trä-skied flitigt omröres. Sedan, när then litet kalnat, slås then i en glas-flaska, som wäl torkas, och med miukt wax omläggies. Thet andra maneret är sålunda: När man blommorna wäl kråssat, lägger man them i en hårdduk, slår ther på smält socker, som ej har *Conserve* tioclekk, thet gör man flere gånger. I thet man nu sockret sålunda pågiuter, så måste en annan sönderkrossa blommorna med en träd skied, så at safften kommer ut. Then uphäm-tar man i ett wäl glaserat kiärill, och sedan alt genom lupit, lägger man äfwen hårklä-det under pressen, at intet må förkomma. När nu alt swalnat, förwarar man thenna sirupen i en glas-flaska. Thetta kan äfwen med Rosen-blad och andra flere blommer *practiceras*.

§. 9. At bränna godt Rosen-watn.

Tag röda och hwita Roser, så mycket tu wil, plocka af bladen, och wackta tig, at intet grönt eller gult kommer ibland, slå them i ett kiärill, hacka them helt fint, ströp litet salt på them, och lätt them så en tid stå i källaren eller i ett hwalf, slå sedan thesse insaltade roser i en *distiller*-panna af koppar, slå i *Proportion* friskt bruns-watn therpå, och lätt thet så behörigen *destileras*, [s. 66.] wil man hafwat starkare, så kan man slå Rosen-watn på friska Roser, och *distilera* om. När man sålunda några resor gör, så får omsider Rosen-watnet sådan *refraganz*, så at man måste sig theröfwer förundra, och man kan bruka thet til hwarjehanda hiertstärkande *Bezoardiska* och *conforterande Compositioner*. Watnet af hwita roser skal mer kyla, än af the röda. Rosernas insaltande är en härlig *Invention*, när man hafwer en stor myckenhet af roser, och icke rum nog at them *distilera*, så kan man på thetta sättet them lenge *conservera*, tils man får tid och rådruum at *distillera*.

§. 10. En kostelig hufwud-puta eller possa för hufwud-flussar at giöra.

Tag Majoran, Rosenmarin-blommor, Lawendel, af hwarthera en hand full, *Peonie*-rot, Viol-rot af hwarthera ett lod, krydd-Neglikor, *Muscat* af hwarthera ett halft lod, *Benzoe*, *Styrax*, af hwarthera ett qwintin, hacka altsammans, något grofft, lägg thet i en tun silkespåssa, sy then wäl tilsammans, och bär then på hufwudet. Man kan ock på samma sätt bruka Majoran, Rosenmarin bland, Lawendel, May-blom-mor, Kumming, Neglikor, *Muscat*-bloma och *Cardemomma* blandat, och som thet förra bruka.

§. 11. Et slags kosteligit fotbad för hufwud-flussar.

Tag Camill-blommor, Majoran och salt, af hwartera en hand full, giut ther på tredelar lut och en del win, lätt thet så upsiuda, och bada fötterna en gång om wekan morgen och affton theruti.

Thet XXI. Capitel.

Om allehanda Trägårds-wärketyg, och Redskap samt theras bruk och namn på *latin*.

I. **S**pada *Lat. Ligo*. 2. Sköffel eller handsköffel, beqwämlig at med en hand gräfwä omkring något smått. *Trulla*. 3. Sköffel at sköffla gångarna med. *Pala plana*. 4. Träskofwel *Pala Concava*. 5. Träkratta *Rastrum*. 6. at sköffla gångarna med. *Rutrum s. radula*. 7. En rulla at slätia sängar med. *Volvulus*. 8. Ett spetsigt jern, at giöra hol med i jorden. [s. 67.] *Vectis*. 9. Jordgaffel, *Bipalium*. 10. Hacka, *Sarculum*. 11. Kopparsäll, *Cribrum perforatum*. 12. Kissel, *Cribrum filatum*. 13. Ströd-gaffel, *Furca vel tridens*. 14. Skiuf-kjärna, *Carrus s. vehes trusatilis*. 15. MätSnöre, *funis cum baculis*. 16. Planter-tråd, *bacillus ligneus*. 17. Planterträd med pinnar. *Platator*. 18. Watn-kanna, *Gutturinum*. 19. Planter-hålk, *tubus extractorius*, hwaraf man bör hafwa twenne, at när man tager ut en planta, kan med then andra sättia en annan i samma håll, och när man tager ut then smala pinnan, öpnar han sig, och släpper ifrån sig matjorden med plantan. Man kan ock hafwa en stor i förråd, til at omsättia lökwärck och annat, som står i blomma med stor behändighet. 20. Ympesåg, *Serra insitiaria*. 21. Jorde-nafwar, *Terebra extractoria*, skafftet bör sittia löst på, at man kan bära omkring plantan eller löken, tils man får honom utur jorden. 22. Ympeknifwar små och stora, *Culter insinitius*. 23. Ympe-wigg af been. 24. Hampa, *Cannabis*. 25. Ympe-wax, *Cerotum*. 26. Träklubba, *tudes* til at slå af the gamle och torre qwistar med. 27. *Dito* en Träklubba, *Malleus*. 28. Måsse-skrapa, *Marre*. 29. Putse-knif, *Faccicula*. 30. Yxa, *Securis*. 31. Häck-sax, *Forfex*. 32. Fiäder-sax med en stång, at putsa ofwan i träden med. 33. Ett jern at stöta af qwistar och grenar ther med, *Bipennis*. 34. En Spetshacka, *Sarculum triquetrum*, til at bryta af fruckten med, at then ej må fara illa, *harpace*. 35. En dubbel och änkelt stega, *Scala*. 36. Halmklockor, *Campanæ Stramineæ*. 37. Glas-klockor, *Campanæ vitreæ*, 38. Glashus, *Pulpita vitrea*. 39. Melonhus, *Area calefactoria*. 40. Blompotta eller lådor, *Vasa Floralia*. 41. Klufna pottor, *Olle fissæ*. 42. Hand-bår, *Vehiculum manuale*. 43. Widkorgar at bära allehanda uti, *Corbes vimineæ*. 44. Boxboms planterare, *Plantator bucci* af jern eller hårdt träd, flere andra at förtiga, som ock finnas nämde och aftagne wid slutet af Adelig öfnings 14. *Tom.*¹⁸⁰ [s. 68.]

THEN FEMTE AFDELNINGEN.

OM SKOGS-WÄSENDET.

Thet I. Capitel.

Om Skogarnas Laglikmätige wård, bruk och nytjande här i Swerje, samt om lands-härads, sockne-almeningarna, Swedjande, löfbrytande, skogs-eldar etc. etc.

§. 1.

I bland monga andra härliga och förträffliga förmoner, som then alwise Skaparen Swea- och Giötha riken rundeligen framför the flästa *Europeiska* riken nådeligen förunt och förlänt hafwer, äro wisserligen the skiöna skogarna icke för the minsta, utan en ibland the förnämsta at ackta och skatta. Ther af äfwen så stor ömnoghet mäst öfwer hela Swerjet och Finland, i synnerhet, Wester-Norrland, Neriket, Wermeland, Öster-Göthland, Småland och flere *Provincier* finnes, at ej allenast inwånarena sielfwa nog hafwa til sin rikeliga nödtorfft, utan ock kunna årligen til utrikes orter utskeppa och föryttra en ansenlig myckenhet af bräder, planker, bielkar, skieps-wärke, och mycket annat träwärke.

§. 2. Hwad för en oförlikelig gagn och nytta härflyter af skogarna, samt huru högstnödige och oumgängelige the äro ej allenast för Riksens almenna tjenst, utan ock för samtelige inwånarena så i städerna som på landet, til *Seglationen* och handels befordring, til bygnad och hus, til Bergs-brukens och *Manufactoriernas* underhållande och drifwande, etc. etc. är alment [s. 1.] bättre bekant, än at man skulle behöfwa thet här widlöfteligen utföra, emedan hwar och en, som saken något närmare wil efterfinna, lärer lätteligen kunna finna, at aldrig en enda *Profession* lärare wara, ej eller något stycke af wår *Oeconomie*, hwar wid man icke skal förspörja och handgripeligen röna skogarnas ogemena bruk och nytta så i freds- som krigstider.

§. 3. För then orsaken finnom wi ock, at wåra gamla förfäder ifrån the uräldsta tider hafwa hållit sina skogar uti ganska stort *estime* och wärde, ja en del theraf aldeles helige, som thet ock af *Historierne* nog bekant är, at the sin guds-tienst mäst uti skogar och wackra lundar hållit, *celebrerat* och firat.

§. 4. För samma orsak skuld hafwa ock the berömligaste Swea och Giötha Konungar tid efter annan låtit sig högst angelägit wara, at genom flera hälsosamma förordningar förekomma skogarnas skändeliga missbruk och förödande, samt at på alt görligit sätt befordra thes rätta lagliga wård, bruk och nyttjande. Ther uppå

söfftar äfwen wäl i synnerhet Kongel. Maj:ts almenna Förordning om Skogarna i riket, som är gjord, öfwersedd och förbättrad wid sistleden Riksdagen i Stockholm år 1734. Och emedan högbemelte Kongl. förordning är för hwar och en hushållare högstnödigg och oumgängeligg ej allenast at weta, utan ock at efterlefwa och *practicerat*, ty har jag för nödigtt acktat, at til then gunstiga läsaressens tjenst och nöjje then ord ifrån ord här införa, som följer.

Wi FRIEDRICH, med Guds Nåde Sweriges, Göthes och Wendes Konung etc. etc. Landt-Grefwe til Hessen etc. etc. Giöre witterligitt, at ehuruwäl utaf förra Glorwürdigste Konungar tid efter annan åtskilligg hälsosamma Förordningar gjorde blifwit, så wäl om allmenne, som enskylte Skogars befredande och sparsamme nyttiggande, samt bärande träns wårdande och planterrande, är thet likwäl Oss i underdånighett wordet wid handen gifwet, huru som the icke thess mindre [s. 2.] igenom hwarjehanda föröfwade missbruk, besynnerliggen med skadeligg swedjande, öfwerflödigg sågande, olaga åwårckningar, samt mångens egitt oförsichtigg häfdande, äro ganska illa, särdeles på somlige orter medfarne, och dels förminskade, dels utödde. På hwilka missbruk, thet icke igenom alla ersinelliga medel och utwägar, bot och ändring söka skulle, ofelbart följer, at Skogarne hwaräst the ännu äro behåldne, skulle på lika sätt tilgripas, then ringa skogens tilwäxt hindras och the således aldeles utödas, til så mycken större otienst, afsaknad och skada, som berörde Skogar äro högstnödigg och oumgängeligg, ej allenast för Wår och Riksens tjenst, utan ock för Wäre trogne Undersätare til *Seglationens* och Handelens befordring, byggnad och annan nödtorfft, men i synnerhet til Bergsbrukens underhållande uti theras drifft, hwarigenom Riksens inkomster så märckeligen understödiass, handel och wandel thess förnämsta rörelse hafwer, samt månge af undersätarne, både på landet och i Städerna theras förtienst och näring åtniuta. Wi hafwe förthenskul i nådigtt betrachtande af alt sådant uppå Riksens Ständers underdånigg anhållan, the förra om Skogarne tid efter annan författade förordningar låtit öfwerse, och efter närwarande tids beskaffenhet lämpat, och således för godt funnit, at om Skogarne, theras wård, bruk och nyttiggande stadga och förordna, som följer.

1. **E** huruwäl til föllie af Skogs- samt flere wid tilfällen gjorde Förordningar om allmenningarne tid efter annan, merendels är wordet undersökt och dömt, så at theras afwittring ifrån angränzande Byägor til största delen lærer wara skiedd; likwäl emedan flere ännu finnas torde, som med goda och oweder-säjelliga skiäl bewisas och utsökas kunde; Ty bör med them på thet sättet förfaras, at the, thet thet icke redan skiedt, först af Landtmätarne *Geometrice* aftagas, och sedan thet om lagligen ransakas och dömmas; hwad tå för någon Cronoparck, Lands-Härads- eller Sockne-Allmänning förklarar warder, thet skal [s. 3.] med giltigg och fullkomligg rör efter thet om gjorde förordningar, utmärkas, och ifrån angränzande Byägor afskiljas. Skulle ock någon af förberörde Parcker eller Allmänningar finnas, som wäl lagligen wore utbruten, men icke med giltigg rör utmärckt, eller ock the gamle förkommit, på then händelsen bör med thes rörläggande på lika sätt förfaras. Til ewårdeligg efterrättelse af alt sådant, skal utaf ransakningen, dommen, afwittrings- och röseläggnings *Instrumenter*, jemte *Chartan* ett *Exemplar* lefwereras

til Wårt och Riksens Cammar-Collegium, at uti thes *Archivo* förwaras, samt ett til Landshöfdingen, och ett til Härads-Rätten. Åliggandes thet Landshöfdingen at draga försorg, at thetta inom fyra år sedan thenna Wår Förordning allmenligen kundgiord är, må blifwa wäreckstält, så wida någon twist om råskildnaden emellan Allmenningen och angränzande Byägor thet icke hindra skulle.

2. Utaf förfarenheten rönes at the många hemman, Torp och Backestugur, som uppå Lands- Härads och Sochne Allmenningarne bygde blifwit, thersammastädes med rödjande och skogens nyttiande til byggnad, giärdsel och wedbrand, större skada giöra, än then ringa skatt the betala, Oss och Cronan gagnar. Hwarföre skal om alla hemman, Torp och Backestugur på Allmenningarne undersökas, theras namn upteknas och skiärskådas, med hwad skiäl the besittias, och om the med rå och rör ifrån Allmenningen afwittrade blifwit, the som rå finnas wara skattlagde och indelte, och antingen höra *immediate* under Oss och Cronan, eller therifrån äro kiöpte, bytte eller på annat sätt lagligen förwärfwade, blifwa wäl stående, och ägarne wid theras laga fång bibehåldne, doch skal undersökas hurudanne the, then tiden the afhändes warit hafwa, och om the utom hanck och stör eller laga Rå och Rör sedermera något af Allmänningen inkräcktat, bör thet, på then händelsen läggas ther under tillbaka, så ock hemmanen och Torpen, om thet icke redan skiedt, med theras rätta umägor rörläggas, hwarutom the sedermera icke någon inkräcktning [s. 4.] af Allmänningen giöra skola, eller som theras enskylte nyttia utan rifwe then genast up och böte, som uti thet 16. Cap, 4. §. Byggbl. påbiudes, allenast efterlättes them, som slika Hemman och Torp innehafwa, at i Allmänningen med andra Härads och Sochneboer hafwa theras Få gående Klöf om Klöf, jemwäl therifrån niuta til theras enskylte husbehof nödortfigt bränsle och timber, dock måge the icke utan föregången besichtning öfwer Byggnaden och Härads Rättens ompröfwande, så ock Landshöfdingens tilstånd, jemwäl Skogsbetienternes uti twenne af Nämnden, samt upsyningzmännernas närwaro therpå fölgde Upsyning, och the större träns stämplande fälla något Timber eller eliest giöra någon skadelig åtgärd, icke eller hugga til bränsle något friskt trä, utan betiena sig af nederliggande lägor, stubbar afhugne skatar och Grenar, som äro at tilgå, och thetta alt wid plickt, som här nedan före uti then nionde *Articel* utsatt är. Skulle wid then ransakning, som öfwer ofwanberörde hemman, Torp och Bakestugur kommer at anställas wederbörande wägra at framte theras *Documenter* och bewis, eller ther med förhala, sedan them ther til en tilräckelig tid är lämnad worden, åligger Landshöfdingarne samma Torp i Qwarstad sättia til thes Saken aldeles afgjord blifwer.

3. Inga Torp skola hädan efter tillåtas at byggas uppå Allmänningarne icke eller the, hwilka sedan Indelningen skiedde, olagligen upbygde äro, och ännu icke kommit at skattläggas eller indelas, blifwa stående, utan böra såsom skadelige utrifwas efter laga ransakning och domb, eho them besitter, nyttiar och bygt hafwer. Ther någon ett sådant torp skulle til sig kiöpt eller bytt, then samma skal sina penningar therföre, innan han the afräder, undfå af then thet såldt hafwer, antingen af Kongl. Maj:t och Cronan eller Landet, Häradet och Sochnen; på annor händelse skal thet strax afrädas och läggas til Allmänningen, hwilcket alt Landshöfdingarne skola uti tidig *Execution* ställa. Men om på Allmänningen något Ryttare- Soldat- eller

Båtsmans [s. 5.] torp skulle finnas, som til Boställe för them redan kan wara inrättadt och indelt, så bör thet blifwa stående; äfwen som ock, om något af sådane Torp, som således böra utrifwas pröfwas nödigt för Skogwachtaren, eller någon annan af Jägerie *Staten*, som hafwer achtning öfwer Allmänningen, så kan thet för honom bibehållas, och uppå thes Lön räknas med alfvarsamt förbud, at icke giöra på Allmänningen någon inkræktning eller åwerckan, utom thet torpet lagligen kan tildelt blifwa, tå thet äfwen som uti förenämde §. stadgat finnes, rörläggas, icke eller annorlunda nyttia Allmänningen, än som uti föregående *Articel* föreskrifwit är, wid thet straff efter omständigheterna, som här nedan före uti then 14. §. för ett sådant brått utsatt warder.

4. Wi kunde wäl för vår enskylte rättighet, och i synnerhet för Diurståndens och Fogellekarnes fredande skuld hafwa fog, alt nyttjande och bygge uppå våra fridkallade Parcker, Gehäg- och Jägare-Platzer förbiuda; men wilja dock af Gunst och Nåde hafwa efterlåtit, at the, som bo in uppå eller wid någon Cronoparck, måge utan betalning ther så wanligit warit, jemte mullbetes åtniutande för boskapen, få ther taga förtorckade trän och sådant windfålle, som til intet annat än wedbrand är dugeligit, samt lågor, stubbar, grenar och nederliggande ris til at dymedelst rensa skogen och mullbetet, dock at thet må skie med Landshöfdingens tilstånd, samt Jägemästarens wettskap och *Ordres* til wederbörande Jägerie- och Skogsbetiente, som hafwa at utsyna, hwaräst thet tienligast får tagas. Så länge något sådant är at tilgå måge inga friska trän efterlåtas. Men skulle thet icke finnas och hemmanetz nördorfft efter Tingsbewis oumgängeligen fordrade någon hielp, stånde til Landshöfdingen, at igenom bemelte Jägerie- och Skogsbetiente låta noga undersöka huru wida någre oduglige och föråldrade, samt til intet annat än wedbrand tienlige trän finnas, som utan skada efterlåtas kunna, hwilka på then händelsen med Cronones hamrar af Jägerie Betienterna utan betalning måste utmärckas, innan the få fällas och [s. 6.] bortföras, tå then, som them niuter skal wara förplichtad wid sex marck S:mt:z bot, topparne, grenarne, och riset tillika afhämta, eller åtminstone uti högar på oduglige Platser sammanläggas. Drister sig någon utan sådant tilstånd och utmärckning på våra Parcker, Gehägar och Jägare Platzer at fälla, eller med annan åtgärd förderfwa något trä, fülle tå Oss och Cronan allan skada up efter mätismanna ordom och böte til följe at thet 10. Cap. Byggb. för hwart Mastträ Etthundrade Dal. S:mt., för annat stort trä Tio Dal. S:mt., för hwart lass gårdsel, stör, löf, näfwer, eller hwad thet hälst är Twå Dal. S:mt., samt för Mans börda Sexton öre S:mt., och ligge äfwen all annan olaga åwärckan på sådane Cronones Parcker och skogar uti fyrdubla böter, emot thet lag eljest säger, vår och Cronones ensak.

5. Öfwer våre Parcker, Gehägar och Jägare Platser, böra våra Jägerie- och Skogsbetiente hafwa waksam och flitig wård och inseende, at icke therpå ett eller annat sätt någon åwärckan må föröfwas, icke eller när någon utsyning kan komma at tilstädias, andre slags eller flere trän fällas och afföras, än som tillåtna blifwit. Och på thet Landshöfdingen, under hwilken Jägerie *Staten* står, må om våra Jägare Platser och flere fridkallade Parcker, alltid hafwa god kundskap, redo och richtighet, så skal til honom en förteckning årligen ingifwas, på hwad som utmärckt blifwit, jemte thet gifne tilståndet eller *Orderne* ther til. Skulle någon Jägerie och Skogsbetiente

fördrista sig, at mer än som i anledning af thenne förordning af Landshöfdingen kan tillåtit warda, frigifwa och utsyna låta, then samma skal warda förfallen uti wår onåde, så ock thes brått efter saksens beskaffenhet umgiälla. Men Skogwachtaren, efter som största underslefwet af honom skie kan, skal, om han wisar sig otrogen, och någon skog hemligen bortsäljer eller annars aflämnar, plickta med Trettio Dal. S:mt., eller med kroppen, om han icke förmår böta, och therjemte miste tiensten, samt then, som med honom handlar böte Femton Dal. S:mt. och ersättia skadan. [s. 7.]

6. Såsom Lands- Härads- och Sochne-Allmenningarne i forna tider blifwit lemnade Inbyggarne uti landet, Häradet eller Sochnen af högre och lägre stånd, til hustarf, med fiskande ther så lägenhet finnes, Mullbete, Timber och wedbrand, så stände the ock them hädan efter framgint til theras nödtorfft med sparsamhet at nyttia, men icke til afsalur eller at utödas för Oss och Cronan, samt them och theras efterkommandom. Hwarföre måge alla, som uti Allmänningens nyttiande delachtige äro, ther hafwa theras Fä gående klöf om klöf. Til bränsle måste först innan något friskt trä får fällas, windfälle, nederliggande lågar, förtorckade trän, skatar och grenar tagas, igenom hwilkas afhämtande marcken rensas och skogwäxten befordras; finnes slikt ej mera, tå efterlåtes then thet omtränger efter föregången utsyning af Jägerie och Skogsbetienterne, och twenne af Nämnden, samt Upsyningmännen, sådane friska trän och skog til bränsle, som antingen föräldrade och skadde, eller til intet annat dugelige äro än til wedbrand. Synemännen ware Cronan, Häradet eller Socknen ansvarige för skadan, om annars någon dugelig skog utsynes, och böte then, som then faller, såsom för åwärckan på Allmänningen. Skogwachtaren måste när någon skog fälles eller när bränsle hämtas, wara tilstädes och noga achtning ther på gifwa, at icke något missbruk skie må. Begår han ther wid någon försummelse eller otrohet, tå straffas han therföre, som uti then 13 *Articel* stadgat är.

7. Til förekommande af skogarnas förödande, igenom the många och starcka utsyningar, som härtills uppå Allmänningarne förspörjes skiedde wara, böra när något Timber och byggningswärcke therifrån åstundas, och innan thet bewiljas, Häradsrätterne besichtiga låta, then ärnade byggnaden och thess nödwändighet pröfwa efter lag och husesyns ordningen, samt hemmanetz storlek och beskaffenhet, så ock om then å nyo skie måste eller allenast någon förbättring betarfwas, samt hwad timber [s. 8.] och wärcke med möjeligaste sparsamhet ther til fordras kan. Finnes icke tilgång ther til på hemmanetz ägor, meddele tå Häradsrätten ther på Tingzbewis, och försoge sig Åboen ther med til Landshöfdingen, at niuta thess *ordres* til wederbörande Jägmästare om utsyning på så många trän, som bewiljade warda och skogens tilstånd kan tåla, at låta af wederbörande Jägerie och Skogsbetiente uti Upsyningmänen och twenne Nämndemäns närwaro med Cronohamrarne utmärckas, så wål på trädet som stubben, förr än som the afhuggas och borttagas måge, tå then som them niuter, ware förplicktad, at the thereafter fallande skatar och grenar, som skogwäxten hindra, antingen tillika afföra, eller på berg och stenige platsar uti hopar lägga. Landzhöfdingen och Häradsrätterne samt Jägerie betienterne böra wid sådane tilfällen på then ena sidan se uppå Allmänningens tilstånd och tilräckelighet, och på then andra hwars och ens tarf, som hielp therifrån söker, så at the, så wål Crono som Skatte och

Frälsehemman, hwilka Skoglöse äro, måge them fram för andra niuta, utan onödigt hinder och uppehåld, efter som ofta ett hus, som med några ståckar botas kan, igenom tidens utdrägt så skadas, ruttnar och förderfwas, at thet sedan å nyo byggas måste. Här wid bör i acht tags, at Adelen och andre StåndzPersoner til theras *Caracters* Byggningar ej mera timber och wircke må bewiljas, än som i en billig *proportion* swarar emot Bonde hemmans förnödenhet, på thet Allmänningarne icke på timber blottas måge, til Häradetz och Sochneboernes afsaknad. Skier thet, ware then som bewiset, eller tilståndet utgifwer, therföre ansvarig och upfyller skadan. På så många trä, som bewiljade och utsynte warda, böra wederbörande Jägerie och Skogsbetiente ej allenast hos Landzhöfdingen, jemte thes utgifne *ordres* utan ock hos HäradzRätten richtige förteckningar underskrifne, och af Upsyningzmännerne bewittnade årligen inlewereras, på thet så wäl Landzhöfdingen må hafwa underrättelse och redo huru allmänningen nyttias, som ock Häradshöfdingen [s. 9.] och Härads Rätten kunna låta efterse om thet utsynte Timbret och Byggningzwärcket blifwit användt til then ompröfwade Byggnaden eller *Reparationen*. Finnes någon som thet bortsåldt eller upbrändt, eller förrutna och förderfwa låtit, plichte then samma för hwar Timber stock och annat Byggningzwärcke såsom för åwerckan på Allmänningen. Dock skal then för sådana böter wara fri som bewisar, at han för oundwikeligt hinder skuld, såsom Mehnföre och andre emellan komne omständigheter ej kunnat hemkiöra Byggningztimbret eller wärcket.

8. Och på thet then här om förmälte utsyningen och utstämplingen må blifwa för Betienterne möjelig, samt Allmogen och andre uti theras ansökningar om nödigt Timber och wärcke uti giörligaste måtto lisade och ej med många resor och tids-spillan sielfwa behöfwa anlita wederbörande dels om tilstånd, dels om utsy- eller utkröning; ty wele wi, at alt sådant på sätt, som efterföljer, wärckställas bör. Ifrån wåhren til hösten kunna Allmogen och andra Skogssökande låta hos sig syna och besichtiga theras tarf til byggnad, hus, reparationer samt swediande med mera, och wid Höst-Tingen sig hos Häradz-rätterne om theras bewis anmäla, hwilka Häradz-höfdingarne straxt efter Tingens slut tilhopa samla, och på en gång under Häradz Sigill Landshöfdingen i orten tilhanda sända, som them öfwerser, och efter Skogarnes tilräckelighet lämpar, samt ther på utan tidens utdrägt beordrar wederbörande Skogs- och Jägerie-betienter med twenne af Nämnden, samt Upsyningzmännerne; börandes thesse, så snart the slika Ordres undfå, och innan winterföre infaller, gifwa å Predikestolarne tilkiänna the Terminer, som the til utsyning af thet, som utaf Landshöfdingen bewiljad blifwit för hwarje Sochen utsedt, på thet hwar och en, som wet sig hafwa fått någon Tings Attest til Skogs erhållande, må sig til then dagen infinna och Jägerie-betienterne, samt Upsynings- och Nämndemännerne til mötes wara. Enär nu utsyningen således [s. 10.] skiedt som förut stadgat är, låte wederbörande Jägerie-betiente så mycket som utsynt blifwit på sina listor eller Tings *Attester* af Upsyningzmännerne anteckna och insända them till Jägmästaren, som them wid åhretz slut til Lands *Cancelliet* åter lefwererar, dock at wid listornes eller Tings *Attesternes* antecknande i acht tages hwarje landsords beschaffenhet efter förra wanligheten. Men skulle någon, som Timber eller annat bygge åstundat, sig ej på then *publicerade* dagen inställa, skylle sig sielf, om han icke then wintren kan blifwa

hulpen, emedan Skogs- och Jägeriebeterne måste betiena then ena Sochnen efter then andra, och utsyningarne, samt utkröningarne i sin ordning förrätta; kunnandes sedan utkröningarne för sig gådt, hwar ock en hugga och hämta hwad honom således tildelt blifwit.

9. Ingen må å annars Allmänning fara och fika i skogom eller watnum, och med någrehanda utgiärd onyttö gjöra. Så måge ock icke eller Lands- Härads- och Sochne-Inbyggare the ther antingen bo uppå eller utom Allmänningen, eller ther hafwa theas Fäbodas annorlunda then samma nyttia, än med lof och tilstånd, som här ofwan före förordnat är; Bryter någon häremot med Skogsfällande, betale skadan efter mätsmannas ordom til tveskiftes Cronan och Häradet, och böte ther-ofwan uppå, som uti thet 10. Cap. Byggb. påbudit finnes för hwar Såge- och Timberstock Sexton öre S:mt., för hwart lass wed, giärdsel, stör och löf med mera Sexton öre S:mt., för hwar mans börda Fyra öre S:mt., til treskiftes, Oss, Häradet och Åklagaren. Och som Skogen, i synnerhet ther han är gles och ringa, skadas, förderfwas och ödes ut med späda och unga Granars och Tallars afhuggande til Stör och Giärdsel, så bör sådant icke tillåtas, utan i stället ther til sökas och klyfwas wuxen Gran och Går tall, samt sådane trän, som til Timber eller Byggningz wärcke icke äro eller kunna blifwa nyttige, jemwäl och til Stör tagas En så ock grenar af gamla och mogna Granar, som fast bättre stå emot rutenhet i jorden. Bryter någon häremot, böte [s. 11.] efter lag Sexton öre S:mt. för hwart lass Stör och Giärdsel jemte skadans ärsättiande; dock som somligstädes ock i synnerhet uti skogsrike orter skogen undertiden finnes så tätt, at then unga och späda uttränges, af then äldre; faller neder och ruttnar bort, så må i så beskaffat mål en del af then unga Skogen efterlåtas at til Stör och Giärdsel utblädas, hwarigenom skogwäxten tillika befodras. Enkannerligen emedan alla Masteträn, så wäl the, hwilka nu redan äro, som ock the, ther hädan efter och framdeles kunna finnas ther til dugelige blifwa, äro så för Oss wid wårt *Ammiralitet*, som för the handlande til *Seglations* idkande högst nödige och outhärlige; ty blifwa the strängeligen förbudne både på wåre enskylte Parcker som ock på Lands- Härads- och Sochne Allmänningarne. Understår sig någon utan tilstånd ett sådant Masteträ eller Spira at fälla, eller med hygge wid roten, eller med barckande, eller någon annan åtgärd förderfwa, then samma bör betala wärdet til oss, och therjemte böta för hwart trä, om thet skiet på wåre Crono Parcker och skogar Etthundrade Dal.S:mt. til Oss enskylt; Men på Lands- Härads- och Sochne Allmänning Femtio Dal. S:mt. til treskiftes, Oss, Häradet och angifwären. Finner man någon, som åwärckar på wåre Parcker eller Allmänningarne och andre Skogar utan lof som sagt är, tage af honom dragare och redskap eller annat til widermäle, och behålle sådant til thes Åwärckaren sätter borgen för sig, eller ther thet icke skier, til nästa Ting.

10. Ingen Lands- Härads- eller Sochenbo, mindre någon annan hafwe macht, at på Allmänningen utan laga tilstånd och utsyning hugga någon Swed, eller annan Skogsrödio gjöra, emedan igenom thet förra matjorden bortbrännes, och igenom thet senare Skogsmarken utbrytes och skogen således förminskas och ödes ut. Bryter någon här emot, uprätte skadan och böte efter hwart måls beskaffenhet, som uti Byggb. om swedjande och Skogsrödiande på Konungens Parcker samt Allmänningar finnes påbudit. [s. 12.]

11. Ingen hafwe macht at hädan efter på Allmänningarne bygga någon såg, utan ther thet skier, bör then samma, så wäl som ock, om någon för thetta, utan laga tilstånd, bygd blifwit, rifwas ut, til förekommande af missbruk med Sågetimbers fällande på Allmänningen. Skulle någon Såg ther redan wara lagligen tillåten, må fuller then blifwa stående, men förbiudes at, jemte *Confiscation* af bräderne hugga eller köpa timber ifrån berörde Allmänning wid bot, samt wärdetz betalande för hwar Stäck, som uti Byggbl. om Maste- och Storwärcks trån samt timmerstäcks fällande utsatt finnes. Men om antingen någon Grufwa skulle yppas, hwars uptagande icke måste hindras, eller ock någon hammar och hyttebyggnad, eller andre för Riket nyttige wärck kunna utan skada efter ordentelig ransakning tillåtas, så bör icke någon wed til Grufwebrytning eller kohlning tagas utur Allmänningen wid böter, som uti then 19. *Articel* stadgade blifwit, med mindre efter föregången undersökning finnas skulle, at någon wed eller windfälle och dylikt, som Härads- och Sochne-boerne icke behöfde, och eliest lågo och förskämades stodo at efterlåtas, eller ock Allmänningen woro så tilräckelig, at något ther utaf til wed eller kohlning kan umbäras, utan måste på annor händelse thet antingen ifrån egna ägor hemtas, eller tilhandlas af then, som rätt och tilstånd äger, sådan wed at försälja.

12. Hwad the stora skogar och Ödemarcker beträffar, hwilka utom Bygdelagen äro belägne, och Kongl. Maj:t och Cronan tilhöra, såsom uti Wäster Norrlanden, Dalarne och Wärmeland; Så ehuruwäl uti förra tider förments, at the för theras aflägenhet icke skulle komma några Bergwärck til nytto, utan Finnar tilstadd blifwit, at sig ther nidsättia och bygga, hwilcka jemte flere, som sig sedermera utan lof ther nidsatt, sig hafwa utwidgat, och med ett högst skadeligit Swediande the härliga Furu-skogar på många mihls *tracter* utödt, och skogsmarcken med theras så kallade kasande förderfwat, likwäl finnes nu efteråt sedan Skogarne wid Bergwärcken igenom långlig pålitning, [s. 13.] nog blifwit medtagne och til en del utbrukade, at icke allenast förberörde aflägne ödemarcker, kunna komma the närmaste belägne Bergwärcken, särdeles Stora Kopparberget och flere til betiening och nytto, fast thet moste skie med något större beswär och kostnad, utan ock gifwes god anledning och hopp, at på berörde Ödeskogar kunna *Metalliske* Strek igenom Gudz wälsignelse med tiden påfinnas och nyttige wärck inrättas, hwilket doch hindras skulle, om emedlertid thesse Skogar widare få med intagor och thet Skogs- och Lands förderfweliga Swediande utödas. Hwarföre hafwe Wi i nåder för godt funnit at förordna, thet skola Landshöfdingarne igenom Häradshöfdingarne och Nämnden om alle på sådane Ödemarcker upbygde Finne torp uti någon Bergz- och Jägerie betienters närwaro låta undersöka, samt noga antekna, när och med hwars tilstånd the upbygde blifwit, och om the äro skattlagde eller ej, så ock hwilcka Bergwärck eller Bergzlager the ligga närmast och huru långt therifrån. Ransakningarne skola sedan efter handen som the förrättade warda til Oss insändas, tå Wi, uppå wårt Bergz-*Collegij* inhämtade underdånige utlåtande therwid sedan således wilja förordna, at the Finnetorp, som med wåra Förfäders tilstånd blifwit uptagne, och sedermera til wiss ränta och under Knechtehåll lagde, jemwäl ock the, hwilkas Åboer kunna och wilja betiena Bergwärcken wäl måge blifwa bestående och Finne Torparne ther wid bibehåldne: doch med the wilkor, at theräst thet icke redan skiedt, skal them så mycken Skog

och utrymme tildelas och rörläggas, som kan swara emot räntan hwaröfwer the sedan icke gå och åwärcka måge med fällande eller swedjande, wid straff, som om åwärckan på Allmänningarne utsatt är. Som them ock icke eller wid lika straff skal wara tillåtit, at med Swediefall nyttia then them tildelte skogen, så wida the så när in til något berg och *Manufactur* wärck äro belägne, at the med kolförslor thes skiäliga förtienst hafwa kunna. Men alla andre oskattlagde Torp, jemwäl och the, som med then [s. 14.] stora Furuskogens utödande och förderfwande finnas skadelige, skola efter omständigheterna antingen utrifwas, eller ock thes Innehafware efter förutgående åtvarning ifrån Torpen drifwas, och andra i stället sättias. Ther ock någon efter thenne dag skulle på Ödemarcken komma strykande och ther swedia, eller utan vårt lof och tilstånd sig nidsättia och bygga, then skal på thet strängaste eftersättias och bortskaffas, och hafwe han förgjordt thes arbete, Byggning och Säd til Oss och Cronan, samt plichte ther ofwan uppå såsom för åwärckan uppå Allmänningen, hwaraf två böterne uti penningar erlägges, Oss twådelarne och Åklagaren tredingen tilfalla. Skulle något hemman eller By med thes ägor stöta in til Ödemarcken, som icke finnes therifrån wara afskild, så bör äfwen om thes beskaffenhet undersökas, och så stort utrymme och Skog ther til läggas, som skiäligt och til fullsatte hemman nödigt pröfwat, samt sedan med laga rör afskiljas ifrån then öfriga Skogen, såsom then Cronan och icke någon annan tilhörer; Doch ther någon med laga afwittringar och andre wäl grundade skiäl kan bewisa någon del af sådane skogar med rätta höra en wiss Sochn eller Härad til, så wilje Wi them sådan thes rättighet icke betagit hafwa, allenast slike Allmänningar ej öfwer thes rätta Gräntsor utdragas.

13. Emedan ingen Förordning ehuru nyttig och hälsosam then ock wara må kan missbruken afhålla med mindre ett flitigt och alfvarsamt inseende theröfwer hålles: Ty skal ej allenast Skogwachtaren, hwilcken uppå eller när in til Allmänningen måste wara boendes, then samma flitigt och dageligen bewaka, samt hwad som förefaller, strax hos JägMästaren och the flere thes förmän angifwa, utan ock bör bemälte JägMästare tillika med the öfrige Skogs- och Jägerie-Betienter, samt Upsyningmännen hafwa öfwer Skogwachtaren en alfvarsam upsicht, samt at Allmänningen til alla delar efter thenne Förordning wårdas och befredas, ther til med, efter som Allmänningen [s. 15.] är Modren til Skog för hemmanen uti Häradet eller Sochnen, som sielfwa ringa eller ingen Skog hafwa, så skola jemwäl Häradshöfdingen med Nämnden, samt Fogdar och Lands-Män förpligtade wara, at så mycket them tilstår om berörde Allmänning wård hafwa. I synnerhet skal thet åligga Härad-Rätterne, at årligen förordna twenne utaf Nämnden, och twenne utaf Härad- eller Sochneboerne, hwilcka kallas Upsyningmän, som årligen wid Wår- eller Sommar-Ting ombytes, at hafwa achtning och efterse samt hos Härad-Rätten angifwa huru Allmänningen medfares och skiötes; warandes thesutan ingen som andel hafwer uti Allmänningen upseedet och åwärckans angifwandet betagit. Och på thet Häradshöfdingen och Nämnden om Allmänningens tilstånd måge wara så mycket wissare, så skola the åtminstone hwart annat eller tredie åhr Allmänningen uti Jägerie-Betienternes och någre Häradboers samt wederbörandes närwaro besichtiga. Finnes så eller thes emillan af the årligen omwäxlade Upsyningmännen eller af någon annan

särdeles af thes förmän angifwit warder, at Skogwachtaren warit uti thes dienst försummelig och honom sådant lagligen öfwer bewist warder, tå sättes han utaf Landshöfdingen med Öfwer Jägmästarens wettskap på wiss tid ifrån tiensten, lönen och thes tilhörigheter: Men beträdes han i så måtte hafwa wist sig otrogen; att han flere trän efterlåtit, än som af Landshöfdingen bewiljade, och wid utsyningen med Cronohamrarne utmärckte blifwit, eller hemligen försåldt, eller annars aflämnat någon dödswida Skog, Timber eller bärande trä, tå dömmes han efter laga öfwerthygande af Härads-Rätten ifrån dienst och lön med thes tilhörigheter, samt böte ther ofwan uppå til Oss, Häradet och Åklagaren Trettio Dal. S:mt., eller plichte med kroppen ther han böterne icke förmår betala, theremot om han förrättat thes dienst med flit, alfwarsamhet och trohet ware han tå uti Härads-Rättens och Häradets eller Sochnens goda minne, at uti hwad gjörligit är niuta något understöd til thes uppehälle, [s. 16.] at han thes utkomst ther wid hafwa kan. Eftersätter Härads-höfdingen och Nembden eller Jägerie-betienterne, Häradsfogden och Länsmännen, samt Härads-Sochne- och Upsyningsmännen något af thet, som til theras ämbete och upsicht hörer, ware the therföre Oss, Häradet eller Sochnen ansvarige. Öfwer hwilket alt Landshöfdningen åligger at alfwarsam hand hålla.

14. Emedan Gud fast rikeligen täckts wälsigna vårt land med åtskillige Malm och *Mineral* arter, så at ej allenast både in- och utom Bergslagarne til vår och våre trogne undersåtares nytto, många grufwor ther på grundade Bergsbruk äro uptagne och uti gång, utan ock nya efter handen ökas och förmeras, som til theras drift någon understöd uppå Skog under tiden betarfwa; altså när någon Allmänning finnes och utsökas kan, samt hielp ther utaf til någon Grufwa, Berg och *Metall-Manufactur*-wärrck begiäres, skal Bergs-*Collegium* therom *correspondera* med Landshöfdingen, hwilken then anstalt fogar, at i fall the icke redan woro skiedt, samma Allmänningss *Geometrice* warder aftagen, och ifrån angräntzande *Privatorum* ägor lagligen utbruten, så ock sedan uti wederbörandes närwaro af Jägerie- Land- och Bergs betiente undersökt om berörde Allmänningss beskaffenhet. Finnes och pröfwes i anledning theraf, at merberörde Allmenning eller någon del theraf kan utan Landets, Häradets eller Sochnens afsaknad umbäras, thet må, uppå Landshöfdingens inkommande berättelse af Bergs-*Collegio*, til grufwans, Bergs- eller *Metall-Manufactur*-wärrckets förnödenhet anslås. Hwad nu the Allmänningss *Tracter* beträffar, som kunna blifwa, eller tilförene äro grufworne eller Bergwärrcken tilslagne, öfwer them och theras befredande, åligger Bergs-*Collegio*, at igenom wederbörande Bergmästare, Bergsfogden och Jägerie- eller Skogsbetiente, låta hafwa ett alfwarsamt inseende, at the så wäl efter Kongl. Maj:ts, som Bergs-*Collegii Resolutioner* til Kohlning och andra behof, så nyttias och försiktigt [s. 17.] handteras, som til Bergwärrckens nytta tiena kan; Och at ther icke några missbruk, antingen med Swedjande eller vidare sågande, än som til Brukens egen förnödenhet fordras, eller något friskt och dugeligt Störwärrcks träs och timberstocks användande til Kohlning, eller med andra skadeliga åtgärder måge föröfwas, utan tå sådant af Jägerie- Skogs- eller Bergs-betienterne hos Bergstings-Rätten angifwes, then brotzlige tå efter laga öfwerthygande må undergå samma bot, som om Allmänningarne uti Lagen och thenne Förordning utsatt finnes. Och på thet missbruken så mycket bättre måge hindras och afböjas, så stände

hwar ock en fritt, at öfwer them upsickt hafwa, them angifwa och saken lagligen utföra; Niutandes therföre åklagarens rätt och ware Wederbörande ansvarige om the thet försummat.

15. Thet är icke allenast i sig sielf rättwist, utan ock för thet allmenna bästa ganeligit, at hwar och en Jordägande må en sådan thes egendomb sig til godo nyttia. Hwarföre skal en Frälseman eller Frälsemanna rätts ägande, ther han hafwer thes enskylte och afwittrade skog och marck, hafwa macht, at then samma efter *Privilegierna* och sin wilja bruka och nyttia, så ock ther så lägenhet gifwes, bygga Torp och Hemman, allenast the, när the warda skattlagde, och så jemte andra gods förusttienstas, och giöras theraf then rättighet, som af andra Frälsemäns hemman sedwanligen utgår. Likaledes hafwer ock en Skatteman så på indelte, som oindelte Hemman rätt sina ägor til thes tarf och lägenhet at bruka och nyttia, samt när the sig så widt sträckia, rödja äng, åker och mullbete, aldeles efter Lag, och som här nedan före uti then 25. §. utsatt finnes; så ock, at inrätta och bygga Torp, dock til Hemmanets förbättring och icke til skada: hwarföre ock, som thet förspörjes, at igenom många Torp, Backestugur och Risbyggen, hwilka blifwit uptagne, skogarne uti Riket mycket kommit at tilgripas och ödas, efter som förutan thet, at skogsmarcken til slike Backestugurs, Risbyggens och Torps inrättande brytes up och förminskas, så pålites och Skogen så mycket mer för the [s. 18.] många tilökte hushållen skuld til wedbrand, fång och byggnad hwaraf skal wara händt, at uti en eller annan landsort, som för icke lång tid tillbaka haft härlig både Furu- och Timber samt annan skog, skal nu mångastädes icke finnas tilgång för sielfwa hemmanets nödwändighet, mindre at aflåtas til handelens och *Seglationens* befordring, eller til någon Grufwas, Bruks eller *Manufactur*-wärcks betiening, som antingen upkomne äro eller upkomma kunna; så ehuruwäl Wi allaredan uppå Riksens ständers wid sista Riksdag gjorde underdånige föreställning, igenom vår gifne *Resolution*, af den 16. Aug. 1731. Oss i nåder hafwa yttradt och *resolverat*, huru förhållas bör, när något Torp, antingen på Landsbygden eller ther grufwor och bruk belägne äro, kommer til at byggas och skattläggas, likwäl hafwa Wi här med ytterligare welat förordna, at på thet inga skadelige Torp, Risbyggen, Backestugur eller Nybyggen tillåtas måge, så bör på Landsbygden af Häradsrätterne, men uti Bergslagsorterne af Bergstingsrätterne uti wederbörande Jägerie- Landt- och Bergsbetienters närwaro noga undersökas och pröfwat, huru wida ett sådant Torp eller Backestugu, utan skada för Oss, Landet, Berg eller *Manufactur* Wärccken, *Seglation* och handelen må kunna bibehållas eller tillåtas, samt then håldne ransakningen sedan til Landshöfdingen insändas. Finnes tå theraf, at Torpet kan tilstädias eller bibehållas, samt giöra skiäl för ett fjerdedels hemman, tå bör thet med *Cammar-Collegii*, eller ock efter beskaffenheten tillika med *Bergs-Collegii* bepröfwande refwas och skattläggas: men i annat fall hafwe Landshöfdingen macht thet at tillåta, dock sparsamt och icke utan särdeles angelägenhet, samt at thet icke, som sagt är, på thet ena eller andra sättet må finnas skadeligit, tå thet äfwen som the onyttige Backestugur och Risbyggen bör rifwas ut. Hwad the Torp angår, som på oskipt marck blifwit bygde, så kommer wid them, förutan hwad som redan är sagt at i acht tagas, hwad som uti Byggbl. om intagor på oskipte ägor skils, så at utskrifwas bör, hwad som icke med allas samtycke intagit [s. 19.] och bygt blifwit; men hwad the

Torp beträffar, hwilka af odugelige måssar, så på Frälse som Skatteägor, bepröfwat kunna uptagas, så äro the, likmätigt ofwanbemälte vår *Resolution* icke allenast tillätelige, utan ock för Skattläggning frie.

16. Efter som Skogarne therigenom mycket utödas, at späda och unga granar och tallar til stör och giärdsel uti öfwerflödighet afhuggas, som eljest til jordägandens stora nytta tilwäxa och mogna kunde; så är vår nådige wilja och befallning, at Landmännen underwises och tilhålles, at för thes egit och thet Allmänna bästa skuld, icke allenast efter handen inrätta Stengiärdsgårdar, theräst tilgång är på Sten, elliest Jordwallar, och thet efter hwarje orts beskaffenhet sig giöra låter, som ankommer på Landshöfdingens föranstaltande, utan ock at the spara, at til giärdsel och stör anwända then unga späda skogen, och i thet stället ther til, som här ofwan före sagt är om giärdsel och störs fällande på Allmänningen, utsöka och klyfwa wuxen gran, gårtall och sådane trän, som til Byggningswärcke icke äro eller kunna blifwa tienlige, jemwäl ock, at til stör betiena sig af En, samt grenar af gamla och mogna granar, dock ther skogen är så ymnog och tät, som på somlige, och i synnerhet på Skogrike orter finnes, at then unga af then gamla uttränges, så tillåtes efter föregångit bepröfwande, at slik ung skog, hellre må til stör eller giärdsel utblädas och nyttias, och skogwäxten således befordras, än han äntå elliest skulle falla neder och förrutna. Thessutan finna Wi ock för både nödigt och nyttigt at befalla, at icke något sådant trä, som icke til skada för åker och äng står Giärdesgården så när, at then therutaf kan hafwa styrkio och stöd, må borthuggas, utan fast mera sig angelägit, at wid giärdesgårdarne unga trän til thes uprätthållande plantera, hwarom, med mera, som til en god hushåldning tienar, Wi ärne en särskild Förordning utgå låta. Eliest anse Wi för myckit skadeligit thet missbruk, som förspörjes af många wid Skogsfällandet föröfwat; i thet höga [s. 20.] Stubbar lämnas til Fem a Sex Qwarter och ofta mera, och wilje förthenskuld alfwarligen hafwa förbudit, at ingen må hugga större Stubbe, än til Tre Qwarter och högst en aln ifrån jorden wid Ätta öre S:mts plickt för hwar stubbe.

17. Hwad Prästegårdar hafwa för enskylte ägor och Skog, thet stånde wäl Prästmannen fritt at nyttia til gårdens tarf, dock så, at Prästebordet eller Stommen för then, som efterkommer icke förringas eller förwärras wid böter och skadans ersättiande. Hwaruppå Biskopen, *Consistorierne* och Probsterne, så ock Sochnen, och någon annan wederbörande uti Sochnen skola hafwa upsyn, och sådant i tid wid ansvar förekomma, eller hos Landshöfdingen tilkänna gifwa, jemwäl ock wid omwäxling ther på drifwa, at then som ägorne för thess efterkommande finnes hafwa förwärrat, eller thess Arfwingar, måge wedergjälla skadan til Prästegården eller *Successoren*. Landshöfdingen bör här öfwer hand hålla, och när thet klagas eller eljest befinnes, låta saken å Häradzting andraga; Åliggandes Landshöfdingen så snart möjligt är, at låta på the ställen, ther Prästegårdarne hafwa enskylte skogar, them ifrån wederbörandes angräntzande ägor och skogar afskilja, och med laglige rör belägga låta igenom wederbörande.

18. Ingen Landtbo eller then ther annors jord brukar, må wid Hemmanet utan Jordägandens tilstånd, mera hugga, än han tarfwar til sin hus byggning, fång, wedbrand och årlige husbonde kiörslor, utan ther han antingen sielf från bohle förer,

eller tillåter androm afföra Biälckar, Timber, Wed, giärdsel, eller annat sådant af gårdens ägor, tå bör han betala wärdet samt thessutan icke allenast sielf, utan ock, om han någon lof gifwit, både hwar för sig böta, som uti Byggbl. therom stadgat blifwit.

19. Finnes flere Jordägande uti byn än en, och sittaa i oskiptom skog och marck, hwad heller Crono eller Skatte, Präste- eller Frälse-gårdar ther uti äro delachtige, så hafwa the, som [s. 21.] uti en sådan By boende äro, allenast rätt och tillstånd at hugga Biälckar, Timber och Sparrar, Wed &c. i oskiptom skog til sin husbyggning och tarf, men icke at sälja och föra af Tomterne, så länge the sittaa i oskiptom skog, och ej med allas wilja sämjas åt; Ej heller hafwe Frälseman rätt och macht at hugga låta Timber, Sägstäckar och wed med mera i oskiptom Skog, ther han ej sielf boendes är, utan hafwer annan åbo å Hemmanet, med mindre alla Jordäganderne gifwa honom lof thertil. Hwar som här emot giör, böte som uti Byggbl. finnes, och betala thessutan til the andre Jordäganderne, som efter wärdet på theas del löper.

20. Twista Jordäganderne sins emillan, och then ena wil til skiptes, then andra intet, tå gifs then witzord, som til skiptes wil och råde sedan som skipt är, hwar sin lott och del saklöst, som lag förmår. Och som Byskogarne under ett samfält nyttjande mycket utödas, så skola wäl Landshöfdingarne som Härads-Rätterne med all macht therpå drifwa, at the emellan Bymännen efter hwars och ens lott skiftade warda.

21. Ehuruwäl ifrån långliga tider tillbaka, så wid som emillan the håldne Riksdagarne ofta är wordet klagat öfwer the gamla och mogna Timber och Furuskogars förminskning och utödande, igenom många utan tilstånd inrättade Sågar, samt theruppå af Kongl. May:t förordnat, at sådant motte warda hämmat, särdeles uti Bergslagerne och wid Bergwärccken, så ock ther eljest slike skogar icke uti ymogheth finnas; likwäl måste förspörjas, huru som igenom öfwerflödigt sågande bemälte skogar mycket äro förminskade och på somliga orter aldeles utödde; warandes doch så mycket nödigare, at thet, som ännu kan wara behållit med all giörlig sparsamhet må nyttias, som slike skogar icke på ganska lång tid hinna igen tilwäxa och mogna, och om the aldeles ödas ut, blifwer sedan icke någon tilgång therpå, hwarcken för Landtmannen eller Städerna til nödig byggnad, och än mindre för them handlandom, til bräders utskieppning, [s. 22.] icke eller skulle Bergswärccken tå kunna bekomma nödigt Timber ock storwärccke, utan i brist theraf måste gå under, til hela Rikets fast oboteliga skada; hwarföre ock som Wi af then nådige omsorg, som Wi drage för Wäre trogne undersätare, å then ena sidan icke welat betaga Allmogens en måttelig, utan på then andra hämma en, både them och Riket skadelig sågning; Så hafwe Wi i nåder för godt funnit, at på the orter, som stora och ymnoga skogar äro förhanden, så wida ett oinskränckt sågande at tilåta, som the i framtiden kunna blifwa tilräckelige, och icke til efterkommandernas skada utödas. Hwaruppå Landzhöfdingen bör låta hafwa noga achtning, och theraf timber- och Furuskogens förminskning någon skadelighet befinnes, icke allenast sielf söka sådant at förekomma, utan ock gifwa thet Wärt Cammar-Collegio tilkiänna, at Wi uppå thess underdånige berättelse therom, måge then förordning giöra kunna, som til en slik skadelighets afböjande pröfwat lända. Men på the orter, theräst icke stor och ymnog, utan ringa

Timber- och Furuskog befinnes, skal uppå Landshöfdingarnes föranstaltande af HäradzRätterne uti wederbörande Jägerie- och Landt-Betienters närwaro, om the inrättade Crono- och Skattehemmans Sågar noga ransakas, och i anledning theraf, med Cammar-*Collegii approbation* hwar ock en Såg, antingen til husbehof eller til salu, efter skogens tillräckelighet, ett wist *quantum* Stockar efterlätas at sågas, thet äganden icke må öfwerskrida, wid *Confiscation* af bräderne, samt Fyratio Dlr. S:mts plickt til treskiftes första gången, hwilka andra gången, och så ofta här emot vidare brytes, böra fördublas. The Sågar, til hwilka äganden ingen Skog hafwer, eller the ther med Såge-timbers köpande eller sågande för lego, finnas skadelige, böra afskaffas, och ingen ny Såg hädan efter tillätas, förr än som therom på nästbenämde sätt warder ransakat och *resolverat*, huru wida utan skada må kunna tillätas eller icke.

22. Hwad the Sågar beträffar, hwilcka uti Bergzlagarne [s. 23.] och wid Bergwärcken blifwit inrättade, så äro uppå Kongl. Maj:tz nådige befallning, samt efter skiedde undersökningar uti orterne, så ock wederbörande Landshöfdingars til Bergz *Collegium* ingifne berättelser, wissa *Resolutioner* af bemelte *Collegio* utfärdade, och af Kongl. Maj:t stadfästade öfwer hwar ock en Såg, som antingen är worden afskaffad, eller bestående, eller til wist sågande inskränckt, eller sielfwa Bruken och Bergwärcken, at allenast såga til theras behof, efterlätne, med förbud för them, som kommit at bibehållas, at samma *Resolutioner* icke öfwerträda wid plicht jemte brädernas *Confiscation*, första gången fyratio Dal. S:mt. til treskiftes, hwilka andra gången, och så ofta häremot vidare brytes, böra fördubblas. Wi wele förthenskull, at så Bergz-*Collegium*, som Landshöfdingarne samt Bergmästarne, hwar på sin ort här öfwer noga hand hålla skola, och ther flerstädes en sådan inskränckning skulle finnas nödig, at then på lika sätt må gå för sig. Och på thet at timber och storwärke må i längden för bruken blifwa tilräckeligit, så skola Jägerie och Skogsbetienterne, men i synnerhet Bergmästarne både sielfwa och genom underhafwande Bergsbetiente flitigt och alfvarsamt inseende hafwa, at ej någon frisk och dugelig timberstock af Furu, eller ämnen ther til måge fällas til kohlning, wid thet uti 10. *Cap.* Byggbl. utsatte witet.

23. Althenstund thet förspörjes, huru som utaf them, som med Tiärubrännerie umgå, äfwen ett fast skadeligit missbruk uppå Skogarne, särdeles på somlige orter föröfwas, i thet, at the Furuskogen både ung och gammal, ja om trädet woro aldrig så godt, och til timber, storwärke, master och Spiror dugeligit, angripa och förderfwa, antingen til någon Spåns uthuggande, eller med barckande rundt omkring til träns förtorckande, hwarigenom kostbart timber, och furuskogar omsider förderfwas, eller omkullfalla och förruttna, samt således til stor myckenhet årligen utödas; Förthenskuld wele Wi, at thetta så högst skadelige samt flere missbruk, som wid tiärubrännandet til [s. 24.] furu och timberskogarnes utödande föröfwas, skola förbiudas och hämmas, och the som med Tiärubrännerie umgå, tilhållas at ther til upbryta furustubbar och rötter, och så wäl ther af, som ock af gårtallar, samt andre, antingen förtorckade, eller ock eljest odugelige träns sig betiena; Then som theremot bryter, och til tiärubrännande, antingen på allmänningen, eller andre Crono eller Skatte ägor, fäller någon frisk och dugelig furu, mastträ, spira, timberstock och storwäcksträ, eller ämne ther til, han skal efter omständigheterna böta för hwart och ett

sådant trä, som uti lagen stadgat finnes, samt om thet skiedt på annars eller oskifte ägor, betala wärdet efter Mätismanna ordom.

24. Intet är för skogarne skadeligare, än thet öfwerflödiga swediandet, hwarigenom the så mycket mera blifwit medtagne och förminskade, samt vidare förminskas och omsider utödas skulle, om sådant ännu icke förekommes, som icke allenast telningar, then späda och unga skogen tillika med then gröfre afswedias, utan ock matjorden, theräst then är klen och ringa, särdeles uppå hedar och stenig marck, bortbrännes, och skogen sedan mycket sent igenwäxer. Förthenskuld skal wäl Åboen wara tillåtit, at afrödia och afswedia then skog, som uti åker, giärde, äng och rätter beteshaga finnes, doch så, at wid bot efter lag, bärande trän, timberwärcke eller ämne ther til icke skadas. Men utom hägnaderne må icke något swediande tilstädias, ther icke någon wil eller kan rödia til åker och äng, och ther til icke innom wärn och hägnad, hafwer lägenhet, eller thet til rödiande för Mulbete finnes nödigt, eller ock eljest på the orter, theräst skogarne äro öfwerflödige, och til intet annat kunna nyttias, hwilket af wederbörande pröfwäs bör. Hwarföre ock, på thet emot Lagen och thenne Förordning icke något missbruk skie må, så bör then, som Crono och skatte ägor för sådane ordsaker swedia wil och omtränger, sig ther om angifwa hos Härads höfdingen, hwilken hafwer at förordna twenne utaf Nämnden, som böra [s. 25.] med wederbörande Jägerie Betienter utan wedergällning syna orten och thess beskaffenhet, theräst swediandet sökes, samt ther om theras berättelse afgifwa, hwarpå Tingz Rätten kommer at pröfwa huru wida thet må tilstädias eller icke, samt gifwa thet Landshöfdingen wid handen, at meddela lof ther til, om han finner thet nyttigt. Skulle någon understå sig här emot utan lof, eller ock mera än han fådt lof til at swedia undantagande på enskylte Frälseägor, hwarmed blifwer efter Lagen och *Privilegierna*, then samma skal som lag säjer, böta Tio Dal. Sm:t, och miste sitt arbete och grödan, jemte bot för hwar Ek och andra bärande trä, Mast- och Spirträ, samt timberstock, om the fällas eller förderfwäs, och ther han ej sielf är jordägande, betala skadan. Så böter ock äfwen then, hwilken sitter i oskiftt skog, efter lag, om han utan sådant tilstånd och alla jordägandes samtyckio swediar. Öfwer alt thetta, samt om Synemännen annorlunda än som sagt är til swediande utsyna, åligger thet wederbörande Öfwer-Jägerie- och Landt-betienter en flitig upsicht hafwa, och enär någon befinnes therutinna på thet ena eller andra sättet sig förbryta, then samma tå hos wederbörande domare angifwa, och efter lagen och thenne förordning plickt ther på söka, niutandes therföre åklagarens andel uti Saköron.

25. Enkannerligen är högstnödigt och angelägit, at uti Bergzlagen och på the orter, theräst Bergwärcck äro belägne, alla missbruk med Swediande, måge hindras och utur wägen rödias, efter som, om uti brist på skog, berörde Bergzlagor och Bergwärcck skulle komma til at gå under, skadan för Riket blefwo så mycket större och oboteligare, som på theras uprätthållande och wälgång, Wår och Cronans stora och säkraste inkomst, handelens förnämsta näring, lif och rörelse, samt undersåtarnes nytta i gemen beror. Hwarföre och althenstund, som uti näst föregående §. omrördt blifwit, igenom Swediandet, Skogsmarcken tillika med alla späda och unga trän förbrännas, hwilka eljest om the blefwo besparde, och the äldre och mognare trän [s. 26.] bläddes ut, innom få åhr skulle tilwäxa och blifwa kolföre, samt skogarne

således til kohlning, Grufwe- och Rost wed, med flere tarfwor, tilräckeligare; Förthenskund skal hädan efter uti Berzlagerna och wid Bergwårcken alt oloffligt swediande aldeles wara förbudt, så at then, som häremot bränner swediefall, eller thet, som til kolande fälles, han skal, som uti thet 14. *Cap.* Byggbl. stadgas, böta Erthundrade Dal. Sm:t, samt mista sitt arbete och grödan. Men inom åkergiärde, äng och rätter betes hage, tillåtes at rödia och swedia, doch icke annorlunda, än som Lag säger, och uti näst föregående §. utsatt finnes; jemwål ock, utom hägnaderne rödia til åker och äng, ther så nödigt är, och icke inom hägnaderne lägenhet ther til gifwes eller til mulbete oumgängeligen omtränger, hwilket förut, samt huru wida marcken ther til må wara tienlig, och utan thess förderf tåla något swediande, noga bör synas, på sätt och wis, som uti näst berörde §. sagt är; Men ther thet skier på the skogar, som egenteligen höra under Grufworne och Bruken, tå förordnas ther til twenne utaf Bergznåmbden, at sådant tillika med någon Bergz eller wederbörande Jägerie Betienter förrätta, samt pröfwat sedan af BergztingzRätten och hemställes til Landshöfdingen, at gifwa lof ther til om thet finnes nyttigt. Wid alle sådane och andre tilfällen skola Bergmästarne och BergstingsRätterne wid ansvar efter Lagen icke tilstædia, at något skadeligit rödiande och swediande skie må, utan fast mer söka sådant at hindra, samt med högsta flit underwisa them, som med kolande umgå, at igenom blädning skogen rätt handtera.

26. Giöres åwårckan på annars mans ägor, eho thermed beträdes och lagligen öfwertyges, uprätta skadan efter mätismanna ordom, och böte therofwan uppå efter som skils uti thet 10. *Cap.* Byggbl. för hwart mastträ Femtio Daler S:mt, för hwar Timber- eller Sägestock En Daler S:mt, för hwart lass wed, giärdsell, stör, näfwer, löf och annat En Dal. S:mt, för mans börda åtta öre S:mt. Likaledes förbiudes Ryttare, [s. 27.] *Dragoner*, Soldater och Båtsmän, at egenwilligt nyttia och utöda hemmanets Skog, som oftast ske plägar, utan böra the wara nögd med thet, som them efter nödtorften tildelas kan. Så måge ock icke eller Jordägande, som sittia uti oskipt jord och marck, frå bohle föra, eller at annan sälja och uplåta, Timber, Sägestock, Wed, Giärdsell, Näfwer, Löf eller hwad thet wara må, wid bot hälfften mindre för hwar stäck, lass eller börda, jemte så mycket af wårdet, som på the andra grannarnes del löper. Inwånarne uti Städerna skola ock icke utan lof och minne, hugga på andras skogar, som ligga ther omkring innom en och en half mil wid Tio Dal. S:mets bot för hwart lass, samt wårdet åter.

27. Emedan ofta en alt för stor skada skier på skogarne af skogeld, och thenne sig förorsakar af åtskillige händelser, som äro af swedjande, willja, wåda, wallfolck, resande man och andre ordsaker; Så ehuru wål uti lagen uttryckeligen stadgat finnes, huru så thet ena, som thet andra bör hindras och afwårjas; Likwål för bättre underrättelse skuld, särdeles för Allmogen hafwe Wi thet uti thenne Förordning, som årligen kommer at upläsas, welat inflyta låta. Och hwad förthenskund först angår, om någon skulle af upsåt och arghet tändt eld på någon skog, så bör then, efter thet 11. *Cap.* i Missgiernbl. straffas med spö och ris slitande, eller en månads fängelse wid watn och bröd samt fylla skadan. Men warder en sådan uti gierningen gripen, tå skal han fast ingen skada sker, straffas med spö och ris slitande eller Fiorton dagars fängelse på watn och bröd.

28. Then som wil bränna Swedieland, han bör afrödia then skog, som står närmast ther omkring, samt gräfwa upp jorden, at hindra eldens utlöpande, så ock hafwa watn ther hos och sådan redskap, som tienar til at släcka elden med, jemwäl ock säja sina grannar til at wara til hielp ther thet skulle omträngia. Hwilken som förr, än han alt thetta hafwer giordt, eller tå thet är starckt wäder, eller stor hetta efter långsam torcka [s. 28.] tänder eld på något swedieland, eller går therifrån, förr än som elden är aldeles utsläckt och therigenom sker skada, han skal efter thet 15. *Cap.* Byggbl. giälda then af sitt gods och böta Ett hundrade Dal. S:mt. Och änskiönt theraf ingen skada sker, så bör han äntå för thet han brutit emot lagen, och thermed skada lätteligen förorsaka kunnat, böta Tio Dal. S:mt; Men hafwer han alt thetta som sagt är uti acht tagit, och elden äntå gådt widare, och icke kunnat mäckas, men kommer han likwäl up, tå måste han wid Tio Dal. S:mt bot tilsäja grannar och låta klämta wid nästa Kyrckio, til at thermed kalla folck til hielp; Skulle äntå Skog komma til at brinna, tå skal bötas Fem. Dal. S:mt uti wåda bot, ägandens ensak, samt för hwar Ek och Bok Sexton öre S:mt, jemte twenne träns planterande i stället.

29. Kommer Skogeld theraf, at någor tänder honom upp ute på marckena, eller gör thet wägfarande man, och släcker icke wäl ut, tå skal han böta Tiugu Daler S:mt. Men tänder någor upp, tå starckt wäder eller långsam torcka är, eller ther Skog och annat kan itändas, och släcker ej elden, tå ligget thet i tweböte, ändoch icke sker någon skada; Men sker theraf skada, tå skal then återgiäldas, och thessutan bötas Ett hundrade Daler S:mt, och then, som jorden äger eller åkärer niuta målsägande rätt, samt hafwe wåld at taga okiändt och löst folck uti förwahr. Samma lag ware om eld kommer af tienstefolck och wallhion, och böra the såsom sagt är, böta och giälda skadan, och ther the thet ej orcka, tå skola the arbeta för skadan, och ther the thet ej orcka, tå skola the arbeta för skadan och plichta med kroppen för böterne, eller ock plichta med kroppen både för böter och skada, om then så stor är, at the then samma med arbete icke fylla kunna; Husbönder böra hafwa noga upsikt på theras tienstefolck och wallhion, at the icke måge bära eller tända upp eld uti Skogen.

30. När Skogeld upkommer, tå skola Grannar och Sochnemän strax skynda sig tit til at släcka wid Twå Dal. S:mts bot [s. 29.] samt kundgiöra thet nästa Jägerie- eller Landt Betiente, och låta det gå Budkafla By emillan, som icke får nederläggas, utan skal then, som thet gör böta Tio Dal. Sm:t. Utafhwart Matlag skal en Man komma til elden, så ock hwar Ryttare, Dragon, Soldat och Båtsman, när the äro hemma i landet stadde, med yxa, bila, spade eller wattukiärill. Om någor blifwer aldeles borto, utan bewisligit laga förfall, så skal han böta Fem Dal. Sm:t, men om han kommer sent eller träder ifrån sitt arbete och ställe, förr än som lof gifwes Tre Dal. Sm:t. Bördandes Jägerie-Landtbetienterne, sedan elden så är dämpad och släkt, at icke alla äro nödige, förordna wissa Män, som hwar efter annan hålla wacht, til thes ingen fara mera är på färde; Och skal innan Manskapet skiljes at noga efterfrågas, hälst af Jägerie- och Landtbetienterne huru elden kommit lös, och ther thet finnes wara skiedt af wägfarande Man eller löscker dräng, eller then ther icke kiännes god at giälda skadan, och han ej får borgen för sig, skal han i förwar tagas, och strax af HäradzRätten theröfwer ransakas och dömmas; Men om han är bofast Man, uppskiutes ther med til nästa Ting. Skulle wederbörande Betiente icke komma strax

tilstådes til Skogelden när the then blifwa warse, eller få ther om bud, tå skola the böta som ute thet 15 Cap. Byggbl. ther om finnes utsatt.

31. Såsom Biörckskogen i Riket, är icke allena för then allmänna hushåldningen, utan ock i synnerhet för Bruk- och Bergwårcken högst nödig och angelägen; Altså och emedan thet befunnit är, huru som wid löf- och nåfwertagande thet sielfswåld brukas, at trädet topphugges eller nederfålles, hwaraf ganska ringa nytta til löf och Nåfwer täckt hafwas kan; Förthenskuld til förekommande af thetta missbruk wele Wi på thet krafftigaste hafwa förbudit öfwer alt i vårt Rike, thet intet Biörckträ må fällas och topphuggas til löf och nåfwertagande, utan bör trädet qwistas och näfren tagas, utan at något Biörckträ [s. 30.] ther til fälles, så framt thet icke til redskap och andre nyttige tarfwor behöfwes, eller uti the orter, hwarest Biörckskogarne pröfwas wara så ymnoge, at the til wed och kol må användas, tå sådane trän lika som all annan nederliggande skog strax upbrukas böra och icke til förruttelse lämnas; Likaledes ware alt safwande på tallar, samt Skogzfällande för Getter förbudit. Hwilken som här emot bryter, böte Sexton öre Sm:t för hwarje topp eller trä; Och ther sådant sielfswåld af Tienstefolck och Wallhion föröfwas af egen wilja, och utan Husbondens tilstånd, tå plicktar Tienst- eller Wallhionet efter omständigheterna; Men i then händelsen Husbonden här til gifwer sitt lof eller befallning, ware han til böterne förfallen: Och som Biörckskogarne äfwen wäl taga skada igenom löfsalars upsättiande, så wäl som löfwande i Kyrckiorne och annorstädes både i Städer och på landet, hwar til unga Biörckar användas; Altså wele Wi ock sådant här med wid Tio Dal. Sm:ts wite hädan efter hafwa förbudit.

32. Althenstund Wi icke utan särdeles misshag förmärcke, huru litet man sig här tils wårdar om then unga skogens upfredande och nya träns planterande, så at then stora brist, som af nödortfftigt brånle och wårcke på the skoglöse orter och hemman nu befinnes, merendels af sådan försummelse är försakat. Altså ock på thet the förra i thetta mål utgångne påbud och hälsosamme Förordningar måge blifwa noga i acht tagne och efterlefwade; Ty hafwe Wi them samma på sätt som här nedanföre stadgas, än ytterligare welat förnya, med nådig och alfwarlig befallning til alla wåre trogne undersåtare, at the låta sig på thet högsta wårda om thenne theras stora tarf och angelägenhet så at the på Slättbygden eller skoglöse hemman boende, skola wara förplicktade, när och omkring sina hus, Gårdshagar och utmarck i wissa *linier* och lunder plantera och nidsättia Pilar, eller andra trän, såsom Alm, Lind, Lön, Ask med flere, som efter jordmånens beskaffenhet bäst wåxa kunna, hwilcket af wederbörande [s. 31.] bepröfwes, ther thet sig göra låter och platz finnes, samt them til fulwåxt upfreda och hägna, åtminstone Tolf stycken på hwart matlag hwarje åhr, theraf the framdeles i längden, så til löf, som brånle och wårcke, gagn och understöd hafwa måge. Blifwer sådan plantering, af någon på Slättbygden och Skoglöse hemman boende försummat, och sådant wid husesynen befinnes, tå plichte then för hwart trä han försummat at plantera, wårda och hägna Sex öre Sm:t, och ware äntå förbunden utan uppehåll planteringen at fortsättia.

Thetta är hwad Wi til skogarnes befredande, nyttiande och förkofrande, stadfåsta welat, til wår och alle wåre trogne Undersåtares allmänna tienst och nytta. Och på thet ingen om thenne förordning någon okunnighet må förebära, så skola ej allenast

Kyrkioherdarne i Städerna och på Landet henne en gång om året, neml. först uti *Maji* månad på Predikstolarne afkunna, utan ock, så wäl Häradshöfdingarne wid Sommaringen, som ock Bergmästarne wid Grufwe- Bergz- och hammarting offentligen en gång om året upläsa låta. Wi biude förthenskuld wåre Cammar- och Bergz *Collegier*, samt Landshöfdingar med underhafwande Befallningzmän, Öfwer Jägmästare med Jägmästare och flere Skogsbetiente, så ock Bergmästare och flere Bergzbetiente, samt Häradshöfdingar och alla andra, som thet åligger, at hwar för sig noga och flitigt i acht taga thet, som them tilhörer, och icke tilstädia, at någon häremot bryter. Som Wi och alfwarligen befalla alla i gemen, och hwar och en i synnerhet, som thetta i någon måtto angår, at ställa sig thenna wår nådiga Förordning til underdånig efterlefnad, och icke på något sätt theremot giöra, så kiärt hwarjom och enom är, at, jemte thet straff och the böter, som här utsatte äro, Wår onåde undwika.

Til yttermera wisso, hafwe Wi thetta med wår egen hand underskrifwit, och med Wårt Kongl. Sigill bekräfta låtit.

Stockholm i RådCammaren den 12 Decembris Åhr 1734.

FRIEDRICH. [s. 32.]

Thet II. Capitel.

Om Skogs-Rödjande.

§. 1.

At rödja och ränsa skog, är så stor wettenskap, som arbete. Ty at hafwa tilräckelig nödig skog til ett landgods, och then samma ej rätteligen wårda och sköta, försorsakar wärkeligen en obotelig skada, som aldrig står at ersättias, i synnerhet när en owålig landbo eller oförståndig ägare ther med, efter sin egen godtyckio och dårachtiga inbilning, får umgå, hwaraf man här och ther i landet mer än många beklageliga rön och Prof befinner.

§. 2. Förfarne och kloke hushållare hålla ej orådeligt at fördela sin skog i 30 delar, hwaraf the årliga ej huggit mer än en tretionde del, om så behöfwes, högst, låtandes äntå altid the träd stå orörda, som til timmer, mast-trän eller annat nyttigt bruk äro tienlige: och på sådant sätt kan en Skog, som til sin omkretz är en half mil lång och en ferdings wäg bred wid pass underhålla ett hushåld med stängsel och wedebrand, och ther som wäl bärande och frö-wäxt skogsmark är, gifwa timmer rikeligen til gårdens byggnad, therfore man ock finner, at äfwen här i orten genom höga wederbörandes försicktiga anstalt Häradshöfdingarnas och sokne-almänningarna nästan på dylika sätt äro indelte, hwaraf fruckten och nyttan redan märkeligen rönas, och lärer än märkeligare framdeles förspörjas och finnas.

§. 3. Är alltså högsnödigt 1. at en Landt-hushållare giör sig wäl kunnig, noga beser och underrättar sig om sin skog och ägor, på thet han må weta hwad för slags träd

han äger. 2. låta them samma upqwista, så högt han ther med kan komma til wäga, therigenom skogen til wäxt och tioclek otroligen mycket snart sig förkofrar. 3. tillsammans lägga qwistarna, och enär the äro blefne torra them hemför och åtskilja, hwilka som bäst kuna brukas [s. 33.] i kiöket, såsom tallqwistar, men granqwistar i dräng och bagare-stugu. 4. Upränsa skogen ifrån windfälln, them ihopa lägga och hemföra, igenom hwilket alt then friska och wäxande skogen märkeligen bespares, hwilken alltid är säker at tilgå, enär alt annat bränsle tryter, och kan emedlertid ansenligen sig förkofra. Och af en sådan nyttig upränsning förmeres ock så ansenligen skogsbetet, så at en hushållare har dubbel nytto af thetta arbetet, i ty han får godt bränsle utan at öda eller skada skogen, och äfwen godt mulbete för sina Creatur, som ej är then minsta förmonen i ett wälbestält hushåld.

§. 4. Skog rödies ock af the platser, som äro tienlige och loflige at swedia, och så finn-råg uti wid Olofsmesso-tiden, hwarwid dock noga bör i ackt tagas ej allenast hwad husesyns-ordningen af år 1681. §. 20. utan ock Skogs-ordningen af år 1647. §. 6. 12. 1664. §. 12. 19. 21. 22, i synnerhet hwad uti Kongl. Majts förnyade skogs-ordning stadgas, som uti näst föregående Capitel är anförd.

§. 5. The som hafwa stora kiärr och widlöftiga måssar, kunna ther af giöra sig en märkelig winst och fördel, allenast ägaren är af then förmögenhet, at han kan uthärda med omkostnaden, som wäl just icke första eller andra året betalar sig, men nyttan är dock säker at förwänta både för thet använda *Capital* och borttowarande *interessen*, alt som marken är belägen til, och jordmänen är beqwäm, at ther af giöra äng eller åker. Om platsen är mycket sumpig, så fordras mycket arbete på uprödingen, i synnerhet, om then ther jemte är bewäxt med grof och skarp liung, hwilken mark är aldeles ofruckt-sam så lenge then är örögd, och bär hwarken skog eller gräs, therföre bör then samma upgräfwas med stora breda och diupa diken eller grafwar åt then sidan eller stället, therest naturen wil hafwa sitt utlopp, och skulle någon högd eller backa ther wara emot och hindra watnets aflopp, så måtte then samma så diupt genom skäras och upgräfwat, at watnet kan få thes fria fart och utlopp; och enär [s. 34.] platsen blifwer wäl torr, så sättes eld på liungmarken i tienlig tid om sommaren. Men är platsen skogwuxen, så rothuggas then och användas sedan til åker eller äng, altsom thet bäst pröfwes, thet en försicktig hushållare måste låta försöka, om han ej sielf förstår at pröfwa jordmonen. Öfwer wäxten af skog eller liung gifwer här til god anledning, så at om platsen består af diup och fet matjord, är then nyttigare til åker, hwilken med tienliga diken alltid bör hållas wid mackt, och behöfwer ej gödas uti hela en människas lifstid, och skal äntå årligen gifwa en härlig och ömno årswäxt ifrån sig, thet förfarenheten oss nogsamt lærer och öfwerlyger. Men then höglänta liungmarken på större eller mindre skogar är gemenligen af mager jordmon, och ej bättre än tall och Mo-jord, som til mycken skal finnas i Wessmanland, näst in til Bergslagerna, som Herr *Mentzer* berättar,¹⁸¹ och fordrar ett kostsamt bruk, ty åkren måste hwart annat, eller hwart tredie år gödas om then skal bära säd, men til äng duger berörde liungmark aldeles intet.

§. 6. Then jordmon, som är wäl gräsgifwande, hwilket sielfwa platsen nogsamt utmärker, är nyttigast uprödia til äng, allenast man acktar, at then små löfskogen ej afrödjes och utrotes, som redan uti then Andra Afdelningen om ängiars rödjande widlöfteligare är anförd och påmint wordet.

Thet III. Capitel.

Om Alm-trän och theras planterande.

§. 1.

Almträd äro här i Swerjet nog bekanta, fast the just icke finnes til sådan myckenhet på många orter. The äro ganska nyttige wid Skeps-byggerier, til Skepsköhlar, pumpe-rännor, *Lavetter*, samt alt arbete under watn, äfwen ock til skåp, kistor, och annat dylikt arbete inne i husen, som ej kommer at lemnas uti fria luften. [s. 35.]

§. 2. Thesse trän äro ock ganska liuflige, angenämare och wackra i anseende til theras stora wäxt, löf- och skuggrike grenar, hwarföre the ock äro mycket tienlige at planteras til skugga, samt gångar och *alleer* i trädgårdar, jemwäl ute på marken och wid landswägar. Theras löf är ganska tienligt, godt och hälsosamt för får. The wäxa fort och snart, trifwas i allehanda jordmon, och förfarenheten öfwertygar oss, at the kunna komma fort äfwen så wäl här i Swerjet, som i England och andra orter.

§. 3. Alm-träd wäxa wäl och hafwa god trefnad uti torr jord, samt upbringes och förökes på thet sättet, at man gräfwer om hösten på en lagom *distance* ifrån ett sådant Almträd något neder i jorden til at finna en del af thes rötter, af hwilka man skiär ett stycke och lägger thet i jorden, hwaraf, om thet är til en fots längd, man om wåren kan få 40 á 50 telningar eller upwäxter, them man tå skiär ifrån hwar annan, alt som the äro store til, och när the äro 4 år gamla, äro the i Engeland gemenligen af 2 mans högd, och tå planteras the antingen til skugga för hus, gångar, eller til en timberskog.

§. 4. Wil man betiena sig af them til gångar eller *alleér*, så planteras the til 16 á 20 fot ifrån hwar annan, alt som man wil hafwa skuggan til, men skola the brukas til timber, måste man lemna en större *distance* emellan them, at the ej hindra hwarannans wäxt, här wid *observeras*, at man årligen bör afskiära the nedersta grenarna när in til stammen, doch at lemna en tilräckelig Crona ofwan til, och alt efter, som trädet skiuter sig i wäxten, afskiär man the nedersta grenarna, hwarigenom man kan drifwa ett sådant timberträd til en mycket stor högd med en ren stam utan qwistar, uppå hwilket sätt jemwäl Ekar och andra träd böra handteras; ty ser man ock uti willa skogarne, at naturen sielf är benägen, at ifrån sig kasta onödiga qwistar och grenar, theföre om man genom arbete underhielper, så lönar thet säkert mödan med tiden. [s. 36.]

Thet IV. Capitel.

Om Eke-träd och thes planterande.

§. 1.

Eke-trän updrages af ollon, hwilka böra af trädet afplockas wid Michelsmässotiden, och hållas torre uti husen til våren, tå the sättias på samma sätt som böner, hwar wid man i ackt tager en torr wäderlek, ty eljest råtna the gerna: Nästa våren ther efter kunna the Planteras i Träd-Scholan, hwarwid när man them nedsätter, litet både af roten och toppen afskiäres, och eljest med them förfares, lika som om Alm-träd förmält är.

§. 2. Eke-trän äro af åtskillige slag, som bäst åtskiljes på löfwen och färgen. Jern-ek eller Sten-ek hafwer små löf mörckgröna, wäxer mäst på slätter och i ängiar, drager genom sina rötter mycken safft och must från kringstående säd och gräs, och hindrar mycket thes wäxt genom sin skugga, hafwer dock mycket fastare träd til byggnad, samt större och sötare ollon, än andra *sorter* af ekträd. Röd-ek wäxer mäst i skogar och på hedar, rätare, länger och högre, hafwer ock något större och liusare löf än jern-eken, thes safft färgar yxan blå, brukas mäst af Tunbindare och til laggkiäril, hettar öfwermåttan starckt, och håller förträffeligen länge eld, hwarföre then ock nog här i landet brukas til badstufwo och kiölne-wed.

§. 3. När ekar planterade warda rätteligen och i god jordmon, wäxa the så mycket på 40 à 50 år, som eljest på 100, ja til fulkomliga syllar wäl i aln eller mer i *diameter*, hwar af man flerstädes ögonskenlige prof finner. Eljest hålles alment före, at en ek kan stå hela 300 år, gemene man säger, at eken wäxer i 100 år innan hon blifwer fulwäxt och bär ollon, i 100 år skall hon stå i sin bästa *flor* och bära sin fruckt och til hwarjehanda bruk tienligast wara, och sist i 100 år småningom dö ut, och [s. 37.] murkna ofwan ifrån toppen neder til roten, tils then änteligen aldeles går ut, och blir til mulm och jord. The gamla jägare säga, at en hiort, en korp och en ek skola längst wara och dura af alla skapade förgängelige ting.

§. 4. Eken har en tämmelig diup hierte-rot. Om våren skiuter hon tillika med löfwet purpurröda blommor, hwarefter ollon wäxa. Grenars afhuggande och toppande är för ekar högst skadeligit, ty förfarenheten utwisar, at saften med wäld sedan i huggen slår ut i nya skott i the nedersta grenarna, och the öfwersta komma til korta, förtorkas, taga watn til sig, och omsider förderfwas hela eken och går ut.

§. 5. Huru gammal en ek är, kan man ock lätteligen finna af *Circlarnas* antal på en afsägad eller afhuggen ek, ty hwart år lägger sig en ny *circel* emellan barken och stammen. Thesse *circlar* äro icke alla lika stora, tiocka eller fulkomliga, alt efter som the warit frucktsamt år eller icke, ju frucktsammare wäderlek om året warit, ju större är thet årets *circel*. När man nu räknar *circlarna*, kan man finna, huru gammal eken är, så framt hon eljest är uti sina wäxande år, annars när hon är aldeles fulwäxt, går thet intet an med the öfrige åren. Thesse *circlar* äro icke fulkomliga

runda, utan äro alla något *ovale*, så at kiernan eller mårigen sitter aldrig rätt mitt uti. Trädet drager alltid til sig mästa saften på södra sidan eller sol-sidan, therföre äro ock *circlarna* tiockast på then sidan, twert om får stammen minsta tilsats och näring på norra sidan, hwarföre *circlarna* ock på then sidan äro swagast. Förutan thesse *circlar* finner man ock med nöje, i synnerhet uti jern-ek åtskillige *figurer* och bilder, e. g. en wäl afbildad sol, och flere dylike *Curiositeter*, then som har tid och lust at them *observera*.

§. 6. Ek-ollon äro förträffelige at ther med giöda swin, hwilka af ollon få ett wälsmakande kött och späck. Iholiga ekar med krokota fula grenar bära ofta mer ollon, än the friska och wackra. Ek-wärcke är nästan thet bästa och *durablaste* af alla våra [s. 38.] träd. I watn blifwer thet swart och hårt som sten, til skeps-byggerie är thet oumgängeligt, äfwen så för Juhlmakare etc. Til syllar under byggningar, til stolpar och dylikt är thet för sin warachtighet skul oförlikneligit. Af ekar sågas ock ekebräder och planckor, som tienar til allahanda snickare-arbete, bord, skåp, stolar etc. etc. och är både wackert och durabelt. Sågsån af ek brukas äfwen med stor nytta i färgare-konsten, och hålles then för then bästa, som är af the ekar, som fallas emellan Påsk och Midsommaren, tå mästa saften finnes uti them, som färgen meddelar och gifwer. Af ollon beredes ock på *Apotehquen* en olja, som med nytta brukas för *colica* och andra krops och magans bräckeligheter. På ekar wäxa ock ek- eller gall-äplen, twiflar dock, om the på något ställe här i Swerjet blifwa rätt mogne. Märckwärdigt är ock thet, at som här mäst i alla *provincier* finnas ganska wackra och härliga eke-skogar, så skal owanför *Gefle* åter hela Norrlanden och hela Lapmarken igenom aldrig en enda ek finnas, icke eller ther wäxa, änskiönt the oftare ther blifwit planterade, men alt förgäfwes.

Thet V. Capitel.

Om Enebärs-träd och Enebärs-buskar.

§. 1.

Enebärs-träd wäxer å alla orter här i Swerjet til stor myckenhet, så wäl i berg och skogar, som på slätterna. Thet är ett härligit och hälsosamt träd, en ädel wäxt, som för sin stora nytta wäl må kallas ett balsamiskt Ceder-träd, en swett- och *urin* drifwande *sassefras*, the fattigas *panacee*, hwar til the sin tilflyckt kunna taga wid allehanda mage- bröst- och krops krämpor, ja, thes städse grönskande *balsamiska* natur hafwer ock *persuaderat* monga *medici*, at som en *universal-medicin* bruka the af enebär beredde *salia* wid hwarjehanda, i synnerhet kalla, siukdommar.

§. 2. Enebärs-träd behåller både winter och sommar sina [s. 39.] barr, och kan af enebär allestädes wäl planteras, inom 8 wekor wäxer thet up af bären, och behöfwer man jorden hwarken göda eller watna. Wil man hafwa träd ther af, bör thet ifrån början wackert under qwistas.

§. 3. Här finnes tvegegghanda *sorter* af Enebärs-träd, then ena *sorten* växer på låga buskar, hwar med alla sandbackar äro fulla satte, then andra växer til tämmeligen stora stammar undertiden, och har jag en half mil från Norkiöping wid Lida Säterier sedt en gammal, *extraorinair* stor, wid och hög En af en alns *diameter*. Ehuru låga och nedriga enebärs buskarna nu äro, gifwa the dock andra buskar intet efter i anseende til sin härliga fruckt och nyttiga bär, som först efter 7 år småningom förmenas blifwa mogna. Om man wil läggia glödande kål af enebärsträd i aska, och them wäl tiltäckia, skola the hålla sig glödande ei allenast några månader, utan wäl ett helt år.

§. 4. Enebärs-trädet är ock ett ganska segt, warachtigt och *durabelt* träd, som til hwarjehanda med stor nytto brukas. Ther af förfärdigas här i orten rätt täcka och sköna kannor, stop och flera dryckeskiärl, hwar af en ansenlig *quantité* årligen äfwen här ifrån til utrikes orter utsändas. Til stör eller stafwer wid gärdesgårdars hägnande förmena hushållare intet träd wara waractigare än stör och stafwer af eneträd.

§. 5. Uti historierna berättas om ett skönt *Diana tempel*, som fordom warit och stådt uti staden *Sagunto* i *Hispanien*, hwars bielkar warit af enebärsträd ifrån öen *Zazyntho*, thetta afguda *templet* skal warit bygd 200 år för staden *Trojas* förstöring, och skal ännu stått qwar i staden, tå *Hannibal* then intog, och skola berörde eneträds bielkar tå wid then tiden wara starcka och oskadde, fast *templet* tå redan stått öfwer ett tusende år.¹⁸²

§. 6. Om man wil twätta hår med lut giord af ene-aska, skal then fördrifwa gnetter och löss, förekomma hufwudwärk, skärpa synen, stärka minnet, och fler härliga dygder och wärkan [s. 40.] kan hafwa. I stället för rök-pulfwer kan man kasta enebär på glöden, som förorsaka en skön och angenäm lucht. Hwad för en kostelig olja, mos, dricka och brännewin äfwen af enebär brännes och tilwärckes här och ther i landet, är alment bekant.

Thet VI. Capitel.

Om Lind, Lönn, Biörk, Ahl, Ask, Pihl, Rönn, Asp och dylik löfskog.

§. 1.

Lind är ett angenämt och skuggerikt träd, som man kan skapa til allehanda form, fordrar god grund, utwidgar sig otroligen, thes blommor hafwa en behagelig lucht, brukas i *medicin* och äro för bien ganska begärlige. Lind-träd hettar starckt, håller inga kåhl, men är til bildhuggare-arbetet mycket tienligit. Uti Lind kan man ympa allehanda slags fruckt. The stå i 2 à 300 år, och blifwa ogement höga, wida och stora, hwar af flerestädes i landet åtskillige ögonskenliga prof finnas.

§. 2. Lönn har täcka löf, växer fort, i synnerhet i lös jord, har krit hwitt träd, och kan arbetas så glatt och skinande, som en spegel. Thes löf är begärligt och hälsosamt

för Creaturen, och är godt äfwen at strö ibland gödsel, ty thet rutnar och *fermenteras* lätteligen, är ock lätt at fortplanta så af frö, som telningar.

§. 3. Af Biörck lærer finnas egentligen twenne slag, hwit- och röd-biörck, som ock kallas lok-biörk. Then senare har röd-achtigt träd, qwistarna loka och löfwen hänga i klockewis utföre, men then förra har hwitare träd, större löf, som ej lokar, [s. 41.] utan står rätt up. The trifwas uti allehanda jordemon, wäxa fort, och i god grund innom 30 à 40 år så starckt, at man kan klyfwa then i 3 à 4, ja flera klyfter, och står gierna under sin wäxt i frid, emedan Creaturen ej gerna bita barcken för thes bitterhet. Som thet är ett fast träd, hettar thet starckt, och är then bästa wed. Fröet och knopparna ther af tienar orrarna til näring och födo om wårtiden. Biörcken spricker sent ut om våren; therföre landmannen och ej gerna är säker för frost, förrän han ser biörck-löfwet spricka ut. Biörck-swamp säges stämma blod och stilla gyllen-ådran. Så är ock biörckelaka nog bekant, och skal wara ett blodrenande medel, som skal upfriska inelfwerna, ganska mycket lindra i sten-smärtan och niur-*passion*, *colica* och dylikt.

§. 4. Af Ahl lærer äfwen här finnas 2:ne slag, swart och hwit. Then swarta ahlen växer mäst wid watn och diup morast, hawfer rödt träd, mörkgrönt, fett och klebbigt löf, men then hwita ahlen växer på torra landet, har whitachtigt träd och liusgrönt löf. Then swarta trifs bäst wid siöar, kiärr och strömmar, när then kan sträcka sina rötter uti watnet. Ahl växer ganska fort, och fast man årligen giör och bryter löf af them, skiuta the sig dock straxt up igen, ty wädret skadar ej huggen, som straxt af trädets fetma igenlöpa och läkias. Ahlris och ahlwed är godt bränsle, hettar och wärmer starckt, uti watn-byggnader är thet kosteligit och waracktigt och blifwer på slutet, som en sten hårdt. Ahl-löf är ganska fett, bör gifwas fåren straxt i början, innan man fordrar them med annat, ty thet är betskt och något bittert. Swart ahl-löf är widrigt för möss, och skal fördrifwa them, om thet lägges i sädesladorna under säden. Thet helar och läker äfwen hetsiga swulster. Hwad för täckt, wackert och artigt arbete snickare förfärdiga af masiga ahl-rötter, them the tunt söndersåga och inläggia och med ferniss öfwerstryka, är alment kunnigt. [s. 42.]

§. 5. Ask finnes intet gerna i the almenne stora skogar, dock annars här och ther i landet, är ogement porös, växer snart i högden, så at then som sådana stammar planterar, kan, medan han ännu lefwer, få gagn af them och mycken fördel, om han the utwäxta försäljer. Then har innerst en hwit märg eller kierna, såsom haselträd, och löf icke mycket olika runnelöf. Löfwet är godt och hälsosamt för Creaturen, i synnerhet för får, och sielfwa trädet gifwer en behagelig lucht ifrån sig, tå thet brännes. The böra planteras och omsätjas icke om våren, utan om hösten uti nyet. Asken har ett tämmeligen segt, fast och hårdt träd, så at nästan intet hugg biter ther på, när thet är rätt tort wordet, är til slädar, *chaisar* och andra dylika wärktyg ganska tienligit, thet skal ock stå kunna öfwer 100 år. *Medici* kalla thetta trädet *lignum Guajacum Germanicum*, och skal, för sin swett och urin-drifwande kraft wara godt och tienligit emot Frantsoserna.

§. 6. Pihl är ett täckt och behageligit träd, som med ringa beswär planteras, betarfwar ei mycken wård och ansning, och växer ganska fort å alla orter, i synnerhet wid watn och sumpiga ställen, som man med nöje ser af the, mäst hela Öster-Göthland

igenom utmed the stora landswägar planterade unga pilar, som innom några år förträffeligen wuxit. Pihlträd växer på kort tid til ansenliga stora stammar, longa och stora grenar, hwilka man måste afhugga wid pass tre twär finger från stammen, så the hwart tredie år kunna gagnas, så wäl til bränsle, som löf, warda ock therigenom thesto ansenligare och behageligare. Men låter man grenarna längre wäxa, så blifwa the alt för stora, och brytas offta af starck storm sönder, så at hela trädet tager skada och går aldeles ut.

§. 7. Aspe-träd växer på mager jordmon nog, jämwäl [s. 43.] på fuchtiga orter, thes löf darrar stedse, emedan thet hänger på en lång smal stielcke; hwarest thet en gång begynt wäxa, planterar thet sig sielft, och förmerar sig lätteligen. Thet växer ock ansenligen så på tiockleken, som högden, gör wacker prydnad wid en gård, fast thet icke är särdeles *durabelt*, ty en af sig sielft i kärnan wäxande matk fräter och förtärar thet småningom, så snart en gren blås af eller afhugges, begynner trädet at inwärtens multna. Inwärtens är ock thetta trädet sandigt, hwilken sand drifwes med saften utur jorden up i trädet. Under the stora aspar växer årligen up en ganska stor myckenhet af unga telningar, aspelöfwet är ganska begärligt för hästar, får och annan boskap. Sielfwa trädet är ganska wekt, bränner bort som halm, gifwer ringa värma, liten eller alsingen aska. Af swarfware brukas thet til åtskilligt arbete, samt af sadelmakare til sadel-träd. Af rutit tort träd blifwer godt tunder, barken brinner wäl, och om then sammanbindes, kan then brukas i stället för facklor.

§. 8. Rön- eller Rönnebärsträd äro ock ganska wackra träd, wäxa i all jordmon, älska dock then bättre mer än then sämre. Hafwa wackra röda bär, som til en myckenhet wäxa i klasar, äro ock ganska begärlige bär för krams-foglar, som them gierna förtära, ther af the ock warda feta, så äta ock hönsen them torckade om wintertiden gerna, och få ther af fett och wälsmakande kiött. Af samlade runnebär brännes ock ett kosteligit, starckt och hälsosamt brännewin, andra bryggia ther af ett sundt och *delicat* dricka. Thesse träen fortplantas ock med ringa mödo, så af bären, som telningar. Bären kan man så, updraga små träd i plant-*schola*, och sedan plantera ut them. Foglarna föra thesse bären på underlige ställen undertiden, som man hafwer exempel på, at runnebärsträd stådt, wuxit och burit fruckt uti gamla pilar, twifwels utan af foglar titlagdt [s. 44.] och ej af menniskiohand. Runnträds löf är mycket likt aske-löf. Utmed huswäggar, på Kyrkiogårdar ut med kyrkiomurarna och eljest uti *Alleer* gifwa the wacker *prospect*, i synnerhet om uti *alleerne* en rund och en lind ömsom om hwarannan planteras, och så ända bort igenom. Trädet är hårt, fast, *durabelt*, rutnar icke lätteligen, hafwer en artig färg, och kan brukas til allehanda snickare och swarfware-arbete.

Thet VII. Capitel.

Om Tall, Gran och Barr-Skog.

§. 1.

S kogarne här i Sweriget bestå merendels af Tall och Gran, täcka och wackra träd, som både winter och sommar stå gröna. Hwad tallar angår, så delas the uti Går-tallar och Kiärn-tallar eller furu-tallar. The förra hafwa mycken yta, men ringa kiärna, men the senare liten yta och mycken kiärna, äro altså longt bättre och waracktigare, wäxa ock gierna longt större, längre och rätare än the förra. Til Mast-träd, Skeps- och Hus-timmer, Säg-timmer, Plankor, Bräder och hwarjehanda annat, är thetta trädet förträffeligit och godt. Af rötterna, som med behändighet utur jorden upbrytas, kokas kiära och beck. Then starkaste kiöld skadar hwarken Tall eller Gran, ty fast än träden om kalla wintertiden äro hårda som ben, och saf-ten uti them til is frusen, taga the dock ther af ingen skada, twifwelsutan för the-
 ras naturliga swafwel och *olitet*, som the med sig föra och äga. The Tallar, som ej doga til annat, tagas och brukas til wed, Tallwed hettar starckt, och är tienlig till bryggek- och bakwed etc. The unga Tallstruntarna skola wara mycket hälsosamma, i synnerhet [s. 45.] emot skiörbiugg, af them brännas ett skiönt Talstrunte-bränwin, och ett hälsosamt dricka. Talstruntar brukar man ock uti *Thee*, tå the rätt en *balsamisk* smak från sig gifwa, som ej allenast är för tungan angenäm, utan ock för menskians kropp hälsosam. Af Tall-askan skola ock the klaraste och wackraste glas giöras och tilredas.

§. 2. Beträffande Gran, så är thet äfwen ett grönskande wackert träd. Emellan Kiärn-Granar och Mo-granar är thenna åtskilnaden, at the förra äro mer krokuge och qwistige, än the senare. Sielfwa trädet duger til sågtimmer, warandes granplan-kor släta til golf i wånings rum longt täckare och blifwa hwitare än the af Tall. Til brygg- och bakwed, samt under bränwins- och färgare-pannor brukas grof granwed med mycken nytto, ty then gifwer en stark hetta ifrån sig, medan han brinner. Af Gran så wäl som Tall flyter och utswettas en kåda, som wäl til hwarjehanda bruk och nytto nu användes uti hushåld, men torde ännu hafwa longt större nytto äfwen uti Medicin, om then rätteligen och med acktsamhet blefwo handterad, undersökt och *præparerad*. *Medicinæ Doctoren* och *Professoren* wid *Upsala Academix* Herr *Laurent Roberg*, har giordt en wacker begynnelse ther med genom en *disputation*, som för några år sedan therstädes blef utgifwen *De Resina Pini &c.* och wore til önskandes, at thenna saken af förståndige män vidare måtte blifwa undersökt och *experimenterad*.¹⁸³ Thet är wist, at uti hela Norrlanden och Westerbotn, hwarest ofwan för Gefle stad inet *Apoteque* är at tilgå, så gör almogen sielf plåster af gran- och tallkåda, thet the bruka med stor nytta på allehanda swåra utwärtas sår och skadar, och äro dymedelst ofta rätt underbara *curer* giorda. Friskt grönt granris smått sönderhackat strödt på Camargolfwen, är ej mindre täckt, än thet gör en behagelig, sund och angenäm

luckt uti rummet. Torra grenar och [s. 46.] ris af gran sönder- och afhuggne är ett godt bränsle uti köket på landet. Til barr-skog räknas ock billigt Enebärs träd, hwar om redan uti 5 Capitlet handlat är.

Thet VIII. Capitel.

Om Slåna- Nypon- och Brakweds-buskar, etc.

§. 1.

Slåna-buskar wäxa öfweralt, så wäl i bättre som sämre jordmon, och finnes äfwen här ikring Norkiöping på monga ställen. När en warm sommar infaller, så mognas bären, och kunna nyttias så wäl af foglarna, i synnerhet älska krams-foglar them mycket och warda ther af feta, som ock af menniskiom. Man gör af them ett godt kryd-win, som är en stark blodrening, och genom lindrigt *laxerande* öppnar och renar kroppen.

§. 2. Nypon-buskar wäxa nästan öfwer alt, och bära then bekanta röda fruckten, som dels med socker syltas, dels ock, sedan stenarna äro uttagne, torkas och brukas til soppor och mos på flere sätt, och äro både wälsmakande och hälsomme.

§. 3. Brakwed, *Lat. Cornus. Germ. Faulbaum* är af medelmåttig högd, har utan på hwita fläckar, innan til gult, och om man thet tuggar, färgar thet gult. Bönderna färga ther med Linne-garn och Fogelnät grön-gult. Om wären har thet en hwitachtig blomma, bär stora som ärter, äro först gröna, sedan swarta, när the mognas, men hafwa en angenäm smak. Löfwet skal wara nyttigt för stor boskap och föröka miölken hos kor. [s. 47.]

Thet IX. Capitel.

Om Apelstammars planterande til at ympa uti.

§. 1.

The bästa eller waracktigaste äpleträn warda updragne genom ympande uppå wild-apelstammars, hwarföre ock en hushållare har nödigt at them i ömnhet sig förskaffa, hwilket lärer kunna bäst skie på följande sätt: Man samlar skogsäplen af willa trän ther the finnas, när the äro fullmogna, hwar wid man i äckt tager, at the som äro rundast och tungast äro the bästa, them förwarar man wäl til nästa wären, tå man klyfwer them uti bitar, utan at skada kiärnarne, och sätter bitarne i jorden, emedan man af förfarenheten funnit, at then wätskan, som

Äplebiten meddelar the ther uti befintelige kärnar, mycket befrämjar theas växande i följande våren ther på planteras the uprunne små träden i träd-*scholan*, och skiötas sedan efter wanligheten, tils the blifwit så stora, at ther uti af god art kan ympas. [s. 48.]

THEN SIETTE AFDELNINGEN.

OM KOKEKONSTEN, *CONFITURER* OCH ÅTSKILLIGE *LIQUERERS* TILREDANDE.

I. Om allehanda Bakwerk.

I. Om Tårtor.

1. At giöra Tårt-Deg.

När Tårtor göres i Tårt-pannan, tilreds degen på samma sätt som til *Pastej*, men göres then på spiäld, göres degen således, at man tager $\frac{1}{2}$ stop watn til en tårta, ther til 4. st ägg, klappas tilhopa, sedan redes degen med miöl til en lagom deg, men intet hård, smöret sedan thet är twättat, tages äfwen så mycket som degen är til, doch kan degen wara något mera när thet är godt smör, sedan kaflas degen ut och bakas i tunna kakor och låtes på degen med miöl, strös emellan 3. gångor, sedan tilskäres degen, som man behagar och på hwad *form* man wil giöra tårtan.

2. Mandel-Tårta.

Til ett skålpund söt mandel, tag 8 lod bittermandel, hwilken stötes hel fin, uti en malm- eller marmor-mortel, med ett halft quarter rosenwatn, wäg så til ett skålpund mandel, $\frac{3}{4}$ skålpund fint säcker, hwilket rifs på refjern, så faller thet lösare än stött. Slå sönder 24 ägg, tag hwitan ifrån så när som the 4. them man slår med hela hwitan uti, i en stor kruka, wispa them med en ny wisp at thet är alt som ett skum, som til säckerbröd, tag så thet rifna säckret och strö uti litet i sänder, wisspat wäl tilhopa, tag sedan en liten slef, och klappa thet en half tima, men at thet ingen gång står stilla, så lägger man uti af then stötta mandelen litet i sänder, sen klappes thet stadigt, en [s. i.] half eller fierndels tima, tå man har tilreds en lagom tårt-panna med smördeg uti, och lagar at ugnen är lagom som til semlor, slåt så uti pannan, och sätt straxt in henne, och lägg eldmörja i kring pannan, så gier hon sig högre up, och litet in under pannan med, men achta at intet ugnen är förhet, eller kall, och at thet intet stannas med klappningen, förr än hon får sättias i ugnen, och när hon är lagom gulbrun läggs hon wäl öfwer med papper, at hon får fyllest bakas; när man tå tror på at hon är nog bakadt, tar man en ren biörksticka then en tager barken af, och sticker then uti tårtan, kommer hon torr och hel ren ut igen, så är hon bakad, men intet förr; man skal ock ibland mandelen och äggen med thet wispas rifwa thet gula skalet af en färsk *Citron* och litet stött *Caneel* eller *Canel*-watn, och litet *pommerantz* skal, när hon tå

är bakadt rifs säcker öfwer henne, hon kan ock wara kall, om man wil när hon bärs fram, brädderna krusas som en Lager-Crantz eller huru en wil.

3. Brunell Tårta.

Man tager 1 $\frac{1}{4}$ Bruneller och kokar them i franskt win, hwar uti lägges ett godt stycke säcker och *Caneel*, tå the äro miuka slår man them i fat at blifwa kalla, sedan görs degen i pannan som til andra tårtor, tå degen är bakad, lägges brunellerna ther uti, ock för 12 öre Suckat, och rifwer thet yttersta skalet af en *Citron* och lägger några smörbitar ther uti med säcker och *Caneel*, sedan görs läcket och sättes til at bakas. *NB* smördegen skal wara rå och icke bakad, tå Brunellerna läggas uti.

4. Lemon Tårta.

Tag 8 stycken Lemoner och skär thet blöta af, sedan skärs i tunna skifwor af thet hårdaste, sedan tages $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ skålpund Suckat och skäres i små tunna skifwor, sedan litet skirt smör, säcker och Corinter och förwålles med litet win, när thet bliffwer kalt, låtes thet i Tårtan och strös säcker och *Caneel* ther på.

5. Salt Lemon Tårta.

Tag 8. eller 10. salta Lemoner, skär them i skifwor, lägg [s. 2.] i watn öfwer natten, koka först up i watn, slå sedan watnet af, slå en god del win uppå och $\frac{1}{2}$ skålp. Corinter, säcker, *Caneel*, litet rifwit bröd, kokat tilhopa, Suckat skäres i små stycken, lägges uti degen med mera som ses af thet som förr förmält är.

6. Äpple Tårta.

Til Äpple Tårta tages 16 små äplen, skalas och skäres uti tunna skifwor, en stor Lemon skäres uti små tärningar, och slås litet win ther på med $\frac{1}{4}$ skålpund Corinter, säcker, förwålles uti en kruka på sachta glöd, när thet är kalt blifwit, breder man thet på Tårtan och strös säcker och *Caneel* ther på.

7. Dito utan deg.

Tag en god del äplen, skala och skär kärnhuset uhr, slå win ther på at thet står öfwer, koka them sönder med ett stycke smör, säcker, *Caneel*, sedan rör them sönder med en sked, och slå 8 ägg ther til och stötta skårpor, rör thet tilhopa, tag sedan ett fat, klena smör på båtnen och på bräddarna, strö rifwit bröd uppå, slå äplen ther i, strö rifwit bröd uppå, lägg Tårt-panläcket ther på och lät sedan sachta kokas.

8. Sweskon Tårta.

Tag 2. skålpund goda Sweskon, skölg them wäl och lät them koka, til thes the blifwa blöta, och tag stenarna ut och lät 4. skedblad Franskt win, säcker, *Caneel*, sedan fyllas i Tårtan.

9. Kirsbärs Tårta.

Man tager stenarna ur kirsbären, och stufwar them uti en kruka med säcker och *Caneel*, at the blifwa söta, sedan görs läcket ther til, så är hon färdig.

10. Niupon Tårta.

Tag torra niupon och kok i litet watn, och 2. delar win, ther i lägges säcker, Muskotblommor, *Caneel* och en liten bit färskt smör.

11. Krusbärs Tårta.

Tag krusbär och skölg i watn, lägg uti en kruka, strö säcker [s. 3.] och litet smör och ett skedblad win ibland, och sätt krukkan på glöden til thes bären bli litet blöta, sedan fyllas the i Tårtan.

12. Kirfwel Tårta.

Man tager och rensar en stor hop med kirfwel, ther til tages för ett öre hwit beta, för 2 öre syra och skiöljer thet i watn, sedan lägges thet uppå ett kåhlbråde, och hackas rätt grant, sedan lägges man thet i en kruka, och slås 12 ägg theruppå, ½ stop miölck, 3 twåörs simlor, säcker, *Caneel*, lite rosenwatn, och lite skirt smör, och wispar thet rätt wäl en god stund tilhopa, sedan görs en wäl mör deg som bakas i pannan, och lägges sedan maten ther uti och görs lock ther uppå, sedan sättes thet på elden at gräddas, när hon är half bakad, bstrycker man henne med skirt smör, och strör säcker ther uppå.

13. *Dito* utan deg.

Tag ung kirfwel, ränsa och hacka then små, tag ett stop söt grädda, 3 sönderstötta skärpor, litet rosenwatn, och säcker til, äggen hälften med thet hwita.

14. Tunge Tårta.

Man kokar twänne oxer tungor wäl miuka, sedan skiär man them i små tårningar, och hackar them som til lungemos, sedan lägges man them i förtent panna, och slår ther uppå ½ stop franskt win, sedan skiär man thet yttersta skalet af en *Citron* i små rimsor, krammar safften utur honom, och låter stufwa tilhopa uti pannan, lägges ock ther uti wäl russin och Corinter, hwar til tages ½ skålpund söta mandlar wäl skalade och skäres i små rimsor, och litet winättika, mærg, Muskot-blomma, ett stort stycke säcker at thet blir winsurt, ett godt stycke smör och litet rifwit bröd, och låter thet koka tilsammans, och lägges smördeg öfwer och under som til en annan tårta.

15. Morot Tårta.

Tag morötter och koka them wäl blöta och stöt wäl smått, som rofgröt, stöt ett halft skålpund mandel och par skedar rifwit bröd och muskot-blomma, säcker, och Corinter, sedan tages 5. stycken [s. 4.] ägg och skumas rätt wäl och blandas alt ihop och fylles sedan i Tårtan.

16. Hackelse Tårta.

Tag 2:ne oxetungor och koka them lagom blöta med sin rätta salt, sedan skrädas the och hackas små, lägg så til litet skirt smör, ett par Lemoner, hwilka skäres til tårningar, lägg sedan Corinter, Muskotblomma, säcker, litet peppar, fyra skedblad win, och fyll Tårtan.

17. Merg Tårta.

Ett skålpund mærg hackas smått och lägges i en skål, slå 10 ägg til, halfparten med thet hwita, hwilket röres med mærgen tilhopa, ett halft skålpund Macroner stötes litet sönder i mortelen, slås ibland mærgen och rifwes med mærgen ihop, tag ett halft skålpund Corinter, säcker och Caneel, rör thet wäl tilhopa, degen görs som til annan Tårta, inmot thet then bakas, strör man säcker uppå och låter thet bakas.

18. Ris Tårta.

Tag ett fierndels skålpund Mandel, ett halft skålpund malit ris, 1. stop söt miölckgrädda, har man inet grädda, så tager man söt miölck, och säcker at thet blir sött, Rosen- och Canel watn, ett stycke smör om man ej har grädda, lät sedan koka en fierdendels tima, och sedan thet blifwit kalt, tag 8. ägg hälften med hwitan, klappat tilhopa, stöt en half skärpa, slå then theruti, sedan göres thermed som annan Tårta.

19. *Dito* utan deg.

Tag tre ottendels skålpund Ris, koka them i söt miölk at thet blir en lagom tiock risgröt, sedan låter man thet blifwa slå ther til 8. stycken ägg, fyra med blomman, och 4. med thet whita; klappa så äggen tilhopa, litet rosenwatn läggs theruti med säcker, at thet blir lagom sött, stött Caneel, en stött skårpa, och litet smält smör röres tilhopa, sedan klenar man smöret rundt omkring pannan, ta en tvåörs sembla och rif then, strö rundt omkring pannan, strö rifwit hwetebröd öfwer, lät thet [s. 5.] kokas med lagom eld inmot thet är baket strör man säcker öfwer och låter thet fyllest bakas.

20. Grädd Tårta.

Tages ett halft stop grädda, ett halft quarter Spanskt win, 5. stycken ägg, 4. skedar miöhl, säcker, Caneel så mycket man wil och sedan göres en deg under i pannan och kruses kring bräddarna i små taggar, slå sedan degen i pannan och lägg i ugnen.

21. Rifwit Bröds Tårta.

Stöt fina skårpor smått, ther til lägg ett halft stop söt grädda, sedan tag 8. ägg, och klappa them, såsom til säcker-skårpor, och slå på brödet, ther til rosenwatn, wäl säcker, Corinter, Muskotblommor, skirt smör slås i kalt watn och låtes ibland maten, gör ther til Fransösk Tårtdeg i pannan.

22. Spenat Tårta.

Tag en eller två näfwar Spinat, skölj och ränsa then wäl, förwäll och hacka then små, sedan tag ett halft stop söt grädda eller miölck, 2. eller 3. stötta skårpor, gott stycke smör, lät thet koka ihop, at thet blir smidigt och tiockt, som en lagom tiock gröt, slå i en skål, och lägg thet hackade Spinatet theruti, en äggeblomma, litet rosenwatn, säcker, at thet blir sött, baka thet som en Tårta.

23. Niur Tårta.

Tag niuren med talg och allt af en stekt kalfstek, litet af thet tiocka köttet af kalfsteken, hacka thet tilhopa, sedan lägger man thet i en kruka, slå win theruppå med Canel, säcker, suckat i små tärningar skuren, Corinter, muskot-blommor, *Pingele* eller skalad Mandel skurin i långa skifwor, sedan låter man thet koka, så länge at mästa såppan är af kokad, gör en Tårt-deg, kafla then uth, lägg degen i pannan, gör läck theröfwer, lät sedan bakas, och strö säcker öfwer. [s. 6.]

24. Ost Tårta.

Tag siu eller åtta stycken Semlor, skär skorpan bort både öfwer och under, skär them sedan uti skifwor, och lägg them uti söt grädda at blötas. Sedan rif sönder så mycket Säcker som Skarp-ost; smörg ett fat wäl innan til med Smör, lägg hwarftahls med Semlor, Ost, Socker, Corinter, och Caneel, så högt tig behagar: slå ock sönder sex stycken äggeblommor, tre äggehwtor, Socker och ett quarter söt grädda, och slå thet ther öfwer, lät henne sedan bakas.

2. Om *Pastejer* af åtskillige slag.

1. At giöra Stickelbärs Pastej.

Man gör en deg, som til ett annat Pastej, kaflar ut honom och lägger honom i pannan, strör på Pastej bättnen salt, peppar, Muskotblomma, stora Stickelbär, Corinter, sedan lägger man Lambkiött och Höns hwarftals,

strör sedan the ofwanskrefne krydder emellan, Citron skifwer, om man har Castanier, Oxegomar, *Fricadelle* märg, och låter thet bakas i 2 goda timar, sedan thet är gräddat, göres en såppa af halfparten *Potagie* och halfparten win, litet stycke Säcker, låter thet koka up, sedan wispar man 2:ne äggeblossor theruti, låter thet kokas, slår såppan öfwer Pastejen, röres wäl up och rifwes Säcker öfwer.

2. At giöra Pastej med gröna Ärtter.

Tages Höns och Lambkiött i små bitar, så förwälles gröna Ärtter samt Sparis, och fyllda Kräfwerter, Murckler, Pettersillia, Muskot och smör, och lite rifwit bröd kastas emellan med färskt Smör, såppan göres ther i sådan som hon skal wara.

3. At giöra Pastej af Hara eller Hiort.

Giör Haran wäl ren, och slå wackert köttet ifrån benen, achta at thet intet rifs sönder och späck honom med smått [s. 7.] späckfläsk som är doppat i Muskotteblommor, näglikor, peppar och salt, giör så en stadig smördeg til bätten, så läggs köttet wäl samman som Haran wore hel på benen, giör så lös smördeg och lägg låck på och baka i ugnen som en annan Pastej. På samma sätt görs then som är af Hiort, gör så en sur soppa af ättika, pepparkaka och krydder.

4. At giöra Pastej af Citroner.

Tag 4. stycken Citroner, krama wäl saften ur them, och rif sönder skalen, tag ock ther til tolf Äggeblossor, Socker at thet blir lagom sött, skirt Smör, blanda thetta wäl tilhopa, och giör en tunn Smör-Deg, lägg then uti *ordinaira Former*, och fyll them här med, så är thet färdigt.

5. At giöra Pastejer af kräfte.

Tag tre tiog Kräfter, skala och stöt köttet uti en stenmortel, at thet blifwer som en deg, blanda thet sedan up med skirt Smör, rifwit bröd, fyra stycken Ägg, två hwitor, men alla Gulorna tagas ther til, Muskot-Blomma och Salt, bland thetta tillsammans så tiockt som til Klimpar, och smörg Pastej-Formarne med färskt Smör, fyll så degen uti them, och baka uti Ugnen: Gif them sedan warma på bordet om tu icke kan få them ur Formen.

6. At giöra Pastej af Kycklingar och Färkött.

Tag Kycklingar och en bringa af ett Får, fyll them med en fyllning, på thetta sätt tilredd. Rör fyra äggegulor tillsammans med några skedblad söt Grädda, skirt Smör, Persilja, Muskot-Blomma, rifwit bröd, litet Salt, Murklar, litet Märg, gröna Ärtter och Kräfter, fyll så Fårbringan alt öfwer med thenna blandade Maten, och koka henne tillika med Kycklingarna, lägg ock gröna Ärtter och Muskot-Blomma uti Soppa. Fårbringan brynes sedan ofwan uppå med litet rifwit Bröd och Smör. [s. 8.]

3. Om åtskilligt Bakelse.

1. Att baka Anis Bakelse.

Tages 20. ägg och söt grädde som man wil hafwat godt til, och Anis en näfew full, och Säcker at thet blifwer wäl sött, och Rosenwatn, sedan miöl, af hwilket giörs en hård deg, som utkastas och skärs i små stycken, och sidst kokas i smör.

2. At baka Klenäten.

Man tager 6 stycken ägg och en god del stött Säckar, Miöl, Safran, och giör ther utaf en lagom deg, sedan kafflar ut honom som tunna stenkakor, och skär honom i små smala rimsor parom öfwer Kakan, doch så at thet hänger tilhopa med båda ändarna, och tager så en träknif, och lägger the remsor therpå hwart om annat, then ena ändan up, then andra neder, sedan låter man wäl skirt smör i en malmpanna, och låter thet sacht upkoka, så skummar man thet bättre, sedan lägger man degen ther uti som är i parat på träknifwen, at then sprider sig kring wackert, när thet är kokat tilfyllest, tager man och blåser wäl smöret af, och lägger thet uppå ett fat, och strör säcker theröfwer, så är thet helt färdigt.

3. At baka små Bakelse at lägga ikring på Fatbrädden.

Man tager en förtent kättel och lägger en giöppen rätt godt hwetemiöl uti, sedan slår man miölk ther på litet i sänder och rörer thet med en slef rätt fint, at thet intet blir klimpogt, och spruter änteligen helt sacht så mycket miölk på, at thet blir som en tunn stenkake-deg, sedan sätter man thet på elden och rörer thet rätt wäl at thet intet sättes wid, och låter thet så länge koka til thes thet blir så tiockt, som en hård watngröt, sedan tager man til ett stop miölk 8. ägg, halfparten bara gulan, och halfparten med thet hwita och gula, och klappar thet wäl sönder, och slår så up i kättelen til thenna kokande degen, och rörer rätt wäl til sammans, och sätter thet åter på elden, och låter thet så länge koka at thet blir som en hård miölgröt, sedan tager man thet af [s. 9.] elden, och lägger litet salt och Muskotte-blommor uti, och strör miöl på en pannebåtn, och lägger så degen ther uppå, och breder ut honom så tiockt som en finger och strör litet miöhl ofwan uppå, och låter stå til thes thet blir wäl kalt, sedan skiär man thet i små snedda rutor, och bakar thet wäl i kalt Smör, och när thet är bakat, at man tager them ur Smöret, blåser man wäl thet feta af, och lägger them på fat och strör wäl Säckar uppå them medan the äro warma.

4. At baka Fatbakelse.

Man tager 1. stop miölck och 10. ägg och wispar miöl ther uti, at degen blir så tiockt at han lägger sig i rimsor, och slås uti samma deg litet Rosenwatn, Muskotte-blommor, och litet grant Salt, thenna deg slås uppå ett hwit Stenfat, och sättes thet öfwer en watngryta, och stielpes ther öfwer ett annat fat, och låter thet så länge stå öfwer heta watnet at thet blir hårdt, sedan sättes thet therest thet kalt blifwa kan, sedan skär man thet i skifwor, som skärs af på ett eller två ställen, som man wil hafwa them til, och bakar them i Smör, sedan lägges the på Fat och Säckar ther uppå.

5. At baka Spritbakelse.

Man kokar gröten som til wäder munkar, och til en kanna miölck slår man sönder 32 ägg, och wispar them en tima på en led, mycket wäl, degen måste intet wara aldeles kall, ty tå blir han hård, sedan knådar man thet med händern, til thes ingen klimp käns mer, lägg så til wäl stött Canel, Muskotblomma, Cardemomma, och så mycket Safran at thet blir lagom gult, litet Salt, ett glas godt win, litet alun stött smält i brännewin, thetta knådas mycket wäl tilsammans, sedan skirer man Smör, som til Strufworna är sagt, och när man ser thet liksom wända igen at koka och stå helt stilla, har man lagt i byssan tilreds och lägger spritzen uti, men achta at intet Smöret byns, och när Smöret blir matt, tar man annat som skirt är, man måste

wända byssan några slag omkring, medan man lägger uti, [s. 10.] så att spritzen blir wäl wriden, wänd honom med en hast, och lag at han blir liusbrun på båda sidor lika, blås Smöret af och lägg emellan en duk, strö Säckerna på.

6. At baka Säckbröd.

Til 10 färskt ägg tag ett skålpund fint rifwit Säck och ett skålpund fint Hwetemiöl, hwispa äggen för sig på en led en half tima, hwispa så Säckret med äggen en tima, rör så miölet litet i sänder uti, och arbeta thet sedan i 3 timar alt på en led, och lag at thet ingen gång står stilla, rå lagar man at ugnen är färdig och ingalunda förwarm, utan man kan baka them sedan man bakt semlor eller annat smått, sen måste man miöla på papperet, och giöra them lagom stora, långa och trinna som man wil, men intet förtätt på papperet, at the rinna ihop, så säts the strax i ugnen, och laga at the blir gulbruna öfwer och under, men innan the säts in, strör man them öfwer med finsichtadt Säck och sättes straxt med en hast i ugnen, när the äre bakade, tags the genast af papperet, eljest låder thet wid, men laga at thet är lagom warmt för them.

7. At baka Marcipaner.

Tag ett skålpund söt mandel och ett lod Bitter-Mandel, fin stött med Rosenwatn, tag så til ett skålpund Mandel, ett skålpund fint Säck rifwit på reffern, stöt sedan såckret och Mandelen tilsamman at thet blir hel fint, tag så ther til 2 ägghwitor, hwispa them sönder och knåd them ihop med thet andra som en hård deg, sedan skiär man Oblats kakor så stora som man wil hafwa them, stryk Oblatet med ägghwita, kaffa degen i tunna lagoma kakor, och lägg ther på, giör sedan krusiga bräddar på och sätt omkring honom, bakan så uti lagom warm ugn, som til Säckbröd, man glaserar them med thet, at man tager Rosenwatn, ägghwita och fint sichtadt Säck och wispar tilhopa så tiockt som til en hwetemiöls wälling, slå något på hwar, sätt them sedan i ugnen igen i lagom warma så glaserar thet sig och giäser up. [s. 11.]

8. At baka Säckbakelse af Niupon.

Tag niupon, koka them i win och watn at the som ett Mos blifwa, krysta them sedan genom en härsickt thet tiockaste man kan, rör så fint sichtadt Säck ther uti och knåd in hårdt, at tu kan baka små kakor, långa och trinna ther af, baka them sedan i lagom ugn eller Tårtpanna, när the äro kalla kan man giöra som en is öfwer them af fint sichtadt säcker, Rosenwatn och ägghwita ihopa wispadt och doppa kakorna uti, eller hällat på them och sättia them i ugnen at torkas, man kan ock lägga uti små Formar af samma deg som är ther til giorda, och baka them som the tå äre, och intet gläsera them mer.

9. At baka Grytbakelse.

Man tager til ett halft stop miölk, 6. stycken ägg, ther til låtes miöl som godt är, Muskot-blomma, Rosenwatn, och Säck, sättes sedan Fatet på en siudande watngryta at kokas, när thet blir gräddat, skäres thet sedan sönder i Rutor, och kokas i sudit Smör.

10. At baka Bakelse som nu är uti bruk.

Sprit-Bakelse brukas mycket när man förnäma gäster hafwer, ther til tages 1. stop miölk och sättes på elden, när then opsuider, rörer man uti med en liten starck träspada, miölck [bör troligen vara *miöl*] så mycket man orkar inbruka, sedan tages thet af elden, när then är så kokat, at man kan bruka then emellan fingren, at degen

intet fastnar, så låter man stå then, at then blir lium, så klappar man 20. st. ägg, ther i slår man Caneel eller Rosenwatn, Muskot-blomma och Cardemomma, och när thet är wäl brukat, lägger man degen i spritzen, och spriter thet sudna Smöret i Crantzar, Strufwor, Kringlor och i hwad form man wil, så låter man them på grått papper, för elden, och strös rifwit Såcker uppå, så sätter man thet på ett Fat upråga thet stora mitt uti och thet små kring bräddarne.

11. At baka Såcker-Strufwor.

Thet hwita af 20 eller 24 ägg, hwispas rätt tunt, som en [s. 12.] fradga med nog stött Såcker, at thet blir tunt som watn, godt hwetemiöl hwispas ock theri med stötta Cardemommor, hwispa thet så tiockt, at thet synes en rygg efter hwispelen, sedan skirar och skummar man Smöret, när thet kokas, så slår man af degen uti en tratt, låter thet rinna igenom som små Strufwor, wänder them med en träspada, sedan the äro lagom bruna, tages the up och lägges i en Bakelse-panna til thes the blir kalla, lägges sedan på ett fat och rifwes såcker på them.

12. At baka Strufwor af win.

Tag 1 halft stop Franskt win och ther til 6 ägg, wispa thet wäl tilsammans, litet Canel, litet Muskotte-blomma, och litet Såcker, wispa så litet skönt hwetemiöl uti, dock så hårdt at thet lägger sig i en tiock ring ofwan uppå, så skalar man äpplen som är möra, och skiär them uti lagom små tärningar, och skal thet wara så nog äpplen uti, at thet bara blir litet deg omkring them, så skirer man smöret som til en Bakelse och öser uti them med en skied, och lagar at the blir jämna som andra strufwor och kokas sakteligen at äpplen blir genomkokade, strö Såcker sedan på them, wil man hafwa Corinter, kan the intet smaka illa, the måste först kokas at the swälla, doch är the rarare utan Corinter.

13. At baka Wafflor.

Til en och en half kanna miölk tag 30. ägg, them man mycket wäl wispar i en kruka för sig sielf, miölken kokas up först, och sedan swalas som til warmt deg-spad, ther til tag ock 3 quarter godt skirt Smör, som intet är härskt och gammalt, så wispar man uti Smöret medan thet är warmt, tag fyra och ett halft skålp. godt fint stål-qvarns miöl, men har man intet thet, tar man litet mer än fyra och ett halft sk. godt hwetmiöl, slå så then warma miöken litet i sänder uti Smördegen och wispan wäl, at then intet klimpar sig, skulle intet alt miölet kunna röras in, så wispar man thet uti sedan, man stöter ock sönder 1. halft skålpund söt Mandel ihopa med 8 Såcker-skorpor, hel fint som miöl, at [s. 13.] intet kännes thet ther är Mandel uti, thet man slår uti äggen när the wispas, at brödet blåttnar, sen slås äggen uti och wispas wäl tilsamman, lägg ther uti wäl Caneel, Cardemommor, litet Muskot blommor och 2. skedblad färsk gäst som legat i watn 2. dygn och ömsas på, en nypa fint Salt, wispat wäl tilsammans, lägg en Serwet på och bind band om och lät stå och giäsa i 6 a 7 timar i lagom warmt rum i en kruka.

14. At baka Pålska Simlor.

Til ett stop miölk tag 8. ägg, ett quarter skirdt smör, wäl Russin, och Corinter, Muskot-blommor, Cardemommor, Safran och giäst, thetta wispas wäl tilhopa i en kruka med litet Salt, och sedan röres hwetemiöl ther uti, så hårdt som en kan rörat, sedan låter man stå och giäsa, och när ugnen är färdig, så öser man up thet på papper,

som är wäl miöl på strödt, med en slef, och säts uti ugnen och bakas som andra Simblor, och lagas at the icke blir bruna.

15. At baka Säck-Skorpor.

Tag til hwar kannu miölck, 20. ägg, 1. skålpund Säck, slå kokad miölck på Säckret, klappat wäl, gör en rätt lös deg theraf, som man någonsin kan handtera, lägg giäst ther i, men at the ej blifwa betska.

16. At baka Skårpor.

Tag ett stop söt grädda, hwar til tags 12. ägg, och 2. marker färskt Smör och Säck eller hwit håning at the blir wäl söta, Caneel, Cardemomma, ett halft stop godt swagöls giäst som legat uti watn några dagar, och hwar dag ömsas i rent watn, gör degen så hård som eljest til Skårpor, baka them sedan hel små och grädda them i lagom warm ugn, klyf them andra dagen och sätt them in på spiäll med papper under, och lägg förläge af biörksticker at the bli litet gula ofwan uppå, then sidan som klyfd är wänder man up, the tåla intet stå länge inne, sedan förwaras the i en korg under taket i thet rum som intet är mycket kalt och intet ryker eller har annan ond lucht, the skal ock gräddas [s. 14.] på papper med miöl under, och är thet bäst med the äro färsk, sedan blir the litet betska när the blifwa gamla.

17. At baka Säck-Kringlor.

Til hwart ägg tag ett skiedblad fint stött Säck, litet fin stött Mandel i Rosenwatn med några Bitter-Mandlar, litet Caneel, rör så fint stålqwarns miöl ther uti, at thet blir som en lös deg, baka små Kringlor och Kransar ther af uti lagom warm ugn på papper.

18. At baka Kollet-Munkar.

1. stop miölck upsiudes och röres miöl uti som til en hwetemiöls-gröt, rätt tiock, at man kan knapt med hwispelen röran, sedan klappas degen med en slef, tils then blir hel söt, sedan tages 12. ägg och klappas theruti, Muskot-blomma och Saffran, och släppes igenom nyckelringen i Smöret at siudas.

19. At baka rifwit bröds Munkar.

Man tager ett halft stop söt grädda, 6. skedar Rosenwatn, ett halft qwarter Win, 7. stycken ägg, Muskotblomma, Caneel, rifwit bröd, litet fint hwetemiöl, och degen göres så tiock, som en annan Munkdeg och bakas i Smör.

20. At baka munkar af Spanskt Win.

Til ett halft stop Spanskt Win tages 3. stycken ägg, hwetemiöl som til en annan Munkdeg, Caneel, litet giäst, så tages äppleskifwor och lägges i samma slags Win at liggia, så tages äpplen ther ut, och släppes i degen, så siudes the i Smör, som andra Munkar.

21. At baka Mandel-Munkar.

Til 1. skålpund Mandel tag 1. halft stop söt grädda, 1. halft skålpund Säck, 10. stycken ägg blommor, hwispat wäl tilhopa, sedan tager man miöl och watn och 1. ägg, gör sedan en lagom hård deg och kafla tunn i en rund kaka, så stor som en liten bricka, sedan tages ett litet skiedblad af berörde Mandeldeg och låtes på kakan och wiker then dubbelt, at then blir som en half näfwa, och stryk med en fiäder äggewhita emellan, [s. 15.] at then hålles til, så släpper man them i en panna, at kokas i sudit Smör och lägges på fat, eljest brukas thesse på allehanda bakelser, at *garneras*, och steker, när man wil giöra stora måltider.

22. At baka Flått-Munkar.

Tag 2. Bunckar sur grädde, och en med söt grädde, klappa thet wäl, tag 4. äggblommor, Säcker, Canel och hwetemiöl, theruti röres en god del smält Smör, och thet skal stå och giäsa, och sedan sättes i ugnen, pannan skal wäl smörjas med Smör.

23. At baka Äppelmunkar.

Tag 1. stop miölk och 8. stycken ägg, Muskot-blomma, Safran, Corinter, sedan skäres äpplen i skifwor, och slås i degen, tages med ett skedblad och släppes i thet sudna Smöret, sammaledes tages Salwia, Kirfwel och Pettersillia, hålles thet i en knippa, i degen ther at gräddas.

24. At baka Runbärs Munkar.

Man tager en klasa Runnbär och håller i Stielken och låter them först siudas i Smöret, at the blifwa litet blöta, och tager sedan och sölar them i stött Säcker, och sedan doppar them i en Munk-deg och genast thermed i pannan at siudas, man skal taga sådana klasar som ett par blad hänga wed och rifwas under, när the äro gräddade, sättes the på fatet, at alla Stielckarne wid bladet står i fatet i ända, och strös Säcker therpå.

25. At baka Gjäsmunkar.

Tag ett halft stop miölk och liumma henne på elden, sedan slå sönder 8. ägg ther til litet Saffran, Muskot-blomma, rosenwatn, wispa så miöl theruti så hårdt at thet ringar sig, en half skied giäst, täck så öfwer med ett fat, och lät thet giäsa, när thet gier sig up mitt uti som en skål, så tag en skied och klappa thet neder igen wäl om, sedan skal tu hafwa en skied smör i en panna och grädda them i; men hwar gång tu tar af degen skal han klappas wäl tilhopa, man kan ock läggia Corinter uti, så smakar the så mycket bättre och äpple-skifwor med. [s. 16.]

26. At baka Risbakelse.

Man tager 1. stop miölck och Rismiöl, hwetemiöl halfparten af hwar theras slaget, och gör thet så tiockt som en tunn wälling, sedan kokas thet, til thes thet tiocknar, och så hwispas 8. stycken ägg ther i och låter kokas upp igen, när thet är kalt, bakas thet i Smör.

27. At baka Mandel-Gryns Bakelse.

Tag Mandelgrynen och blanda up med Rosenwatn, rifwit bröd, Muskot-blomma, Corinter, Säcker, skirt Smör och 5. äggeblommor, och fyll sedan i små Pastej-Former och med Smör-bakelse in i Formen, gör sedan läck på samma deg.

28. At baka Grädd-Bröd.

Man tager en näfwa med Mandel och stöter wäl, lägger i ett stop miölck, ther til ett qwarter söt grädda, så skäres hwita Semlor i skifwor, och skifworna blötes i förbe-mälte miölck, lägges ock litet Rosenwatn och Säcker när skifworna blifwa half blöta ther til, sedan låter man them på ett fat, och slår then miölcken på och strör Säcker och Caneel åfwan på, och sätter i ugnen, när thet blir brunt, så tages then ut.

II. Åtskillige slags Potager och Såppor.

I. Potager af åtskilligt slag.

1. At göra Potage.

Man kokar hela Höns och Fårkiött i lagoma stycken med lagom salt, äro Säckerröttren små, så bindes the uti en knippa tilsammans och släppes i kättelen ibland köttet at kokas, utaf Frickadell köttet lägges i en näsduk, och sys tilhopa som [s. 17.] en limpa och klappes ut så tiockt man wil hafwa Frickadellskifworne til och kokes i samma kettelen, som skal wara förtent. När man rättar an, skal man sätta först i fatet en stor höna och smärre om kring köttet, siskona emellan, Säcker och Palsternacks rötter och Ärtskocker, samt Freccadels-skifwor, stekta på glöd, Semle skifwor skurna i stora tärningar, lägges här och ther emellan, slås äggegulan i ett käril och Muskot-blommor, så många ägg som man behöfwer, soppan lång til kött-soppan, som hönsen är kokat uti, hwispas i äggegulan, så mycket, at then blir lagom tiock och slås i Potage-fatet, litet Franskt win ibland, Såppan skal wara så lång med Fatbrädderne, bräddarne garneras med små hackelse Pastejer.

2. Annorledes.

Tag Oxe- och Lambekött och höns, koka och skummat, och skär söndert, sila soppan; lägg Rosmarin i, och lät thet så koka en stund, tag så Portulaca, Jordärtskäckor, susiskon, Andiwien, Stickelbär, hela Muskot-blommor, peppar och win, Freccadeller, hwilka så skola göras: Tag Kalkfött eller Lambkött, och hackat wäl smådt med märg eller niurtalg, Muskott, peppar, Salt och win, och ägg, och sedan thet är giordt och thet är kokat, så red thet af med 2. eller 3. äggebblommor och litet Citronsafft eller ättika, så är thet färdigt.

3. Noch annorledes.

Gör wäl ren 2. Höns, och sätt them wackert ihop, och tag så fram fierdingen af en kalf, och skär bogen ifrån, och hugg sedan bröstet i 4 delar och fyll them med Freccadeller, och sätt wackert med små sticker igen, och sätt thet så på elden at koka, och skumma thet wäl, så tager man en god qwist rosmarin och salt, låter thet så koka, och sedan tager man 4. stycken märgben af Oxen, skär alt köttet af benen, och lägger märgpiporna ihop med thet, och några susiskon, så tager man 2. stycken lökar och sticker ther i några krydde-näglikor och Spargis och stycken af Ertskockor, Freccadeller, hel Muskote-blomma, Citron eller [s. 18.] ett glas renskt win, små kramsfåglar och gör thet så i Potagen, har man intet syra, så tar man *Sellerie*, jordskäckor och några Lagerbärs blad, när thet är kokat, så tager man 4. äggebblommor, klappa them wäl sönder, öser så Soppan til äggen, rörer wäl tilhopa och lägger sedan Hönssen mitt i fatet, köttet och märgpiporne omkring, Kramsfoglar och Susiskorna med, och stielkarna af Ertskäckorna och öser så fram öfwer, ther skal ock wara Frickadeller i Potagen.

4. Att göra Potage med Ris.

Tag ett eller två höns, gör wäl rent och sätt ihop them, tag så framfierdingen af en Kalf, hugg then i lagom stycken, och när thet har legat med hönsen litet i watn, sätt

på elden, kokat, skummat wäl, lägg ther i lagom grant salt, en god qwist Rosenmarin, lät kokat, tag sedan Ris, rent twättat och rensat: lägg ther til ett fierdendels skälpe eller ett godt stycke Smör, hela Muskot-blommor, lät kokat och lägg så ther til ett halft skälpe Capris och syra, lät thet sachteligen koka tils thet är nog. Med syran lägges i 2 sönderhackade äggeblommor och i glas win.

5. *Dito* med Pärlegryn.

Tag ett eller två höns, gör them rena och sätt them ihopa, tag så framfierdingen af en Kalf, hugg i lagom stycken, och lägg med Hönssen i watn, sätt så på elden, och skumma wäl, lägg sedan i en qwist Rosmarin och grant salt, tag så ett fierdingspund Pärlegryn och slå litet watn på them i en kruka för sig sielf och lät koka wäl watnet af, at thet blifwer wäl tiockt, slå thet så til Hönssset och Kalkföttet, och en god del syra, ett godt stycke Smör, ett glas win och hela Muskot-blommor: sedan tager man 2. äggeblommor wäl sönderklappade, slår Soppa på, lägger Hönssset och Kalkföttet på fat och slår Äggeblomme-Soppa ther på.

6. *Dito* med gröna Krydder.

Koka först hwad ther är för slags kött, kalf, höns eller annat, och skummat wäl, lägg salt theri, Syra, Portulaka, Stickelbär [s. 19.] *puro, andivien*, wilbeta, som skärs litet sönder och blandes ihop med några blad Muskot-blomma, hel peppar och wäl Smör: en eller två äggegulor wispas i soppa med litet Citron-Safft eller ättika, kokas lagom och rättas an med hwad krydder en wil.

7. At giöra Potage af Fisk.

Tag Giädda, flå then och skär köttet ifrån benen, plåcka grant små benen ur, hacka thet sedan sönder med lika mycket niurtalg, Pärsillia, peppar, salt, wäl Muskotteblommor och Caneel, gör en hård äggröra af 8 stycken ägg, om man har 4. marker Giädda, hwilken hackas tillika med köttet, man hackar thet öfwermåttan wäl, men klappar thet intet, sedan blandas thet up med söt grädda eller miölck, några skedar Smör och litet rifwit bröd, rulla sedan klimpar och gör them som små dufungar, 8 eller 10 stycken, med en stor dufwa mitt uti fatet, koka them sedan i färsk köttssoppa med Muskotte-blomma, Rosenmarin, små skurin Pärsillia, litet peppar, koka goda hwita ärter ett stop för sig sielft i swag köttssoppa, til thes the mosar sig, präss sönder them och sila genom ett fint dörslag, uppå samma dufungar lägg ther uti 3 eller 4 tiog skalade kräfvetor och murklor som först äro kokade i Smör, litet tårr Champignon wäl stött, Pärsillie-rötter, lät sedan koka tillsammans, och achta grant, at intet dufungarna gå sönder, sedan stöter man kräfvet-skalorna wäl sönder, slår litet af soppa på them, och prässä thet igenom ett kläde, wispa ther til 2 eller 3 äggegulor och red af soppa med, när man wil lyffta af grytan, men lät intet mycket koka sen, ty tå skär thet sig, ett godt stycke smör skal ock war i lagt, tag så 2 raspebröd, skär them i wackra skifwor och brässa litet i färskt Smör, lägg them under i fatet, lägg så dufungarna ther på med Kräfveterna ther omkring och röttren, man skär skärpan af på raspebrödet, först både öfwer och under innan man skiär thet i skifwor, gör några stora klimpar som ägg och skär them sedan i tu, at garnera med, slå soppa öfwer, thet måste intet wara alt för mycken soppa och förtiockt, så kan [s. 20.] man ock dåppa stycken af giädda som förr är kokat i salt watn i tiock äggdeg och koka them i Smör och garnera brädderna med, strö wäl Muskotte-blommor och Pärsillia öfwer.

8. At koka Kåhl Potage.

Man tager en framfierdedel af ett Får eller en kalf, och hugger then i lagom stycken, och två hela höns sättes ihop, och lägges ibland fårköttet at kokas, i en förtent panna, när köttet är blött, tages then up ur Såppan, och skrædes, och kastas litet grant Salt uppå, sedan lägges i Såppan ett godt stycke Smör, Muskot-blomma, och ett godt stycke Såcker, för än Kåhlen lägges i, sedan Såppan kokas up, lägges Kåhlen i och Kåhl-hufwuden skäres i 4. delar och lägges i Såppan at kokas, och in emot Kåhlen blir fullkokad, redes af med brunt miöl, när som Kåhlen anrättas, sättes 2. hela höns mitt i fatet, och fårköttet rundt omkring, ther i lägges Siskon, och stora Fricadeller, som klyfwas i tu och sättes här och ther på Kåhl-fatet, och Kåhl-hufwuden på köttet. Fatbräddarne ziras med smått Bakelse, bäres sedan in.

9. At giöra Potage Royal.

Ett godt stycke Oxekött af thet tiocka köttet, sammaledes Kalf- och Fårekött, slås wan på, kokas och skummas, så lägges ther uti Rosenmarin och salt, lät thet wäl koka, at thet blir en kraftig Soppa, tag så ett åhrs gammalt höns, rent plåkat, så at huden intet rifs sönder, skär skinnet up längs på ryggen, lossa thet sachteligen ifrån köttet alt omkring, skär så hönsköttet sönder, hackat med märg, Muskot, Salt och rifwit bröd, peppar, ägg, litet win som alt blandas tilhopa. Sedan tag 6. stycken tre wekors gamla Kycklingar, laga them wäl rena, skär bort fötterna, lägg them så i thet afflådda hönseskinnet, och stick hol ther och hwar fram på bröstet, och sticke Kycklinge-hufwuden ther igenom ut, och hönans hufwud som sitter fast wid halsen på skinnet mitt för kräfwan, och lägg så then hackade maten af hönsköttet ther ibland Kycklingelåren, sen sömmas wackert igen [s. 21.] på ryggen, och läggs så i en förtent panna, och ther hos 6. stycken unga dufwor, 10. stycken kramsfoglar, 3. stycken unga höns, och slås så Soppa af thet kokade kalfköttet ther på, och låter thet så koka, lägger Freccadeller ther til och Kalfbres och Siskor, halfstött Muskot-blomma och Spargis, och skalade Ertskockor, och låter thet koka tilfyllest. Tages så ett och ett halft fierdingspund Pistagier, skalar them och stöter wäl små, och lägger i en skål, krammar saften af en Citron eller två, rörer thet wäl tilhopa, sen rättar man an och slår Soppa med Pistagien ther öfwer.

10. At giöra brun Potage.

Man tager en Kalkon, then stekes tils then blir half stekt, sedan låtes then i en Kött-såppa, som Oxe- eller Fårkiött är kokat i och låter then kokas ther i, tils then blir hel blöt, äfwen tages Lamb eller Kalkkött och brynes i litet Smör, lagom hackade stycken och låter tillika med Kalkonen kokas, och när thetta blir blött kokat, låtes ther i Murckler, Muskot-blomma, litet Näglikor, så tages ett stycke Smör så stort som en Gåsäg, och låter wäl kokas i en förtent panna, så tages hwetemiöl och klappas ther i, at thet blir samtiockt, som en tiock wälling som jemte Smöret kokas så wäl at thet blir hel brunt, så slås thet i Såppan, hwilket garneres kring bräddarne med Fricadeller, äfwen sådan som i then gröna soppa, allenast thet stekes brunt i Smör. Cotletter, ther til tages små stycken af Kalf eller Lambkiött, dåppas i Smör och sedan i rifwit bröd, ther til skal wara en skifwa lök. Köttet skal först wäl bultas, så stekes thet på halster, och låtes på Fatbrädden.

11. At gjöra röd Potage.

Tages unga höns och kokas i watn, med lagom soppa, så tages 20 Krabbor och stötes i en Mortel, så lefwandes och hela som the äro, sedan krames then safften ut, genom en hårdduk och låtes i soppan, hwar af then blir röd och samtiock, sedan skales Kräfweter som lägges äfwen i Soppan, doch mäst kring bräddarna, och fylda Kräfweter i sielfwa Soppan, samt fylda ägg, [s. 22.] hwilket så tilredes at man kokar 6. stycken ägg wäl hårda och klyfwer them med skalen, och skalen hålles helt, skal man gräfwa noga maten ut, så hackas ägget rätt smått, hwarpå slås litet söt grädda, litet stött Mandel, rifwit bröd, skirt Smör, litet grant salt, så fylles thetta i skalen igen, och låtes Matsidan i Smöret i en panna, litet at brynas, så garneres thetta emellan, en skalat Kräfweta och Pettersillia kring Fatebrädden, och stickes alt tätt med the långa röda näbberna som sittia på Krabborna.

12. At gjöra Potage med brun Såppa.

Man tager höns och kalvkött och lägger thet i litet watn, sedan sätter man en kättel watn på elden, och när thet kokar förwäller man thet litet up, och lägger thet sedan i kalt watn, skrapar thet wackert rent, och låter thet så ligga en tima i watn, sedan lägger thet i en förtent panna, och slår ther på en god kiöttsoppa och litet salt, när thet är skummat, lägges tunt hel lök, peppar, lite Citronskal, och låter thet så koka, sedan tager man Friccadelle mat, och rullar uti stora Friccaddeller, släpper ock ther uti lite Muskot-blomma och låter thet så koka, sedan tager fett fläsk som sönderskiärs i tärningar, och bräder thet i panna, och när flåtet är wäl utbrädt, tages fläsket utur och låter fräsa up, sedan lägger ther uti Oxe-gommor, och sönderskurne kalfwebresa och murklor, doch först tillagas som thet bör wara, och låter thet fräsa up uti Smöret, och kastar alt wäl omkring, sedan strör litet hwetemiöl ther på, och rörer wäl med en jernslef omkring, och slår sedan en sådan kiött-såppa til apart, som förmedelst wara tillagdt af thet stekta Oxeköttet, ther uppå lägges ock Citron-skifwor, ther uti ock litet hel lök, och ös litet af Potage-Soppan, och låter thet så kokas tillsammans, sedan tager man raspebröd i skifwor skurit, och lägger på båtn i Potage-fatet, och sätter uppå fyrfatet, och slår så af Potage-Soppan öfwer brödet och låter thet litet koka på fyrfatet, sedan lägger man hönsse- och kalfweköttet ther uppå, och Friccaddellerna i fyra [s. 23.] delar skurna omkring, och slår så then bruna Soppan ther på med bresse och Oxegommorna öfwer, men lakan skal först tagas ther uti, thet lägges ock Potager, sedan the äro rengiorde och litet skorna sönder i Soppan när hon med bresse och thet andra.

13. At gjöra Potage af Kräfter.

Tag Hwetesemlor, gräf ut alt thet miuka, och thet samma blanda up med hackade Kräfter, söt grädda, skirt Smör, Muskot-blomma och gröna Ärtter, några Äggegulor, tillika med litet Salt: Fyll thetta uti bröden igen, och bindt igen läcket med en tråd, stek them uti färskt Smör, til thess the blifwa bruna; Tag sedan färsk Oxeköttsoppa, sätt then på elden, och lägg utskahlade Kräfter ther uti, sedan tag andra Kräfter, stek them uti Smör, sila Smöret ifrån Kräftorna, och slå thet uti Soppan, tillika med litet Muskot-blomma. Lägg the fylda Bröden uti Soppan, och sätt fatet på ett Fyrfat, med eld under, och lät koka tilhopa.

2. Om åtskillige slags Såppor.

1. At koka Winsåppa.

Man tager en fierdendels skålpund Ris, kokar them blöta med watn, sedan slår man win uppå, så mycket man tycker och låter kokas med Corinter, Säckor och Muskot-blomma, och in mot thet blir färdigt, tages 3. eller 4. äggeblommor, som fatet är stort til, och redes af.

2. Annorledes.

Tages 1. stop win, litet watn, rifwit bröd och Corinter, Säckor och Muskot-blomma, litet Cardemomma, några skifwor Citron, låter kokat, at thet blir samtiockt, sedan lägger man litet färskt Smör uti och anrättar.

3. *Dito* med Skårpor.

Tages 1. stop win, litet watn, stötes 4. Skårpor, och slås [s. 24.] thet i, och safften af 3. eller 4. skifwor Citroner, thet gula af en Citron i tärning skuren och i litet watn förwält, slås på ett durchslag, at watnet rinner af, lägges i Såppan och kokes med Säckor, at thet blir sött.

4. *Dito* med stekt Bröd.

Tag och rif en och en half Semla, sedan slå litet smör i en stekpanna, när thet är hett, lägg sedan rifwit bröd theruti, lät thet brynas, strö Säckor ther på och stöt Cardemomma, rör wäl tilhopa, och lät brödet bakas i pannan, at thet blir något brunt, sedan slås thet i en hop på fat och göres en winsåppa af ägg, win och litet watn, Säckor, hel Muskot-blomma, sedan hon är kokad, slår man litet först i fatet på brödet med en sked, at thet ligger som bärg i fatet, ther slår man then andra Winsåppan öfwer, och strör Säckor ther på.

5. At koka Portulaks Såppa.

Man skär Portulakan antingen färsk, när hon växer, eller syltad, tå hon lägges öfwer natten i watnet, i små stycken, och tages köttspad och Smör, Corinter, litet rifwit bröd, Säckor och kokas tilhopa, och stekes semleskifwor i Smör i pannan, låtes på fat, och slås then Portulaks Såppan uppå.

6. At giöra Såppa på Oxestek som är stekt på spett.

När som steken sättes på spetet, och thet feta tager på at drypa i pannan, så slås watn i pannan, 3. stycken lökar och låter kokas tilsammans med thet feta som dryper ifrån steken, och inemot steken blir färdig, tages samma Såppa utur pannan, thet som klarast är, och slås uti ett Tenfat och sättes på fyrfat at kokas, och lägges 4 stycken Ansiovis i Såppan, Citron-saft, litet Säckor, sedan lägges steken på fat och öses Såppan öfwer, så är thet färdigt.

7. At koka Såppa på Höns med Stickelbär.

Stickelbär kokas med watn, Win, Smör, Säckor, Canel, lät så wäl kokat tilhopa, och slåt så öfwer then stekta hönan. [s. 25.]

8. At koka Såppa på Oxetunga.

Oxetungan kokas blöt med sitt rätta salt, Såppan tilredes sålunda: man skalar äpplen och skär i tärningar, och lägger i en kruka, at koka med watn, half blöta, ther i lägges winätticka, at thet blir surligt, rifwit bröd, Corinter, Smör, Säckor, Muskot-blomma,

och Safran, och låter kokas at thet blir samtiockt, sedan klyfwes Oxetungan och sättes på fat och slås thenna Såppan öfwer.

9. Annorledes.

Man tager watn och win, och kokar med Corinter, sedan lägges ther i som följer: Smör, rifwit bröd, litet winätticka, Muskot-blomma, och Såcker, och Safran, tages Lemon och skäres i terningar.

10. At koka Swartsåd på Giäss.

Man kokar först Gäskråset, sedan tages blodet, som med ättickian är blandat, när köttet blir blött hwispas och uti, så låtes Lök, Ingefera och Canel ther til.

11. At giöra såppa på kokade äpplen.

Först skalas äpplen och kokas blöta, sedan göres Såppan af thet som följer: tag litet af thet watn, som äpplen kokat i, och Win, Corinter, Smör, rifwit Bröd, Muskot-Blomma, och Såcker, sedan slå Såppan öfwer äpplen och strö Caneel och Såcker ther på.

12. At koka röda Äpplen.

Först skalar man äpplen och skär them mitt i sönder, sedan strös Såcker uti ett Silfwerfat, och legges äpplen theruti, och slås Kirsbärs win eller Barbaritzsafft ther på, Citronskal och wäl Såcker, och låter thet kokas på Silfwerfatet, så är thet färdigt.

13. At koka Citron-Såppa.

Man tager halffparten win och halffparten watn, i Citronsafft, och thet gola af Citronen skäres rätt smått och kokas up, med litet Såcker, så tages thet gula af ägget och klappes ther [s. 26.] uti, kokas och hwispas tils thet blifwer tiockt som wälling, sedan slås thet på Såcker-Bröd och strös Canel uppå.

14. At koka Brunell-Såppa.

Man tager halffparten win och halffparten watn, ther i lägger man Bruneller at kokas, så tager man och steker hwetebröd theruti med Caneel och Såcker, när man rättar an, så lägger man förlorat ägg ther på, och så är thet färdigt.

15. At giöra Såppa på stekt Lax.

Först tages lök och skäres i små skifwor, och kokas i watn i en kruka, half blöta, sedan slås watnet af och lemnas litet qwar, sedan lägges winättickia, Corinter, rifwit bröd, Muskot-blomma, Smör och Såcker i; then som intet älskar lök, så göres Såppan af rifwit bröd, Win, Smör och Muskot-blomma.

16. At koka Kirsbärs Såppa.

Man tager 1. halft stop Franskt win, ett fiendendels stop watn, och blanda ihop i en kruka: tag Kirsbär, sedan the äro skölgde, lägg i Winet at kokas, sedan lägger man Såcker och stött Caneel i och kokar thet, sedan skär man hwetebröd i skifwor och steker thet i Smör, sedan skäres the i tärningar, lägger i fatet och slår Såppan uppå.

17. At giöra en Såppa på stekt Giös.

Tag en fiendendels stop win, 2:ne skalade Citroner i skifwor skurna, rifwit bröd, Muskot-blomma, 10. stycken Ansiovis, ett godt stycke Smör, litet peppar, och koka thet tilsammans lagom tiockt, och ös Såppan öfwer fisken.

18. *Dito* på Giädda.

Först stekes Giäddan på Halster, öfwerstruken med färskt Smör, grant salt, sedan Giäddan är stekt, göres Såppan af win, litet watn, winättickia, Smör, Capris, Corinter, Muskot-blomma, rifwit bröd, peppar och Neglikor.

19. At giöra en Såppa på Rudor.

Fisken kokas med sitt rätta salt, och in mot thet fisken blir [s. 27.] kokad, slås thet salta watnet af Fisken, sedan slås win och watn, Smör, Muskot-blomma, Pettersillia, rifwit bröd och litet af Fiskewatnet ibland Winättickia, thetta siudes alt tilsammans och låtes Fisken stufwas theruti, samma såppa brukas på en färsk Giädda.

20. At koka fisk med Såppa.

Man tager Abborrar eller Gädder, kokar med myckit watn, at thet går wäl öfwer Fisken, och så snart watnet första gången kokas, skumas thet och tages af thet watnet så mycken såppa som man wil hafwa, sedan saltes fisken, och när then blir något mer än half kokad, tages af thet soppe watnet, och låtes 6. äggeblommor ther til i ett fat, peppar och smör, winättikia, Pettersillia, sedan slås thet salta watnet af Fisken och förmälte Såppan på, och när thet är litet kokat, tages thet af elden.

21. At koka Simpor med Såppa.

Simporne kokas med sitt rätta salt, halfkoka med lök uti, sedan tager man af Såppan så mycket man wil anrätta, så saltes Simporna, sedan bortslås then salta Såppan och slås then förriga igen uppå, ther til lägges rifwit bröd, Ingefära, Muskot-blomma, Smör, Persillia och litet Peppar.

22. At koka Pärlegryns Såppa.

Man tager Pärlegryn, 2. händer fulla och lägger i watn öfwer natten, sedan kokas the til thes the blifwa helt miuka, så rifwes the genom durchslag, at thet blifwer som en papp, så tages en hand full Bruneller och kokas uti win, sedan rifwes the genom durchslag och tages ther efter halft win och halft watn, och kokar tilhopa, doch mera watn, så skäres Suckat i tärningar, och lägges theruti, sedan thet blifwer tilhopa kokat, lägges theruti litet Säcker och Canel, så skäres Hwetebröd i små tärningar och stekes uti Smör och lägges ther uti, så är thet färdigt.

23. At koka Öhlsoppa.

Man kokar öhlet up, och lägger Säcker ther i så mycket [s. 28.] man tycker, at thet skal wara nog, sedan tages ett qwarter söt miölck-grädda, 5. stycken äggeblommor, hwispas wäl til sammans och slås ther i, sedan lägges litet Muskot-blomma och Safran ther uti.

24. At giöra en Såppa på stekt Braxen.

Först tager man litet hwetemiöl och bränner thet i en panna at thet blir brunt, sedan litet Franskt win, litet watn och winättika, ett godt stycke Smör, litet Muskot-blomma, peppar, Cardimommer och litet Säcker, at thet blir Winsurt, i hwilken Såppa röres sedan thet brända miölet, at thet blir lagom tiockt, när hon här med har kokat är hon färdig.

25. At giöra en Sur-Kött-Såppa.

Skäres wäl sönder 2. eller 3. lökar, ther på slås winättika, om man så behagar kan man slå litet win ther ibland, eljest kan tagas litet watn, och stöter så sönder 12 Näglikor som läggas ther ibland, litet Muskotte-blomma, peppar, litet Ingefära, litet rifwit bröd och Säcker, at hon blir Winsur, ibland hwilka perzedlar man slår litet af flåtet som hon stekes uti, ther med låter man kokas, när hon är kokat slår man Såppan på fatet och lägger steken ther uppå.

26. At koka Kalf kött Såppa.

Först hugges köttet i lagom stycken, och lägges i watn en stund, sättes så på elden och skummas grant af när thet kokar up, lägg så i ett stycke Smör, Persillia, Rosenmarin, och litet sellerie, skär så en Citron i skifwor och lägg ther uti litet Muskotte-blomma och några pepparkorn, gör så klimpar af 5. ägg, 3. skiedar söt grädde, 6. skedar Smör, wäl Corinter, Persillia och Muskotte-blomma, litet Säcker och salt, rör så rifwet hwetebröd, och ett skedblad hwetemiöl, doch göres the intet förhårda, sedan gör man små och stora klimpar som man wil, och när Såppan gifwes up, redes hon af med ett qwarter Franskt win, 4. äggegulor, litet Säcker, men achta at thet intet skär sig, stek så hwetebröd i skifwor och lägg rundt omkring i fatet, tillika med [s. 29.] klimporna, wil man hafwa Persillie rötter och Capris ther uti blir hon så mycket bättre, sedan strör man Muskotte-blomma öfwer.

27. At koka Lambkiött-Såppa med gröna ärter.

Hugges köttet i lagom stycken, lägges i watn, sättes på elden, och när thet kokar up, skummas grant af, lät kokat en liten stund, tag up köttet, skrä thet, och sila Soppan genom en Serwet, slå såppan och köttet i grytan tilbakars, och laga så at thet är så mycket såppa at thet står öfwer köttet, lät kokat up, lägg så ther til ett halft stop spåda ärter urspritade, några Morötter skurna i små tärningar, Persillia, litet Meiram, Smör, litet Peppar, Salt och Muskot-blomma, lät koka tillsammans til alt är kokat, red så af Soppan med Smör och miöl, at hon blir lagom simblig, lägg så up, strö Muskot-blomma öfwer och Persillia på, så är hon färdig.

III. Åtskillig slags Buding och Kakor.

I. Om Budingar.

1. At göra en fransysk Buding.

Man tager 1. stop söt grädde, 8. stycken ägg, fint rifwit bröd, stött Mandel, Rosenwatn, Säcker, Muskot-blomma, Oxemärg, Russin, Corinter, och thetta klappas tilhopa, sedan klistras pannan med Fransysk Tårtdeg, med bräddar omkring, och sättes i ugnen.

2. *Dito* Pålsk.

Man tager ett halft stop söt grädde, 8. ägg, stött mandel, [s. 30.] Rosenwatn, rifwit bröd, miöl och litet Färtalg, som skäres rätt små, Russin, Corinter, Muskot-blomma, Safran, skirt Smör, och knyter i en Serwet, och släpper i siudande watugrytan, at siudas och kokas i 4. timmar, och när han bärs in på bordet, skafwes Säcker uppå, så är thet färdigt.

3. *Dito* Engelsk.

Man tager 1. stop söt grädde, Rosenwatn, 1. halft qwarter, Renskt win, 1. halft qwarter, 12. stycken ägg, halftannat skålpund Mandel, Kalfwefett efter en Kalf, Muskot-blomma och Säcker.

4. Annorledes.

Man tager 1. stop Miölek, Cardinarie Säck ett qwarter, färskt skirt Smör ett halft qwarter, 12. stycken ägg, Oxemärg 1. marck, 2. stycken Engelska Bröd, ett halft skålpund Russin, ett halft skålpund Corinter, ett fiendendels skålpund Säcker, ett stycke Suckat, Muskot-blomma, och Kalfwefett ett stycke.

5. At giöra Kåhl-Buding.

Man tager innerst i Kåhlhufwudet och förwäller i Köttsåppa, så hackas thet wäl smått och låtes ther i skirt Smör, Märg, Corinter, Muskotblomma, rifwit bröd, 6. stycken ägg, som klappas alt ihop, så tages the förste grofwa bladen och lägges i Såppan at förwällas, så låtes the i en Serwet på bordet och breder hela blader ther på, sedan öses maten som förmält är, som en limpa och fogas bladen wäl omkring, så bindes Serweten ther om och kokes i siudande watn, sedan tages thet utur Serweten och tages bladen ifrån, så sättes thet på fatet, och smörjes Smör med en fiäder uppå, och sättes i ugnen, at thet tager en bryna öfwer sig, så garneras fatet med små stekta halfwa kålhufwuden.

6. At giöra Kräfwete Buding.

Man tager 60. Krabbor och skalar them, så hackas thet rätt smått, så blandas thet med söt grädda, skirt Smör, Pettersillia, Muskot-blomma, rifwit bröd, och Säcker, och göres så [s. 31.] tiockt som en tunn gröt, 4. stycken ägg låtes ock så ther i, så bestrykes en panna med smält Smör och slås thet ther i, at gräddas öfwer och under.

7. At giöra Mandel Buding.

Tages ett halft skålpund Mandel och ett stop söt grädda, rifwit bröd, skuren Suckat, Smör och Rosenwatn samt märg, och låtes i en Tårtpanna at gräddas, med glöd öfwer och under: eljest tages ock en tät Serwet och miölas, och strykes med smör öfwer, sedan slår man degen theruti, sättes så en gryta på elden med tunn köttsåppa, och så knytes Serweten til och låter then kokas i grytan i Såppan, och när han blifwer stadig, tages han ut och brynes i en panna, och späckes med Suckat.

8. At giöra Ris Buding.

Risen kokas som en gröt med miölk, och när then blir kall, så slås ther i Rosenwatn, 5. st. ägg, Säcker, Canel, Muskot-blomma, skirt Smör eller märg, och söt grädda, så tages en panna och smörjes med stekt Smör, så låtes rifwit bröd, halft finger tiockt, och stänckes litet klappad ägg med skirt Smör blandat ther på, så låtes Rismaten på bordet och bredes ut så widt som pannan är, så strös åter rifwit bröd och stänckes åter äggen med Smöret ther på, så skäres små tunna skifwor Smör ofwan på och sättes Tårtpannans läck på med glöd, så rättas thet an på fat och strös Säcker ther på.

9. At giöra Morot Buding.

Tages ett fiendendels skålpund Mandel och 6. skedblad rifwen Morot, rifwit bröd, söt grädda, Smör, Säcker och Muskot-blomma, Canel, märg och Corinter, och låtes en tunn deg i pannan, sedan låtes thetta ther i och gräddas i ugnen eller i Tortpannan med eldkåhl öfwer och under.

10. At giöra sur Rågbröds Buding.

Man rifwer en fin Rågbröds-Limpa, så tager man en Pankakspanna, och smörjer then med smör, så lägges fingers tiockt bröd och en rad med kokad äppelmos ther i, allenast man slår 5. stycken [s. 32.] ägg ther i, åter en rad bröd, så at thet blifwer 2. omgångar

äpplen och 3. rifwit bröd, så slår man 3. skedblad skirt smör ofwan på, så låter man kål under pannan, och ett spiäld eller Tårtpanlåck med glöd ofwan uppå, så at then blir gräddad igenom, och brun åfwan uppå, så lät then på fat at liggia som en Limpa.

11. At giöra Äpple Buding.

Först skal man taga äpplen, skal och läggia them i en kruka, och slå litet win och watn öfwer them, så knapt, at thet står öfwer them, och låter koka them alt sönder och bli wäl kalla, sedan tag så myckit äggblommor, som tig behagar, söt grädda, rifwit bröd, Caneel, säcker, rör thet wäl tilsammans, så att thet blir tiockt, sedan tag en Tårtpanna, lägg wäl smör i botnen, strö tiockt med rifwit bröd och smör ofwan uppå, och lät sedan gräddas wäl både under och åfwan.

12. At giöra Krusbärs Buding.

Man tager 2. semlor och rifwer, så tages ther til ett halft stop söt grädda, 8. stycken ägg, 6. skiedblad skirt smör, klappar thet wäl tilhopa, så tages ett halft stop Krusbär och säcker theribland, så at thet smakar sött, och litet Canel och Corinter, så klistres en panna med färskt smör och slås ther i, så sättes then i ugnen at gräddas.

13. At giöra *ordinaire* Buding.

Man kokar up ett stop miölk, och slår på 5. hwita skårpor, och låter thet stå öfwer natten, och stötes 2 eller 3 tårta skårpor til: 8. stycken ägg, Rosenwatn, Mandel, Russin, Corinter, Muskot-blomma, skirt smör, Canel och märg kastar man ofwan uppå, och pannan smörjes med smör, låtes i ugnen at gräddas.

14. Annorledes.

Tages 4. stycken semlor, söt grädda så myckit man tycker göres behof, 8. stycken ägg, ett fiendendels qwarter Spanskt win eller Cardinarie säck, Russin, Corinter, ett stycke suckat, litet färskt [s. 33.] smör, ett helt Muskot och smörjes Budingen wäl med smör, slå thet uti pannan och lägg sedan i ugnen at gräddas.

15. At giöra Pätt Buding.

Man tager 8. stycken ägg, klappar them wäl sönder med ett halft stop miölk, sätter thet på elden at wärmas, lägger ock ett godt stycke smör ther uti, och när miölken är wäl het, rörer man 3. treörs semlor ther uti, och röres thet wäl ihop med äggen, sedan tages ett halft stött Muskot, ther ibland Caneel, 5. skårpor, märg, små stycken, och ett halft skålpund Corinter, 1. fiendendels skålpund Russin, litet Muskot-blomma och Säcker, rör thet wäl ihop, sedan wäter man ett kläde och slår thet ther uti, och binder thet wäl igen med en starker trå, och binder så träen at thet intet når båtten på en half tima.

16. At giöra Bak Buding.

Man tager för 3. öre Semlor, skiär skårpan af them, och skär semlorna i små stycken, och slår så mycket söt grädda ther uppå, at brödet blifwer wäl blött, sedan slår man ther på 6. stycken ägg, Rosenwatn, Säcker, smält smör, ett stött Muskot, Muskotte-blomma, Caneel, Saffran, två eller 3. sönderstöta skårpor, Russin, Corinter, sönderhackad märg, smörjer pannan och strör rifwit bröd ther omkring, och slår så degen ther i pannan och låter så kokas med lagom eld.

17. At giöra Buding af Hirsgryn.

Til en Stor Buding tag 1. halft stop gryn, them man twättar mycket wäl med twäl, och skölger them i några watn, lägg them på kläde och lät watnet rinna af, sätt på

elden 3. stop miölk och lät koka up, lägg grynen theruti och lät så koka at gröten blir så miuk som ett mos: skulle mer miölk behöfwat slår man uti: gröten får intet wara hårdare än som man wil hafwan på bordet lite hårdare, ös så up honom och arbeta honom wäl med en slef, til thess han blir något kall, slå sönder 8. a 10. ägg, wispa them mycket wäl, tag ett halft stop söt grädda, ett halft stop skirt smör, ett halft skålpund Såcker, ett halft skålpund söt Mandel [s. 34.] för 6 öre Bitter-Mandel, fin stött Muskot-blomma, Canel, Cardemomma, en nypa Saffran fin stött at hon blir litet gul, lägg degen i pannan, slåt uti och gör intet krus kring bräddarna, utan lät them wara släta som til en Mandel-Tårta, ther skal wara rifwit bröd uti, hwilket blötes en stund i söta gräddan, man kan ock bruka miölk, men then kokas up och slås så het hon är på rifna brödet, hwilket skal wara så mycket, som efter en 2. örs semla, lät henne så grädda i lagom het ugn, strö såcker på, så kan hon ätas för Mandel-Tårta af then som intet thes bättre förstår, ty hon är rätt skiön, litet brun måste hon wara ofwan uppå.

18. At göra en Buding af Krusbär.

Koka ett stop ränsade Krusbär til Mos, lägg ther til ett halft skålpund söt Mandel, tolf Äggegulor, och två hwitor, insyltade Pommerantz-skal, skurna uti långa rimsor, litet rifwit hwetebröd, så mycket Såcker, at thet blifwer lagom stött, två eller tre skedblad skirt Smör, och lika mycket söt grädda; thetta blanda alt wäl tilsammans, och slå thet i ett fat som tilförene är med färskt Smör fett giordt, och baka så i ugnen, til thess thet blifwer färdigt.

2. Om Kakor.

1. At göra en Mandel Kaka.

Stöt skorpor uti söt miölk, tag sedan ett halft skålpund söt Mandel och tiugu stycken Bittermandlar, stöt sönder och blanda them tilhopa, tillika med några skedar söt grädda, tu ägg med hwitan och gulan, och så mycket Såcker som behagas. Blanda thetta tilsamman med thet uti miölken sönderstötta brödet, och baka kakan färdig, och rif Citron-skal öfwer henne.

2. At göra en Socker-Kaka.

Til ett skålpund wäl stött och sightadt Såcker tages fiorton stycken färska ägg; thetta röres med en kräkla en god tima rätt [s. 35.] fort, at thet blifwer wäl brukat. Sedan tag ett skålpund rätt fint hwetemiöl, och rör sacht ther uti med en sked eller en liten spada, som räcker botn, at intet miölet får klimpa sig, lät thet sedan stå en liten stund; slå thet sedan up uti en form eller hwad tig behagar, doch är en Bleckform aldrabäst här til tienlig. Lägg litet grått papper i botn, och baka uti ugnen, achta at hon icke brännes.

3. At göra en Äppel-Kaka med Mandel söt och bitter.

Skala goda Äplen, och tag alla kernhusen ur them, rif them sedan, och blanda them up med sönderstött Mandel, efter som man tycker the få smak ther af, slå ther til tu ägg med hwita och gula, några skedar söt grädda, två skedar skirt Smör, hwetebröd blött uti söt grädda, skurne Citron-skal och Såcker. Slå thetta uti ett fat, och baka, så är thet färdigt.

4. At giöra Kräft-Kaka.

Hacka Kräftekött efter fyratio stycken Kräftor, tillika med ett halft Skålpund mærg och litet Persilja, sedan blanda thet up med en semla, som är skalad och blött i söt miölk, söt grädda, åtta stycken ägg, litet Smör, Muskot-Blomma, Säcker och salt, lägg så en tunn deg under i fatet, och giör en Soppa med Murklor och Kräftstiertar öfwer: Stöt skalen sedan köttet är wäl uttagit, och koka them med litet köttssoppa, lägg så Murklorna och Kräftorna ther uti, med litet Smör, Säcker, några Cardimummor, Muskot-blomma, brändt miöl i Smör, at thet blir lagom tiockt, slå thetta öfwer Kakan, och garnera kring bräddarna med kokade kräftor, och baka henne sedan uti ugnen. (Hwitan tages ifrån til hälften af äggen.)

5. At giöra en Äppelkaka med syltade Winbär.

Bak en tunn Äppelkaka med litet Rosenwatn och Säcker, lägg Syltade Winbär på ett Tenfat, lägg en annan kaka på, slå en äggegula ther rundt omkring, at then löper tilhopa, sätt på ett fyrfat, sedan tag thet hwita af ägget och Säcker och stryk theröfwer. [s. 36.]

6. At giöra Lefwer-Kaka.

Lefren af ett Får stötes rätt smått, sedan tages ett qwarter söt grädda, men til kalf-lefwer ett halft stop, 6. stycken ägg, Muskot, Caneel, Negligor, rifwit bröd, Lök, Persilia, Rusin och Corinter, sedan lägges thet i en Kalf- eller Fårhinna och sömmas wäl igen, och lägges sedan i en panna at stekas, men så, at smöret står öfwer och kokas i 2. timmar, när then blir färdig, tages then ut och strös säcker uppå.

7. At giöra en grön Ägg-Kaka.

Tag syra, kirfwel och litet pärsillia, skölg thet wäl, förwäll thet och hackat smått, koka thet i skirt smör, til thet blifwer mört, slå sönder så många ägg som en wil hafwa henne stor til, och ett eller 2. skiedblad söt grädda til hwart ägg, och stött skärpa så man tror thet blir lagom tiockt, slå så the gröna krydderna til, wäl Corinter, thet gula af Citron-skal wäl smått skurit, Caneel och säcker, litet salt, kakan bakas så tiock man wil grädda henne i Tårtpannan eller en annan med eld under, ock öfwerstryk pannan medan hon är kall med kalt smör wäl öfwer, och strö wäl rifwit bröd ther på, slå pankaksdegen uti och grädda henne med lagom warma under och öfwer at hon intet bråtorkas och bräns, giör så en soppa af win, litet ättika, 2. skedar watn, smör, litet rifwit bröd, Corinter och Säcker at hon blir lagom sur söt, strö Säcker och Caneel på sen såppan är slagen öfwer kakan.

8. At giöra en Citron-Kaka med söt grädda.

Tag 1. halft stop söt grädda som tiock är, 10 st. ägg, 5 med thet hwita, och 5 utan, klappa thet wäl samman, med en och en half hand full godt fint hwetemiöl, 2. Säckerbröd stötta, Caneel, säcker, thet gula rifwit af 2. Citroner, 2. skedar färskt skirdt smör, smörg ett fat med kalt smör, strö rifwit bröd på, håll uti och lät gräddas i lagom warm ugn.

9. At giöra en Kaka Broder kallad.

Wispa tilsamman tolf stycken ägg, med hwita och gula, uti en skål, smält sedan ett skålpund Smör i en panna, eller [s. 37.] kruka, och wispa fint hwetemiöl ther i, såsom man wille reda af en Soppa: Tag sedan så mycket miölk som äggen äro, wärm then samma rätt wäl, och slå ther af litet i sänder på miölet och smöret, och wispa rätt

wäl, doch icke på elden, och sedan thet således är wäl wispat, slå äggen ther uti, och wispa wäl. Sedan lägg färsk Jäst ther uti, och lät thet jäsa. Förwäll sedan Rusin och Corinter, och gör en tunn Smör-deg uti pannan, och håll then jästa smeten ther i, med Rusin och Corinter emellan; Litet Socker och Muskot blomma kan man ock lägga ther ibland, sätt så pannan på elden och lät gräddas, så är hon färdig, rif ock Socker theröfwer.

10. *Dito Syster.*

I ett halft stop miölck lägg ett skålpund Smör, sätt thet på elden at smältas, och skumat wäl, tag så wäl Smöret af miölken med en sked. Knåda sedan ther uti ett skålpund fint hwetemiöl och sex stycken ägg, lägg sedan färsk jäst ther til, och smörg pannan innan och i botn med litet Smör. Lägg degen uti och klappa jämt med en sked, och när thet är wäl upjäsat, grädda henne, och slå henne sedan up på ett fat, och rif strax Socker öfwer henne, så är hon färdig.

11. At giöra en Pålsk Kaka.

Tages ett stop söt miölck, ett tiog ägg, slås lite *orange* eller rosenwatn ther uti, wäl Muskot-blomma och Caneel, ett halft skålpund blå Rusin, ett halft skålpund Corinter, 3 qwarter skirt smör, sedan gör thet tiockt med skiönt stålqwarns miöl, at thet ringar sig, litet salt lägg ther uti, baka henne så i en Tårtpanna i ugnen, pannan smörjes med kalt smör och strös rifwit bröd wäl på, innan degen hålles uti henne.

12. At baka Pann-Bröd.

Först skal man taga Semla och skära i tunna skifwor, och blöta i Spanskt win, at thet blifwer wäl igenomblött, sedan skal man slå sönder 4. ägg och dåppa brödet wäl i äggen och steka i pannan i Smör, at thet blir wäl brunt, sedan lägges thet på [s. 38.] fat och strös Sacker uppå, har man intet win, så kan man taga söt grädda och blöta brödet uti.

13. At baka Grädd-Kakor.

Man tager sur grädda af 5. eller 6. bunkar, sedan tages så många ägg, som grädda af Bunkarna, och sedan knådes hwetemiöl ther i, men intet hårdare än som en Bakelse deg, sedan kaffes then ut och skäres i små runda kakor och naggas med naggen, sedan sättes the i ugnen, och in mot the gräddas, tages några ägg-hwitor och hwispas wäl i skum, och smörjes med ett fiäder på kakorne, och strös Sacker och Anis uppå och sättes i ugnen igen.

14. At giöra kakor af sur Grädda.

Tag ett qwarter sur grädda och 5. ägg och klappa thet wäl tilhopa med Sacker, Caneel, Cardemomma, litet salt, wispa så hwetemiöl i, så tiockt at thet ringar sig och bakat på pannebåten som små bohwetekakor med wäl Corinter uti, dock utan smör.

IV. Åtskillige slags rätter af kött.

I. At Koka.

1. At koka Lamb eller Höns med gröna ärter.

Koka köttet med gröna ärter, af hwad kött man hälst behagar, rifwit bröd, Smör, Muskot-blomma, Pärsillia, Murklor och Kräftor: fatbrädden *garneres* med små stekt Fisk i Munk-Deg wältrat och stekt i Smör.

2. At koka Pätt-Kiött.

Klappa med ett klappträ ett tiockt stycke Oxekött wäl mört, späck thet med lång skurin fläsk, Purio, hel Pettersillia, Caneel, [s. 39.] Neglikor, litet Peppar, hel Cardemomma, salt wäl, sedan lät kokat i en gryta, slå ther på litet winättikia, stötta krydder, lägg läck uppå, lät stekas at thet blir brunt.

3. Annorledes.

Man tager ungt Oxekött, och skär thet så rådt som thet är i tunna skifwor, och klappar thet wäl med knifsbaken, och låtes ther på Oxmärg, litet Ingefähra, och låtes thet sedan i ett Tenfat, man strör grant salt emellan, och litet Muskot-blomma, en slef Köttspad, sedan sättes thet på fyrfat med täckfat på, inmot köttet blir färdigt, redes thet med äggblommor, och litet winättikia.

4. At koka brunt Kött.

Man tager ungt Oxekött och skär thet tiockaste af låret i skifwor, sedan hackas thet med knifsbak, och låtes märg eller niurtalg med smått skurin Lök, Muskot och litet Ingefär, och litet salt, och litet Fläsk i grytans bottn, och köttet ther i med Oliver blad emellan, och klistras grytläcket wäl til och sättes på sacht glöd en tima at kokas, är thet gammalt kött, så låtes thet twå timmar kokas, sedan när thet anrättas, tager man then såppan och låter Winättikia och rifwin Pepparkaka, brändt miöl uti, och kokar en tiock såppa ther öfwer, som slås på fatet, med litet stött nägrika.

5. At koka Lemon-Kiött.

Kokas ett färskt bringstycke med sitt rätta salt. Såppan ther til kokas sålunda: man tager 3. quarter Franskt win, och litet körtsoppa och kokar tilsammans med rifwit bröd, och smör, Lemon i skifwor skurna, Rusin, Corinter, Capris, skalad Mandel som klyfwes i tu, Muskot-blomma, litet Ingefära tämmelig tiockt.

6. At koka Kalf-Hufwud.

När Kalfhufwudet är kokat, ränsat och twättat, samt föttern och kråstarmarna, bindes thet i ett kläde och strös smått salt therpå, innan til, och släppes i en gryta, at kokas, som thet är bundit, [s. 40.] såppan ther på tilredes således, man skär en semla i tärning och steker i smör, så tages winättikia och litet watn och smör, Säcker, Corinter, Rusin, Saffran, Muskot-blomma, Peppar, Lemon skurin i skifwor, rifwit bröd, thetta kokas tilhopa, när såppan är inkokad, tages thet stekta brödet, och prässes ut watnet af hufwudet och kråset, och låtes på fat och slås förmälte såppa öfwer som garneres med Pettersillia.

7. At koka en Kalkon.

Förr än man lägger Kalkonen i grytan, hugges af honom både halsen, wingarna och fötterna, sedan späckes han med fläsk, wältrad i smått Peppar och smått salt, man

tager ock så litet Pomerantz-skäl och näglikor som stickas i honom här och ther, sedan lägger man honom i grytan, så slår man på honom ett stop winättika och litet smör, samt ett halft stop watn, och när thet är skummat, tå han är kokad, tages han up, och blifwer kall, hwilken ätes med winättika och Peppar.

8. At koka Höns med Ertskockar.

När hönset kokar, lägg ther til Rosmarin och smör, emot thet blir kokat lägger man ärtskockkorna ther uti, Muskot-blomma, Peppar och rifwit bröd, när ärtskockkorna blifwa miuka, lägges the up, man kan på samma sätt koka höns med Friccadelles, och på bägge sätten hel Lambbringa, ja ock hela höns på samma maner.

9. At koka Giäss med Mandel och Pepparrot.

Giör först Giässen wäl rena, sedan koka them uti watn, at the blifwa möre; Tag sedan af spadet, som the kokat uti, lägg ther uti rifwen Pepparrot, stött Mandel och litet såcker, koka thet tilhopa, och tå thet är fullkokat, slå twå eller tre äggegulor ther uti, at soppan blifwer tiock: slå så thenna soppan öfwer Giässen, hwilka måste hållas warm, til thess at hon blifwer färdig.

10. At koka Friccace af Höns.

Tag unga Höns och skär i små stycken och slå benen wäl [s. 41.] sönder med knifsryggen, skäll them rena och tag en half mark godt smör, lök, hacka ther i Persillia, litet salt, Peppar, lät så fräsa tilhopa, at smöret blir brunt, slå ther til litet Köttsoffa, lät koka så at hönsen blir fullkokta, tag så 2. eller 3. äggblommor, klappa them med Citrons saft eller i nödfall med ett skedblad winättikia, rif ett halft Muskot, slå så thet på hönsen.

11. Annorledes.

Skär sönder hönset, och koka thet uti nog smör: Sedan förwäll murklor och Kräftor, och stek Murklorna uti smör, lägg så Kräftorna tillika med Murklorna, gröna utspridade erter och Muskot blomma, uti Krukan til Hönset, och red af med äggegulor och söt grädda, så är thet färdigt.

12. *Dito* af Lamb eller Höns med Ostron.

Skär köttet sönder, och koka thet uti nog smör, och in mot thet är nog stekt uti smöret, tag Ostron, Muskot-blomma, några skedar söt grädda, Persilja, litet rifwit bröd, Citron-saft med skalen, och lägg uppå Friccassen, men gräddan slås intet uppå, förr än sidst; red thet sedan af med ett par äggegulor.

13. En Fransk rätt af Kiött.

Man tager ett fett ungt Får, thet hugges framdelen ifrån bakdelen, som skal wara hel, allenast både läggarne hugges af, så skär man några tunna fläskeskifwor i en Järngryta, som ett tätt läck har, och slår 6. skedblad winättickia uti, så lägges steken i grytan med lagom salt, jemte en half näfwa Lagerbärs blad och 30 stycken Pepparkorn, 4. stycken Lökar i skifwor, så lägges läcket på, och sättes på maklig glöd-eld, i 2. Timar. Til samma Kött tilredes en såppa af thet samma spadet, som är i grytan, ett par slefwar, och lägges ther i Capris och brändt rågmjölk, samt litet smör och kokas med ett par skedblad winättickia, ofwanbemälte kött skal späckas med färskt fläsk, så slås thenna såppan på och *garneres* med Cottletter. [s. 42.]

14. At koka brunt Oxe kiött.

Man tager ett godt stycke Oxekiött och kokar thet i salt watn wäl, så at benen begynna lässna, så tager man thet up, och späcker thet med sönderbruten Canel

och hela Neglikor, Muskot-blommor, och Rosenmarin, sen lägger man thet i en förtent panna, och skummar thet feta af soppan som thet har kokat uti, ther på läggs ett stycke färskt smör, ett glas win och watnlagd Lemon i wackra skifwor skurin och säcker, lät thet så stufwas tilhopa, at thet blir en knapp såppa. En lägger ock litet hel Peppar theruti samt litet rifwit bröd.

15. At koka höns med Citroner.

Siud först hönset up, sedan slå af en del watn, och lät win på igen, tag så Citroner och skala them wäl, och skiär them i tunna skifwor, lägg them til hönset med hel Muskot-blomma, Canel, Säcker, Smör, rifwit bröd, Peppar och Rosenwatn och lät så siuda.

II. At Steka.

1. At steka unga Höns.

Tag färska ägg, gör ther af en äggeröra rätt hård; tag godt fläsk, skär thet uti små tärningar, ett godt stycke färskt smör, litet Salwia, Persilja, och blanda thet alt tilsammans ibland äggeröran, fyll så emellan skinnet på Hönsen, och stek them wäl med nog smör, doch så at the icke brännas.

2. At steka Oxestek på spett.

Man tager ett tiockt refbenstycke, och steker för sacht glöd, och inmot thet blir stekt, tager man en Citron och kryster saften uppå steken, när then wändes för elden: sedan tages then samma såppan som dryper i Pannan, och röres rifwit fint rågbröd ther i, och litet Näglikor.

3. At steka Späckte Oxe-Stek.

Man tager ett tiockt lårstycke af en Oxe, och klappar then [s. 43.] rätt wäl, sedan späckes then med Lemon skuren i tärningar, Näglikor, Ingefära, litet salt, Peppar, samt fläsk eller niurtag, lök skäres smått, och alt thetta blandas tilsammans och skäres hål i steken, och späckes steken, sedan lägges steken i grytan och giutes litet winättickia ther på, och sedan göres såppan som ofwan förmält är.

4. At laga en god Stek.

Först skäres ett stycke fläsk sönder, lök och litet Peppar som lägges i en Panna at smältas, af hwilken såppa man öser på steken efter hand til thes hon blir stekt, sedan gör man en annan såppa på henne, när hon är lagd på fatet tages för en mark Ansioser som rifwes sönder, ther näst 2:ne Citroner af hwilka krammas saft, och tages af samma såppa som i Pannan är, men achtas at man icke tager mycket flätt, hwilken röres ihop med litet Peppar och Muskot-blomma, sedan sätter man såppan på eldfatet och lägger steken ther på.

5. At laga en god sur-stek.

Man tager ett stycke kiött och klappar thet wäl med ett klappeträd, sedan skäres fläsk så långt och tiockt som ett finger, som wältras i Peppar, Ingefära, Näglikor och grant salt, Rosenmarin stickes och sedan in med fläsket uti köttet ther och hwar när thet späckes, sedan lägges köttet uti en kruka och slås ther på så mycket god ätticka at thet står öfwer köttet, och täppes wäl til, och låter så stå thet i 3. dagar, sedan wändes thet om, och åter ligger 3. dagar i samma ätticka, sedan lägges thet i en god

gryta med ättickian, och lägges grytlåcket på, låtandes med kohleld sachta kokas til thes thet blir wäl brunt.

6. Annorledes.

Först späckes steken med fläsk, en rad, så med Lemon, lök, Canel, Neglikor, Muskot-blomma, Citronskal och hela Cardemommor, sedan lägges steken i grytan at stekas i 4. timar under låck, med litet watn och smör. [s. 44.]

7. At gjöra *Beuf à la Mode*.

Man tager ett stycke kött af tiockaste låret om 12. marcker, klappar thet med ett klapträd alt omkring, sedan skiär man sönder späckfläsk så långa rimsor och tiocka som lillefingren, thet man doppar uti ättickia, sedan i sönderstötta Muskot-blommor, Pommerantz-skal, Rosenmarin, Näglikor, Peppar, salt och litet timian ihopblandat, stick med en smal knif hol, och stick in fläskbetarne i en låck-gryta, slå ther uppå en slef ättickia, en slef spisöl, ett skiedblad smör, klana så igen grytan med rågdeg, och sätt henne på sachta eld eller starck eldmörja om aftonen, bryt up henne om morgonen, är hon tå intet nog mör, låter man henne koka litet längre, och när hon är fullkokat, öses soppan af, och thet feta skummas tillbaka at bryna steken med. Såppan slås i en kruka i. halft stop, sedan i. quarter Franskt win, i. halft skålpund Rusin, en Lemon i skifwor skurin, rifwet bröd, litet winättickia, i. stycke Säcker, Muskot-blomma och litet Peppar, slå så något af thet feta af steken ther ibland, lägg up steken och slå såppan öfwer med rifwit bröd och Pärsillia; Then som wil hafwa henne som en annan grytstek gör man som en behagar.

8. Annorledes.

Tag thet magra af Oxekött, så stort stycke som tig behagar, bulta thet mycket wäl, tag sedan späck, wältra thet uti Muskot-blomma, salt, fin Peppar, stötta Näglikor, och späcka ther med, så at thet intet synes, lägg köttet uti en gryta med låck uppå, och sätt på en sachta eld, med ett godt stycke färskt smör, och litet win och watn, wändt thet samma understundom omkring, och koka thet at thet blifwer mört.

9. At gjöra Karbonade.

Man hugger Kalfryggen ifrån, och så långt af refbenen med som en twär hand, sedan skiär man en ryggknota och ett refben med hwart stycke och klappar thet wäl tunt, men at intet går sönder, så blandar man ihopa med rifwit bröd, Muskot, Peppar, Ingefära [s. 45.] och lagom salt, stött Rosenmarin, och doppar först köttet i skirt Smör sedan i krydderna med thet rifna brödet; håll så skirt Smör i en stekpanna och lägg köttet ther uti at brynas på bägge sidor, then som behagar kan lägga thet sen på halster at fullstekas, doch håller jag mer af at steka thet fyllest i pannan, så behåller thet sin safft, bäst är at steka thet i ugnen om man får lägenhet, man achtar grant så at thet intet blir förhårdt, när man rättar an, garneras ther med fatbräddarna, man måste ock laga at thet är warmt.

III. At Stufwa.

1. At stufwa kalla Höns.

Tag Smör, sätt thet på elden, när thet är brunt, skär man sönder hönsen och bryner litet i Smör, sedan tager man rifwit bröd, lägger i Smöret med ett glas win, litet

winärttickia, Säckar, litet Corinter, en salt Lemon sedan hon är förväld i watn, litet stöt Muskot, och låter thet koka tilhopa.

2. At stufwa Ankor.

Man tager en rengiorde Anka, kokar och saltar litet i watnet, lägger en qwist Rosenmarin ther i, in mot thet är kokat, tager man litet af then såppa hon kokat uti, slår thet i en kruka med ett godt glas win, låter thet koka, och skär en god del Lök sönder som lägges theruti, och när thet är kokat, lägges til winättickia, ett godt stycke Smör, Muskot-blomma, rifwit bröd, Peppar och låtes thet koka litet, sedan lägger man Ankan i krukans löken är uti, och låter Löken koka fyllest och rättar an.

3. At stufwa Dufwor.

Tages unga Dufwor, rengiorde, och tages ur them och låssas huden af, sedan smältes smör, klappas sönder några ägg, Persillia och ett halft Muskot, salt, rifwit bröd, som röres tilhopa, och slås i krukans til thet smälta Smöret, rör thet at thet blir som en äggeröra, så tager man thet af elden, fyller Dufwan emellan köttet och skinnet, och sätter med en biörcksticka igen, [s. 46.] så fylles in i them, och läggas the i en kruka och slås knapt watn uppå them: sedan the äro skumade, slår man ett godt glas win therpå, litet hel Muskot blomma, ett stycke Smör och rifwit bröd, och låter thet koka tilhopa til thes Dufworna blifwa kokade.

4. At stufwa Hara.

Tage en stekt Hara, hugg i stycken, lagom stora, tag ett godt stycke Smör, lät honom brynas, lägg rifwit hwetebröd ther uti, lät blifwa brunt, slå ett godt glas win ther i, winärttickia, Köttsåppa, några Citron-skifwor, Säckar, Caneel och Peppar, lät Haren stufwas med thet tilhopa, tils Såppan är lagom ihop stufwad.

5. At stufwa en fylld Höna.

Man tager ett ungt Höns thet som fett är, thet göres rent, och sedan thet är rent giordt, så skär man up thet på en sida, och tager inälfworna utur, och låter thet så liggia uti watn, sedan löser man huden ifrån bröstet och skär köttet af bröstet: sedan hackar man thet samma köttet, och när thet är något hackat, så lägger man Märg ther til, och hackar thet med köttet tilsammans och så slår man litet win ther til, Muskot-blomma och litet Peppar, en stött skärpa och ett ägg, och blandar thet tilhopa och fyller thet så i Hönan igen, sticker thet med en sticka igenom, och lägger thet så i en kruka, skumar thet wäl och slår lagom salt ther på: sedan thet är skumat, lägger man en qwist Rosenmarin ther til, och slår så något Renskt win ther til, och något hel Muskot-blomma och Citron-skifwor, och låter thet så koka tilhopa med ett godt stycke Smör: Så tager man Märg och låter thet så sachtelig koka: sedan Hönan är miuk, tager man 2. äggeblommor, klappar wäl och slår Såppan ihop med äggen uti skalen, rör thet wäl tilhopa, lägger Hönan på fatet, och slår Såppan öfwer. Men icke förlång Såppa.

6. At stufwa Höns med hwit Hufwud Kåhl.

Man tager hela Kycklingar och kokar med kårt såppa, och låtes genast ett stycke Smör ther uti, när Hönsen äro halfkokade, [s. 47.] tager man Kåhlen och låter i grytan, samt rifwit bröd och Muskot-blomma.

7. At stufwa Lamb eller Höns med Blomkåhl.

Man tager Hönssen rengiorde, och Lambkiött sönderskurit, sätter på elden med något watn i en gryta, när thet begynner at koka, skummas thet wäl, och lägges

en qwist Rosenmarin ther uti, Blom-Kåhlen skårs wackert sönder, och låtes then liggia litet i watn, sedan förwäller man henne up uti watn, och lägger henne på durckslag, lägger kåhlen på hönssen och några Siskon, ett godt stycke Smör, hel Muskot-blomma, litet Peppar, rifwit bröd och låter stufwa tilhopa, at Såppan intet blir för lång, och rättar sedan an.

8. *Dito* med Hufwud-*Lactuca*.

Tag Hönsen sedan the äro rena gjorde och ihopsatte, koka thet med lagom watn och skumma wäl, lägg en qwist Rosenmarin theri, sedan tager man Hufwud Lacktuca eller Andivien, lägger then på Hönssen, samt Siskon, hel Muskot-blomma, ett stycke Smör, och rifwit bröd, in mot thet är kokat, så slår man ett godt glas win och sönderskurin Citron ther uti, låter thet koka och rättar sedan an.

9. At stufwa Oxe- eller Kalkfött.

Först skär man tunna skifwor och klappar wäl hwar skifwa, sedan lägger man them på fat, och emellan hwart hwarf strös grant salt och litet Peppar, smör, Muskot-blomma, och litet Franskt win, thet yttersta skalet af en Citron skiär man i små tärningar, och strör emellan litet rifwit bröd, sedan sättes thet på fyrfat, och låter thet wäl stufwas.

10. At tilreda Skått-Höns.

Man tager stekta Höns så många man wil, hugger them i små stycken, och lägger them på fat, ther til skiärs sönder 3. eller 4. lökar, ett godt stycke Smör, Peppar, Muskot-blomma, och lägges ther ofwan på, och sättes fatet på fyrfat, at thet wäl stufwas. [s. 48.]

11. At stufwa Kalf-krås.

Skär thet i rimsor, koka thet wäl med Pärsillia och Rosenmarin, red af thet med win eller winätticka, Smör, Peppar, Muskotte-blomma, och litet Näglikor, klappa sedan sönder 8. äggegulor, och tag af samma Såppa, lät koka up för sig i en kruka, eljest skiär thet sig, och wispat, håll så öfwer thet andra på fatet, och strö Muskotte-blommor öfwer: tag Lambföttren och dåppa i ägg-deg och koka i Smör och garnera med, kasta Pärsillia öfwer, och rifbröd kring bräddarna.

12. At stufwa Lamb-fötter.

Kok them i litet salt watn, sen håret är af them, lägg them så i färsk köttsåppa, och stufwa them med rifwit bröd, winätticka, wäl Corinter, Muskot-blomma, Peppar, Näglikor, Citron-skal, Pärsillia små skurin, och ett stycke färskt Smör, lät så koka tilhopa til Såppan är lagom tiock och intet förmycken såppa.

13. At stufwa en Kalkon.

Man tager en skiön giödd Kalkon, them man hugger hals och ben af, klappar honom med klappräd, och krammar ned bröstbenet wäl, skiär så rent fläsk, som intet är härskıgt, i så långa rimsor som bröstet är, wälta them i krydder, nl. Muskotte-blomma, Caneel, Rosenmarin, litet Peppar och salt, tag så en nål som ther til är giord, och drag fläsket igenom bröstet ända längs, några rimsor på hwar sida, doch ackta at thet intet sittia in til hwarannan, stick så ther och hwar in hela näglikor, at hufwudet sitter ute, och smala skifwor Pommerantz-skal ibland, sätt så upp honom wäl, at han är trin som en Hierpe i bröstet, sätt honom så på spettet, och stek honom en stund, til thes han blir lagom brun, med en hast lägg honom så i en förtent

gåsepanna, slå ther på ett glas win, och lägg några lagerbärs blad under Kalkon. Mig tyckes bäst wara lägga honom hel rå i Pannan, med win, ätticka och smör, och smeta igen låcket med deg, at låta honom så koka med sachten eld af glör, och [s. 49.] när man tror på han är lagom kokadt, bryter man up låcket, tå ther är nog såppa, tager man then och slår i en stenkruka wid lag ett halft stop, ett qwarter godt win, ett halft skålpund blå rusin, lät så koka til thes the swälla ut, tå man lägger til ett halft skålpund Capris, en eller twå Citroner i skifwor skurin, litet rifwit bröd, at soppan blir simlig, Säckar, litet Saffran, en liten Lemon i små skurne tärningar, och lät stufwas litet tilsammans, lägg så up Kalkonen och ös såppan öfwer, laga at Citron-skifworna komma ofwan uppå at garnera med, man kan och lägga Carbonade omkring Kalkon, och strö Muskotte-blomma och Pärsillia öfwer.

14. At giöra en skiön *Ragou*.

Man tager skiönt Kalf- eller Lambkött af framfierdingen, skiär thet i wackra stycken, och klappar thet äfwen som til Karbonade i tunna skifwor, men intet at thet går sönder, lägg så neder thet i en kruka hwarftals med små skurin Pärsillia, Rosenmarin, Muskot-blomma, Näglikor, Cardemommor, litet Peppar och Salt, then som kan lida Lök tar och skärs hel smått men intet mycket af then, slå så winärtickia ther på, at then står jemt med köttet, och lät stå i några timar, tag Smör, lägg i en stor wid panna, och sätt på elden, och när thet fräser som bäst uplägs kiöttet i pannan, doch måste köttet först wäl miölas med hwetemiöl innan thet läggs i Smöret, lät så alltid wara god eld under pannan, men achta at thet intet är förknapt Smör och bräns, ty tå blir thet beskt, när thet är brunt, wändes thet och stekes så mört som thet skal wara. Imedlertid kokar man Såppa, som skal slås öfwer, i en stor kruka eller förtent panna, tag kiöttsäppa som intet är förstark, lägg ther uti rifwit bröd, win och litet winärticka, ett stycke färskt Smör, Pärsillia, Rosenmarin, Muskotblomma, litet Näglikor, Peppar och litet Saffran, at thet blir lagom gult, gör thet sött med Säckar, dock icke mycket, så at thet smakar litet syrligit, lägg så köttet på fat, och ös såppan [s. 50.] öfwer. Dåppa Pärsillia i deg som til munkar och kok i Smör, at garnera med, och strö Pärsillia öfwer så är thet färdigt.

15. At giöra *Ragou* af Rapp-Höns.

Tag så många Rapp-höns, eller Hierpar, tig behagar, och halfstek them, skär sedan tre diupa skuror uti hwarthera bröstet, och blanda tilhopa små skuren Rocken-Boll, Citron-skal, Peppar, rifwit bröd, litet smör och salt, med tre stycken äggegulor, fyll thetta uti skurorna igen, och lägg them sedan uti ett fat, med ett godt stycke smör, Muskot-blomma och rifwit bröd: Lägg sedan ett fat öfwer them, och krama them något platta. Sätt fatet uppå ett Fyrfat, och när thet begynner at koka, så tag bort fatet, och wändt them at the blifwa wäl saftiga, och när the äro färdige, krama Citron-saft öfwer them.

16. *Dito* af Hierpar eller Kycklingar.

Tag af hwilkenthera sorten som åstundas, giör them wäl rena, specka them med fläsk, skurit i aflånga tärningar och wältrat uti stötta Näglikor, Peppar, salt och Muskot-blomma; sedan lägg ett stycke färskt klappat Oxekött uti hwarthera Kycklingen eller Hierpan. Tag sedan Oxekött, bulda thet wäl, och lägg thet i botn på krukkan, ofwan uppå skär färskt fläsk, och lägg them sedan ther uppå, täpp wäl igen krukkan,

och lät thet så koka, til thes thet blir fullkokat. Soppan ther til giöres således: Tag fläsk som är omsmält, Kalfbriss och Riskor, bryn thet af med miölck, och koka thet sedan i Oxeköttsåppa, slå thet öfwer Hierparna eller Hönsen, och lät them en stund koka ther uti.

IV. At Fylla.

1. At göra en fylning på salt eller rökt kiött.

Tag saft af två eller tre Citroner, skär skalet uti smala rimsor, blanda sedan rifwit bröd, Säcker, skirt Smör, äggegulor och ett par skedblad Senap tillsammans, och lägg thet öfwer thet röka köttet, sedan thet är aldeles miukt kokat som [s. 51.] thet bör wara, och rå fyllningen är pålagd, sätt thet litet uti Ugnen, at thet blifwer något brunt ofwan uppå.

2. At fylla Höns med Winbär.

Tag til ett Höns fyra skiedar söt grädda, två ägg, Rosenwatn, rifwit bröd, Winbär, Saffran, färskt Smör, Såcker, Canel, Muskot-blomma och Corinter, blanda thet wäl tilhopa, fyll så Hönsset ther med och sy igen, stek thet litet i en potta med litet watn och Smör, gif så på fatet med såppa.

3. At fylla Höns.

Giör Hönsen rena, få skinnet af bröstet, tag köttet af och hacka them med Persillia, Muskot-blomma, Cardemommor, stött Mandel, Peppar och smält Smör, när thet är hackat så grant som en deg, så slå ther uti några ägg, rifwit bröd, Corinter och litet Saffran, rör thet tilhopa och lägg thet hackade köttet på hönans bröst, och sömma skinnet öfwer igen: är thet någon fyllning öfwer, så giör små trinna klimpar, koka them med Hönan i watn, jämte litet win, wäl Smör, allehanda krydder, Rosenmarin och rifwit bröd, när hon är färdig, så drag trån ur hönan, klyf henne i tu, ös Såppan uppå och blanda fyllningen.

4. At fylla Kalf-Kött.

Tag Kalf-kött, skär thet uti tunna skifwor, och bulta thet wäl; tag sedan hårdkokade ägg, hacka them med Niuretag, Muskot-blomma, sönderskuren Persilja och litet Peppar, och lägg thet uppå skifworna, wickla them sedan hårdt tilhopa, och bindt them om med tråd, och lägg them uti en stenkruka, med litet köttåppa, ett stycke färskt Smör, rifwit bröd, Muskot-blomma, litet Win, och så mycket Säcker, at thet litet kan kännas, och koka thet sedan lyckt.

5. At fylla Kalf-Hufwud.

Tag ett Kalf-hufwud och halfkoka thet i kårtt Såppa, hacka thet sedan sönder, och bland thet up med söt grädda, Muskot-blomma, rifwit bröd, Corinter och fyra stycken ägg. Fyll så [s. 52.] thetta emellan hwar brädd på ett annat Kalf-hufwud, som ock är förwäldt. Bindt wäl om med Segelgarn, och stufwa thet antingen i kårtt Soppa, eller ock i söt grädda, hwilket som hälst behagas.

V. Åskillige slags rätter af fisk.

I. At koka.

1. At koka fisk.

Koka Fisken utur salt-watnet, slå thet sedan af, och slå i stället Oxekött Såppa, med ett stycke färskt Smör, Murklor stekta i Smör, Kräftor, Championer, Muskot-blomma, Winätikia, litet Säckor, rifwit bröd, och lät thet koka. Fisken tages up, om han intet tål at koka så länge, som Såppan bör koka.

2. Huru salt Holländsk Sill kokas.

Tages 6. Stycken Holländska Sillar, hufwudet och stjärten skäres af, fläckes up i buken, ryggbenen och små benen tages ur, sedan watnlägger man them, sedan tager man ett gammalt kläde, lägger Sillarna rätt som i en stierna och en Sill mitt uti, sedan tager man 1. fierendels skålpund Corinter och litet stött Muskot-blomma, blandar thet tilhopa, och lägger thet på Sillen, sedan tager man alla Sillstjärtarna, med sidan på Sillen, (Sillen måste wara utwände), knyter så kläde om, rätt som en Buding, bindes så klädet med en trå fast wid Panskaftet, at thet intet nåckas båtn, och låtes så kokas i halfannan tima sacht, sedan gör man en Såppa i en kruka, med litet winättikia och Smör, rifwit bröd, Muskot-blomma, och låter koka litet: sedan Sillen äro kokade i en halfannan tima, så lägger man henne med kläde och alt på Durchslag at watnet rinner af, och skär så up trån på klädet, stielper på fatet och slår åfwan bemälte Såppa uppå. [s. 53.]

3. At koka Karp at then får en angenäm smak.

Tag två lefwande Karpar, skölj them wäl, at ingen slem är på them, sedan skär them sönder, och lägg them på ett fat, och slå litet Winätikia öfwer; Thet spadet han skal kokas uti, skal wara 3. stop watn, och ett stop Winätikia, och när thet wäl kokar, lägg karpnen ther uti, och salta lagom och skuma wäl. Medan thet kokas, tag ett halft stop win, eller mera, som man wil hafwa Soppa til, ett quarter Winätikia, litet Cardemummor, Muskotblomma, Peppar och Canel, at Såppan får en god smak, skär ock sönder twenne Citroner uti skifwor, och lägg them ther til; Lät thetta wäl kokas tilsammans i en stenkruka. Sedan tag rifwit bröd, brynt Smör, och när Såppan är lagom kokad, lägg några skedblad Kirssbär eller Hallon-mos ther uti, tillika med så mycket Säckor, at man tycker thet är lagom sött, och sedan af thet rifna Brödet. Lägg så Fisken på ett stort fat rätt jämt och wäl, och slå ett par slefwar af Fiskesoppa tillika med then andra Såppan på Fisken, och lät thet koka på ett Fyrfat mycket wäl. När man wil taga af Fisken, skal man hafwa tilreds i tärningar skuret Bröd, som är stekt i Smör, och strö öfwer Fisken, samt litet Säckor kring bräddarna.

II. At Steka.

1. At steka Ostror.

Sedan the äro upbrutne tager man the största skalen och lägger them uti, sedan tages litet bröd, Muskot-blomma och Smör, när the äro utkokade ther med, sätter man

Renskt Win på elden och låter blifwa warm, när thet kokar up, öser man theraf på them, efter hand, men acktar at the intet blifwa torra, och så länge får man ösa på them til thes the blifwa bruna kring om skalen, och tå äro the färdiga.

2. At steka Abborrar.

Tag Råmmen ur them, sedan the äro döde, och förwäll [s. 54.] then, sedan blanda honom up med några äggeblommor, skirt Smör, Pärsilja, rifwit bröd, Muskotblomma och litet Peppar; fyll thetta uti them igen, och sy thet tillhopa: Bindt them uppå ett spett at stekas, och slå som oftast nog Smör öfwer them. Giör så en Såppa af Ansiovis, Citron-saft med skal små skurne, litet Win, Säcker, Smör, och rifwit bröd, och slå thet öfwer them.

3. Annorledes.

Tag Abborrarna, fläcka them på ryggen, och stek them på halster; när the äro fullstekte, rif Köttet ifrån benen, och ränsa alla små ben ifrån. Blanda sedan Köttet med sönderskuren Citron, eller rifwit bröd, och fyll thet på skinnet igen, och lägg thet på ett Halster at stekas. Ett par äggegulor och litet söt gräda måste ändteligen blandas theri. Stek them sedan, som sagt är på nytt igen, och achta at the icke brännas.

III. At Stufwa.

1. At stufwa Gädda med Win.

Först tages Gäddan och kokas med lagom salt, sedan slås Såppan af Fisken, sättes hwarftals i grytan och små Smörklimpar emellan, med Muskotblomma, fint rifwit bröd, Citron skurin i skifwor eller Citron-skal skuren smått, 5 eller 6 Ansiovis, Franskt win 2 delar och tredie delen watn, så mycket man behagar af hwarthera slaget. Fatet zirat med små Hackelse Pastejer kring bräddarna.

2. *Dito* med Spargis.

Sedan Gäddan är wäl ränsad, koka henne uti watn en stund, utan salt, in mot hon blifwer kokad, kan man litet salta, om så skulle tyckas, doch behöfwes icke at hon thenna gången saltas; När Gäddan mästedels är kokad, tag skinnet af, och benen ut, om tu wilt plocka sönder henne, men skal hela Fisken stufwas, tages allenast skinnet af; Lägg sedan ett stycke Smör, [s. 55.] ett fiendendels Skålpund Capris, litet Corinter, Muskotblomma, Peppar, Salt, Win, rifwit bröd, och litet af Fisk-såppan ther uppå, så är thet färdigt.

3. *Dito* med Ostron.

Tag en lagom stor Gädda, fläck then i ryggen, koka henne först i salt watn, at hon blir lagom til at stufwas, sedan slår man up henne på durchslag, at watnet rinner af, lägger så henne i en förtent Panna, slår therpå ett halft stop Franskt Win, Muskotblomma, Peppar, 2. Citroner i skifwor skuren, en slef watn, ett godt stycke Smör, 40. stycken färska Ostror, om man har 16. stycken Ansios, och rifwit bröd, at thet blir lagom tiockt, och låter thet stufwas tillsammans: lägg up henne med rifwit bröd kring bräddarna, så är hon färdig. Insyltade Ostron måste liggia en natt i miölk först.

4. *Dito* med Capris.

Man tager en lefwande Gädda, fläcker och skär then uti stycken, och låter watnet koka up, och saltar lagom, och lägger gjäddan ther i och låter henne koka i thet salta

watnet, sedan slår man watnet af, och slår ther på ett halft stop Franskt Win och winättikia, ett fiendendels Skålp. Capris, Corinter, ett gott stycke Smör, ett Muskot, några hela Muskot-blommor, och rifwit bröd och låter thet stufwas wäl tilhopa, at thet blir lagom kårtt såppa på.

5. *Dito* med Pepparrot.

Först kokas Giäddan i salt watn, när hon är kokat, slås thet salta watnet bort, sedan rifwes ett godt stycke Pepparrot, som Giäddan är stor til, och lägges på Giäddan i Pättan ett godt stycke Smör, litet Muskot-blomma, Ingefära, rifwit bröd och litet kalt watn, och stufwas sedan tillsammans på elden tils thet är wäl stufwat.

6. At stufwa färsk Åhl.

Åhlen flås först skinnet af och skäres i stycken och krystes på bägge sidorne och kokas med sitt rätta salt halfkokad, sedan tages [s. 56.] then up och brynes i Smör, och mot then blir brun, slås litet Winätikia ibland Smöret i Pannan, at thet blir samtiockt, och litet Tysk Salvia skäres smått ibland och litet Peppar.

7. At stufwa Krabbor med gröna Ärtter.

Man kokar Krabborne med salt watn, sedan tager man skalen af them och spriter gröna ärtter, koka them i lagom watn med Smör, rifwit bröd, Muskot-blomma, Peppar och Pärsillia, och lägg så Krabborne ther uti, och anrätta på fat, man plägar ock skära Morötter ther ibland, rätt smått, at koka ther ibland.

8. At stufwa Lakar.

Först tager man skinnet af honom, och skär i små stycken, så lägges han i kalt watn, med hwilket watn han sedan kokas, när han är upkokat och skummat, tager man ett godt stycke Smör, Pärsillia, Lök, Muskotte-blomma och Peppar til; när han är wäl miuk, och man ser at Smöret intet wäl saltar honom, tages litet salt, men intet mycket, och slås på honom ett qwarter söt grädda, som rätterna äro många til, och kokas ther med, så är han färdig.

9. At stufwa Abborrar eller Flundror med Syra.

Först kokas the i salt watn, ther näst tages för 4. öre Syra som rensas och förwålles, om man tycker ther är förmycket watn på, slår man ther af något, at thet blir lagom, sedan lägges ther uti ett stycke smör: om man har råd tages 2:ne Citroner, och krammas saft ther af, eljest tages en Citron och litet winättikia, Muskot-blomma och Säckar, at thet blifwer winsurt, med hwilken Såppa the sedan stufwas: när the äro uplagde sättes fatet på Fyrfat at Såppan wäl instufwas. På samma sätt stufwas Flundror.

10. At stufwa Rudor.

Först kokar man them i litet salt watn, at the blifwa förwälde, sedan lägger man them på fat, och slår then salta Såppan bort, sedan lägges Ruderna ther uti och litet Pärsillia, och [s. 57.] ett godt stycke smör, Muskotte blomma, litet franskt win och litet watn, sedan skalar man en Citron och skiär then i små bitar, om thet är intet rätt sött, så tager man litet winätikia och slår ther uppå, at thet blifwer winsurt, sedan sättes thet på elden at kokas, när thet är fyllest stufwat, wispar man 3. Äggehwtor sönder med litet af then Såppan som fisken kokar uti, och slår ther öfwer, men achtas wäl, at thet intet skiärs, sedan tager man thet af elden, thetta kokas i en förtent Panna.

11. At stufwa Ostron.

Först bryter man up skalen och lägger Ostron på Tenfat, lägger ther uppå litet rifwit bröd, litet Muskot-blomma och litet Franskt win, krammar saften af en Citron, slår ther uppå litet Smör, sätter sedan thet på Fyrfatet och låter thet wäl stufwas, til thes intet nog såppa är igen.

12. At stufwa Hummer.

Tag först Hummer, koka then uti litet salt watn, hacka sedan alt köttet smått, och lägg thet uti en stenkruka med färskt Smör, Peppar, Muskot-blomma, Citron-skal, litet rifwit bröd, och mycket litet watn, och in mot thet är nog kokat, så kramma saft af två Citroner, och 5. Äggegulor, som röres tilhopa, och slå thet ther på, rör tilhopa, at thet blandas wäl med Hummern; Tycker man thet blifwer för surt, kan man taga litet Säcker ther til.

13. At stufwa färsk Strömming.

När Strömmingen är kokad utur thet salta watnet, så tag alt köttet ifrån benen, och slå litet watn, litet win med litet bröd, skuret i tärningar och stekt uti Smör, ther uppå, och laga til Strömmingen med ett stycke färskt Smör, och lät thet stufwas; När thet är färdigt, så kramma nog Citron-Saft ther uppå, och skär skahlen uti smala rimsor, och lägg them ofwan uppå, när tu wilt stufwa Strömmingen, thet smakar som Ostron. [s. 58.]

IV. At Fylla.

1. At fylla Fisk med Ostron.

Tag alt köttet ifrån benen, ränsa thet wäl, at inga ben finnas ther uti, hacka köttet med Ostron, litet Ansiovis, fyra Äggegulor, Muskot-blomma, litet Peppar, rifwit bröd och skirt Smör; Blanda thet wäl tilhopa, och fyll thet på benen igen, och lägg thet uti en Panna at stekas uti ugnen. Gör sedan en Såppa ther öfwer af ett glas Win, litet watn, ett stycke färskt Smör, Muskot-blomma, rifwit hwetebröd, Citron-Skal och litet saft, om man så har wid handen, thetta kokas en stund, och slås sedan öfwer Fisken.

2. At fylla Krabbor.

Koka Kräfweter med salt watn, bryt skalet af them, hacka köttet med Mandel, Pärsillia, Muskot-blomma, Cardemomma, Peppar, smält Smör, och litet salt, sedan slå ther i några ägg, Säcker, Corinter, rifwit Bröd, rör thet tilhopa och fyll Kräfweterna ther med, kok them wäl i Köttsåppa, med litet Spanskt win, rifwit Bröd, Corinter, Muskot-blomma, litet Peppar, Säcker, och wäl Smör.

3. Annorledes.

Kok them först uti watn, och när the äro wäl kokade, skala them och hacka Fisken wäl små, blanda honom ihop med söt grädda, skirt Smör, ägg, Muskot-blomma, Rosenwatn, Saffran, Säcker, rifwit bröd, salt Pärsillia och Peppar: Kräfwete-skalen görs wäl rena, och fyller man them med små fylning och steker them i skirt Smör at the blifwa wäl bruna. Wil man hafwa them i Pastej eller annor mat, skal man taga skalen och fylla med, och lägga uti färsk Köttsåppa när hon siuder, men laga at thet intet mycket siuder, ty tå faller fyllningen utur.

4. Ännu annorledes.

När the äro halfkokade, gör man them rena och hackar något [s. 59.] af them rätt smått, lägg en eller två äggegulor ther ibland, två skiedblad söt grädda, Peppar, Muskotte-blommor och rifwit bröd, blanda thet wäl tilhopa och fyll thet i öfwersta skalen och stek sedan thet i Smör.

5. At fylla Giädda.

Tag såsom tilförene förmält är, alt Köttet ifrån benen, hacka thet med Niuretalg rätt smått, lägg ther til litet Peppar, Muskot-blomma, Lök som är stekt uti Smör och slåt med smöret ther til. Tag en Semla, blöt henne i söt grädda, blanda ther ibland 5. Äggeblommor och 2. hwitor, fyll thetta, alt wäl tilsammans blandat, på fiskryggen, och baka thet uti ugnen. Såppan ther öfwer gör på thetta sätt: Tag Citron-saft och skal, litet Win, rifwit Hwetebröd, Smör och ett godt stycke Socker, thetta koka wäl tilhopa, at thet blifwer lagom tiocket, och slå öfwer Fischen.

6. Annorledes.

Sedan Köttet är wäl ifrån benen ränsat, hacka thet sönder med Kräftor och Murklor, och blanda några skedblad skirt smör, med Muskot-blomma, rifwit bröd, Persilja, Salt, Citron-skal, några äggegulor och ett par hwitor ther ibland; Lägg sedan thenna blandade maten på Fiskryggen igen, och sätt honom at baka uti ugnen med ett stycke färskt Smör, Muskot-blomma, litet Win och rifwit bröd. Lägg ett Läck öfwer, at Såppan intet torkas bort, så är han färdig.

VI. Allehanda gröna saker.

I. At Koka.

1. At koka Sur-Kål.

Man tager 1. stop godt fett färskt Köttspad, ther i lägges Sur-kål, med Murklor och Siskon, jemte 1. mark Smör, och när thet anrättas, tager man 8. eller [s. 60.] 10. stycken ägg, släpp äggen sacht ur skalet i sudit watn, och när the äro kokade, så at thet hwita blir stadigt, tages the up och garneres på samma Kåhlfat, och ibland Kåhlen.

2. At koka Sur-Kål med Giädda.

Kok Sur-kålen wäl miuk uti watn, slå honom sedan up på ett Durchslag, at alt watnet wäl kan afrinna: Koka Giäddan utur salt watn, och tag sedan alla benen utur henne; Tag sedan en stenkruga, och lägg Kålen samt med Fischen ther uti, färskt Smör och söt grädda slås uppå, alt efter som thet kokar in, lägg litet Muskot-blomma och Peppar ther til, och lät thet koka, til thes Kålen blifwer wäl mör.

3. At koka Blå-Kål.

Förwäl Kålen qwällen förut, och andra dagen koka honom uti färsk Köttsåppa med ett stycke godt Smör, och halfparten af Rödbeter emot Kålen, hwilka ock skola förwällas och hackas. När han nu är halfkokad, lägg ther til torra Castanier, ett stycke fett Fär-Kött, litet Muskot-blomma och Smör, och lät fyllest koka, så är thet färdigt.

4. At koka *Schampioner*.

Sedan the äro wäl ränsade, lägg them uti en stenkruka med litet Lök, och lät them stå öfwer elden och safta sig, skulle man tycka, at the hafwa för litet saft af sig sielfwa, kan man slå ett Skedblad watn uppå them, slå sedan alt watnet af them och slå Oxeköttsåppa i stellet, ett godt stycke Smör, och litet Muskot-blomma, lät thet så koka en stund, och när thet är fyllest, så red Såppan af med Äggegulor.

II. At Stufwa.

1. At stufwa Ertskockor med Kräfter.

Koka Ert-skockorna uti watn, lägg them up på ett fat, skär alla Piggarna af them och skär up them. Sedan tag kokade Kräfter, skala och hacka them sönder, blanda them med [s. 61.] skirt Smör, rifwit bröd, Äggegulor, Muskot-blomma, och fyll thet sedan uti Ert-skockorna, och bindt med en tråd tilhopa; Lägg them uti ett fat, och sätt them på ett Fyrfat, slå Köttsåppa, rifwit bröd, och Muskot-blomma uppå them. Stöt sönder Kräftskalen, lägg them uti skirt Smör, sätt thet på elden uti en stenkruka, rif thet sedan genom ett Durchslag eller en hårdduk, och slå thet på Ert-skockorna.

2. At stufwa Säckor-Erter.

Först skalar man them med en knif på bägge sidor, emedlertid sättes på til 2. kannor ärter, wid lag 1. stop watn, och ther uti lägges nog sönderskurin Pärsillia, en stött Säckor skärpa, Muskot-blomma och 2. skiedblad Smör, när grytan kokar up lägges ärterna uti och låtes sachteligen koka, til thes the blifwa miuka, och at thet blir lagom såppa uppå.

3. At stufwa gröna Erter.

Man kokar them i litet watn, at the äro så när kokade, tager sedan 1. qwarter söt grädda. och 1. qwarter söt miölk: när watnet är afslagit, slås miölken och gräddan ther uppå, och lägges ett godt stycke Smör, Pärsillia, och Muskot-blomma ther uti, och låtes thet stufwas tilhopa så är thet färdigt.

4. At stufwa Rofwor med Kräfter.

Skala Rofworna, skär them små, och koka them uti watn, (om man intet har stek-rofwor) lägg ther ibland utskalade Kräfter, med ett godt stycke Smör, litet Muskot-blomma och peppar, lät thet stufwas tilsammans, och red thet sedan af med några skedar grädda, så är thet färdigt.

5. At stufwa *Lactuca*.

Taga hufwud-*Lactuca*, skölg honom, och gör en fyllning til sex hufwuden, tio stycken ägg, två hwitor, rifwit hwetebröd, tre skedblad grädda, tre skedblad skirt Smör, litet Meiram, Pärsillia, Salt, Muskot-blomma och gröna ärter, the yngste man kan få, thetta blanda alt tilsammans, och fyll i *Lactuc*-hufwuden, bindt om med en Tråd, och förwäll them; [s. 62.] tag ock af samma spad något litet, och lägg *Lactucan* ther uti, med ett stycke färskt Smör, litet salt, Muskot-blomma och gröna ärter, och koka thet, och när thet är nog stufwat, så red thet samma af med äggegulor och söt grädda.

III. At Fylla.

1. At fylla Morötter.

Morötter tages och skafwes ihåliga med en hwass knif, sedan hackas thet som utskafwit är, och låtes ibland litet söt grädda, ägg, Smör, Corinter, rifwit bröd, Muskot-blomma, Pärsillia, och litet Köttsåppa, som fylles uti Moröttern, och när thet är kokat, klyfwes roten i tu, så at fyllningen blifwer på båda sidor.

2. At fylla Palsternackor.

Stora Palsternackor giöres rena, skäres i tu, och gräfwes ut, then utgräfningen hackas med stött Mandel, rifwit bröd, Pärsillia, smält Smör, Muskot-blomma, Cardemomma, Peppar, Ingefära och Säckar, när thet är hackat, lägges ther i Corinter, Win, Saffran, och några ägg, som röres tilhopa och fylles Palsternackorna. Kok them med thet tig behagar.

3. Af fylla hwit Hufwud-Kål.

Man tager litet Win eller söt grädda, skirt Smör, några ägg, rifwit bröd, Säckar, Muskot-blomma, Corinter, och thetta blandas alt ihop, och fylles i Kålhufwudet. Först gräfwes Kålen warligen ut in uti, och fylles med thet som förmält är, ther til giöres en pråpp af Kålstrånten, som sitter i Kålhufwudet, för fyllningen, at thet intet går ut, när Kålen kokas. Thet skal intet wara myckit spad til Kålen. Kålhufwuden skola klyfwes i tu, när the lägges på fat.

4. At fylla Hufwud-*Lactuca*.

Tages goda täta hufwuden, hwaraf utskiäres thet täta gula innerst och hackas smått, ther jemte blandas 3. stycken ägg, [s. 63.] söt grädda, Corinter, Muskot-blomma, Smör, rifwit bröd och fylles i samma *Lactuca*-hufwud, så knytes thet med smalt Bast ofwan til och kokas i färsk Oxeköttsåppa, när the blifwa kokade, skäres the i 2. delar och garneres kring bemälte Såppe-fat; Ther man wil giöra en rätt allena, tager man 4. stycken äggeblossor, och klappar i samma Köttsåppa, och kokar på fyrfat: eljest bruka och Sprit-ärter med Smör, rifwit bröd, Morötter i små aflånga rimsor skurna, kokas tilhopa, och lägges then omberörde fyllda *Lactuca* på fatet.

VII. Åtskillige Miölk-Rätter.

1. At giöra Mandelmiölk.

Til 2. skålpund stött Mandel tages 1. godt stop Miölk, och sättes Mandelen theruti i blöt 2. eller 3. timar, silas sedan genom ett fint kläde, uti en förtent panna, sättes på glöd, kokas och hwispas wäl: när thet begynner at koka, slås 6. ägghwitor uti ett käril och skummas wäl, och slås ibland i Pannan, som sättes på glöden igen och hwispas alt stadigt: låt så koka så länge thet blir lagom tiocckt, slåt sedan i fatet som thet skal wara.

2. At giöra Bianck.

Til en kannu miölck tager man 1. skålp. malit Ris och siudes up miölken, sedan lägges ther i säcker, Rosenwatn och hwispas tilsammans så tiocckt som en tiocck wälling, som wäl klappas, at thet icke klimpas eller bräns wid, sedan öses thet uti formen och låtes stå til thes thet blifwer kalt, sedan slås thet på fat med Win och Säckar öfwer.

3. At giöra Äppel-Miölk.

Tag stekta äpplen och skafwa all maten af til kärnhusen, at thet blir som Mos, sedan tages Säcker, Canel och Orange-watn och låtes alt i en hop på fatet, så slås ther på Mandelmiölk och spänkes med fylta Pommerantz-skal eller Succat. [s. 64.]

4. At giöra Sniö-Mos.

Man tager ett stop mustig söt grädda och slår en rå äggehwiata ther uti, så hwispar thet med en god och stark hwispa, och alt ther efter som thet skumar sig, skal thet låtas på ett fat: när nu intet mera thet öfriga har kraft at skumas, skal man låta litet mer söt grädda med Säcker och Rosenwatn, samt stött Mandel en näfwa theruti, som rätt fint skal stötas, så skärs en fin hwit semla i skifwor och blötes rätt wäl, at thet blir blött, så lägges the i ett fat på botnen och öses så skumet först en stor hög mitt uppå och mindre omkring, och strös fint stött sichtet Canel owan på: och skal thet stickas Säckerskärpor kring bräddarna, at halfwa Skårpan kommer til at synas.

5. At giöra Drottning-Miölk.

Tag ett stop söt grädda och Säcker, at thet blir lagom sött, sätt thet på elden, och när thet kokar jemte ett stadigt rörande, tages thet af elden, så skal man lägga ett halft skålpund stött Mandel ther i och krystat genom en hårdduk, så tages 10 Äggehwiator och hwispar så länge at thet sättes åter på elden, lägg uti 30 dråppar Caneel-watn, och när thet anrättas på fat, lägg Säcker-skorpor stielpte i fatet.

6. At giöra Caneel-Miölk.

Man tager 3. qwarter miölk och sätter på elden, så tager man 5. stycken Ägg, och hwispar litet hwetemiöl ther i, och slåt så i then upsudna miölken, och hwispar thet i, sedan lägges ther uti Caneel-watn, rifwit färskt Citron-skal och Säcker, så slås thet uppå fatet, at bli kalt, så sättes thet på bordet.

7. At giöra Mandel-Maskar.

Man tager Winost och stöter ett halft eller ett fjerdendels skålpund Mandel, then stötes rätt små och blandas ibland win. Osten blandas med säcker, sedan krystes thet igenom ett durchslag, och slås ther öfwer söt grädda med säcker och litet Rosenwatn och [s. 65.] strös Säcker och Canel på. Om man wil späcka med små skurin Suckat, så kan man giörat.

8. At giöra Win-Ost.

Til en kannan miölk tages ett qwarter Win och 3. ägg, hwispar wäl tilhopa och när miölken kokas up så slås thet i.

9. At giöra Citron-Ost.

Miölken låtes i ett Tenfat och sättes på Fyrfat, när miölken siuder up, tages Citron och krystes saften ur Citronen i miölken, tils thet löper ihop som en ölost, sedan strös Säcker och Canel uppå.

10. At giöra Hetwägg af Mandel.

Man tager Semlorna och skär ett hål under skårpan och förwarar läcket, sedan gräfwer man alt innankrommet ur Simlan och lägger thet i en skål at blöta med söt grädda, och rifwer thet wäl sönder, sedan klappar man Ägg sönder, 2. efter hwar Semla, halfparten gulor och halfparten hwitor, och lägger så något stött Mandel, Säcker, Rosenwatn, grant salt och någor färskt skirt smör thertil, och rörer thet wäl tilsammans och håller thet så i semlorna, sedan lägges then

afskurne skårpan på hålet, och bindes korswis med trå öfwer semlan: lägg så henne i ett Tenfat, och wänd then sidan up, som hålet är på: sedan slå miölk uti then öfwerlemnade maten, som intet har gått i Semlorne, med Säckar, och slå så then miölken på Semlorne och lät kokas thermed: tå thet anrättes, lägges then sidan up, som under är, men thet måste intet wara mera miölk på them när the koka, än at thet står jämt med skårpan som är uppskurin: om thet kokas, kan man spädat.

11. At göra en grön Miölk-Rätt.

Man tager hwitbete eller rödbete blad, och skär sönder, slår litet söt miölk ther på, och låter stå thet i några timmar, så tar man ett stop annan miölk, och wispar ther uti 10 Ägghwitor, Säckar, Caneel och Cardemomma: slå sedan så mycket af then gröna miölken ther uti, och at thet blir lagom grönt, rif litet af thet gula [s. 66.] på en Citron ther til, wispat wäl tilsammans och slå thet i en Tenflaska, som sedan säts i en siudande watngryta, och lät henne koka til thes thet stannar sig, lät thet blifwa kalt, lägg thet så up med en skied på fat, och slå Säckar och litet Rosenwatn med söt grädda öfwer: Rosenwatn kan man ock war förutan, om en wil späcka thet med Citronskal och Suckat, i smala långa rimsor skurne.

12. At laga en Miölk-Rätt til Salat.

Tag ett halft skålpund söt Mandel, skala och stöt then rätt fin, blanda up honom med ett halft stop söt grädda, en knapp hand hwit stärkelse, Hållendsk Caneelwatn, Jasmins-watn, at thet smakar lagom: then som inte kan lida thet, tag Rosenwatn i stället, lät kokat up, och wispat mycket wäl at thet blifwer tiockt och skummat: kunde thet blifwa til bara skum wore wäl: slå thet så i glaskoppar och små glasskålar och lät blifwat kalt.

13. Fyld Miölk af söt Grädda.

Til ett stop söt grädda tages 10 Ägghwitor, hvilka hwispas för sig i en kruka öfwer-måtton wäl: slå sedan gräddan ther til, med Säckar, Canel-watn och Rosenwatn, och wispat wäl tilsammans, slå thet i en tenkanna, sätt i en siudande watngryta och lät koka en god fierdendels stund eller til thes en ser thet är stannat: sätt så flaskan ther hon blir kall: sedan tag up thet med en skied, och lägg på fat och slå söt grädda öfwer med Rosenwatn och Säckar blandat och strö Corinter öfwer som tilförene äro kokade i litet Win och watn i en stenkruka, at the swälla ut, strö så Säckar och Canel ther öfwer, så är thet färdigt. Wil man läggia Säckar-Bröd ikring fatet, halfwa stuckne under miölken, kan man ock gjörat.

VIII. Åtskillige slags rätter, med mera, at tilreda.

1. At fylla Ägg.

Aggen kokas wäl hårda, sedan klyfwas the, och tages thet gula och hackas rätt smått, och låtes Win, Ägg, rifwit [s. 67.] bröd, Corinter, Muskot-blomma, Safran och Säckar uti, och fylles i thet hwita och brynes i smör.

2. At tilreda fyllda Ägg.

Koka Äggen rätt hårda, skala them, klyft them i tw, hacka thet gula med rifwit bröd, Pettersillia och Säckar, sedan lägg theruti stött Mandel, smält smör, litet Peppar, nog Corinter, Muskot-blomma, litet salt, Safran, och rör thet tilhopa, slå ther i några ägg och win, och gör fyllningen rätt smidig och fyll i thet hwita af äggen, koka them i litet köttsåppa, med smör, litet Säckar, rifwit bröd, Corinter, Muskot-blomma, sönderskurin Suckat, Peppar och litet Safran, sedan lät wäl kokas, at äggen blifwa lagom, anrätta så them och ös Såppan uppå.

3. At Steka Riskon.

Tag Riskona och ränsa them wäl, och sedan släpp them i en panna, och sätt på elden eller glöd, skaka them stundom om, at thet watnet, som blifwer på them, kan slås af, sedan lägg Smör, Pärsilia, Lök och Peppar uppå, och lät them stekas ther med til thes the blifwa bruna: the mätte alltid röras om at the intet brännas.

4. At giöra Siskon.

Tag färskt Swinfläsk och skär i små tärningar af köttet och späcket, så mycket, at thet blifwer lagom fett, knåd thet wäl och strö Peppar, Muskot-blomma, Cardemomma, Spanskt win, och Salt ibland, stopp thet sedan i smala Fårtarmar.

5. At giöra Ris-Kårfwar.

Man tager 2. skålpund Ris och kokar wäl i miölk, til thes thet blir tiocckt, som en gröt, sedan blandas thetta ther til: salt efter behag, wil man läggia Säckar ther til står enom fritt, halftannat skålpund Fårtalg, tre fjerdendels skålpund Corinter, tre fjerdendels skålpund blå Rusin, ett halft skålpund Muskot-blomma, Caneel för 16 öre, Rosenwatn för 10 öre, 6 stycken ägg, och litet skirt Smör, thetta blandas alt tillsammans och öses i tarmen sedan at kokas. [s. 68.]

6. At giöra Metwurst.

Man tager något Swinkött och något Oxekött, sedan thet wäl hackat och stött är, ther til tages salt, grof stött Peppar och Muskot-blomma, så knådes thet wäl ihop, och ståppes i små tarmar, sedan förwäller man them i litet watn och hackar them med en knapnål, at wädret går ut och hänger them 6 dagar i kall rök.

7. Kårfwar at lägga i laka.

Man tager Swinkött, blandar thet med Oxekött, skär thet smått, man hackar thet ej, lägg ther til salt, Muskot-blomma, och Muskot: kok them up, skumma them wäl, och lät them bli kalla: lägg så kårfwarna uti med botn och sten på: kårfwarna lägges i watn en dag förr än the brukas.

8. At giöra Rull-Sylta.

Man tager swålen af Swin och lämna ther något fett wid när then afskäres, sedan swedes then med halm, skrapas och twättas uti liumt watn, så tages en wäl rökt Oxetunga, kokad och skurin i långa smala rimsor, och fett fläsk, och strös på fetsidan grant salt, Peppar, och Muskot, lägg så then skurna Oxetungan och fläsket ther på i rad efter hwart annat, rull thet wäl ihop, bind ther om Segelgarn, kokat wäl miukt och lägg thet en fjerdendels tima i watn.

9. At giöra Hufwud-sylta af Swin.

Kok hufwudet til thes benen falla ifrån, tag them så up och skynda tig fort at skära köttet ifrån benen, lägg thet skaföttes så thet blir jämt öfwer alt, och strö krydder

emellan hwarfwen som Muskotte-blomma, Rosenmarin, peppar och ingfära, litet Citron små skurin, och näglikor, doch måste man skynda sig at thet intet kalnar, lägg thet sedan i en grof serwet, bindt honom igen och lägg i prässen, och när thet har legat öfwer natten så lägg thet in i skön öhl-ättika och litet sallake. Lägg thet i skifwor på fat, och dopp i ättika och Peppar.

10. At gjöra en god Sirap för bröstet.

Tages 2. stop Isop-watn och 1. skålpund lakritz rot, som skäres [s. 69.] smått och låtes i Isop-watn blötas i 12. timar, sedan kokat sacht en tima, silat wäl och tryck watnet af bemälte rot: sedan tages 3 kannor godt varmt watn, koka ther i bemelte rot, slå ther til några dråppar Anis-olja och litet söt Mandel-olja, slå sedan i en Burk, at thet blir kalt: en stor menniskia gifwes ett fierdendels lod ther af, som är gott för hostan och Bröstmärk.

11. At gjöra en rätt af Äpplen.

Man tager stora äpplen och skalar them, sedan skiär man them i små delar, och tager ur kärnhuset, sedan fyller man them så. Man tager andra äpplen, skalar och hackar them wäl små, slår några ägg ther til som en tycker likt wara, litet rifwit bröd, Säckar, Muskotte-blomma, söt stött Mandel och wäl Corinter, och så fyller man äplena ther med, och sätter ihop them med biörksticker, sedan görs en smet rätt som til munckar, men at then intet giäser, dåppa äplena ther uti, och lägg them sedan uti thet skirda smöret som står på elden, och när the blir bruna, tages the up, strös säcker på, så äro the färdige. Man kan ock taga Pärsillia och doppa i samma smet och koka then i samma smöret så pöser hon up, och thet kan en garnera fatbräddarna med.

12. At steka Äpplen med såppa öfwer.

Man tager lagom stora äpplen, skalar och klyfwer them och tager ur kärnhuset nätt, späcker them med Caneel och Mandel i långa rimsor skuren, wispar så sönder 4. äggblommor, och lägger Säckar och Caneel ther uti, wältar så äplena ther uti och sedan uti rifwit bröd: lägg them så i en förtent Tårtpanna och sätt them uti en ugn som är lagom warm, och medan the stekas tager man ut them som oftast och dryer them öfwer med skirt smör: emedlertid gör man en soppa af win, Säckar, Caneel, litet rifwit bröd at hon blir simlig, och litet skirt Smör, thetta häls öfwer äpplen på fatet och strös Säckar och Caneel på them: man kan ock äta them utan såppa med wäl Säckar och litet skirdt Smör under them i fatet. [s. 70.]

13. At gjöra Ägg-bubbert.

Man tager ett halft stop miölk och 5 stycken ägg, wispar thet wäl tilhopa och sätter på Fyrfat eller på en siudande watngryta, och rätt som en ser at thet stannar, så tager man thet af elden och rör så wäl Corinter, Säckar, Rosenwatn, stött mandel, och Muskotte-blomma ther uti, sätter thet så på elden igen, at thet blir wäl kokat, sedan strös Säckar på: Corinterna förwäls först i litet win och watn.

14. At sylta Hierpar.

Plåck them wäl rena, skiär them i tw och späck bröstet och lären med hel Caneel, halfwa Näglikor klyfne, hel Cardemomma, hel muskotte-blomma, salta them lagom, och lägg them i grytan när grytan kokar up skumma af blodfradgan, lät them så koka til thes the äro möra, men lät intet wara mer spad på them än som står knapt öfwer: lägg stötta krydder och litet Rosenmarin i såppan med the koka, slå så

god öhl-ärttika eller winärttika ther til at thet blir lagom surt, sedan tag thet af elden at soppan icke swartnar, lägg fogeln up i kring ett flått fat och slå up såppan, och när thet är kalt läggs thet in i en stenkruka: soppan måste änteligen stå öfwer: har man intet fyllest, tages litet annan kall köttsåppa, som blandas med winärttika: sätt thet så i källaren och lägg sten på botn: wil man läggja litet Såcker i Såppan smakar hon ock wäl. När man rå wil äta them öser man af samma såppa öfwer them på fatet.

15. At sylta Giäss.

Skär Giässen i 4. halfwor, förwäll them och straxt speck them med Näglikor och Caneel, och sedan koka them bättre, at the blifwa lagom kokade, salta them lagom och slå ättikia i såppan, at then blir lagom sur: sedan tager man them och låter them blifwa kalla, och när Såppan blir kall för sig, så lägges begge delarna i en kruka och förwaras med smält smör. [s. 71.]

16. At giöra goda Friccadeller.

Tag thet tiockaste köttet som är rent utan senor, skiär och hacka thet wäl smått med niurtalg ibland, så at thet blir lagom fett, tag så godt wetebröd och skiär i skifwor, tag så inkrämmet och blöt i söt grädda, til thes thet är så miukt at thet kan knådas i thet hackade köttet, med litet salt, Muskotte-blomma, Cardemomma, Peppar, litet Näglikor, 5. Ägg, 2 med hwitan, och litet skirdt Smör: then som kan lida lök, kan stekan i litet färskt smör så är han intet så stark: blandat så ihop och gör så stora friccadeller som tu wil, och koka them i köttsåppa.

17. At giöra Friccadeller af Höns.

Tag thet tiocka kiöttet som är på bröstet, skiär thet smått och hacka thet tillika med mycket niurtalg, litet qwickt färskt fläsk, Citron-skal små skurne, Cardemommor, näglikor, litet Peppar, Muskotte-blomma, och färsk *Championion* om man har: hacka ibland eller torrstöt inkrämmet af en half tvåörs simbla blött i söt grädda och wäl sönderkrammad, litet win, ett par skedblad skirdt smör, 2 Äggegulor, och rulla them som man wil, och lät them koka i Köttsåppa.

18. At giöra Friccadeller af rått Kalkfött.

Hacka sönder köttet och slå Win, Ägg, litet söt Grädda, Muskotte-blomma, Peppar och Ingefära uti, och kulla them up med rifwet bröd, koka them så i köttsåppa.

19. At giöra Fisk-Klimpar.

Tag en Giädda om 3 marker, skölg then och få huden af, men achta at köttet följer intet med, skölg henne åter at intet fiäll kommer med, ränsa så alt köttet ifrån benen, at intet ben heller senor komma med, sedan stöter man thet i ett hackebräde at thet blir som en deg, med en Träklubba, lägg så ther til en half mark märg, en half mark niuretag, litet sönderskurin Pärillia, och rensa wäl talgen, at ingen sena eller skin följer med, hacka thet sedan med en hackeknif i brädet, men achta [s. 72.] grant för stickor, gör emedlertid en äggeröra af 6 ägg och 3 skedblad gredda, baka then i smör i en Potta, och lät sedan blifwa kall, lägg uti fisken och hacka til thet intet syns hwarken talg eller äggerörs-klimpar, at alt blir som en deg: slå sönder 6 ägg, ett quarter söt gredda, 6 skedar skirt smör, ett skedblad stötta söta Mandlar, och wispa thet wäl sammans, rör ther til rifwit efter en 2. örs Simbla, litet Peppar och salt, wäl Muskotte-blomma och Caneel, samt små skurna Citron-skal, knåd så med en slef i en skäl thetta och fisken tilsammans at thet blir som en deg: skulle thet wara

förhårdt slår man mer gredda ther uti, ty thet får intet wara tiockare än man knapt kan handtera thet, thet man kan fresta med en liten klimp i Såppgrytan, blir then lös och burrig, som en simla in uti, så är then lagom: gör them sedan med händerna så stora som ett Kalkon ägg aflånga, dåpp them i watn, och lät them koka i Såppan som man wil hafwa them uti, sedan klyfwas the mitt i tw på längden, och garneras öfwer Såpp-fatet, och strös Muskotte-blomma öfwer.

IX. Om Allehanda slags Mos.

1. At göra Ris-Mos.

Man tager hela Ris och kokar them först i watn, til thes the blifwa half-blöta, sedan slår man Franskt win och litet Miölk, Corinter, Muskot-blomma, Safran och säcker uti, och låter thet koka til thes thet blir så tiockt som en gröt: när man låter thet på fatet, tager man Pommerantz eller Citron-skal och skär i skifwor och skalar Mandel och skär i skifwor skurin och ther med i Moset.

2. At göra Win-Mos.

Man tager 1. stop Win och ther til 1. halft stop watn, som siudes up, och låtes litet Muskot-blomma, Safran, at [s. 73.] thet blir lagom gult, Säcker och Cardemommor uti, sedan tages Rismiöl, som wispas uti at thet ej klimpas, och at thet blir lagom tiockt, sedan slås thet på fat och strös Säcker och Canel uppå, så är thet färdigt.

3. *Dito* af Ägg.

När man har 3. qwarter Franskt Win, så låter man i en förtent Panna at kokas ther ibland sönderskurit färskt Citron-skal, Canel och Säcker, kokat så litet at musten af krydderna blifwa utkokade, sedan tag och silat genom ett kläde: 30. äggebommor skola hwispas tilsammans ibland Winet tå thet blifwer swalt, hwispat så wäl och sätet på elden at koka så länge til thes thet blifwer lagom tiockt: håll thet sedan straxt i fatet, och strö Säcker uppå, när thet anrättes.

4. At göra Citron Mos.

Tag 1. stop watn, 1. halft stop Win, Saften af 10 eller 12 Citroner, 1. halft qwarter Citron-Saft, 30 stycken äggebommor och Säcker, sedan stöt ett par Hålländska Skorpor och lägg ther uti med ett godt skedblad rifne Citron-skal; När thetta är kokat så tiockt som ett Mos, slå thet up på fatet, och ät thet kalt.

5. At göra Äpple-Mos.

Tag fyratio äpplen, stek them uti ugnen eller i en stor Panna, skala them wäl, och tag Kärnhuset ur them; Tag så 1. halft skålpund Säcker, stöt eller rif thet mycket wäl, och bland ther med up äpplen, at the blifwa som ett Mos. Lägg ock ther til saft af en Citron tillika med Skalet sönderrifwit, litet Canel, 5. skedblad sur grädda och fyra skedblad söt, thet hwita af fyra eller sex ägg, thetta rör tilsammans med en käpp alt på en led, at thet blir som en skum; Rätta thet sedan an, och lägg Säckerbröd i botn på fatet, och strö rifne eller skurne Citron-skal uppå, med litet Canel, tå thet gifwes på bordet.

6. At koka Schele.

När man har 1. halft skålpund raspat hiorthorn, så skal [s. 74.] ther til 1. stop Franskt Win tagas, thet som är rätt godt, och 2. stop watn: är intet winet godt, så tages

halfparten af hwarthera och kokas uti en förtent Panna under låck och kokas så länge tils tredie delen blifwer inkokad, så tages thet af och siles genom en kirsinspåsa, eller genom en tät Serwet, sedan slås thet samma i Pannan, och krydderna ibland, som, wäl Citron-saft, Caneel i små bitar bruten och färsk Citron-skål, äfwen i bitar skuren, Såcker så myckit at thet blir lagom sött, och litet Neglikor, så sättes thet på elden at koka så länge man tycker musten af krydderna är utkokad, så tages thet af och siles genom ett fint kläde uti thet kärlet man wil hafwat at stelna: wil man färgat hwitt, så skal man silat i ett annat käril och slå litet bitter-Mandel theribland, och halfparten af söt Mandel, och rörat wäl tilsammans och silat i ett käril ther man wil hafwat at stelna: wil man färgat rödt, köpes röd kakor som smålas sönder ther ibland i Panan, och sättes litet på elden at wärmas, sedan silas thet igenom ett fint kläde i thet kärilet man hafwa thet at stelna, man tager så stora stycken man wil, sedan thet är wäl stelnat och zirar ut på fatet, rött och hwitt blandat äfwen så på bräddarna.

7. At koka ett godt Schele för siukt folck som plågas af hetta.

Tag ett halft skålpund raspat hiorthorn, lägg thet uti tre stop watn, och lät koka in tredie parten, och när thet skedt, sila thet; är thet så lägligit, at man kan hafwa Citroner för hand, så tag twenne stycken, som äro saftige, och krama wäl saften uti silen, och lägg ett stycke Såcker ther i at thet blir lagom sött, om thet icke blifwer syrligt nog af twå Citroner, kan man taga tre ther til, och låta thet koka up tilsammans: Sila thet sedan uti en förgylt Silfwerskål eller stenskål. Kan man icke hafwa färska Citroner, kan man taga Citron-saft och Barbarisbärs-saft, at thet blifwer lagom surt och rödt, och när thet är stelnat, kan man äta ther af.

8. At giöra Miölk-Schele.

Man tager en kanna söt miölk, så låtes 2 lod husblås ther i [s. 75.] som natten öfwer warit i blöt, sedan låtes miölken ther med kokas, tredie delen in, så tager man ett halft skålpund Mandel, hel små stött med Rosenwatn och Såcker, när nu miölken är fulkokad, så låtes Mandelen theri och silas med en grann hårduk.

9. At giöra Citron-Schele.

Tag sex Citroner, rif med ett litet Muskätz-jern thet gola wäl af, krama wäl saften ur them och sila kärnorna ifrån, lägg ther til Såcker, blomman af tolf stycken ägg och ett glas Win (achta at ej the hwita prickarna på äggen följa med.) Sätt thet, sedan thet således tilhopa blandat är, på elden i ett Silfwer-käril, och rör alt jämt ther uti med en sked, medan thet kokas, tils thet blir lagom tiockt; klappa thet sedan jämt, til thes starkaste hetan går af, slå thet sedan i hwad former tig behagar.

10. At giöra Schele af Kalkfött.

Man tager rätt magert Kalkfött och kokar thet, til thes thet går ifrån benen, sedan silas thet igenom ett kläde och låtes å nyo kokas, och skumas rätt wäl, sedan tages 3 ägghwitor som klappas tilhopa, och slås theri, och låtes wäl kokas och skumas sen wäl af och siles igenom ett kläde, sedan sättes thet på elden, låtes Franskt win, 4. stycken Citron-saft och Såcker, Muskot-blomma, Canel, Neglikor och Cardemommor wäl stött uti, när thet är alt wäl tilhopa kokat, slås thet i en kirsins påse, och låtes thet sachtelig rinna för sig. Sedan färges thet på efterföljande sätt, och slås i former som man behagar: til gult tages Safran blött i Rosenwatn; til rödt tages Barbaris eller

Rödbeta blött i Rosenwatn; til blekrödt eller gredelin tages Sandel: til blått tages Sterkelse; til hwitt tages Mandel-miölk. [s. 76.]

X. Om åtskillige slags Confiturer och Syltsaker.

1. At giöra Rosen- eller Lilje-Säcker.

Tag 1. skålpund Säcker och 2 skålpund Rosor, rif Säckret och hacka Rosorne wäl sönder och smått ihop med Säckret, lägg thet i et glas och sätt thet i Solen, så blir thet färdigt.

2. At giöra små Mandlar.

Tages 20 äggblommor, 10 med hwitan, och wäl stött Mandel 1. halft skålp. ther til lägges Säcker, Rosenwatn, Muskot-blomma, som knådes wäl ihop, sedan giörs ther af en hård deg, som tryckes i Mandeljärnet och stekes i Smör.

3. At giöra bränd Mandel.

Tag 1. skålpund hel Mandel, at inga äro ther ibland med skalen uppå. Tärka them wäl med ett torrt kläde, giör sedan ett starckt Säckretlag af 1. halft skålpund Säcker, och lät lagen siuda up, lät sedan Mandelen theruti koka, til thes han wil klyfwa sig när man bryter honom twärt af, så röres thetta wäl omkring, emedan thet siuder, och sedan thet blir förtiockt at siuda lyftes thet af elden och röres wäl, til thes thet blir kalt, eljest fastna the mycket ihop.

4. At baka långa Säckret-bröd.

Til 5. fierdendels skålpund Säcker tages 3. fierdendels skålpund fint Stålwarns Miöl och 8. stycken ägg. När äggen äro wäl hwispade alt i skum, låtes Säckret ther uti och klappas wäl tilhopa, och sedan låtes miölet: så giöres en fyrkantig form och låtes degen theruti, och sättes i lagom värma i ugnen, när thet är gräddat, tager man thet ur formen: dagen efter skärer man thet med en hwass knif i skifwor. [s. 77.]

5. At giöra Macroner.

Til 1. skålpund Mandel tages 1. halft skålpund Säcker, men Mandelen stötes intet så små som til Marcipaner, ther til tages 5. ägghwitor som klappas wäl i skum och röres tilhopa med Rosenwatn, sedan lägges på Oblat och späckes med Suckat och sättes i ugnen, doch skal ugnen wara något warmare än til Marcipaner.

6. Annorledes.

Til 1. skålpund Mandel, något groft stötte, tages hwita af 2:ne ägg och några skedar Rosenwatn, som wäl ihop hwispas, och til 1. skålp. Mandel tages 1. halft skålpund Säcker, sedan lägges thet på Oblat och sättes i ugnen.

7. At baka Marcipaner.

Se Kok-Boken p. 11.

8. At giöra Äppel-Maseller.

Man steker stora krisk-äpplen, och när the äro wäl blöta, tager man och rifwer af skalet, och så skafwas all maten af in til kärnhuset, och stötes eller kramas wäl jämt, så tages litet Orange-watn i en wäl förtent panna, och slås Citron-saft på äpplen, samt

rifs thet gåla af skalet ibland, så slås Säckar i bemälte watn, at koka Sirap, så slår man äpplen ther i och kokar, at thet blir segt emellan fingren, och at thet klarnar, så slår man thet i små former, med sådan figur som man wil, och tårckar thet i några dagar, så slås thet på ett papper ur formen, och stelles täckt uti en lagom wärma.

9. At baka Spritbakelse.

Se Kok-Boken. p. 10 och 12.

10. At baka Säckar-bröd.

Se Kok-Boken p. 11.

11. At baka Säckerbakelse af Niupon.

Se Kok-Boken. p. 12.

12. At sylta Winbär.

Tag först Winbären och lät them sittaa på stielkarna och koka så Sirapen af Källwatn och tag til 2. skålpund Bär, 1. [s. 78.] skålpund Säckar, skuma wäl Sirapen och lägg bären theruti när Sirapen är lagom tiock, och lät them koka til thes the fatta ihop och blifwa bruna, tå tager man bären up och låter Sirapen koka och skumar honom, och när han är lagom tiock, så låter man honom blifwa kall och bären lika så, sedan lägges begge delarne tilhopa.

13. At sylta hwita *Dito*.

Man kokar Sirap, och när han är kall, lägges bären uti och låtes stå i 2. dagar, sedan tag bären up, och lät Sirapen koka til thes han blifwer lagom, och när bägge delarna äro kalla hället the tilhopa.

14. At sylta Hiortron.

Koka Sirap af Säckar och tag wackra Hiortron, lät små fnaset sittaa på, när thet är kalt håll honom på Hiortrona, och lät stå i 2. dagar, sedan håll Sirapen ther af, kokan til thes then blir tiock, släpp bären litet uti, så knapt at the koka, tag them så up och lät Sirapen koka, til thes then blir tiock, när the äro kalla lägges thet tilhopa.

15. Annorledes.

Förr än Hiortronen blifwa mycket blöta och mogna, tages skalen af och låtes i en bytta, ther på slås siudhett watn at stå i en dag ther på, som sedan mästendels aftapas, sedan skires smör och slås uppå.

16. At sylta Niupon.

Tag Niupon som stora äro, klyf them i tw, och tag the små kornen grant ut med en träknif: koka så Sirap af Säckar, skuma honom wäl, lät honom blifwa lagom tiock, och sedan han är kall, slå honom på Niuponen, men skölg först Niuponen i watn innan Sirapen slås på them, lät them så stå i 3. dagar i kalla Sirapen, håll honom sedan af och lät honom koka igen tils han blir lagom tiock, lägg tå Niuponen ther i, och lät sacht kokat, och skumat myckit wäl: när the äro något ihopfalne, tag Niuponen up, och lät Sirapen koka tils han blir tiock, håll honom så up, och när han är kall, lägg tå bägge delarna tilhopa. [s. 79.]

17. At sylta torra Kirsbär.

Man tager torra Kirsbär och twättar them, sedan lägger man them i liumt watn i 3. dagar: man tager ej mera watn at blöta bären uti än man kan bruka til sirapen, och til 1. skålp. bär tager man 1. och 1. halft skålpund säcker och kokar til thes thet blir lagom tiock sirap af, men skumat wäl: sedan lägg bären i sirapen och lät koka något,

när tu ser bären hafwa nog, tag them up och koka sirapen tils han blir lagom, lät them blifwa kalla och lägg sedan tilhopa.

18. At sylta Kirsbär til Tårtor.

Man tager Kirsbären straxt the äro pläckade och lägger them i en kruka, sedan man pläckt stielkarna af them: så tager man säcker och lägger sönderhuggit i en Kettel, och slår ther til litet watn och sätter honom på kåhl: när thet är wäl smält och begynner koka, så tag 1. eller 2. ägg och slå thet i watn och wispa thet, at thet skumar wäl, så tager man then skummen, slår then i Säckret, rörer omkring, och skumar wäl, och sedan Säckret är wäl renskummat, slår man then Sirapen så het som han är på Kirsbären, at thet står wäl öfwer them, och låter them så bli kalla: bind så igen them med en waxduk: och när the stått i 8. dagar med sirapen, så håller man sirapen af them och kokar åter igen up then i en förtent Kettel och skumar then wäl, och när ther intet mera skum är på, slå honom åter igen så het som han är på bären och lät them stå, til thes the bli kalla, sedan bindes thet wäl igen med en waxduk och låtes stå til thes man behöfwer them: när man wil bruka them, så tager man något skärt med såppan och lägger i Tårtan, och strör litet rifwit bröd och Caneel uppå.

19. At sylta Lingon.

Stöt Säcker och pläcka the största och renaste bären och lägg sedan hwarftals bär och säcker, så myckit at bären intet komma tilhopa, så låter man stå, at Lagen blir tunn, och om Lagen intet är söt, så lägg mer säcker til och lät koka wäl up och [s. 80.] skumat, lät sedan Lagen bli kall, förr än man slår then på bären.

20. At sylta Päron.

Koka Päronen med skal och allt, när the äro något miuka, så tag them utur soppan, lät både delarna swalas, lägg så Päronen ned hwarftals med Kirsebärs blad emellan them, slå så soppan ther uppå, och lägg god malen senap icke för sparsamt ther til, så *conserveras* the lenge oskadda.

21. At sylta Citron och Pommerantz-Skal.

När Pommerantzen är skalad, tag med en knif thet gula utaf, thet tunnaste som ske kan, koka sedan hwarthera för sig uti rent siöwatn, til thes the blifwa miuka. Lägg skalen på ett kläde, och krama then wäl, at watnet går ur them, och koka them sedan uti sirap. Citron-skalen kokas intet i watn, ty the äro intet bäske.

22. At insylta Spargis.

Förwäll Spargis, och lät honom blifwa kall, lägg honom sedan in hwarftals med grön Persilja, och gör en stark sallaka, och slå öfwer honom, och lägg så en botn med en sten uppå honom; när tu wilt betiena tig af honom, så lägg honom först i watn, at saltet kan koka honom på ordinairt sätt.

XI. Om åtskillige slags *Liquerers* och watns *distilerande*.

1. At gjöra ett godt *Aqua vitæ* som sönderbryter och fördrifwer sten.

Först tag gement bränwin 4. kannor. Terpentin 6. lod. Brensten 4. lod. Pärsillia 2. hand full. Swarta enebär 2 näfwar. Bröd-kumin en handfull. Salt ett halft skedblad. En skifwa surt Rågbröd. En kanna rent watn. *Distilerat* så uti en lagom stor Panna, tag så ett skålp. puder-säcker och ett stop rent klart watn, uti en förent panna och kokat litet, hwispa så sönder thet [s. 81.] hwita af ett färskt höns-ägg, at skumat och klarat med, rätt wäl silat igenom en Serwet, slå af thet klarade säcker-watnet uti Bränwinet, och kan man gjöra thet så starkt, sött och swagt som man tå wil hafwa thet.

2. At gjöra ett godt *Aqua vitæ* af Enebär som är godt för sten.

4. kannor bränwin. 2. kannor swarta Enebär stötta. 4. näfwar Pärsillia. 1. halft skålpund Anis. 1. lod whit Ingefära. 3. lod Pepparrötter. Til grön *Couleur* läggs en hand grön torr Pärsillia på Tratten.

3. At gjöra ett godt *Aqua vitæ* af Tall-struntar för Skiörbiugg.

4. Kannor gement bränwin. 3. Kannor små hackade Tal-struntar. 1. stop wäl mogna Enebär. 1. god giöpen Anis. 1. Kanna godt gammalt öhl som intet är surt, och 2. Kannor rent watn *distileras* och göres sött med klarat Säckerlag.

4. Ett annat slag.

När löffel-krut begynner blifwa stort, hwilket skier wid Michaelis tid, tager man ther af til 4. kannor bränwin 3. skålp. rent löffell-krut med stielkarna och ett halft skålpund Pepparrötter, och warder så *distilerat* och handlat som ofwan skrifwit är. Sedan kan man blanda af Tallstrunte-bränwinet halfparten när som thet skal brukas.

För sten är ock godt at hwar morgon fastandes äta, 3 Fikon och 5. Bitter-Mandlar.

5. At gjöra Citron-*Aqua vitæ*.

1. skålpund färska Citron skal, tunskalade, 1. halft skålp. Anis, 1. lod Ingefära, 2. lod Wiolrot, til *Couleur* för 2. öre Safran tages, och görs sött med klaradt säckerlag. Med *distileringen* handlas som thet står tryckt om Calmus-bränwinet. p. 85.

6. At *Distilera* Pommerantz bränwin.

Man skalar tunt af thet gula skalet på Pomerantzen och lägger thet i en glasburk och slår skiönt Franskt brännewin ther på och [s. 82.] sätter i Solen at *distileras* i några dagar fast thet woro i 3. wekor, tå tager man ur the skalen och lägger them i en Panna med några färska ther til: slå så 2. kannor Franskt bränwin ther på och lät thet *distilera*, när thet är kalt slår man then förra *Essensen* som war på skalen til och gör lagom tiock Säckerlag som ock slås uti Pannan at *distileras*, ty eljest lägger sig gierna en whit sky wid botn när thet står en tid, thet slår man sen uti bränwinet med, har man pommerantz blomma lägs the ock uti, när the först stått i Solen, om man har några Chasmins blommor kan man ock litet taga af them.

7. At *Distilera* Malört bränwin.

Til hwar kanna bränwin tager man 2 à 3 goda giöpnar renpläckade Malört-blommor, 1. lod Caneel, 1. lod Cardemomma, 1. fierendels skålpund fänkåhl, litet Angelica,

skalen af 2. Citroner och 2. Pomerantzer, och 1. qwarter hwit honing, alla thesse slag slår man i en glasburk och sätter i solen eller ther thet warmt står i 3. wekor, krydderna kråssas i en mortare, men stötes intet fina, skalen skiär man sönder, sedan slår man thet i en *Distiler*-panna, med så många kannor bränwin som en wil, med litet salt uti, och litet win som förtar then gemena smaken, om man intet har råd at taga Franskt bränwin, tå är bäst thet som är bränt af hwete, lät thet intet rinna fort, tag fördråpparna för sig, slå them i en förtent Panna eller silfwerpåtta, lägg ther uti en hand full krysmyntha, en hand grön Pärsillia, sätt på elden och lät koka en liten stund wäl lyckt på ren glöd, at intet elden tar uti, lät så blifwat kalt, och sila thet igenom ett rätt kläde, lät stå och siunka, slå thet klara sedan på bränwinet, så at thet blir wäl grönt, är thet intet sött nog, så tager man och gör en skiön Säckerlag som kokas och skumas mycket wäl, och låter så then blifwa kall: gör sedan sött efter behag, dock måste thet wara wäl sött.

8. At giöra Muscus bränwin.

Man tager skiönt *distilerat* Fänkåls bränwin en kanna, [s. 83.] hwar til tages så mycket Muscus som en fluga, thet man stryker på en Pappers lapp, och lägger i flaskan: tag så en hand full Johannes-blomster renpläckade och lägg för sig i en glasburk, lät stå i 3 à 4 dygn, sila thet igenom ett rätt kläde och färga så hög färg som tu wil, och gör sött med skiön Säcker-lag som är kokat och skumat, så är thet färdigt. Man kan ock taga Muscus Säcker smått, at giöra thet samma med.

9. At giöra Kirsbärs watn.

Man tager til ett ankar 22. kannor watn och thet kokas til thes thet blir 15, så tages 1. halft skålpund Säcker, ther man intet wil görat delicat och kåstbart tages honing i stället för Säcker, så tages 6. kannor Kirsbär och stötes med stenarna, och alt wäl smått, och slås i watnet, samt 1. kanna Franskt win. Sedan thet har blifwit sommarliumt, lägges giäst uti och låtes giöras i thet käril som thet skal blifwa ståendes uti, sedan täppes thet och sättes at stå 3 à 4 weckor i Kellarn; thereafter tappas thet på Boutellier.

10. At giöra Canel-watn.

Ett fierendels skålp. Caneel lägges i ett stop rätt warmt watn, och låter man thet stå i 24. timar, så slår man thet i ett *distiler*-glas och ther til 1 Kanna Franskt win, och låter thet så *distileras*, sedan thet starka är af kan man slå bränwin ther til, och låta thet så *distileras*.

11. At giöra Lingon-watn.

Til 30 kannor ferskt och godt brunswatn tag 2. kannor god honung, lät thet koka i en Kopparkiettel til thes som tredie delen är inkokadt, emedlertid måste thet wäl skummas, til thes thet blifwer klart, sedan silas thet igenom ett rent kläde, medan thet är warmt, och låtes så stå til thes thet blir kalt och klart, sedan tager man 16 kannor rena och nyss pläckade lingon, them man tillika med then kokade Honungs lagen tunnar på en half-åhm, som win nyss är aftappadt och ingen osmak har, sedan bärs thet uti Källaren, och läggs 3. skieder färsk giäst uti, och måste [s. 84.] man uti 8 dagar röra thet med en biörkspada några gånger om dagen och alltid hafwa sprundet wäl täpt, then nionde dagen slår man sprundet til och täpper wäl til, och låter liggia i 14 dagar, sedan kan man dricka ther af med fint Säcker.

12. At giöra slag eller Moderwatn.

Tag til första klarningen Lilje Cowallier, 2. giöpner. Enebär 1. Kanna. Brådkumming 1. giöpen. Cardobenedicta 1. hand full. Krus-Mynta 2. händer fulla. Dill 1. hand full. Winruta 1. stor hand full. Salwia 2. händer. Isop 2. händer. Matram 2. händer. Mejram 1. hand. Kyndel 1. hand. Oxläggblomor 2. giöpner. Rosenmarin 1. hand. Wahnötblad 1. hand. Ringelblommor 2. giöpner. Rosor 1. giöpen. Timmian 1. half hand. Pärsillia 1. stor hand. Åbrådd 1. half hand. Gråbo 1. hand.

Til andra Klarningen. Muskotte-bloomma 2. lod. Hwit Mastick 2. lod. Ålands rot 2. lod. Angelica 4. lod. Galgo 4. lod. Canel 2. lod. Lagerbär 3. fierdendels skålpund. Anis 1. halft skålpund. Johannesblommor 1. giöpen. Pommerantz-skal 1. giöpen.

Til tredje Klarningen. Mastick 2. lod. Pommerantz-skal 2. händer. Lilje Cowallie blommor 4. giöpner. Rosor 1. giöpen. Cardobenedicta 1. half hand. Ringelblomor 2. giöpner. Oxlägg blommor 1. giöpen. Isop 1. hand. Lawendel 1. hand. Win 3. kannor. Franskt bränwin 3. stop. Swänckt gott bränwin 1. kanna. Pärsillia 1. hand. Canel 2. lod. Muskotte-bloomma 1. lod.

13. At giöra utwärtens slagwatn.

Tages Bertrams rot 4. lod. Pionrot 1. lod. Trind wild Galgon 2. qwintin. Wiolrot 2. qwintin. Cobeber 1. lod. Lagerbär 2. lod. Enebär 8. lod. Hwit senap 8. lod. Terpentin 1. halft skålpund, hwilken tages särskild i en potta. Winstens salt 3. qwintin. Champhert 1. halft qwintin. På these krydder sönder-hackade och stötte låtes goment Swänckt bränwin 4. kannor och *distileras* til halfparten.

14. Calmus eller magen *Aqua vita* som, gifwer appetit til mat.

4. Kannor brännewin. 3. skålpund Calmus. 1. halft skålp. Anis. 6. lod Cummin. 4. lod Pommerantz-skal. 2. lod Ingefära. [s. 85.]

Alla these slag göras wäl rena och skäras smått, som skola ligga uti blöt en natt öfwer, uti ett stop brännewin: Sedan *distileras* thet i en panna med en kana rent watn, 1. halft skedblad salt och en skifwa surt rågröd. Til gul *couleur* läggs för 4. öre Safran på tratten under pipan, 3. fierdendels skålp. Pudersäcker upkokadt med ett stop rent watn och klaradt med thet hwita af ett färskt hönsägg hwilket man hwispar til bara skum, och slår uti Säckerlagen och rörer wäl om med en skied, lät litet koka up och skummat, tag så af och lät litet siunka, silat sen igenom ett rent kläde, slå thet sedan uti bränwinet, at thet blir lagom sött.

XII. Huru man siuder Twål och Såpa.

1. At siuda en hård, spissam och ei mycket salt Twål.

1. **T**il 2 tunnor god och ren Biörk eller Ek aska, tages ett så stort käril eller kar som thet rymmes uti ett halft qwarter ifrån bredden, uti botn boras ett hål med tapp in under, och rostas med kieppar något högt som til en annan brygd med halm på käpparne, och ther uppå lägges sedan något gammalt linne eller duk, ther nest lägges en fierdepart af förenemde *quantitet* aska, sedan lägges och utbredes ther på en Embare utsläckt hwit Gottlands Kalk, och så åter legges til förenämde *quantum* aska, ther näst

äter en ämbare af samma slags Kalck, och så vidare then *resterande* askan, ther näst

2. Slås Siudhert watn at Karet efter thes smånings indragande blifwer öfwerst fult med watn. Första dagen och efter siunkningen ökes sedermera på samma Kar mera med kalt watn at Karet står alltid fult, hwilket. [s. 86.]

3. Skäl stå uti 3. dygn, til thes at then skarpa luten börjar tränga sig ut emellan kimmarna och botnen, sedan låssas bemelte tapp och tappes ut luten uti ett annat käril til så stor *quantitet*, at ett friskt ägg som theruti lägges flyter, men sedan ägget skulle börja at siunka, slås tappen igen och fylles Karet åter fult med Siö eller rinnande watn, i brist ther af tages godt Kiäll-watn.

4. Sedermera tages 1. Lispund god talg til hwar 4. ämbare lut, och så *proportionaliter* om man hafwer mera lut, och Kittelen är stor til at koka med, doch at talgen lägges först uti Kittelen och smeltes, sedan legges luten ther til, wälwetandes at til ett Lispund talg bör wara en god halftuns Kittel, til thenna kokning bör hafwas en stark eld in under samt ösas jemt up och neder at thet ej kokar i elden, thenna kokningen bör skie uti 4. Timar, och enär man märcker at Talgen är wäl inbiten så at ingen hwit skum synes ofwan uppå och börjar tiockna som lagom gröt, tå saltas thet med så många goda näfwar fulla salt, som man hafwer marcker talg ther inlagt, och röres wäl i botn med en trästaf så at Kitteln icke förderfwas uti botn, hwilket kokas en half eller hel tima som man wil hafwa twålen hård til, och sedan til thet

5. Öses thet uti bunckar eller små baljor så mycket som man wil hafwa Twålbåt-nen tiäcka til, och låter thet kalna, sedermera när thet är kalnat skiäres thet i stycken och legges i kalt watn, samt twättas then swarta luten af och tårkas i wädret, tå är thet färdigt.

NB. Men i fall Twålen uti första hanteringen icke skulle wäl skiljas ifrån luten, tå kokas hon om, och legges en ämbare ther til af then swaga luten, och kokas så länge at thet får samma prof, som förmält är, jemte legges halffparten salt ther til emot thet förra. [s. 87.]

2. At siuda en stadig och icke mycket lutstarck Såpa.

Thet röstas på samma sätt som förskrifningen är uppå twålen, och tages til ett lispund talg, 6 Embar af starck lut, som bör wara så starck, at ett färskt rått Egg flyter ofwan på och intet siunker, tå kokas bemälte lut i 4 à 5 timar med jemn starck Eld, och öses flitigt op och neder, til thes at samma kokning icke mer pöser eller fraggas, sedan tages något theraf uti en skåhl och beblendas thet til hälften med swagare lut, som tappas ut af karet, hwarpå kalt watn alltid spädes i stället, enär nu thet börjar at tiockna som är i kiettelen, så spädes then full med then swaga luten, dock så at thet lemnas lagom kokrum; tå kokas thet så länge, at then blifwer lång och seger, sedermera tages af samma siudne såpa en slef full och lägges uti en skål samt äfwen så mycket kalt watn ther til, och en niupa med salt theruti, och röres sedan om hwart annat, och låter thet stå och kalna; blifwer tå thet något stadig och hårt i skålen, så slås ett halfstop salt uti kiettelen och röres wäl om at thet blifwer wäl smält, sedan öses såpan utur kiettelen uti en wäl tät tunna eller halftunna, som man hafwer myckenheten til, sedan upblendes thet med så mycket kalt watn, som thet är

såpa alt som man wil hafwa såpan hård til, efter thet prof som blandningen skiedde i skålen, och röres wäl om med en trästaf uti 2ne timmar som oftast, och tå låter man thet stå; Skulle såpan tå ej wara så aldeles hård och stadig som sig bör, och man thet hafwa wil, tå lägges ännu, medan såpan är heter, några näfwar salt uti tunnan, och röres åter wäl omkring, hwilket kan å förenemde sätt profwas uti en skål om thet är *ordinairt* tiockt som en Såpa wara bör; tå är thet färdigt. [s. 88.]

SLUTNOTER

Listan nedan anger de personer och verk som det refereras till i texten, tillika några uppgifter om mytologi och geografi. Noterna är, så långt det varit möjligt, i den löpande texten placerade efter skiljetecken men inte nödvändigtvis efter punkt. Anledningen till detta är att hänvisningarna i texten ofta är otydliga och det kan vara svårt att avgöra när referensen slutar och författarens egna ord tar vid. För att undvika otydligheter har därför noten satts i så nära anslutning till själva omnämmandet av personen/verket som möjligt.

I den löpande texten har hakparentes använts för att sätta ut bibelcitater. De moderna versionerna av bibelcitaten är hämtade från den senaste bibelöversättningen, Bibel 2000. För uppgifter om personer, mytologi och platser har främst *Allgemeine Deutsche Biographie* (1875–1912), *Encyclopedia Britannica* (internetversion), *Nationalencyklopedin* (internetversion), *Neue Deutsche Biographie* (1953–), *Nordisk Familjebok* (1876–1899 samt 1904–1926), *Svenskt Biografiskt Lexikon* (internetversion), samt uppgifter i sökbaser (se litteraturförteckningen) använts. För referenser till verkuppgifter, se litteraturförteckningen.

Av: Linnea Bring Larsson

- 1 Rohr, Julius Bernhard von, 1688–1742, tysk kameralist, *Compendieuse Haushaltungsbibliothek*, 1:a uppl. 1716.
- 2 Becher, Johann Joachim, 1635–1682, tysk nationalekonom och vetenskapsman, *Kluger Hauß-Vater, verständige Hauß-Mutter, vollkommener Land-Medicus [...]*, 1:a uppl. 1698. En version från 1685 med något annorlunda titel finns. Archatius Sturm nämns ibland som verkets egentlige författare, men frågan är omstridd.
- 3 Stißer, Friedrich Ulrich, 1689–1739, tysk jurist och kameralist, *Einleitung zur Land-Wirthschaft der Teutschen, nach dem Oeconomie-, Policy- und Cammer-Wesen eingerichtet, auch mit einer historischen Nachricht versehen*, 1:a uppl. 1735.

- 4 Stifßer, *Programma, in welchem er Mit hochgeneigter Approbation einer Hochlöbl. philosophischen Facultät allhier den S. TIT. hieselbst studierenden Herren Einige Collegia über die Oeconomie- Policy- und Cammerwissenschaft eröffnet, und zugleich wieder Gabriel Naudaeum behauptet, Daß man die Oeconomie wie andere Wissenschaften ordentlich vortragen könne [...]*, 1:a uppl. 1734.
- 5 Schröder, Wilhelm von, 1640–1688, tysk kameralist, *Fürstliche Schatz- und Rentkammer [...]*, 1:a uppl. 1686; Xenofon, c:a 430–355 f.Kr., grekisk författare.
- 6 Salander, Eric, 1699/1700–1764, svensk nationalekonom och merkantilist, *Tilförlätelig gärdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 7 Serenius, Jakob, 1700–1776, svensk biskop och politiker som bl.a. verkade i England, *Engelska åker-mannen och fåra-herden, eller: Åker-bruks-konsten och fär-skiötslen, så wäl efter philosophiske principer som sielfwa praxin, af de witraste engelske scribenter utdragen, med åtskillige historiske och topographiske anmärkingar: öfwer konunga-riket England [...]*, 1:a uppl. 1727.
- 8 Författare okänd, *Sächsisch- und Brandenburgisches Land- und Hauß-Wirthschafts-Buch [...]*, 1:a uppl. 1704.
- 9 Cato, Marcus Porcius d.ä., 234–149 f.Kr., romersk författare och politiker.
- 10 Cicero, Marcus Tullius, 106–43 f.Kr., romersk författare och politiker.
- 11 *Amaxobii*: även 'Hamaxobii', samtida benämning på sarmater, ett antikt folkslag med iranskt ursprung som levde i sydöstra Europa. De förde en nomadisk livstil och bodde i vagnar; *Schyterna*: skyter, invånare i det antika Skytien, norr om Svarta havet; *Gymnosophisterna hos Indianerna*: indiska filosofer som, som en del av deras asketism, inte använde kläder.
- 12 Lactantius, Firmianus, ca 240–320 e.Kr., romersk kristen författare.
- 13 Aristoteles, 384–322 f.Kr., grekisk filosof, författare och naturforskare.
- 14 *Masinissa*: Masinissa, 239–149 f.Kr., numidisk furste; Numidien: antikt kungadöme i nuvarande Algeriet, ofta i förbund med Rom som deras vasaller, från 46 f.Kr. romersk provins; *BileDulgerid eller Dattel-land [...]* *Barbariet*: samtida benämningar på områden i nuvarande Tunisien, Algeriet, Marocko och Libyen.
- 15 *Tiberius: Claudius Nero Tiberius*, 42 f.Kr.–37 e.Kr., romersk kejsare.
- 16 *Angaei ... Herculis*, ordagrant *Herkules plågor*. Möjligen kan Angaei istället syfta på Angaeus, mytologisk kung över Samos och argonaut (i org. Angaeus ... Herculis).
- 17 Hieron, Philometor, Attalus och Archelaus: I Marcus Terentius Varros (116–27 f.Kr.) *Samtal om lantbruk* listas antika greker som har skrivit om lantbruket, bl.a. Hieron från Sicilien och Attalos Philometor, så de första ”tre” syftar sannolikt på dessa två personer. Varro hänvisar även till Archelaus, som var grekisk filosof och ibland framställs som en av Sokrates lärare. Inga av Archelaus skrifter har överlevt till våra dagar.
- 18 *Semiramis*: Semiramis, en enligt legenden assyrisk drottning som grundade de hängande trädgårdarna i Babylon.
- 19 *Scipio och Lælius*: romerska fältherrar, kan antingen åsyfta vännerna Publicus Cornelius Scipio Africanus, 237/5–183 f.Kr., och Gaius Laelius, alternativt deras

- namnar, Scipios adoptivson respektive Laelius son, som även de var vänner;
Kampanien: område i sydvästra Italien.
- 20 Horatius Flaccus, Quintus, 65–8 f.Kr., romersk skald som författade bl.a. oden.
- 21 Perikles, ca 490–429 f.Kr., atensk stadsman känd för sin skickliga talekonst.
- 22 Augustinus, Aurelius, 354–430 e.Kr., romersk kristen teolog, filosof och kyrkofader.
- 23 *Servius*: Servius Tullius, år 577–534 f.Kr., enligt tradition kungarikets Roms sjätte kung.
- 24 *Theseus*: mytologisk grekisk konung som bl.a. sägs ha dödat Minotaurus och grundlagt Athens statsskick.
- 25 Jonston, John (Jan), 1603–1675, polsk vetenskapsman och författare, *Natura Constantia: seu diatribe, in qua, per posteriorum temporum cum prioribus collationem, mundum, nec ratione sui totius, nec ratione partium, universaliter et perpetuo in pejus ruere, ostenditur*, 1634 (1:a uppl. 1632).
- 26 Vergilius Maro, Publicus, 70 f.Kr.–19 e.Kr., romersk skald.
- 27 Bekker, Balthasar, 1634–1698, nederländsk reformert teolog präst och teolog, *Die Bezauberte Welt: Oder Eine gründliche Untersuchung Des Allgemeinen Aberglaubens/ Betreffend/ die Arth und das Vermögen/ Gewalt und Wirckung Des Satans und der bösen Geister über den Menschen/ Und was diese durch derselben Krafft und Gemeinschafft thun: Nebenst des Authoris generale Vorrede über diese seine 4 Bücher... Aus dem Holländischen nach der letzten vom Authore vermehrten Edition. In die Teutsche Sprache übersetzt / So aus Natürlicher Vernunft und H. Schrifft in 4 Büchern zu bewehren sich unternommen hat*, 1:a tyska uppl. 1693.
- 28 *Academien*: Academia gustaviana-carolina, svenskt universitet i Tartu (dåvarande Dorpat), som då tillhörde svenska Livland; *Brendeken*: Johan Brendeken, univ. boktryckare fr.o.m. 1690.
- 29 *Elisam*: profeten Elisha, efterträdare till Elia; *Ambrosium*: Ambrosius av Milano, ca 340–397 e.Kr., kyrkofader och katolskt helgon.
- 30 *Justina*: Justina, 300-talet e.Kr., gift med kejsar Valentinianus I; *arianism*: kristen lära, som inte ansåg Jesus (Sonen) identisk med Gud (Fadern), utan ansåg Jesus vara skapad av Gud, och därmed motsatte sig treenighetsläran.
- 31 *Neder-Saxerne*: invånare i Niedersachsen, område i norra Tyskland större än dagens förbundsstat med samma namn.
- 32 *Methusalem*: Metushelach, biblisk patriark som enligt 1 *Mos.* 5:27 blev 969 år.
- 33 *Zacheo*: Sackaios, tullindrivare som i Bibeln blir omvänd av Jesus.
- 34 Confer. Sperl., verk och författare okända.
- 35 *[...]Joch at then beställsamma Marthæ arbete, är utan en andächtig Mariae bön af null och inet wärde*: syftar till den bibliska berättelsen om Marta och Maria, där Maria lyssnar till Jesu ord medan Marta arbetar, i *Luk.* 10:38–42.
- 36 *Scrifer, Christian, 1629–1693, tysk teolog, Siäle-skatt, ihwilken [!] upbyggeligen och trösteligen handlas om then menniskliga siälens höga werdighet, diupa och ömkeliga syndafall, bettring och förnyelse genom Christum, gudeliga och helga lefwerne, margfaldiga korsz och tröst under korszet, saliga afsked vtur kroppen, triumpherande och glad intog i himmelen, samt ewiga frögd och salighet; för thetta*

- i the ordenteliga wekupredikningarna hans anförrodde christeliga församling förhållen, och på många gudfruchtiga siälars trägna begäran vidare utförd [...], 1:a svenska uppl. 1723–1727 (6 band) (tyskt orig. 1675–1688).*
- 37 Alla dessa verk gavs på svenska ut av Broocman själv, antingen som förstautgåva eller som nytryck. Arndt, Johann, 1555–1621, tysk teolog, *General superintendentens i förstendömet Lüneburg sal. Johann Arndts Fyra anderika böcker om en sann-christendom hwartil kommit under namn af femte boken tre sköna anderika tractater [...], 3:e svenska uppl. 1732 (tyskt orig. 1605–1609); Güttner, Johann Gabriel, 1678–1740, tysk präst, *Then rätt-trogne christendomen in theoria et praxi [...], 1:a svenska uppl. 1734 (tyskt orig. 1725); Sriver, Siäle-skatt 1723–1727; Sriver, Guds barnas herlighet och salighet then the, fram för the otrogna werldenes barn, såsom en besynnerlig förmon, i lefwernet, lidandet och dödenom, hafua genom Guds nåd at åtniuta; af the ordenteliga och i Guds: församling brukeliga sön- och högtidsdagars evangelier för thetta i offentlig församling i Magdeburgs gamla stad af honom förklarad [...], 1:a svenska uppl. 1731 (tyskt orig. 1680); Werner, Friedrich, 1659–1741, tysk teolog, *En christens vprichtige och obeswikelige himbla-wäg [...], 1:a svenska uppl. 1732 (tyskt orig. 1705).***
- 38 Salander, Eric, *Tilförlätelig gärdz-fögde instruction [...], 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).*
- 39 *Livland*: historisk region i Baltikum, större delen tillhörde Sverige under perioden 1629–1721.
- 40 Colerus, Johann, 1566–1639, tysk lantbruksförfattare, *Oeconomia ruralis et domestica oder Hausbuch* (1:a uppl. 1595–1601). Verket fick stor spridning och utkom i många olika versioner. Broocman med sin baltiska bakgrund har troligen använt sig av någon av de tyska 1600-tals utgåvorna, mest troligt någon av Mainz-utgåvorna som utkom från 1640-talet och framåt. Möjligt är också en latinsk version. Många i Sverige använde sig dock av Isaac Ericis *M. Joh. Coleri Oeconomia, thet är, Hushåldz underwijsning [...], tryckt 1683–86* men tidigare spridd genom avskrivningar. Detta verk var i hög grad förkortat och omarbetat av Erici.
- 41 Berättelsen om kung David, Mefiboset och Siba i Andra Samuëlsboken, 9 kapitlet. Det är en något tve tydlig historia, men Broocman menar att tjänaren Siba var lögnaktig som försökte nå vinning på herren Mefibosets bekostnad.
- 42 Salander, *Tilförlätelig gärdz-fögde instruction [...], 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).*
- 43 Sturlasson, Snorre, ca 1179–1241, isländsk författare. Här syftas till *Heimskringla, som i Sverige från början utgavs under namnet Norlandz chrönika och beskriffning [...].*
- 44 Denna paragraf av lagen återkommer senare i kapitlet, se s. 203–205 enligt originalets paginering.
- 45 Denna paragraf av lagen har delgivits tidigare i kapitlet, se s. 131–132 enligt originalets paginering.
- 46 Troligen felskrivning i originaltexten, författaren som avses är antagligen Heresbach, Konrad, 1496–1576, tysk politiker och humanist, troligen verket

- Rei rusticae libri quatuor: universam rusticam disciplinam complectentes, una cum appendice oraculorum rusticorum Coronidis vice adiecta [...]*, 1:a uppl. 1570.
- 47 Kircher, Athanasius, 1602–1680, tysk vetenskapman och jesuit, *Mundus Subterraneus, in XII libros digestus [...]*, 1:a uppl. 1664/65.
- 48 Columella, Lucius Junius Moderatus, 4–70 e.Kr., romersk författare.
- 49 Rålamb, Åke Klasson, 1651–1718, svensk friherre, *Adelig öfnings trettonde tom.* 1:a uppl. 1690; Stridsberg, Magnus, 1696–1772, svensk professor, *En grundelig kundskap om svenska åkerbruket [...]*, 1:a uppl. 1727; *Engelska åker-mannen och fåra-herden [...]*, 1727; Rohr, *Vollständiges Hauswirthschaffts-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.
- 50 Hohberg, Wolf Helmhard von, 1612–1688, österrikisk författare, *Georgica curiosa. Das ist: Umständlicher Bericht und klarer Unterricht Von dem Adelichen Land- und Feld-Leben [...]*, 1:a uppl. 1682.
- 51 Tarello, Camillo, 1500-talet, italiensk agronom, *Ricordo d'agricoltura*, 1:a uppl. 1567.
- 52 *Brescianer*: invånare i staden Brescia med närområden, som tillhörde Republiken Venedig under perioden.
- 53 ”Swenska lagen” är här ett något otydligt begrepp, då 1734 års lag trycktes först 1736, dvs. samma år som första delen av föreliggande verk. Citatet visar dock att informationen här är från ”den gamla lagen”, d.v.s. den s.k. Kristoffers landslag, tryckt 1:a gången 1608 under namnet *Swerikes rikjes landzlagh, som af rikjsens råd hlef öfwersedd och förbättrat: och af k. Christofer/ Swerikes/ Danmarks/ Norikes/ Wendes och Götha konung/ palatzgrefwe widh Reen/ och hertigh af Beijeren/ ärom efter C. b. 1442 stadsfäst: så och af menige Swerikes rikjes ständer samtykt/ gillat och wedertaghen/ hwilken och alt sedhan är almänneligen brukat worden: efter then stormechtigel höghborne furstes och herres/ her Carls then nijondes/ Swerikes/ Göthes/ Wendes/ finnars/ carelers/ lappars i Norlanden/ the caijaners/ och esters i Lifland etc. konungs/ nådighe befalning/ af trycket utgången, 1608*. Senare hänvisas även till «den nya lagen», dvs. *Sweriges rikjes lag gillad och antagen på riksdagen åhr 1734 [...]*, 1:a uppl. 1736.
- 54 Mentzer, Magnus, ?–1753?, svensk författare, *Swenska åkermannen, det är: en wälment beskrifning om landtiods, des art och rätta beskaffenhet, med en utförlig underwisning om deras bruk och skiötsel, samt angående åker, äng, dikande, humblegårdar, och skogsrodningar [...]*, 1:a uppl. 1727.
- 55 *O. Cederström*: Cederström, Olof Karlsson, 1679–1745, friherre med många höga befattningar, bl.a. riksråd.
- 56 Serenius, *Engelska åker-mannen och fåra-herden [...]*, 1727.
- 57 Evelyn, John, 1620–1706, engelsk författare, *Sylva, or A Discourse of Forest-Trees and the Propagation of Timber in His Majesty's Dominion [...]*, 1:a uppl. 1664.
- 58 Troligen syftas här till Cook, Moses, ?–1715, engelsk trädgårdsmästare, verket *The manner of raising, ordering and improving forest-trees [...]*, 1:a uppl. 1679.
- 59 Bilderbeck, Christoph Lorenz, 1682–1740, tysk författare, *Entdeckte Grufft natürlicher Geheimnisse [...]*, 1727 (1:a uppl. 1710).

- 60 Woyt, Johann Jacob, 1671–1709, tysk läkare och vetenskapsman, *Gazophylacium Medico-Physicum Oder Schatz-Kammer, Medicinisch- und Natürlicher Dinge [...]*, 1:a uppl. 1709.
- 61 Müller, Friedrich, ?–?, tysk författare, *Lexicon medico-Galeno-chymico-pharmaceuticum, oder: gründliche Erklärung achtzehn tausend medicinischer Nahmen, sowohl der Bäum und Früchten, Kräuter und Blumen, Wurtzeln und Saamen, Thier und Vögeln, Metallen und Ertz: Erd- und Meergewächsen [...]*, 1:a uppl. 1661.
- 62 *Westphalen: Westfalen, historisk region i västra Tyskland.*
- 63 *Axel Julius Sahlberg: möjligen Salberg, Johan Julius, 1680–1773, ägare av apoteket Morianen i Stockholm fr.o.m. 1719, professor och ledamot av Vetenskapsakademien.*
- 64 *Bilderbeck, Entdeckte Grufft natürlicher Gebeimnisse [...]*, 1727.
- 65 Borro, Alessandro del, 1672–1760, italiensk markis, *Ausführliche Beschreibung des so genannten grossen Oeconomischen Acker-Messers, oder nützlichen Pflug-Schaars, welchen der Marchese Don Alessandro dell Borro erfunden, und zu verbesserung des Ackerbaues appliciret [...]*, 1:a tyska uppl. 1721.
- 66 Locatelli, Joseph von, 1630–1700, italiensk-österrikisk uppfinnare, som själv beskriver uppfinningen i *Beschreibung eines neuen Instruments mit welchem Weitzen, Korn, haber, gersten und all anders Getraide oder Acker-Früchte in gebührender Gnüge auch gleicher Austheilung und Tieffe mit sonderbahren Nutzen Ersparnugn zweyer Drittel Samens auch erspießlicher vermehr- und verbesserung der Frucht kan zugleich geackert und gesäet werden*, 1:a uppl. 1690.
- 67 Serenius, *Engelska åker-mannen och fåra-herden [...]*, 1727.
- 68 Stridsberg, *En grundelig kundskap om swenska åkerbruket [...]*, 1727.
- 69 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 70 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 71 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 72 Salander, *Tilförlätelig gärdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 73 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 74 Salander, *Tilförlätelig gärdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 75 *Ingermanland: historisk region i nuvarande Ryssland.*
- 76 Rohr, *Vollständiges Hauswirthschafft-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.
- 77 Hohberg, *Georgica curiosa [...]*, 1682.
- 78 Sachs, Philipp Jakob von Lewenheim/Löwenheim, 1627–1672, tysk läkare, ”Observatio CXII: Singularis Spica Hordei”, i *Miscellanea curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum, sive Ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Curiosarum Annus Secundus*, 1:a uppl. 1671.
- 79 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 80 Wolff, Christian, 1679–1754, tysk filosof och matematiker, *Entdeckung Der Wahren Ursache von der wunderbahren Vermehrung Des Getreydes [...]*. Verket utkom första gången i två delar 1:a uppl. 1718, men med tanke på Wolffs hänvisning till andra upplagan av sitt verk *Vernüfftige Gedancken Von Gott [...]*,

1722, har troligen upplagan från 1725 använts. En fortsättning, *Erläuterung der Entdeckung der wahren Ursache von der wunderbahren Vermehrung des Getreydes [...]*, utkom 1719. Del I översattes till svenska redan 1728 under namnet *Christian Wolffs Grundeliga underrättelse om rätta orsaken til sädens vnderbara förökelse [...]*, och Broocmans version följer ordagrant denna.

- 81 Rohr, *Vollständiges Hausswirthschafftis-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.
- 82 Stridsberg, *En grundelig kundskap om svenska åkerbruket [...]*, 1727.
- 83 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 84 Salander, *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 85 Hämtad från Mentzer s. 68, och kan möjligen syfta till den svenska översättningen av Colerus, troligen ur *Oeconomia ruralis et domestica oder Hausßbuch*, se not 40.
- 86 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 87 Salander, *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 88 Hirschwald, Johan Günther Kohl von, 1678–1756, svensk författare, *Til swenska wälmågans befrämjande, utaf kåppar wärde uprättningz-wärcket, twänne genstigar såsom först genom koppar-wigt-zedlar. Eller ock proportionerligt skiljemyns anordnande af kronones koppar allena. Därnäst en ganska giörlig: sädesförkåfring, samt spannemål magaziners inrättningar [...]*, 1:a uppl. 1734.
- 89 *Curland*: Kurland, historisk region i nuvarande Lettland.
- 90 Hirschwald, *Til swenska wälmågans befrämjande [...]*, 1734.
- 91 Hirschwald, *Til swenska wälmågans befrämjande [...]*, 1734.
- 92 Hirschwald, *Til swenska wälmågans befrämjande [...]*, 1734.
- 93 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 94 Almqvist, Anders, ?–?, svensk författare, & Neostadius, Johan, ?–?, svensk författare, *En rätt rychtader swänsk tobaks-planta eller Utförlig underrättelse om tobaks-planteringen [...]*, 1:a uppl. 1731.
- 95 Florin, Franz Phillipp, 1649–1699, tysk teolog, *Oeconomus, Prudens Et Legalis. Oder Allgemeiner Klug- und Rechts-verständiger Haus-Vatter [...]*, 1:a uppl. 1702–1719.
- 96 *Nicot*: Nicot, Jean de Villemain, 1530–1600/04, fransk diplomat; Francisci II: Frans II av Frankrike, 1544–1560, regerade 1559–1560; Duval, Pierre, 1618–1683, fransk geograf, antagligen ur, *Le Monde Terrestre/Le Monde ou la Geographie Universelle*, 1:a uppl. 1670.
- 97 *Catharina de Medices*: Katarina av Medici, 1519–1589, drottning av Frankrike 1547–1559, regent 1560–1562.
- 98 *Cardinalen d. S. Cruce*: Santacroce, Prospero Pùblicola, 1514–1589, italiensk kardinal.
- 99 Florin, *Oeconomus, Prudens Et Legalis. Oder Allgemeiner Klug- und Rechts-verständiger Haus-Vatter [...]*, 1702–1719.
- 100 Rohr, *Vollständiges Hausswirthschafftis-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.
- 101 Rohr, *Vollständiges Hausswirthschafftis-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.

- 102 Diemerbroeck, Isbrand von, 1609–1674, nederländsk läkare, *De peste libri quatuor truculentissimi morbi historiam ratione et experientia confirmatam exhibentes* [...], 1:a uppl. 1644. Troligen har dock en senare utgåva använts, då verket ändrar namn till *Tractatus de peste: in quatuor libros distinctus* [...], först till 1665 års utgåva.
- 103 Barnstein, Heinrich, 1608–?, tysk läkare, *Tabacks Wunder-Kunst/ und Artzney-mittel* [...], 1673 (rev. 1:a uppl.). En tidigare utgåva från 1644 finns, men den omarbetade versionen från 1673 stämmer överens med Broocmans uppgifter.
- 104 Zwelfer, Johannes, 1618–1668, österrikisk apotekare, ur *Animadversiones in Pharmacopoeiam augustanam* [...], 1:a uppl. 1652, eller *Pharmacopoeia regia*, 1:a uppl. 1652, men uppgifterna kan lika väl vara hämtade ur någon annan källa där Zwelfer citeras.
- 105 Wittich, Johannes, 1537–1596/8, tysk läkare, troligen ur *Bericht Von den wunderbaren Bezoardischen Steinen so wider allerley Gifft krefftiglich dienen, und aus den Leiben der frembden Thier genommen werden: so wol auch von andern Steinen, so aus verborgener eingepflantzter Natur unnd Krafft, unerhörte und ungleubliche Wirkung vorrichten* [...], 1:a uppl. 1589.
- 106 Rohr, *Vollständiges Hauswirthschafts-Buch* [...], 1:a uppl. 1722.
- 107 Spegel, Haquin, 1645–1714, svensk kyrkoman och diktare, ärkebiskop 1711–1714.
- 108 Cohausen, Johann Heinrich, 1665–1750, tysk läkare, *Satyrische Gedancken von der pica nasi oder Sehnsucht der lüstern Nase* [...], 1:a uppl. 1720.
- 109 *Wulcano*: Vulkanus, eldens gud i den romerska mytologin.
- 110 Marperger, Paul Jacob, 1656–1730, tysk kameralist, *Nutz- und lustreicher Plantagen-Tractat, oder gründlicher Beweisß, was die Cultur fremder und auch einheimischer Plantagen an Bäumen, Kräutern und andern Gewächsen unsern Teutschland in seinen Haushaltungen und Commerciis, wie auch dem Aerario selbst vor Nutzen bringen könne* [...], 1:a uppl. 1722.
- 111 Almqvist & Neostadius, *En rätt rychtader swänsk tobaks-planta* [...], 1731.
- 112 Florin, *Oeconomus, Prudens Et Legalis. Oder Allgemeiner Klug- und Rechts-verständiger Haus-Vatter* [...], 1702–1719.
- 113 Almqvist & Neostadius, *En rätt rychtader swänsk tobaks-planta* [...], 1731.
- 114 Lendman: troligen Hans Lenman, 1683/84–1739, som bedrev tobaksodling i Stockholm; Lindstedt: troligen Hans Lindstedt, 1685–1754, eller dennes son med samma namn. Fadern verkade som intressent i ett tobaksspinneri anlagt av en av Broocmans söner, Adam.
- 115 *Pommern*: historisk preussisk provins vid Östersjön.
- 116 Rohr, *Vollständiges Hauswirthschafts-Buch* [...], 1:a uppl. 1722.
- 117 Florin, *Oeconomus, Prudens Et Legalis. Oder Allgemeiner Klug- und Rechts-verständiger Haus-Vatter* [...], 1702–1719; Almqvist & Neostadius, *En rätt rychtader swänsk tobaks-planta* [...], 1731.
- 118 Salander, *Tilförlätelig gärdz-fogde instruction* [...], 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).

- 119 Näsman, Erik, ?–?, kyrkoherde i Älvdalens församling, fader till Reinhold Näsman som följde Linné på dennes dalaresa.
- 120 Utdraget är taget ur Wolff, *Christian Wolffs Grundleliga underrättelse om rätta orsaken til sädens underbara förökelse [...]*, 1728. För mer information, se not 80.
- 121 Lorrain, Pierre Le, 1649–1721, abbot i Vallemont, *Curiosités de la nature et de l'art sur la végétation; ou l'agriculture, et le jardinage dans leur perfection [...]*, 1708 (1:a uppl. 1705).
- 122 Philipp Jakob Sachs von Lewenheim/Löwenheim, "Observatio CXII. Singularis Spica Hordei", i *Miscellanea curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum, sive Ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Curiosarum Annus Secundus*, 1671, s. 184–187.
- 123 Denis, Jean Baptiste, ca 1643–1704, fransk läkare, *Recoeil des mémoires et conférences sur les arts et les sciences: présentées à Monseigneur le Dauphin pendant l'année 1672*, 1:a uppl. 1673.
- 124 Monocys, Balthasar de, 1611–1665, fransk naturforskare, *Journal des voyages de Monsieur de Monconys où les sçavants trouveront un nombre infini de nouveautez, en machines de mathématique, expériences physiques, raisonnemens de la belle philosophie, curiositez de chymie, & conversations des illustres de ce siècle: outre la description de divers animaux et plantes rares, plusieurs secrets inconnus pour le plaisir et la santé, les ouvrages des peintres fameux, les coütumes et moeurs des nations, et ce qu'il y a de plus digne de la connoissance d'un honeste homme dans les trois parties du monde: enrichi de quantité de figures en taille douce des lieux et des choses principales avec des indices très-exacts et très-commodes pour l'usage [...]*, 1:a uppl. 1665–1666.
- 125 Dodart, Denis, 1634–1707, fransk botaniker och läkare, "Sur la Fecondite des Plantes", i *Historie de L'Academie Royale Des Sciences: Avec les Mémoires de Mathématiques & de Physique, pour la même Année*, 1:a uppl. 1700.
- 126 Wolff, Christian, *Vernünfftige Gedancken Von den Kräfte[n] des menschlichen Verstandes Und ihrem Richtigen Gebrauche In Erkänntniß der Wahrheit [...]*, 1:a uppl. 1712.
- 127 Bilderbeck, *Entdeckte Grufft natürlicher Geheimnisse [...]*, 1710.
- 128 Malebranche, Nicolas, 1638–1715, fransk filosof, *De la recherche de la vérité. Où l'on traite de la nature de l'Esprit de l'homme, & de l'usage qu'il en doit faire pour éviter l'erreur dans les Sciences [...]*, del I, 1:a uppl. 1674.
- 129 Wolff, Christian, *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt, den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet von Christian Wolffem [...]* Die andere Auflage hin und wieder vermehret, 1722.
- 130 Leibniz, Gottfried Wilhelm von, 1646–1716, tysk filosof och matematiker. Brevväxling mellan Wolff och Leibniz har utkommit i tryck 1860 och nytryckt 1963, under namnet *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff: aus den Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Hannover*.
- 131 Boyle, Robert, 1627–1691, engelsk naturforskare, *Tentamina quaedam physiológica diversis temporibus et occasionibus conscripta*, 1:a uppl. 1661, London.

- Referensen till Boyle är troligen hämtad ur Bilderbeck, *Entdeckte Grufft natürlicher Geheimmüsse [...]*, 1727, s. 50.
- 132 Kluger Hauß-Vater, verständige Hauß-Mutter, vollkommener Land-Medicus [...], 1:a uppl. 1698.
- 133 Bilderbeck, *Entdeckte Grufft natürlicher Geheimmüsse [...]*, 1727.
- 134 Palissy, Bernard, 1509–1590, fransk keramiker, *Le Moyen de devenir riche, par laquelle tous les hommes de la France pourront apprendre à multiplier & augmenter leurs thresors & possessions [...]*, (2 band) 1:a uppl. 1636 (sammanslagen utgåva av verken *La Recepte Véritable* (orig. 1563) och *Discours Admirables* (orig. 1580)).
- 135 *Wespasianus*: Vespasianus, 9–79 e.Kr., romersk kejsare.
- 136 La Quintinie, Jean de, 1626–1688, fransk trädgårdsmästare, troligen ur *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers: avec un Traité des Orangers, suivy de quelques réflexions sur l'agriculture [...]*, 1:a uppl. 1690.
- 137 La Quintinie troligen ur *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers [...]*, 1690.
- 138 Camden, William, 1551–1623, engelsk historiker, *Britannia: Sive Florentissimum Regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae, Et Insularum adiacentium ex intima antiquitate Chorographica descriptio [...]*, 1:a uppl. 1586, sista av författaren rev. uppl. 1607.
- 139 Childrey, Joshua, 1623–1670, engelsk astrolog, troligen ur *Britannia Baconica: or, the Natural rarities of England, Scotland, & Wales. According as they are to be found in every shire. Historically related, according to the precepts of the Lord Bacon [...]*, 1:a uppl. 1660. Möjligen har den franska översättningen som kom något år senare använts.
- 140 Sachs, *Observatio CXII: Singularis Spica Hordei i Miscellanea curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum, sive Ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Curiosarum Annus Secundus*, 1671.
- 141 Ray, John, 1627–1705, engelsk botaniker, troligen ur *Historia Plantarum [...]*, 1:a uppl. 1686–1704.
- 142 Henricus Corvinus, ?–1639, flamländsk apotekare som verkade i Rom.
- 143 Ferrari, Giovanni Battista, 1584–1655, italiensk jesuit och botaniker, *De florum cultura libri IV*, 1:a uppl. 1633.
- 144 Canonherius, Petrus Andreas (Canonhiero, Pietro Andrea) ?–?, italiensk författare, *De admirandis vini virtutibus libri tres [...]*, 1:a uppl. 1627.
- 145 Plinius, d.ä., 23–79 e.Kr., romersk författare.
- 146 Denis, *Recoeuil des mémoires et conférences sur les arts et les sciences [...]*, 1673.
- 147 Bary, René, ?–?, fransk författare, troligen ur *La Physique. Où selon les anciens et les modernes [...]*, 1:a uppl. 1671.
- 148 Digby, Kenelm, 1603–1665, engelsk diplomat och vetenskapsman, *A discourse concerning the vegetation of plants [...]*, 1:a uppl. 1661. En fransk version utkom även, *Discours sur la végétation des plantes, fait par le Chevalier Digby, le 23 janvier 1660, en presence de Messieurs de l'Academie Royale d'Angleterre [...]*, 1:a uppl. 1667.

- 149 Saint-Romain, G.B. de, ?-?, fransk läkare, *La science naturelle dégagée des chicanes de l'école, ouvrage nouveau enrichi de plusieurs expériences curieuses [...]*, 1:a uppl. 1679.
- 150 Streitteck, Johann Philipp von, ?-?, tysk författare, *Ad Oeconomiam Francorum, Etliche großnutzbare Vortheil*, 1:a uppl. 1677.
- 151 Stridsberg, *En grundelig kundskap om svenska åkerbruket [...]*, 1727.
- 152 *Podolien: historiskt landskap som låg i nuvarande västra Ukraina.*
- 153 Arrhenius, Lars [preses], 1680–1730, svensk professor, & Magnus Stridsberg [respondent], *Nova agriculturam emendandi ratio [...]*, 1:a uppl. 1725.
- 154 Serenius, *Engelska åker-mannen och fåra-herden [...]*, 1727.
- 155 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 156 Bromelius, Olof, 1639–1705, svensk läkare och botaniker, *Lupulogia, eller en liten tractat den gemene landtmannen fast nyttig och nödig, lärandes huru han rätteligen med humble-gårdar omgås, dem skiöta, ansa och plantera skall [...]*, 1:a uppl. 1687; Risingh, Johan, ca 1616–1672, svensk nationalekonomisk författare, *Een land-book, eller några upsatter til wårt käre fädernes-landz nytta och förkofring wälmeente om land=bruuk och land=lefwerne [...]*, 1:a uppl. 1671; Rålamb, *Adelig öfnings trettonde tom.*, 1690.
- 157 Författare okänd, *Sächsisch- und Brandenburgisches Land- und Hauß-Wirtschafts-Buch [...]*, 1:a uppl. 1704.
- 158 Serenius, *Engelska åker-mannen och fåra-herden [...]*, 1727.
- 159 Salander, *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 160 Rålamb, *Adelig öfnings trettonde tom.*, 1690.
- 161 Colerus, *Oeconomia ruralis et domestica oder Haußbuch*, se not 40.
- 162 Chomel, Noël, 1633–1712, fransk agronom, *Dictionnaire oeconomique: contenant divers moyens d'augmenter et conserver son bien, et même sa santé [...]*, 1:a uppl. 1709.
- 163 Hartlib, Samuel, ca 1600–1662, engelsk-tysk vetenskapsman och översättare, troligen ur *Samuel Hartlib his legacie. Or An enlargement of the Discourse of husbandry used in Brabant and Flaunders*, London, 1651. Broocman har dock sannolikt hämtat informationen från en tysk eller svensk hushållsbok.
- 164 Salander, *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 165 Salander, *Tilförlätelig gårdz-fogde instruction [...]*, 2:a rev. uppl. 1731 (1:a uppl. 1727).
- 166 Fel i originaltexten: antagligen syftas här till den spanske fältherren Ambrogio Spinola, 1569–1630, som ledde trupper mot Moritz av Oranien, 1567–1625, i kriget mellan Spanien och Nederländerna.
- 167 Paracelsus, pseudonym för Fillippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493–1541, schweizisk läkare och naturfilosof, troligen ur *De Natura Rerum*, 1:a uppl. 1573.

- 168 *Le Journal des Sçavans*, fransk vetenskaplig tidskrift, utgiven fr.o.m. 1665. Oklart vilken del som här avses. Endast namn på tidskriften och året den kom ut.
- 169 Triewald, Märten, 1691–1747, svensk mekaniker, *Nödig tractat om bij, deras natur, egenskaper, skiötzel och nytta, utur åtskillige nyares witra anmärkningar samt egne anstälte rön och försök sammanfattad, jemte beskrifning på en ny inrättning af bij-stockar, hwar medelst man kan hindra och förekomma deras swärmande [...]*, 1:a uppl. 1728; Münchenberg, Anton, 1680–1743, svensk präst, översatte många verk av Christian Scriver till svenska, versioner som trycktes av Broocman.
- 170 Warder är troligen hämtad ur Triewalds *Nödig tractat om bij*, 1728, s. 17.
- 171 Beck, J.A., ?–?, tysk författare, *Kurtze, jedoch wahrhaffte Beschreibung von derer Bienen oder Imen Natur und Eigenschafft [...]*, 1:a uppl. 1709.
- 172 Författare okänd *Sächsisch- und Brandenburgisches Land- und Hauß-Wirthschafts-Buch [...]*, 1:a uppl. 1704.
- 173 Triewald, se not 169.
- 174 Rohr, *Vollständiges Hausswirthschafftis-Buch [...]*, 1:a uppl. 1722.
- 175 *Diana*: Jakt- och fruktbarhetsgudinna i romersk mytologi, motsvarighet till grekiska gudinnan Artemis.
- 176 Lehmann, Johann Christian, 1675–1739, tysk naturforskare, *Utilitatis physicae verae specimen tertium: de florum maturatione media hyeme. Das ist: Wahre Erlangung eines vollkommenen Blumen-Gartens zu Ende Novembris, Januarii, Februarii und Anfang des Martii [...]*, 1:a uppl. 1716.
- 177 Paulli, Simon, 1603–1680, dansk läkare och botaniker, troligen ur *Flora Danica: det er: Dansk urtebog, Udi huilcken, efter hans Kongl: Mayst Christiani IV... skrifelig Befalning til Facultatem Medicam, udi det Kongelig Universiteet Kiøbenhavn, icke alleeniste Urternis Historiske Beskrivelse, Krafters oc Virkninger, med zijrligste Figurer andragis: Men endocsa Lægedomme til alle Siugdomme gafulige, korteligen oc klarligen antegniss: Saa at den er baade en Urtebog oc Lægebog / med største Flijd oc Umage elaborerit af Simone Paulli*, 1:a uppl. 1648.
- 178 *Persianerna*: invånare i det forna Persien, nutida Iran.
- 179 Bartholin, Thomas, 1616–1680, dansk läkare och professor, & P. J. Sachs von Lewenheim/Löwenheim, "Observatio II", i *Miscellanea curiosa Medico-Physica Academiae Naturae Curiosorum, sive Ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Curiosarum Annus Secundus*, 1:a uppl. 1671.
- 180 Rålamb, *Adelig öfningz fiortonde tom.*, 1:a uppl. 1690.
- 181 Mentzer, *Swenska åkermannen [...]*, 1727.
- 182 *Sagunto*: stad i provinsen Valencia i Spanien. Hannibal: 247–183/81 e.Kr., karthagisk general under det andra puniska kriget.
- 183 Verket skrevs av Hesselius, Johan, 1687–1752, svensk läkare, och framlades för Lars Roberg [preses], 1664–1742, svensk professor i medicin & Johan Hesselius [respondent], 1687–1752, svensk läkare, *Dissertatio pharmaceutica de piceæ pini q; sylvestris resina [...]*, 1:a uppl. 1714.

Then tredie Afdelningen.

Thet I. Capitel.

Om Boskaps = Skötsel i Sverige i gemen.

§. 1.

Såsom Sverige är med andra saker, så är thet ock ett med härilig boskap af Gud rikeligen wälssignadt land; och är then bästa boskaps afweln; som sköna ångar och god gräs wårt är, och sött foder wåxer. Här uti äro wäl Fincke orterne, samt Helsingeland, Småland och Skåne förträffeligast; doch är i the mästa öfriga landskaperna jemwål godt förråd på gräs wårt och bete, fast än någrastådes af gröfre och fårsware slag.

§. 2. Här och ther äro rike lösskogar och Jungmarker, samt såltings wall, hwar af boskapsen wål trifwes; hwilken, så snart sniön gått af om wåren, kan mätta sig af jung, i fall at hödet är ändadt. Utom förråd på hö finnes ock i Sverige gemenligen mycken halm af hwete, råg, korn, hafra, ärter och bönor, samt roffäl at fëda boskap med. På många ställen flöda sidar, åar och fårr wid islåsningen öfwer ångarna och betesmarkerna, och giöra at gräset sedan så mycket tidigare och ynnigare wåxer.

§. 3. Hart när Städerna, ther mjölk kan säljas, plågar en Deja gifwa 24. eller åt minstone 20 dal. kopp:mt om året i arrende för hwar ko.

§. 4. Ut the, som bo i städerna och Bergslagen måga få tilhandla sig boskap, så hållas årligen på wiße tider och ställen boskaps = marknader; och föras som oftast til residence = staden Stockholm ifrå Finland både orar och kor, ifrå Gottland af

Then fjerde Afdelningen.

Om Trågårdss-bruk.

Thet I. Capitel.

Om Swenska Trå- och Lust-gårdar i gemen.

§. 1.

S Huruwäl sielfwa belågenheten af wårt Kiära fädernes-land, Sverige, såsom ett, uti kalla Norden belågit rike, skulle kunna synas wara ganska hinderlig, at kunna framgiffwa sådana wårter, som the södre och wärma-re orter åga; icke thes mindre hafwom wi stor orsak, at prisa then alwise Skaparen åfwen ther utinnan, som nådigst wålsignar thetta Climated, och förlånar årligen en så beqwåm- lig wäderlek, at icke allenast the fläste wårter och fructer, som i an- dra länder gifwas, utan ock sådana som andra icke hafwa, hos oss mycket wäl triffwas, så at wi nu rått såwål som andra Nationer kunna gagna och fågna oss af wåra inhemska Trå- Kiods- och Lust-gårdar.

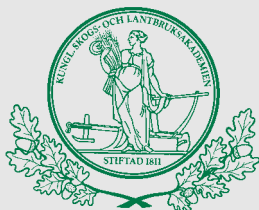
§. 2. At nu här förbigå the nästan oråknelige kostbara, herliga och präktiga Kongeliga, the många uti och kring om Stock- holm, som ock uti måst hwart enda landskap och stad i hela Sweriges rike, anlagde, och uti fullkomligt stånd redan brackte trågårdar, wil man allenast, til litet bewis här af, forteligen nämna några af the präktigaste och importan- taste, hwilka then enda Provincien Öster-Göthland kan upp- wisa. Såsom wid Thurefors, Grensholmen, Fogelwif, Cå- by Säterier i Wisås sockn, Charlottenborg, Fyllingerum, Hylin-

B

ROOCMANS HUSHÅLLSBOK i två volymer är det mest omfattande av de svenska exemplen på denna litteraturform. I detta bokverk skildrar Reinerus Reineri Broocman (1677–1738) allt vad man bör veta som ägare till en större gård – hur man praktiskt skulle bedriva jordbruk, trädgårdsodling, boskapskötsel, skogsbruk, fiske, jakt, gruvsdrift och mycket, mycket annat. Detta är en kommenterad nyutgivning av hans två hushållsläror som utkom 1736 respektive 1739. De utgör inte bara det mest omfattande svenska exemplet på denna typ av böcker, utan markerade även slutet på eran. Den första volymen innehåller ett nytryck av Broocmans *En fullständig svensk hus-hålds-bok om svenska land-hushållningen i gemen och synnerhet ...*, utgiven 1736. Den andra volymen utgörs av en nyutgivning av *Then svenska hus-håls-bokens andre del ...*, utgiven postumt första gången 1739. Boken innehåller även ett antal nyskrivna artiklar om Broocman och hans förlagsverksamhet, liksom även om hushållsböcker som typiska fenomen av sin tid. Dessutom finns fördjupningar i ämnen som nyttjandet av gårdens naturresurser, humanmedicin, veterinärmedicin och kokkonst.

Reinerus Reineri Broocman föddes i en prästfamilj i den då svenska provinsen Livland, men tvingas under krigsåren att fly över Östersjön. I Sverige kom han att bli kyrkoherde i Norrköping och som sådan såg han som sin uppgift att kunna delge sin församling uppbygglig litteratur från det tyska språkområdet. Men då förlagen i Stockholm inte var tillräckligt raska med utgivning, beslöt han sig för att starta ett eget boktryckeri med förlagsverksamhet. Han förvärvade även ett större jordbruk, startade ett brännvinsbränneri och öppnade en krog – något som med dagens ögon kan synas märkligt för en präst. Men med tanke på hans bakgrund var det nog ett naturligt drag att sprida riskerna. Han hade tidigare sett lyckan vända i ett ögonblick och sin gamla hembygds byar brännas i kriget, och även i Norrköping fick han bevittna hur hans kyrka och församling brändes av ryska trupper 1719.

Av Broocmans hushållsläror får man alltså lära sig att den är säker som har en diversifierad utkomst, är sparsam och nogsam om sitt hus! Det diversifierade naturbruket han pläderade för var en försäkring för framtiden – något som inte heller har förlorat sin aktualitet idag.

KUNGL. SKOGS- OCH
LANTBRUKSAKADEMIEN

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 73

Supplement till kungl. skogs- och lantbruksakademiens tidskrift

MICHAELISGILLET

CBM Centrum för
biologisk mångfald

CENTRUM FÖR
BIOLOGISK MÅNGFALD

CBM:s skriftserie 103